

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

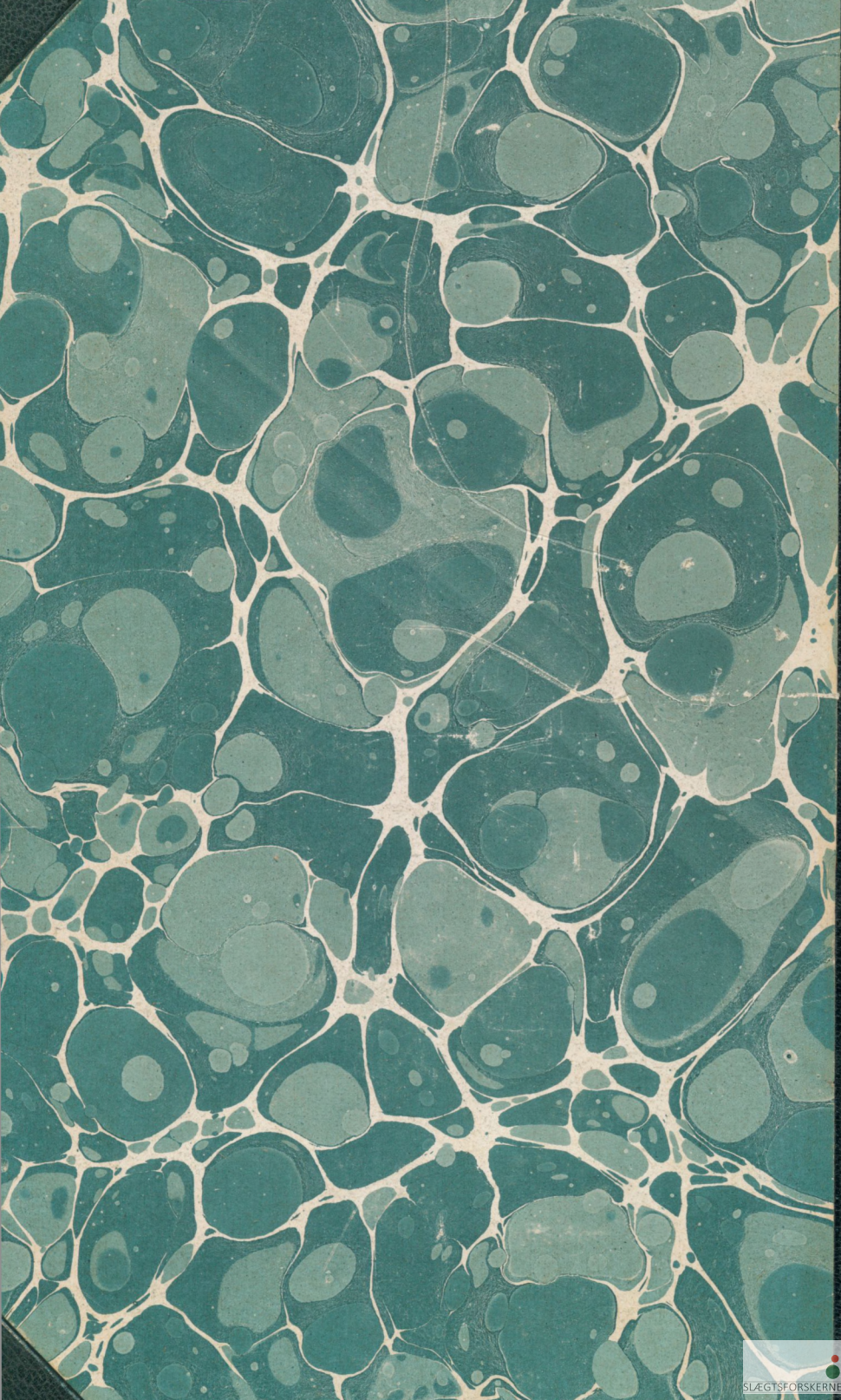
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

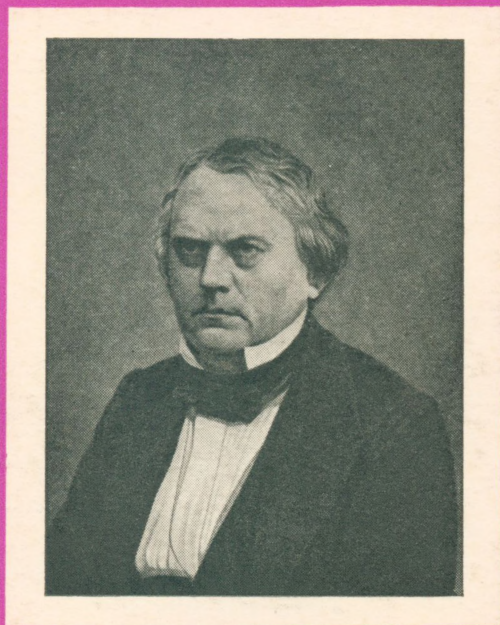
P. LAURITSEN

D. G. MONRAD

GRUNDLOVENS SKABER

OG

FOLKEFRIHEDENS BANNERFØRER

BIND II

G. E. C. GADS FORLAG

P. LAURITSEN

D. G. MONRAD

GRUNDLOVENS SKABER
OG
FOLKEFRIHEDENS
BANNERFØRER

II

KØBENHAVN
G. E. C. GADS FORLAG
1950

XI KONSEILSPRÆSIDENT

Det er Historikeren A. D. Jørgensen, som med Hensyn til Tildragelserne omkring 1864 har brugt det Udtryk, at vore Fejl i Aarenes Løb dog kun fik saa frygteligt skæbnesvangre Følger, fordi i hint Øjeblik, da Hjemløsheden ramte os, ligesom alt paa én Gang vendte sig imod os. Bismarck spandt sine egne rænkefulde Planer, Stormagterne holdt sig lunkne tilbage, Brødrefolkene lod det blive ved Ord og Frederik den Syvende døde. Det sidste følte som det haardeste Slag, der kunde ramme Landet i den foreliggende Situation, og den store Landesorg ved hans Død skyldtes ikke mindst Tabet af det faste Holdepunkt midt i Begivenhedernes truende Farer. Hans legitime Herskerret over alle Monarkiets Dele var ubetinget anerkendt fra alle Sider i Europa uden Undtagelse, mens der nu fra visse Hold kunde befrygtes store Divergenser om Tronfølgerens fuldt begrundede Adkomst til Hertugdømmerne og derved Danmarks Stilling svækkes. Netop samme Dag Novemberforfatningen vedtoges indløb den første foruroligende Meddelelse om Kongens alvorlige Sygdom og kastede sin mørke Skygge ind i Begejstringen, allerede to Dage efter døde han og Christian den Niende besteg Tronen i en Alder af 45 Aar som den første Mand af et nyt Dynasti.

Sjelden har en Hersker tiltraadt sin Gerning under vanskeligere og pinligere Omstændigheder. Stemninger og Fordomme var imod ham. Man nærrede vel i og for sig ikke nogen Tvivl om hans noble og redelige Personlighed, men saa meget desto mere til hans nationale Præg og Indstilling. Man vidste, at han var Helstatsmand og som Tronarving følte sig knyttet til baade den danske og tyske Del af Monarkiets Befolkning. Et typisk Eksempel paa den i vide Kredse raadende Mistænksomhed findes i Biskop C. Th. Engelstofts Dagbogsoptegnelser 16. November: »Gud glæde den ædle Konge i Evigheden, hvor det kongelige i hans Tanke og Hjerte kan udskille sig fra al timelig Blanding . . . Ængstelig ser vi en Konge i Møde, der ikke kan tale Dansk — ∴ vælge de rette Ord og udtale dem rent dansk, men giver Vokalerne tysk Udtale — og som er decideret Helstatsmand.« Et Par Uger senere tilføjer han temmelig beroliget: »Den 30. var første

ordinære Audiens — jeg fandt ham dog ret kongelig, rolig, værdig artig.«

Navnlig var det store Spørgsmaal i Offentligheden dette, om den nye Konge vilde underskrive den vedtagne Ejderforfatning, og det skal siges til hans Ære, at her var man med Rette ingenlunde usikker paa hans Beredvillighed. Han saa i sin jævne Uheldethed ganske tydeligt, hvilke Ulykker den kunde nedkalde, og han vilde frelse baade Monarkiet og dets Indvaanere fra saadanne tunge Følger. Derfor tøvede han i Haab om at finde en Udvej, men man rejste sig i Indignation imod hans forstandige Vægring for at tvinge ham gennem utilslørede Trusler. »Man talte næppe om andet,« skriver den svenske Gesandt Grev Hamilton, »endog Bybudene paa Gaderne og de smaa Frøkener i Pensionaterne afventede med Utaalmodighed Kongens Underskrift.«

Pressen gik i Spidsen. Straks om Morgenens efter Tronbestigelsen skrev »Dagbladet«, at den afdøde Konge efterlader »til den, der ved hans Valg er kaldet til at bære Kronen, som en hellig Arv netop den sidste Gerning, som skal afslutte Tvivlens og Gæringens Tid for at danne Overgangen til Rigets faste og sikre Ordning. Kong Frederiks Minde stiller til hans Efterfølger paa Tronen et uafviseligt Krav og med dets Opfyldelse knytter den nye Konge tillige *sit* Navn og *sin* Person til den store Gerning, der skal lyse i Danmarks Historie som ingen anden.« Og samme Aften fortsatte »Fædrelandet« i forstærket Tone: »Vi skylder Hans Majestæt aabent at sige, at der hersker megen Tvivl om hans personlige politiske Anskuelser staar i Samklang med dem Folkets oplyste og selvfølede Flerhed hylder, og at man finder denne Tvivl bestyrket ved Karakteren af den Omgivelse han hidtil har yndet . . . Vil Kong Christian IX begynde sin Regering i Ro og Orden og under gode Varsler, saa tilraader vi paa det indstændigste Hans Majestæt ikke at tøve en Dag længere end højst nødvendigt med at tage og udføre denne Beslutning.« Københavns Kommunalbestyrelse indbragte Dagen efter en Adresse med Ønsket om Underskrift, hvilket Kongen besvarede med at udbede sig Betænkningstid og udtalte: »Jeg kan forsikre Dem, at jeg har et saa oprigtigt dansk Sind som nogen, og jeg har haft Lejlighed til at lægge dette for Dagen. Jeg beder Dem at have Tillid til min gode Vilje og mine gode Hensigter, jeg nærer det inderligste Ønske om at gøre mit Folk lykkeligt.« Der afholdtes rundt om bevægede Protestmøder mod Udsættelsen og Ministeriet øvede det stærkeste Tryk mod Kongen, som forgæves søgte at danne et nyt Kabinet til at tage Ansvaret for en Sanktionsnægtelse. In-

gen vilde og turde. Alle de, der forstod eller delte Kongens Betænkeligheder, savnede det fornødne Mandsmod til at gaa mod Strømmen. Under disse Omstændigheder, hvor man under Folkets stigende Ophidselse spærrede ham Adgangen til enhver anden Løsning, var Kongen moralsk tvunget til at bøje sig for ikke ved sin Abdikation eller en Folkeopstand at føre Riget ind i uoverskuelige Tilstande, og under Sorg i Sind underskrev han 18. November med den Motivering, at »Ansvarret hviler paa Ministeriet og at han nødig underskriver, fordi han frygter for, at det vil føre hele Landet til Ulykke, men da han anser det som en Arv hans højsalige Forgænger har efterladt ham og da han er gennemtrængt af den Overbevisning, at denne vilde have underskrevet Loven, gør han det som en Pligt.«

En Artikel i »Dagbladet« samme Morgen tillægges Monrads Pen og i den anraabtes Kongen indstændigt om ikke at tvivle eller tøve, men at underskrive endnu i Dag, thi »i Morgen kan det maaske være for silde.« Dette sidste hentyder til den Revolution, som utvivlsomt stod for Døren, hvis Forfatningen ikke blev sanktioneret, og Udsigten til noget saadant har været den stærkeste Aarsag til Monrads hele Stilling i disse Dage, hvor han en kort Stund stod Last og Brast med de øvrige Ministre trods Forskellen i Synspunkter. I sin Redegørelse gør han Forholdet op med sig selv.

»Ministeriet holdt fast ved, at man ikke skulde vige,« siger han. »Var det rigtigt eller var det et Misgreb? Atter og atter har jeg forelagt mig selv dette Spørgsmaal og stillet mig som en fremmed og udenforstaaende overfor Besvarelsen og atter og atter har Svaret lydt: Det var et Misgreb. Saa har Svaret lydt uagtet Misbilligelsen ramte mig selv som Deltager i Beslutningen. Under Ministeriets tidligere Samvirken havde jeg vel ofte tidligere gjort Modstand mod den valgte Fremgangsmaade og tilraadet større Eftergivenhed, men da denne Sag laa for sluttede jeg mig uden Modsigelse til, hvad der blev foreslaet . . . Hvad var da Grunden til, at Ministeriet begik dette Misgreb? Der fortælles, at Dyrene, naar de længe er blevet forfulgte, stundom pludselig vender sig om imod Hundene selv om Døden derved bliver dem vis. Ministeriet var længe blevet jaget, det havde forsøgt forgæves at komme til Overenskomst. Man var træt og man følte, at Folket var træt og begyndte at blive utaalmodigt over de evige frugtesløse Underhandlinger, over den aarlange Usikkerhed og Uvished. Man blev grebet af den Følelse: Nu maa der standses, nu maa der gøres Holdt, nu maa det briste eller bære. Der er et Mod, Fortvivlelsen, der stundom sejrer, men oftere

ligger under. Dette Mod fyldte Ministeriet . . . Der er en Svimmelhed, hvorfor selv de klogeste, besindigste Mænd er udsatte, naar de er omgivet af Farer paa alle Sider. Om Ministeriet var betaget af en saadan Svimmelhed, det maa være overladt til andres Dom . . . Det var en umaadelig Ydmygelse paa Grund af fremmede Magters Indblanden i vore Anliggender at trække sig tilbage . . . For Europas Øjne skulde man smilende tømme et Bæger fyldt med Haan, man vendte sig fra det med Modbydelighed. Det gælder maaske ikke alene for Enkeltmand, men ogsaa for Stater, at det er bedre at dø med Ære end leve med Haan. Det maa briste eller bære. Nutiden vil maaske have ondt ved at sætte sig ind i disse Følelser og denne Stemning. Man er blevet gammel og manges Hjerter, der den Gang slog varmt, er nu blevet kolde. Mange, der nu er Mænd, er blevet det under Følelsen af, at Danmark er et lille svagt Land, der uden at knurre maa finde sig i alt, taale alt og være tilfreds om det faar Lov til at leve saa nogenlunde sit eget Liv. De har ondt ved at forestille sig, at det nogensinde har været anderledes . . .

Bevægelsen i Folket var stigende, Ledelsen var ved at glide Ministeriet ud af Hænderne. Hvis Ministeriet var slaaet ind paa Eftergivelsens Vej, vilde da Folket have fulgt det eller vilde det have vendt sig imod det? Svaret kan ikke være tvivlsomt. Modstanden vilde være blevet stærk, maaske uimodstaaelig. Ministeriet kunde gaa af, det er sandt, og i og for sig var det maaske ikke nogen stor Ulykke, men hermed var Sagen ingenlunde klaret. Kongen hældede til Eftergivenhed, men han kunde heller ikke undlade at tage Hensyn til, at han endnu ikke havde den Kraft, som en dybt rodfæstet Kærlighed vilde give ham og har givet ham. Hvad skulde han nu gøre? Fulgte han Folkebevægelsen, saa vilde han være kommen ind paa den Vej, som han efter Ministeriets Raad fulgte, men fulgte han derimod sin Tilbøjelighed til Eftergivenhed, saa er det ikke givet, at han havde kunnet modstaa Bevægelsen. Et nylig plantet Træ har ikke nogen stærk Modstandskraft. Det var ikke alene Kongen som Person, det var hans Dynasti, der i en saare kort Tid havde siddet paa Tronen. Ministeriet havde Pligter mod Kongen, mod Dynastiet. Det maatte virke, hvad det formaaede, for at han ej lige ved sin Regeringstiltrædelse skulde føres ind i Kampen mod en stærk Bevægelse. Hvis han blev et Offer for en saadan Bevægelse, hvad vilde da Følgen være blevet? Hele Monarkiet vilde være styrtet sammen, thi hans Rettigheder var det Baand, som Europa havde bundet om Monarkiet.«

I anden Sammenhæng vender han tilbage til Spørgsmaalet og siger, at hans Bevidsthed ikke giver ham noget beroligende Vidnesbyrd, da man tog den Beslutning ikke at give efter for Englands og Ruslands forenede Forestillinger. Han fortsætter: »Hvad skulde jeg da have gjort? Jeg skulde have stemt og talt i Statsraadet for Eftergivenhed, taget min Afsked, hvis jeg ikke kunde sætte min Mening igennem, stillet Forslag i Rigsraadet til at dette bifaldt, at Hans Majestæt udsatte Approbationen af den nye Forfatning for Slesvig-Danmark. Forkastedes Forslaget havde Rigsraadet Ansvaret og jeg havde gjort min Pligt. Hvorfor gjorde jeg det ikke? End ikke Tanken paa at gøre det opstod hos mig. Jeg var træt og havde en levende Følelse af, at Spørgsmaalet var afgjort. Jeg fandt, at Ministeriet nu maatte holde sammen, hvilke Rivninger der end tidligere havde været i det, og at det maatte slutte sig til sin Konsejlspræsident, der ene var den, som ved sine Forhandlinger med Magternes ordinære og ekstraordinære Afsendinge maatte have det sikreste og klareste Overblik over hele den politiske Stilling. Og hvad er min Trøst under Tankernes Anklage? Det er det gamle og ny, det store og evige Verdensraab: Vær mig naadig.«

Skønt det ikke manglede paa alvorlige Advarsler udefra lod Ministeriet paa en mærkelig uforstaaelig Maade, der maaske psykologisk kan forklares ud fra Monrads foranstaende Redegørelse, den nærmeste Tid hengaa uden at foretage sig noget afgørende til Imødegaaelse af det voldsomt optrækkende Uvejr. Kongeskiftet og Novemberforfatningens Stadfæstelse gav den slesvigholstenske Bevægelse en fornyet Lidenskabelighed, den augustenburgske Arveprins Frederik udraabte sig selv til Regent i Hertugdømmerne, og udover hele Tyskland rejste sig en tilsluttende Folkebegejstring under en national Stemning af overordentlig Styrke. Alle vendte sig imod os. Stormagterne beklagede Novemberforfatningen og ønskede den tilbagekaldt, det tyske Forbunds tidligere bebudede Eksekution af Holsten og Lauenborg fandt Sted Juleaftensdag, mens den svensk-norske Regering endelig efter sine Tilsløringsforsøg paa en noget mere aabenlys Maade løsgjorde sig fra Allianceplanerne, hvorom Karl den Femtende i en Trontale 8. December blev tvunget af sine Ministre til at give følgende lidt mere utvetydige Afslag: »Under Magternes Raadslagning skal jeg altid søge at lægge de forenede Rigers Ord i Retfærdighedens Vægtskaal. Det maa ikke forlanges af os, at vi ogsaa skal lægge vort Sværd deri uden at beregne, hvorvidt Maalet kan naas med de Midler, der staar til vor Raa-

dighed.« I danske skandinaviske Kredse vidste man, at Kongens Ord kun fremkom nødtvungent, og man søgte at paavirke ham gennem den svenske Godsejer G. Rosenmüller, som det virkelig ogsaa lykkedes at fravryste Kongen et skriftligt Løfte om væbnet Hjælp til Slesvigs Forsvar under Kongens eget Førerskab. Glædestraalende sendte den stockholmske Redaktør August Sohlman 15. December det opsigtsvækkende Telegram til Carl Ploug: »22,000 kommer og han selv.« En kort Forhaabning blussede atter op i Danmark og i sin Sygeseng udbrød Orla Lehmann henrykt: »Ha! skulde det dog ske! Skulde den Gascogner dog alligevel staa ved sit Ord!« Efter eget Sigende troede Monrad for Alvor paa en bagved liggende Virkelighed og mente, at Kronprins Oskar havde talt alvorligt til Kongen, som saa trods Ministrene havde sat alle Hensyn til Side, men hele Tildragelsen opløste sig i intet.¹⁾ Den nøgne Sandhed var, at Danmark stod ganske alene, og i Norge skrev Henrik Ibsen det manende Digt »En Broder i Nød«:

Nu flokker sig om Thyras Borg
 kan hænde sidste Gang
 et Folk i Nød, et Folk i Sorg,
 med Flaget halvt paa Stang.
 Forladt, forladt paa Farens Dag,
 forladt i Stridens Stund!
 Var saadan ment det Nævetag,
 der loved godt for Nordens Sag
 i Axelstad og Lund?

De Ord, der flød som om de kom
 fra Hjertet lige hid —
 de var da kun en Fraseflom
 og nu er Tørkens Tid!
 Det Træ, som Blomstringsløfter
 gav
 i Festens Solskinsvæld,
 det staar af Stormen kvistet af
 som Kors paa Nordens Ungdoms
 Grav
 den første Alvorskvæld.

Det var da Løgn i Gildeskud,
 kun giftigt Judaskys,
 hvad Norges Sønner jubled ud
 ved Sundets Strande nys!
 Hvad taltes mellem Drot og Drot
 ved sidste Kongefærd?
 O, legtes om igen da blot
 Kong Gustafs Leg paa Stockholms
 Slot
 med Karl den Tolvtes Sværd!

Et Folk i Sorg, paa Dødsens Tog
 af hver en Ven forladt —
 saa ender Danmarks Sagabog,
 hvo har dens Finis sat?
 Hvo taalte fejgt den slutted slig:
 Og tysk blev Thyras Vold,
 mens Dannebrog's forrevne Flig
 slog om den sidste Danskes Lig
 sit Rosenlagens Fold?

¹⁾ Hertil sigter Carl Ploug, naar han (i Digtet »Til Samtiden«) senere skrev:

»Har vi blandt alle én oprigtig Ven,
 saa har han lovet mer end han kan holde.«

Men du, min frelste norske Bror,
som staar paa fredlyst Grund
i Kraft af Løftets fagre Ord,
forglem't i Farens Stund —
stryg du paa Flugt fra

Fædrestavn,
jag over Havets Hvælv,
gaa Glemselsgang fra Havn til
Havn
og list dig til et fremmed Navn
og gem dig for dig selv!

Hvert Stormsuk, som i Norge gaar
langs Li fra Danmarks Hav,
dig spørgende med Rædsel slaar:
min Bror, hvor blev du af?
Jeg stred en Livsens Strid for

Nord,
mit Hjemland blev en Grav —
jeg spejded over Bælt og Fjord
forgæves dine Snekkers Spor.
Min Bror, hvor blev du af?

Det var en Drøm. Vaagn stærk og kæk
fra Folkesøvn til Daad!
En Bror i Nød! Hver Mand paa Dæk —
her gælder rappe Raad!
End kan det staa i Saga slig:
dansk, dansk er Thyras Vold.
End Dannebrog's forrevne Flig
kan over Nordens Fremtid rig
slaa ud sin røde Fold!

»Vi har alles Haand imod os,« skrev »Dagbladet« 11. December, »men vi stoler paa, at ligesom der i Nationen selv findes en kraftig og bestemt Vilje til ved egne Kræfter og stolende kun paa sig selv at gaa Fremtidens Prøvelser i Møde, saaledes vil der ogsaa hos Kongen og hans Raadgivere være en fast Beslutning om ikke at lade sig true fra det, der skal forsvares med Danmarks Hjerteblod . . . Forfatningen af 18. November kan ikke opgives, den maa og skal forsvares til det yderste om vi saa forlades af den hele Verden.« Dette halsstarrige Standpunkt blev urokkeligt fastholdt af Hall, da han 20. December gennem Stormagternes særlige Udsendinge, der Dagen før havde bivaanet Frederik den Syvendes Bisættelse i Roskilde, blev stillet overfor et bestemt Forlangende om — ikke mindst af Hensyn til Bismarcks overfor den engelske Repræsentant udtalte Krav — at tage Novemberforfatningen tilbage inden 1. Januar. Han nægtede det afgjort og afviste dermed endnu en Mulighed for Redning gennem en eller anden Overenskomst, som vel nærmest maatte blive en Form for Deling. Dagen efter afholdtes Statsraad, hvor det for kategorisk at afskære nogen Udvej for enhver anden Politik vedtoges at hjemsende Rigsraadet, som ikke engang trods Kongens Ønske fik Meddelelse om Magternes udtrykkelige Forlangende. Forgæves havde Kongen gjort Indsigelse og i sine bange Anelser forsøgte han nu at fremskaffe et nyt Ministerium til at tage Ansvar for Novemberforfatningens Ophævelse eller

Suspension, men stadig turde ingen paatage sig det vanskelige Hverv. Paa Grundlag af et Telegram fra England om den engelske Regerings Villighed til at indkalde Magterne til en Konference forlangte Kongen Rigsraadet genindkaldt 28. December, men Ministeriet vilde efter lange Raadslagninger ikke gaa med til at træffe Beslutningen (en »Selyprostitution« kaldte H. N. Clausen det) og indgav sin Afskedsbegæring. Særlig Monrad havde sat sig imod med den Motivering, at efter alt forudgaaende maatte det blive et nyt Ministerium, som skulde vedtage en Genindkaldelse. Bag dette noget doktrinære Standpunkt spores hans stigende Lyst og Trang til selv at komme frem for at løse Opgaven og det dækker derfor aabenbart kun rent taktiske Grunde. Først havde han paa sin paradoksale Maade foreslaaet, at Halvdelen af Ministeriet »ved Lodtrækning skulde fordømmes til at forblive Ministre og da indkalde Rigsraadet«, men han gav efter for de af andre fremførte Betænkeligheder, hvorigennem han øjnede Vej til større personlig Ledelse.

I sin bekymrede Stemning indkaldte Kongen nu 26. December (anden Juledag) tolv ledende Politikere af alle Partier til en Forhandling — det historisk saakaldte lille Rigsraad, hvoriblandt de tre Ministre Hall, Monrad og Fenger.²⁾ Kongen maatte efter Flertallets Ønske fjerne sig under Drøftelserne, skønt Monrad talte varmt for hans Tilstedeværelse. Den overvejende Mening var, at Hall skulde »nagles til Taburetten« og det hidtidige Ministerium som det bedst samlende i Øjeblikket bibeholdes med en mulig lidt forandret Sammensætning. Ud fra denne Tilføjelse forsøgte Kongen næste Dags Formiddag gennem Forhandling med Hall at opnaa en Rekonstruktion af Ministeriet ved at udskyde baade Orla Lehmann paa Grund af hans yderliggaaende Ejderstandpunkt samt visse Sammenstød mellem dem ved den græske Kongetrones Besættelse og tillige den slesvigske Minister F. H. Wolfhagen af Mishag med hans Metoder til Sprogreskriptionernes Gennemførelse. Skønt Kongen ikke havde nogen indre Føling med Hall og udtalte: »Jeg forstaar Fenger, jeg forstaar Monrad, men naar Hall har været en Time hos mig ved jeg slet ikke, hvad han har sagt« — var han villig til at beholde ham som Konseilspræsident, men ønskede ham som Udenrigsminister afløst af Gesandten i Berlin G. J. Quaade. Efter heftige Brydnin-

²⁾ Midt i sin dystre Alvor har Historien undertiden sine indflettede smaa Træk af Livets rørende Uskyldighed — i dette Tilfælde den da femaarige Prins Valdemar, der gik rundt og gav de forsamlede Herrens Haanden, mens Hall tilbød at slaa Kolbøtter for ham.

ger frem og tilbage mellem Ministrene senere paa Dagen, hvorunder Monrad fraraadede at drive Kongen til det yderste og vilde imødekomme ham her paa Baggrund af hans Eftergivenhed i det større Spørgsmaal om Novemberforfatningen, endte de mange og lange Forhandlinger med, at Hall om Morgenen den 28. December meddelte Kongen, at han kun vilde genindtræde med samtlige sine Kolleger.

Men i Mellemtiden var der sket det betydningsfulde, at Monrad havde været kaldt til Kongen og under Samtalen erklæret sig villig til at gøre et Forsøg paa at danne et nyt Ministerium, og derved blev Situationen fuldkommen ændret. Den noget forstokkede Regeringsvirksomhed blev brudt og dette gav et fast Udgangspunkt for en anden Holdning end den blot afventende.

Hvordan og hvorfor fremkom dette Indgreb fra Monrads Side, hvorved Stillingen brat forandredes? Derom er der i Tidens Løb fældet de mest forskellige Domme og Striden føres stadig. Er det muligt at finde en afgørende Forklaring?

Den rent ydre Linie synes i og for sig klar nok og kan næppe give Anledning til Tvivl. Politikeren C. N. David, der deltog i det lille Rigsraad, fortæller i nogle Erindringer, at Hall under Mødet synlig ophidset betegnede Ministeriet som en Helhed, hvor alle Medlemmer stod og faldt med hverandre. »Næppe havde Hall udtalt disse Ord,« siger David, »før Monrad, der sad ved min Side, sagde halvt højt saa jeg tydeligt kunde høre det: Til at give en saadan Erklæring er Konsejlspræsidenten ikke bemyndiget.« Disse Ord blev afgørende for den videre Udvikling. Da C. A. Bluhme og David blev tilbage efter Mødet, mens der blev spændt for Vognen, spurgte Kongen den førstnævnte, om han vilde danne et Ministerium, men fik et afslaaende Svar. Bittert udbrød Kongen: »Saa er jeg fordømt til at beholde dem.« »Nej,« svarede David, »jeg ved en Mand, som vil danne et nyt Kabinet, naar han kan blive Konsejlspræsident.« Og til Kongens og Bluhmes store Forundring gengav han Monrads Ord. Efter nærmere Overvejelse lod Kongen underhaanden Monrad tilkalde til en Samtale den følgende Dag — 27. December — og fik hans Tilsgagn, hvilket Monrad samme Aften meddelte sine Kolleger. I Bemærkninger til en efterladt Beretning af Orla Lehmann om denne Ministerkrise bekræfter C. E. Fenger Monrads Optræden som ganske loyal og naturlig efter alt foreliggende: »Monrad derimod erklærede aldeles aabenlyst sin Dissents og det overraskede mig derfor ikke, da han samme Dags Aften meddelte os, at han eventuelt havde paataget sig det Hverv at danne et nyt Mini-

sterium, et Tilbud, der, som man let vil se, nødvendigvis maatte føre til, at dette Hverv vilde blive ham overdraget.«

Paa denne formelt fuldt korrekte Maade, der paa uangribelig parlamentarisk Vis simpelthen udsprang af Forholdenes egen Spænding, gik Monrad i Gang med sin Opgave, som voldte ham det største Besvær, idet han paa sine indtrængende Anmodninger fik Afslag fra næsten alle Sider og ikke mindst fra politisk betydende Personligheder. »Nu saa meget kan jeg kun sige Dem, at jeg i et og alt vil være Deres Slave,« sagde han til Andræ, men denne var ubøjelig som saa mange andre. Hall gav et afgjort Nej. Vanskelighederne var saa store, at enhver anden end Monrad sikkert havde givet op, men han erklærede, at Ministeriet skulde dannes om det saa blev ved lutter ministerielle Kontorchefer eller han skulde tage alle Portefeuilleer selv. Og tilsidst lykkedes det. Fra det gamle Kabinet overgik Justitsminister A. L. Casse og Krigsminister C. C. Lundbye, mens Quaade (fra 8. Januar) blev Udenrigsminister efter Kongens bestemte Ønske. Monrad overtog selv Konseilspræsidiat og Finansministeriet, hvor C. E. Fenger dog lod sig bevæge til at bestride Stillingen som Direktør. Departementschef Carl Nutzhorn blev Indenrigsminister. Biskop Engelstoft Kultusminister og Orlogskaptajn Otto Lütken Marineminister. En Maanedstid efter indtraadte Amtmanden fra Husum Wilhelm Johannsen som slesvigsk Minister. Ingen af dem havde taget videre aktiv eller fremtrædende Del i det politiske Liv og Københavnevittigheden kaldte derfor Ministeriet for »Millionen« — et Ettal og seks Nuller. Det blev udnevnt paa Aarets sidste Dag og dets hele Styrke var samlet i Monrads Person. Nu blev Landets Skæbne lagt i hans Haand paa et af de mest kritiske Tidspunkter i dets Historie. »Monrad . . . har nu naaet sit personlige Maal,« skrev Krieger Nytaarsaften i sine Dagbøger, »han er blevet ikke blot Konseilspræsident, men den eneste politiske Mand i Ministeriet. Han nyder Bevægelsen, han nyder den Bevidsthed, at Kongen, der hader og frygter ham ligesaa stærkt som den Dag og Nat grædende Dronning, dog nu maa ty til ham³⁾ og ligesom hos ham søge Trøst.« Orla Lehmann udtaler, at Monrad »omsider fik sin Længsel efter

³⁾ I et Brev (i Rigsarkivet) af 3. Januar fra Dronning Louise til Monrad siger hun: »Intet glædede mig saa meget som at se Dem i Spidsen, den eneste, der kan styre med Klogskab og Mod vort dyrebare elskede lille Land lige til Elben, ikke sandt? De Tyske med deres Augustenborger skal ikke faa Lov at beholde et lille Stykke af vores Land, sagde Kong Frederik om Slesvig. Det skal ej ske, saa hjælp

at blive Konsejlspræsident (for ikke at sige eneste Hane i Kurven) tilfredsstillet,« og kalder ham en »ukontrolleret og i politisk Henseende maadelig understøttet Diktator.« Paa Monrad beroede alt og Bedømmelsen af Ministeriet blev udelukkende bestemt af Synet paa Monrad.

Og nu maa det selvfølgelig indrømmes, at selv om der som paavist ikke i den ydre Form var det ringeste fordægtigt i Monrads Kaldelse kunde den alligevel tænkes fremkaldt ved underliggende taktiske Kunstgreb fra hans egen Side. En saadan paa Grundlag af de nøgne Kendsgerninger ret mærkelig Insinuation om, at han i hædersyg Selvovervurdering selv trængte sig frem til Stillingen, er fremsat fra mange Sider og har holdt sig haardnakket, men bekræftes ikke af Omstændighederne og skyldes en grundig Misforstaaelse af hans hele Væsen og sjælelige Spændkraft under Tidens uhyre Tryk. Denne udbredte Miskendelse faar ikke større Berettigelse og bliver ikke mere af en Sandhed, fordi den er gentaget af højst forskellige Mennesker, hvoraf den ene hyppigt har hypnotiseret den anden, men det beviser blot det ringe dybtgaaende i menneskelig Erkendelse af det sjæleligt store og usædvanlige. Man forstod ham slet ikke fra visse Hold saa lidt som mange Gange før.

Beskyldningerne for at have manøvreret sig selv frem er mangfoldige. »Da skød Monrad sig frem med Tilbud om at forsøge Dannelsen af et nyt Ministerium,« skriver H. N. Clausen i sine Optegnelser. »Og med alle glimrende Egenskaber — hvor sørgeligt overvurderede han ikke sin Evne til at magte Forholdene, da han efter Frederik den Syvendes Død bød sig til som første Styrmand paa det slingrende Statsskib.« Hos Birkedal hedder det: »Men idet han selv meldte sig som Manden (til at tage Kampen op mod Tyskland) maatte man stille større Fordringer til ham end til enhver anden.« Anden Nytaarsdag skriver Johanne Luise Heiberg til Krieger: »Fru Hall var hos mig i Formiddags Stemningen mod Monrad er vist saa bitter fra Halls Side som muligt. Alle hans Planer i de senere Aar, ytrede hun, er gaaet ud paa at sætte sig i Halls Sted i Ministeriet og kaste ham overbord. Dette er vistnok sandt Hvorom alting er, gid

Kong Christian at sige det samme om Holsten med og da skal Deres Navn staa højt over alle Navne. Det er min Nytaarshilsen til Konsejlspræsidenten.« I et senere Brev citerer hun følgende af Datteren Alexandra fra England: »Gud ske Lov, at Monrad er nu i Spidsen, han vil bringe Orden i vort dyrebare Land, hils ham og sig ham: men lige op til Elben.« Og Dronningen tilføjer: »Stakkels hun sparer ikke paa Ord i London for at hjælpe sit kære Danmark.«

Monrads Dyder og Lyder maa kunne bevirke noget godt for os. Det er ikke altid de ædle Kræfter, desværre, der i saadanne Tider er de brugeligste. Underfundighed, Troløshed og Snuhed sætter undertiden det igennem, som Sandhed og Ærlighed ikke formaar. Gid altsaa de onde Kræfter hos Monrad maa blive, om ikke ham tilgode, saa Fædrelandet. En Djævel maa det vistnok være, som frelser os fra dette skamløse Tyskland, en Engels Røst formaar vist intet over det.« Fjorten Dage senere fortsætter hun som et Vidnesbyrd om, hvordan de vildeste og urimeligste Paastande fandt Tiltro: »Skulde Monrad virkelig fordriste sig til et saadant Forræderi mod Fædrelandet? Saa burde han jo hænges i sine egne Strømpebaand Jeg ved forresten, at Kongen og hans Børn gør Nar ad Monrad. Gud, hvor er han lykkelig over at være bleven saa fornem, siger de med mere. Monrad skal en Dag ved Kongens Bord have sagt: Jeg kunde ønske at blive Kejser.« Følgende Historie fra hende er af samme Art: »Kongen har et Par Dage før Krigens Udbrud sagt til Monrad i (Biskop) Martensens Nærværelse: Bryder Kringen ud, da er det Deres Skyld og De maa bære Ansvar, thi den kunde godt være undgaaet. Er det ikke fint at tale saaledes til sin Førsteminister i en andens Nærværelse?« Aaret efter siger hun: »Monrad er et farligt Menneske. Jeg tror han er en af dem, der i sin Lidenskab kunde ofre Fædreland og Venner, naar noget træder hans personlige Ærgerrighed for nær.« Fru Heiberg er selvfølgelig paavirket gennem sin intime Forbindelse med Krieger, der trods det gamle Venskab ganske har forset sig paa Monrad og siger i Dagbøgerne: »Monrads Stundesløshed er i høj Grad ængstelig. Hans Plumpthed, ja hans Forfængelighed, hans barnagtige Glæde over at tale med fremmede Ministre, over at modtage Diplomater er forbavsende. Hvorledes forenes sligt med hans Begavelse?« Videre skriver Krieger spydigt: »Monrad har personligt nu efter næsten 10 Aar Arbejde naaet det Maal, som han i 1854 troede at have Krav paa Nu er han da Konsejlspræsident, han, som i sin Tid for at blive Præst gav det endnu i Kabinetet liggende Revers om at opgive politisk Forfattervirksomhed.«⁴⁾ Andræ, hvis politiske Udvikling havde gjort ham til en bitter Modstander af Monrad,

4) I sin smaalige Krænkelser over ikke at være tilbudt Stillingen som Udenrigsminister (hvilket efter alle Forudsætninger var helt umuligt og som han maaske ikke engang turde tage, naar det kom til Stykket) har Krieger tilsyneladende ganske glemt, at i sin Tid havde ingen mere end han — som det tidligere er skildret i Sammenhængen — søgt at drage Monrad bort fra Præstevirksomheden ind i det politiske Liv. Noget andet er, at — som tidligere oplyst — er Paastanden

er stærk i Anklagen: »Hall indgav sin Afskedsbegæring, men nu vilde Ulykken, at Monrad tænkte: Jeg er Manden, den store, der under disse Forhold kan føre Sagen igennem, jeg vil eksperimenterere og forsøge. Monrad tog Ministeriet, hans personlige Ærgerlighed, Forfængelighed, Forblændelse bragte ham til et Vovestykke, hvis Afsindighed enhver, der kendte de russiske og engelske Noter, noksom skønnede.« Han saa i Monrad »den dristige uberegnelige Eksperimentator, der ubesindigt kunde vove et Spring ud i Mørket.«

Men der lød ogsaa andre Røster, som tog Monrad i Forsvar. »Om hvem skal det samle sig,« skrev Digteren Chr. K. F. Molbech fra sit Ophold i Kiel til Professor Hans Brøchner med Hensyn til Folket. »Monrad — ja, hvad vil han? Hvem ved det?« Og Brøchner svarede fra København: »Stemningen mod Kongen er god herovre, man stoler paa hans Ærlighed. Ministeriet er maa-ske ikke saa populært som det forrige, men man nærer i det mindste ingen Mistillid. Monrad kan nok have Lyst til Eksperimenter, men der er en Grænse han ikke gaar ud over.« Politikerne N. J. Termansen, Adelsmanden i Bondekøften med Tilnavnet Danmarks lærdeste Bonde, skrev til sin Hustru: »Monrad, som ved Nytaar overtog Regeringen, besad, det er min Overbevisning, en god Vilje til at føre Sagen til en Afgørelse, hvormed det danske Folk kunde være tjent. Men han havde Tilbageskridtspartiet paa den ene Side og paa den anden udenlandske Magter, hvis Upaalidelighed og Uretfærdighed der skulde en større Menneskekender end Monrad til at gennemskue og vogte sig for. Thi Monrad er trods al hans Klogskab ikke Menneskekender og derfor er han blevet skuffet baade her og der . . . han lod sig skuffe af en Stemning i England og Forsikringer fra visse Folk om Hjælp derfra.« I anden Sammenhæng nævner han, at Monrad havde optraadt ærligt i alle Henseender, og tilføjer: »Derom har jeg forøvrigt aldrig næret Tvivl. Mit Hjerte har aldrig kunnet være Mistro til Monrad i denne Henseende.« Præsten Peter Rør-dam, der kendte ham godt fra Lyngby, skrev til sin Søster: »Monrad er sjæleglad, thi jo mere det suser om ham des bedre samler han sine Kræfter. Jeg har den Tillid til ham, at han er

om Monrads politiske Afkaldsbevis fuldstændig grundløs og kun en af Kriegers mange Sladderhistorier. Overhovedet er han i sit Forhold til Monrad efterhaanden mindre og mindre tiltalende, savner Blik for de store Linier hos ham og finder en tarvelig Tilfredsstillelse ved i sine Dagbøger at haane Monrads Fransk, hvor denne efter hans Mening »talte et Sprog, saa Guderne maatte sig forbarme. Det var næsten ikke muligt at forstaa ham.«

ærlig, og tillige, at han har Mod.« Og Frederik Barfod mener, at Monrads Udnævnelse til Konseilspræsident »skyldes mere hans Kongelighed end hans Ærgerrighed eller Herskesyge.« Ogsaa P. Vedel afviser Beskyldningerne mod Monrad for underfundigt at have fortrængt Hall fra Posten som Konseilspræsident og tilføjer: »Og hvorledes lader saadanne Beskyldninger sig forene med hans dybe Religiøsitet og hans Skarpsindighed, der ikke vilde have ladet ham tage fejl af sine Handlingers Karakter og af deres Hensigter og Bevæggrunde?« Det ligger ganske paa Linie med Frederik Barfods Udsagn i »Lolland Falsters Stiftstidende« 7. Maj 1864: »Han er dog ærlig — det Vidnesbyrd skal her vorde givet ham af den, der har kendt ham baade som Ven og Uven, men aldrig truffet ham i nogen Uærlighed, Usandhed, Upaalidelighed og Uhæderlighed.« I ikke helt uvelvillig Indstilling skrev Julius Lange 30. December 1863 til Georg Brandes: »Jeg ser, at den brave altopofrende Monrad, der ligesom en dueilig Ene pige er villig til alt, ogsaa er villig til at levere et Ministerium efter at det forrige, som han ogsaa havde lavet, er røget af.«

Et stærkt og varmt Vidnesbyrd faar Monrad fra C. E. Fenger i Bemærkningerne til Orla Lehmanns Redegørelse for Ministerkrisen: »At han har haft sin Ærgerrighed og at det har behaget ham at være den første vil jeg ikke nægte. Jeg tror, at han i 1860 kun ugerne opgav Tanken om at blive Konsejlspræsident, men Nydelsen af Magten er ikke nogen daarlig Kur for denne Sygdom og jeg har fundet de tydeligste Vidnesbyrd om, at den i de sidste Aar er taget mærkeligt af hos ham. Jeg er navnlig overbevist om, at den kun har spillet en ringe Rolle ved Ministerskiftet i 1863, om den overhovedet har spillet nogen Ligesom jeg ingensinde har næret mindste Tvivl om hans oprigtige Kærlighed til Fædreland og Frihed — for ikke at tale om hans af alle anerkendte store Begavelse — saaledes havde navnlig det seneste halve Aar styrket min Tro til ham Han har stedse været en fuldkommen loyal og trofast Kollega og jeg har aldrig set det mindste, som kunde tyde paa, at han havde særegne Hensigter. Men han har selvfølgelig om adskillige Punkter haft andre Anskuelse end de, som var gældende i Ministeriet, og uagtet han i Reglen nøje har passet paa ikke herved at fremkalde Kollisioner har han dog ikke kunnet undgaa, at der undertiden fremkom et Skin af Uenighed, som han da ikke har undladt paa bedste Maade at benytte. Naar man saaledes har troet at bemærke, at han gerne vilde skaffe sig en særlig Stilling saavel til Kong Frederik den Syvende som til Hofkredsene og senere

til Prins Christian og dennes Kreds, tror jeg at dette beror paa en Misforstaaelse. Han mente, at Ministeriet begik en Fejl ved at omgaa saa lidt med Kongen og ved paa en Maade at lade sig udelukke af den fornemme Verdens Kreds, hvori vi ifølge vor Stilling burde indtage en bestemt Plads, og han søgte baade for sit eget Vedkommende at rette denne Fejl og at formaa os andre til at gøre det samme. Dette slog fejl for ham, dels fordi hverken Kongen eller den fornemme Verden havde nogen særlig Tilbøjelighed til at indlade sig med ham, dels fordi vi andre ikke vilde sekundere ham i disse Bestræbelser, og han undgik derfor ikke en Del Spot i denne Anledning. Men af alle de Historier, som er mig meddelt herom, og det er et meget stort Antal, har dog ikke en eneste berettet, at han nogensinde under disse Bestræbelser har foretaget sig noget, hvorover vi andre kunde blive skinsyge.«⁵⁾

Ogsaa Pressens Udtalelser var vidt forskellige, men dog overvejende velvillige. Vel skrev det nationalliberale »Dagbladet«, at »som det nu stiller sig har Ministerskiftet gjort ikke ganske ringe Skade. Det har i et Øjeblik, hvor Enighed og Sammenlutning er vor bedste Støtte imod Fjenders Angreb og Venners Tryk, bragt Usikkerhed og Mistvivl ind i vore Forhold,« men dets Partifælle »Fædrelandet« erklærede, at »har vi forstaaet det forestaaende Regeringsskifte rigtigt, saa er det kun et Personskifte, som man har antaget vilde lette nogle opstaaede indre og ydre Vanskeligheder, om et Systemskifte er der eller kan der . . . ikke nu være Tale,« og Helstatsorganet »Flyveposten« udtalte om Monrad, »at vi har ikke den ringeste Grund til at tvivle om, at han har overvejet, hvad han har gjort, at han elsker sit Fædreland og dets Frihed . . . Vi kender de Forholds Vanskeligheder, hvori vi er bragt under Hall, og ønsker Monrad Held til at frelse os ud af dem. Vi skal derfor afvente, hvad han vil gøre, og i Dommen derover ikke forglemme det Tryk, hvorunder han maa virke.«

Alt stod saaledes i baade Forventningens og Uvishedens Tegn med Hensyn til Monrad og hans Stilling overfor saavel Udland som Indland. Og denne dobbeltartede Usikkerhed var for saa vidt ikke uden Aarsag som han utvivlsomt efter sine Naturanlæg overtog Ledelsen uden nogen fastlagt Plan, men derimod grebet

⁵⁾ Orla Lehmann skrev i sine Kommentarer hertil, at han aldrig havde kunnet overbevise sig om, at »Saloncourtoiset klædte ham eller at Hoflivet hørte til hans mange Fag,« og mente ikke, at det var lykkedes »vor Richelieu« at faa nogen virkelig Magt over Kongens Tanke og Vilje.

af et dybt Ansvar overfor Øjeblikkets Krav, hvorunder han med uimodstaaelig Magt følte sig drevet af et indre Kald til at være Folkets Fører under de truende Omstændigheder. Efter Ministeriets Dannelse talte David længe med Kongen og siger derom i sine Optegnelser: »Det er min Overbevisning, at Monrad ikke har haft noget bestemt Program eller i det mindste ikke meddelt Kongen et saadant.« Det betyder ingenlunde, at Monrad var raadvild eller holdningsløs, men han vilde ud fra de til enhver Tid givne Forhold gribe det bedst egnede Middel til at hidføre en fredelig Løsning paa et retfærdigt Grundlag eller — hvis dette mislykkedes — lede Folket i en offervillig Kamp for dets nationale Ret og en afgørende Fremtidsordning uden Indrømmelser til et blot midlertidigt Resultat.

En ledende Ide som saadan skal man overhovedet ikke søge hos Monrad, naar man vurderer hans Indsats i Livets forskellige Opgaver, og det er derfor ogsaa noget af en Fejlkonstruktion i Formaalet, at Povl Bagge i sine »Studier over D. G. Monrads Statstanker« søger saadanne faste politiske Ideer hos ham som bærende Tilskyndelse og impulsivt Udspring for hans Bestræbelser. Derimod beherskes Monrad altid af en ledende Følelse eller en ledende Tanke, hvilket er noget ganske andet, og dette afføder Ideerne i de enkelte Tilfælde, hvis der i det hele taget i Sammenhængen kan tales om Ideer efter almindeligt Begreb og ikke snarere ideelle Tilstræbelser i den lykkeligste Form efter Omstændighederne. Det abstrakte i den politiske Ide havde ringe Betydning for Monrad. For ham gjaldt først og fremmest det gavnlige og lykkelige i Resultatet, Livssandhedernes Vækst og Retfærdighedens Sejr uden særligt Hensyn til den systematiske Iklædning.

Monrad var maalbevidst paa en egen Maade, ikke i Henseende til Midler og Fremgangslinier, men derimod med Hensyn til selve det tilsigtede Folkegavn. For hans indre Øje og født af hans mægtige Aand tegnede sig et stort og herligt Billede af den Sag, der fyldte ham, vistnok uden egentlig praktisk Form, men derfor ikke mindre fast og klart som Aandsideal. Vejene til Maalet kunde være usikre for ham og her var det, at hans to Personlighedsretninger i vekslende Magt og Grad ledede hans Beslutninger, der kunde være rigtige eller urigtige, men som etisk Tilskyndelse var Maalet som saadant uangribeligt.

Ikke mindst gjaldt dette med Hensyn til hans Stilling i 1864 og derfor var han fremfor nogen den Mand, der kunde og turde træde til i Nationens tunge Dage, da tilsidst ingen andre vilde og alle rædde veg tilbage for at bære den forfærdelige Byrde.

Det er i Virkeligheden Sandheden om hine Dage, at af Frygt for egen Skæbne havde ingen uden Monrad det fornødne personlige Mod til at søge Ulykken afværget ved at gaa ind under Ansvarrets knugende Vægt, han alene af den hele Flok dristede sig til at træde Skæbnen under Øjne trods de haarde Vilkaar, hvor alting syntes at svingte os — ogsaa fordi han følte Ansvarret saa meget større, hvis han havde vægret sig ved at tage det op. Og hvilken anden kunde have gjort det bedre? Ikke en eneste var tilrede. De Bebrejdelser, der rettedes mod ham, var ret beset Udtryk for de mindre og svagere Sjæles Underlegenhedsfølelse og skjulte Undren overfor denne Aandens Kæmpe, der var støbt i de store Former og nu tog Stilling paa den fremskudte Post. Han følte det som forpligtende, at han havde været Fører under Frihedens Gennembrud og vundet Tillid hos den brede Del af Folket under store Reformers Gennemførelse, og nu tvang hans mærkelige Sjæls dybe Bevægelse ham frem paany med en lønlig Drift mod den vældige og farefulde Opgave, hvis Løsning vilde kræve alle hans Kræfter. Med fuld Ret brugte en fransk Diplomat Udtrykket »denne Efterkommer af Biskop Absalon« om ham. Vel sejrede Absalon og fuldbyrdede sit Værk, mens Monrad tabte i det mægtige Sammenstød, men begge staar højt paa Baggrund af deres Samtid og gik blandt vigende Høvdinge frem med urokkelig Uforfærdethed. Ikke alle Elementer i Monrads Sjæl var lige rene, men selv en Helgen er kun ren i sine bedste Stunder, og en Mand skal bedømmes efter sine Højdepunkter ved Siden af sine Fejl. Efter sin ejendommelige Sjælekarakter var han som skabt og forudbestemt til i den paagældende Stund at være et udvalgt Redskab for den Livets Skæbnegang, som efter en indre og betydningsfuld Udviklingslov satte ham for Styret under Ulykken. Maaske anede han allerede dengang Martyrkronen, hvorunder han i det kommende Aar ældedes og Haaret hvidnedes, men efter hans aandelige Beskaffenhed har ogsaa den mulig lokket ham med en hemmelighedsfuld Glans. Her fremtræder netop hans særlige Sjælsarts Mangfoldighed, hvis manglende Beherskelse hos ham ikke er det samme som en Slags sindssygelig Splittethed, hvorom Psykiaterne bestandig kredser i deres metodisk tvungne Bedømmelse, men derimod hans Genealitet omfattende Udstraaling. Hans Sjæleverden bestod af selvstændigtprægede store Retnings modsætninger, som ikke kunde beherskes og bestemmes efter Dagliglivets almindelige Regler, men maatte udfolde sig grænseløst i sine Rigdomme. Psykiaternes Normalitetsskema er en Prokrustesseng, hvor han kun passer med baade Hæl og Taa afhugget.

Hvor lidt af alt dette Erik Skram har forstaaet i sin førbehandlede Angrebsafhandling om Monrad i Sønderjydske Aarbøger 1925 viser hans Bemærkninger til følgende Udsagn af Monrad i dennes efterladte Redegørelse med Hensyn til Minister-skiftet: »De politiske Forhold var iøvrigt af den Beskaffenhed, at man selv under den gunstigste Udvikling ikke kunde vente et Udbytte, der var nogenlunde tilfredsstillende. Den, der tog Ledelsen, maatte være fattet paa dermed at ende sin politiske Løbebane. Saaledes stillede Sagen sig den Gang for mig og saaledes stiller den sig endnu.« Erik Skram skriver helt uforstaaende: »Disse Ord giver . . . et meget afbleget og ufuldstændigt Billede af det, der foregik i dens Mands Sind, som i den sidste bevægede Uge af 1863 forberedte sig paa at blive og tilsidst virkelig ogsaa af Kongen blev anmodet om at stille sig i Spidsen for Nationen. Monrad skød ikke den Mulighed fra sig, at der kunde komme et Udbytte ud af hans Indgriben i Begivenhederne. Ganske vist imødeser han dette Udbytte med Spænding, men ingenlunde med Mistillid til sig og Skæbnen, hvorfor skulde han ellers træde i Stedet for Hall som første Mand i Kongens Raad? At være den, der tog Ledelsen for blot at føre en for Monarkiet uundgaaelig Katastrofe ind i et taaleligt Leje, tænkte Monrad ikke et Sekund paa.« Denne snerversynede Udlægning tydeliggør Erik Skrams komplette Mangel paa Begreb om Monrads Psyke, der stiledede efter noget langt større.

I en Rigsdagstale gav Monrad Udtryk for den dybe Alvor, der fyldte ham: »Vi staar ved skæbnesvangre Begivenheders Begyndelse. Husk paa, at for dens Blik, som maa bære et saa vigtigt Ansvar i disse Begivenheders Udvikling, som jeg maa bære — at for hans Blik maa der af og til fremstille sig Billedet af det Blod, der maaske vil flyde, af de Dynger af Lig, der vil optaarnes, af al den Ulykke og Jammer, der vil kunne komme. Jeg er rede til at bære Ansvaret for hvad der maatte flyde af Begivenhederne, men jeg forlanger at kunne gøre det med uskadt Samvittighed, at det ikke skal ske saaledes, at jeg viger en Tomme fra, hvad jeg maatte anse os statsretlig forpligtet til. Skulde der til Stillings Alvor og tunge Ansvar føje sig Samvittighedens Bebrejdelser for overtraadte eller ikke overholdte Forpligtelser — det var mere end jeg kunde udholde og aldrig vilde jeg paatage mig denne Byrde. Der kan være Meningsforskelligheder om de Punkter, som her er bragt under Omtale. Begivenhedernes Strøm er rullet udover disse Meningsforskelligheder. Men jeg siger: Bring ikke Regeringen til at vige et Hane-fjed fra det, som den efter sin Opfattelse af Forholdenes Ud-

vikling maa anse os for at være forpligtede til.« »Dagbladet« skrev 11. Januar: »Han er den Atlas, som paa sine Skuldre alene bærer Danmarks Skæbne. Hans Nakke er stærk og hans Tillid til egne Kræfter svigter ikke let, men hvor bærer han Danmark hen?«

Det stod for ham som om Historien fra en vis Side set var en Flod af Blod, men han vilde ikke tilbringe sin Tid med at græde ved dens Bredder. Derfor sagde han videre om selve Opgaven: »Naar man skal føres i Krig maa man dog vide, hvorfor man skal kæmpe. Jeg skal sige Dem, hvorfor man skal kæmpe: Man skal kæmpe for at forhindre, at en fremmed Magt trænger ind i Slesvig. Man skal kæmpe for at jage dem ud af Slesvig, der trænger sig derind. Men, mine Herrer, De spørger maaske fremdeles: Naar man nu begynder en Krig, hvilken er da den Ordning man har tænkt sig? Ja, dertil svarer jeg: Sig mig, hvilket Udfald Krigen vil faa, sig mig, hvorledes vi vil staa, naar Krigen er ført tilende. Naar De har sagt mig, hvorledes vi da staa, da skal jeg kunne sige Dem, hvilken Ordning man da kan faa. Lige ved en Krigs Begyndelse kan selv en mægtig Nation ikke vide, hvilken Ordning Krigens Udfald vil gøre nødvendig, og lige foran en Krigs Udbrud her er det tomme Ord og intetsigende Fraser, dersom man siger: det er vort Program, hvorunder vi kæmper. Det Program, som jeg vil sige ligger for, simpelt, jævnt og klart, det er det: Vi tilsteder ikke en eneste tysk Soldat at komme ind over Ejderen uden at gøre den bedste Modstand, vi formaar, og søger af al Evne at jage dem ud, dersom nogen skulde have trængt sig ind i Slesvig.« Krigen som saadan havde han — som før berørt — i og for sig ikke frygtet. Orla Lehmann fortæller: »Efter at det var bleven klart, at dette Standpunkt (Ejderpolitiken) maatte forsvares med Vaabenmagt var han utrættelig i at bearbejde — jeg kunde næsten sige hetse — Thestrup og Bille (Krigs- og Marineministeren) . . . Fordringen om en væbnet Modstand mod Forbundseksekutionen opgav Monrad først efter at Lundbye (den følgende Krigsminister) havde erklæret, at vi da rimeligvis om kort Tid ingen Hær vilde have.«

Efter at det nye Ministerium om Eftermiddagen den 31. December var præsenteret for Kongen rejste denne samme Dag til Hæren i Sønderjylland, mens Monrad fulgte ham paa Vej til Nyborg og under Jernbaneturen gennem Sjælland redegjorde for sin Indstilling, som hidtil ikke var nærmere berørt imellem dem, men nogen fast Plan var der altsaa ikke Tale om og nogen bestemt Fremgangsmaade blev ikke aftalt. Ved Midnatstid ønskede

de det bedst mulige for Danmark og hinanden i det kommende Aar, hvorefte Monrad Nytaarsdag vendte tilbage til Hovedstaden.

Hvordan udnyttede Monrad den følgende Maaned inden Krigens Udbrud? Desværre kun i Realiteten til det samme ørkesløse diplomatiske Tovtrækkeri, som ogsaa for Halls Vedkommende havde kendetegnet December. Datidens Blindhed forekommer helt ubebrindeligt. I Begyndelsen af Januar sanktionerede Monrad et paa Baggrund af den europæiske Ligeegyldighed i Virkeligheden dødfødt engelsk Forslag om en Fælleskonference af de interesserede Magter, men Prøjsens og Østrigs afvisende Holdning, der som Forudsætning for enhver Overvejelse krævede Novemberforfatningen suspenderet, lod Mæglingtilstræbelserne løbe ganske virkningsløs ud i Sandet. Derefter tilstillede de to tyske Stormagter den 16. Januar Danmark et Ultimatum, som krævede Novemberforfatningen ophævet inden 48 Timer, da de ellers vilde bruge alle Midler til at hindre Slesvigs Inkorporation. Denne Henvendelse var efter sin Art faktisk en utvetydig Form for Krigserklæring, men desuagtet afslog Regeringen kategorisk Forlangendet og erklærede, at allerede den givne Frist var for kort til at træffe lovlige Forberedelser. Hermed var Terningerne kastet. Ganske vist tilbød Monrad⁶⁾ efter Englands og Ruslands Tilskyndelse i en Note af 21. Januar at sammenkalde Rigsraadet for at forelægge Forslag om den omstridte Forfatnings lovmæssige Ophævelse og lade den efterfølge af en ny Plan efter Forhandling med Stormagterne paa Basis af Kundgørelsen af 28. Januar 1852, men dette Tilbud kom for sent og blev betydningsløst, fordi Bismarck forlængst havde forhøjet sin Pris til i det mindste en Personalunion mellem Danmark og Slesvig-Holsten og eventuelt en Deling af Slesvig. Skønt Fremtiden viste, at Bismarcks ydre Metoder og Krav kun dækkede over langt videregaaende Hensigter, var disse bagvedliggende Planer alligevel afhængige af hans Haab om den danske Regerings fortsatte Nægtelse af hans officielle Forlangender, og derfor kunde der dog stadig være endnu en Mulighed for at undgaa Krigen og opnaa

6) Den 26. Januar sagde han til den østrigske Gesandt: »Hvad skal vi med Kongres, Konference eller Mægling? Kan vi ikke finde en direkte Ordning? Hvis De og Prøjsen sender os Underhandlere vil vi inden seks Uger have ordnet vort Mellemværende. Jeg indrømmer, at Forfatningen af 18. November ikke svarer til Ordningerne af 1851—52, men denne Forfatning er ikke uforanderlig, og jeg er fuldtud villig til at tilfredsstille det tyske Element i Hertugdømmerne, saa det kan leve under samme Forfatning som det danske.«

en endelig Ordning paa Grundlag af Slesvigs Deling. Men denne sidste Udvej brast fuldstændig, da Monrad i en Rigsdagstale — tilskyndet af Carl Ploug — udtalte, at ikke blot var et Slesvig-Holsten eller et selvstændigt Slesvig udelukket, men han kunde nu heller ikke tænke sig Muligheden af at gaa ind paa en Deling af Slesvig. Denne ubesindige Erklæring faldt under en Adresse-debat om en Henvendelse til Kongen med Tak for hans Hævdelse af vor Frihed og Selvstændighed lige overfor Udlandets Forestillinger og Fordringer om Ophævelse af Novemberforfatningen og med Tilsagn om Folkets Støtte til »Bevarelsen af det ældgamle danske Kronland Sønderjylland i dets uadskillige Forbindelse med Kongeriget« selv om det skulde koste »blodige Kampe og tunge Ofre.«

Denne Monrads fortvivlede Afvisning kan henføres til to Begrundelser. Den ene er hans stadigt ulyksalige Tiltro til de af Tillisch og Regenburg iværksatte Daniseringsbestræbelser i det sydligere Sønderjylland, hvorigennem han mente at finde en Berettigelse til at undgaa Delingen, og den anden maa søges i den voldsomme Folkeprotest imod Delingen overhovedet, idet han i en saadan Folkeindstilling saa en offervillig Beslutning om at sætte alt ind for at bevare den gamle historiske Jord, hvorved Kravet syntes ham Udtryk for en dybere Sandhed i Folkesjælen. Folkestemningen i de store historiske Øjeblikke var for ham ikke blot en Stemning, men selve Folkets Vilje, der maa følges om ikke det hele Folkelegemes Fremtid skal gaa til Grunde. Deri saa han noget af en Pligt. Begge Grunde maa ses i indbyrdes Sammenhæng som hans Forsøg paa — efter det tidligere Billede — at køre sine to Heste i Dobbeltpand. Den store Følelse betog ham og lod hans tankemæssige Erkendelse ligge under ved at lade den være relativt tilfredsstillet gennem Sprogreskripterne. Derfor prøvede han ogsaa at faa Regenburg til at overtage Stillingen som slesvigsk Minister, men som de fleste andre turde vor Grænsekamps ivrige Hedspore, da det krævedes, heller ikke tage Konsekvensen af sine egne højtklingende Tirader og sagde Nej. Det har sikkert gjort Monrad en Del betænkelig med Hensyn til den sande Stilling dernede og Krieger taler om »en urolig Lyst hos Monrad til at rode lidt i slesvigske Sager.« Han tilføjer om de slesvigholstenske Agitatorer, at »Monrad er blevet ved med at forlange, at Ministeriet skulde sætte sig i Bevægelse« overfor dem, men »Regenburg svarer med at forlange Belejringstilstand i Sydslesvig.« I fortsat Blindhed troede man stadig, at det var muligt gennem Tvang at vinde Hjerterne og vende Stemningen til Fordel for os. Det var i Sandhed den hellige Enfoldighed og

det mest besynderlige er, at Monrad ikke øjeblikkeligt brød med den.

Det er før nævnt, at Harald Nielsen i sin Bog »Mænd og deres Gerning« paa en højst utiltalende Maade roser Bismarck paa Monrads Bekostning, ikke blot som Statsmand, men som Menneske, hvilket er aldeles uden Mening, idet Monrad som Aand og Personlighed var langt den betydeligste af de to. I deres statspolitiske Strid vandt Bismarck unægtelig Spillet, men sandelig ikke ved tiltalende Egenskaber, og Monrad har i sin efterladte Redegørelse givet særdeles træffende Betragtninger til Forklaring af Forholdet.

»Hvad er det, som vort lille Land har manglet under de stærke Storme, der er gaaet hen over det? Vi har manglet et politisk Geni, der forstod at skaffe sig et fast Fodfæste i Kongens Tillid, og som saa med det ene fastsatte Maal for Øje styrede Stats-skibet, stundom farende frem for Folkevilljens Medbør, stundom krydsende op imod den. Der har vistnok været mange baade kundskabsrige og begavede Mænd blandt dem, der i de skæbnesvangre Aar har staaet ved Roret, og der har uden Tvivl ej været en eneste blandt dem alle, der ikke har haft en dyb Kærlighed til Konge og Fædreland og ikke har sat Landets Vel over alle andre Hensyn, men i deres Midte har der ej været noget virkelig stort politisk Geni . . .

Der er dem, der har ment, at naar blot Frederik den Syvende havde levet noget længere, saa vilde alt uden videre Vanskelighed være gaaet i Orden, og de paaberaaber sig til Støtte for denne Mening venskabelige Udtalelser af Fyrst Bismarck. Hvor tiltalende det end kunde være at slutte sig til denne Anskuelse, saa lægger min Overbevisning Hindringer i Vejen derfor . . .

Der er en umaadelig Forskel paa en lille og en stor Magts Diplomati. Hvad bevirker denne Forskel? Magten. Har en stor Stat tilkæmpet sig en fordelagtig diplomatisk Stilling, saa er den uangribelig, thi Magten befæster den med Vold og Grave. Har den lille Stat ved sine Diplomaters behændige Dygtighed vundet en saadan Stilling, saa har det ikke noget stort at sige, thi Modstanderen vender sig om og blæser paa den og den er tabt.

Man betjente sig forhen af Net til Jagten. Man flettede Nettene med Kunstfærdighed, stillede dem op med Snildhed og drev Dyret ind i en Stilling, hvorfra der ej var nogen Udgang. Var Dyret lille og afmægtigt, saa var det fanget, men var det stort og mægtigt, saa brød det igennem alle Net og Garn. En Stormagt lader sig aldrig fange i en lille Stats diplomatiske Net. Den føler sig netop opfordret til at udfolde sin Kraft, naar den faar en For-

nemmelse af, at den har haft sin Overmand i diplomatisk Kløgt. At Fyrst Bismarck imidlertid i saa Henseende skulde have haft sin Overmand er højst uantageligt og vi maa derfor se os om efter en anden Forklaring.

En af Diplomaternes store Kunstfærdigheder er den at lade sig blive misforstaaet, naar saadan Misforstaaelse kan fremme et Formaal . . . En lille Stat agter at gøre et eller andet Skridt, men frygter for at støde en mægtig Nabo og henvender sig derfor til den med en diplomatisk Forespørgsel. Svaret lyder: Vi kan godt forstaa, at De ønsker det, og skal ikke lægge nogen Hindring i Vejen for Udførelsen af Deres Forehavende. Skridtet gøres og kan ikke gøres om. Men efterat det er gjort rejser den mægtige Nabo et vældigt Vredesuvejr, alle de smaa og store Hunde faar Ordre til at gø og en mægtig Støvsky af Uvilje hvirvles i Vejret. Og hvad saa? Der er en Paragraf i en Traktat, der er saa ked-sommelig manende og formanende. Under en rolig Stemning vilde man undse sig ved at tage den bort, thi det vilde vække en Del Dadel og Misbilligelse, men i den særke Harmes Brænding kan man lade den drukne uden at det ænses. Hvis nu den lille Stat forbavset bad den mægtige Nabo om en Forklaring, saa vilde han maaske svare som saa: Har jeg ikke holdt mit Ord? Har jeg lagt nogensomhelst Hindring i Vejen for Deres Forehavende? Nej, det var mig kært, at Deres onde Sindelag imod mig blev klart for al Verden, og De kan da ikke fortænke mig i, at jeg betjener mig af den derved fremkaldte Stemning . . . Ved en saadan Fremgangsmaade viser man, at man forstaaer den Kunst at lade sig misforstaa. Denne Kunst kan iøvrigt kun anvendes af det Diplomati, der har Magt i Ryggen . . . Fyrst Bismarck maa anerkendes som Nutidens største Diplomat . . . Til hans diplomatiske Begavelse hører ogsaa den Kunst, at han forstaaer at lade sig blive misforstaaet. Forsaavidt han altsaa skulde synes at have udtalt sig opmuntrende med Hensyn til Konsolideringen af et Slesvig-Danmark, da er han uden Tvivl blevet misforstaaet,« slutter Monrad ironisk.

Ogsaa den Kunst at spille Komædie for at vinde Tid ved at dølge sine egentlige Planer forstod Bismarck tilfulde. Allerede som prøjsisk Gesandt ved den tyske Forbundsdag i Frankfurt skrev han 2. Juli 1857 til den daværende prøjsiske Ministerpræsident: »Det skader næppe, at vi lader Sagen blive nogle Maaneder ældre, og jeg indser overhovedet ikke, hvad vi vil vinde ved, at den bliver bilagt hurtigt og til alle Parters fuldstændige Tilfredshed . . . Saa snart Holstenerne kom til at leve rigtig lykkeligt under deres Hertug vilde de ikke mere føle nogen Inter-

esse for Prøjsen. Men denne Interesse kan, om ikke i dette Øjeblik, saa dog under mulig indtrædende Forhold, blive os til Nytte. Efter min Mening bør vi derfor behandle hele denne Sag, ganske vist i tysk Aand, men tillige med nølende Forsigtighed, og hellere engang imellem finde os i lidt Skraal end paadrage os Bekostninger og Ærgrelser uden Udsigt til praktisk Fordel.«

Fem Aar senere, da han selv var bleven Statsminister i Prøjsen, skrev han 22. December 1862 til Gesandten i Karlsruhe: »Jeg nærer ikke ringeste Tvivl om, at hele det danske Spørgsmaal kun ved Krig kan ordnes paa en for os ønskelig Maade. Anledningen til en saadan Krig kan findes i et hvilket som helst Øjeblik, som man anser for gunstigt til at føre den . . . Ulempen ved at have underskrevet London-Protokollen deler vi med Østrig og vi kan ikke frigøre os fra denne Underskrift uden et krigerisk Brud. Men kommer det til Krig vil ogsaa Danmarks fremtidige Grænser være afhængig af dens Udfald . . . Man kan ikke forudse, hvilken Udvikling der i Fremtiden vil finde Sted indenfor de tyske Forbundsforhold. Saalænge de imidlertid vedbliver at være noget nær som hidtil kan jeg ikke anse det for at være i Prøjsens Interesse at føre Krig for i gunstigste Tilfælde i Slesvig-Holsten at kunne indsætte en ny Storhertug, der af Frygt for Prøjsens Anneksionslyster vil stemme mod os i Forbundsraadet, og hvis Regering uden at tage Hensyn til den Taknemlighed, den maatte skyldes Prøjsen for at have bragt den til Magten, vilde blive et beredvilligt Redskab for østrigske Rænker.« Han talte foragteligt om Slesvigholstenernes »Ølhusbegejstring«.

Først saa sent som i December 1863 aabnede Bismarck overfor sine nærmeste Omgivelser mere tydeligt for sine inderste Tanker, hvorefter det lige fra Begyndelsen stod for ham som Maalet at erhverve Hertugdømmerne for Prøjsen. I et Statsraadmøde paa denne Tid erindrede han Kongen om, at alle dennes Forgængere havde udvidet Riget og uden Hertugdømmerne vilde Prøjsen ikke være stærkt nok til at overtage Førerskabet i Tyskland, fordi det ikke kunde udvikle den fornødne Styrke til søs. Han fortæller selv i sine Erindringer, at de øvrige Ministre i Tavshed forbigik disse for dem endnu saa urimelige Udtalelser, mens Kronprinsen »løftede sine Hænder mod Himlen som om han tvivlede paa, at jeg var ved mine fulde fem.« Selv Kongen bad i al Stilhed Statsraadssekretæren om ikke at føre dem til Protokols, da det vistnok bagefter vilde være Førsteministeren kærere, at de ikke opbevaredes, men Bismarck forlangte dem udtrykkelig indført. Nytaarsaften udtalte han i en privat Kreds, at »de up ewig ungedeelten maa engang blive Prøjsere. Det er

det Maal jeg styrer efter, om jeg naar det staar i Guds Haand. Men jeg kunde ikke forsvare at lade udgyde prøjsisk Blod for at skabe en ny Mellemstat, som i Forbundet altid vilde stemme med de andre imod os.«

Monrad har saavist Ret i den Paastand, at en saa kynisk Fremgangsmaade kun kunde føres med en overlegen ydre Magt i Ryggen, men han kunde dog have krydset Planerne til en vis Grad ved at møde dem med et rent og klart Delingstilbud. Bismarck havde trods alt sine store Betæneligheder og turde ikke sende Danmark en aaben og formelig Krigserklæring af Frygt for, at den danske Regering da vilde give efter. Det vilde bryde hans Hensigt og han brugte derfor en anden Metode. Efter Danmarks Afslag paa Ultimatumet af 16. Januar trak de sachsiske og hannoveranske Forbundstropper sig ud af Holsten, mens Prøjsere og Østrigerne rykkede ind, og Bismarck lod da den prøjsiske Øverstkommanderende General Wrangel tilstille den danske Højstbefalende General de Meza en Opfordring til at rømme Slesvig, hvilket denne efter sin Instruks afslog, og Natten til den 1. Februar gik derefter de prøjsiske og østrigste Tropper over Ejderen. Efter eget Sigende skal Bismarck denne Nat for første Gang have følt sit Mod synke og ikke faaet Søvn i Øjnene af urolig Ængstelse for, hvorledes Europa vilde stille sig til hans udfordrende Indgreb, men til hans Lettelse reagerede det ikke med noget aktivt Skridt mod hans brutale Overfald og Danmark fik ikke fra nogen Side væbnet Hjælp til Afværgelse af den hensynsløse Voldsfærd.

Efterretningen om Bismarcks ulveagtige og rovgridske Fremfærd modtog Monrad, der dengang boede i Brogade paa Christianshavn, under en Middag i Hjemmet 31. Januar for en Række Folketingsmænd. Blandt dem var Sofus Høgsbro, der fortæller om Sammenkomsten: »Stemningen var naturligvis meget daarlig. Monrad udtalte ved Bordet i en Skaaltale Ønsket om, at det gamle Dannevirke nu maatte staa sin Prøve som Værn for Danmarks Rige, men næppe havde han gjort det før der bragtes ham et Telegram om, at Prøjserne havde underrettet vor Hær om, at den vilde rykke over Ejderen ved Midnat. Monrad rejste sig da fra Bordet for at gaa til Kongen og med ham tage over til Hæren. Talerne ved Bordet fortsattes og drejede sig selvfølgelig om, hvad der nu kunde ventes. Jeg, som sad ved Siden af Monrads ældste Datter, udtalte da et Ønske om, at den Husets Søn, som var ved Hæren, maatte yde sit Land og sit Navn Ære og lykkelig vende tilbage til Hjemmet. Vi skiltes med alvorlige Tanker, men med Fortrøstning til Hærens Førere og Menige, at enhver vilde gøre

sin Pligt, og med Haabet om, at den højere Magt vilde hjælpe dem mod Fjendens Overmagt.«

Ved Bismarcks Rovlyst var den frygtelige Lavine begyndt at rulle og Carl Ploug udsendte i »Fædrelandet« sit flammende Op-
raab til Nordens Folk:

Rejs jer af Lejet, i Goternes Løver,
nu er det Tid.
Æren vil spildes, hvis længer I tøver
hjemme fra Strid.
Timen er kommen, da Terningen kastes,
om I forliste Jer ædle Natur,
om I skal røre Jer frit eller bastes
fejgt i Erobrerens Bur.

Rejs Jer af Lejet og spring over Heden!
Ørnenes Skrig
melder, at braskende fløj de af Reden,
søgende Lig.
Skal som et stinkende Aadsel de finde
Asernes Odel og Kæmpernes Arv,
Ygdrasils Grene som tørrede Pinde,
tomme for Blade og Marv?

Rejs Jer af Lejet og spring over Strømmen!
Stævnet er sat.
Nu eller aldrig opklares af Drømmen
Tidernes Nat.
Stjernen, som lyste for Fædrene høje,
vorder en Sol eller slukkes i Blod.
Sønnerne samles i Sejr eller bøje
Knæ for den Sejrendes Fod.

Tøv ikke længer og frit ej forsigtig
Vest eller Øst!
Vejen er lige og Retningen rigtig,
gaa ikkun trøst.
Fremad, hvor Faren og Nøden er fælles,
fremad, hvor Hæderens Krone skal naas,
fremad, hvor Fjendernes Skare ej tælles,
men hvor den slaas!

Ingen kan leve af Fortidens Minder,
Daad maa der til.
Hensmuldret Storhed kun blænder og binder
Kræfternes Spil.
Fremad at se og mod Maalet at stræbe,
aldrig for Møje og Hindringer ræd,
Lovsang at høste af Fremtidens Læbe —
saadan var Fædrenes Sæd.

Goternes Løver, jeg ser Eder springe
ned over Land,
gnistrende Øje og knejsende Bringe,
flyvende Man!
Vel maa I haste, thi vel maa I vide,
haardt Eder ramte Historiens Dom,
om Eders Broder med dødstunget Side
sank før til Stævnet I kom.

XII

DANNEVIRKES RØMNING OG AFSKEDIGELSEN

AF GENERAL DE MEZA

Men Goternes Løver og Lykkens Ganger sprang ikke dengang for det danske Folk. Det blev Stormens og Ulykkens vildt fremfarende Heste, der under stærke Hove haardt og grusomt nedtrampede alle dets Forventninger og Illusioner. Hidtil havde — som Vilhelm Topsøe skrev — det offentlige Liv under Grundloven været fuldt af Haab og Fantasi, trods alle Brydninger dog tonende af Fløjters og Gigers Klang, ved Siden af det store Reformarbejde byggedes skønne Luftkasteller, alt syntes muligt og det politiske Liv var trods alle Modsætninger som en Leg med gyldne Skaktavl, men nu brast enhver romantisk Idyl for Hjem-søgelsens ubarmhjertige Virkelighed.

Efter A. D. Jørgensens Udsagn var Monrad »ikke en Høvding til dagligt Brug«, men egnet til de store Skæbnestunder af Lyst eller Nød, hvor andre var for svage i Sjælen og for vege i Viljen, og derfor vovede nu han alene som forreste Mand at træde Eumenidernes Hævntog i Møde. Hin Tid gjorde mange Fejltagelser, som nu næsten et Barn kan gennemskue, Slægten droges frem ad mange Blindgyder for at finde Sandhed og Ret og lod sig i sin Søgen lokke af Lygtemænd og koglende Taager, men dens Længsel var dyb og ærlig og i Spidsen vandrede Monrad følgende et himmelsendt Kald. Han afspejlede her som et Symbol hele Menneskehedens Færd, naar den ofte trods Dagens klare Lys kommer ind i en uigennemtrængelig Jungle og opdager, at den blot er naaet til Afgrundens Rand, mens alle med Rædsel spørger hinanden: Hvor gaar den rette Vej? Det var hans Storhed, som kun bekræftes gennem hans Fald tilsidst, at han i det tunge Tidehverv aldrig fornægtede Aandens evige Higen i Folkesjælen og gik foran uden at blegne. Han satte sin Mandsvilje ind paa at frelse Danmark og vel tabte han i Skæbnekampen, men som den største af Sind i hele Nationen.¹⁾

1) Til Sønnen Viiggo skriver han 15. Januar: »Det er jo med modstridende Følelser, at jeg ser dig ovre ved Armeen, men stærkest er dog Stoltheden over, at jeg ogsaa yder mit Bidrag, min egen kære dyrebare Dreng. Naar man har talt til mig og foreholdt mig de mange Menneskers Liv og Velfærd man satte paa Spil ved ej at gøre de Ind-

Det første frygtelige Slag ramte Nationen ved Efterretningen om Dannevirkes Rømning Natten mellem 5. og 6. Februar 1864. Slaaet med Blindhed ogsaa med Hensyn til den militære Værdi af det gamle Grænseværn havde Folket knyttet alle sine dybeste patriotiske Følelser og Forhaabninger til Thyras Vold, der forsvarsmæssigt blev Tidens Slagord, et ligefrem magisk Begreb, der gav Rum for de mest eventyrlige Forestillinger om Stillingens Styrke og i Kraft af hvilket vor Modstandsevne skulde vise sig uovervindelig. En stor Del af Befolkningen havde faaet sin nationale Daab i Øhlenschlägers, Grundtvigs og Ingemanns romantiske Sværmeri for vor Oldtid og Storhedsperiode, man indlevede sig for ramme Alvor i den Opfattelse, at Danmark i Treaarskrigen ved egen Hjælp havde overvundet det samlede Tyskland, og ud fra denne fortidsprægede Begejstring saa man i det planlagte Dannevirkeforsvar noget symbolsk og gribende, et forløsende Udtryk for alle nationale Instinkter. Derfor havde Monrad i sin Skaaltale hin sidste Januardag henvist til dette centrale Fortrøstningspunkt for alles Fællesstemning. »Hvor var der ikke noget gribende og storslaaet i den Tanke at optage Forsvaret ved Landets gamle Grænse, at optage det *der*, hvor der var blevet kæmpet for 1000 Aar siden, og genoprejse i fornyet Herlighed Thyra Danebods gamle Værk,« skriver han i sin Redegørelse. »Det var en Sag, der faldt aldeles af sig selv, at Hæren skulde gaa til Dannevirke. Der var aldeles ikke Spørgsmaal om andet. Der indløb ikke nogensomhelst Modforestilling fra Overkommandoen. Forsaavidt mig bekendt blev der ikke gjort nogen Indvending af nogensomhelst. Der var vel dem, og deres Antal var ikke lille, der rystede paa Hovedet over, at det lille Danmark vilde optage Kampen mod tvende Stormagter, men derom var alle enige, det ansaa man som en Selvfølge, at saaledes som Sagerne stod maatte Hæren gaa til Dannevirke.«

Og alle fantastiske Illusioner brast med endnu mere nedslaaende Virkninger i Folkesindet, fordi Fægtningen 2. Februar, hvor Prøjsernes Forsøg paa at bryde igennem ved Mysunde blev energisk afvist, havde bragt Henrykkelsen helt paa Kogepunktet og fremkaldt en Jubel uden Lige, som kun hos de mest eftertænkende dæmpedes ved Meddelelsen om næste Dags haarde Kamp

rømmelser, man forlanger af os, da har jeg kunnet svare kort og med Bestemthed: Ja, jeg har ogsaa min Søn derovre. Din Nærværelse ved Armeen, kære Viggo, har derfor mange Gange paa en besynderlig Maade styrket mig og jeg er nu glad over, at du i sin Tid saa kækt tog din Beslutning at indtræde blandt Reserveofficererne.«

foran Dannevirkestillingens Centrum, hvor Østrigerne erobrede en stor Del af det danske Forpostterræn.

Sandheden om Dannevirkes krigsmæssige Betydning var imidlertid en ganske anden end den almindeligt raadende og Datidens følelsesberuste Tillid skyldtes et næsten utroligt Fejlsyn. »Vi antager,« skrev Monrad senere i Redegørelsen, »at det nu er anerkendt af alle dem, der har nogen militær Kyndighed, at Dannevirke ej kunde forsvares overfor en mægtig Fjende med de Kræfter, der stod til Danmarks Raadighed. Linien var altfor lang. Hæren var lille. Den havde ingen Reserve. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at naar et Gennembrud var sket paa et Sted, da var Hæren blevet omgaaet og fuldstændig ødelagt. Den prøjsiske Krigsførelse har jo vist stort Mesterskab i omgaaende Bevægelser. De Mænd, hvem Dannevirkes Rømning skyldes, vil, skønt den Gang haanede, blive kransede af Historien.«

Den i Folkets brede Lag nedfældede Tiltro til Grænsevolden knyttede sig til de bestemmende Militærautoriteter, som var Op-havsmænd til Dannevirkes Befæstning. »Det er,« siger Monrad videre i Redegørelsen, »fuldstændig urigtigt, at Planen er ud-gaaet fra poetiske Følelser og af Kærlighed til gamle Minder. Den har en ren militær Oprindelse. Om disse Minder under den sagkyndige Overvejelse har udøvet en ubevidst Indflydelse paa de Militære, det skal jeg lade være usagt. Sikkert er det, at de rørte sig mægtigt i mit Bryst og at jeg ikke fandt Anledning til at gøre dem til Genstand for en kritisk Undersøgelse, da Planen jo var udgaaet fra den eneste sagkyndige Autoritet . . . Jeg vil ikke nægte, at der falder et sekundært Ansvar paa det samlede Ministerium og dets enkelte Medlemmer, men Hovedansvaret, og det er ej let at bære, falder paa Krigsministeriet.« Og nu efter Aarenes Forløb kalder han det »et umaadeligt Misgreb, at man indtog denne uholdbare Stilling«, men i sin Tid var han hildet i samme Vildfarelse som hele Samtiden inden den haarde Virkelighed sprængte alle falske Livsindstillinger. »Ved Rømningen blev der ikke begaaet en Fejl,« udtaler han i sine politiske Breve, »men ved Rømningen aabenbares en Fejl, der tidligere var be-gaaet — den nemlig, at man havde befæstet Dannevirke som en Stilling man haardnakked vilde forsvare . . . Ved Bedømmelsen af dette Spørgsmaal tror jeg dog ikke, at man bør lade ude af Betragtning den Udsigt, som var os aabnet til Understøttelse fra Norge og Sverige. Hvis denne Understøttelse ikke havde svigtet os i Nødens Øjeblik, hvis vore norske og svenske Brødre havde mødt og deltaget i Forsvaret for Nordens gamle Grænse mod

Tyskland, saa vilde maaske Sagerne have stillet sig en Del anderledes.«²⁾

Til Dannevirkestillingens i sig selv saare svage Forsvarsevne — der yderligere svækkedes kampmæssigt ved de rent elendige Opholdsforhold for Mandskabet, som bogstaveligt manglede Tag over Hovedet og af den Grund tilsidst i Kulden ikke fik hverken Hvile eller Søvn — kom i Vintertiden den stærke Frost som en altødelæggende Hindring, idet Sliens, Treneflodens og Reideaens vidtstrakte Oversvømmelser, der skulde danne en naturlig Støtte for Forsvaret ved at forkorte Frontlinien, nu gav denne en uhyre Udstrækning, som trodsede alle Hærens Anstrengelser og tillod Fjenden at rykke frem med omgaaende Bevægelser over det indtil 8 Tommer tykke Isdække. Man skulde synes, at noget saadant let kunde forudses, men dels havde man væsentligt kun regnet med en Sommerkrig og dels fastholdt man fra ledende Side trods mulige Tvivl dog af Hensyn til Folkefølelsen Dannevirke som en politisk udvalgt Stilling, hvorfra der skulde kæmpes for Ejdergrænsen. Dennes Talsmænd havde i Aarevis paa-virket den offentlige Mening saa stærkt, at de nu selv følte sig bundne af den i deres egne Dispositioner ogsaa — i hvert Fald til en vis Grad — i militær Henseende, og ved disse Foranstaltninger indlevede Befolkningen sig atter dybere i Troen paa Dannevirke som Hovedstedet for et uholdende og urokkeligt Forsvar. Denne Gensidighed, som Monrads Ord indirekte indrømmer, blev skæbnesvanger baade politisk og militært. Først ved Hærens fulde Besættelse af Dannevirkestillingen i December og Januar, mens det tegnede til at blive blodig Alvor under de barske Vinterforhold, begyndte efterhaanden de store Betæneligheder at vinde mere frem hos adskillige af de højere Officerer — foreløbig dog tilsyneladende ikke hos selve Overgeneral de Meza. Trods sine 72 Aar blev han udnævnt til Øverstkommanderende paa Grund af sit Ry fra Trearskrigen, hvor hans Dygtighed og Overblik sammen med Mod og Koldblodighed gentagne Gange havde staaet sin Prøve paa fremragende Maade under vanskelige Forhold. Han var uden at tilstræbe det overordentlig populær baade i Hæren og Befolkningen trods sine med Alderen stadigt stærkere fremtrædende Særheder med en ligefrem sygelig Angst for Kulde og Træk, mærkelig aparte i sin Paaklædning, i Almindelighed skyende Samvær med mange Mennesker samt som oftest indesluttet og afvisende overfor andre. Hans nærme-

²⁾ Det bør erindres, at der i begge de slesvigske Krige meldte sig ikke faa norske og svenske Frivillige, hvoraf flere ofrede Livet.

ste undergivne i Overkommandoen var Stabschefen Oberst H. Kaufmann og Souschefen Kaptajn S. Rosen, der siden faldt ved Dybbøl.

Ledsaget af Monrad kom Kongen 1. Februar til Hovedkvarteret i Slesvig By og tog Ophold paa sit Fødested Gottorp Slot. Monrad havde selv udbedt sig Tilladelse til at følge ham og siger i Redegørelsen: »Min Opgave var det, hvis fornødent, at forebygge, at Kongen kom i en falsk Stilling ved at træde ind imellem Krigsministeren og Overkommandoen og at hindre, at han tog en afgørende Beslutning. Jeg skylder Sandheden at tilføje, at min Rejse var overflødig og at jeg ikke fik Lejlighed til at bringe min Omhu i Anvendelse. Og dog var min Rejse ikke ganske unyttig, da jeg kunde vidne, at Overkommandoen ved Rømningen af Dannevirke havde handlet efter egen Tilskyndelse, og da Stormen af Uvilje i min Person fik en Genstand, over hvilken den kunde udøse sin Vrede.« Senere sagde han i en Rigsdags-tale: »En Konge kan komme for at se til sine Soldater, for at tale til dem opmuntrende og trøstende Ord, for at besøge Lazaretterne og tale trøstende til de saarede. Det var dette sidste, der var Øjemedet med Kongens Rejse til Dannevirkestillingen. Det stod klart for Kongen, at han ikke burde gribe ind i den kommanderende Generals Beslutninger og Anordninger, thi naar to modsatte Viljer griber ind i Krigsførelsen, saa er det aabenbart, at deraf kun kan opstaa Forvirring, Fordærvelse og Ødelæggelse for Armeen . . . I denne Henseende har min Ledsagelse af Kongen været aldeles ufornöden.«

Efter Jernbanerejse over Sjælland gik Turen med Skib fra Korsør til Flensborg og derfra atter med Jernbane det sidste Stykke. I sine Erindringer »Gamle Minder« skildrer Forfatteren Thomas Graae, der som ung Gymnasiast sammen med en Del Skolekammerater var sluppet ind paa Flensborg Jernbaneperron før Kongetogets Afgang, hvorledes Kongen og Førsteministeren stod for aabne Vinduer i den pragtfulde Kongevagon Side om Side: »Monrad hyllet i Bjørneskindspels med Arme over Kors, selvtilidsfuld og stærk i fuld Bevidsthed om, at hver Dansk lød hans myndige Vink, bøjede sig for hans mægtige Veltalighed. Over det farveløse glatragede Prælatansigt kastedes en næsten dæmonisk Glans fra det skarpe dybe Blik, der luede frem under svære Bryn. Han lignede et Portræt af Beethoven, der hang i vor Dagligstue, og han mente sig vel selv at være en Statskunstens Beethoven, kaldet til at løse Tidens bundne Kræfter . . . Ved Ministerens Side en slankbygget fyrretyveaarig Officersskikkelse

med fine sympatiske Træk. Han saa træt og anstrengt ud. Det var som frøs han, idet han trak den løsthængende blaa Feltkappe om Generalsuniformen.« Naar Graae efter at have fremhævet den slaaende Modsætning tilføjer, at »den virkede rent uhyggearslende paa de forsamlede Flensborgere«, er dette utvivlsomt ved en Forskydning farvet af de kommende Begivenheder og stemmer heller ikke ganske med de af ham selv gengivne Udtalelser fra Tilskuerne: »Man skulde minsandten tro, at den Monrad var Konge og Kongen hans Adjutant.«

Straks efter Ankomsten var de Meza og Kaufmann til Audiens hos Kongen, som efter Taflet tilbragte Aftenen sammen med General Hegermann Lindenchrone, der var stærk Modstander af Planen om at tage mod et Hovedstød ved Dannevirke og sikkert indgaaende har udviklet sine Anskuelser overfor Kongen. Denne har uden Tvivl her faaet det første stærke Indtryk af en voksende Uvilje mod at fastholde Hæren paa dette uheldige Sted. I sit senere polemiske Skrift »D. G. Monrads politiske Breve« oplyser Hegermann Lindenchrone, at han hen paa Natten³⁾ ved Overbringelse af en Depesche fra Kongen ogsaa havde Lejlighed til en Samtale med Monrad og ligeledes overfor ham redegjorde for sine Tvivl om Stillings Holdbarhed.⁴⁾

Næste Dag, da Kampen foregik ved Mysunde fra Klokken 10 til 4, inspicerede Kongen om Formiddagen flere Troppeafdelinger i Omegnen af Slesvig, mens han den 3. Februar — ogsaa om Formiddagen — red til Mysunde, hvor han besaa de Dagens før angrebne Værker og roste Tropperne med en varm Tak for deres tapre Modstand.⁵⁾ Om Eftermiddagen gik Kongen og Monrad ud i Skanserne, hvor Dagens meget uheldige Forpostkamp fandt

3) I Skriftet staar »Natten mellem den 1. og 2. Januar«, men der maa menes Februar.

4) Om Monrads Færd baade denne og de følgende Dage inden Tilbagetoget er Oplysningerne i de forskellige Kilder noget uklare og ikke helt overensstemmende. Kaptajn K. C. Rockstroh skriver i sin Bog »General de Meza og Dannevirkes Rømning«, at Monrad 2. Februar besøgte Overgeneralen, mens fra disse første Dage andre kun nævner en Samtale mellem dem 3. Februar om Formiddagen. Da Monrad desuden aflagde Besøg 2. Februar hos sin Søn Viggo, der laa som Løjtnant ved Hollensted, har han næppe ved Siden af sin øvrige Optagethed haft tid til at gæste de Meza den Dag, Rygtet sagde, at Sønnens Hænder var bortskudt, men Monrad fandt ham i god Behold.

5) Naar K. C. Rockstroh mener, at Monrad her var med i Kongens Følge, er dette aabenbart en Misforstaaelse, idet Konseilspræsidentens første Samtale med de Meza fra de fleste Sider netop henlægges til denne Formiddag.

Sted ved Over Selk og Kongshøj, og de blev da Vidner til de af Forholdene udmattede og derfor i nogen Grad modløse Soldaters Nederlag.⁶⁾ Terræntabet og de i Uorden tilbagevigende Styrker virkede stærkt deprimerende paa flere af de højere Officerer og gjorde et dybt Indtryk paa Monrad, som aldrig før havde set kæmpende Tropper. Om Formiddagen havde han opsøgt de Meza, der modtog ham i sin sædvanlige besynderlige Paaklædning og i sin tilknappe og kølige Overlegenhed afviste enhver dybere Tilnærmelse mellem dem, skønt Monrad kom i den bedste Hensigt for at skabe en vis nødvendig Kontakt mellem den politiske og militære Myndighed. Han fik derfor ikke noget egentligt Svar paa de Spørgsmaal, der rørte sig i hans Indre, men han tilsagde de Meza Regeringens Støtte under alle af Krigstilstanden indtrædende Omstændigheder. Den trods alle konventionelle Former afvisende Holdning fra de Mezas Side synes baade meningsløs og utilbørlig og bidrog naturligvis til at svække hans senere Stilling under Forholdenes videre Forløb. Efter Taflet om Aftenen besøgte Kongen Lazaretterne og talte med de saarede, mens Monrad trak sig tilbage i Enrum og gik tidligt til Ro. Det havde været en meget bevæget Dag, men Natten blev det ikke mindre.

»Jeg tilstaar,« hedder det i de politiske Breve, »at der i det Indtryk, som jeg modtog ved Dannevirke, var noget mørkt og uheldsvangert. Det maa være mig tilladt at anføre et Par Smaatræk, der har fæstet sig i min Erindring. Jeg spurgte en Officer: »Blev Broen ved Rendsborg afbrudt?« Han svarede: »Nej.« — »Hvorfor ikke?« — »Vi fik ikke Tid dertil.« — Jeg spurgte en Soldat i en Skanse sent om Aftenen: »Hvorfor tager De ikke Kappen paa?« — Han svarede: »Jeg har ikke faaet nogen.« — En Officer klagede over, at Østrigerne havde Kvarter i Landsbyerne saa nær ved Slesvig, og da jeg rettede det Spørgsmaal til ham: hvorfor de ikke havde brændt dem af, saa svarede han: »Men havde det ikke været Synd?«

Men ved Siden af dette ved Selvsyn erhvervede Indtryk gik et voldsomt Tryk ved Paavirkning udefra. »Jeg kan da bevidne,« siger han videre, »at jeg aldrig nogensinde har været Genstand

⁶⁾ Korrespondenten til det engelske Blad Times skrev om Kongen: »Jeg saa ham kun fra Siden og kun et Øjeblik. Det er en midaldrende Mand, lidt over Middelstørrelse, med brunt Haar, lyst Skæg, et magert, noget skarpt, men dog velvilligt distingveret Ansigt. Han havde tre eller fire Adjutanter med sig, en Hofmarskal, og bagefter travede Hans Ekscellence Biskop Monrad, Konseilspræsidenten, temmelig tungt af Sted. Han var den eneste, som var civilklædt, iført Galoscher og forsynet med Paraply.«

for saa indtrængende Forestillinger, og det fra Mænd, for hvem jeg nærede den største Højagtelse. Deres Ønsker gik ud paa, at den kommanderende General skulde formaas til at opgive Dannevirkestillingen. Disse Bestræbelser fortsattes langt ud paa den sidste Nat jeg var i Slesvig.« Der skete da følgende:

Hen paa Aftenen talte under Indflydelse af Dagens triste Stemning flere højere Officerer med hinanden om den farlige Situation, hvori Landets Konge befandt sig under Opholdet paa Krigsskuepladsen, saavel som om hele Hærens altfor udsatte Stilling. En enkelt Granat var allerede faldet tæt ved Kongens Bolig og under et fjendtligt Hovedangreb med et muligt Gennembrud vilde hans Sikkerhed være yderst tvivlsom, hvorhos Hæren under Kamp og maaske Omringning eller Tilbagetrækning ikke maatte belastes med den yderligere Opgave at beskytte Kongens Person. Der truede en Dobbeltulykke, som det var nødvendigt at afværge ved dels at fjerne Kongen og dels drage Hæren bort til Flankestillingerne Dybbøl og Fredericia for at hindre den fra eventuelt at blive fuldstændig oprevet. De besluttede derfor straks at tage Affære gennem Kongens Generaladjutant Oberstløjtnant J. C. Dahl, som var en af Deltagerne og nu øjeblikkeligt skulde søge Foretræde hos baade Kongen og Koneilspræsidenten.

Dahl var derpaa først en halv Times Tid hos Kongen uden at Indholdet af deres Samtale er kendt og derefter traf han Monrad, som blev vækket lidt over Midnat. I den stærkeste Sindsbevægelse udviklede Dahl sine Tanker for Koneilspræsidenten og hævdede, at denne — den eneste konstitutionelt ansvarlige — maatte gribe ind for at afværge Ulykken, som Monrad ellers i paakommende Tilfælde selv kom til at bære Skylden for. En af Førsteministeren kontraseret Ordre fra Kongen om at forlade Stillingen maatte overrækkes Overkommandoen, der øjensynligt vilde hævde Forsvaret af Dannevirkestillingen udover enhver rimelig og forstandig Grænse paa Trods af den fra Krigsministeriet modtagne Instruks, hvis Hovedafsnit lød saadan: »Hvor vidt vi skal drive Stillingens Forsvar er det umuligt forud bestemt at afgøre og det maa i hvert enkelt Tilfælde blive den kommanderende Generals Sag at fatte Beslutning herom i Overensstemmelse med Begivenhedernes Gang. Til Vejledning i denne Henseende skal Ministeriet gøre opmærksom paa, at saa stor Interesse det end maa have at bevare Landet mod fremmed Vold og derved kun at vige tilbage efter en afgørende Kamp, saa er det dog under de forhaandenværende politiske Forhold af endnu større Betydning, at det kommende Foraar finder os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær. Kampen i Dannevirkestil-

lingen tør altsaa ikke føres saa vidt, at Hærens Tilværelse som Hær kompromitteres, hvad der ogsaa følger ligefrem deraf, at vi bag denne Stilling har en anden Forsvarslinie i vore Flankepositioner og at vi til disses Besættelse kun kan gøre Regning paa den samme Hær, som kæmper ved Dannevirke.«

I Redegørelsen skriver Monrad: »Jeg tilstaar, at jeg, da jeg laa ved Dannevirke, ikke kunde danne mig nogen klar Mening om, hvad der var at gøre. I stærke Strømninger gik de sagkyn-diges modsatte Meninger. Jeg holdt mig fuldstændig tilbage og henviste dem, der ønskede, at jeg skulde optræde aktivt, til Overkommandoen og Krigsministeren.« Saaledes handlede han ogsaa overfor Dahl, hvis Tale selvfølgelig paavirkede ham paa det dybeste, og han udtalte senere, at denne halve Time vistnok havde været den pinligste i hans Liv. Urokkelig fastholdt han, at han ikke turde paatage sig noget Ansvar i rent militære Spørgsmaal og Kongens Person maatte ikke indblandes i disse. Han var netop tilstede for at hindre en saadan Indblanding og derved værne om Overkommandoens Beslutningsfrihed.

Efter Dahls Bortgang besluttede Monrad med det samme at søge Overkommandoen for at forhøre sig nærmere om dennes Opfattelse af Instruksen, der efter de faldne Udtalelser enten kunde synes at være misforstaaet eller fundet for uklar. Monrad vilde ikke vække de Meza, der var gaaet til Ro, og henvendte sig da til Stabschefen Oberst Kaufmann. Deres Samtale har været Genstand for mange Fortolkninger og vil utvivlsomt vedblivende være det. Den Slags Forsøg paa at vende og dreje Ordene vil altid være Tilfældet, naar et stort Foretagende mislykkes og Ansvar skal fordeles, mens i modsat Fald alle forudgaaede Ord bliver mere eller mindre betydningsløse overfor Resultatet selv. Fra Kaufmanns Side var Samtalen under Iagttagelse af alle Høflighedens Formaliteter ligesaa forbeholden og kold som den tidligere med de Meza — Hærens Mænd viste ingen Hjertelighed overfor Monrads brændende Imødekommenhed. Kaufmann bifaldt Ønsket om Kongens Afrejse for at gøre Hæren friere i sine Bevægelser og hævdede, at Instruksen var tydelig nok, uden iøvrigt at ville diskutere Spørgsmaalet. Paa Monrads Forespørgsel svarede han, at vel kunde Hæren ikke i Længden modstaa den overlegne Fjendes Angreb paa Stillingen, men den stod endnu rede til at modtage en Kamp. Monrad spurgte om Udstrækningen af en saadan Kamp, der af politiske Grunde var meget ønskelig, og om en Trediedel af Hæren i yderste Nødsfald kunde eller burde ofres inden en mulig Tilbagetrækning, hvilket Kaufmann mente var altfor stort et Tab, der vilde gøre et ordnet Tilbagetog umu-

ligt. Hele Samtalen var præget af Monrads gentagne Tilsagn om hans egen og Regeringens fulde Tillid til Overkommandoen uanset hvilken Bestemmelse den fandt rigtigst efter Øjeblikkets sande Tarv. Den skulde have frie Hænder og kunde stole paa Regeringens Støtte enten det blev Kamp eller Tilbagetrækning. Gud være med Dem, udtalte han tilsidst, Regeringen vil være trofast selv om Krigslykken skulde vende sig imod os og ikke regne Dem eller Deres General Ulykken til Last.

Umiddelbart efter Samtalen — Klokken var nu mellem 2 og 3 — begav Monrad sig til Kongen, som han fandt liggende paa en Feltseng med det nye Testamente paa et lille Bord ved Siden af sig. Efter en kort Fremstilling af Forholdene henstillede han til Kongen at rejse straks, hvilket denne kun meget modstræbende vilde gaa ind paa, men Monrad indvendte, at Afrejsen da maaske vilde finde Sted samtidig med Fjendens forventede Storangreb, hvad der vilde være højst uheldigt og gøre Overkommandoen ufri. For dette bøjede Kongen sig og sidst paa Natten red han da med sine Adjudanter nordpaa mod Flensborg, mens Monrad og det øvrige Følge fulgte efter i Vogne og Kareter. Der er noget overordentligt gribende og vemodigt over dette natlige Sørgetog, et Smertens Ridt, en slagen Mand paa Flugt fra sin sydslesvigske Fødestavn, som han aldrig gensaa mere, ved Skæbnens Ironi et Offer for en forfejlet Politik, som han selv forgæves havde søgt at standse.

Toget vakte Opsigt, da det tidligt om Morgenen Torsdag den 4. Februar red ind ad Sønderport i Flensborg og satte ængstelige Rygter i Omløb .Kongen tog ind paa Rasch's Hotel.⁷⁾ Længere end til Flensborg vilde han ikke fjerne sig og det kom til et bittert Ordskifte mellem ham og Monrad, som satte sin Stilling ind paa at forlange Rejsen fortsat helt til Sønderborg og fik hele Følget til at støtte sig. Efter baade denne Dag og Fredag Formiddag at have set til de saarede paa Lazarettet maatte Kongen nødtvungent Fredag Eftermiddag drage videre til Sønderborg, men han kørte alene i sin Vogn uden at ville tale yderligere

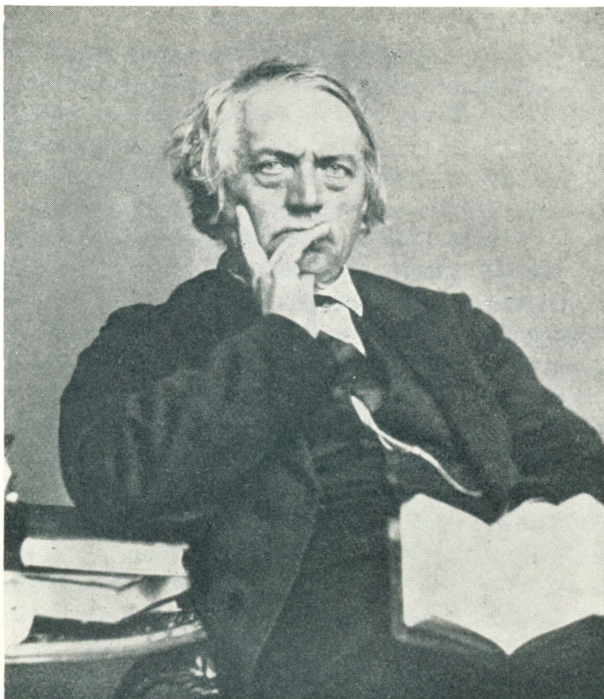
7) Ved Taflet om Aftenen spurgte Monrad Ritmester Ludvig Castenskjold om Oprindelsen til hans Familienavn. »Det er et underligt Navn,« sagde han, »det lyder ikke godt: at kaste Skjoldet.« Den tiltalte havde ikke straks Svar paa rede Haand, men Kaptajn Frits Moltke, som ogsaa var kongelig Adjudant, kom sin Kammerat til Undsætning: »Tillad mig, Deres Ekscellence, det er netop et godt Navn. Man kaster Skjoldet og kæmper med Sværdet alene.« Nu var det Monrad, der ikke havde mere at sige — Svaret lignede hans egne raske Bemærkninger i saadanne Tilfælde.

med Monrad om Sagen. Byens Befolkning gav ham en saare venlig Modtagelse, hvortil Kongen bemærkede: »Det har jeg slet ikke fortjent.« Monrad boede hos Købmand Reinhold Buntzen.

Kongen og Monrad havde ved deres Afrejse fra Dannevirke efterladt en meget spændt Situation dernede. Ingen af dem havde øvet nogen Paavirkning for eller imod en mulig Rømning og Monrad siger, at overfor den højeste militære Kommandos Ytringer »tilkendegav jeg hverken Bifald eller Mishag«, men alligevel havde deres Nærværelse og Forhandlinger i Forbindelse med de stedfundne Kampbegivenheder sat stort Røre om Spørgsmaalet blandt de ledende Officerer. Det er denne ganske naturlige Følge af to saa højtstaaende Mænds Tilstedeværelse og Forespørgsler, som har givet Anledning til senere Paastande om deres indgripende Tilskyndelse som nærmeste Aarsag til Tilbagetoget.

Spændingen og Tvivlen blev saa stærk efter Nattens Optrin, at Oberst Kaufmann den 4. om Morgenen henvendte sig til de Meza og foreslog ham Indkaldelse af et Krigsraad til Raadslagning om Sagen, og Overgeneralen indvilgede i en Overvejelse af Planen, skønt han hidtil havde været fast indstillet paa at føre en afgørende Kamp ved Dannevirke. Det var overhovedet ikke faldet ham ind, at der kunde være Tale om andet. Ogsaa et Stormangreb skulde afventes her. Til General Hegermann Lindencrone havde han sagt faa Dage før, at han hellere vilde ligge tre Alen under Jorden end opleve Dannevirkes Rømning, og til Korpsintendanten udtalt, at Dannevirke skulde forsvares om saa hver Mand skulde lægge sine Ben der. Trods sit gamle velfortjente Ry var han ikke mere nogen god Højstkommanderende. Han sørgede ikke for Opholdsrum til Mandskabet og gav dem aldrig noget opmuntrende Ord. Han paavirkede ikke Hæren ved nogen personlig Kontakt, inciterede ikke Officererne og talte næsten aldrig med sine Underførere.

Ved Kaufmanns Forslag om Krigsraad syntes han pludselig at vaagne op og bestemte sig til for første Gang selv at se den Stilling og de Tropper, som han nu havde ført Kommandoen over i en Maaned, men — saa utroligt det lyder — hidtil ikke inspiceret. I Generalstabens Værk »Hæren ved Dannevirke 1864« skildres Turen saaledes: »Fulgt af Kaufmann red saa den gamle General ud. Han bar den bekendte meget høje Hue bag ad Nacken og en grøn Pelsfrakke med langt Liv og et Par snevre Ærmer samt et Par uhyre Skøder, som skjulte baade Fødder og Stigbøjler. I Haanden holdt han en meget lang Ridepisk med et stort Smeld paa Enden. Læberne holdt han fast sammenpresede for ikke at faa den kolde Luft ned i Lungerne. General

D. G. Monrad
Fotografi
(Det kgl. Bibliotek)

*Hjært hana en vel sidsekkla færd Dæftar,
og Dæftarna sidsekkla him ved Akabide, og*

DG Monrad

Steinmann meldte sig og begyndte at tale til ham. De Meza svarede ikke. Afdelingerne havde faaet Ordre til at forblive paa Alarmpladserne til Overgeneralen kom. En erfaren Officer kan ved at ride ned langs Gelederne læse meget i Mandskabets Øjne om Afdelingens Værd. De Meza red blot forbi. Han mødte General du Plat, som begyndte at udvikle for ham, hvor farlig Situationen vilde være, hvis Fjenden brød frem over Reideaaoversvømmelsen. Midt under Generalens Tale vendte de Meza — stadig uden at aabne Munden — sin Hest og red hjem til sit Kvarter.«

Det maa tillige erindres, at ingen mere end de Meza bar Ansvaret for Befæstningen af den gamle Grænsevold og Folkets bundløse Tiltro til dens Styrke. Han havde været Formand i den Kommission, der tilraadete Stillingens Anlæg, og ført Kommandoen under Troppe-samlingen dernede 1862, da han i en Tale — i fremmede Militærattachéers Paahør — priste Stillingen som et Bolværk Fjenden fra Syd skulde løbe Panden imod og derfor se sig vel for. Vi vil, hævdede han dengang, ved vor meget fordelagtige strategiske Position, ved vort Mod, ved vor Fædrelands-kærlighed kunne forsvare os en imod tre, selv endog, hvis det bliver nødvendigt, en imod fire.

Resultatet af de Mezas Inspektionsridt blev imidlertid, at han lod Krigsraadet — bestaaende af Hærafdelingernes højeste Chefer — sammenkalde Klokkeren 6 samme Aften, hvor han selv præsiderede i Mødet og indledede med en klar og utvetydig Fremstilling af den farlige militære Situation. Han oplæste Regeringens Instruks, der øvede en stærk Virkning paa de tilstedeværende, og afviste Hensynet til den politiske Betydning af at lægge Hovedansvaret ved Dannevirke. »Vi staar ikke her,« sagde han, »for at give en Forestilling, der kan vinde Tilskuernes Bifald, men for at bruge Danmarks Stridskræfter paa den Maade, der efter vor bedste Overbevisning fører til Maalet, Fædrelandets Ære og Sikkerhed.« Han erklærede sig villig til alene at paa-tage sig det fulde Ansvar for Hærens Tilbagetrækning, men efter Stabschefens Forlangende blev en Protokol optaget og underskrevet. Det skal fremhæves, at de Meza modigt og mandigt tog sit Standpunkt uanset sin hidtidige Instilling og fastholdt det urokkeligt i alle dets Følger til sin sidste Stund, men han syntes i Øjeblikket kun i ringe Grad at have fattet de selvfølgelige Konsekvenser deraf for sit eget personlige Vedkommende og Omfanget af det Offer, som Forholdene nødvendigvis vilde kræve af ham i Betragtning af hans hidtidige Handlinger og Optræden. Efter fem Timers indgaaende Forhandling besluttedes det med 10 Stemmer mod 1 at rømme Dannevirke snarest.

Tilbagetoget blev bestemt til den paafølgende Nat, da det maatte foregaa i Læ af Mørket for ikke at vække Fjendens Opmærksomhed og fremkalde et ødelæggende Storangreb. Under Jagttagelse af stor Hemmelighedsfuldhed for at saa faa som muligt skulde kende det egentlige Formaal før dets Iværksættelse blev Natten mellem den 4. og 5. Februar og hele denne sidste Dag anvendt til travl Virksomhed med omfattende Forberedelser, der som Helhed blev truffet med megen Omsigt og ikke ringe Dygtighed. Derfor blev Tilbagetoget lykkeligtvis trods alt ikke noget Sammenbrud.

Desværre undlod de Meza at give Hæren fornøden Oplysning om de dybere Tilskyndelser for Tilbagetrækningen med Tilsagn om, at den vilde muliggøre en Genoptagelse af Kampen under mere gunstige Betingelser, og paa Grund af Forsømmelsen i den Retning virkede Rømningen blot paa Mandskabet som en nedslaaende Selvpogivelse og et Udtryk for Mistillid til egen Styrke. Som Følge af den manglende Forklaring gjorde Ordren om Tilbagetoget derfor et overvældende tragisk Indtryk, da den kom ud til Tropperne den 5. om Aftenen. Ingen af dem havde tænkt sig at rømme Dannevirke uden Kamp. Befalingsmændene var stærkt rystede og mange fik Taarer i Øjnene — selv Oberst Kaufmann, da han forlod Hovedkvarteret. Ved nogle Afdelinger troede Mandskabet til at begynde med, at Marchen gik mod Fjenden, og rykkede tillidsfuldt afsted, men da Sandheden gik op for det, idet man drejede mod Nord, blev alle grebne af Fortvivelse. Ingen forstod det hele og ikke saa sjeldent hørte man Ordet Forræderi udtalt mere eller mindre højt. Nogle blev rasende af Harme og Ærgrelse, trak Sablen og udgød formelig tænderskærende en Strøm af Forbandelser, flere brast i Graad, mens andre stod som lynslagne og maalløse af Rædsel og Forbavselse.

Efter Omstændighederne foregik Tilbagetoget stort set i mønsterværdig Orden og uden Panik, men under store Lidelser og uhyre Besværligheder i Nattens stærke Kulde paa spejlglatte Veje med bidende Vinterfrost, Sne og Islag i Ansigtet. Kavalleriet og Feltartilleriet maatte ofte sidde af og føre Hestene frem ved Haanden eller selv hjælpe til med at faa Materialet frem, men Mandskabets Udholdenhed og Pligtfølelse svigtede ikke. Ikke en Kanon af Feltartilleriet gik tabt og tillige reddedes en Del af Skansernes Fæstningsskyts, mens Resten fornagledes. Tidligt om Morgenen den 6. Februar opdagede Fjenden Tilbagetrækningen og iværksatte sin Forfølgelse, hvorunder Østrigerne blev standset og opholdt af 1. og 11. Regiment — Københavnerne og Vendel-

boere — i den tapre og hæderfulde Kamp ved Oversø og Sankelmark. Det maa desværre siges, at de Meza syntes at svigte sin Pligt ved at forlade Hæren efter dens Ankomst til Flensborg i Løbet af Dagen og tage Ophold med Hovedkvarter i Graasten trods Stabschefens bestemteste Protest. Overgeneralen var paa flere Maader ikke længere den samme Mand som i Fortiden, da han aldrig tog Hensyn eller ænsede hverken det ene eller det andet vedrørende sin egen Person. Den til det yderste udmattede Hær fik ingen ordentlig Hvile efter det første Døgns Anstregelser, men maatte den følgende Nat fortsætte mod Sønderborg og Als under samme frygtelige Vejrforhold, hvor flere frøs ihjel.

»Kongen var paa Als, da Efterretningen om Dannevirkes Rømning overraskede os,« skriver Monrad i sin Redegørelse. »Da jeg forlod Als for efter et kort Besøg i Flensborg at ile til København lod han i fleres Overværelse falde Ytringer, hvoraf jeg første Gang erfarede, at det var hans Overbevisning, at det vilde have været en Ødelæggelse for Hæren om den ej i Tide havde forladt Dannevirke. Naar han ved samme Lejlighed tilskrev mig Andel i den tagne Beslutning, saa viste ogsaa det mig, at han selv ikke havde udøvet nogen Indflydelse i saa Henseende. Disse Ytringer kom ud i det store Publikum og styrkede den iøvrigt ret naturlige og undskyldelige Mistanke, at Overkommandoen havde handlet efter min Paavirkning.«

Først flere Timer efter Tilbagetogets Begyndelse havde Generalkommandoen Klokken 10 Aften sendt telegrafisk Underretning dels til Krigsministeriet og dels til Kongen, hvorefter Telegrafforbindelsen blev afbrudt for at udelukke nogen Indgriben fra Krigsministerens Side, idet man forudsaa baade hans Bestyrelse og hans Protest. En saadan fremkom ogsaa Klokken 1 om Natten i følgende Telegram, som de Meza selv ikke fik Kendskab til før ved sin Ankomst til Flensborg forud for sin Stab i de tidlige Morgentimer: »Jeg anerkender ikke, at Armeens øverstkommanderende General har holdt sig Instruksen efterrettelig og forbeholder mig altsaa Undersøgelse i saa Henseende. Det er endnu min Mening, at Dannevirke kunde forsvares.« Indsigelsen forstyrrede tilsyneladende ikke i mindste Maade Overgeneralens Sindsro og han foretog sig intet i den Anledning.

Anderledes derimod med Monrad. Kongen modtog i Sønderborg Generalkommandoens Meddelelse Klokken 1½ om Natten og lod gaa Bud derom til Konseilspræsidenten, som indfandt sig hos ham en halv Time senere og straks efter selv fik Underretning fra Krigsministeriet med Gengivelse af Protesten til de Meza. Monrad afsendte da en saalydende telegrafisk Redegørelse:

»Hverken Kongen eller jeg har udøvet Skygge af Indflydelse paa Krigsraadets Beslutning. Kongen er rejst efter Generalkommandoens Ønske for at fritage den for ogsaa at tænke paa hans Sikkerhed. Jeg har sagt til de Meza og Kaufmann: Regeringen har fuld Tillid til Dem, stol paa os i Lykke og Ulykke, vi skal være trofaste. Jeg udtrykte Ønsket om, at i det mindste to Trediedele af Armeen maatte kunne samles bag Dybbøl. Da han ikke bestemt kunde love det tilføjede jeg intet yderligere. Kaufmann var fast bestemt paa, at man maatte udholde et Angreb, da jeg forlod Slesvig. Jeg skal udtale min individuelle Mening, hvortil jeg i dette Øjeblik finder Anledning. I Recognosceringen og det derpaa følgende Sammenstød opførte Tropperne sig ikke som man kunde ønske. De havde været i Stillingen siden Klokken 4 om Morgenen, de var gennemvaaede og trætte. Desuagtet maatte de forblive Natten over i Stillingen. Endnu den følgende Dag havde de kunnet udholde et Angreb, men jeg maa antage, at deres Kræfter nu var saa aldeles udtømte, at det vilde være forgæves eller i alt Fald kompromitterende for den militære Ære at byde dem at kæmpe. Hvis dette nu forholder sig saa, da var der ikke noget kraftigt Forsvar at vente. Fjenden er i Dag trængt frem mere og mere paa vor Forpoststilling. Dersom han var trængt igennem Stillingen er det højst usikkert, hvormeget af Armeen der vilde være bleven reddet. Meza, Kaufmann, Rosen er kolde rolige Mænd, fulde af Lyst til at kæmpe. Det er min Overbevisning, at de kun har veget for Nødvendigheden. Det er umuligt i København at have nogen Mening om, hvad der burde gøres. Jeg beklager derfor, at Depeschen til Meza er afsendt. Han behøver sin fulde Kraft for at samle Armeen. Hvorfor svække den i et saadant Øjeblik? Undersøgelse kunde jo godt forbeholdes. Jeg frygter for, at Depeschen skal udøve en skadelig Virkning paa denne meget sære Mand. Kan der ikke gøres noget for at svække denne Virkning?«

Tilstede i Krigsministeriet var paa dette Tidspunkt kun dets Direktør Major S. Ankjær, som i et Svartelegram erklærede følgende: »Hovedkvarteret har forholdt Krigsministeriet enhver Underretning, der kunde lede det ved Bedømmelse af Sagernes Stilling. Skønt Krigsraadet er afholdt den 4. tyder ingen Bemærkning i Dagstelegrammet af 5. Middag paa, at man er i Færd med at tage en saa afgørende Beslutning. Ja, man venter med Underretningen til det Moment, da man bryder op fra Slesvig, nemlig Klokken 10 iaftes. Det er min Overbevisning, at man har trættet Tropperne mere end nødvendigt, og det er ikke blot nu, men under den hele foregaaende Koncentration. Hvad de Mezas øje-

blikkelige Stilling angaar, da tror jeg ikke, at Krigsministerens Depesche vil have den af Dem frygtede Indflydelse paa ham. Ialtfald ser jeg ikke, hvad der skulde kunne gøres derimod. Jeg har beordret samtlige Dampskibe fra Korsør til Flensborg med Undtagelse af dem, der skulde behøves til Bæltpostens Befordring.«

Dertil telegraferede Monrad: »Jeg finder det sandsynligt, at Deres Bemærkninger er rigtige. Da jeg ikke kan komme til Korsør gaar jeg til Flensborg, returnerer idag, gaar med (Damppe- ren) Slesvig til Korsør og haaber iaften at være i København. Imorgen Klokken 10 holdes Ministerraad, hvorom De bedes underrette mine Kolleger.«⁸⁾

Monrad bestemte sig ogsaa til at rejse til Flensborg for moralsk at berolige de Meza og tog med Dampskibet Klokken 4 i stærkt Snefog, der vanskeliggjorde Sejladsen.⁹⁾ Undervejs gjorde han Udkast til en Proklamation, som han tænkte sig udstedt af Kongen til Hæren og kontraseret af Krigsministeren. Den var imidlertid langt fra egnet til at virke beroligende paa Stemningen og snarest et Udtryk for Monrads højspændte Følelser. Efter en hjertelig Tak til Soldaterne for deres Mod og Udholdenhed under de givne Forhold sluttede den saaledes: »Dannevirke er opgivet. I Fjendens Vold er de Kanoner, der skulde have tæmmet hans Hovmod. Aabent ligger Landet for Fjenden. Dybt føler jeg med Eder, hvad vi dermed har tabt. Men, mine Venner, jeg har kun denne ene Arme til Landets Forsvar og Eders krigskyndige Førere har forment, at jeg ej længere vilde have nogen Arme, dersom I ej nu trak Eder tilbage. Derfor tog de Beslutningen at vige. Soldater! Jeg staar ene i Verden med mit Folk. Hidtil har ingen Magt i Gerningen erklæret at staa os bi. Jeg stoler paa Eder og paa min Flaade. Rede er I til at udgyde Eders Blod,

⁸⁾ Først 6 Aar efter Krigen fandt Monrads tidligere Ministersekretær J. J. Holten paa Bunden af Konseilspræsidiets Papirkurv Originalerne til de to Telegrammer fra Krigsministeriet og Koncepterne til de to fra Monrad. De var iturevne, men opbevares nu i Rigsarkivet.

⁹⁾ Monrad skal — efter Frederik Barfod — under sin korte Søvn have drømt, at han paa Vej til Slesvig var ene paa en Skude med sin Søn Johannes og et Par Rorkarle. Vejret blev strengere og strengere, Baaden sank dybere og dybere. Han maatte rejse sig op, Vandet gik højt over Rælingen og naaede ham op under Armhulerne. Han vendte sig spørgende om: »Hvordan har du det, Johannes?« »Godt, Fader.« Men Vandet gik Drengen til Hagen. »Vel, min Søn, saa bliver vi ved at ro.« Og de naaede Slesvig tilsidst.

Da Dampskibet (»Gejser«) lagde til, vilde Monrad følge en Matros, der entrede i Land fra det ind over Bolværket rækkende Bovspryd, men Kaptajnen hindrede det.

men vi er faa mod mange og derfor maa det dyrt betales. Den almægtige Gud give, at Hævnens Time snart maa slaa for al den Vold og Uret, der tilføjes mig og mit Folk.«

Nogen Beroligelse i Hovedkvarteret blev der ikke Brug for fra Monrads Side. Paa Gaden i Flensborg talte han tilfældigt med Kaufmann, der var ligevægtig og behersket som sædvanlig, og det samme gjaldt de Meza, hvis overlegne Selvsikkerhed ikke havde forladt ham og atter forhindrede nogen dybere Kontakt imellem dem. Under Besøget tordnede de fjendtlige Kanoner fra Oversø og Sankelmark. »Jeg fandt Generalen aldeles rolig og fattet,« sagde Monrad senere i Folketinget. »Han var iført den samme gamle Slobrok og havde den samme lille Kalot paa Hovedet, som han bar i Slesvig, han havde det samme faste Haandtryk og samme rolige og klare Blik, som da jeg saa ham der.« Monrad oplæste Proklamationsudkastet for de Meza, som besynderligt nok ikke havde noget at indvende, og telegraferede det derefter til Krigsministeren for at denne kunde gennemse det og udbad sig mulige Rettelser sendt til Sønderborg, hvortil han nu igen begav sig. Han hørte ikke fra Krigsministeren og viste da Udkastet til Kongen, som havde adskillige vægtige Indvendinger. Sætningen: aabent ligger Landet for Fjenden — udgik, idet Kongen hævdede, at vi havde dog Flankestillingerne ved Dybbøl og Fredericia, hvorfra vi kunde trække Fjenden i Kjöleskødet og maaske rykke ham baglæns. Det gejstlige »mine Venner« blev til det mere soldatermæssige »Kammerater«, Udtrykkene om Danmarks isolerede Stilling afløstes af Ordene: vi staar endnu ene med vort Folk — og den gammeltestamentlige Paakaldelse af Hævnens Time afløstes af det mindre svulstige: den almægtige Gud give, at Sejren snart maa krone en retfærdig Sag.

I den nye Form undertegnede Kongen Proklamationen, som blev meddelt Hæren 8. Februar, men allerede den 6. var uheldigvis den første Redaktion offentliggjort i København, fordi man i Krigsministeriet opfattede den som billiget af Kongen og derfor lod den — under Pres af Forholdene, der trængte til et Ord fra Majestæten — udgaa med dennes Underskrift og Monrads Signatur. Det var det første Vidnesbyrd om den uligevægtige Maade, hvorpaa Krigsministeriet handlede i den opstaede Situation som Følge af Rømningen.¹⁰⁾

»Nu skal jeg ind til København og beherske Stemningen,« sagde Monrad til sin Sekretær, da han Søndag Morgen den 7. Fe-

¹⁰⁾ »Den ulykkelige Proklamationsabort« kalder Journalisten Godske Nielsen den. (Udvalgte Bladartikler, S. 34).

bruar steg i Land i Korsør og Klokkeren 10 kom til Hovedstaden, hvor alt var i en vældig Bølgegang. »Det danske Folks Tillid var knyttet til Dannevirke,« siger Monrad i sine politiske Breve. »Opgivelsen af Stillingen næsten uden Sværds slag gjorde et frygteligt Indtryk, aldrig har Hovedstaden maaske været i en stærkere Bevægelse. Selv rolige og besindige Mænd blev revet bort med af Strømmen. Hurtig opstod Mistanke om, at der havde været Forræderi med i Spillet, at man havde forraadt Fædrelandet til Ty skerne, og denne Mistanke blev ikke staaende ved den kommanderende General, den søgte højere op. Dynastiet var ungt og ubefæstet, det var ikke et halvt Aar gammelt. Fra Landet indløb foruroligende Efterretninger om, at hin Mistanke begyndte at fæste Rod rundt om i Befolkningen Saaledes var Stillingen, da jeg ankom til Hovedstaden. Jeg vil overlade til andre at bedømme om jeg bevarede Roligheden og Koldblodigheden og om det efterhaanden lykkedes mig at vende den offentlige Menings Strøm. Jeg anser det for min Pligt at bemærke, at Danmarks Dronning var en af de faa Personer, der ikke tabte Fatningen. Hvor var hun kæk og uforfærdet! Der er ikke faa, der kan bevidne det. Jeg tilstaar, at jeg havde ventet Bebrejdelser og Veklager, men hun blev en af mine fasteste Støtter. Jeg vilde ønske, at jeg havde et Billede af Scenen, da hun traadte ind i Salen til mig, ledsaget af hele sin Flok.«

I Redegørelsen skriver han: »Da jeg kom tilbage til København forefandt jeg, at den offentlige Stemning var kommen i den voldsomste Bevægelse. Det var et sandt Uvejr af Uvilje. Mine Kolleger var meget betagne af hvad der var hændet. Krigsministeren var opbragt over, at Dannevirke var rømmet uden hans Samtykke. Ude i Folket rasede Uviljens og Forbitrelsens Uvejr. Danmark var blevet forraadt, Regeringen var i Forstaaelse med Fjenden Til Forstaaelsen af historiske Begivenheder, navnlig den franske Revolutions Hændelser, var det mig lærerigt at se, hvorledes Mænd, der maatte henregnes til de allerroligste og mest besindige, blev revet bort af Bølgebevægelsen. Fra København bredte Uviljen og Misstemningen sig ud paa Landet. Fra flere Sider berettedes det mig, at formastelige Ord løb fra Mund til Mund. Hans Majestæts rene, ridderlige, over alle Krogveje oplyftede Karakter var den Gang endnu ikke kendt af alle.«

I Tilknytning dertil tilføjer han følgende Brev fra en Vælger, som havde støttet ham politisk gennem Aarene: »De har utvivlsomt faaet mange Beviser paa Tillid og ikke mindst i en Periode, da Deres Færd aaben og ærlig stod som Danmarks Ære og Frihed hengiven. Men den Tvetydighed, der i de sidste Par Aar

mere og mere er bleven en Særkende i Deres politiske Liv, har medført, at der blandt Landbostanden allerede længe har været en saa at sige udelt stærk Misstemning, for ikke at sige noget værre, mod Dem, dersom De ved given Lejlighed maaske igen vilde have appelleret til Vælgernes Tillid. Denne Mistillid er nu ogsaa almindelig i Købstaden og Deres Rolle herovre er forspildt De vil i altfald ikke mere kunne vente at blive valgt her eller anset for en virkelig Repræsentant efter den Stemning, der er imod Dem Her, hvor De forhen, da man ikke tiltroede Dem at ville række Haand til og byde det danske Folk det, som sket er, tidligere nød Agtelse og Tillid, vækker Deres Navn nu Harme og derfor fjerner fædrelandssindede ærekære danske Mænd Deres uhyggelige Billede, der ikke mere kan betragtes som en Prydelse i en Stue, men kun vækker bitre og sørgelige Minder. Den almægtige Gud give, at Hævnens Time snart maa slaa for al den Ulykke indre og ydre Fjender ved jesuitiske Hyklerier og ved Forræderi har bragt over vort kære gamle Danmark og det danske Folk. Den almægtige Gud føre tifold Hævn over deres Hoveder, som ofrede Landets Velfærd og Ære og plettede den danske Krigers fra Arilds Tid hævdede Hæder. Vore uden Nytte ofrede Brødres Blod raaber om Hævn.«

Overalt i Landet havde Efterretningen om Dannevirkes Rømning vakt den smerteligste Opsigt, men intetsteds ytrede den sig dog saa lidenskabeligt som i København, da Meddelelsen fra Lørdag Morgen den 6. Februar spredtes ud over Byen. Rundt paa Gaderne saas samtalende Grupper, hvis Holdning bar Præg af baade dyb Sorg og stigende Ophidselse. Den uheldige Proklamation bidrog til forbitrede Raab om Forræderi. Man vidste at fortælle, at Dronningen stod i Brevveksling med det prøjsiske Hof og dernede fra havde modtaget Forsikringer om, at hvis blot Dannevirke rømmedes skulde alt nok blive ordnet til Dynastiets Tilfredshed. Ud paa Aftenen strømmede Folkehobene mod Amalienborg og det gule Palæ, hvor Dronningen opholdt sig, og søgte under haanende og krænkende Tilraab at trænge ind ad Porten her. Politiet og Vagten var ikke i Stand til at blive Herre over Bevægelsen og Fodgarden maatte rykke ud inden Ordenen nogenlunde kunde genoprettes. Lignende Optøjer gentog sig om Søndagen, hvor ved Bortkørslen fra Frue Kirke Vognen med Dronning Louise og Prinsesserne Dagmar og Thyra blev omringet af Mængden, som raabte Skældsord gennem de aabne Vinduer, og en teologisk Student (senere Præst) spyttede ind i Vognen og ramte Prinsesse Dagmar.

»For Tænkeren er det lærerigt at se,« skriver Monrad i Rede-

gørelsen, »hvorledes et Misgreb længere tilbage i Tiden begaas under Bifald fra alle Sider. Senere i Prøvelsens skæbnsvangre Øjeblik bryder Misgrebets Følger frem og anretter Ødelæggelse og Fordærvelse og saa rammer Dadlen ikke Misgrebets Ophavsmænd, men dem, der ved deres Færd forhindrer, at Følgerne ej blev endnu skrækkeligere. Det er Verdens Retfærdighed og saaledes bliver den erfarne og prøvede ligegyldig for Verdens Domme. Det var et Misgreb, at Dannevirke blev befæstet. De Summer, som anvendtes derpaa, burde have været anvendt paa Dybbøl. Det var et Misgreb, at Hæren, da Krigen nærmede sig, tog Stilling ved Dannevirke, men Harmen og Uviljen brød først løs, da disse Misgrebs Følger blev i det mindste tildels undgaaede ved Dannevirkes Rømning. Lad os ikke undre os for meget derover. Der stod den lille danske Hær ligeoverfor tvende Stormagter. Der havde Danmark sin dyrebare Ungdom. Ved Landets ældgamle Grænse skulde det første store Slag staa og man nærrede det Haab, at om vor Hær end tilsidst skulde nødes til at vige, saa vilde det paa Grund af Stillingen dog først ske efter en lang og haardnakket Modstand, der vilde have bedækket vore Vaaben med Hæder og vækket Europas Deltagelse. Hele Folkets Hjerte og Tanker var Nat og Dag ved Dannevirke. Angrebet paa Mysunde mislykkedes. Spændingen vokste. Og saa kom paa én Gang Budskabet: Dannevirke er rømmet, det er rømmet uden Angreb og Sværds slag, det er rømmet uden Krigsministerens Vidende og mod hans Vilje. Kan man da undre sig over, at den Bevægelse opstod, som vi har skildret?»

Ogsaa den danske Presse talte et voldsomt og ophidsende Sprog. »Slesvig er altsaa ladt aabent for Fjenden uden Sværds slag,« skrev »Fædrelandet« opbragt. »At gaa tilbage efter at et eller flere Angreb var afslaaet, efter at vore Fjender havde erlagt uhyre Ofre ved vore Kugler, ved Klimaet og ved Sygdomme, efter at Kanontordenen havde rystet Europa og ført vort lille forladte Land og vort lille heltmodige Folk om paa alles Læber, efter at den medfølgende Bevægelse havde udbredt sig ikke blot til vore nære Frændefolk, men til ethvert Folk, der har kæmpet eller kæmper for at bevare eller vinde Frihed og Selvstændighed — det havde været en helt anden Sag. Det havde været et stolt Tilbagetog selv med hullede Rækker og tabte Kanoner, men dette er vanærende, vanærende for Hæren og for Folket og Landet . . . Mistænksom, som man er og har den fuldeste Ret til at være mod vor Regerings diplomatiske Foretagender, har man sat den tagne Beslutning i Forbindelse med Kongens og Konseilspræsidentens Ophold ved Hæren og troet, at den tydede paa indgan-

gen Aftale og var Forløber for en skændig Fred Det tror vi at turde tilføje, at under Kong Frederik den Syvendes Regering vilde et Tilbagetog af den Art være moralsk umuligt.« Om Generalerne og deres Stabschefer hed det videre: »Det er dem, der maa fralægge sig den Anklage, som hele Nationen rejser imod dem for Mangel paa Selvtillid og Mod for ikke at sige, hvad enhver varmbloedet Mand idag siger: for Fejghed og Forræderi! Kan de det ikke eller ikke i lige Grad, saa maa de sættes under Anklage og gives til Pris for den Vanære og Ulykke de har ført over vort Folk uden alle personlige Hensyn Hæren kan ingen Tillid have til disse Mænd de har Ret til hverken at se reaktionære Hyklere eller fejge Krystere blandt sine Førere Fremad igen under bedre Førere for at vinde Slesvig tilbage eller i det mindste afvaske med Blod den sorte Plet, som Aftenen den 5. Februar har sat paa Danmarks blanke Skjold.«

Og »Dagbladet« vendte Anklagen direkte mod Monrad selv: »Det er højst usandsynligt, at Overgeneralen skulde have dristet sig til at handle imod sine Instruktioner, og det uden at raadspørge Krigsministeriet, med mindre han forud har erhvervet et Slags Samtykke af Regeringens Leder, der betragter sig selv som Diktator Dannevirkes Rømning er baade en national Skændsel og en uoprettelig politisk Fejl. Det var altsaa Meningens med alle de store Ord og højtklingende Talemaader og dette er den Frugt, som vor moderne Biskop Anders Sunesøn hjembringer fra sit Hærtog imod Hedningerne.«

»Var det derfor,« skrev Bladet, »at vi gav vore Penge, vore Sønner og Brødre hen til en Arme, den talrigste, bedste udrustede og kraftigste, som Danmark nogensinde har ejet? Dersom Hæren var bleven slaaet af Fjenden, dersom døde og saarede maatte tælles i Tusindvis, dersom den derpaa havde maattet rømme Dannevirke, dersom den var opløst i Flugt over hele Halvøen — Ulykken og Sorgen vilde dog ikke være saa stor som nu Hjertet snører sig sammen, naar man tænker derpaa, naar man lader Tanken delvis dvæle ved alt det der i et saa kort Øjeblik er uigenkaldelig tabt Nu er det altsammen spildt, altsammen uden Nytte. Begejstringens hellige Ild kan kun brænde i Hæderens rene Luft Krigen er i Virkeligheden forbi Til hvad Nytte skulde der nu ofres Menneskeliv? Spillet er ude af vor Haand Vi ved kun ét, der i dette Øjeblik lader sig gøre. Det er at faa fjernet fra de overordnede Pladser i Armeen alle dem, der ikke med Rang og Dygtighed forener det nationale Sind, den Kærlighed til det frie uafhængige danske

Fædreland, som alene i Afgørelsens Øjeblik sikrer den rette Beslutning.«

Af en helt anden Art var Chr. Richardts vidunderligt gribende og vemodigt skønne Digt, der dybt og inderligt tolkede, hvad Sindene følte og Hjerterne led. Det er bittert, men ædelt, mandigt og besindigt, værdigt og kaldende:

Dannevirke kun et Skræmsel,
slænget hen til evig Glemsel,
villig rømmet! Store Gud!
Ej paa én Nat Danmark fældes,
men paa én Nat Danmark ældes
ved et saadant Jammerbud.

Tavse Malmens mange Munde,
som til Fjenden raabe kunde,
tavse og med stungent Øje
ligger de paa Thyras Høje —
og naar næste Gang de sjunge
taler de den tyske Tunge!

Høvdinger fra Sliens Vig,
hvilket Ansvar skal I bære!
Ej for høje Dynger Lig —
for det ene: Danmarks Ære!

Derfor Bitterhed, som saarer,
derfor uforløste Taarer,
derfor Sorg foruden Mildhed,
derfor tung og trykket Stilhed.

Men for alting, danske Mænd,
hun maa opstaa fra de Døde!
Vi maa kæmpe, vi maa bløde,
da hun rejser sig igen!
Ingen Ro før Sløret lettes,
ingen Søvn før Skammen tvættes!

Ikke klage, ikke klynke,
ikke lade Haanden synke,
maale Tabet uden Blinken,
fylde Gabet uden Sinken,
thi først nu er Faklen tændt.
Lyster Eder Fredens Hynder?
Nej — den Krig er ikke endt,
nu, fra nu af den begynder!

Det var en uhyre vanskelig Opgave for Monrad at besværgede rejste Storme, men han løste den og ikke nogen anden Mand i hele Folket kunde have gjort det. I sin Sjæls Dyb følte han sikkert allerede den truende Virkning af det forfærdelige Fald, der begyndte den Nat, da Dannevirke blev rømmet, og nedstyrtede ham fra at være Landets største politiske Autoritet til en efterhaanden fuldstændig folkelig død Mand uden noget Tilflugtssted, hvortil han kunde hælde sit Hoved, saa han tilsidst i Fortvivlelse solgte alt, hvad han ejede i sit Fædreland, slettede sit Navn ud af dets Fremtid og som en navnløs Udvandrer drog over Verdenshavet til et fjernt og uciviliseret Land. Men i en næsten overmenneskelig Kraftudfoldelse stillede han sig mod den rasende Folkeorkan og tvang den til ikke at overskride visse Grænser, det lykkedes ham med sin Personligheds forunderlige Magt at gyde Olie paa de oprørte Bølger og dæmpe deres øjeblikkelige Voldsomhed. »Jeg kender meget vel selv,« sagde han senere i Rigsdagen, »alle de Ufuldkommenheder og Svagheder, som klæber ved min Person, men der er én Egenskab, som er

bleven tildelt mig og som jeg fra Barndommen af har haft, at Storm og Lidenskab gør mig ganske rolig og koldblodig.« Det viste han tilfulde i disse Dage, Undergangens første Time, da hans overlegne Ro og Koldblodighed afstivede Christian den Niendes vaklende Trone og frelste Danmark fra den Revolution, som uden ham aabenbart vilde være brudt løs og have kastet Landet ud i den vildeste Forvirring med øjensynligt Tab af dets fremtidige Selvstændighed. Nederlagets Fuldbyrkelse tilsidst med det smertelige Offer af det danske Nordslesvig afværgede han desværre ikke, men det skal altid mindes, at han i Flodbølgenes Øjeblik reddede Nationen fra at overskyldes af noget trods alt endnu værre. Danmark holdt fast ved sit Kongehus og blev derved gennem Hjemløsgælden bevaret som et selvstændigt Rige.

»Rigsdagen var samlet,« siger han i Redegørelsen om sin Indsats, »og samme Dag, jeg ankom til København, udtalte jeg mig offentlig om Sagen. Jeg behøvede ikke stor Dygtighed og Kunstfærdighed, en med Sandheden stemmende simpel Fremstilling af Sammenhængen var tilstrækkelig. Det stod mig ikke den Gang saa klart som nu, at den øjeblikkelige Rømning af Dannevirke var nødvendig. Stabschefen havde ytret for mig, at man først vilde modtage et Stød. Det kan ikke nægtes, at det i politisk Henseende havde været særdeles ønskeligt om man havde fastholdt denne Beslutning. Derved vilde man have undgået den voldsomme Bevægelse og den frygtelige Mistanke om en hemmelig Forstaaelse med Fjenden. Saaledes som Sagen nu stiller sig for mig maa jeg anerkende, at man ved at vente paa Stødet udsatte sig for at blive omgaaet.«

Søndag den 7. Februar kom Monrad til København noget før det ordinære Morgentog og undgik derfor den ved dettes Ankomst forsamlede Menneskemasse, som vilde modtage ham med en Fortsættelse af Spektakeldemonstrationerne fra den foregaaende Aften, men da han iført Pels og Rejsehue gik ned ad den gamle Banegaards høje og brede Trappe hørtes som et Vidnesbyrd om Tilstanden følgende Udbrud fra en Arbejder, der stod paa et af Trinene: »Det kan man da se med et halvt Øje, at han holder med Tyskerne.« Iøvrigt forholdt de tilstedeværende sig tavse og afventende, men Monrad tog Varsel af Udraabet under sine forskellige Foranstaltninger til at dulme Ophidselsen.

Først deltog han straks om Formiddagen i det telegrafisk indvarslede Ministermøde, der under Kollegernes Tilslutning beherskedes af Krigsministerens harmfulde Krænkelser over at være holdt i Uvidenhed om baade Tilbagetogets Vedtagelse og dets Iværksættelse, hvorhos han sigtede saavel Kongen som Monrad

for at være vidende om, hvad der skulde ske, og tillige billige det. Monrad tilbagebeviste denne Paastand som urigtig, men forsvarede iøvrigt i alt væsentligt Tilbageetog og meddelte, at Kongen var af samme Mening og havde tilkendegivet det overfor de Meza. Et Øjeblik truede Ministeriet med at gaa i Opløsning. Krigsministeren meddelte, at han herefter vilde forlange sin Afsked, idet han havde haft til Hensigt at kalde Overgeneralen og Stabschefen til København for at undersøge deres Færd, hvilket aabenbart vilde kolliderede med Kongens og Konseilspræsidentens Stilling til Sagen. Monrad ansaa enhver som helst Ændring af Ministeriet for helt ødelæggende midt under Krigen, ogsaa fordi det under Forholdene maatte anses for umuligt at danne et nyt acceptabelt, og erklærede nu, at han i og for sig ikke havde det mindste imod de to Mænds Tilbagekaldelse til Opklaring af alle Omstændigheder, da der ikke kunde fremkomme noget kompromitterende vedrørende hverken ham selv eller Kongen. Beslutningen blev vedtaget af Ministerraadet uden at det ansaas for nødvendigt at indhente Kongens Samtykke og fornøden Ordre afsendtes til Hærens Hovedkvarter med samtidig Udnævnelse af General M. Lüttichau og Major F. C. Stjernholm til midlertidig at tiltræde Overkommandoen.

Efter Ministermødet forhandlede Monrad ved Middagstid med flere højere Officerer og forskellige andre, hvorunder Tscherning raadede ham til at indføre Belejringsstilstand i København, men Monrad fandt ikke tilstrækkelig Anledning til et saadant Skridt. Dronningen var trods Kongens Fraværelse kæk og uforfærdet og kom ikke et eneste Øjeblik ud af den aandelige Ligevægt. Derpaa sammenkaldte Monrad et Møde, hvor ogsaa Kronprinsen deltog, med en Række Bladredaktører og Foreningsformænd — Folk med Indflydelse paa den offentlige Mening — og imødegik de mange Rygter med Oplysninger om Sagerne virkelige Sammenhæng. Der var paa Forhaand en Del Uro blandt Deltagerne, men Monrads Indvirkning øvede i nogen Grad sine beroligende Følger og bredte sig som tilsigtet ud i videre Kredse.

Begge Rigsdagens Ting var om Eftermiddagen sammenkaldt til Møder, der fandt Sted med overfyldte Tilhørerpladser. Han talte først i Folketinget og derefter i Landstinget. Indholdet var i store Træk det samme begge Steder. Stemningen var umaadelig spændt, men Monrad begyndte sin Tale under den dybeste Stilhed.

»Jeg ser mig ikke i Stand til,« erklærede han straks, »at give Dem en Forklaring af, hvad der har bevæget Krigsraadet til med 10 Stemmer mod 1 at beslutte Opgivelsen af Dannevirkestillingen — ikke uden Sværds slag, thi der er flydt Blod ved Dannevirke

— men uden at Stillingen er bleven indtaget ved Storm.« Han slog derefter fast, at hverken Kongen eller han havde den mindste Andel i den trufne Beslutning og at han som ventet havde fundet baade Overgeneralen og Stabschefen »som koldblodige og rolige Mænd, som var fulde af den Overbevisning, at der maatte gøres en alvorlig Modstand ved Dannevirke. Derfor kom Efterretningen om, at Armeen var brudt op fra Dannevirkestillingen, i allerhøjeste Grad uventet og overraskende saavel for Kongen som for mig. Den kom til os samme Nat som den kom til Krigsministeren, den kom til os uden at nogen forud havde beredt os paa at Generalkommandoen tænkte paa at foretage et saadant Skridt.« Men »hvor dybt og smerteligt man end føler sig berørt af, at denne Stilling er opgivet uden at der er gjort en mere alvorlig Modstand, hvor villig man endogsaa maa indrømme, at det ligesom fordunkler de Forventninger man havde gjort sig om Modstand fra dansk Side, saa er det min bestemte Overbevisning, at man ikke bør dømme og ikke kan dømme før Sagen foreligger fuldstændig og helt klar . . . Naar der hos saadanne Mænd, der er prøvede Soldater og som har bevist, at de ingenlunde mangler Mod til at udsætte deres Liv for Fare, naar der, siger jeg, hos saadanne Mænd som de Meza foregaar et saadant Omslag, saa forekommer det mig, at man foreløbig maa være af den Mening, at der dog maa have været vægtige Grunde, som har bevirket en saadan Forandring, navnlig naar man ser, at af Krigsraadets 11 Medlemmer de 10 med ham har været enige derom.« Han tiltraadte fuldstændig Krigsministerens Ønske om at tilbagekalde Overgeneralen og Stabschefen »for at de her i Hovedstaden kan afgive en mundtlig Forklaring om, hvorledes et saa pludseligt Omslag er foregaaet hos dem . . . Der havde været Tid til at indhente saavel Krigsministerens som Kongens Resolution inden den skæbnsvangre Beslutning blev taget. Det vilde have været Krigsministerens Pligt, dersom Omstændighederne havde tilladt det, ikke at tage sin Beslutning uden at Kongen havde bifaldet den. Hvormeget mere maa det da anses for at være rigtigt, at den kommanderende General havde henvendt sig til Krigsministeren inden han tager en saadan Beslutning . . . Det staar uforklaret, hvorfor man har undladt at gøre dette Skridt og ogsaa i denne Henseende, ja navnlig i denne Henseende, maa det anses for rigtigt, at Krigsministeren tilbagekalder vedkommende Mænd og lader dem afgive en Forklaring — vedkommende Mænd, der ved deres hele Fortid fortjener vor Højagtelse som fædrelands-sindede brave Mænd, der aldrig har skyet at sætte deres Liv i Fare for Fædrelandets Vel. Jeg beder derfor ogsaa Dem, hvor-

meget der end kan forekomme Dem uforklarligt, at De dog overensstemmende med den danske Retfærdighedsfølelse vil udsætte at fælde nogen Dom før Sagen foreligger fuldstændig oplyst. Vi har set i andre Tilfælde i vor egen Historie hvor uretfærdig Samtiden kan dømmes. Vi saa det med Københavns Kommandant i Aaret 1807. Jeg tror, at det er vel værd, at man strengt vaager over, at man, hvor stærkt bevæget end Sjælen er af smertelige Følelser, dog ikke hengiver sig til den Trang, som saadanne smertelige Følelser fremkalder, at man ønsker ligesom at have et Offer til at tilfredsstille dem paa.«

Der indtraf i Folketinget en bevæget dramatisk Situation, da Monrad udtalte: »Lad os derfor ikke letsindigt gaa hen og fordømme saadanne Mænd,« idet der fra Tilhørerne lød stærke Afbrydelser og Modsigelser. Han fortsatte med kraftig Betoning: »Ja, vil De, mine Herrer, letsindigt gøre det, det bliver Deres Sag, jeg vil det ikke. Jeg vil sige Dem en Ting! Et Tegn paa, at en Nation er sin Opløsning nær, det er, naar man slynger Ordet Forræderi ud imod dem, som tjener deres Fædreland tro, naar man kaster Mistanke paa dem, som er beredt til at ofre deres Liv for Fædrelandet, naar der, mens Fjenden staar i Landet og Kanontordenen høres fra den ene By til den anden, laves Gadeopløb og Tumulter, hvorved man tror at tiltvinge sig visse Beslutninger, og som gør det nødvendigt med Magt at værne om den offentlige Orden og Kongehusets Sikkerhed.« I Tilslutning dertil hævdede han et Par Dage senere i Tinget, at »en Nation maa i Farens Stund slutte sig sammen og arbejde sammen . . . For Gud i Himlens Skyld — lad det ikke komme dertil, at Bevægelser paa Gaderne skulde være det, der udøvede Indflydelse paa Regeringens Beslutninger.« Og han tilføjede: »Lederne af den offentlige Mening i denne bevægede Tid fremkalder næsten et Smil hos mig, naar jeg tænker paa deres Adfærd, thi der fremstiller sig for mig Billedet af, at man holder en tændt Lunte til en Krudttønde og da siger: Spring ikke, lille Krudttønde, thi det gør stor Skade om du springer!«

»Dersom vi virkelig skal sejre,« sagde han i Landstinget, »da skal det være ved vor Udholdenhed, da skal det være derved, at vi bliver fastere og stivere jo mere Ulykken kommer over os, da er det derved, at Slaget trøster os, at Ulykken opmander os, at Nederlaget forfrisker os og at vi med fornyede Kræfter kæmper for vort Lands Selvstændighed og Frihed.« Sorgen og Smerthen skulde bære sin Frugt i ny Styrke. Han uddybede det senere saadan: »Naar Gud rækker Mennesket Bægeret fyldt med Sorgens Drik virker det berusende, fortumlende og forvirrende paa

svage Hoveder, men Mænd tømmer Drikken i lange Drag, den virker paa dem som ædel Vin til at styrke deres Vilje og Handlekraft.«

Han erklærede, at lige saa lidt som han vilde vige for Gadebevægelser lige saa villig var han til at fratræde sin Stilling, hvis Rigsdagen ønskede det, men noget saadant kom ikke frem fra en eneste Side. Endnu var han i Øjeblikket uerstattelig. Ingen havde Mod eller Kraft til at afløse ham. Han, der — med Erik Henriksens Ord — som Menneske var den største, ejendommeligste og smukkeste Skikkelse blandt Mændene fra 48 og stod paa en ensom Plads imellem dem, staar i lige saa ophøjet Ensomhed blandt Mændene fra 64, og som den enestaaende gudbenaadede Taler — ikke af Organ, men af sjælelig Styrke — havde han med den klangfulde Malm i sin dybe Patos grebet dem og bøjet dem under sin mægtige Aand. Hans Sprog havde forøvrigt aldrig hverken i Tale eller Skrift haft det fjerneste af den akademiske Stil, som prægede Datiden. Den evige Dobbeltthed og Uro i hans Sind skød mange fra ham og gjorde dem utrygge overfor ham, men netop med dette ubegribelige i fortættet Fylde kunde han, naar det gjaldt, beherske dem som nu. Paa den Maade stod han stærkest alene, fordi — har han hævdet — et Parti vil, at Chefen skal gøre, hvad det vil, og det gør ikke, hvad han vil. Han var ogsaa selv gennem Begivenhederne blevet lødigere indstillet end før, da hans Sejrsfølelse i hans store Rigsdagstid overmodigt havde aflokket ham det triumferende Udraab »meget længe« som Svar paa en Udtalelse i Folketinget om, at ingen jo vidste hvorlænge Ministeren beholdt sin Stilling. Nu talte kun en Heros og enhver Aladdinstone var glemt.

Fra enkelte Sider, hvor man af subjektive Grunde med Vold og Magt vil trække hans Personlighed i Støvet, har man villet hævde, at han kun kom frelst gennem Dannevirkedagens Brænding ved at forgribe sig paa Sandheden. Det gælder foruden Erik Skrams titnævnte Afhandling i Sønnerjydske Aarbøger 1925 ogsaa Forfatteren Karl Larsens Betragtninger i Bogen »Midt i og imod Strømmen«. ¹¹⁾ Den første paastaar, at Monrad i Rigsdagen

¹¹⁾ I en Artikel i Berlingske Tidende 1. Oktober taler P. Stavnstrup om »Erik Skrams halvt dokumenterende, halvt fantaserende og i enhver Henseende bunduhæderlige Overfald paa Monrad« og benævner »Karl Larsens let sofistiske Fremstilling af Begivenhederne omkring Dannevirkes Rømning« som ganske i samme Aand. Erik Skrams rent hadefulde Uvilje mod Monrad er i sin Form rent givet kun en Slags Retorsion, fordi han — som før berørt — i sin Ungdoms Underlegenhed blev sat alvorligt til Vægs af den gamle Biskop, hvilket han aldrig glemte eller tilgav.

D. G. Monrad

Malet af J. V. Gertner 1864
(Frederiksborg Museet)

»talte sandt og usandt ind imellem hinanden i vel overvejet Blanding. Den umiddelbart sandfærdige Fremstilling havde han opgivet — han havde været stillet overfor Valget mellem sandt og usandt og havde hjulpet sig igennem med det sidste.« Den anden siger endnu stærkere, at »han traadte i den hellige Peters Fodspor — han fornægtede.« Meningen er, at Monrad ikke med Sandhed kunde kalde Rømningen en Overraskelse, fordi han havde haft for stort Kendskab til de intime Forhold ved dens Vedtagelse og forud givet Tilsagn om Regeringens fortsatte Støtte under enhver Beslutning, men at han af Hensyn til den oprørte Folkebevægelse behændigt gik udenom et vist Medansvar. Enhver uheldet Betragtning maa afvise en saadan Beskyldning for Usandfærdighed for grundløs og uanstændig. Med den dødeligste Alvor søgte Monrad at trænge ind til Ret og Uret i den saare indviklede Situation, hvor mangt og meget trængte til at klares ogsaa i hans eget Sind, og heller ikke blev han her grebet af den sjælelige Svimmelhed, hvorom han senere skrev sine rammende Ord. Paa en langt mildere Maade tillægger N. Neergaard i Værket »Under Junigrundloven« Monrads Fremstilling »en vis Bøjen af for den herskende Stemning«, men ogsaa dette er en Forskydning af Monrads Motiver, som i det taktiske Forløb med fuld Styrke maatte gaa ud paa at hindre den ulmende Folkeopstand og derfor slog ned paa de vitterligt svage Punkter hos Overkommandoen, hvor ogsaa Monrad selv stod spørgende. Det problematiske i Begivenhederne hævnede sig forsaavidt ogsaa her paa Overkommandoen selv, fordi den havde stillet sig saa besynderligt afvisende overfor hans velmente Tilnærmelser.

Fra udmærkede Mænd foreligger Udtryk for den stærkt virkende Magt i Monrads Optræden hin 7. Februar i Rigsdagen, hvor hans Personlighed og Veltalenhed i Forening naaede et enestaaende Højdepunkt, der ubestrideligt ramte Hensigten. Efter Talen i Folketinget skrev Niels Joakum Termansen samme Dag til sin Hustru, at Monrad »traadte frem og gjorde Rede for sin Rejse, men vi fik intet Lys om Grunden til Hærførernes Beslutning. Som det syntes var den ham lige saa uforklarlig som os. Jeg tror dog alle fik fuldt Indtryk af, at han havde handlet ærligt i alle Henseender.« Sofus Høgsbro har givet følgende Skildring af Mødet: »Vi mødte fuldtalligt og Tilhørerpladserne var overfyldte, saa traadte Monrad frem og forsvarede det skete og Kongens Færd, hvem man beskyldte for at have set gennem Fingre med Generalernes Fejghed, og han gjorde det med stor Kraft og overbevisende Virkning. Han skal da ogsaa have regnet denne Aften for en af de bedste i sit Liv, idet det var lykkedes

ham at dæmpe de oprørte Bølger, saa den forbitrede Stemning, hvormed man havde modtaget ham, var afløst af en ædruelig Ro.«

Det er rigtigt, at Monrad selv regnede det »for en af de bedste Dage i sit Liv«, da han »sjelden havde følt en saadan Magt i sine Ord som i Dag«, men der skulde naturligvis en vis Tid til inden Virkningen paa de ledende Mænd trængte videre ud til det bredere Lag. Fra Rigsdagen tog han efter de to sidste Dages voldsomme Anspændelse hjem til sin Bolig i Brogade, skønt det fra forskellige Sider blev fraraadet ham som et usikkert Opholdssted under Gadeurolighederne, men han afviste Henstillingen trods den nærliggende Mulighed for Forulempelser. »Jeg maatte imidlertid anse det for stridende mod min Værdighed,« sagde han i Landstinget nogle Dage senere, »om jeg skulde frygte for at staa ligeoverfor det københavnske Publikum, naar Landets Sønner stod ligeoverfor Fjendens Kugler.« Træt gik han tidligt til Ro, men blev ud paa Aftenen vækket ved høje Raab fra en stor Menneskemængde, der var kommen dragende over Langebro. »Ned med Forræderen,« lød det. »Hvad fik du for at lade Kanonerne fornagle?« »Til Helvede med din sorte Munkesjæl« — og meget andet af samme Slags.¹²⁾ Han rejste sig lyttende i Sengen, tog derefter en Slobrok paa og fra det aabne Vindue paa første Sal iagttog han i sit Skjul med ejendommelige Tanker den støjende Skare, der udslyngede sine Krænkelser. »Jeg kunde imidlertid ikke vredes over disse Udraab,« sagde han i Rigsdagen. »Jeg vidste, at det, som laa paa Bunden af det alt sammen, var den smertelige Følelse over, at det Værn man havde anset for saa stærkt, var faldet. Jeg vidste, at disse Følelser under andre Forhold og Omstændigheder vilde vise sig i opofrende og virksom Fædrelandskærlighed hvad enten i Hæren eller herhjemme.« Hoben lod sig tilsidst fordrive af tililende Politibetjente,¹³⁾ men Monrad glemte aldrig den Aften, da de haa-

¹²⁾ Rigsdagstidende, 15. Samling 1863—64, Folketinget, Sp. 1026.

¹³⁾ En Tradition om, at Monrad hin Aften efter at være kommen ud i Brogade lod Knippelsbro trække op bag sig, har kun det at støtte sig til, at Broen den Aften ved Politiets Foranstaltning en vis Tid har været optrukket, ved hvilken Lejlighed den led Overlast af den ved de løftede Broklapper standsede Mængde. Personlig havde Monrad intet med Sagen at gøre.

Ligesaa urigtig er Valdemar Rørdams Skildring (»Vort Land« 7. Februar 1904) med Paastand om, at »den Aften, da Københavnerne i Vrede og Fortvivelse strømmede sammen udenfor hans Hus og slog Ruderne ind ud til Gaden, gemte Monrad sig i Stuen ved den anden Side, gik op og ned ad Gulvet og rundt om det runde Bord uafsladelig«.

nende og smædende Ord kastedes op imod ham. I en Prædiken anden Juledag om Stefanus siger han: »Har du nogensinde hørt en hujende larmende Hobs vilde forbitrede Raab? Det er dig Raabene gælder, det er dig de forbander, det er dig, som de beskylder for at have forraadt det Fædreland du maaske dog elsker saa højt som nogen.«

Efter Monrads Ord og Optræden, der ret snart i ikke ringe Grad stilnede de mest oprørte Vande, vedtoges i Rigsdagen en Udtalelse, som opfordrede Folket til at bevare Ro og Orden, samt en Hilsen til Hæren med en varm Anerkendelse af dens modige Udholdenhed under store Strabadser, hvor det oplystes, at Soldaterne uden órdentlig Søvn havde været paa Benene i tre Døgn midt i Vinterens Haardhed og Kulde. Senere vedtoges ligeledes en Tillidsadresse til Kongen, der modtog en lignende fra Kredse udenfor Rigsdagen med Misbilligelse af »de beklagelige Optrin« og Løfte om at bringe ethvert Offer for at »føre Kronens Ret og Folkets Ret« sejrrikt gennem Trængslerne. I »Fædrelandet« vilde Carl Ploug ikke tiltræde denne Henvendelse, da han ikke fandt Kongens Stilling klar nok. Han skrev i Bladet efter Monrads Rigsdagstale: »Denne Tale, der uagtet Ministeren havde al Anledning

Der foreligger intet om, at Ruder blev slaet ind, eller at Monrad gemte sig, kun at han gik til Ro, men Rørdam har ladet Indbildningskraften løbe af med sig og villet gøre Monrad til en Slags samvittighedsnaget Christian den Anden paa Sønderborg Slot efter Blodbadet.

Tilskyndelsen har han aabenbart hentet fra H. F. Rørdam, naar denne i sin Bog om Monrads gode Ven Lyngbypræsten Peter Rørdam fortæller følgende fra den Dag Budskabet om Dannevirkes Rømning blev kendt i Hovedstaden, at først færdedes Peter Rørdam »en Tid lang i det oprørte Folkehav, der fyldte Hovedstadens Gader. Kun ved Ledsageres indtrængende Forestillinger lod han sig afholde fra at staa op paa en Lygtepæl eller anden fremspringende Genstand for at tale til Mængden. Endelig begav han sig ud til Konsejlspræsident Monrad, der boede paa Christianshavn. Det var sent paa Aftenen, da han kom der, og Samtalen varede til Klokkeren henad 3 om Natten. Rørdam gik Monrad svært paa Klingen. Sidstnævnte vandrede under Samtalen omkring et rundt Marmorbord, der stod midt i Stuen, idet han støttede sig dertil. Undertiden greb Fru Monrad ind i Samtalen og ytrede: Jeg er enig med Rørdam. Den sidste Ytring af denne til Monrad var: Jeg ved ikke, om du kender Hyrden, der satte sit Liv til for Faarene, for jeg kender nu Lejesvenden, der flyede og lod Ulven røve Hjorden.«

Denne Fremstilling rummer forøvrigt i hvert Fald en Fejl med Hensyn til Tidsangivelsen, idet Monrad slet ikke var i København den Lørdag Budskabet om Rømningen indløb, men først ankom Søndag Morgen. Og saafremt Tildragelsen fandt Sted Søndag Aften maa det være efter Folkemængdens Adsplittelse, da Enkelthederne ellers bliver altfor indbyrdes modstridende.

til at være træt af Rejsen og Dagens uafbrudte Arbejde blev holdt med al Monrads energiske og gribende Veltalenhed, indgav vistnok mange den Mening, at Ministeren talte Sandhed og personlig er uskyldig i det forefaldne. Det er heller ikke os muligt efter et mangeaarigt Kendskab til Monrads Karakter at forkaste denne Mening hvor lidet sandsynligt den efter nøjere Overvejelse end maaske vil forekomme flere at være, men i hvert Fald gælder vor Tillid til hans Ord kun ham selv og *ikke nogen anden*.« Der efter giver han i dristige Ord Udtryk for sit Syn om Tilbage-togets oprindelige Tilskyndelse fra *Samfundets højeste Kredse* og hævder, at trods alle Indsigelser »er en nok saa skøn og gribende Tale af Konseilspræsidenten dog aldeles ikke i Stand til at bibringe det af bitter Smerte og retfærdig Vrede grebne Folk en saadan Overtydning«, at dette Syn ændres. Han kræver de Meza og Kaufmann samt Generalerne Hegermann Lindencrone og Steinmann stillet for en offentlig Domstol eller Rigsretten. »Opfyldes det ikke, saa har vi alt forlist vor konstitutionelle Regeringsform. Den er da afløst af en militær Absolutisme. Saa kan Rege- ringen ikke staa og Tronen selv vakler.«

Som Helhed blev Tonen i Pressen og det offentlige Liv dog roligere og mere sagligt overvejende i Bedømmelsen for og imod Tilbage-toget. Det erkendtes i »Dagbladet«, at »vi alle gik for vidt i vor Dom« og »det er kun billigt at sige, at den imod Monrad rejste Mistanke herefter er uberettiget.« Rømningens Talsmænd kunde nu i hvert Fald faa Ørenlyd, men naturligvis førte de forskellige Meninger stadig en heftig Brydningskamp indenfor alle Folkekredse. »Den hele Snakken frem og tilbage om, hvad Kongen har sagt, hvad Monrad har sagt, hvad Per og hvad Paul har forstaaet og ikke forstaaet, ser — Gud forlade mig — ud som Vrøvl mellem Damer og ikke som Forretninger mellem Mænd i et saa alvorfuldt Øjeblik som dette,« skriver Fru Heiberg særdeles rammende til sin Ven Krieger, hvis egne Dagbøger i den Retning ved en Skæbnens Ironi netop er et pedantisk Sofisteri uden Lige.¹⁴⁾

»Uafhængigt af Spørgsmaalet om Dannevirkes hensigtsmæssige eller uhensigtsmæssige Rømning var Mellemværendet mel-

¹⁴⁾ Den 18. Februar skrev Monrad til Sønnen Viggo, som synes at være fremkommet med visse Indsigelser overfor Faderen: »Det var en sørgelig og brat Ende, som det tog med Forsvaret af Dannevirkestillingen. Hvorvidt det i militær Henseende og altsaa i og for sig var rigtigt, derom har jeg ikke nogen Mening endnu. Derimod beklager jeg, at Overkommandoen har ladet saavel Kongen som Krigsministeren forblive i den dybeste Uvidenhed om den tagne Beslutning

lem Krigsministeren og den kommanderende General«, siger Monrad i sin efterladte Redegørelse og rører her ved de Mezas Sag, der optog Offentligheden i overordentlig Grad og fik et dybt tragisk Forløb. Monrad skriver videre: »Krigsministeren forlangte enten sin Afsked eller at Generalen skulde fjernes, da han havde handlet uden hans Vidende og mod hans Vilje, og han erklærede en Samvirken for umulig. I Krig kan der ofte indtræde Omstændigheder, der gør det nødvendigt, at Generalen tager sin Beslutning paa eget Ansvar. Men ved Dannevirke var der ikke indtraadt nogensomhelst ny Omstændighed. Stillingen, den hele Tilstand var aldeles uforandret. Jeg skønnede og jeg skønner ej heller nu rettere end at Krigsministeren havde fuldstændig Ret og at jeg ikke burde modsætte mig hans Forlangende. Det var heldigt, at Retten her stemte saa godt overens med det i politisk Henseende ønskelige. Hvilket Indtryk vilde det ikke have gjort om Krigsministeren var blevet fjernet og Generalen havde beholdt sin Stilling? Hvilken Olie vilde man ej have gydt paa den flammende Mistanke. Det vilde have været en Bekendelse, om ej med Ord, saa dog med Gerning, at Generalen havde handlet efter en højere hemmelig Befaling. Det faldt mig i Sandhed saa besværligt at standse Bevægelsen, at det vilde have været uforvarsomt at give den nyt Tønder.«

Selv fra Sider, der ellers forsvarer Monrad, har man bebrejdet ham, at han gjorde Uret mod de Meza ved at lade ham falde i Stedet for at dække ham overfor alle Angreb med ethvert deraf følgende Resultat, og i vide Kredse kom i Tidens Løb efterhaanden den Opfattelse til at raade, at af Hensyn til Folkestemningen, der krævede et Offer, blev de Meza uretfærdig afskediget og jaget ud i Ørkenen som den Syndebuk, der maatte bære andres Skyld. Men denne Betragtning stemmer aldeles ikke med Virkeligheden og overser navnlig to meget betydende Omstændigheder.

For det første maa det erindres, at — som tidligere begrundet — havde ingen stærkere end de Meza selv været med til at skabe den grænseløse Tillid til Dannevirke, som gav sig Udslag i den skuffede og oprørte Folkestemning, men da han i den yder-

indtil det var for silde. Det gør mig ondt, at du saa tidlig taler om Fred. Om saa Als, Fyn, Jylland bliver evakuerede, saa maa vi ikke tabe Modet. Det gælder om at være sejge og udholdende og give Begenhederne paa den europæiske Skueplads Lejlighed til at udfolde sig. Derfor maa du, min kære Dreng, være ved godt Mod og være overbevist om, at det ikke er forgæves, at du strider og beder for dit Fædreland.«

ste Stund besindede sig og skiftede Standpunkt, hvilket var en prisværdig Handling, glemte han at regne med den Nemesis, som her nødvendigvis maatte ramme ham personlig. Man kan ikke indgyde et helt Folk en falsk Tryghedsfølelse uden at undgælde for de deraf følgende Virkninger, naar man tilsidst maa erkende sin Fejltagelse — hvor uforfærdet og ansvarsbevidst dette end er for den paagældende Personlighed som saadan. Det selv-forskyldte i sit Martyrium vilde de Meza ikke indse, men kunde ikke komme udenom det.

Dernæst skal det ligeledes huskes, at de Meza blev ikke afskediget paa Grund af Tilbagoet, men af Hensyn til sin hele Optraeden overfor Regeringen, hvilket desværre ikke dengang kom til Folkets Kundskab. I sine politiske Breve udtaler Monrad: »Jeg lagde ingenlunde Dølgemaal for Krigsministeren paa, at jeg ansaa General de Mezas Skridt for fuldt berettiget. Han bemærkede, at Tvivlen om at kunne samvirke med ham ikke var begrundet i Dannevirkes Rømning, men i den hele Stilling, hvori Generalen havde sat sig til ham og hvoraf Undladelsen af i betimelig Tid at meddele ham Underretningen om Rømningen kun var et enkelt Træk. General de Meza kaldtes til København, men det viste sig, at det ikke var gørligt at faa Misforholdet hævet. Krigsministeren gav mig Valget mellem enten at støtte hans Begæring om Entledigelse eller hans Forlangende om General de Mezas Fjernelse. Hvis Krigsministeren dengang var udtraadt vilde sandsynligvis hele Ministeriet have opløst sig. Saaledes som alle de politiske Forhold dengang var maatte jeg holde paa Krigsministeren og saaledes blev General de Meza fjernet.«

Efter at være kaldt til København afgav de Meza 15. Februar efter Anmodning en udførlig skriftlig Beretning til Krigsministeren om det skete. Hans Udtalelser var præget af kæk og stolt Selvfølelse uden Forsøg paa at dække sig bag nogen som helst anden. Han hævdede, at han havde taget en fri Beslutning og med fuld Ret dertil efter den givne Instruks. »Jeg havde derfor,« skrev han, »efter min af de reale Forholds rolige Betragtning fremgaaede Overbevisning kun Valget imellem enten at tiltræde en frivillig ved strategiske Grunde motiveret Tilbagegang eller med ringe Udsigt til endnu i faa Dage at modstaa Fjendens Angreb at blive *tvungen* til en Retræte, hvis Følger var uberegnelige, og som efter min Anskuelse maatte føre til Hærens Opløsning og Tilintetgørelse. — Jeg valgte det første og venter for min Beslutning Armeens, Landets og Regeringens Tak saasnart de meget naturlige smertelige Forestillinger og Følelser, med hvilke Landets gamle og eneste Grænseværn ses overladt i Fjen-

dens Vold, har indrømmet den rolige Betragtning af Forholdene den Plads, som den under Landets alvorfulde Situation har Krav paa. — Deres Ekscellence vil erkende, at det under de givne Omstændigheder og efter at min Anskuelse om Tilbagetogets Nødvendighed stod fast ej heller var tilraadeligt at indhente Krigsministeriets eller Regeringens Bemyndigelse til Udførelsen deraf. Det besluttede Skridt laa indenfor den mig med Armeens Overkommando anbetroede Myndighed og jeg kunde hverken ønske, at Usikkerhed og Vaklen indtraadte under Udførelsen deraf, eller tragte efter selv at afkaste og saaledes overlade til Ministeriet et Ansvar, som min Overbevisning gav mig Ret, Mod og Kraft til at bære. Til vidtløftige og udtømmende Forhandlinger var der under Forholdenes raske Udvikling og under Nødvendigheden af at handle hurtigt ikke den fornødne Tid.«

Paa Krigsministerens Foranledning supplerede de Meza fem Dage senere sin Redegørelse med en Række Oplysninger og udtalte sin Forventning om, at han og Stabschefen snarest muligt vilde blive sendt tilbage til Hæren, da han i modsat Fald forbeholdt sig »som Ærespligt og i Sandhedens Interesse« at offentliggøre den mellem ham og Ministeren førte Brevveksling. At udslynge en saadan Trusel med Hensyn til en tjenstlig Korrespondance var naturligvis utilbørligt og blev straks benyttet af Krigsministeren, som overfor Kongen krævede den vigtigste Post i Armeen frataget en Mand, der optraadte paa en saadan Maade, men trods Misbilligelsen af de Mezas Trusel tøvede Kongen og vilde have yderligere Klargøring i flere Retninger. En Kreds af de øverstkommanderende Officerer indsendte et Andragende om de Mezas Genindsættelse i Overkommandoen, men Krigsministeren gjorde tilsidst — som nævnt — sin Forbliven i Ministeriet afhængig af de Mezas Fjernelse og ved en Overvejelse af alle sammenhørende Forhold fandt Monrad det rigtigst at støtte Ministeren. Han gjorde derfor Sagen til et Kabinetsspørgsmaal ogsaa for sit eget Vedkommende og Kongen maatte bøje sig, da heller ikke han turde tage et Ministerskifte, hvilket i Virkeligheden vil sige, at Kongen i Spørgsmaalet om de Mezas Afgang indtog ganske samme Standpunkt som Monrad. Derfor udfærdigedes 28. Februar en kongelig Resolution til Krigsministeren med følgende Begrundelse, hvor Kongens inderste følelsesmæssige Uvilje mod Afskedigelsen tydeligt mærkes: »Efter hvad du . . . har anført om det Forhold, der . . . har udviklet sig mellem dig og Generalløjtnant de Meza, og som . . . gør det umuligt for dig . . . fremdeles at betro ham Posten som den aktive Armes kommanderende General, vil Vi i Betragtning af, at Vor Konseils-

præsident har gjort din Forbliven i Ministeriet til et Kabinets-spørgsmaal for sit Vedkommende, herved meddele Vort Samtykke til, at Generalløjtnant de Meza definitivt fratræder Overkommandoen.« Baade følelsesmæssigt og taktisk stod Kongen og Monrad ens her.¹⁵⁾

I Krigsministerens samtidige Skrivelse til de Meza angaaende Resolutionen fremhævedes det, at Indstillingen om Generalens Fjernelse kun var begrundet ved den Maade, hvorpaa han havde stillet sig overfor Ministeren, men denne havde aldeles ikke villet udtale nogen Dom om Tilbagetoget. Til Øverstkommanderende udnævntes General G. D. Gerlach med Major F. C. Stjernholm som Stabschef, mens de Meza gik tilbage til sin Stilling som kommanderende General paa Sjælland og Oberst Kaufmann blev Brigadekommandør.

»Kan man sige, at General de Meza var et Offer«, spørger Monrad i de politiske Breve og svarer: »Jeg tror, at det vilde være et Misbrug af denne Benævnelse at kalde ham saa. Man tjener Fædrelandet saalænge dette har Brug for ens Kræfter og man blive ikke noget Offer, fordi der indtræffer et Tidspunkt, hvor Brugen af andre Kræfter synes mere hensigtsmæssig. General de Meza beholdt lige til det sidste sin Konges trofaste Naade. Den Egenskab hos Kongen, at hans Velvilje ej slipper den Mand, der har tjent ham efter bedste Evne, selv om Landet ikke længere har Brug for hans Tjeneste og selv om hans Anseelse synker i det almindelige Omdømme, er kommen ikke faa tilgode. Det, der smerteligst berører mig i denne Sag, var Hr. Kaufmanns Fratrædelse som Stabschef, da jeg i skæbnsvangre Øjeblikke havde faaet det Indtryk, at han hørte til vort Lands mest udmærkede Officerer.«

Disse Udtalelser er utvivlsomt altfor svage med Hensyn til den Selvransagelse, som Monrad førtes ind i vedrørende de Meza, der forøvrigt ikke havde tilstrækkelig sjælelig Styrke til at bære Modgangen. Efter Hærreduktionen samme Efteraar, hvor han blev afskediget som General, faldt han fuldstændig sammen og

¹⁵⁾ Erik Skram insinuerer, at Monrad for at skjule sit Tryk mod Kongen havde fjernet Resolutionen fra Dannevirkesagens Aktstykker, da disse i Marts blev fremlagt i Rigsdagen, men hvis den virkelig var borte, hvilket muligvis ikke er absolut givet, maa det have en anden Sammenhæng end Monrads Forsøg paa at skjule Sandheden om sig selv, da denne ganske givet kun kunde styrke ham i Folkets Øjne. Grunden maa da, saafremt Sagen altsaa passer, fornuftigvis være en helt modsat — nemlig at dække Kongen overfor Folket. Erik Skram er komplet forblindet i sit Nag til Monrad.

døde aldeles nedbrudt Aaret efter. Mange har villet gøre Monrad medskyldig i denne smertelige Livsafslutning og ment, at han her i sine Fortolkninger rammes af sine egne Ord i en Prædiken til tredie Søndag efter Hellig tre Konger: »Hold dig til Sandheden, naar du beretter om, hvad der er sket eller ikke sket. Hold dig til den rene og fulde Sandhed. Ofte forvanskes denne ved en lille Tilsætning, ved en lille Vending, thi herved kan det hele komme til at staa i en falsk Belysning. Den rene Opdigtelse er langt fra saa farlig som en lille Tilsætning af Løgn, der blandes i Sandheden, thi Sandheden bruges herved til at berede Vejen for Løgneren, skaffe den Indgang og Tiltro.« En virkelig dybtgaaende Undersøgelse af den vidtgreneede Tragedie synes dog at give et modsat Resultat og kun en altfor ensidig Betragtning af visse Enkeltheder faar det til at se anderledes ud. Man kan ikke som Fru Heiberg i et Brev til Krieger flot henkastet tale om den Monrad ejendommelige »Underfundighed, Troløshed og Snuhed«, naar man som hun kun er et prægnant Udtryk for det æstetiske Bourgeois rent elementære Mangel paa Kendskab baade til Forholdenes virkelige Sammenhæng og til Monrads rigt- artede Sjæleliv. Gennem Aarene skiftede hun da ogsaa fuldstændig Syn paa Monrad.

Efter den foregaaende Belysning af Sagen er det naturligvis ganske forfejlet, naar Valdemar Rørdam i »Af et Barns Verden« fremstiller det som om Monrad ved troløs Svig overfor de Meza af Samvittighedsnag derover blev drevet i sin frivillige Landflygtighed og da derude fandt den Tilgivelse gennem Troens Naade, som Resten af Livet gjorde ham til den dybt forstaaende Kristensjæl. Ogsaa Begyndelseslinierne om hans Optræden under Optøjerne er fri Fantasi. Følgende Brudstykke af Digtet viser, hvilke Vildskud Myterne om Monrad har kunnet sætte:

Mægtig Minister var han, kristen Mand,
den Monrad, der saa ynkeligt holdt Stand
mod Stenkast ind og Raab fra Folkerøret
den Nat han gik og gik, blev ved at gaa
indestængt ensom, Hænderne for Øret,
og lod Samvittigheden banke paa
forgæves. Næste Dag i Rigsdagssalen
svægede han de Meza, svægede sit eget Ord,
sin egen Aand, henslængte Generalen
og Hæren paa sit Ansvars Offerbord.
Saa var han dækket imod Folkets Vrede.
Og mod de Saar, som dette Troskabsbrud
svægede inderst i ham selv, stod Hjælpen rede:
En aaben Syndserkendelse for Gud —

Gud, som i grænseløs Barmhjertighed
oprejser den, hvem Fristeren slog ned.
Saaledes knust og dog med løftet Pande
gik han i Landsflugt af sit Retsind dømt,
frelst af Guds Naade, begge Dele sande
og ingen Sandhed taget helt paa Skrømt.

— — —
Nu da han flygtet over Fjeld og Hav
har hørt Guds Røst, imens hans egen tav,
nu da han knuget af sin Synd i Knæ
blev rensset, oprejst under Korsets Træ,
nu tør han atter tale, ydmygt, stærkt,
ikke om sit, men om sin Frelsers Værk.

I Statsraadet 26. Februar 1864, hvor de Mezas Afsked drøftedes, begrundede Monrad udførligt sin Stilling: »Det kan ikke nægtes, at der er begaaet en Mængde forskellige Fejl af General de Meza . . . at Jernbanebroen over Ejderen ikke var bleven sprængt, at Byerne foran Dannevirkestillingen ikke var bleven brændt af i rette Tid, hvilket gav Fjenden Ly og lettede hans Angreb, at der var vist en fuldkommen Ligegyldighed med Hensyn til Troppernes Anvendelse og Forplejning, i hvilken Henseende Overkommandoen ikke kunde fri sig ved at skyde sig ind under Krigsministeriet . . . Alt, hvad Krigsraadet havde sagt den 4. Februar, kunde allerede være sagt den 22. Januar. Allerede dengang burde Overkommandoen øjeblikkelig have henledet Krigsministerens Opmærksomhed derpaa og . . . naar man kender Sagens Sammenhæng maa man i Stedet for at beundre General de Meza fælde den strengeste Dom over ham. Det er General de Mezas store Fejl, *ikke* at han har besluttet ikke at opgive Dannevirkestillingen, *men* at han med det Kendskab til Stillingen, som han havde eller ialtfald burde have, er gaaet ind i Stillingen, har ladet som det var hans alvorlige Hensigt at modtage et Angreb paa den og saa derefter pludselig med ét forandre Beslutning. Han har omgaaet den Myndighed, som tilkommer Krigsministeren, og villet være Eneherre. Her er derfor egentlig Tale om det hele konstitutionelle System . . . det (er) overordentlig vigtigt, at en kommanderende General ved, at han har nogen over sig. Han kan ellers blive faretruende baade for Konge og Forfatning . . . Det afgørende er Krigsministerens Votum: at han ikke kan samarbejde med General de Meza . . . Selv *hvis* han (Monrad) fandt, at Krigsministeren havde Uret, vilde Hensynet til Landets hele politiske Tilstand dog gøre det nødvendigt, naar Krigsministeren har stillet sig paa den Fod, at enten han eller General de Meza maa fratræde, nu at lade Generalen gaa. At

lade Krigsministeren fratræde vilde han (Monrad) anse for en overordentlig stor politisk Fejl. Det, som det gælder om, er at ramme Fædrelandets Tarv. Det og Hans Majestæts Tjeneste er det eneste Hensyn, som det kommer an paa — Personerne er kun Biting. Det kommer ikke her an paa at vise Retfærdighed. General de Meza har dog en stor Brøde paa sig og hans Ære lider aldeles ikke ved, at han ikke har en Overkommando.«

De sidste Ord om, at det ikke kommer an paa at vise Retfærdighed, minder stærkt om det engelske: right or wrong, my country — men skal selvfølgelig forstaas saaledes, at der ikke først og fremmest forelaa den Opgave ensidigt og afgrænset at vise Retfærdighed mod en enkelt Mand, men at drage et Slutningsresultat ud fra alle foreliggende Omstændigheder vedrørende Fædrelandets Sag.

XIII

KRIGENS FORTSÆTTELSE, DYBBØLS FALD OG TABET AF ALS. LONDONKONFERENCEN. MONRADS AFGANG OG FREDSSLUTNINGEN

Et Sted i sin efterladte Redegørelse har Monrad givet et uvilkaarligt Udtryk for, hvordan selve Krigens barske Virkelighed kastede ham ind i en helt ny Indstilling med en underliggende skjult Uvished overfor Fremgangslinien. »Det er mærkeligt,« siger han, »hvilken Forskel der kan være i Opfattelsen før og efter at en Handling er udført. Hyppigt ønsker Morderen brændende at kunne vække til Live ham, som han myrdede for et Øjeblik siden. Som det gaar syndige Handlinger, saa gaar det ogsaa de store afgørende Beslutninger. Man har staaet længe overfor tvende Alternativer. Et af dem maa man vælge, men hvilket? Man har raadført sig med andre, man har atter og atter overvejet Sagen i sit stille Sind, man har lagt Grunde og Modgrunde paa den fineste Vægtskaal, man har set nøje til og fundet, at der var en lille Overvægt paa den ene Side, og saa har man taget den afgørende Beslutning og valgt det ene Alternativ. Men efterat Valget har fundet Sted kommer man ofte til at se paa Sagerne med andre Øjne. De to Alternativer har nu faaet ganske forskellige Kaar, det ene hører til Drømmeverdenen, det andet til Virkeligheden. Den gøglende Fantasi udstyrer det forskudte Alternativ med de dejligste Farver, hvert Haab tænkes opfyldt, hvert Haab forvandles til en Virkelighed. Det valgte Alternativ giver derimod Møde med sine sørgelige Følger og lægger paa hver Dag den bange Bekymrings tunge Byrde. Saa siger man, idet Tankerne sætter Sjælen i Bølgegang, snart: Nu maa det briste eller bære — snart: Skulde det ikke være muligt at faa det forandret? Jeg greb mig selv i nu og da at rette det alvorlige Spørgsmaal til mig selv: Skulde det dog ikke være muligt endnu at undgaa Krigen?«

Det viste sig ikke muligt, fordi han kørte paa den offentlige Arena med sit til Sammenkobling uegnede Forspand. Endnu — for at blive i det brugte Billede — var Vognen ikke væltet og med stort Besvær søgte Monrad fremdeles at holde sine to stolte Heste sammen i Dobbeltspandet, skønt Køretøjet allerede sling-

rede slemt under den vanskelige Fart, der nu begyndte at fylde ham med meget mørke Anelser. I Forbindelse med Krigens uheldige Begyndelse blev den europæiske Baggrund yderligere forværret.

»Ogsaa i diplomatisk Henseende var Rømningen af Dannevirke uheldig,« siger Monrad i de politiske Breve. »Med spændt Opmærksomhed saa Europa hen paa Dannevirke som paa et Punkt, hvor der skulde opføres det store Skuespil af et lille Folks heltmodige Forsvar for Fædrelandet. Vi rømmede det saa godt som uden Sværds slag, vor Anseelse daledede, man begyndte at tabe Interessen for os.« Han uddyber i sin Redegørelse yderligere dette Forhold: »Hele Europas Opmærksomhed var rettet paa os og man imødesaa med stor Spænding det store Skuespil, der skulde opføres ved Dannevirke, denne nye Kamp mellem David og Goliath, og der kan ikke være Tvivl om, at Folkenes Øjne hvilte med Velvilje og Beundring paa vor Kækhed. Men der blev ikke noget af det hele Skuespil, vi meldte Forfald og rømmede Dannevirke saagodtsom uden Sværds slag. Da vendte man Øjnene bort fra os med Ringeagt, hvorvel Ringeagten havde en lille Tilsætning af Medlidenhed. Vi har hørt af flere Danske, der var i Udlandet, da Dannevirke blev forladt, at de overalt mødte en kendelig Foragt, og det kun fordi de var Danske. Saadanne var Følgerne saavel i Indlandet som i Udlandet af, at man havde vækket Forventninger, som man ikke kunde tilfredsstille.«

Efter Dannevirkes Rømning hengik adskillige Uger uden væsentligere militære Sammenstød. Krigsmæssigt samledes Parternes Opmærksomhed sig især om Dybbølstillingen, hvor Prøjserne traf intensive Forberedelser til et Stormangreb og Danskerne ligesaa til dens Forsvar. Østrigerne holdtes i Beredskab til Fremrykning nordpaa mod Fredericia og Vejle. De to fjendtlige Magter ordnede nu Slesvigs Forvaltning helt efter eget Tykke og fjernede i stort Tal de danske Embedsmænd, mens Danmark vedtog at fortsætte Krigen til det yderste med den størst mulige Energi. Monrad udtalte i Folketinget: »Opgivelsen af Dannevirkestillingen staar ikke som Betegnelsen for en tilbagevigende Politik, vi betragter den som Begyndelsen til at anvende al vor Kraft for at hævde vore Rettigheder.« Til sin Søn Viggo skrev han som før nævnt: »Det gælder om at være sejge og udholdende og give Begivenhederne paa den store europæiske Skueplads Lejlighed til at udfolde sig.« Paa lignende Maade udtalte han sig til den franske Gesandt, som skrev herom: »Jeg betragtede med en Blanding af Beundring og Vemod denne gejstlige Person, som fandt Behag i at oprulle for mig Billedet af Invasionen og forestille

sig selv til Hest ved sin Konges Side under Københavns Mure — velsagtens i Erindring om Erkebiskop Absalon, Danmarks Kardinal de Richelieu.«

Til England, Frankrig og Rusland samt Sverige-Norge udsendtes efter Dannevirkes Fald en indtrængende Anmodning om væbnet Hjælp, men de neutrale Stater fortsatte kun deres diplomatiske Spil uden at en eneste af dem brød deres passive Holdning for at yde Danmark militær Støtte i nogen Form, men det blev altsammen ved de blotte Ord. Paa den anden Side var Danmarks Indstilling meget stejl. Det hed i en Depesche til de fremmede Magter 12. Februar: »Før Slesvigs Besættelse vilde vi have kunnet slutte Fred med Tyskland. Efter denne Begivenhed har den kongelige Regering intet andet Valg end at fortsætte Krigen indtil den tidligere Tilstand er genoprettet i Slesvig og dette Hertugdømme igen bragt ind under Kongens Myndighed. Først da kan vi forny vore Bestræbelser for at ende vor Strid med Tyskland ad Underhandlingernes Vej.« Dette stemmer næppe med den engelske Gesandt Augustus Pagets Ord om Monrads »vide og statsmandsmæssige Syn paa sit Lands Interesser.« Det var ikke netop deri Monrads Betydning laa. Hans Storhed som Personlighed overgik betydeligt hans Værdi som Statsmand, hvilket han desværre ret hurtigt gav et yderst beklagelsesværdigt Udtryk for.

Det tvesindede Englands daarlige Samvittighed overfor Danmark dulmede det ved dog i det mindste at gøre sig ihærdige Anstrængelser for Indkaldelse af en europæisk Fredskonference til at løse Vanskelighederne, men det viste sig meget svært at faa tilvejebragt et Forhandlingsgrundlag, som alle vilde tiltræde, og særlig stillede den danske Regering sig stærkt afvisende ud fra sine oprørte Følelser over de skete Krænkelser. Trods enhver Forstaaelse i den Retning maa det alligevel ubestrideligt blandt hin fortvivlede Tids mange Fejlgreb kaldes noget af en skæbnesvanger Brøde, som — alle Forklaringer til Trods — paa en Maade intet kan sone, at Monrad gik med til den 18. Marts at forkaste det Forslag om Konference og samtidig Vaabenstilstand paa Grundlag af status quo, som ved den engelske Mægling blev os tilbudt og som Bismarck under Situationens Tryk dengang endnu ikke turde nægte os. Bismarck var lykkelig over at se det afvist, hvilket netop havde været hans hemmelige Forventning, og det virker frygteligt knugende for Tanken, at Monrad her opfylder sin Modparts Haab til hans manglende Statsmandskunst. Aandsmæssigt var Monrad det betydeligste Menneske af de to, men Bismarck den største Diplomat, hvis kolde Kløgt sej-

rede over Monrads højtstemte Følelse. Ikke Kløgten, men Aanden var Monrads Drivkraft. Det skete paa et Tidspunkt, hvor den danske Hær stadig trods alt var i det væsentlige uskadt med Fodfæste paa Slesvigs Fastland og ikke havde lidt de senere afgørende Nederlag, mens det tillige var ved at blive klart efter Indberetninger fra Krigsskuepladsen, at Dybbøl næppe kunde holdes i Længden. Vel er Monrad etisk set ikke uden gode Følelsesgrunde for sin Holdning og anfører dem i sin Redegørelse, truende indre Opløsning i Ministeriet, hvis han indvilgede, Danmarks Overmagt til Sø, Forholdene vedrørende Londonerprotokollen og de gamle Aftaler, der borteskamoteredes, men hans Begrundelse virker meget svagt og er mest underbygget af en langtrukket Noteudveksling uden dybere Værdi.¹⁾ Desuden var det umuligt i det lange Løb at forhindre Konferencen, men nu blev Resultatet ved Danmarks egen Hjælp, at den først kom i Stand den 25. April efter Dybbøls Fald og Landets dermed stærkt forringede Stilling. Ogsaa den fortsatte Folkestemning efter Dannevirkes Rømning tilskyndede Regeringens Modstand mod

1) Om Stemningen i Hæren og Folket har man et Vidnesbyrd i et Brev (det kgl. Bibliotek) fra Oberstløjtnant C. Beck, en modig og pligtro Officer, som desværre er mest kendt fra den sørgelige Træfning ved Lundby 3. Juli 1864, hvor Tyskernes Bagladegeværer viste deres Overlegenhed overfor de gamle danske Forladevaaben og medførte et voldsomt Mandefald for de med Tapperhed og Dødsforagt angribende Danske. Det er skrevet 20. Marts med en Tak efter Modtagelsen og Uddelingen (til nogle Menige fra 1. Regiment, som særlig udmærkede sig ved Sankelmark) af strikkede Beklædningsgenstande fra Enkedronning Caroline Amalie gennem Bispinde Emilie Monrad. Naar denne har opbevaret det saa omhyggeligt gennem Aarene, kan det ses som Tegn paa en vis Følelsesstilslutning i det Monradske Hjem. Det hedder i den udførlige Skrivelse: »Med Guds Bistand vil Frelsen nok komme. Blot urokkelig Tro paa vor lysere Fremtid og ingen Prisingen af os selv, men ubetinget Modstand uden at bøje Hovedet hverken for sleske Raad fra saakaldet venskabelig Side eller for vore overmodige Fjenders Styrke og Magt! Snart kommer Foraaret, der giver os et kraftigt Værg i hensigtsmæssig Anvendelse af vort Søværn, mens Fjenden endnu ikke har vundet andet end hvad vi frivilligt har ofret ham. Vor Hær har intet Nederlag lidt, ved sin Vaabenmagt har Fjenden ingen Trofæer vundet, hvorved han kan blænde Øjnene paa Befolkningen i Tyskland. Den unaturlige og vaklende Grundvold, hvorpaa Østrig og Prøjsen staar i deres voldelige Angreb paa vort fredelige Land, vil sikkerlig om føje Tid vise sin Indflydelse i Retning af deres egen Fordærvelse. Gæringen i Sydeuropa og de fjendske Elementer, der er tilstede i selve det tyske Forbund imod de to Stormagters anmassende Færd, er Allierede, som vi kan regne paa foruden dem, som vi selv erhverver os ved vor energiske bestemte Optræden imod Hensynsløshed og Vilkaarlighed, der vil forskaaffe os

Vaabenhvilen, man krævede militær Oprejsning gennem fortsat Krig. Datidens Blindhed var forfærdelig.²⁾)

Monrads Optræden staar paa den anden Side i fuldstændig Mod-sætning til Modstandernes Paastande om hans spekulative Ube-regnelighed, der bøjer sig efter Omstændighederne — som naar det hedder i den tidligere berørte Pjece fra 1861 »Magister Monrad — Minister Monrad« under Pseudonymet Vindex, at han hører til »den Art politiske Jesuiter, der helliger hele deres Talent og Snilde til et Formaal, som de kun anerkender, fordi det er et positivt givet, men ingenlunde fordi det er sandt og fornuftigt. De mangler politisk Moral, men udøver netop derved en forfø-rende Magt over svage Sjæle, og staar der nu en saadan politisk Jesuit næsten i Spidsen for et Lands Regering under farefulde Tider, da staar det til at befrygte, at han vil krumme Ryg for Omstændighederne og forraade sit Land.«

Det var (hvilket retfærdigvis maa tages i Betragtning) ikke uden stor indre Indflydelse paa Monrads Stilling, at han stedse med Haab imod Haab vedblev at forestille sig Virkeliggørelsen af Hjælp fra vore nordiske Broderlande.

»Tænk dig,« siger han i Redegørelsen, »at Norden havde haft et stort politisk Geni, der havde forstaaet at samle alle Nordens Kræfter og stille dem som en samlet Magt ind i det europæiske Statssamfund, ja, da vilde vistnok alle Forhold have stillet sig paa en ganske anden Maade og da vilde der have været langt større Udsigt til at sikre for bestandig Nordens gamle Grænse: Ejderen. Sverige-Norge lod os bløde, og døde var Regeringens Øren for alle vore Bønner. At lægge Hindringer i Vejen for østrigske Krigsskibes truende Virksomhed i vore Farvande, at lade Tropper komme til Fyn og derved give os friere Raadighed over vore Kræfter, herpaa vilde man aldeles ikke indlade sig.

Sympati der, hvor de for Tiden ej maatte være tilstede, og udvikle dem til Understøttelse for vor Sag paa de Steder, hvor de alt findes, saa at vi sejrrikt maa gaa ud af den farlige Konflikt. Troen flytter Bjerge! lad os da dvæle i denne Tro paa vor egen Gerning og det ret-færdige Forsyns mægtige Beskyttelse. Holde ud og staa fast være vort Valgsprog — gid det maa holdes for Øje lige saa levende af Hans Majestæts Regering som af den Hær, der som hidtil saaledes og frem-tidigt staar beredt at udholde Savn og Besværlighed samt bringe hvert Offer af Liv og Blod til Hæder og Held for vort elskede dyrebare Fædreland.«

2) Den 16. Marts skrev Monrad til Sønnen Viggo: »Jeg haaber sik-kert Kampen vil faa et godt Udfald, naar vi holder ud og Armeen vil kæmpe tappert. Vi maa være beredt til at underhandle, men være faste i ikke at gaa ind paa en for Danmarks Rige vanærende Fred.«

Naar man saa, efterat Konferencen var traadt sammen, kom aldeles pludselig og uventet med et Forslag om en dynastisk Forening, saa var Vejen ikke banet for Gennemførelsen af det og selv om man vil se bort fra de store dynastiske Vanskeligheder, der uden Tvivl vilde have vist sig at være uløselige, naar man kom nærmere ind paa Sagen, saa vilde det at kaste et saadant Forslag ind paa Konferencen uden Tvivl kun have givet denne et velkomment Paaskud til at komme bort fra den ved Londonerprotokollen vedtagne Ordning af det danske Monarki.«

Der ligger to faktiske Tildragelser bag disse Ord:

Den ene var et svensk-norsk Afslag af samme Dato (18. Marts) som Monrads Afvisning af Vaabenstilstanden. I Midten af Maa-neden havde den danske Regering henledt Stockholmerkabinetets Opmærksomhed paa, at der var en østrigsk Eskadre under Opsejling til de nordlige Farvande og at den sandsynligvis vilde gaa ind i Kattegat og Østersø. Dette vilde indeholde en Trusel ogsaa mod de forenede Riger, hvorfor man henstillede, at disses Flaader forenede sig med den danske for at hindre Indsejlingen. Udenrigsminister Manderstrøm skyndte sig med at svare, at han ansaa det for mindre sandsynligt, at Østrigerne vilde vove sig længere end til Kanalen og Nordsøen, hvor de formentlig vilde krydse for at beskytte tyske Handelsskibe. »Den danske Regering ønsker,« hed det videre, »at vi skal lukke Adgangen til Kattegat. Det gør mig ondt at maatte sige, at det vil være os umuligt. Det vilde være ensbetydende med Krig, og den danske Regering maa nu vide, at vi er meget bestemte paa ikke at indlade os paa en saadan alene, men kun i Forbindelse med England eller Frankrig. Det koster Kongen Overvindelse at give dette Svar, som det uden Tvivl vil være lige saa pinligt for den danske Regering at modtage, men Kongen fjerner sig ikke fra det Forsæt han i denne Sag har fattet.«

Den anden var det saakaldte von Qvanten'ske Unionsprojekt fra Foraaret 1864, der medførte en resultatløs Brevveksling mellem Karl den Femtende, Christian den Niende og Monrad. Personlig vilde den svenske Konge — trods sine Ministres afvisende Holdning — gerne yde Danmark aktiv krigsmæssig Støtte og han blev derfor grebet af Interesse for et Forslag, som hans Bibliotekar og politiske Fortrolige Emil v. Qvanten havde udarbejdet sammen med sine to danske Venner den patriotiske Forfatter Carl Rosenberg og Politikeren Hofjægermester H. R. Carlsen, Gammel Køgegaard, og i Marts tilsendt Kongen. De tre Riger skulde derefter danne et Statsforbund med fælles Udenrigspolitik og Forsvarsvæsen og »med alle til Raadighed staaende Mid-

ler« modsætte sig, at »den nationalt danske Del af Slesvig« gik tabt for Danmark. De to Kongehuse skulde slutte »en Familiepagt, hvorved de tre skandinaviske Kroner tilsidst samledes paa ét Hoved.«

Karl den Femtende oversendte — netop Dybbøldagen 18. April — Forslaget til den danske Konge og Monrad. Christian den Niende takkede uden altfor stor Begejstring for de venlige Følelser og henviste til Monrad, som vilde udtale sig nærmere. Monrads Svar blev væsentlig en Anmodning om ikke at lade Forslaget komme frem paa Londonkonferencen, men henviste det til fortrolig Behandling mellem de skandinaviske Regeringer, og hertil sluttede Kong Karl sig i et nyt Brev med Ønsket om, at Danmark vilde tage Initiativet til saadanne Underhandlinger. Med smidige Ord afviste Monrad dog dette i et følgende Svar, hvorved Sagen — som det blev udtrykt af den svenske Førsteminister, der var dens ivrige Modstander — blev »skrevet injel« og snart døde hen, men forinden trængte den ud til Offentligheden og vakte den største Opsigt langt udenfor Norden tilligemed de mest fantastiske Rygter.

Det lidt umodne og praktisk ret uanvendelige Forslag vandt ikke megen Tilslutning blandt de ledende Skandinaver, som var ved at miste Tiltroen til Sverige i den Retning. I »Fædrelandet« for 21. Marts beskyldte Carl Ploug Sverige for at spekulere i Danmarks Ulykke og helst saa, at ikke blot hele Slesvig, men ogsaa Jylland gik tabt for Norden, da det saa lettere kunde »inkorporere den tilbageværende Del af Danmark.« Dog er det utvivlsomt ganske forkert, naar P. Vedel opfatter Monrads Betragtning af Sagen saadan, at han »afslaar at gaa ind paa en saa dum Plan, men gør det paa den høfligste og dog for Kong Karl floveste Maade ved at forlange at træde i Forbindelse med Regeringen,« og senere nævner han da ogsaa, at Monrad sikkert var ivrig efter at »underhandle personligt« om Sagen. Monrad gjorde i alt Fald Carlsen til Indenrigsminister 10. Maj og det skete utvivlsomt ogsaa for af Hensyn til alle Tilfælde at lade ham repræsentere Forslaget indenfor Kabinettet. Seks Dage i Forvejen havde han ydermere skrevet til Krieger i London: »Ikke destomindre kunde det vel stille sig saaledes, at den svenske Regering kunde blive villig til at gaa ind paa Sagen.« Derfor kan Monrad godt sidenhen — som den senere Krigsminister Chr. E. Reichs Dagbog nævner det — i et Ordskifte have talt om Sverige, der »altid gik paa Ræveklør«. Her gælder, hvad Monrad sagde engang i Rigsdagen: »Det er overhovedet maaske en Fejl hos mig, at jeg ikke har noget imod at indrømme, at den samme

Sag kan fremmes paa forskellig Maade.« Af Hensyn til Danmarks Fremtid saa han gerne i et dynastisk forenet Norden, men det forhindrede ham ikke i engang i Rigsdagen at afvise Muligheden af at hæve Novemberforfatningen ved et Statskup, da »de Konger, der har beklædt Danmarks Trone, har hædret sig selv ved Agtelse for deres givne Ord og ved Ærbødighed ved de af dem indgaaede Forpligtelser. Dette er maaske vor Trones skønneste Arv, som Kongen har faaet, og jeg er overbevist om, at han vil vide at hævde denne Arv og lade den gaa ubeskaaret over til den, der efter ham skal beklæde Danmarks Trone.«

Mens Østrigerne i Løbet af Marts rykkede op i Jylland lagde Prøjserne en stadigt stærkere Belejring om Dybbøl og Situationen udviklede sig ganske som ved Dannevirke med en altfor svagt befæstet Stilling overfor en vældig Overmagt, hvis endelige Sejr man fra ædrueligt vurderende sagkyndig Side mere og mere maatte betragte som uafvendelig. Men ude i Folket herskede i vide Kredse den samme Fortrøstning til Dybbøl som i sin Tid til Dannevirke og lige til Stormdagen vedblev man fra mange Sider at fastholde Tilliden til Stillingens Holdbarhed overfor et kommende Angreb. »Det er vort Haab, at det heldigt begyndte Forsvar maa fortsættes med et heldigt Udfald,« skrev »Flyveposten« endnu saa sent som 14. April.

Efterhaanden som Fjenden arbejdede sig tættere og tættere ind mod Skanserne blev de danske Troppers Tilstand næsten overmenneskelig haard og uudholdelig og de sidste Uger før Stormen var en frygtelig Prøvelsens Tid. Den prøjsiske Hær var udrustet med de nyeste moderne Vaaben — heri indbefattet Bagladegeværer og langtrækkende Kanoner, der skød med stor Nøjagtighed — og det danske Artilleri, der kun havde 85 brugelige Kanoner til Raadighed, var afgjort underlegent og blev efterhaanden helt knust af Angribernes svære Frontskyts, hvis ustandselige Ild forvandlede Skanserne til ubrugelige sammenfaldne Grusdynger uden Dækning.³⁾ Kun om Natten var det muligt at arbejde paa at udbedre det værste af de Skader, som skete om Dagen. Mandskabet maatte grave sig ned bag Voldene og uden at kunne komme under Tag i Kulden udstaa store Lidelser under mangelfuld Forplejning med Natteleje paa den fugtige Jord. Under disse Forhold blev det daglige Mandefald stort, men skønt det naturligtvis ikke kunde undgaas, at der — død-

³⁾ »Et bliver mig mere og mere tydeligt. Er det ikke uforsvarligt, at vi ikke har flere riflede Vaaben?« skrev Krieger til P. Vedel, men (betegnende) først 22. April.

trætte og forkomne som Folkene ofte var — forekom Vægringer ved at rykke ud til Afløsning, bevarede saavel Befalingsmænd som Menige en Holdning og Pligttrøskab, som vakte den største Beundring.

De stedse mere ildevarslende Beretninger fra Dybbøl, der ganske vist i Folkets Øjne kastede et næsten helligt Skær over dens tapre og haardnakkede Forsvarere, maatte naturligvis alligevel i nogen Grad svække Tiltroen til Stillingens Udholdenhedsstyrke, men her traadte et politisk Forhold til og bidrog følelsesmæssigt til at holde Haabet vedlige. »Dybbøl og Als har faaet en symbolsk Betydning, der overgaar den praktiske,« skrev »Dagbladet«. »Med hver Dag de kan holde dem forbedres Danmarks Stilling, det staar ubetvunget, uovervundet, og det behøver ikke at lade sig foreskrive Love som et erobret Land. Kommer det til Tale om Vaabenstilstand kan Danmark med Dybbøl i sine Hænder trods Fjendens uhyre Anstrengelser for at bemægtige sig denne Stilling gøre sine Betingelser og umuligt er det ikke, at Konferencen derved kan splittes paa en saadan Maade, at det bliver en Æres-sag i det mindste for nogle af Magterne at yde Danmark Bistand.« Og i »Fædrelandet« hed det: »Hæren har ganske vist tilstrækkeligt baade af god Vilje og af Kraft og Dygtighed til at holde den Pynt af Slesvigs Fastland, hvis Forsvar er den betroet og hvis Bevaring kan blive af stor politisk Betydning under de forestaaende diplomatiske Forhandlinger. Hvor haarde de Vilkaar er, under hvilke Hæren er stillet siden Fjenden er begyndt at overøse Skanserne med Ild og hvor lidet opmuntrende det end maa være daglig at lide Tab, som man ikke kan gengælde, saa haaber vi dog fast paa, at Hæren vil give Folket et Eksempel paa Udholdenhed, der vil styrke og opløfte det, thi det er klart, at vort Fædrelands politiske Stilling vilde forværres betydeligt, hvis Dybbølskanserne blev forladt uden Kamp, om endog baade Ven og Fjende maatte erkende, at der alt er udvist megen Tapperhed og udstaaet mange Lidelser i de to Maaneder Forsvaret har varet.«

Monrad hørte til dem, der baade af Følelsesgrunde og politiske Hensyn⁴⁾ holdt paa Dybbøls Forsvar saa længe som muligt og

4) Overfor Tanken om Personskifte skriver han 10. April til Hofjægermester H. R. Carlsen: »At skifte Krigsminister og kommanderende General i et Øjeblik som det nærværende var fuldstændig urigtigt. Jeg haaber endnu, at vi skal kunne slaa en Storm paa Dybbøl tilbage, naar den blot maatte komme snart, og jeg anser Als for uindtagelig, men Gud i Himlen raader for alt. Jeg har al den Indflydelse paa Kongen, som jeg kan ønske — at Krieger er gaaet til London beviser dette

haabede stadig paa Fæstningens Evne til at afslaa en Storm, men maatte naturligvis her i sine Dispositioner støtte sig til Krigsministeren, som imidlertid stod paa samme Linie og 11. April havde erklæret paa Overkommandoens Forespørgsel, at Stillingen »maa forsvares til det yderste«. Overkommandoen var nemlig — som ved Dannevirke — af den Opfattelse, at et Stormangreb kunde udsætte Hærens Eksistens for den største Fare. Under Indtrykket af Krigsministerens Udsagn om Stillingen som »meget god« sendte Monrad 16. April en Instruks til Danmarks Delegerede i London og udtalte, at Situationen »er en saadan, at Krigsbestyrelsen kan antage, at i det mindste en 14 Dages Tid vil kunne hengaa uden nogensomhelst Fare for Dybbølstillingen.«

»Jeg skal, idet jeg omtaler Ansvar for Dybbøls haardnakkede Forsvar og for dets altfor sene Rømning, ikke skyde det Ansvar fra mig, der falder paa mig, men jeg ser mig tillige nødsaget til at begrænse dette Ansvar til dets virkelige Størrelse,« erklærer Monrad i sine politiske Breve og fortsætter: »Der var ikke forløbet 24 Timer efter Depeschens Afsendelse, da Krigsministeren kom til mig og talte om, at det var hans Agt at lade Hæren forlade Dybbølstillingen. Jeg gjorde ham de varmeste og mest indtrængende Forestillinger om, at det var højst ønskeligt at forsvare Stillingen selv om den skulde kræve betydelige Ofre. Gennem Dybbølstillingen havde vi endnu Hold paa Slesvig. Han havde jo selv gjort opmærksom paa, at faldt Dybbølstillingen, saa tabte Als sin militære Betydning. Ved Rømningen af Dannevirke var der i Forbindelse med højerestaaende Officerers politiske Udtalelser blevet udsaaet en Mistillidens Sæd og Aanden var hverken i Hæren eller hos Folket i alle Henseender som man kunde ønske det. Lykkedes det at slaa Prøjsernes Storm tilbage vilde den gamle Aand fra 1848 genoplives. Vor Anseelse i Udlandet, Folkenes Interesse for os var aftaget derved, at vi næsten uden Sværdslag havde opgivet en Stilling, hvor man havde ventet, at vi vilde forsvare os til det yderste. Lød Budskabet, at Prøjserne forgæves havde stormet Dybbøl, da vilde denne Anseelse og Interesse atter vende tilbage. Konferencen i London

tilstrækkeligt, men jeg er et nøjsomt og liberalt Menneske for at jeg nu skal rose mig selv. Jeg tager det ikke ilde op, om Kongen skulde elske en anden politisk Linie mere end min, og jeg forlanger ikke at herske over hans Hjertelag. Det vilde kun fremkalde Hykleri.« Fire Dage efter skriver han paany: »Skifte af en General Dagen før en Storm er — jeg fristes til at sige det nu — Vanvid Gud se i Naade ned til Danmark og alle dets Sønner. Jeg tænker Dag og Nat paa Dybbøl.«

vilde inden føje Tid træde sammen og det var en Selvfølge, at den snarest muligt vilde søge at tilvejebringe Vaabenstilstand, hvis vi ønskede det. Hævdelsen af Dybbølskanserne vilde udøve Indflydelse ikke alene paa Stillingen under Vaabenstilstanden, men ogsaa paa den endelige Fred. Det var disse Forestillinger, som jeg gjorde Krigsministeren, og naar jeg nu efter ti Aars Forløb lader Tanken vende tilbage til det samme Øjeblik, saa finder jeg, at jeg ikke alene var berettiget, men forpligtet til at gøre disse Forestillinger Naar jeg talte om det ønskelige i at forsvare Dybbøl selv om det skulde koste de største Opofrelser tror man da, at jeg kunde glemme, at min ældste Søn stod i Dybbøl Skanser? Efter at jeg havde fremstillet mine Anskuelser for Krigsministeren erklærede han, at han i Øjeblikket ikke kunde meddele mig, hvad Beslutning han vilde tage. Han vilde paany gøre Sagen til Genstand for en omhyggelig Undersøgelse. Efter et Par Timers Forløb vendte han tilbage og erklærede, at han havde besluttet, at Dybbøl Skanser skulde holdes selv om det skulde koste betydelige Ofre Spørger man: vilde Skanserne være blevet rømmet i Tide, hvis du ikke havde trængt ind paa Krigsministeren med dine Forestillinger? saa maa jeg besvare dette Spørgsmaal med et ubetinget Ja. Men spørger man fremdeles: Hvis Krigsministeren havde sagt til dig, at der ikke her var Talen om at forsvare Dybbøl, men kun om at rømme det enten uden Ofre eller med store Ofre, vilde du da have fastholdt din Mening? saa maa jeg besvare dette Spørgsmaal med et ligesaa ubetinget Nej! Jeg vil nødigt skyde noget Ansvar fra mig, der virkelig maatte paahvile mig, og jeg nødes derfor til at tilføje følgende. Hvis jeg dengang havde haft den samme Forestilling om Krigsministeren og den kommanderende General som nu, saa vilde jeg have sagt til Krigsministeren: Meddel disse Forestillinger til den kommanderende General og overlad Afgørelsen til ham. At jeg ikke gjorde dette paadrager mig Ansvar. Dette hidrører saaledes ikke fra, at jeg greb for meget, men tværtimod fra, at jeg greb for lidt ind i Krigens Styrelse og betragtede Forholdet mellem Krigsministeren og den kommanderende General som en mig uvedkommende Sag, som en Sag jeg aldeles maatte overlade til Krigsministeren.«

Bag denne Fremstilling ligger dette, at Overkommandoen 17. April i Tilknytning til tidligere Advarsler telegraferede til Krigsministeriet, at det paa Grund af den voldsomme Beskydning ikke var muligt længere at holde Værkerne i forsvarsdygtig Stand og at man derfor ansaa det for ubetinget tilraadeligt at forberede

Tilbagegangen. Hen paa Formiddagen erklærede Krigsministeren i en telegrafisk Samtale med Stabschefen: »Overkommandoen har frie Hænder. Regeringen stoler paa den saavel i militær som i politisk Henseende.« Men om Aftenen sendte Krigsministeren (efter Monrads Oplysning i Rigsraadet 24. August 1864) et nyt Telegram: »Efter min Samtale med Stabschefen i Formiddag forelagde jeg Regeringen de gjorte Meddelelser. Den fastholder sin tidligere udtalte Anskuelse om Vigtigheden af at holde Stillingen selv om heraf skulde resultere forholdsvis betydelige Tab.«

Stormen paa Dybbøl fandt Sted den 18. April Klokken 10 Formiddag efter seks Timers indledende vældig Artilleriild af en hidtil ukendt Voldsomhed. Der faldt 8000 Kanonskud og Ødelæggelsen baade paa Mandskab og Materiel var meget stor. Trods den flerdobbelte Overmagt og de frygtelige Timer forud kæmpede de danske Styrker med Energi og Tapperhed fra ethvert Sted i Stillingen og de mest heltmodige og fortvivlede Modstød blev forgæves forsøgt. Den uforfærdede og heftige Kamp blev kun kort og Klokken to Eftermiddag var de danske Tropper overført til Als, hvorefter Broerne blev afbrudt. Det præjssiske Tab var 1200 faldne og saarede, mens det danske var noget over 1400 samt yderligere 3400 Fanger. En Krigskorrespondent til »The Times« i London fulgte den danske Hær og sendte sit Blad følgende Beretning: »Danskerne kæmpede i lang Tid en modig Kamp som Mænd, skønt de ikke blot havde opgivet Haabet om Sejr, men endogsaa havde mistet al Forventning om nogensinde at faa en Glimt af den Fjende at se, der var foran dem . . . De veg ikke tilbage fra deres Pligt, de klagede ikke højlydt, de knurrede ikke engang over at blive sendt frem til den uundgaaelige Nedslagtning, de vidste, at Hæren smuldrede hen Dag for Dag og faldt i Stumper og Stykker . . . Glimtene fra det tunge Artilleri var hurtigere end det Blik, der bestræbte sig for at iagttage dem, Bragene var langt hyppigere end Pulsslaget i vore Aarer og Genlyden af Kanontordenen fra den vidtstrakte Skov forlængede Drønene og trak dem ud i en højtidelig Rytme . . . De danske Batterier besvarede tappert Ilden og Infanteriet holdt Stand med vanlig Haardnakkethed. Ved hver Drejning af Vejen, fra hver Landsby, gennem hver Aabning i Skovene marcherede smaa Troppeafdelinger frem parat til paa deres Anføreres Bud at tage Del i Kampen, hvis Larm alene vilde have drevet næsten alle andre Soldater paa Flugt. Rolige og fattede stormede de frem med deres Officerer i Spidsen, uforfærdede trods deres ringe Antal, uberørte af de ligblege Ansigter og flakkende Øjne hos de saarede, som de mødte i Hundredevis i Ambulancekærrerne,

ukuede af Tanken om Styrken i det Artilleri, der saa længe havde spredt Død og Ødelæggelse i deres Rækker, og mod hvilket de var klar over, at al deres Tapperhed var til ingen Nytte. Den danske Hær døde som den havde levet. Den var blevet sendt derhen for at blive slagtet for Landets Æres Skyld og til dette Blodbad drog den, ikke med en glad, men visselig med en ædel, resigneret, uforfærdet Mine. Disse Mænd var tilvisse en bedre Skæbne værd.«

Fra Norge skrev Bjørnstjerne Bjørnson:

Fordum syntes Danebroge
snehvidt, rosenrødt,
straale gennem Tidens Taage
som en himmelfødt,
gro som Frugt af Danmarks Have,
slaa som Sang paa Fædres Grave
og med Tankers Trækfugleskare
over Verden fare.

Ak, nu synes Danebroge
ligbleg, blodigrødt,
dale som en truffet Maage,
der har sig forblødt.
Purpurstrømme Vunden gyder,
som af Tro paa Retfærd flyder,
segnende maa Folket bære
Korsets tunge Ære.

Det store Mandefald og Tabet af den sidste Del af Sønderjyllands Fastland vakte smertelige Følelser i det danske Folk, men midt i Sorgen føltes Hærens uforfærdede og udholdende Forsvar som noget af en moralsk Oprejsning for Dannevirkes Rømning og vandt almindelig beundrende Hyldest. Kongen, som under Belejringen havde besøgt Dybbøl og i selve Skanserne bragt Tropperne en Tak for deres Holdning, udtalte efter Stillingens Fald i en Proklamation til Hæren sin og Folkets Tak for det »udholdende og opofrende Heltemod« den havde udvist under hele Forsvaret.

Det var selvfølgelig ikke hensynsløs Ufølsomhed, der drev Monrad til at tage i hvert Fald et stort eller maaske overvejende Medansvar for at holde Dybbølstillingen til det sidste, men den store Følelse bar ham med en instinktiv Kraft og lod ham ramme noget i Folkesjælen, som gennem Dybbøls blodige Tragedie altid vil søge Styrke i Mindet og finde Næring for det offervillige Sind. Derfor skriver Erik Henriksen med Rette i »Mændene fra 48« om Monrad: »At han uden Sentimentalitet, men med Statsmandens Ringeagt for Liv og Lemmer, lod Kampen om Dybbøl fortsætte til Stillingen blev taget med Storm er siden i Folkets egen Bevidsthed og i Udlandets Omdømme blevet til en Styrkelse af vor nationale Følelse og viser, at Monrads dybere Blik ikke tog fejl.« Og i Generalstabens Værk om Krigen 1864 hedder det: »Det var et højt Spil at optage denne Kamp, men Beslutningen herom retfærdiggjordes ved Troppernes Holdning... Mindet om det

sejge Forsvar af Feltværkerne paa Dybbøl Banke og dets Afslutning ved Kampen den 18. April vil holde sig, naar Mindet om lysere Begivenheder forlængst er blegnede.« Dybbøls Forsvar staar for Nationen som et af dens dyrebare og opløftende Minder.⁵⁾

Dybbøls Fald gav en ny kraftig Slingring i Monrads allerede hældende Vogn, hvis Hesteforspand — deres enkeltvis ypperlige Egenskaber til Trods — viste sig stadigt mere uegnede til at trække for samme Hammel, og han følte selv Virkningen uden at fatte den egentlige Aarsag. Her dækkede hans ydre Optræden over dybe indre Rystelser. Selve Dybbøldagens Aften skrev P. Vedel til Krieger: »Jeg fik virkelig et godt Blik paa Monrad ved i Dag at se ham gaa rolig og sindig omkring ventende paa Tele-

5) Jeg anfører nogle faa Vers af mit Digt »Den 18. April« i Samlingen »Ranker og Runer«, historiske Romancer:

Kom, Barn, og sæt dig stille ned
paa Skamlen ved min Side
og hør om dem, der tappert stred
og Døden turde lide.
Luk Mindet i dit Hjerte ind
og dybt i dine Tanker.
Det altid gløde skal dit Sind,
hvor du i Livet vanker.

En mægtig Overmagt i Ring
blev lagt om Dybbøl Banker
med Feltkanoner trindt omkring
i Centrum og i Flanker.
Granater fløj og Bomber sprang
og bredte Saar og Smerter.
Ak, Barn, da slog for sidste Gang
saa mange danske Hjerter.

Du læser, Barn, tit i din Bog
om Riddersmænd og Svende,
der frejdigt ud i Kampen drog
og Sejren fik i Hænde.
Men husk det, Barn, der gives end
trods alle Kæmper holde
dog ej i Verden større Mænd
end dem fra Dybbøls Volde.

Du gyser, Barn, ved denne Færd,
der var saa vild og blodig,
men tænk paa Danmarks tapre
Hær
og husk, hvor den var modig.
Den Hær har stridt paa Dybbøls
Vold
for dig og mig at gavne.
Nu prenter Saga paa sit Skjold
de dyre Heltenavne.

Med Ærefrygt du tænke maa
paa denne Helteskare,
som otte Uger kunde staa
trods Dødens lumske Snare.
Det lynede med Ild og Jern
vildt blandt Kanoners Torden.
De havde kun til Skjul og Værn
Barakkerne i Jorden.

De Navne, Barn, i Sjæl og Sind
du skal bestandig gemme
og hviske dem i Hjertet ind
med Mindets bløde Stemme.
De vidner om et Hjertelag
med Troskab indtil Døden
og maner os for Danmarks Sag
at virke ufortrøden.

grammerne og frygtende for sin Søn. Ikke et Øjeblik saa jeg ham distrairt om jeg end nødtes til at referere ham Kinamissioner og deslige.« Bag hans Herredømme over sig selv laa imidlertid Nederlagets truende Skygge og tyngende Angst, der drev ham til seks Dage efter at henvende sig til to fremtrædende Politikere tilhørende modsatte Yderpunkter for at raadføre sig med dem om hele den nu foreliggende Tilstand.

Efter Andræs og Hustrus kortfattede Optegnelser har Monrad Søndag Morgen den 24. April besøgt Andræ og afæsket ham »en oprigtig Udtalelse« om Situationen samt »spurgte ham tillige om nu ej at overtage Styrelsen.« Dette maa Andræ jo have nægtet, men det staar ikke udtrykkeligt og Tildragelsen er ganske uklar. Under det tiltagende Tryk af tragiske Begivenheder vilde Monrad vel søge en Samling fra alle Sider.

Samme Dag — fortæller Fru Eleonore Christine Tscherning i sine efterladte Papirer — besøgte han Tscherning for at høre hans Mening om Forholdene. »Ministeren spurgte om mig og jeg kom da ned, men følte mig fra Begyndelsen af pirrelig overfor hans smilende lattermilde Væsen, over den Maade, hvorpaa han behandlede alle disse for vort ulykkelige Land saa skæbnsvangre Spørgsmaal. Han lo af et Brev Tscherning havde sendt ham med en Sorøavis med en københavnsk Korrespondanceartikel, der ligefrem kaldte til Oprør og truede Konge og Regering med at lære dem, hvad det suveræne Folk havde at betyde m. m. Ministeren mente, at . . . vistnok gik Pressen for vidt . . . men Monrad lo af det altsammen. Jeg gav kun et enkelt Ord imellem med meget misfornøjet Mine og var grædefærdig af Harme over Monrads Optræden. Tscherning mærkede det og førte Samtalen over paa Alsstillingen. De Ængstelser Tscherning udtalte angaaende Stillingens Holdbarhed modsagde Monrad atter. Jeg spurgte da brat, om man da virkelig tænkte paa at blive staaende ogsaa der og lade sig slagte som ved Dybbøl. Monrad kom da skoggerleende hen og tog mig med begge Hænder om Skuldrene og sagde: Hør, vor lille Frue har afgjorte Meninger og militære Kundskaber, men det maa De indestaa for, Tscherning, hvorledes hendes Ideer er. Jeg rejste mig hurtigt og sagde: Nej, jeg kan næsten ikke være i Stue med Dem uagtet jeg dog ret godt kan lide Dem. Han rakte mig da Haanden og sagde: Ja, jeg gaar nu, at De kan komme op til Deres syge Barn.«

Det er indlysende klart, at Fru Tscherning, der som forhen berørt altid svingede mellem Sympati og Modvilje overfor Monrad eftersom hun stod overfor den ene eller den anden af hans Personlighedsretninger, aldeles ikke har fattet hans psykologiske

Tilstand hin Dag. Den forklares bedst ved at gengive, hvad Frederik Barfod skriver i Artiklen fra Lolland-Falsters Stiftstidende 7. Maj 1864, at som Regel »behersker han sine Følelser med Jernkraft og ingen skal ane hans Hjertes Rørelser.« Hans Plejesøn⁶⁾ døde. »Hans Hjerter blødte ved dette Tab, men der var samme Dag Møde i Folketinget og Kultusministeren indtog sin vanlige Plads og deltog i Debatten som sædvanlig. Der var vist ingen af hans mange Tilhørere, som anede, at det smilende Ansigt og de legende Læber dækkede et blødende Herte.« Hun forstod ikke, at hun i Virkeligheden var stillet overfor en Mand, der i sin Bevidstheds Dyb øjnede Afgrundsranden — den samme Mand, der skrev om den heftige og lidenskabelige Bøn, at »kan du ikke forstaa og maaske undskylde den, saa har du aldrig staaet hos en døende, der var dig kær som Livet, saa har du aldrig set en kær Ven staa ved Randen af Fortabelsens Afgrund, saa har du aldrig bedt Gud om at afvende en Fare, der truede dit Fædreland.« Man maa huske, at det var Dagen før Londonkonferencens Sammentræden. Uden udadtil at vise sin Sjælekamp stred han sig gennem Brydningen og skrev 3. Maj til Hofjægermester H. R. Carlsen: »Jeg er dog endnu ved godt Mod, men kan ikke selv sige hvorfor.«

I Sammenhængen kan der paa Baggrund af Monrads Besøg hos

⁶⁾ »Monrad havde taget sig meget af en ung — juridisk — Student Carl Nissen, et elskværdigt og meget godt begavet Menneske,« meddeler Vilhelm Bergsøe i »Studenterleben og Studieliv« og fortæller om Plejesønnens Død: »En Aften, da vi var sammen paa Borchs Kollegium, sad Carl Nissen under Samtalen underlig urolig, og da vi spurgte ham, hvad der var i Vejen, erklærede han ganske alvorligt, at han ikke kunde holde ud, at hans Støvler bestandig blev mindre og mindre. Vi lo ad hans paradoksale Paastand, men pludselig fo'r han op med det Udbrud: Jeg har Orm i Benene, det er ikke til at holde ud. Vi lagde ham paa en Sofa, og vi saa til vor Forbavselse, at begge hans Ben var saa ophovnede, at vi maatte skære Støvlerne af ham. Kort efter fik han voldsom Næseblødning, blev kørt hjem og samme Aften indlagt paa Hospitalet.« Et Par Dage efter døde han som Følge af den pludselige Gigtfeber og blev begravet fra Helligaandskirken under Medvirken af Kirkens Præst. Bergsøe fortsætter: »Da vi kom ud paa Kirkegaarden og Jordpaakastelsen var forrettet, kiltrede Monrad sin Præstekjole op om sig, vadede over den opblødte Jord hen til Graven og udbrød: Derinde under Kirkens kolde Buer var det som mit Hjerter snøredes sammen ved de Ord, der blev talt, men her under Guds lyse Himmel skal Ordet lyde over Carl Nissen, og jeg skal sige Eder, hvad der boede i det Støv, vi nu lægger til Hvile.

Aldrig har jeg hørt sandere og mere gribende Ord end dem, som her blev udtalt. Her var intet dulgt, intet skjult. Ærligt og rent tolkede han det brave, livsglade, men tillige flygtige Menneske, som Carl Nissen havde været. Vi stod alle dybt grebne.«

de to ham selv ganske modsatte Politikere være Grund til at paa-pege, at der i hans udpræget sammensatte Natur fandtes ind-slyngtet et vist eget Drag af Troskyldighed i Forholdet til andre. Han mistænkte dem aldrig paa Forhaand saadan som mange gjorde det overfor ham selv. Det skyldtes i hvert Fald ikke hans Uvilje, hvis et Forhold til en anden ikke blev virkelig venskabeligt, men derimod den andens manglende Forstaaelse af Monrads mærkelige Karakter og dertil knyttede Optræden. Overfor General Hegermann Lindenchrone, hvis senere Bog om Krigsaaret 1864 han kraftigt imødegik, brugte Monrad sarkastisk det fortrinlige Udtryk, at denne som sin særlige Fikside overfor Monrad kun saa i ham »det Ondes Princip, det egentlige Ophav til alle Krigens Ulykker.« Ligesaa uholdbar er den psykiatriske Fikside, at Monrad var en ganske overordentlig sky og unormalt splittet Natur uden Evne til at knytte dybe Venskaber. Intet er — som forøvrigt flere Gange berørt — mere urigtigt og er et typisk psykiatrisk Vildskud. Det skal senere i anden Forbindelse paavises, at mellem Monrad og en saa fin og ædel Natur som Chr. Richardt bestod gennem Aarene et af dansk Aandshistories skønneste og inderligste Venskaber, der satte Blomst i en omfattende Brevveksling, men Ordene troskyldig og trofast passer ikke i det psykiatriske System om Monrad som mere eller mindre sinds-sygelig anlagt og derfor er de ganske simpelt bortelimineret af den psykiatriske Ordbog om hans Egenskaber.

Det vigtigste militære Brændpunkt efter Dybbøls Fald var Spørgsmaalet om Fredericia, der var den danske Hærs tredie befæstede Stilling, og det maatte formodes, at Fjenden nu vilde sætte sin fulde Kraft ind paa at erobre ogsaa dette Danmarks sidste Hovedforsvarsværk. Ved Afgørelsen, der faldt hurtigt, viste der sig den Forskel i Modsætning til Dannevirke og Dybbøl, at saavel Overkommandoen som Fæstningskommandanten General N. Chr. Lunding afgjort fraraadede at rømme Stillingen, mens derimod Krigsministeren til Trods for alle Indvendinger beordrede Rømningen iværksat. Uden at Belejringstroppeerne opdagede det blev hele Besætningen med transportabelt Skyts og Materiel overført til Fyn i Dagene 26.—28. April, hvorefter Østri-gerne tog den forladede Fæstning i Besiddelse. Denne Gang havde Monrad ikke modsat sig Rømningen. »Saa snart Dybbøl var faldet efter en fortvivlet, men heltmodig Kamp, der havde draget sine uudslettelige Spor i den sønderjydske Jordbund, fandt Konseilspræsidenten sig ikke længere foranlediget til paa nogen særlig Maade at blande sig i Krigsførelsen,« hedder det i Carl Th. Sørensens Værk »Den anden slesvigske Krig«.

Monrad har udførlig begrundet sin Indstilling her. Allerede 24. August erklærede han i Rigsraadet: »Jeg skal kun bemærke, at ét Hensyn var det afgørende. Det var dette, at Fredericia manglede en Retrætelinie. Jeg har talt derom med den sidste Krigsminister (Oberst Chr. E. Reich) før den nærværende, som havde været i Fredericia, og da han bittert klagede over, at vi havde opgivet Fredericia, spurgte jeg ham om hvorlænge han da troede, at denne Fæstning havde kunnet holdes. Jeg tror han svarede 8 a 14 Dage, 14 Dage var ialtfald det højeste. Dernæst spurgte jeg, om der var nogen Retrætelinie, om vi havde kunnet komme bort derfra. Dette besvarede han med, at det kunde vi ikke . . . Nu havde man vel Erfaringen for hvorlænge man havde kunnet holde Dybbøl, det er sandt, men den store Forskel mellem Dybbøl og Fredericia, den store og væsentlige Forskel var den, at ved Dybbøl var der en Retrætelinie til Als og Armeen kunde altsaa komme bort derfra, men, jeg gentager det, fra Fredericia kunde man ikke komme bort, der havde alt været tabt.«

Dernæst udtalte han sig i de politiske Breve mod General Hegermann Lindencrone, der havde talt om »Ofrene paa Halsstarrighedens og Uvidenhedens Alter ved Dybbøl,« der var for svagt befæstet, og derfor fra et militært Standpunkt betragtet kaldte det »en Forbrydelse« at overgive »den i fuld Forsvarsstand værende, for Øjeblikket slet ikke truede Fæstning til Fjenden.« Monrad skriver: »Hvem undfangede Tanken om Fredericias Rømning? Det var en Officer . . . Krigsministeren havde gjort denne Tanke til sin og fremførte den i Gehejmestatsraadet. Jeg tilstaaer, at jeg blev i høj Grad forbavset, men at jeg ikke havde Grunde, hvormed jeg kunde imødegaa det, der blev fremført for Forslaget. Jeg tror ikke i Pressen at have fundet en eneste Talsmand for Fredericias Rømning. Det var med Taarer i Øjnene, at Oberst Reich fortalte, hvorledes Lunding og han havde forladt Fæstningen og hvilket uudsletteligt Indtryk denne Sag havde gjort paa ham. Jeg skal nu fremsætte de Grunde, der foranledigede mig til ikke i Gehejmestatsraadet at modsætte mig Krigsministerens Beslutning . . . Samme Dag, som Dybbøl var faldet, fik det prøjsiske Artilleritræn Ordre til at gaa Nord paa. Det var sandsynligt, at Prøjserne vilde beholde ved Dybbøl, hvad der var nødvendigt til at forsvare den der indtagne Stilling, og at de vilde lade hele den øvrige Styrke forene sig med Østrigerne for at storme løs paa Fredericia. Efter de Erfaringer man havde gjort om Fjendens Kræfter og om, hvor langt hans Skudvaaben rækkede, antog man, at Fredericia kun ville kunne holde sig en ganske kort Tid og at man ved at forsøge paa at gøre Modstand

kun vilde give ham Lejlighed til at samle sig nye Laurbær. Hertil kom, at naar Fredericia blev stormet af Fjenden, saa havde de danske Tropper ingen Retræte, da Fjenden fra de Stillinger, han kunde indtage i Jylland, kunde beherske Overfarten til Fyn. Det var derfor sandsynligt, at den Hærafdeling, der befandt sig i Fredericia, enten vilde blive nødt til at overgive sig eller vilde blive tilintetgjort.«

Endelig hedder det i Redegørelsen: »Man har villet udrede Fredericias Rømning deraf, at Medlemmer af Ministeriet, der ej var indviede i Krigskunsten, udøvede en utilbørlig Indflydelse paa Krigsministeren. Kun en fanatisk fjendtlig Stemning mod Ministeriet og det dybeste Ubekendtskab med de virkelige Forhold kan fremføre en saadan Paastand. Da Forslaget fremkom sluttede Krigsministeren sig med Varme til det og der fremkom ingen Indvending fra de andre Medlemmer af Ministeriet og alt-saa heller ikke fra mig. Oprigtig talt var jeg under et meget stærkt Tryk af den ved Dybbøl gjorte Erfaring. Hvis man vil lade et sekundært Ansvar falde paa det samlede Ministerium, fordi det ikke modsatte sig det af Krigsministeren støttede Forslag, saa har jeg intet derimod at erindre, men man vender op og ned paa Sagen og forvansker Sandheden, naar man sætter dette Ansvar i det samlede Ministeriums Aktivitet og ikke i dets Passivitet.«

Et Vidnesbyrd om Monrads tunge Stemning i disse byrdefulde Dage ses i P. Vedels Efterskrift paa et Brev til Krieger 26. April: »Oprigtig talt tror jeg, at Monrads Tid snart er omme, og han selv beklager det ikke. Men hvad saa?« Ingen andre vilde nemlig træde til.

Forøvrigt udviklede Omstændighederne sig efterhaanden saadan, at det blev nødvendigt for Monrad at skifte Krigsminister. Til Krieger skrev han 4. Maj, at han »er et rent Stemningsmeneske, der bringer mig i Fortvivlelse ved i faa Timers Mellemrum at udtale aldeles modsatte Meninger.« Lundbyes Efterfølger blev General Lundings Stabschef Oberst Chr. E. Reich, der blev udnævnt 18. Maj. I Redegørelsen fortæller Monrad paa sin karakteristiske Maade om sit første Møde med denne Mand og Tilskyndelsen til at knytte ham til Landets øverste Krigsstyrelse: »Efterat Fredericia var rømmet indfandt Oberst Reich sig hos mig. Hvor staar ikke denne Mands Billede levende for mig i dette Øjeblik! Det var en Mand, hvis Sjæl var gennemdannet indtil dens inderste Kerne. Hans ædle Karakter, hans klare Besindighed var udpræget i hele hans Væsen. Hvor var han ikke harmfuld og hvor var han ikke bedrøvet over Fredericias Rømning,

ved hvis Udførelse han selv havde været virksom! Naar man er i en Stilling bliver man saare let betaget af de Følelser, som Stillingen indgyder. Naar man længe er gaaet i Spænding, i Forventning om Angreb, med Beslutning om kraftig Modstand, med Haab om Sejr, med Forvisning om Hæder, saa kommer Sjælen i Oprør, naar man faar Befaling til at vige uden at have haft Lejlighed til ret at maale sig med sin Modstander. Omendskønt jeg ikke kunde dele, saa kunde jeg dog forstaa Reichs Følelser. Jeg kunde ikke andet end ønske disse Følelser i Krigsministeriet, da jeg ikke kunde tvivle om, at de vilde undergaa den nødvendige Forandring ved at stilles ligeoverfor, ikke et enkelt Punkts, men hele Landets Forsvar. Da nu Oberst Reich besad efter mit Skøn alle de Egenskaber, som man maatte ønske hos en Krigsminister, saa kom han til at staa for mig som den Mand, paa hvem man maatte tænke, hvis der blev Tale om Lundbyes Fratræden. Om denne Fratræden blev der efterhaanden mere og mere Tale. Krigsministeren var kommen i en skæv Stilling til Armeen ved i de mest afgørende Øjeblikke, ved Dannevirke, ved Dybbøl, Fredericia at have en Mening, der afveg fra de kommanderende Generalers Hertil kom, at der var opstaaet Uenighed om forskellige finansielle Spørgsmaal mellem Finans- og Krigsministeriet. Dette sidste fastholdt sin Mening. Endelig forekom Krigsministeren mig at være træt og medtaget og ikke at have den fulde Arbejdsdygtighed. Uaget jeg aldrig har staaet paa en særlig fortrolig Fod til Lundbye, saa har jeg altid sat ham og sætter ham meget højt Han var hævet over alle smaalige forfængelige Hensyn og havde ved Siden af en varm Hengivenhed for Konge og Fædreland stor Klarhed i Opfattelse De store Begivenheder spændte ikke Lundbyes Arbejds-kraft op over det sædvanlige Maal, men virkede snarere slappende. Efterat have raadført mig med mine Kolleger og forskellige andre nævnte jeg Reichs Navn for Kongen og Allerhøjst-samme gik med en saadan Beredvillighed ind paa mit Forslag, at det var som om han selv havde haft samme Tanke.«

Monrads Haab og gentagne Opfordringer til den nye Krigsminister om et mere kraftigt Initiativ i Krigsførelsen blev ikke opfyldt, idet Reich saa meget nøgternt paa Forholdene og erklærede, at »Krigen kun kunde frembyde smaa og enkelte energiske Episoder, men i sin Helhed maatte og vilde blive defensiv.« Han synes at passe til den Type, som P. Vedel tænker paa, naar han 8. Maj skrev til Krieger: »Det er lige slemt at gøre sig Illusioner som Monrad og at tabe al Besindelse som Madvig.« Denne havde skrevet forskellige Bladartikler om Folkestemningen.

Danmarks eneste krigsmæssige Lyspunkt var Søtræfningen ved Helgoland 9. Maj, hvor en dansk Flaadeafdeling besejrede en østrigsk Eskadre, og vel ændrede det desværre intet i Danmarks hele sørgelige Stilling, men for Folkefølelsen blev Begivenheden af stor moralsk Virkning og løftede i høj Grad Stemningen. Den gav en vis Befrielse for Sindets knugende Tryk som det paa en dyb og gribende Maade toner gennem Chr. Richardts klangfulde Digt:

Stærke Drøn fra Nordhavs Bølge,
friske Pust fra Helgoland,
med den grønne Tang i Følge
Sejr I bar til Danmarks Strand.

»Jylland«s Bryst sin Harmesvaler,
leger ej bag Klitten Skjul,
lystigt »Hejmdal«s Hane galer,
Torden ruller fra »Niels Juel«.

Det var som i gamle Dage,
det var Glimt af Nordhavs Sky,
det var os, som turde jage,
det var dem, som maatte fly.

Skudt i Brand ved danske Brande
flammer Fjendernes Fregat,
lyser over mørke Vande
som et Fyr i Danmarks Nat.

Tak I gæve Orlogshelte,
det var Bad paa lummer Dag.
Nu hos Vaarens lyse Telte
vajer ungt det gamle Flag.

Under Forsæde af den engelske Udenrigsminister John Russell aabnedes Fredskonferencen i London den 25. April med Repræsentanter for saavel de krigsførende som de neutrale Magter. De danske Delegerede var Udenrigsministeren G. J. Quaade. hvis hjemlige Funktioner — med P. Vedel som Direktør — Monrad overtog under Fraværelsen, samt Krieger og Danmarks Gesandt i England Torben Bille. Redaktør Viggo Hørup har siden kaldt de to Maaneders resultatløse Forhandlinger for »Deliriet paa Londonkonferencen« og ingenlunde med Urette.⁷⁾ Bag de officielle Møder holdtes et Utal af Privatforhandlinger og Raadslagninger, Planlæggelser og Overvejelser under ustandselige Telegramudvekslinger med de forskellige Regeringer, men fra Begyndelsen til Slutningen var det et endeløst Virvar af diplomatiske Spidsfindigheder, Finesser og Kunstgreb, hvor Ideernes og Kombinationernes Mangfoldighed kun dækkede over de neutrale Magters meget egoistisk afbalancerede Velvilje overfor det lille Danmarks Vanskeligheder og en tilsvarende Eftergivenhed overfor dets mægtige Modstandere. Denne Lunkenhed i Følelsen og Valenhed i Viljen forstod Bismarck uden fjerneste Skrupler at

7) N. Neergaard: Under Junigrundloven II, S. 1205—1374.

uddybe med en hensynsløs Snildhed og hjerteløs Urokkelighed, der skaffede ham Sejren tilsidst paa Grund af Danmarks egen fortsatte Uforstandighed i Maal og Midler.

Denne Uklogskab skyldtes først og fremmest Monrad, som ved sin hele Indstilling og de derudfra trufne Dispositioner bærer det egentlige Ansvar for det negative og sørgelige Udfald selv om naturligvis hverken den øvrige Regering og de Delegerede samt baade Konge og Folk kan fritages for deres Meddelagtighed i det ulykkelige Sammenbrud.

Selve Delegationens Sammensætning var uheldig. De tre Mænd var altfor uensartede og Krieger altfor selvfølende. Han overvurderede i den Grad sin Indflydelse og diplomatiske Manøvrering, at han i sine Breve fantaserer om de fremmede Statsmænds Skæbne som liggende i hans Haand og lancerer ligesom i Dagbøgerne de mærkeligste Rygter. Faa Dage efter Ankomsten hedder det, at »Bismarck kunde let falde«, og senere efter de første Forhandlinger, at »det stod i vor Magt i Mandags at kaste det engelske Ministerium ud«. Det var et Fejlgreb af Monrad at vælge ham og det skete vel ogsaa mest for at imødekomme Kriegers egen Trang.

Monrads Utilbøjelighed til Vaabenstilstand tvang de danske Befuldmægtigede til vedvarende Indsigelser paa dette Punkt, skønt det selvfølgelig vilde blive umuligt at undgaa den i Længden, naar Forhandlingerne skulde føres i en vis øjeblikkelig Ro, og efter at have spildt et Par kostbare Uger maatte Danmark da ogsaa fra 12. Maj indgaa paa en saakaldt Vaabenhvile i en Maaned med en senere vedtaget Forlængelse paa yderligere fjorten Dage.

Krieger, der i nogen Grad beherskede sine to danske Meddeletere og i hvert Fald følte sig som den førende i Trekløveret, bevægede sig paa en underlig uvirkelig Maade nærmest som en Flue i en Flaske indenfor Rammen af de mange opdukkende Standpunkter og Forslag, fordi han ikke havde faaet en egentlig fast Linie at følge. Aftalerne af 1851—52 maatte ved Bismarcks Snedighed forlades som Udgangspunkt for Drøftelserne og ogsaa Londontraktatens Grundlag blev behændig udelukket paa lignende Vis. En Plan, hvis sande Udspring det er vanskeligt at udrede om end det nærmest synes russisk, hvorefter det samlede danske Monarki for at bevare sin Udelelighed skulde indgaa under det tyske Forbund, vakte den største Opsigt blandt Stormagterne og Monrad brugte den en Overgang som en Art Trusel overfor Frankrig. Ganske vist erklærede han, at (som han skrev til Krieger 12. Juni) i hans egen Ministertid vilde der ikke blive

Tale om at realise Planen, men kom det nationalliberale Parti til at ligge under, fordi det paa Grund af manglende Støtte udefra havde maattet slutte en uheldig Fred, vilde det Parti, hvis Sympatier drog det mod Syd, komme til Magten og der var da ingen Tvivl om, »at den offentlige Mening med hele sin Styrke vilde udtale sig for, at Kongeriget fulgte Slesvig hvor det gik hen selv om det gik ad Helvede — d. v. s. ad det tyske Forbund — til«. ⁸⁾ Ogsaa Tanker om et Slesvig-Holsten under Augustenborgerne dukkede frem, men blev underhaanden ganske skudt tilside af Bismarck. En Personalunion mellem Danmark og de forenede Hertugdømmer baade med og uden en Deling af Slesvig blev forkastet fra dansk Side, hvorimod man under Omstændighedernes Tryk tilsidst lovede at overveje Muligheden af en Afstaaelse af Holsten og det sydlige Slesvig, naar det rette Grundlag for en Adskillelse kunde findes.

Men her laa Problemet, som kun kunde løses gennem en oprigtig tilstræbt national Delingsgrænse og den veg Monrad stadig udenom ved sine vedvarende Forsøg paa at spænde de to til Fællesspand uegnede Heste for Vognen. Han vilde stadig forene sin altid dybest liggende Helstatstendens, som inderst fyldte hans Følelse, med den Delingsforstaaelse, som hans Erkendelsesside ikke kunde fornægte. Derfor vilde han ikke indrømme nogen principiel Forskel mellem Helstatsopfattelsen og Ejderstillingen og sagde 18. Juli 1864 i Rigsraadet om disse Retningers indbyrdes Brydninger: »Jeg har ikke kunnet forstaa denne Kamp, den har været mig umulig at fatte. Det har for mig været en luftig Kamp, der har manglet et egentligt Grundlag. Hvis vi paa noget Tidspunkt i den forløbne Tid havde kunnet faa Helstaten vilde jeg have takket Gud og taget imod den og hvis vi i samme Tid havde kunnet faa et Danmark til Ejderen med Holsten knyttet dertil i et unioneret Forhold vilde jeg have takket Gud og taget imod det.« Her glider han paa Grund af Begivenhedernes Forløb udenom sin egen Udvikling og tilslører den Kendsgerning, at hans to Personlighedsretninger havde staaet overfor hinanden og krævet et Valg, men han havde skabt sig selv en Udvej til at undgaa det. Helstatstilbøjeligheden næredes stærkest og mest af hans Angst for at se det danske Monarki historisk formindskes mere og mere indtil det maaske var for ringe til at bestaa selv-

⁸⁾ Slutningsudtrykket er forøvrigt en lidt vulgær Plet, som han ellers aldrig bruger i sit Sprog, og viser hans oprevne Tilstand. Det var omtrent samtidig P. Vedel skrev: »Monrad sagde som Undskyldning forleden, at hans Hoved i disse Dage var saa fortumlet, og deri har han Ret.«

stændigt og naar da overfor dette Delingsspørgsmaalet alligevel rejste sit naturlige Krav var han tyet i Havn hos de Tillisch'ske Sprogreskripter og havde — som før sagt — kastet Anker i sit Haab om deres udjævrende Virkninger gennem de sydgaaende Daniseringsbestræbelser. Derved skulde Delingen ændres til noget mindre aktuelt og i hvert Fald uden faste Holdepunkter i mere nordligt gaaende Linier. Paa den Maade kom desværre Halvtredsernes Sprogordninger foruden deres skadelige Følger i sig selv til at volde os den største Fortræd i 1864 og tilsidst gennem Monrads Holdning fuldbyrde Nederlaget ved at lægge de afgørende Hindringer i Vejen for en endelig Retfærdighedsafgørelse af den ældgamle Nationalstrid i Sønderjylland.

Man har hidtil lagt for lidt Vægt paa den Side af Monrads Forhold til Londonkonferencen, men en nærmere Betragtning viser den ret tydelig og her skal man særlig fæste Opmærksomheden paa Departementschef Th. A. J. Regenburgs Stilling under Forløbet af Forhandlingerne. Som den udøvende og iværksættende — vel at mærke kun fra et Kontor i København — har han det afgørende Ansvar for Sprogreskripterens vildledende Fata Morgana og deraf følgende Skuffelser. Netop ud fra denne Vildfarelse sagde Monrad videre i den førnævnte Rigsraadstale om en Ordning efter Aftalerne 1851—52: »Jeg erkender vel den store Betydning, som Nationaliteten har i vore Dage, men man maa ikke aldeles sammenblende Nationaliteten med Sprogforskellen, og naar man tager Hensyn til den store Overensstemmelse i Folkekarakter, til Overensstemmelsen i Religion, og til den lange fælles historiske Udvikling staar det for mig som om denne Løsning vilde have været heldig for os, dersom vi kun kunde have faaet, hvad der virkelig ligger i Overenskomsterne.«⁹⁾ Senere i Livet kæmpede Monrad frem og tilbage med sig selv i Synet paa Sprogreskripterne. Efter Hjemkomsten fra Ny Zeeland skrev han om dem i Berlingske Tidende 3. August 1869: »Med hvilken varm Nidkærhed havde ikke det danske Folk vaaget over det danske Sprogs Rettigheder i disse Distrikter, hvor magtesløst var ikke enhver Røst hendøet, der havde talt mod Sprogbestemmelserne! Maatte man ikke vente, at man hellere vilde vove det yderste end at udlevere netop disse Distrikter? Vi indrømmer, at hele denne Anskuelse var urigtig Et er en Over-

⁹⁾ Naar han tilføjer: »Det er ikke os, der har brudt disse Overenskomster, men man har paastaaet og faaet Verden til at tro det« — er dette en positivt urigtig Paastand, som han kun kommer til ved Fortolkning.

bevisning før Faren og noget andet samme Overbevisning i Faren. Ærens Love strækker sig ikke videre end Nødvendigheden og et Folk er letnemt med Nødvendigheden som Læremester. Det var urigtigt ikke at ville opgive de blandede Distrikter, naar man ved denne Vægring kun bevirkede, at man efter kort Tids Forløb kom til at opgive ikke alene de blandede Distrikter, men ogsaa de rent danske.«

Mod sit Livs Slutning skrev Monrad i »Morgenbladet« (29. Januar og 13. Februar 1884) et Par Artikler om Biskop H. L. Martensens dengang lige udkomne »Af mit Levned«, der udtrykker Forfatterens Smerte over at se den altfor korte Udstrækning, hvori dansk Sprog og Kultur var trængt ned i Sønderjylland, men samtidig viste ham som en bestemt Modstander af Sprogreskripterens Tvang, idet han vidste, at mange Menigheder med Dansk til Folkesprog havde Tysk som deres hellige Sprog. For dem var det danske Sprog ganske fattigt og rummede kun Hverdagsudtrykkene, hvorfor Martensen mente, at de danske Prædikanter ofte saadanne Steder blev opfattet som Redskaber for Propaganda og Befolkningens Hjerte derved vendt fra Danmark. I den første Artikel udtalte Monrad følgende, der ikke stemmer med Fortidens Virkelighed, idet han ved en Erindringsforskydning gør sine hemmelige Fortidstvivil til sine daværende Meninger, hvilket de netop ikke var: »Denne Betragtning (at Tysk var blevet et helligt Sprog for Beboerne i de blandede Distrikter) gjorde mig i sin Tid højst betænkelig ved Sprogreskriptet. Grundtvig delte samme Betænkelighed, Clausen derimod ikke. Jeg vilde ønske, at man var slaaet ind paa en anden Vej, at man havde søgt af al Magt ved aandelige Midler at vække Sansen for og Kærligheden til Modersmaalet og først gjort Forandringen, naar den ønskedes af et overvejende Antal af Befolkningen.« Men den egentlige Sandhed om hans gamle Indstilling kommer derimod frem i den anden Artikel, hvor han siger med Hensyn til Delingstanken 1864: »Men ogsaa Sprogreskriptet kom efterhaanden i Aarenes Løb til at udøve en bestandig større Indflydelse paa Spørgsmaalet om Delingen. Havde denne fundet Sted kort efter at Sprogreskriptet var udkommet, da behøvede man vel ikke at tage Hensyn til det. Men anderledes stillede derimod Sagen sig efter at Sprogreskriptet havde virket i en halv Menne-skealder. Det var i den Grad naturligt, at Kirke- og Skolesprog var dansk, hvor den daglige Tale var dansk, at Bestemmelserne herom, skønt givne ved et Magtsprog, ej kunde andet end udøve en kraftig Virkning med hvor megen Vrede og Uvilje de end var blevet modtaget af hele den ældre Befolkning. Ogsaa Pastor

Hjorts Bog¹⁰⁾ giver et klart og levende Vidnesbyrd om Standsningen af Fortyskningen, om det danskes Fremtrængen. Det vilde have været en grusom Mishandling af Befolkningen at opgive disse Distrikter.« Her kan tilføjes, at Monrads Fejlsyn i denne sidste Sætning rummer hele Tragedien 1864.

Monrads Dobbeltthed i Forsøget paa at forene to uensartede Standpunkter kom straks frem i de Delegeredes Instruktion, der præges af de to modsatte Anskuelser. Delegationen burde derefter søge at fastholde Aftalerne 1851—52 som Grundlag for en ny Fællesforfatning for hele Monarkiet efter visse Hovedpunkter, men de skal heller ikke helt afvise Tanken om en Deling og kun sørge for, at Forslaget derom ikke kommer fra dansk Side og at Danmark bevarer uindskrænket Højhedsret over Territoriet ned til Ejderen. For Nutiden er Selvmodsigelsen i noget saadant næsten himmelraabende.

Efter denne paa en indre Modstrid byggede Anvisning blev der naturligvis hurtigt Brug for den fornødne Viden om det nationale Resultat af Sprogforordningerne blandt Befolkningen dernede og her maatte Regensburg betragtes som den mest sagkyndige — som Krieger skrev i sine Dagbøger: »Den, der intet slesvigsk Hjerte har — som f. Eks. Fenger — kunde jo bruge den Udvej at lade det komme an paa en Afstemning i det allergunstigste Øjeblik. Jeg kunde ikke uden Regenburgs Minde gaa i Ilden for en sliq Udvej.«

Derfor ønskedes Regensburg til London snarest. Et Brev af 17. April fra Krieger til P. Vedel har hele to Efterskrifter derom. Først: »I stor Hast. Hvis Regensburg rejser, da lad ham om muligt medbringe Bemyndigelse til mundtlige Udtalelser om Sprogforh. om Slesvig, naar R. og jeg er enige.« Dernæst: »I største Hast. Efter Audiensen hos Dronningen modtaget Deres Brev. Lad som sagt R. tale med M. om mundtligt Bud om Slesvig.« Vigtigheden af Regenburgs Bistand understreges derved, at den blev forlangt i et Øjeblik, hvor Krieger samme Dag skrev til Andræ, at han mente alt var nytteløst, da Bismarck vil have det hele.

Regenburgs Afrejse trak ud (formentlig fordi han ikke selv var særlig glad for Hvervet og Monrad maaske var blevet noget tvivlrædige efter at have talt med ham) og en Maanedstid senere lyder det indtrængende fra Krieger: »Jeg beder Dem . . . straks at sende mig Regensburg til Vejledning ved den slesvigske Grænseforhandling.« Nu kom han tilsidst og Krieger udtaler et Par

¹⁰⁾ Pastor W. Hjort: Biskop Martensen og de danske Sprogreskripter i Slesvig. En Protest.

Uger efter: »Jeg er meget taknemlig for Regenburgs Ankomst.« Men den gav ikke noget glædeligt Resultat, idet Krieger ved samme Tid skriver i Dagbøgerne: »Det er trist, at Afstemningen nu — efter hvad f. Eks. Regensburg mener — vil gaa os imod, saa Skade og Spot vil følges ad.« Regensburg har altsaa været nødt til at meddele, at Sprogreskripterens Fordanskningsbestræbelser havde vist sig alt andet end fyldestgørende. Og dette gav sig hurtigt et praktisk Udslag, idet der nemlig paa Londonkonferencens Møde 18. Juni blev fremsat et prøjsisk Forslag om en Folkeafstemning i Slesvig som Vejledning ved Fastsættelsen af en mulig Delingslinie, men alle andre Magter stemte imod — ogsaa Danmark. Den russiske Afsending Baron Philip Brunnow spurgte overlegent om det nu var kommen saa vidt, at de slesvigske Bønder skulde diktere Europas Statsmagter Afgørelsen om Hertugdømmernes Forhold. En saadan Forhaanelse maatte de danske Repræsentanter tage imod, fordi de ikke turde vove at tage mod Afstemningen, den Tillisch'ske Sprogordning viste sig som Blændværk i et afgørende Øjeblik og i Dagbøgerne gentog Krieger sit nedslaaende: »Det er trist, at man aldeles ikke tør tænke paa at benytte Afstemningsforslaget i de blandede Distrikter. Regensburg vil i det mindste ikke opmuntre dertil.«¹¹⁾

Efter dette skulde man fornuftigvis mene, at Regensburg paa Grund af sine mislykkede Sprogbestemmelser vilde fraraade Monrad at støtte sig til Haabet om nogen fremtidig Danskhedsfremgang ifølge Reskripterne, men Forholdet blev helt modsat, Det gik med Regensburg som den bibelske Oldtidsprofet Bileam, der kom for at forbande, men endte med at velsigne. Efter at de danske Delegerede i Tilslutning til deres Regering kategorisk havde afvist en Personalunion efter et tysk Udkast og som Forhandlingsgrundlag overhovedet, skønt Kongen personlig var stemt for den i en eller anden Form af Hensyn til Monarkiets Samling, gled Forhandlingerne paa engelsk Foranledning over til at beskæftige sig med Delingstanken, hvorom Lord Russell fremsatte et bestemt Forslag om en Grænselinie ved Slimundingen og Dan-

11) Efter tre Maaneders Forløb, hvor Krieger naturligvis i Mellemtiden har været Genstand for en Række Henvendelser, siger han i Dagbøgerne: »Saa mange ældre kan ikke forstaa den Forandring, der er foregaaet i Slesvig, men det er jo efter de kyndiges — f. Eks. Regenburgs Dom — meget tvivlsomt, hvorledes en Afstemning nu for Tiden vilde falde.«

Om Nordslesvig derimod hedder det yderligere tre Maaneder senere, da der er Tale om Frankrigs Hjælp til at indrømme Danmark dette Landomraade: »Regensburg paastaar, at Stemningen netop nu er fortræffelig i Nordslesvig.«

nevirkestillingen. Og her skete det for Sagen meget afgørende, at Regenburg nedslod Monrads Betæneligheder ved at erklære, at trods de af ham selv indrømmede saare skrøbelige Tilstande for Danskheden dernede vilde Danmark alligevel være i Stand til »at fordøje« de blandede Distrikter indtil Slien. Saa bøjede Monrad sig og overvandt Kongens Modstand (ogsaa dennes Barndomshjem Louisenlund paa Halvøen Svansen vilde blive afskaaret) ved udtrykkeligt at give forpligtende Tilsagn om ikke at øve noget yderligere Tryk for at faa ham til at indgaa paa yderligere Indrømmelser, hvis saadanne skulde blive forlangt. I Tillid til Regenburgs Forsikringer mente Monrad, at der efterhaanden kunde dannes en virkelig dansk Nationalstat ned til den foreslaaede Grænse, men — som det skal ses — blev det af Monrad i Tiltro til Sprogskripterne afgivne Løfte af skæbnesvanger Betydning. Uden naturligvis hverken at ville det eller forstaa det blev den ædle og patriotiske Regenburg paa den Maade i sin blindfødte Forhaabning Fristelsens onde Aand for Monrad.

I Redegørelsen siger denne selv: »Det engelske Forslag kunde ej andet end være Hans Majestæt i højeste Grad modbydeligt. Allerhøjstsammes Person var om vi saa maa sige en Legemliggørelse af Monarkiets Integritet. Han var født i Slesvig og elskede inderligt dette Hertugdømme, der i snevrere Forstand var hans Fædreland. Da Kong Frederik den Syvende sagde om Slesvigs Deling: Det skal ej ske — og da et tusindfoldigt Ekko glad gentog disse Ord saavel i Kongeriget Danmark som i Hertugdømmet Slesvig, da fandt de ogsaa en Genlyd i hans Hjerte. Han var født Tysk og dette Sprog var hans Modersmaal, men han var tidlig kommen til Danmark og hans Opdragelse var blevet fuldendt paa Dansk. Begge Sprog var ham derfor lige kære. Det Sprog, der taltes af den af ham saa højt elskede Frederik den Sjette, kunde ej andet end være ham dyrebart. Ingen kunde derfor bedre end han egne sig til at sidde paa Højsædet i et Monarki, der omsluttede begge Nationaliteter. Bevarelsen af det gamle danske Monarki var for ham Hovedsagen. De forskellige Sprog og Nationaliteter var derimod for ham ligeoverfor dette store Spørgsmaal af underordnet Betydning. Han var ligesaa lidt lidenskabelig Dansker som Tysker. Hans stærkt udprægede Retfærdighedsfølelse vilde ej have tilstedet, at det ene Sprog forurettede det andet eller trængte sig med Vold frem paa dets Bekostning Jeg kunde ikke andet end tiltræde Kongens Opfattelse, naar han fremhævede, at der var en umaadelig Forskel mellem den Deling af Slesvig, over hvis Forkastelse Folket havde jublet under Kong Frederik den Syvende, og den Deling, hvorom der nu var Tale,

thi nu skulde Slesvig-Holsten ej have Kongen af Danmark, men en anden Fyrste til Hertug. Ligesaa maatte jeg give Hans Majestæt Ret i, at man ved at gaa ind paa Forslaget let kunde komme ind paa en Glidebane, hvor man ej kunde standse, men blev drevet fra Indrømmelse til Indrømmelse. Jeg formaaede derfor Russell til at give den danske Regering det bestemte Løfte, at han, hvis vi gik ind paa hans Forslag, ikke vilde stille nogen Anmodning til os om yderligere Eftergivenhed.¹²⁾ Dersom det desuagtet skulde ske, da forpligtede jeg mig overfor Kongen til ej at udøve noget Tryk for at bevæge ham til Antagelsen af et saadant yderligere gaaende Forslag. Efterat have søgt Hjælp, hvor jeg kunde finde den, formaaedes Kongen endelig til at give sit Samtykke til, at Ministeriet antog, hvad der var foreslaaet. Det var et stort Offer, som Kongen bragte ved at give sit Samtykke. Da det blev bekendt, at Regeringen var gaaet ind paa Russells Forslag, vakte det en levende Uvilje i forskellige Kredse. Det kunde ej være andet, Monarkiets Integritet var opgivet. Der blev sagt, vel ikke til mig, men dog saa højt, at jeg kunde høre det: Nu gør man snart Majestæten til Konge over tre nordiske Riger, men det bliver nok ikke Danmark, Sverige og Norge, men Island, Grønland og Færøerne. Der dannede sig i disse Kredse en hver Dag stærkere Bevægelse for at faa den danske Politik ind i et helt andet Spor. Man mente, at Ministeriet ved at gaa ind paa Russells Forslag havde fældet sin egen Dødsdom.«

Fra de tyske Magter fik den foreslaaede Delingslinie Tilslutning i Princippet, men i Kraft af dette stillede de som frygtet af Kongen mere yderliggaaende Krav om en nordligere Grænse, hvorefter de udviklede Drøftelser frem og tilbage tilsidst lod Lord Russell — navnlig tvunget af indrepolitiske Forhold i England — fravige sit aftvungne vankelmødige Løfte og foreslaa, at Grænsen ved Voldgift blev fastsat indenfor et bestemt Bælte med Eckernførde—Frederiksstad mod Syd og Aabenraa—Tønder mod Nord. Derefter kunde vi utvivlsomt allerede i Sommeren 1864 have faaet vor nuværende Grænse og sandsynligvis tillige indbefattet Flensborg, men Danmark modsatte sig Forslaget. Ejendommeligt er det, at denne Mulighed skulde blive afvist netop af Monrad, som indenfor Martsministeriet 1848 viste størst Forstaaelse for en national Deling. »Jeg viger ikke en Tomme fra Slien—Dannevirke,« skrev Monrad privat og fortroligt til Krieger

¹²⁾ Dette er en Fejlhuskning, idet Russells — forøvrigt ret svævende — Tilsagn blev givet de danske Delegerede underhaanden den 5.—6. Juni.

12. Juni og erklærede, at ellers maatte Konferencen sprænges. Og saadan blev det, men forinden udviklede der sig baade en mindre og en større Ministerkrise, hvis dybeste Aarsag i begge Tilfælde var Kongens stadige Forkærlighed for Personalunionen.

Den mindre Krise opstod, da Monrad for alle Eventualiteters Skyld forlangte Rigsraadet indkaldt for at erhverve dets Samtykke til at skaffe de Midler, som Krigens mulige Fortsættelse vilde kræve, idet han forudsaa dens Genoptagelse som Følge af Voldgiftens Forkastelse. Kongen, der helst vilde undgaa yderligere Vaabenkamp og søge nye Forhandlinger om en Personalunion, modsatte sig Anmodningen, men Monrad gjorde Sagen til et Kabinetsspørgsmaal og efter nogle Dages Forløb enedes man om Indkaldelsen.

Til den større Konflikt var den nærmeste Anledning en særlig Indgriben fra den danske Gesandt i Rusland Baron Otto Plessen, som kom til København for indstændigt at advare Kongen mod at splitte Monarkiet og han gav Stødet til nye særlige Overvejelser om Personalunionen. Bevæget derigennem og opfyldt af sin Uvilje mod mere Blodsudgydelse forlangte Kongen i Statsraadet 16. Maj, hvor Monrad tilraadede at tage Stilling mod Voldgiften, at der til Afvisningen skulde knyttes et Paalæg til de danske Underhandlere om i Stedet for at søge en Løsning paa Grundlag af en Personalunion. Dette nægtede Monrad at tage Ansvaret for, hvortil Kongen erklærede, at han saa vilde prøve at finde andre Raadgivere, men de nærmeste Dages Forsøg i den Retning mislykkedes. Der var stadig Ingen, som turde bære Ansvaret i disse svære Tider. Det var unægtelig ogsaa lettere at kritisere Monrad end selv træde til. Den statelige Række af konservative Helstatsmænd med Andræ, Bluhme og David i Spidsen var ikke at formaa til at overtage Regeringen. De var just af den Opfattelse, at det vilde være en Fare for Dynastiet at trodse Folkestemningen, og de skulde i hvert Fald ikke have deres egne Personer i Fare. David fortæller¹³⁾ om et Møde hos Kongen paa Bernstorff i Plessens Nærværelse: »Saavel Bluhme som jeg udviklede vore Grunde, hvorfor vi ansaa det for ubetimeligt, ja endog farligt for Øjeblikket at foretage et Ministerskifte i modsat Retning af det nationalliberale Parti. Vore Bemærkninger tiltalte slet ikke Kongen og han talte om utidige Betæneligheder og sygelig Angst. Plessen bemærkede derimod, at han for lidt kendte den virkelige Situation for at bedømme vore Grundes Værdi.« Den 20. Juni var Kongen kommen til Erkendelse af, at der ikke lod sig danne

13) Historisk Tidsskrift, 8 R. 5 B., S. 82—83.

noget Ministerium, som vilde tage Ansvaret for at søge Forhandlingen genoptaget paa det af ham ønskede Grundlag. Ministeriet havde samme Dags Formiddag indgivet sin Demission, men i det afgørende Statsraad, som afholdtes om Eftermiddagen, nægtede Kongen at modtage den og Ministeriet indvilgede da i at blive. »Disse saakaldte Konservative er nogle gamle Kællinger,« sagde Monrad til Kongen, som svarede: »Deri har De Ret.«

Monrad udtaler i sin Redegørelse, at han ansaa det for ønskeligt, at Kongen altid og navnlig under de daværende faretruende Omstændigheder fik Lejlighed til at raadføre sig med de Mænd, til hvem han havde Tillid. »Saasnat Plessen var kommen til Byen søgte han mig,« skriver han. »Det interesserede mig i høj Grad at gøre denne Mands Bekendtskab. Han havde en levende, ja brændende Overbevisning. At høre en saadan udtale sig vækker altid Deltagelse om man end er af en anden Mening. Skal det gamle hæderkronede Monarki gaa til Grunde? Skal det deles og sønderlemmes? Hvorfor vil De dog ikke foreslaa et Slesvig-Holsten i personal Union med Kongeriget? Saa bliver dog Monarkiet staaende om end under en anden Form. Saadan omtrent var hans Tales Omkvæd. Jeg kunde aldeles ikke gaa ind paa denne Opfattelse. For mig var et Slesvig-Holsten en Modbydelighed. Blev det os paatvunget af en politisk Nødvendighed maatte det hellere være løsrevet fra end forbundet med Kongeriget . . . Lad os for at faa Spørgsmaalet til at foreligge i en ren Skikkelse antage, at Oprettelsen af et Slesvig-Holsten var en afgjort Sag og der kun kunde være Tale om at faa det enten forbundet med eller skilt fra Kongeriget. Hvad vilde man da foretrække? Plessen foretrak ubetinget Forbindelsen, da Monarkiets Integritet vilde vedblive at bestaa om end kun i Regentens Person. Den Gang var jeg af en anden Mening. Jeg tilstaar nu, at Plessen havde Ret. Vel er det saa, at Tyskheden vilde have en afgjort Overvægt i et Slesvig-Holsten, at Regeringen vilde blive rent tysk, at man, naar man erindrer, hvorledes Germanismen anser sig for kaldet af Forsynet til at udbrede Kultur ved Tyskheden, maatte være fattet paa, at den danske Nationalitet i Slesvig forurettedes og forulempedes, at det var i højeste Grad modbydeligt at tænke sig, at den danske Konge skulde række Haanden til saadanne Foranstaltninger og at hans Stilling vilde blive i høj Grad vanskelig. Disse Hensyn var den Gang bestemmende for min Opfattelse. Men det var dog indlysende, at det danske Sprog og den danske Nationalitet vilde være bedre tjent med, at Slesvig-Holsten stod under Danmarks end under Prøjsens Konge. Dette Hensyn maatte være afgørende . . . Men i en anden Hen-

seende havde derimod Baron Plessen fuldstændig Uret. Der kunde saaledes som Sagerne da stod aldeles ikke være Tale om, at vore Modstandere vilde være gaaet ind paa et Slesvig-Holsten unionelt forbundet med Kongeriget Efterat Krigen var udbrudt, efter at Fjenden havde besat det danske Fastland, efterat det tyske Forbund, der aldrig havde anerkendt Arveloven, havde faaet en Afsending paa Londonerkonferencen, saa var Opretholdelsen af Monarkiets Integritet en Umulighed. Dersom den ikke havde været umulig vilde da Russell, der var os velsindet og havde en saa god Indsigt i de politiske Forhold, have valgt den af ham fulgte Fremgangsmaade? Da det blev fortalt ham, at der havde været en ministeriel Krise i Danmark, fordi der var dem, der mente, at man burde foreslaa et Slesvig-Holsten unionelt forbundet med Kongeriget, saa brast han i Latter. Saa stridende med de virkelige Forhold fandt han denne Tanke Der blev vel sagt, om ikke af Baron Plessen, saa af andre, at Kongen havde gjort nok for Kongeriget og at han nu burde tænke paa de andre Statsdeles Tarv. Jeg kan ikke anerkende denne Ytrings Berettigelse. Kongeriget havde gjort alt for Kongen og havde Krav paa, at han gjorde alt for det. For at vinde Herredømmet over Hertugdømmerne var han ej berettiget til at give det danske Slesvig i Tyskernes Vold. Sagerne stod jo saaledes, at det ingenlunde var afgjort, at Danmark ej kunde faa noget af Slesvig. Det er derimod klart af Forhandlingerne, at vi kunde have faaet Flensborg—Tønder Linien.« Og Monrad erklærer om Plessens Bestræbelser for at danne et nyt Ministerium: »Forsøget mislykkedes. Denne Lejlighed burde jeg have grebet til at trække mig tilbage.« Han syntes at have glemmt, at han kun blev dengang, fordi det ikke var Kongen muligt at skaffe en anden Leder.¹⁴⁾

Altfor sikker i sin Modstand mod Voldgiften har han ikke væ-

¹⁴⁾ I Sammenhængen er en Episode, som Monrad nævner i Redegørelsen, ikke uden psykologisk Interesse vedrørende hans Stilling til Bevægelsen omkring Otto Plessen. Monrad fortæller, at paa Vejen til Statsraadmødet 16. Maj »mødte jeg ham i Forsalen, og han overgav mig en Note fra Baron Brunnow, den russiske Gesandt i England, til den herværende russiske Gesandt. I denne Note fraraadede han os paa det bestemteste at foranledige en Afbrydelse i Underhandlingerne. Jeg forelagde Kongen Noten, og den sattes under Forhandling i Statsraadet, men hvorvel vi alle anerkendte Brunnows gamle trofaste Velvilje mod Danmark, saa kom samme Note ikke til at udøve nogen Indflydelse paa Beslutningen.« Monrad, der var blevet grebet af Plessens stærke Sindsbevægelse og dirrende Stemme, fortrød senere, at han ikke fik Kongens Tilladelse til at lade Plessen møde i Statsraadet og udvikle sine nu tilsyneladende forandrede Anskuelser, hvilket maaske havde udøvet stor Indflydelse paa Beslutningen.

ret, hvilket hans Optræden og Udtalelser i de følgende Dage viste. Den ene Personlighedsretning i hans Indre rejste sig mod den anden. Efter P. Vedels egen Udtalelse vedrørende det af ham foreslaaede Telegramudkast til de Delegerede »skyndte Bispnen sig med at erklære, at han Pokker ikke vilde have Ansvaret for at afvise Voldgiften, det skulde være Kongen, som sagde Nej,« og Tekstens Udtryk: Regeringen afslaar — blev rettet til: Kongen afslaar. Det gjorde Indtryk paa ham, at Krigsministeren advarede mod at forkaste Voldgiften og endogsaa vilde demissionere¹⁵⁾ paa Spørgsmaalet, idet en Fortsættelse af Krigen efter Ministerens Mening kun kunde bringe Danmark et uhykkeligt Resultat, og Marineministeren tvivlede om Bevarelsen af vort Herredømme til Søns.¹⁶⁾ Underhaanden advarede Hall ham ligesom Orla Lehmann, hvem Monrad meddelte sine Tvivl for at høre hans Mening, tilraadede at modtage Forslaget. Paa den anden Side krævede Folkestemningen, at under alle Omstændigheder maatte en Amputation af Statslegemet i hvert Fald være »under, ikke over Knæet.« Monrad var i disse Dage klemte inde mellem talrige modstridende baade hjemlige og fremmede Hensyn og i de to Mennesker, som hans Væsen rummede, brødes den heroiske Følelse og den nøgterne Tvivl, men den sidste blev modvirket af Re-

15) »Jeg blev ikke lidet overrasket ved denne Erklæring, der efter mit Skøn ikke stemte overens med den Maade, hvorpaa han havde opfattet Fredericias Rømning,« siger Monrad i Redegørelsen. »Krigsministeren fastholdt imidlertid sin Beslutning trods mine Forestillinger. Men da jeg spurgte ham, om han ogsaa vilde gøre det, hvis Kongen foretrak at lade Krigen atter begynde for at fortsætte Underhandlingerne gennem nye Indrømmelser, saa erklærede han, at hvis dette var Tilfældet var han villig til at blive og gøre sit yderste. Naar jeg nu overvejer Krigsministerens Holdning, da skønner jeg ikke rettere end at denne viser, at han ikke var Manden til at staa i Spidsen for en Kamp paa Liv og Død. Det er kun en lille Nuanse i Udtrykkene, der her faar en afgørende Betydning. Hvis Krigsministeren havde sagt, at han ikke vilde være med til at lade det komme til Krig, hvis Kongens Vilje gik i modsat Retning, saa maatte uden Tvivl alle give ham Medhold. Farerne ved atter at optage Kampen var saa iøjnefaldende, at det var en Taabelighed at gøre det, naar Kongeviljen og Kongens Indflydelse paa Hæren gik i modsat Retning. Naar Krigsministeren derimod formener, at det er rigtigst ikke at lade det komme til Krig og kun vil give efter for Kongens Overbevisning, saa viser dette, at der i hans egen Sjæl er en Mistillid, der let vil kunne indvirke skadelig paa Krigens Førelse. Men selv om jeg den Gang havde været opmærksom derpaa, saa vilde det have været særdeles vanskeligt at finde en anden Krigsminister.«

16) Monrad havde tidligere sagt, at der var »80 mod 20« for, at England ikke vilde taale, at Østrigs Flaade gik ind i Kattegat.

genburg og den første styrket af selve den britiske Gesandt i København Augustus Paget, som stadig foreholdt ham, at han burde forkaste Voldgiftsforslaget, hvorved der paa Grund af Englands indre Forhold vilde være banet Vej for et Ministerskifte i London og dermed engelsk Bistand ved Krigens Genoptagelse. Under alt dette følte han sig stærkt forpligtet af sit Løfte til Kongen. Hans Statsmandskørsel blev stedse vanskeligere, de uregerlige Heste lod sig ikke styre i Fællesskab og Vognen hældede faretruende. En Afgørelse skulde til og den faldt i Statsraadet 20. Juni.

Dette Statsraadsmøde, der afgjorde Landets Skæbne, frembyder en mærkelig uvirkelig Forvikling af Opfattelser og Hensigter hos Nationens Ledere under deres store Opgave. Hovedspørgsmaalet var dette, om man skulde fastholde Slien—Dannevirkegrænsen som et Ultimatum eller indgaa paa en Voldgiftskendelse. Baade Kongens og Monrads Standpunkter var ret ejendommelige. Fælles for alle Deltagerne var Forestillingen om, at det engelske Ministeriums Fald paa Grund af Voldgiftsforslagets mulige Forkastelse vilde skabe Danmark en langt gunstigere Situation, men derudfra drog man forskellige Slutninger. Kongen gik mod Voldgiften og holdt paa Linien Sli—Dannevirke som den yderste Indrømmelse, men vilde ikke derfor have hverken Konferencen sprængt eller Krigen genoptaget, hvoraf han kun ventede nye Ulykker, og støttede sig her til Krigsministerens og Marineministerens ringe Tro til vor militære Modstandskraft. Han ønskede derfor Vaabenhvilen yderligere forlænget i endnu fjorten Dage for at faa Tid til nye Forhandlinger paa de gamle Londonaftalers Grund og mente, at ogsaa Udsigten til Englands vaabenmæssige Hjælp derved vilde forøges. »Allerhøjst samme har,« hedder det i Statsraadsprotokollen, »sikre Efterretninger fra London, som opfordrer os for alting til Udholdenhed i det Punkt med Hensyn til Forslaget (Russells) af 28. Maj, men endelig ogsaa til at faa en Forlængelse af Vaabenhvilen paa 14 Dage, da der i den Tid kan komme nye Chancer.« Ifølge Dagbogsoptegnelser af Reich og Sofus Høgsbro drejer det sig om Breve fra Prinsen af Wales og Hertugen af Cambridge. Disse Breve menes ikke at eksistere længere, saa det vil ikke være muligt at fastslaa, hvor solidt et Grundlag Kongen har haft for sin Opfattelse. Kongens Betragtning trængte ikke igennem. Monrad og de fleste Ministre kunde være enige med Kongen i at betegne Sli—Dannevirke som Danmarks Ultimatum, men de gik imod en Forlængelse af Vaabenhvilen og ønskede tværtimod Konferencen sprængt samt Krigen genoptaget for at fremtvinge det engelske

Opgør i Underhuset mellem Regeringen og Oppositionen med den deraf forventede Vaabenbistand.¹⁷⁾ Man skulde derfor være beredt paa at »føre Krigen med godt Mod og Haab« og endnu stod jo tilbage »muligt at indlede direkte Underhandlinger i Berlin.« Monrad berørte Sprogreskripterne og udtalte, at »vel er det indvendt, at der ved at lægge Grænselinien ved Slien dog ikke vilde tilvejebringes nogen varig Tilstand, fordi der i de store blandede Distrikter vil vedblivende være megen Misfornøjelse og Strid, og dette vilde vel ogsaa blive Tilfældet, hvis man vilde fortsætte med det System, hvorefter der hidtil var blevet regeret i Slesvig, men der er jo ingen absolut Nødvendighed for at fortsætte dermed.« Man mærker Regenburgs Paavirkning baade i de triste Øjebliksresultater og i Haabet om en resultatrigere Fremtidsform for Arbejdet.

Statsraadets Forhandlinger endte paa den parlamentarisk ganske uhørte Maade uden noget Sidestykke i de konstitutionelle Staters Historie, at Monrad henstillede til Kongen selv at træffe Afgørelsen, idet han erklærede, at han vilde overtage det politiske Ansvar for Kongens Beslutning i hvilken Retning den end gik. Efter denne alternative Indstilling fastholdt Kongen sin Modstand mod Voldgiften og valgte Linien Sli-Dannevirke som Ultimatum, hvilket telegraferedes til London. De tyske Magter tiltraadte Englands Forslag, men dog med den væsentlige Ændring, at der ikke skulde afsiges nogen Voldgiftskendelse, hvorimod en Mægling skulde finde Sted. Et — paa Frankrigs Foranledning — fornyet Forslag om Folkeafstemning i de omstridte Distrikter forkastedes atter af Danmark, hvorefter alle Forhandlingsmuligheder var udtømte. Konferencen endte 25. Juni uden Resultat, yderligere Vaabenhvile blev ikke vedtaget og Dagen efter begyndte Krigen igen, men den engelske Støtte udeblev. Dronningen skrev til Førsteministeren Lord H. J. Palmerston, hvis Kabinet forøvrigt holdt Stillingen uden at blive væltet: »Lord Russells endnu ikke af Regeringen tiltraadte Forslag gik ud paa at yde Danmark aktiv Hjælp (dog kun tilsøs), hvis det antog Voldgiftsforslaget, men det har ganske afvist dette saa vel som Mæglingen og det sidste franske Forslag! Enhver Tanke om at bringe *det* til Fornuft synes derfor haabløs og Dronningen kan ikke andet end mene, at vort Land vilde gøre bedst i at erklære, at efter gentagne Anstrengelser af forskellig Art, som først blev tilbagevist fra den ene og derefter fra den anden Side, har

¹⁷⁾ Ifølge Krieger skal Kongen have udtalt, at disse Ministre ikke var tilfredse før de vadede i Blod til Anklerne.

det intet andet at gøre end at trække sig tilbage og afslaa at blande sig videre i denne sørgelige Kamp. — De Franske er øjensynlig efter Lord Cowleys Breve at dømme meget ivrige for at faa os ind i Striden og for at sætte hele Europa i Flamme ved at rejse Italien og bemægtige sig Rhinen. Alt dette viser hen til, at *vi bør holde os helt udenfor.*« Dybt vemodigt lyder det i det kongelige Budskab til Rigsraadet, der traadte sammen i København samme Dag, som Londonkonferencen sluttede: »Vi har i vor korte Regeringstid gjort den bitre Erfaring, hvor lidet den klare Ret i vore Dage vejer i Europas politiske Vægtskaal og hvor forladt en Konge og hans trofaste Folk kan staa ligeoverfor en overmægtig Fjende. Da derfor England understøttet af alle Magter, som har Sæde paa Londonkonferencen, foreslog, at vi skulde afslaa alt det til det danske Monarki hørende Land, som ligger sydfor Slien-Dannevirke, besluttede vi at bringe dette os saa smertelige Offer. Dette Offer er ikke blevet modtaget af de tyske Magter. Vi kan ikke ofre mere. Vi har besvaret Opfordringen dertil med Nej, fast overbeviste om, at vort Nej er det danske Folks. Gud vende deres Hjerte, som holder Europas Skæbne i deres Haand. Han lade i det mindste ét Sted Medfølelsen vokse til kraftig Medvirkning.«

I sin Artikel i Dansk biografisk Leksikon skriver Povl Engelse toft om Monrads eksempelløse Optræden i Statsraadet: »Han gjordet det ikke at Fejghed, men Styrken svigtede ham i et Øjeblik, da han havde Brug for den. Mulighedernes Vildnis slog sammen om ham, Tvivl og Fantasteri brødes i hans Sind. Her ligger det afgørende Vendepunkt i Monrads Psykologi.« At mangeshaande Tvivl og højstemte Følelser stredes i hans Sind er rigtigt som allerede paavist, men dermed følger ikke, at han mistede sin Styrke og blev grebet af Raadvildhed. Hans Løfte til Kongen maa paa ingen Maade undervurderes som bestemmende Grund for hans Holdning. Monrad var efterhaanden kommen til at føle varmere for denne Konge, som blev saa miskendt af sit Folk og hvis Personlighed fandt saa ringe Forstaaelse, han vilde gerne være ham en virkelig Støtte og viste sig ogsaa stærk nok til at turde paatage sig Ansvar for Kongens egen frie Bestemmelse med redbon Vilje til at bære alle dets Følger. Der hører dog netop en usædvanlig sjælelig Styrke til at tage en saadan Stilling, hvor de fleste ængsteligt vilde vige tilbage af Frygt for de uoverskuelige Virkninger. Det lønlige heri tiltrak tillige hans Aand og Væsen, hvilket heller ikke maa glemmes. Monrad brød aldeles ikke sammen og var ikke vigende hin Dag, men med Fasthed i sin inderste Tilskyndelse — om end ikke i Mening —

gav han sin Kraft til at løfte sin Konges Byrde og løse hans Op-gave. Deri følte Monrad et Kald og Povl Engelstoft, som ellers vurderer ham saa dygtigt, miskender ham her. I et Brev (Rigsarkivet) til sin ældste Søn lige før Krigens Udbrud omtalte Monrad Kongen som en brav, paalidelig og ordholdende Mand: »Man kan i enhver Henseende stole paa ham og jo mere man lærer ham at kende, desmere holder man af ham.« Det er helt utilbørligt, naar Krieger stadig fremstiller Monrads Færd overfor Kongen som et underligt Dobbeltspil.

Det er blevet almindeligt at gøre Monrad selv til Objekt for de Betragtninger i de politiske Breve, hvor han behandler Begrebet den politiske Svimmelhed og skriver: »Romerne havde det Ordsprog, at Jupiter gør den afsindig, som han vil fordærve. Jeg vil gøre en lille Ændring i Ordsproget: Han gør svimmel. Det er underligt, at en fremragende stor Aand stundom ikke kunde se det, som en ganske jævn Mand med simpel sund Menneskeforstand kunde se klart og tydeligt. Da Krigen brød ud mellem Frankrig og Tyskland tog jeg til Byen og talte med flere kyndige Militære. De var alle enige om, at det vilde gaa som det gik. Hvorledes gik det nu til, at de kunde se det, som den franske Kejser ej kunde se? Han var svimmel. Og hvorfor var han svimmel? Fordi han havde Afgørelsen. Det er Afgørelsen, der gør svimmel. Ansvarets uhyre Vægt tynger paa Tanken og forvirrer den. Stil en Mand udenfor Afgørelsen, tag Ansaret fra ham, og han vil dømmes sundt og klart. Læg Afgørelsen i hans Haand og Ansaret paa hans Hoved, og han bliver ofte svimmel. Og hans Svimmelhed bliver stor og han styrter. Saa flyver alle de smaa Hanekyllinger op i Træet og galer: Kykkeliky! Det skulde du ikke have gjort! Hvad der gælder om Ansaret, Afgørelsen, det gælder ogsaa om de politiske Kampe. Kamp er berusende, der gaar Ild i Blodet, det svimler for Manden.« Der er absolut ingen Grund til at tro, at Monrad her udtrykker en skjult underliggende Selvbekendelse — tværtimod. Tankens Brod vender udad og ikke indad. Derfor skal man tage varsomt paa de smaa uvenlige Historier, hvormed Krieger her som sædvanlig krydrer sine Dagbøger, da de kun viser hans manglende Forstaaelse af Monrad. Hvis Monrad har talt om at »tælle paa Knapperne om, hvad der er rigtigst«, er dette blot hans bittert skærende Ironi over hele Situationen¹⁸⁾ og helt tendentiøst farver Krieger Beretnin-

¹⁸⁾ Det samme ligger selvfølgelig bag Ordene, naar han efter den (tidligere refererede) før Statsraadsmødet 21. December 1863 konstaterede Uenighed indenfor Ministeriet med Hentydning til Kongen udbød: »Saa gør vi som i Lotteriet og lader en umyndig trække.«

gen om, at Monrad efter Statsraadet fortalte Orla Lehmann, hvorledes alt var gaaet, og forsikrede om sin upartiske Fremstilling af begge Alternativer. Hertil svarede Lehmann, at det troede han nok. Monrad: Hvorfor? Lehmann: Fordi du ikke selv vidste, hvad du foretrak. Monrad: Det kan nok være. Krieger kalder det en Tvetydighed at kaste det allervigtigste Spørgsmaals Afgørelse over paa Kongen, men det er tværtimod det modsatte og i Virkeligheden en aaben og uforbeholden Klarlæggelse af de foreliggende Muligheder, hvorimellem Kongen frit kan vælge efter sit inderste Tykke med fuldt Tilsagn fra sin Konseilspræsident om Ministeriets Overtagelse af hele dettes regeringsmæssige Ansvar i ethvert Tilfælde. Det maa erindres, at Kongens Stilling var meget vanskelig, og Monrad tilsagde ham derfor sin Støtte i alle Tilfælde. Dagen efter Statsraadet skrev »Fædrelandet« truende: »Naar vi nu søger om Kilden til disse og lignende Konflikter, hvoraf der naturligvis har været flere end Publikum har faaet at vide, saa maa Hans Majestæt Kongen tilgive, at vi ikke kan andet end finde den hos ham . . . Vi nødes til at tro, at Hans Majestæt ikke har opfattet sin Stilling som konstitutionel Konge rigtigt klart og at Allerhøjstsamme befinder sig staaende midt imellem en konstitutionel og en ukonstitutionel Indflydelse og idelig drages til begge Sider.« Og efter et meget heftigt Angreb paa Kongens Stilling til forskellige Spørgsmaal lige fra Ministerkrisen den foregaaende Jul til nu sluttede Bladet: »Naar en konstitutionel Konge omgiver sig med Absolutismens Drabanter, naar en dansk Konge synes at sætte mest Pris paa et udansk Sindelag, vil han aldrig kunne overtyde sit Folk om, at han mener det ærligt med Forfatningen eller elsker det Land han er sat til at styre.«

»Det Spørgsmaal rejser sig,« siger Monrad i Redegørelsen, »om det overhovedet er tilstedeligt at gøre en alternativ Indstilling til en konstitutionel Konge. Kommer ikke Ansvaret til at hvile paa Kongen? Jeg skønner dog ikke rettere end at det hele og fulde Ansvar kommer til at hvile paa Ministeriet. Naar en Minister gør en alternativ Indstilling, saa erklærer han herved, at han er villig til at overtage Ansvaret for det Alternativ, som maatte blive foretrukket. For Beslutningen om at lade det komme til Krig hviler hele det politiske og juridiske Ansvar paa Ministeriet. Naar der derimod er Talen om det moralske Ansvar, da kan en konstitutionel Konge aldrig fritages for Ansvar, hvis man ej vil forvandle ham til en Dukke, der kun nikker Ja til de af Repræsentationens Flertal tagne Beslutninger. Dette moralske Ansvar fremtræder ikke alene i Beslutningen om at afskedige eller be-

holde et Ministerium, om at opløse eller ikke opløse den repræsentative Forsamling, men ogsaa naar der er Talen om Afgørelsen af store betydningsfulde Sager. Den konstitutionelle Konge skal ikke være blind, men seende. Undertiden kan endogsaa en Række af smaa Sager ved den Retning af Styrelsen, der antydes ved dem, paadrage ikke alene Ministeren et politisk, men ogsaa den konstitutionelle Konge et moralsk Ansvar. Det Ministerium, der lod det komme til Krig, har en stor Byrde at bære, men endnu langt tungere vilde dog denne Byrde være, hvis Beslutningen var taget mod Kongens Ønske, idet han bragte et Offer af sin Overbevisning, fordi han ej saa sig i Stand til at skaffe sig et andet Ministerium.«

Hvilken uhyre Spænding, der ud fra de to modsatte Retninger i Monrads Sjæl, har ligget i hans Sind inden Afgørelsen blev truffet, viser sig ogsaa i den Reaktion af befriende og vegeterende Stilhed, som for en ganske kort Tid efter Vedtagelsen sænkede sig over ham. Kun faa Dage varede disse lyse Forhaabninger inden de faldt med Tabet af Als allerede den 29. Juni og efterfulgtes af helt modsatte Stemninger.

»Beslutningen var taget, Loddet var kastet,« udbryder han. »Der kan undertiden i en Stakkels Sjæl være svære Kampe, naar Hære af modsatte Tanker lejrer sig ligeoverfor hinanden og bekæmper hinanden paa Liv og Død. Kampen er svær, naar den gælder éns eget, endnu sværere, naar den gælder Familiens, men allersværest, naar det gælder Fædrelandets Vel. Saa kastes Loddet, saa tages den afgørende Beslutning, Stormen lægger sig i det Indre, der indtræder et Havblik, den ene Tankehær er slaaet, den anden er Sejrhære, saa kommer Haabet og maler lyse dejlige Billeder, som Fremtiden skal virkeliggøre. I saadanne Øjeblikke samler Sjælen Kræfter til at imødegaa de nye Storme.«

I dette Havblik lod han den engelske Gesandts gentagne Privatudsagn om dennes faste Tro paa Englands Hjælp faa Magt over sig, skønt han godt vidste, at »om der end i det engelske Ministerium rørte sig mægtige danske Sympatier, saa var det dog derfor ikke afgjort, at de vilde sejre.« Han fortsætter: »Dronningen af England indtog nemlig en særlig Stilling og man røber et fuldstændigt Ubekendtskab med de virkelige Forhold, naar man antager, at den konstitutionelle engelske Dronnings Mening ej skulde have stor Betydning. Formedelst sin ældste Søns Kærlighed til den danske Prinsesse og til Danmark havde Dronningen megen Velvilje for vort lille Fædreland, men formedelst sin ældste Datters Formæling med den prøjsiske Kronprins

havde hun ligesaa megen, ja maaske mere Velvilje for Prøjsen. Ogsaa paa Tronen beholder Moderhjertet Krav, som det saare nødtigt opgiver. Al den Herlighed, som Prøjsen erhvervede sig, vilde jo engang i Tiden komme til at omstraale Datteren. Før Beslutningen var taget vægede jeg mig derfor mod, at Pagets Ord, der strømmede ud af en varm og inderlig Overbevisning, skulde faa for stor Indflydelse, hvorved det maaske ikke lykkedes mig ganske at frigøre mig for deres Paavirkning. Men efterat Beslutningen var taget, da lod jeg disse Ord faa Herredømme over mig, da lød de snart for mig som den sødeste Musik, snart malede de dejlige Billeder af Fremtids Lykke og Hæder for Danmark. Ogsaa det private Liv har Havblikks Timer, i hvilke alt ligger saa lyst og smilende, i en saadan forunderlig overjordisk Belysning. Og naar saa Hverdagslivet kommer med al sin Smaalighed og Skrøbelighed og Dagene bliver mørke og kummerfulde, da ser man tilbage til de lyse Halkyons Timer og føler sig styrket. Som i det private saa gaar det ogsaa i det offentlige Liv.«

Han var paa en særlig Maade grebet af Forestillingen om det danske Folks heroiske Forsvar til det yderste af sin Ydeevne. Kunde vi ikke vinde Europas Interesse ved at sejre skulde den vækkes ved Fortvivlelsens Kamp til det sidste. »Hvad jeg vil sige,« udtaler han, »er i mine egne Tanker fuldt af Visdom og dog frygter jeg for, at det vil forekomme de fleste at være lutter Taabeligheder . . . Der hviler jo noget ejendommeligt alvorligt og højtideligt over en Afdøds Ord og du (hans Læser) er jo enig med mange andre om at betragte mig som en Afdød, som en Mand, der har hvilet over sejsten Aar i Graven. Der var en Tid, da jeg gjorde Gengæld, da det danske Folk stod for mig som en Afdød og Danmark stod for mig som et Lig. Jeg trykkede et brændende Kys paa dets blege Pande og forlod det. Nu staar det for mig som en lille Baad paa det brusende Hav. Hvorlænge vil Baaden kunne bjerge sig? Og hvis Danmark efter Guds Vilje skulde gaa til Grunde, hvad er der da at gøre for at det kan dø saaledes, at det kan dø med Haab om Opstandelse?«

Han udvikler derefter, at Stater i Tidernes Løb kan være amputerede saa stærkt, at det nu gælder: Alt eller intet — hvis et nyt Landetab truer. Saa vil der blive »Tale om Landets Sønderlemmelse, blive Fortvivlelsens Kamp, en Kamp paa Liv og Død. Historien lærer, at en saadan Kamp giver Nationen en overnaturlig Styrke og Spændkraft og frembringer Resultater, der ingenlunde svarer til den kolde Beregning. Saadan kæmpede Holland med Spanien og sejrede, saadan kæmpede Spanien med Napoleon den Første og blev en Dødsspire for hans Magt. Dyna-

stiske Hensyn kan ikke have nogen afgørende Betydning. Hvor højt man end sætter Kongemagten, hvor overbevist man end er om, at Friheden trives langt bedre under en konstitutionel Monark end i en Republik, saa maa man dog indrømme, at Staterne ej er til for Kongernes, men Kongerne for Staternes Skyld. Der fortælles, at da Slaget ved Sedan meldtes Napoleon den Tredies Søn brast han i en bitter Graad, og da de tilstedeværende beklagede hans egen og hans Faders Skæbne, saa udbrød han: O, det er intet, aldeles intet, men Frankrig, Frankrig! Den Dreng maa have faaet en god Opdragelse. Saadan Tænkemaade findes hos enhver højsindet Fyrste. Sine egne og Børnenes Interesser glemmer han over Landets Vel. Lad os nu anvende den opstillede Grundsætning paa Fortid, Fremtid og 1864 . . . Danmark er nu blevet saa lille, at der ej bør være Tale om at gøre det mindre. Vi bør fremfor alt stræbe at bevare Freden. Vi bør aldrig glemme, at Danmark er en lille magtesløs Stat. Vi bør finde os i meget, døje meget, bære meget med Taalmodighed og ej lade som vi mærker det om man end træder paa os. Vi bør, naar Talen er om Fædrelandets Vel, glemme al indbyrdes Kiv og hver Tanke paa egen Storhed og ej lytte til den Galmandstale, at det er Krigsgalskab at berede os til at forsvare os efter Evne. Vi bør med ubrødelig Troskab holde fast ved Konge og Dynasti og ej lade hans trofaste Kærlighed ubesvaret. Danmark staar ene, det har ikke en eneste Ven i den hele vide Verden. Det er klart, at det var en Drøm, at Danmarks Tilværelse var nødvendig for den europæiske Ligevægt. Der er næsten ingen, der af politiske Grunde vilde lægge Mærke til om Danmark forsvandt ud af de selvstændige Staters Række . . . Men hvis det nu atter skulde komme til Krig trods vor oprigtige Kærlighed til Fred, trods vor ydmyge Taalmodighed, der taaler det utaalelige, saa kan der ej være Skygge af Tvivl om, at Løsnet maa være: Alt eller intet — saa kan der ej være Tale om nye Afstaaelser eller om Deling og Sønderlemmelse, saa at en Del skulde gaa mod Øst, en anden mod Syd, saa maa Danmark, hvis det skulde blive overvundet, knæle og bede: Tag ej noget, tag det hele! Lad os under dette Banner gaa den mørke truende Fremtid i Møde og naar Uro og Bekymring fylder Sjælen og forjager Søvn, da lad os vugge det bankende Hjerter til Ro med: Alt — intet — alt — intet! Og hvis vi er Kristne føjer vi til: Ske din Vilje! Det har en overordentlig Betydning for et Land, at det, naar dets Selvstændighed som Stat gaar til Grunde, ej deles, ej fortæres Stykke for Stykke, men sluges paa én Gang helt og holdent. Om end Selvstændigheden forsvinder, saa bliver dog noget tilbage, som det

vel er værd at værne om: Sproget, Nationaliteten. Deles Landet mellem forskellige andre Stater, saa bliver det langt vanskeligere at bevare den ejendommelige Folkelighed. Derfor er Polens Skæbne saa forfærdelig. Men selv om det er en eneste fremmed Stat, der sluger Landet, saa gør det en umaadelig Forskel om det sker paa én Gang eller stykkevis. Den stykkevise Fortæren gør det nemlig langt lettere at fordøje det fortærede, at assimilere de fremmedartede Bestanddele og fortrænge den gamle Nationalitet. Naar saa det er gjort gaar man videre og fortærer et nyt Stykke og saaledes bliver man ved indtil man er færdig med det hele. Hvis derimod det ganske Land paa én Gang optages i den fremmede Stat, saa har den samlede Nationalitet en ganske anden Modstandskraft.«

Disse Betragtninger anføres saa udførligt, fordi de var med til at danne Baggrund for hans Stilling i 1864. Han fortsætter: »Efterat Beslutningen var taget og jeg havde mine Havblikstimer, da gav jeg frit Løb til den ovenfor udviklede Tanke, der ingenlunde var mig ny: Alt eller intet! Da sagde jeg til mig selv: Nu skal Danmark kæmpe sin sidste store Kamp. Det gælder Liv eller Død. Vi vil ikke i Fremtiden kunne komme til at kæmpe under heldigere Kaar, thi endnu er vi Herrer til Søs. Inden føje Tid vil Prøjsen have en Sømagt. Kampen gælder vor ældgamle Grænse. Skal vi nødes til at afstaa den, saa vil vi følge den. Men hvorfor skal vi nødes dertil? Kampen vil blive ført med Kongens og Folkets forenede Vilje. England vakler mellem enten at gaa med os eller lade os ene. Dækker vi vore Vaaben med Hæder og vækker Europas beundrende Deltagelse, da er det sikkert, at England gaar med os. — Disse Havblikstimer var ikke mange. Efterretningen kom om, at Als var taget.«

Men Offentligheden tog anderledes paa de tunge Forhold end Monrad. Her gælder Erick Henrichsens Ord i »Mændene fra 48«: »Hovedulykken for Monrad i 1864 var den, at han ikke var i samme Plan som Folket. Han var i 1864 selv en Heros og han troede at have et heroisk Folk om sig, men heri tog han fejl. Folket blev i den jævne Plan.«

»Det er,« siger Monrad selv, »paa ingen Maade undgaaet min Opmærksomhed, at den ovenfor udviklede Opfattelse paa ingen Maade deles af den store Mængde . . . Da den store Beslutning var taget var der i den offentlige Mening Tavshed og spændt Forventning, der var intet Udbrud af Begejstring saaledes som Marts 1848, Ordene om, at man var villig til at ofre alt, Gods og Blod, for Fædrelandet, forstummede. Det var som man skammede sig. Der var uden Tvivl dem, der tænkte: Lad dem faa

deres Krigslyst styret siden det ej kan være anderledes. Kun endnu et tabt Slag og da vil man tage mod Freden som man kan faa den. De, der tænkte saa, havde Ret. Og der var andre, som tænkte: Vi er ved Londonkonferencen kommen ind paa et galt Spor, man har opgivet Monarkiets Integritet. Ved at foreslaa et Slesvig-Holsten i unionel Forbindelse med Kongeriget vilde man atter komme ind paa det rette Spor. Herom vil Ministeriet imidlertid ikke høre Tale og selv formaar vi ikke at danne noget nyt Ministerium. Velan! Lad Londonkonferencen gaa fra hinanden, lad det komme til Krig! Lad denne blive ført saaledes, at Fjenden ægges mindst muligt, at der bliver udgydt saa lidt Blod som muligt. Der er et Tegn til et Omslag i Stemningen. Hvor er de store Ord? Forstummede. Hvor er Begejstringen? Fordunstet. Føres Krigen paa saadan Maade, da vil Omslaget i Stemningen blive fuldstændigt. Naar man saa atter er kommen ind paa Fredsunderhandlinger, da vil disse kunne føres ind i det rette Spor og man vil med Glæde tage mod et Slesvig-Holsten. De, der tænkte saa, havde Uret. Hvorfor? Fordi Slesvig-Holsten i unionel Forbindelse med Kongeriget alt dengang var en Umulighed, fordi Bismarcks Planer gik i en anden Retning og fordi disse Planer støttedes af Rusland.«

Han havde ventet, at Als kunde holde sig længe, og hans Overraskelse og Smerte ved Øens hastige Erobring viser sig i Redegørelsens udførlige Omtale af Tildragelsen. Intet andet Spørgsmaal behandles med en tilsvarende Omstændelighed. Paa ikke mindre end 82 Sider undersøger og afvejer han alle Begivenhedens enkelte Træk for og imod hinanden og ender i en stærk Kritik af saavel Overkommandoen og Divisionsgeneralen som Krigsministeren samt ansvarsmæssigt ogsaa overfor sig selv. Monrad og de øvrige Ministre ønskede at bevare Als om det end skulde være med Opofrelsen af mere end Halvdelen af de der-værende Tropper, men Reich, som efterhaanden opgav alle saadanne hasarderede Tilstræbelser, skuffede ham ved sin mere køligt vurderende Holdning, der vilde bevare Hæren fremfor Øen og var langt fra den Harme han havde følt over Fredericias Rømning.

»Hvorfor satte Ministeriet Als's Bevaring maa højt,« spørger Monrad og svarer: »Naar en kær Person er ved at styrte i en Afgrund og du endnu holder ham fast ved en Flig af hans Klædning, saa slipper du nødvendig denne Flig. Als var en saadan Flig af Slesvig, derfor holdt vi den fast. Hvis der skulde tales om en Deling af Slesvig, da betegnede Als en Linie, ovenfor hvilken Afstaaelse ej kunde finde Sted. Det er nu engang saa, at der er

Punkter, der har faaet historisk Betydning og tiltrukket sig Verdens Opmærksomhed. Et saadant Punkts Skæbne følges med Spænding. Paa intet andet Sted kunde vi maale os med Fjenden, thi han var os langt overlegen. Overgangens Besværlighed gjorde det os muligt at møde Fjenden under i det mindste lige Kaar og aabnede os Udsigt til Sejr. Der er noget forknyttende og sløvende ved kun at lide Nederlag paa Nederlag og ved ej at have Udsigt til andet. En Sejr paa Als vilde forny Folkets Kamplyst. Nederlag paa Nederlag kan vel vække Verdens Medlidenhed, men ej dens Interesse. Denne vilde blive vakt ved en Sejr paa Als. Der var saa stor Deltagelse for os i England, at naar en Sejr kom til var det sandsynligt, at England vilde staa os bi. Derfor satte Ministeriet alt ind derpaa.«

Monrad kalder Panserskibet »Rolf Krake«s Færd det mørkeste Punkt i Forsvaret af Als, fordi det mødte for sent og trak sig saa tidligt ud af Ilden, men han søger dog at finde en Forklaring paa dets altfor svage Medvirken og nævner ikke Ordet Forræderi, der ellers i Folkeopfattelsen gennem lange Tider blev knyttet til dets mærkelige Optræden. Den samme Betegnelse var Menigmands Dom over selve det Forhold, at det i det hele taget blev muligt for Prøjserne at forberede Overgangen. Den sønderjydske Fører H. P. Hanssen, hvis Barndomshjem var Gaarden Nørremølle et Kvarters Gang fra Allsund, nævner i sit Livs-tilbageblik, hvorledes Fjendens Overgang forekom Befolkningen helt ubegribelig. »Mangen stille Sommeraften,« siger han, »har jeg senere vandret ene i de samme Skove ved Allsund. Over det roligt glidende spejlblanke Vand har jeg Gang efter Gang tydelig hørt Kølleslagene, naar Skovfogden paa Arnkiel flyttede sine Køer og slog Tøjrepælene i Jorden, og undret mig over, at Hundreder af prøjsiske Pionerer efter Krigens Genoptagelse Nat efter Nat har kunnet arbejde med Hammer, Sav og Økse, med Spade og Hakke her ved denne Strand uden at Danskerne hinsides Sundet anede Uraad. Talte jeg med mine Venner, Fiskerne, om det havde de kun én Forklaring: Forræderi! Saa ufattelige var disse Begivenheder for alle dem, der havde været Øre- og Øjenvidner til dem.«

Kampen om Als begyndte om Morgenen Klokken to og inden Aften var Hovedparten af de danske Tropper overført til Fyn med et Tab af 680 døde og saarede samt 2400 fangne og savnede. Det sidste store Tal skyldes foruden forholdsvis mange utilstrækkeligt indøvede Rekrutter for en stor Del de sydslesvigske Overløbere, der i Hundredvis uden videre brød deres Faneed og lod sig frivilligt tage til Fange eller deserterede over til Prøjserne.

Den kendte Patriot Pastor Johannes Clausen, senere Ryslinge og Vonsild, der fulgte med Hæren som Feltpræst, skrev i sine Livserindringer: »Jeg erindrer, at mit Hjerte var nær ved at briste ved fra Skibet fyldt med saarede at se de sidste Rester af den oprevne danske Hær gaa over Kajnæs Tange og vide: Nu er det dyrebare Sønderjylland revet bort fra Danmark.« Men for ham som for mange blev Sorgen en Fornyleskilde, hvorunder deres Folkefølelse gik i Dybden og blev modnet under Smerten med lutret og rensset Styrke. »Den Sorg og Smerte jeg bar i hin Tid, de Taarer jeg fældte, blev paa et senere Tidspunkt i mit Liv den bevægende Kraft i mig til at gøre hvad jeg kunde for Fædrelandet,« tilføjer han.

Det gik de fleste ligesindede som Johannes Clausen, at deres nationale Inderliggørelse under Nederlagets tunge Slag først udvikledes paa et noget senere Tidspunkt i deres Liv, da nye Bevægelser blev vakt med genfødt Folkekraft, men den nærmeste Følge i Øjeblikket var en almindelig lammende og trøstesløs Haabløshed. Man fornemmer Mørket sænke sig bag den dumpe Klang i Monrads Ord: Als gik tabt, Danmarks sidste Haab om en Sejr sluktes, Als gik tabt, Danmarks Sol gik ned Da Als var faldet var der ingen Vrede, ingen Harme hos Folket, men den dybeste Forsagthed og Modløshed.«¹⁹⁾

Paa dette Sted, som han anser for afgørende i den Retning, falder i Redegørelsen hans egen personlige Bekendelse angaaende det Spørgsmaal om han var sin Stilling voksen i 1864. I næsten et Aarhundrede er det mangfoldige Gange blevet besvaret med et tilsyneladende afgjort og kraftigt Nej, men helt ægte og overbevisende har Svaret ikke virket til alle Sider eftersom Spørgsmaalet bestandig er dukket frem paany. Der var i Monraads stor-slaaede Personlighed en hemmelig Magt, som talte imod og tvang til Ærbødighed. Ingen har syslet stærkere med Spørgsmaalet og dets Besvarelse end netop Monrad selv. I hans Skrifter og Redegørelse kan man baade direkte og indirekte mærke, at det aldrig kom ud af hans Overvejelser, hvad der taler til Ære for hans

¹⁹⁾ Derom skrev Chr. Richardt i sin Digtecyklus »Et Aar«:

Nu blegner fast det sidste Haab,
 kun lavt vor Stjerne staar,
 og Danmark sidder som en Job
 og skraber sine Saar.
 Og Vennerne de flokker sig,
 de ser os, Byld ved Byld,
 og trøster os saa drøvelig:
 det er din egen Skyld.

Sind og Hjerte. Til Sønnen Viggo Monrad skrev²⁰⁾ P. Vedel efter Monrads Død: »Monrad drejede og vendte i sin Tanke alle de enkelte Begivenheder, drøftede de forskellige Synspunkter og Omstændigheder pro et contra — med det meget morsomme Resultat, at han vidste at fremstille sine Modstanderes Mening meget mere tiltalende end nogen af dem selv nogensinde havde forstaaet — gennemgik i sin Erindring de forskellige Personligheders Opførsel, dømte og fordømte dem, og det sidste da med den Lidenskab, som skjulte sig under hans tilsyneladende Ro, men gik især i Rette med sig selv om hvorvidt han havde valgt det rette og ladet sig lede af de rette Motiver. Alt dette udgjorde et Aandsarbejde, som næppe nogen anden kan opvise Magen til og som adskiller Monrad saa bestemt fra vore andre Politikere, der ikke tog Fortiden saa tragisk.«

Udvendig set synes Monrad at give sine Modstandere Ret, naar han begynder sin Bekendelse saaledes: »Hvis man nu vilde spørge mig: Anerkender du da, at du ej har været Stillingen voksen? saa svarer jeg: Ja, jeg anerkender det« — og man har da ogsaa siden Redegørelsen udkom anført disse Ord om Udtryk for hans Fordømmelse af sine Forudsætninger til at være Fædrelandets Leder i 1864, men der er to Ting at indvende mod en saadan Anvendelse af Ordene, idet hans dybe Fejltagelse skal ses i en helt anden Belysning end de Forudsætninger han selv opstiller.

Først dette, at endog blot den simpleste Selverkendelse sikkert altid vil faa enhver alvorlig Statsmand til at fremstille sig selv som ufuldkommen overfor sin Opgave, idet han bedre end andre ser sine Mangler. Det gælder ikke mindst den Mand, der har skrevet »Fra Bønnens Verden.«

Dernæst er der Monrads egen Tilføjelse, naar han fortsætter saaledes: »Jeg har været i mange Stillinger, høje og lave, og jeg anerkender det samme med Hensyn til dem alle, ikke mindst med Hensyn til Landsbypræstens. Naar jeg har lagt Pligterne i den ene Vægtskaal og deres Opfyldelse i den anden, saa er Pligternes Vægtskaal sunket dybt. Men saa siger jeg paa den anden Side til mig selv, at ogsaa Uvirksomhed medfører Ansvar og at nedgrave sit Pund, det være stort eller lille, er en Brøde. Jeg har ingenlunde trængt mig frem, jeg er blevet søgt, er blevet kaldet.²¹⁾ Jeg har kun søgt Vesterulsløvs og Brøndbyernes Præ-

²⁰⁾ Rigsarkivet.

²¹⁾ Det er tidligere paavist, at denne Paastand i det rent formelle ikke kan staa for en nærmere Prøvelse — noget andet er Arten af Monrads dybeste Motiver.

stekald. Og saa — ja, hvorfor skulde jeg ikke sige det, hvorfor skulde jeg skamme mig — saa søger jeg min Trøst i det store, det gamle, det uforgængelige Verdensraab: Gud, vær mig naadig.«

Disse Ord lægger en nogen anden Mening ind i Monrads Selvførdømmelse, der i Virkeligheden maa opfattes saaledes, at han som en dyb og ærlig Kristen i Erkendelsen af sin egen Skrøbelighed stedse føler sig underlegen overfor sin Livsopgaves Størhed, men med fuld Forstaaelse af sin Pligt og en ansvarsfødt Selvfølelse med Hensyn til egne Evner. Mere kan der heller ikke lægges ind deri vedrørende 1864. Monrad erkender, at han dengang efter sin personlige Opfattelse lige saa lidt var sin Stilling voksen som baade før og siden i Livets forskellige Kald. Han staar i Virkeligheden overordentlig smukt i sin Selvbedømmelse, hvor ydmyg Selverkendelse er forenet med den ægte Selvbevidsthed, som forstaaer sin Pligt og kender sin Evne og ikke hovmodes deraf, men føler sit Ansvar overfor Tidens Krav og tager Gerningen op med Troskab og Storsind.

En lignende Betragtning kommer frem andet Steds i Redegørelsen, hvor Monrad imødegaar den Beskyldning, at han af Magtbegær og Ærgerrighed afløste Hall som Konseilspræsident i December 1863. Jeg har været i højst forskellige Stillinger,« siger han, »og været meget tilfreds i dem alle . . . Min Bevidsthed siger mig, at jeg aldrig har trængt mig frem.²²⁾ Jeg sad i Vesterulslev som Landsbypræst, da jeg af Frederik den Syvende kaldtes til Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Jeg var langt borte, jeg boede i Paris, da jeg ved Rottwitts Død kaldtes til at danne et Ministerium. Da jeg ved Opløsningen af Halls første Ministerium opfordredes til samme Gerning undslog jeg mig for at efterkomme Opfordringen. Uagtet jeg havde været Minister og en af Hovedførerne for Oppositionen mod det Ørstedske Ministerium tog jeg imod Tilbudet at tjene under Hall som Overskoledirektør. Da jeg efter Kong Frederik den Syvendes Opfordring dannede Ministerium efter Rotwitts Død vilde Pladsen som Konseilspræsident efter Skik og Brug være tilfaldet mig, men jeg gjorde Afkald paa Værdigheden for at faa Hall til Udenrigsminister. Endelig tilbød Grev Holstein mig en Plads i sit Kabinet og overlod mig endog Valget mellem flere Ministerier, men jeg tog ikke mod Tilbudet. Vidner disse Kendsgerninger om en lidenskabelig Tilbøjelighed til Magt og Vælde? Min Samvittighed giver mig det Vidnesbyrd, at jeg ikke lededes af saadan Tilbøjel-

²²⁾ Ogsaa her gælder den foregaaende Fodnote.

lighed, men af Hensyn til Fædrelandets Tarv gik ind paa at blive Halls Efterfølger.«

Der lyser ud af disse Ord en ydmyg Værdighed, som er fuldt berettiget. Faa Mennesker har — alle store Fejlgreb til trods — fyldt deres Plads i Livet saa rigt og gavnligt som Monrad, hvad der skyldtes baade hans vidunderlige Begavelse og hans høje Storsyn. Naar Monrad efter de af ham selv opstillede Forudsætninger indrømmer, at han ikke magtede sin Opgave i 1864, og henviser til den Ufuldkommenhed han altid fandt hos sig selv i sin Gerning, da er denne selvbetrægtende Sammenligning ganske vist en Dadel i hans egne Øjne, men for andre bliver den i Grunden det modsatte, fordi han ellers i sit Arbejde aandeligt talt var et Hoved højere end alt Folket.

Monrads Redegørelse som Helhed giver tillige det yderligere Synspunkt for Opfattelsen af hans egen Tilstaaelse om ikke at være Stillingen voksen i 1864, at Opgaven overhovedet ikke lod sig løse saadan som han selv opfattede den, og derfor maatte enhver have erkendt sin Ufuldkommenhed overfor den. Han udtaler det ikke direkte, men psykologisk ligger det som den stadige Baggrund for hans Betragtninger. Derfor rummer hans Selvførdømmelse heller ikke dette, at han ikke skulde have modtaget Stillingen som Landets Leder, da Krigen stod for Døren, men han tilføjer endogsaa udtrykkeligt: »Jeg kan heller ikke anerkende, at jeg herved begik en Fejl i politisk Henseende. Hvis den samme politiske Stilling laa for i dette Øjeblik og jeg nu skulde tage en Beslutning, saa vilde jeg handle ganske saaledes som jeg den Gang handlede.« Der kunde flygtigt synes at være en Selvmodsigelse mellem disse Ord og Indrømmelsen af ikke at være Opgaven voksen, men den ophæves netop fuldstændig ved den Kendsgerning, at menneskelig talt syntes Knuden uløselig for enhver saadan som den var bundet efter Datidens hele nationale Syn og Krav. Paa den Maade var det en Uriaspost Monrad frivillig paatog sig. Han var paa en Maade i Kraft af Tidens Blindhed forud bestemt til at falde. Han blev en af disse store tragiske Skikkelser, som Historien i visse skæbnesvangre Øjeblikke kræver til sine Ofre, og hvis Eftermæle maa bære et helt Slægtleds Skyld. Men han fandt sin Kraft og sin Trøst i den dybe Livserfaring, hvorom han i sin Bog »Fra Bønnens Verden« udtaler: »Naar man vil dømmes om enkelte Menneskers eller hele Folkeslags Lykke og Velvære, da er man tilbøjelig til kun at have for Øje Livets ydre Vilkaar. Livsfylden i Bønnen undgaar Iagttagelsen. Derfor er vor Dom om Skæbnerne, der rammer de enkelte

eller de store Samfund, usikker og famlende. Udbyttet for det indre Sjæleliv finder ej Plads i Historien.«

Spørgsmaalet om Monrads Skyld skal stilles ganske anderledes end han selv former det i Redegørelsen, hvor det faktisk forskydes bort fra det egentlige. Dette mere end besynderlige Forhold kan ikke betragtes som en stort anlagt polemisk Manøvre eller et dialektisk Kunstgreb, hvori han ganske vist var en Mester, men maa ses i Relation til hans Væsens ejendommelige Karakter og afspejler sig paa en betegnende Maade i Redegørelsens Facit, som han opgør saaledes:

»Sammenfatter vi alt det foregaaende, saa maa vi forudskikke den Bemærkning, at der ej her er Tale om en større eller mindre Kærlighed til Fædrelandet, men om en forskellig politisk Opfattelse af de politiske Forhold og af, hvad der kunde gavne Fædrelandet. Der gik to Strømninger ikke alene gennem Folket, men ogsaa gennem Ministeriet. Den ene gik ud paa et alvorligt Forsvar af Als. Man nærede det sikre Haab om, at en Sejr vilde vække Europas Deltagelse og Englands Understøttelse. Begivenhedernes Gang tilstedte ej, at det blev afgjort om dette Haab var en Drøm eller Virkelighed. Den anden Strømning gik ud paa at bevare Monarkiets Integritet ved en unionel Forbindelse mellem et Slesvig-Holsten og Kongeriget, den førte kun Krigen for at gøre det danske Folk villigt til at finde sig i denne Afgørelse og satte derfor Bevarelsen af Mandskab og Materiel som et Hovedformaal. Mod det samlede Ministeriums Vidende og Vilje gennemtrængte den ogsaa Krigsministeriet og enkelte Søofficerer og fik den afgørende Indflydelse paa den Maade, hvorpaa Krigen førtes.«

Denne Slutningsopgørelse viser, hvordan han efterhaanden har argumenteret sig fuldstændig udenom Delingsspørgsmaalet, hvor hans store Forsyndelse i Virkeligheden ligger. Det nævnes slet ikke her, hvor han afvejer Resultatet af sin Fremstilling, og forekommer overhovedet kun ganske glimtvis i Redegørelsen, som derfor er helt ufyldstgørende paa det vigtigste Felt. Man skal stadig søge hans Stilling til Delingen som noget bagvedliggende, der ikke kommer frem til Overfladen, og deri gemtes hans evigt nagende Uro. Hans Personligheds Dobbeltthed var ham aabenbart en Hindring for at komme tilbunds i sig selv og gjorde ham ogsaa her til sin egen Gaade. Han kan ikke bedømmes efter den almindelige Psykologi. Hans Skyld var den, at han vildledt af sin Aandsrigdom søgte at forene to Standpunkter og derved som Statsmand tog Stilling mod den Delingstanke, der stedse i hans Personligheds skjulteste Dybder kaldte paa hans Sam-

vittighed med Sandhedens uafviselige Røst. Derom vidner alle de Breve og Optegnelser, hvori han vedblev at kredse om sit Ansvar, vejede Argumenterne mod hinanden og bestandig borede i Spørgsmaalet om sin egen Brøde. Sjæleligt kan hans Redegørelse lignedes ved det kinesiske Æskesystem, hvor den ene Æske afdækkes efter den anden inden i den foregaaende, men der er ikke lukket op ind til den allerinderste.²³⁾

Efter Erobringen af Als blev saa godt som hele den danske Hær samlet paa Fyn, idet Tropperne fra Jylland udskibedes over Frederikshavn, og Fjenden trængte frem til Skagen, hvor General Eduard Vogel v. Falkenstein 13. Juli plantede de prøjsiske og østrigske Faner — det Øjeblik, hvorom Monrad i sin Tid havde sagt, at selv om det kom dertil skulde man »holde ud og ikke lade sig forknytte«, men nu var Folket ganske anderledes sindet og vilde ikke mere følge ham. Folket var træt af Krigen og Ulykkerne og mange raabte paa Fred, en dyb Græmmelse og næsten sanseløs Smerte greb den nationalliberale Del, hvis nationale Idealer var indsuget gennem Øhlenschlägers »Hakon Jarl« og Inge-manns »Valdemar Sejr«, og for Københavnerens Vedkommende kom dertil den blege Frygt for fjendtlige Styrkers Overgang til Øerne og en mulig Besættelse af Hovedstaden. I »Fædrelandet« skrev Carl Ploug: »København var ikke blot forknyt, men besat af en panisk Skræk, der berøvede Massen af dens Befolkning al Besindelse. Og hvoraf kom denne Skræk? Ja, det er ikke til Københavns Ære vi siger det. Den kom deraf, at man tænkte sig den endnu fjerne Mulighed, at Krigen kunde blive ført over til Sjælland. Saa længe Hæren stod ved Dannevirke var man modig og tapper og kom i den heftigste Bevægelse over Hærens Tilbagegang. At Fjender udbredte sig i Slesvig og Nørrejylland svækkede ikke Modet, slappede ikke de patriotiske Følelser Næppe var dog Als faldet, næppe havde det vist sig, at Fjenden kunde gaa over et smalt Sund, saa sank paa én Gang Troen paa Øernes Sikkerhed og dermed Modet og Frejdigheden. Den opskræmte Fantasi ventede straks den østrigske Flaade i Sundet og prøjsiske Troppers Overførsel fra Rügen Ølhusene afsagde Dødsdom over de nedrige Sjæle, som skulde have forvoldt Krigen, Tjenestepiger og Haandværkssvende styrtede til Sparekasserne for at udtage deres Oplagspenge, de smaa Kapitalister

²³⁾ Han skrev 7. December 1870 (Politiske Afhandlinger III, S. 4) i Anledning af Vilhelm Birkedals Skrift »Grundtvigianismen og det forenede Venstre«: »Vi skal aabent udtale, at vi ikke ønsker nogen Forening med den rent tyske Del af Slesvig.« Her er et Glimt fra det inderste i hans ene Personlighedsretning.

solgte deres Papirer, ikke for Sølv, men for Guld, som de kunde bære paa sig, og da saa ogsaa Blade, som hidtil kun havde aanded Mod og Udholdenhed, slog om efter Stemningen og raabte »sauve qui peut« (alt er ude) — saa var det forbi endog med mange agtværdige fædrelandssindede Medborgere, endsige da med Børsen. Og alt dette kom saa hurtigt, saa overvældende, at det var umuligt at stemme sig mod Strømmen og tale Fornuft med nogen Nytte. Hvem der kender København rigtig har naturligvis ikke kunnet forundre sig herover, thi han har længe vidst, at Hovedstaden vel indesluttede Blomsten af Folkets Indsigt og Dygtighed, men tillige en god Del af dets Bærme, og at dens hele overfladiske og nydelsesrige Liv maatte virke slappende ogsaa paa den bedre Del af Befolkningen, saa den vilde have ondt ved at bestaa en alvorlig Prøve. Og dog er vi tilbøjelige til at tro, at naar en virkelig Fare var forhaanden vilde København opføre sig meget bedre, thi da vilde de bedste Kræfter blive sat i Bevægelse, da vilde de ædleste Følelser blive tiltalte og Faren vilde virke styrkende og opløftende paa den Befolkning, som nu har ladet sig overvælde af en tom Frygt og ugrundede Indbildninger Det er kun den altfor store Tryghed, hvori man har levet hvis pludselige Forsvinden har forvirret Mængden og forfærdet den saa stærkt, fordi Nerverne i Forvejen var rystet af Krigens mange Ulykker og man slet ikke har været fattet paa at overtage den paany efter Vaabenhvilens Udløb.« Ironisk skrev »Flyveposten«: »Endnu lyder den Jubel i vore Øren, der fra Rigsraadets Tilhørerplads hilste Antagelsen af Novemberforfatningen. Den var et Ekko af Kriegers: Dristig vovet, halvt vundet. Men i Virkeligheden var det en Jubel over Danmarks Dødsdom.«

Ogsaa Kongen ønskede Fred og følte sig skuffet af Monrads Politik, hvis Følger syntes ham mere og mere ulykkelige, hvorfor Forholdet mellem dem blev mindre godt om end aldeles ikke af den tarvelige og næsten bagtaleriske Karakter som fremstillet i de Kriegerske Dagbøgers skadefro Trappesladder. Monrad brød ikke sammen. Trods Ulykkens og Bekymringens voksende Vægt holdt Monrad sig dog rank under de tunge Skuffelser. »Det er et klogt kraftigt Ansigt,« siger den norske Rigsarkivar M. Birkeland, der besøgte ham i Juli 1864, »han ser ud som et Menneske, der er bestemt til at herske over andre.« Til Biskop Engelstoft skrev Monrad (Rigsarkivet) den 7. Juli: »Vore Sager staar saa slet som muligt, forladt af alle — forknyt Stemning i København, ugentlige Ministerkriser, intet Haab og ikke Fortvivlelsens Kraft i Befolkningen o. s. v., saa det er meget besværligt at holde sammen paa det hele. Mine Øjne er dog ingenlunde stive.« Og skønt

han vel nok allerede i nogen Grad har været klar over sin politiske Stillings fremtidige Uholdbarhed og følt sig ilde berørt ved at mærke en — efter hans egen Mening — ufortjent Misstemning hos Kongefamilien, hvis svage Popularitet i Folket han havde været med til at hæve efter Dannevirkes Rømning, saa kom det ham dog som en smertelig Overraskelse, da Kongen 8. Juli umiddelbart før et Statsraadmøde i venlige Ord meddelte ham, at han havde besluttet sig til at søge Fred og at en saadan efter hans Mening lettere og paa gunstigere Vilkaar vilde kunne opnaas af et Ministerium, som ikke havde haft Del i de sidste Aars Regeringspolitik. Monrad synes dog ikke at have rejst nogen Indvending mod denne Betragtning og begav sig derefter ind til sine ventende Kolleger for at meddele dem Kongens Beslutning, hvorefter han udfærdigede Ministeriets Afskedsbegæring, som underskrevs af samtlige Ministre. Kort efter traadte Kongen ind og tog en venlig Afsked med dem alle.²⁴⁾

For Kongens og Landets Skyld var Monrad selv stærkt medvirkende til Dannelsen af det nye Ministerium tre Dage senere og væsentlig ved hans Hjælp lykkedes det at faa hans gamle

²⁴⁾ Denne Fremstilling støtter sig til Chr. E. Reichs Dagbog (Danske Magazin, 6. II, S. 152) og staar i Modsætning til en Artikel »Monrad og Chr. 9« af Th. Graae i »Ekstrabladet« 12. Marts 1914, hvor denne skriver følgende, som Sofus Høgsbro efter Monrads Død har meddelt ham som stammende fra Kammerherre H. R. Carlsen, Gammel Køgegaard: »Monrad bevarede sin Ro under hele Krigen. Det bevidnedes af dem, der arbejdede sammen med ham — det være sig nu i Ministerierne eller i Rigsdagen og af dem, der omgikkes ham prjvat. Selv rene Bagateller kunde han beskæftige sig med under den spændte politiske Situation. Da han saaledes skulde have en ny Lejlighed gik han saadan op i Detailler, at han selv valgte Tapetpapir. Kun én Gang mistede han sin Fatning. Da nemlig Kammerherre Carlsen en Julidag 1864 bragte ham Meddelelse om, at Kongen krævede hans Afgang som Minister, brast den stærke Mand i Graad og udbrød: Min Konge har forraadt mig! Det var et Øjeblik som forvirredes hans Tanker, men kort efter var han atter rolig og fattet, i hvert Fald udvortes. Han ydede Kongen god Assistance ved Dannelsen af Ministeriet Bluhme, støttede det under Forhandlingerne med Rigsraadet, men Fredstraktaten stemte han imod.« Faa Dage før sin Afsked udtalte han til den franske Gesandt: »Jeg gør mig ingen Illusioner. Hvis jeg endnu er Konsejlspræsident, er det, fordi det hidtil har været umuligt at finde mig en Efterfølger, hvilket tydeligt er bevist. Jeg bliver tolereret, ikke mere, Kongen, Dronningen og deres Omgivelser er mig fjendtligt sindede, Kronprinsen er rasende paa mig, Prins Hans taler ikke til mig. Jeg bliver, thi det vilde være uværdigt at gaa under de nuværende Forhold. Det vilde se ud, som om jeg flygtede fra Ansvar og for-dømte mine egne Handlinger. Men hvilket pinligt Hverv at møde Hindringer der, hvor jeg skulde finde Støtte, ustandseligt at skulle bede

Modstander Gehejmerraad Chr. A. Bluhme til trods sit svagelige Helbred at overtage Stillingen som Konseilspræsident og Udenrigsminister. David blev Finansminister og Tillisch Indenrigsminister.²⁵⁾ Nu turde de konservative Helstatsmænd igen træde frem af deres Tilbagetrukkethed for at afvikle det Bo, hvis Administration de tidligere havde nægtet at deltage i, og Kongen skal have sagt: »Nu har jeg faaet et Ministerium efter mit Hjerte.«

Det nye Kabinet modtoges af den dybt nedslaaede og forstemte Befolkning med en vis resigneret Tilfredshed og det slap for alle indrepolitiske Brydninger. Papirerne steg paa Københavns Børs. »De talrige Adresser, der indkom, da Ministerskiftet havde fundet Sted, viser,« siger Monrad, »at det var Kongen og ikke mig, der var i Overensstemmelse med det danske Folks Vilje.«

Ministeriet Bluhme gik straks i Gang med det vanskelige Hverv at afslutte Krigen paa de bedst mulige Vilkaar. En Vaabenhvile blev opnaaet og i Wien paabegyndtes Fredsunderhandlinger, hvor Qvaade og Oberst H. Kaufmann repræsenterede Danmark. En knugende Sorg og Forfærdelse greb Folk og Regering, da der hurtigt indløb Rygter om, at Sejrherrernes Betingelser ubønhørligt var Afstaaelse af alle tre Hertugdømmer.²⁶⁾ Den første Med-

Kongen om at være solidarisk med Landet og i Stedet se ham holde fast ved sine tyske Tilbøjeligheder. Jeg har gjort alt for at dække Kongen, som ved sin Tronbestigelse var Danmark mistænkelig, derfor er min Samvittighed rolig. Det var ogsaa delvis lykkedes for mig, men man maa stadig begynde forfra.«

Den 11. Juli sendte Kongen følgende Brev til Monrad: »Naar jeg tilstiller Deres Højærværdighed Decharge for de af Dem beklædte Poster som Konseilspræsident og Finansminister maa jeg udtale for Dem min oprigtige Paaskønnelse af, at De paa en Tid, der tilbød saa overordentlige Vanskeligheder, overtog Ledelsen af Forretningerne, og min Anerkendelse af den Nidkærhed og Dygtighed, den Utrættelighed og aldrig svækkede Arbejdslyst, hvormed De stedse har ledet og deltaget i disse saavel i Statsraadet som i de af Dem overtagne Ministerier. Deres velvilligste Christian R.«

Samme Dag skrev Monrad til sin Søn Viggo: »En stor Byrde er taget fra mine Skuldre ved at Kongen har taget et andet Ministerium.«

²⁵⁾ Krieger skriver med et af sine sædvanlige smagfulde Udtryk om Monrad, at denne havde »som en Igle bidt sig fast i Bluhme og overtalt ham til at tage Styret.«

²⁶⁾ Ogsaa Slesvigholstenerne blev dybt skuffet, fordi de narredes for en selvstændig Statsdannelse under egen Hertug, og en af deres fremtrædende Førere Gaardejer Andreas Hansen fra Grumby i Angel »Sydslesvigs Laurids Skau«, som han er bleven kaldt paa Grund af sin blomstrende Veltalenhed i Lighed med den nordslesvigske Bondefører) søgte i December 1865 Forbindelse med de Danske i Nordslesvig om en Fællesoptræden overfor Prøjsen, men blev afvist.

delelse gav Bluhme i Rigsraadsmedlemmernes Fællesmøde 1. August. »Det gaar mig,« tilføjede han med dyb Bevægelse,« som Gersdorff ved Roskildefreden og dog er jeg den uskyldigste deri.« I Befolkningen slog Forbitrelse sig sammen med Modløsheden og Smerten og vakte for en Stund ifølge Modsætningens Lov en vis Følelsesforstaaelse for Monrads outrerede Holdning, men det var kun en overfladisk Stemningsbevægelse med afgrundsdyb Forskel fra hans viljefaste Standpunkt og vendte sig hurtigt med forøgede haarde og skaanselsløse Beskyldninger mod hans politiske Handlinger. Folkestemninger er altid usikre som Havet og sender ofte i Ulykkens Tider sine skummende Bølger stærkest mod dem, der tidligere stod højt i Hyldest og Beundring.

Efter Ministerskiftet indtog Monrad sit Sæde i Rigsraadets Folketing og gennem fire Forhandlinger fik han i de følgende Maaneder Lejlighed til at udtale sig udførligt om sin Stilling og Opfattelse vedrørende alle de forudgaaende Begivenheder og Regeringsbeslutninger. Forskellige Uddrag er tidligere citeret.

Den første større Tale holdt han 18. Juli under første Behandling af Forslag til en Adresse til Kongen. Adskillige af hans Udsagn rummer endnu ganske uafklarede Paastande og andre stiger til det højt patetiske.

Det er selvfølgelig ikke stemmende med den dybeste historiske Sandhed, naar han sagde: »Lad os derfor gøre os det klart, at det har været umuligt at undgaa den nærværende Strid. Lad os ikke kaste Skylden over enten paa den ene eller den anden i saa Henseende. Jeg er overbevist om, at hvem der end havde ført Statens Ror i de forbigangne Aar, hvem der end havde haft Ledelsen, vilde vi ikke have undgaaet denne Kamp, der saa at sige har ligget i Luften.« En klar Delingspolitik havde været Vejen ud af det nationale Uføre. Ligeledes har han — som før nævnt — Uret i sine Ord om Aftalerne 1851—52: »Det er ikke os, der har brudt disse Overenskomster, men man har paastaaet det og faaet Verden til at tro det.« Paa samme behændige Maade tilslører han særdeles vidtløftig sit Misgreb af 18. Marts, da han afslog Forslaget om Konference og Vaabentilstand paa Grundlag af status quo.

»Jeg fandt,« hævdede han, »at Hans Majestæt ved at gaa ind paa en Afstaaelse af det Land, der ligger sydfor Slien—Dannevirke, havde gjort saa betydelige Opofrelser, at jeg ikke kunde vægre mig ved at paatage mig Ansvaret for ikke at gaa nordligere uden at Vaabenlykken paany var bleven forsøgt.« Denne Kongetroskab ved Afgørelsen 20. Juni knyttede han ogsaa til Ministerskiftet. »Jeg har anset det som et af mine Formaal som Kongens

tro Tjener at arbejde paa, at Kongen og hans Dynasti kunde smelte sammen med det danske Folk, men for at dette Arbejde kunde have Fremvækst maatte Ministeriet have Kongens fulde Tillid og ikke blot staa som et Ministerium, som Hans Majestæt holdt paa, fordi han ikke kunde faa et andet. Saasnart det altsaa kom dertil, at dette Ønske fra Hans Majestæt forelaa, maatte jeg ogsaa i den Henseende anse mit Arbejde for endt og jeg maatte antage, at Forholdene stillede al Opfordring til mig om at bidrage mit til, at Ministeriet kunde blive afløst af et andet, og jeg har søgt at opfylde, hvad jeg ansaa for at være min Pligt.«

Om den øjeblikkelige Situation sagde han: »Naar jeg skulde udtale mig om vor Stilling saaledes som den nu er kan jeg ikke indrømme, at den skulde være fortvivlet. Ja, jeg siger, at hvis Folket virkelig har Tillid til sig selv, hvis det virkelig har Levedygtighed og Levekraft og det ikke fejgt opgiver Haabet og Modet, fordi stærke Modgangsbølger rammer det, saa bliver et saadant Folks Tilstand ikke let fortvivlet. Jeg vil sige én Ting: om det end skulde hænde sig, at hele Landet var underkastet fremmed Herredømme, om fremmede Flag vajede fra alle vore Taarne, om fremmede Bannere gik i Spidsen for vore Hære og vajede fra vore Skibe, saa var dog Folkets Tilstand, naar det havde Kraft til at ville leve, til at ville skaffe sig en selvstændig Tilværelse, endnu ikke fortvivlet. Den Tid vilde komme, da Begivenhedernes Gang atter vendte sig. Nationer har levet i Trældom det ene Aarhundrede efter det andet og har dog tilsidst tilkæmpet sig Selvstændighed. Men jeg vil dog sige, at der er Anledning til at søge at komme til fredelig Forstaaelse. Jeg gentager imidlertid, at jeg ikke finder, at vor Tilstand er fortvivlet, og jeg mener heller ikke, at den er en saadan, at vi behøver at bede om Fred til enhver Pris Nej, saavidt er vi ikke kommen. Naar Hovedstaden er erobret, naar hele Landet er indtaget, saa maa man se at faa Fred for enhver Pris. Men det er jo dog ikke uhørt, at et Land erobres, at en Hovedstad indtages, og man maa ikke tabe Kontenancen, hvis det skulde hændes os, thi Historien viser, at baade Berlin og Wien og Paris har været i Fjendehaand.« Derefter fremhævede han, at naar vor Flaade ikke længere beherskede vore Farvande var Rigets Modstandskraft brudt, men den Tilstand foreligger ikke. Og idet han ønskede det nye Ministerium en lykkeligere Haand end det gamle, som saa den ene Ulykke og Ydmygelse efter den anden, slutter han med den storladne Bekendelse, hvor hans Følelser og Drømme ganske overskygger hans Tankes Erkendelse og Dømmekraft ud fra den faktiske Virkelighed: »Der er én Ting, som staar for mig som

det helligste, og det er det danske Folks Integritet, og jeg vil sige Dem — De ved, at jeg i en Række Aar har arbejdet for Danmarks Riges Frihed, for den konstitutionelle Frihed, og intet er bitrere for en Mand end naar han skal udslette hele sit Livs Gerning — at dersom jeg havde Valget imellem enten at bevare det danske Folk eller bevare vor politiske Frihed, saa vilde jeg ikke betænke mig paa at vælge det første og lade ethvert Spor af politisk Frihed gaa tilgrunde her i Landet, og dersom det skulde være saa, at det danske Slesvig skulde gaa bort fra os og ind i det tyske Rige og Valget beroede paa mig, hvad der skulde gøres, da siger jeg, at jeg vilde følge Slesvig med Kongeriget. Jeg vilde ikke slippe, ikke forlade det. Folkets Integritet er det første og vigtigste for mig. Alt andet hvad enten det hedder Frihed eller hvad andet Navn det har er for mig af underordnet Betydning.«

Det maa betegnes som et Svar ogsaa til Monrad, naar Konseilspræsident Bluhme den 10. August efter et voldsomt Angreb fra Vilhelm Birkedal sluttede sin Tale saaledes: »Tror det ærede Rigsdagsmedlem for fuldt Alvor, at dette Ministerium hænger fast ved det sørgelige og byrdefulde Hverv, som er lagt paa dets Skulder? Tror det ærede Rigsdagsmedlem ikke, at vi med sand Velvilje og Glæde vil overdrage Hvervet til ham eller til enhver anden, der vil forløse os fra denne Byrde? Tror det ærede Rigsdagsmedlem, at vi alderstegne Mænd, der havde troet at kunne tilbringe de faa Dage, vi har tilbage af vort Livs Aften, borttrukne, som jeg i det mindste i ti Aar har været det, fra de offentlige Forretninger — tror det ærede Medlem, at vi ønsker at staa paa denne Plads? Nej! Jeg siger: Gud give, at jeg ikke forstod at skrive! Men nogen skal der til at gøre denne Gerning, hvis den er nødvendig, og Kongens Regering anser denne beklagelige Gerning for at være nødvendig. Forløs os fra denne Nødvendighed, overtag Styrelsen, begynd Krigen! Siger nogen, at det er bedre, at hele Landet gaar tilgrunde end at noget Stykke af det skal afstaas til en overmægtig Fjende, tror nogen dette, siger nogen dette — vel! det kan jeg ikke. Jeg vilde anse mig selv for en Landsforræder, hvis jeg, naar jeg kunde redde det egentlige Kongerige, kastede det i Stranden saaledes som man tvinger os til nu at skille os ved Slesvig. Jeg kan ikke gøre det. Jeg maa overlade det til den, der vil paatage sig det. Jeg kan det ikke.«²⁷⁾

²⁷⁾ I den efterladte Dagbog (Danske Magazin 1950, S. 15) skriver A. D. Jørgensen: »Iøvrigt har (Politikeren Sofus) Høgsbro fortalt mig, at Bluhme, da han i 1864 kom til at forhandle med ham i Anledning af

Monrads næste større Indlæg fremkom 24. August og følgende Dage under første Behandling af en Udvalgsbetænkning, der foreslog Nedsættelse af en Kommission til Undersøgelse af Ansvar for Krigens Forberedelse og Ledelse, og det blev efterfulgt af et tredje den 31. August ved eneste Behandling af Indstilling angaaende Fredspræliminærerne. Debatten blev meget lidenskabelig og afspejlede helt igennem det samme som ude i Folket, hvor Mænd og Partier i Fortvivelse over Katastrofen vendte sig mod hinanden i bitre Opgør om Skylden for Ulykken, og Frederik Hammerich udtalte, at det ubændige Ordskifte »har blottet det ormstukne, raadne og elendige, der findes hos os, den har vist, hvor meget der er hos os, som fornædret et Folk. Den har tillige vist Søndersplittelsen mellem dem, som dog i Hovedsagen staar paa samme Side, vist hvorledes de er staaet op imod hinanden og har beskyldt hinanden.« I Lemlæstelsens Smerte fyldtes Rigsraadets Sale med et Brus af vrede Ord mod alt og alle.

Monrad gav en udførlig Redegørelse for Omstændighederne vedrørende Dannevirkes og Fredericias Rømning samt Dybbøls Forsvar. Til hans Ære maa det bemærkes, at han i ikke ringe Grad angreb Udvalgsbetænkningens altfor haarde Bedømmelse af de Meza, der skarpt kritiseredes med Ord som Pligtforsømmelse, Pligtforglemmelse og Ligegyldighed, fordi han ikke havde gjort opmærksom paa Vanskelighederne ved at holde Dannevirkestillingen og ikke vist den rette Omhu for sine Tropper. Monrad erklærede, at Ansvar for Rømningen maatte fordeles retfærdigt ved at stille en Række Spørgsmaal: om det var rigtigt at anlægge Stillingen, om noget var forsømt ved Anlæggelsen, om det var rigtigt at besætte den ved Vintertid og da endelig om det var rigtigt at rømme den.

Med lidenskabelig Patos vendte Monrad sig mod Indstillingen om en Undersøgelseskommision nedsat af Regeringen: »Jeg forlanger ikke Billighed, men simpel Retfærdighed Hvordan kan De indstille, at vi Medlemmer af det forrige Ministerium skal drages bort fra vort Værneting Rigsretten og stilles for en Kommission, som vore Efterfølgere sammensætter? De vil overgive det forrige Ministerium paa Naade og Unaade til en saadan Kommission og henkaste det til den. Men tror De, at jeg vil møde for en Undersøgelseskommision, som mine Efterfølgere

Freden, bittert beklagede sig over, at han skulde tage Følgerne af en Politik, som han stadig havde misbilliget. Høgsbro mente, men sagde det ikke, at det var *hans* (Bluhmes) Politik, som dannede Ulykkens Kilde.«

har nedsat? Tror De, at jeg vil afgive nogen Forklaring for en saadan Kommission paa noget eneste Spørgsmaal over nogen af mig foretagen Regeringshandling? Ingen Magt paa Jorden skal kunne tvinge mig til at afgive et eneste Ord i saa Henseende. Jeg er i den Sag her foreligger ansvarlig for Rigsretten og for ingen anden Ret. Finder De, mine Herrer, at min højtagtede Kollega (Krigsminister Lundbye) eller nogen anden af det Ministerium, hvis Chef jeg har været, har forsømt sin Pligt, saa hav Mod til at gaa denne Vej. Derved krænker De ikke nogens Ret og berøver os ikke den Retfærdighed, som tilkommer os, men kast os ikke hen for vore Efterfølgere, giv ikke saadant Eksempel! Tro ikke fra mig at opnaa en Tøddet eller et Ord ligeoverfor saadanne Dommere. Jeg har mine Dommere, givne mig ved Landets Forfatning, og det maa være tilstrækkeligt for alle Dersom der er Spor af Følelse for Retfærdighed i Forsamlingen stemmer den ikke for Indstillingen, som gaar ud paa at kaste Medlemmerne af et Kabinet hen for en Undersøgelseskommission nedsat af dets Efterfølgere. Dersom den har Spor af Retfærdighedsfølelse gør den det ikke og jeg vilde ikke blive et Minut i den Forsamling, som ikke havde en saadan Følelse.«

Hudflettende og ubarmhjertig Kritik faldt under denne Debat, særlig fra »Dagbladet«s Redaktør C. St. A. Bille, men Monrad svarede aabent og udførligt paa alle Udfald og gav kun et Par delvise Indrømmelser — den ene vedrørende Voldgiften og den anden angaaende Aanden indenfor Hæren.

»Jeg indrømmer,« sagde han, »at det kan være et Spørgsmaal om man skulde have modtaget Voldgiften eller ikke, men saaledes som Chancerne dengang laa for forekom det mig, at jeg ikke burde anvende noget Tryk for at sætte den Mening igennem, at man skulde vælge Voldgiften, navnlig naar der ses hen til, at man var bleven enig om at betragte den første store Indrømmelse, Afstaaelsen af Landet sydfor Slien, som et Ultimatum.« Han henviste til det da nærede Haab om Hjælp fra Udlandet, hvor man imidlertid bøjede af for de »mægtige og store Kræfter, der rørte sig i Tyskland en Bevægelse saa stor, gennemgribende og omfattende, som gik igennem alle Stænder saa at det var som man hørte Drønet fra de største Bevægelsers Tider i Historien. Det var som Drønet fra en stor Folkerevolution, der gik igennem Tyskland, og det var det som gjorde, at de politiske Forhold saaledes forandredes. Dette Drøn fra et Folk paa mange Millioner, der vilde rejse sig, staar for mig som det, der virkede afgørende ind paa den svensk-norske Regering.«

Den anden mindre Indrømmelse kom, da Monrad under Forhandlingen ogsaa førte Angrebet over i Modpartens Lejr ved at understrege Hærens indre Skyld.« Der er i mange Henseender gaaet en daarlig Aand gennem Armeen,« erklærede han, idet han dog ikke vilde have det forstaaet som en Anke med Hensyn til dens Tapperhed og Mod, dens Udholdenhed og Dødsforagt, men »Sneverhjørtetheden og den indskrænkede Aand hos Officererne« havde faaet dem til at se skævt til Reserveofficererne. »Og jeg siger tillige, at det er beklageligt, at den Mening er bleven drøftet i vor Arme om det, vi kæmpede for, var værd at kæmpe for. Jeg beklager, at det er bleven drøftet fra højtoppe blandt Officererne til dybt ned i Rækkerne, thi god er Friheden og Frihedens Goder priser jeg, men naar det kommer dertil, at det i Armeen forhandles og drøftes, hvad en Krig er værd, hvorvidt dette Stykke Papir, denne Forfatning, eller de københavnske Blade er værd at udgyde Blod for, da er det fordærveligt for Armeen. Jeg havde troet, at denne Aand skulde være véget bort fra Armeen. Jeg troede i Sandhed, at naar den saa, at Kongen var villig til at afstaa en Del af sine Riger og Lande, villig til at afstaa to Hertugdømmer og en Del af det tredie, og naar det laa klart for alle, hvad det var der kæmpedes for, at der kæmpedes, fordi Fjenden vilde sønderrive Landet, at der kæmpedes ikke for et Stykke Papir, ikke for en Forfatning eller for Blades Anskuelser, men for at holde gamle Danmarks Rige sammen — at der da vilde være gaaet et Smertensskrig gennem hele Folket, at der vilde være gaaet et Smertensskrig gennem Armeen, at en anden Aand da skulde have grebet Folk, Konge og Land, og at der da skulde være ført en Fortvivlelsens Kamp for at værne om Fædrelandet og vor gamle Grænse ved Dannevirke — men vi tabte Als.«

Disse Ord kom naturligvis ikke til at staa uimodsagt. Bille spurgte ham, hvorfor han ikke havde raadet Bod paa den slette Aand i Hærens Rækker, men fra ingen lød Indsigelsen stærkere og med større Tilslutning fra Forsamlingen end fra Artillerikapitajn M. E. Fallesen, den senere Chef for det kongelige Teater, der selv havde deltaget i hele Felttoget. »Var der,« sagde han blandt andet om Dybbøls Forsvar, »ingen Begejstring, saa skal det dog indrømmes, at der var et Taalmod, som maaske er uhørt i Historien, at Hæren med Ære har baaret sin Tornekrone! Det skal man ikke kunne fravryste den med tomme Ord. — Men saa, da alt blev saaledes, at vi ikke kunde være der, da vi var skudt ud af Stillingen, da vore egne Tropper stod lige saa langt fra Skanserne som Fjenden . . . da gik man hen og sagde: lad os nu trække os tilbage, lad os om Natten trække os ud af Stil-

lingen, lad os sige til Fjenden: Der! tag de Skæpper Land, hver Fodsbred har vi vædet med vort Blod! Hvem var det saa, der forbød os at forlade Dybbøl, Var det Hæren eller var det Ministeriet? Det var Ministeriet. — Og da man saa var gaaet for sent fra Dybbøl, gaar man for tidligt fra Fredericia eller rettere man gaar slet ikke derhen. Der var ødelagt store Summer paa denne Fæstning og den blev ikke forsvaret Vilde ikke hele den politiske Situation have været forandret, naar vi havde holdt denne Fæstning? Men, mine Herrer, var det Hæren, som vilde forlade den? Nej. Der var ikke en fra Overgeneralen til den simpleste Menige, som ikke blev forfærdet, da de hørte, at den skulde rømmes. Nej! Det var ikke Hæren, det var Ministeriet. Og saa kommer det ærede Medlem her og udslynger sin Banstraale, sit væ victis (ve de overvundne), sit Anatema over Hæren! Ved da ikke det ærede Medlem, hvilket Ansvar han derved paatager sig? Ved det ærede Medlem ikke, at det Spørgsmaal ligger nær: Naar du saa alt dette, naar du saa, at der var denne onde Aand i Hæren, hvorfor jog du saa ikke dem ud du ansaa for Bærerne af den onde Aand? Hvorfor jog du os ikke alle ud, os alle, som du har villet mærke med din Banstraale, og satte Korporaler og Sergenter til Generaler? Hvorfor skabte du ikke en anden, en bedre, den gode Aand? Og en saadan Aand, mine Herrer, den kan skabes, naar der staar en Vilje bagved den Mand, der har Styret og Magten. Men naar der kun er Vaklen og Famlen og ikke andet, saa skabes den ikke. Jeg spørger ham, hvad der er gjort for at hindre denne onde Aand, som han saa hensynsløst har paastaaet var tilstede? Intet! slet intet! Kun Ord og Ord og atter Ord! Men bagefter saa kommer det ærede Medlem her og siger til Hæren: Fra Eder kommer Forargelsen! Men jeg svarer ham: Nej! Forargelsen kommer fra Eder!«

Heroverfor indrømmede Monrad alt, hvad der var sagt til Hærens Fordel, og erklærede, at den mindre gode Aand hos Armeen (som desværre var en Kendsgerning) bar Vidnesbyrd om en mindre god Aand hos Folket.

Den lange og oprørte Forhandling medførte med Hensyn til Kommissionsforslaget kun dette, at Rigsraadets Folketing i en stærkt afdæmpet Form, for hvilken Monrad vel ikke vilde stemme, men dog ikke gøre »nogen videre Erindring imod«, henviste de forskellige Spørgsmaal til Regeringens og særlig Krigsministeriets nærmere Undersøgelse, men da denne ikke senere affødte nogen parlamentarisk Indgriben løb det hele for saa vidt ud i Sandet.

Den fjerde alvorstunge Udtalelse fra Monrad faldt 9. Novem-

ber under Forhandlingen om Sanktion af Fredstraktaten, der blev afsluttet i Wien 30. Oktober paa Grundlag af de tre Hertugdømmers Afstaaelse.

»Jeg vilde gerne have støttet mig til den store Strømning, som ogsaa efter min Mening gaar gennem Folket og bærer hen i fredelig Retning,« sagde han. »Jeg har en levende Følelse af, hvad jeg taber ved ikke at kunne gøre det. Men jeg har ogsaa en levende Følelse af, at dersom jeg i en Sag som denne ikke fulgte min Overbevisning vilde jeg tabe endnu mere — jeg vilde tabe mig sely. Jeg anerkender ikke, at vi er bagbundne i denne Sag, jeg anerkender ikke, at vor Modstandskraft er brudt. Man har nævnt Prøjsen, men hvor sluttede Prøjsen den sidste Fred, da den afstod Halvdelen af Riget? I Berlin! Man siger, at det vilde være Vanvid nu at gøre Modstand, men har da ikke Vanvidet udført det største i Historien? var det ikke Vanvid, da Grækerne gjorde Opstand? var det ikke Vanvid, da Schweitz modsatte sig Østrig? var det ikke Vanvid, da Holland modsatte sig Spanien? var det ikke Vanvid, da Frankrig modsatte sig det hele forenede Europa, og var det ikke Vanvid, da Napoleon gav sig i Kamp med de store østrigske Hære? Nej, vi kan ikke paa den Maade regne ud og sige: Saaledes vil det gaa, naar vi bærer os saaledes ad, og saaledes, naar vi bærer os saaledes ad. Ingen Mand er saa forudseende, at han kan sige det . . . Det kan ikke siges, at vor Modstandskraft er brudt, det kan ikke siges, at vi ikke skulde være i Stand til yderligere fortsat Kamp. Næsten overalt, hvor saa store Ofre har maattet bringes, er Freden sluttet i det overvundne Lands Hovedstad, men ikke før. Jeg peger hen paa en Kongeskikkelse, der tilhørte det forbigangne Dynasti, paa Frederik den Tredie. Dengang da alt var taget og kun København var tilbage, da sagde han ikke: Nu er min Modstandskraft brudt, nu maa jeg opgive det hele. Men han sagde: Jeg vil dø i min Rede! Men København nu ligner ikke København for 200 Aar siden. Mine Herrer! jeg frygter for, at denne Fredsslutning, og det har jeg sagt tidligere, vil være Danmarks Dødsdom . . . Er det ikke som om i den europæiske Bevidsthed Dødsstemplet sættes paa den danske Folkelighed, naar 2—300,000 af vore danske slesvigske Brødre gives hen til deres værste Fjender? Er det ikke som om Dødsstemplet er sat paa den danske Folkelighed og at vi forgæves vil paakalde Nationalitetsprincippet for at frelse det øvrige? Tror man, at der, naar det efter nogle Aars Forløb viser sig, at det er gaaet godt med at beherske disse stille Danske, da vil rejse sig større Forundring over, at man atter tager 5—600,000 ind under sig? Den Grundsætning, at

det danske Folk har Lov til at være sammen og leve sammen, at den danske Nationalitet har Lov til at bestaa, er ikke blot anfægtet, men Dødsstemplet er sat paa dansk Folkelighed og Nationalitet. Jeg frygter for, at det vil være umuligt for dette lille Land, der bliver tilbage, at bevare sin politiske Selvstændighed. Jeg frygter for, at man i sine Bestræbelser for at bevare sin politiske Selvstændighed og derved undgaa en Ulykke skal styrte Landet i endnu langt, langt større Ulykke, nemlig en Deling efter Storebælt. Dersom noget skulde kunne siges at ligge for efter-som Begivenhederne gaar, da siger jeg, at dette vil staa som det sandsynligste.«²⁸⁾

Ingen Indsigelser hjalp, den almindelige Følelse af Ulykkens Uafvendelighed var for stærk og tyngende, en Fortid var uigenkaldelig forbi, dens Idealer knust, og Fredstraktaten blev 5. November godkendt i Folketinget med 75 Stemmer mod 21, i Lands-tinget med 55 mod 4, mens 4 undlod at stemme. Siden Freden i Roskilde havde Danmark nu lidt det største Nederlag i sin Historie og mistet to Femtedele af sit Statsomraade og Indbygger-antal, men det egentlige og smerteligste Tab var selve det danske Nordslesvig.

For Monrad som Statsmand var Katastrofen indtruffet og Vogen væltet, fordi Hestene sprængte hver til sin Side.

²⁸⁾ Til Kammerherre H. R. Carlsen havde han skrevet allerede 7. Juli: »Det staar for mig som om Storebælt vel kunde blive Grænsen mellem Rusland og Prøjsen, hvis hele den apatiske Tilstand i Vest-europa skulde vedblive.«

XIV

FRIVILLIG LANDFLYGTIGHED

Udtrykket Danmarks Ulykkesfugl er (baade med Rette og Urette alt efter Betragtningen) blevet brugt om Monrad i Forbindelse med Nederlaget og vi vender hermed tilbage til Billedet af Kæmpestormfuglen med det mægtige Vingefang i den stolte Flugt paa Vej mod det høje og fjerne Maal, som den aldrig naaede — ikke egentlig fordi dens Styrke brast og den sank med knækket Vinge i det blodige Fald, men Orkanen blev for vældig og uovervindelig og den gigantiske Flyver maatte udmattet dale paa et Klippeskær i Havet. Den uhyre Anspændelse var forgæves og selv den yderste Kraftudfoldelse strakte ikke til overfor de voldsomme Elementer. Striden imod dem var tabt og lod sig trods alle Forsøg ikke gennemføre, men den store Albatros havde stadig sin Evne i Befold og ingen andre Fugle kom den nær i storladne Naturdrift.

Monrad brød ingenlunde — som det almindeligt opfattes — straks sammen under Ulykkens haarde Vægt, men deltog fremdeles en Tid virkningsfuldt i det offentlige Liv og kastede sig ind i frugtbart privat Arbejde af baade videnskabelig og religiøs Art. Det er en fuldstændig Misforstaaelse, naar Vilhelm Birkedal¹⁾ hævder, at Monrads daværende omfattende politiske Virksomhed havde taget en stor Del af Kraften fra hans kristne Tro, og som et Bevis meddeler, at i et Rigsraadmøde under Krigen kom Monrad hen til ham og sagde med dyb Bevægelse: Saaledes skal vi altsaa træffes, min gamle Ven, i denne Danmarks afgørende Midnatstime,« hvortil Birkedal svarede: »Ja, Monrad, nu staar vi som Israels Folk dengang det stod ved det røde Hav — bag ved Fjendernes overvælgende Magt, foran det bølgende Hav. Der var ingen Udvej, syntes det. Der var lukket foran og bagved. Men opad var Udsigten fri — did vendte Moses sig og derfra kom Frelsen. Nu staar du i Spidsen for vort, det danske Folk, og alle Sunde synes lukkede. Men endnu er Udsigten fri opad. Derhen skal navnlig du, som staar forrest, vende dig med alle troende Danske. Saa kan Frelsen endnu komme.« Dertil sagde Monrad med en Hovedrysten, idet han vendte sig og gik:

1) Personlige Oplevelser I, S. 124.

»I saadanne timelige Ting kan vi ikke stole paa saadant.« »Da tænkte jeg ved mig selv,« siger Birkedal, »ja, saa er du heller ikke Manden til at være Redskab for Frelsen, thi uden Tro er den ikke mulig.« Bortset fra, at det højst troligt er rigtigt, naar Frederik Barfod i sine Erindringer kalder Samtalen helt unøjagtig gengivet, er Monrads Ord ikke at forstaa saaledes, at han havde faaet et Knæk i sin Tro paa Gud, men han havde faaet et Knæk i sin rent menneskelige Tro til det danske Folk, og derfor syntes Haabet opad ham uberettiget for et Folk, der ikke vilde stride til sidste Mand og sidste Tomme Jord — under disse Forudsætninger troede han ikke paa Miraklet. Det er ganske det samme som naar han i sin efterladte Redegørelse kalder det Vanvid at ville standse Jernbanetoget ved at stille sig foran det og strække Haanden ud, idet man ikke saadan kan gøre sig selv klogere end Vorherre og prøve at standse Verdensgangens Fart i Stedet for at bøje sig under hans Vilje. Overfor Birkedal fremsatte han sidenhen²⁾ et Forsvar for dem, der ikke kan tilegne sig en fast og urokkelig Overbevisning om, at den Verdensudvikling, som forekommer dem den ønskeligste og retfærdigste, ogsaa stemmer med Forsynets uudgrundelige Vilje. Ligeledes ønskede han, at Grundtvig vilde digte en ny Sang, der kunde afløse »Danmark dejligst Vang og Vænge.«

Set paa den Baggrund findes der ikke nogen etisk Konflikt mellem hans Politik og hans Kristendom — i hvert Fald ikke anden end den Modsætning ethvert alvorligt kristentroende Menneske i hvilken som helst Gerning naturligt vil føle mellem sin egen Indsats og det tilstræbte Ideal. Forøvrigt giver den Maade, hvorpaa han ikke sjældent i den mest forskellige Sammenhæng kaster Guds Navn eller en dertil knyttet religiøs Tanke ind i sin Fremstilling, et talende psykologisk Udtryk for et stadigt virkende kristeligt Islæt i hans Politik. Det fornemmer enhver fintmærkende Sjæl. Derfor er der hos Monrad — ret forstaaet — en stærk Relation baade positivt og negativt mellem Politik og Religion 1864.

Psykiaterne er ogsaa her som sædvanlig paa Vildspor overfor ham — deres megen Lærdom ødelægger bestandig Monrads inderste Sammenhæng for dem. Hans smertelige Skuffelse i Troen paa Styrken og Dybden i det danske Folks Nationalfølelse med hans dertil knyttede voldsomme og højspændte Udtalelser, der tidligere er anført, bliver for dem kun Udtryk for sygelige depressive Perioder uden Forstaaelse for den bagvedliggende og for hans Genialitet særegne Psykologi. For dem synes han kun at

2) Politiske Afhandlinger III, S. 5.

være helt normal saa længe han siger det mere almindeligt forstaaelige, men naar han siger det ganske usædvanlige, som man ikke uden videre kan forstaa, kaldes han unormal og altsaa paa en Maade egentlig ikke rigtig klog i saadanne Øjeblikke. I en vis Forstand er for Psykiaterne alle Genier aandeligt afsporede. De allerfleste saakaldte normale Personligheder er tillempet efter andre og imiterer dem paa forskellig Vis og derfor synes Geniet unormalt i sine overraskende Udslag udenfor alle Regler. Et Geni som Monrad bruger ikke Kartotek over sine Begreber og er altsaa for Psykiaterne udenfor den normale Tilpasning, han tumler sig frit, hvor andre ikke kan følge ham, bestiger en Ide og rider den vildt over Lande sprængende alle normale Cirkler uden at bryde sig det fjerneste om den dagligdags tilrettelagte Middelmaadighed, som ingenting forstaaer. Monrad skrev symbolsk ofte om Solen og Havet og følte sig derved i sin egen storslaaede Normalitet i Pagt med det guddommelige som det faste i Tilværelsen — det normale i højeste Potens som strømmende gennem Naturen.

Men meget ejendommelig var han unægtelig. Der er fra denne Tid opbevaret³⁾ et Skrivehefte, hvorpaa han har prentet sit Navn samt Datoen 11. Juli 1864, og deri har han paa de forreste Sider beskæftiget sig med nogle smaa franske sproglige Betragtninger, mens han senere bagfra har nedskrevet nogle Overvejelser om Udødeligheden. Selv om Indholdet ikke skal knyttes bogstaveligt til selve Dagen viser dog Tidspunktet og Emnerne den mærkelige Mangfoldighed i hans Sjæleliv og er tillige et fældende Vidnesbyrd om det uholdbare i Birkedals Paastand om en svækket Religiøsitet hos Monrad dengang samt ydermere et Udtryk for dennes rastløse Søgning efter Formerne og Vejene for fortsat Virksomhed.

Paa to vidt forskellige Felter gav han nu sin Indsats — dels i den indrepolitiske Forfatningskamp, som rejste sig efter Tabet af Hertugdømmerne, og dels i en Fortsættelse af tidligere paabegyndt gammeltestamentligt Oversættelsesarbejde. Om det sidste siger han, at det »havde faaet mig til at glemme Nutiden ved at flytte mig over i Fortiden.« og om det første, at »naar jeg støttede Grev Frijs's Bestræbelser for at føre os ud af det konstitutionelle Uføre, der opstod derved, at vi havde baade et Rigsraad og en Rigsdag, saa var denne Understøttelse temmelig betydningsløs og han kunde godt have undværet den. Jeg stod paa en Maade Fadder til Overenskomsten men Barnet var blevet døbt om

3) I Familiens Eje.

der end var blevet en anden Fadder.« Dette er naturligvis rigtigt, men hans Medvirken var ingenlunde uden betydelig Værdi og maa ikke undervurderes. Det var ham, der paa et vist Tidspunkt løste den praktiske Haardknude, og selv den modvillige Birkedal maa indrømme, at Monrad udviste en usvækket Kraft og Energi, da han ikke længere sad paa Ministerbænken, men paa sin Folketingsplads i Salen. Han deltog som Medlem af Rigsraadets Folketing.

En af den ulykkelige Krigs mange Følger var det besynderlige Forhold, at efter Afstaaelsen af saavel Slesvig som de to tyske Hertugdømmer stod Kongeriget nu paa en overflødig Maade med to Forfatninger, der hver havde sit eget Folketing og Landsting — Junigrundlovens helt liberale Rigsdag for de særlige Anliggender og Novemberforfatningens mindre demokratiske Rigsraad for de hidtidige og ikke længere eksisterende Fælleskrav. Der rejste sig da den store Opgave at danne en ny Forfatning efter de fremtidige Forhold og dette Spørgsmaal medførte en saare langvarig og haardnakket Strid, der førtes overordentlig skarpt og bittert. Fra det yderste Venstredemokrati ønskedes Junigrundloven udvidet til at gælde for alle Anliggender, men fra mere konservativ Side forlangte man stejlt visse Valgretsindskrænkninger og dette Krav fandt paa flere Maader en gunstig Jordbund efter Nederlagets folkelige Nedtrykthed og mistrøstige Stemning. Som et af Forarmelsens sørgelige Resultater brød et voldsomt Partihad frem med haarde gensidige Angreb og veg ikke tilbage for stærke Udfald mod Kongehuset, hvorunder »Dagbladet« i en Artikelrække om Fredsslutningen og Arvefølgen endogsaa frakendte Kongen den legitime Ret til Tronen, hvilket medførte et Sagsanlæg, og »Fædrelandet« erklærede det for en udbredt Overbevisning, at han »var uduelig til at regere«. Den dybe Splittelse gik helt ind i selve Ministeriet.

Under disse triste Brydninger stod Monrad overordentlig smukt ved med et ikke ringe Held at paatage sig Mæglerens og Fredsstifterens Rolle som den efter hans Syn eneste værdige og gavnlige Stilling. Det stod ham klart, at efter hele Udviklingen og Tilstanden skulde Junigrundloven ikke uden videre overføres, og det var endogsaa⁴⁾ hans »faste Haab, at et Forslag herom vilde blive mødt med Afvisning,« men det maatte ud fra Omstændighederne være det bedste demokratiske Formaal at finde en samlende Løsning med Rum for de forskellige Samfundsinteresser saadan som de i Øjeblikket søgte at udfolde sig og et frugbart

4) Politiske Afhandlinger I, S. 17.

Samarbejde mellem dem. »Det store menneskelige Samfund følger de samme Love for sin Bevægelse som Havet,« sagde han i Rigsdagen. »Det vil ligesom dette søge at tilvejebringe en Ligevægt og dersom man i Folkerepræsentationen udskyder disse store Samfundskræfter, saaledes at de ikke kan komme til Orde, vil de udenfor bevare saameget af deres Indflydelse, at Repræsentationens Indflydelse derved noget forringes. En Udjævning i selve Samfundet vil finde Sted, derom er jeg overbevist, men Spørgsmaalet er om Udjævningen bør finde Sted paa den Maade, at den lovgivende Forsamlings Indflydelse derved noget svækkes og nedsættes, eller om det ikke er at foretrække, at disse Kræfter optages i selve Repræsentationen og faar en fuldstændig og kraftig Indflydelse paa alle Spørgsmaal, ogsaa de administrative«. Senere udtalte han: »Det er ulykkeligt for en Forfatning, naar den træder ind i Livet saaledes, at der er store Samfundsklasser, som nærer Uvilje, Vrede, Lidenskab imod den . . . jeg vilde derfor ønske, at man dog i denne for vort Fædreland saa vigtige Sag vilde betræde Overenskomstens Vej og søge at komme hinanden saa meget som muligt imøde, thi om man endog ikke derved kunde faa alle sine Ønsker fuldstændig tilfredsstillede, saa opnaaede man dog det store Gode, at der ikke var store Samfundskræfter, der med afgjort Uvilje gik ind paa den nye Tingenes Tilstand.«

Paa den anden Side var det hans Ønske at bevare Junigrundlovens historiske Værdier uden andre Ændringer end de absolut nødvendige. »Der er,« hævdede han, »noget historisk, der har sin Indflydelse paa Følelsen man ikke bør overse. Vedtager vi en ny Grundlov, kommer Grundloven af 5. Juni til at henhøre til de historiske Genstande, der ikke længere har Betydning for det virkelige Liv, men naar et Folk har Kærlighed til Forfatningen vil det have den netop i den Skikkelse, hvori det har vundet den kær. Lad ogsaa være, at den bliver klinket ved de nye Tilsætninger. Vi ved jo dog, at det ofte er saa, at en gammel klinket Lerpotte kan være mere dyrebar for et Menneske end det allerkostbareste Porcellænsstykke. Hvis der i den gamle Lerpotte har hvilet en Thyra Danebods eller en Ansgars Aske vil man langt foretrække at beholde den i den Skikkelse, den har, fremfor i den moderne Dragt.«

Det store Stridsspørgsmaal blev Landstingets Sammensætning og her fremsatte Monrad det Forslag, hvis Grundtanke ogsaa tilsidst blev den ledende og sejrende, at Valgretten til Landstinget skulde deles ligeligt mellem de højstbeskattede og de almindelige Folketingsvælgere. Men Vejen blev lang og trang og der

maatte baade nye Rigsraadsvalg og et Ministerskifte til inden et Forlig blev sluttet og et Resultat naaet. »Alt er saa fuldt af Vrede og Partier, saa det er modbydeligt,« skrev han til Kammerherre Carlsen. »Det, der ogsaa her mangler, er Staal i Karakteren. Man taber straks Modet og giver tabt. Jeg gjorde mig den yderste Flid for at faa Forliget igennem, men jeg tilstaar, at jeg er bundtræt af at se, hvorledes den bløde geleagtige Overbevisning berøver én alle Midler til en forstandig Kalkule.«

Men Striden maatte og skulde føres tilende og et nødvendigt Genrejsningsarbejde sættes i Gang. »Hvad vil man vinde ved at fortsætte denne Strid i Aarevis,« spørger han i en Rigsraadstale. »Det Folk, der efter nogle Maaneders Kamp afbrød Krigen, vil ogsaa hurtigt blive træt af denne Krig. Vi staar ikke her paa det Trin af politisk Udvikling, at vi skulde kunne gaa igennem saadanne langvarige Forfatningskampe, sønderrevne som vi er i Partier, der omtrent staar lige stærke imod hinanden. Nej, den Tanke opstaar hos mange: Gud give, at det dog snart maatte faa en Ende med alle disse Forhandlinger, der ikke fører til noget Resultat, hvad enten det saa maa blive paa den ene eller den anden Maade. Og af denne Træthed, der saaledes paa en Gang vil bemægtige sig alle Aanderne, af den Lede, der vil opstaa af disse parlamentariske Forhandlinger, af den Modbydelighed man vil have af, at man atter og atter kommer sammen uden at faa tilvejebragt noget Resultat, deraf vil der i mange Hjerter udvikle sig Ønsket om, at man dog endelig engang maatte kunne faa Ende paa dette Væsen eller Uvæsen.«

Den 6. November 1865 dannede Grev C. E. Frijs den Regering, som afløste Ministeriet Bluhme og tilsidst gennemførte den reviderede Grundlov af 28. Juli 1866, og Dagen efter Regeringsudnævnelser blev den afgørende Afstemning om Grundlovsudkastet foretaget i Rigsraadet. Her holdt Monrad sin sidste Tale, der anbefalede Forslaget selv om det langtfra i alle Henseender tilfredsstillende ham, og samme Dag nedlagde han sit Folketingsmandat for tre Uger senere at forlade Fædrelandet og drage til Ny Zeeland.⁵⁾

Det sidste Aars politiske Deltagelse havde trods dets Betydning været altfor lidt til at fylde hans Sjæl og hans Tid. »Det er en besynderlig Følelse af Tomhed, der pludselig opstaar, naar en Byrde tages fra éns Skuldre,« siger han i sin Redegørelse. »Efter

⁵⁾ Han vaklede en Tid mellem Ny Zeeland og Queensland i Australien, men valgte ret hurtigt og afgjort det første. Familiebreve viser, at ogsaa Amerika havde været ganske svagt overvejet.

at være gaaet af (som Konseilspræsident) var det især Arbejdet jeg savnede. Jeg gav mig til at oversætte det gamle Testamente.« Til den norske Rigsarkivar M. Birkeland udtalte han, at han nu rigtigt vilde slaa sig paa roligt Arbejde og Studium. Den første Bog — Profeten Esajas — udkom i Foraaret 1865 og Forordet forklarer: »Da jeg i Juli Maaned forrige Aar atter fik den lange Dag til egen Raadighed stødte jeg ved at gennemgaa mine Papirer paa en Oversættelse af de 100 første Salmer, der var forfattet af mig for en tretten, fjorten Aar siden ovre i Nykøbing. Dette Arbejde interesserede mig og uden egentlig at have besluttet det sad jeg midt inde i den Oversættelse, hvis Offentliggørelse begynder med dette Hefte.« Videre erklærer han, at Chr. Richardt har »gennemgaaet det hele Arbejde med mig og hans ligesaa fine teologiske som æstetiske Sans har staaet mig trofast bi saavel med at holde Styr paa Rytmen som ved det sidste endelige Valg af mangt et Udtryk . . . Gud har givet mig megen Glæde i dette Arbejde. Kunde det yde et lidet Bidrag til at fremme Kærligheden til hans Ord vilde jeg føle mig rigeligt lønnet.«⁶⁾

Til Kammerherre Carlsen skrev han, at det var sande Festdage, naar han kunde komme til Esajas. Monrad var ikke blot sproglig Orientalist, men han var ogsaa i mangt og meget sjælelig beslægtet med de gammeltestamentlige Profeter. Der er stor Lighed mellem ham og Esajas — de kendte begge Angsten for deres Lands Undergang. Med hvilken Selvoplevelse for Øje har han ikke skrevet:

⁶⁾ I en Kronik i Berlingske Aftenavis 12. Maj 1949 skriver Professor Aage Bentzen: »I denne Sammenhæng kan man ikke lade være at stille Spørgsmaalet, hvorledes Forskningen over det gamle Testamente vilde have taget sig ud i Danmark, hvis Monrad i 1845 var blevet Hohlenbergs Efterfølger i dette Fag. Nu blev det den stokkonservative Hermansen, den ortodokse Opfattelses lærde Forsvarer, der overtog Lærestolen, som han beholdt til Buhl i Aarhundredets Slutning indførte nyere Synspunkter. At Monrad ikke havde Hermansens Indstilling fremgaaer med Tydelighed af Jesajaoversættelsen, hvor der ved Kap. 40 gøres en Bemærkning om, at »vi sættes i hele dette store sidste Stykke hen til den Tid, da Babel er styrtet og Jødernes Hjemsendelse forberedes.« Det viser, at Monrad havde den ualmindelige, men dengang af Ortodoksien forkætrede Opfattelse, at det ikke er Profeten Jesaja, der taler i Kap. 40 ff. Dette antager Hermansen ikke. Han forsvarer Kapitlernes Oprindelse fra Jesaja (jeg er i Besiddelse af et Eksemplar af hans Indledning til det gamle Testamente, skrevet efter Diktatforelæsninger i 1846—47). Man kan saaledes . . . sige, at hvis Monrad var blevet Professor i 1845 vilde den moderne Betragtning være blevet doceret i København en Menneskealder før Buhl.«

»En Ørk er Eders Land,
 afbrændte Eders Stæder,
 Eders Jord — for Eders Øjne
 afædes den af Fremmede
 og Ødelæggelsen bær Præget
 af Fremmedes Hærjen.«

Og med hvilken bitter Sammenligning har han ikke skildret det fjendtlige Folk, som Gud brugte til at tugte det israelitiske:

Hvæssede ere dets Pile
 og alle dets Buer spændte,
 dets Hestes Hove er som Flint,
 dets Hjul som Hvirvelvind.
 Dets Brøl er som Løvindens,
 som unge Løver det brøler,
 fnysende griber det Byttet,
 bringer det bort, der er ej Frelse.«

Men tillige hvor underligt har det ikke været for hans Følelse at tegne den forjættende Fremtid:

»Se, med Retfærd skal Kongen herske
 og Fyrsterne styre med Ret og Skel.
 Ja enhver skal være
 som Læ for Storm,
 som Ly for Regn,
 som Bække med Vand paa Heden,
 som Skyggen af en mægtig Klippe
 i hentørret Land.
 De seendes Øjne skal ikke blændes,
 lydhøre bliver de hørendes Øren,
 de ubesindiges Hjerte
 skal faa Forstand paa Visdom,
 de stammendes Tunge
 tale let og tydeligt.
 Ej længer skal en Daare kaldes ædel
 og ej den listige hedde stor.«

Monrad har ifølge Digteren Sophus Schandorph engang udtalt: »Esajas' store Patos, som er i Slægt med Shakespeares, og Molières klare Forstandighed — det er for mig Poesiens Grænsevagter.« Hans Esajasoversættelse løftes af den samme Patos.

Det virker overraskende, naar det hedder i Forordet: »Den, der i længere Tid har arbejdet med hele sin Kraft, ved, at det under tiden kan hændes, at Lyset pludselig ligesom slukkes over hans Arbejde. Jeg skylder Biskop Martensens Opmuntring i et saadant Øjeblik, at Traaden ikke brast for mig.« Biskop Martensen var ellers ikke særlig venligstillet overfor Monrad, hvilket ogsaa tydeligt fremgaar af hans Breve (i det kgl. Bibliotek) til Domprovst

Gude, og Monrads Troskyldighed har utvivlsomt lagt langt mere i Martensens Ord end de i sig selv indeholdt. I de nævnte Breve berører Martensen særdeles aabent baade Oversættelserne og sin Samtale med Monrad. Naturligvis kan han ikke nægte saavel Monrads store Talent som hans dygtige filologiske Grundlag, hvorefter »det Monrad'ske dog er det relativ bedste og læseligste af hvad jeg hidindtil har læst«, men han kan ikke tøjle sin kritiske Indstilling og det vilde være interessant at vide, hvad han egentlig har sagt til Monrad. »At det er umuligt,« skriver han, »at ikke meget skulde fattes ham i den profetiske Aands Forstaaelse er vistnok ligesom det jo ogsaa er vist, at han ikke er gaaet til dette Arbejde med den rette Alvor og den rette Kaldelse. Thi som blotte Afledere fra politiske Tanker vil Profeterne vistnok ikke benyttes.« Utilbørligt uforstaaende og skadefro hedder det: »Underligt maa det se ud i et Menneskes Indre, der om Aftenen omsætter Profeterne og om Formiddagen intrigerer i Rigsraadet. Mange vil jo finde, at han er et mageløst Geni og for flere vil han reparere idetmindste noget af sin tabte Glorie.« Paa denne overfladiske Maade har Monrad aldeles ikke benyttet Profeterne til at udfylde Pavserne i det politiske Puslespil, men de har givet hans Sindsstemning Udløsning og genopvakt en gammel Interesse. Han har sagt til Martensen, at det var nødvendigt for ham at styrte sig ind i dette for at komme ind i noget andet, og deri ligger netop den dybe Alvor og Kaldelse, men Martensen er som forblindet af sin Uvilje. Folk, der har travlt med at nedsætte Monrads Karakter og beskyldte ham for Politikens skadelige Indflydelse paa hans Væsen og Færd, skulde psykologisk nøjere overveje Biskop Martensens ovennævnte Forhold, hvor han synes at have fremkunstlet en vis Godhed overfor Monrad uden at eje den og samtidig af politisk Konservatisme smædet ham i Vennens Øjne, mens Monrad troskyldigt opfatter det som kristen Broderkærlighed.

Et halvt Aarstid senere kom i et fælles Bind Oversættelsen af Job og Salmerne, hvortil Chr. Richardt igen havde ydet ham »sin velvillige og kyndige Bistand.« Jobs Bog maatte paa visse Maader minde om hans egen Skæbne og dens alvorstunge Stemning har fundet Genklang i hans Indre:

Min Aand er brudt, mine Dage slukte,
 min Ejendom er Grave,
 sandelig, af Skuffelser omgivet,
 maa mit Øje dvæle ved deres Krænkelser
 Og man har stillet mig op
 som et Ordsprog for Folkene.«

Og ligesaa i Salmerne:

»Jeg er glemt, ude af Hjertet som en Død,
 bleven lig et Kar, der knustes.
 Manges Bagvaskelse har jeg hørt
 Men jeg har sat min Lid til dig, o Herre,
 og sagt: Min Gud er du!
 Ja i din Haand staar mine Skæbner.«

Esajasbogen tilegnede han sin Hustru: »Denne Oversættelse tilegnes sin første Læserinde med Tak for fem og tyve Aar.« Og-saa Tilegnelsen af det andet Bind skænkedes en Kvinde: »Hendes Majestæt Enkedronning Caroline Amalie, der har Hjertelag for Guds Rige og det danske Folk, tilegnes dette Arbejde i dybeste Underdanighed med Tak for al den mod mig og mine viste Naade.« Det var gaaet hende som adskillige andre, der oprindeligt stod meget skeptisk overfor Monrad, at hun efterhaanden skiftede Syn og indtog en sympatisk Stilling overfor ham. Han var blevet optaget i hendes kirkelige Omgangskreds, skønt hun, der var udpræget grundtvigsk indstillet, ikke var tilfreds med, at han som Kultusminister ved sine Præsteudnævnelser forhindrede grundtvigske Gejstlige i at »bo i Klynge«, men vilde »sprede dem over hele Landet«.

Desværre blev der ikke Købere nok til Oversættelsesværket. »Naar man søger om Troskab mod Tanken og dennes skønne Form, naar man spørger om, hvad vedkommende Forfatter havde sagt, hvis han havde skrevet paa Dansk, saa tror jeg, at min Oversættelse ikke er at foragte,« siger Monrad selv og orientalsk kyndige har bekræftet det. »Min Oversættelse fandt imidlertid ingen Indgang og min Forlægger lod mig forstaa, at Udgivelsen var forbundet med Tab. Saaledes standsede dette Arbejde... Jeg stod atter ledig paa Torvet.« Det sidste Binds Fortale er dateret 30. November 1865 — den Dag han forlod Danmark — og slutter saaledes: »De faa eller de mange, der maatte have nogen Velvilje for mig, beder jeg bevare den i Trofasthed.« Om hans Oversættelser skriver P. Vedel, at »i æstetisk Henseende staar de utvivlsomt højt over deres Forgængere. Han forstod den bibelske Patos, fordi den fandt en beslægtet Genklang i hans eget Indre, hans mystiske Tro paa Aander og Drømme lod ham ofte føle den Gru og hellige Rædsel, som maatte følge med saadanne Aabenbaringer, med en saadan Kraft, at hans Gengivelser — som man har sagt om dem — overgaar selve Originalen, Hans Esajas og Job fremtræder lyslevende for os i hele Orientens Lo-

kalfarve og med Jødedommens ejendommelige skarpe og alvorlige Konturer.«

Hvorfor drog Monrad i frivillig Landflygtighed?

Det skyldtes — som nævnt — efter alt foreliggende i hvert Fald ikke et brat Sammenbrud efter Fædrelandets frygtelige Nederlag og hans store Livsmaals smertetunge Forlis, men Beslutningen synes at modnes lidt efter lidt i Pagt med Offentlighedens stadigt mere svigtende Forstaaelse og Medfølelse. Ud fra skjulte Selvbeprejelser, hvis Berettigelse man følte uden at ville indrømme det, lagde man fra mange Sider Skylden for Ulykkerne over paa ham alene og gjorde ham til det Sonoffer, der maatte undgælde baade for sin egen og for Folkets fælles Synd og Brøde. Denne Indstilling overfor ham nedfældedes helt til de følgende Slægtled.⁷⁾ En større Deltagelse havde maaske bevaret ham herhjemme, men der blev et stedse større tomt Rum omkring ham, og han følte sig som under en Art Landsforvisningsdom i Lighed med Oldtidens Ostracisme, hvor betydelige Borgere sendtes bort fra Athen efter Folkeafstemning. Det bibelske Citat: »Hans Haand skal være imod alles og alles imod ham og han skal bo Østen for sine Brødre« — satte han senere som Motto over nogle Artikler efter sin Tilbagekomst som et Vidnesbyrd om, at han forstod sin egen forstødte Stilling. Der laa en Gensidighed bag Bestemmelsen om at give Afkald paa den hjemlige Verden for at tage Bolig i Jordklodens fjerneste Egne og derfor hedder det i Redegørelsen: »Uagtet der fra flere Sider blev vist mig megen Venlighed ved min Afrejse, saa forlod jeg dog Danmark som den af Danmark forladte. Denne Følelse af Forladthed gennemtrængte min hele Sjæl, mens jeg drog over de store Verdenshave« — og gribende lyder det: »Det danske Folk stod for mig som en Afdød og Danmark stod for mig som et Lig. Jeg trykkede et brændende Kys paa dets blege Pande og forlod det.«

Til dette Grundforhold, hvis helt usædvanlige Karakter naturligt maatte medføre en vis aandelig Nedbrydning for ham selv, knyttede sig en Række Enkeltheder af baade ydre og indre Art. Nævnt er allerede, at Oversættelsesarbejdet ikke kunde bære sig pekuniært. »Min økonomiske Stilling var ingenlunde god,« siger han i Redegørelsen. »For at tilvejebringe Balance maatte der

⁷⁾ Endnu op mod første Verdenskrig hændte det flere Gange, at jeg i Foredragsforeninger, hvor jeg talte om Monrad, fra ældre Folk mødte stærke Protester overfor mine Forsøg paa at retfærdiggøre ham i Forhold til hele Datidens Medskyld. Ogsaa Ordet Landsforræder er derunder blevet knyttet til hans Navn. P. Lauritsen.

gøres betydelige Indskrænkninger, men saadanne er meget ubehagelige og foretages lettest under et Ophold i Udlandet. Min Hustru var enig med mig om, at Udvandring var at foretrække for at sætte vort Hus paa anden Fod. At komme i et mildere Klima vilde være tjentligt for hendes Helbred. At komme ud af alle de gamle Forhold vilde være gavnligt for mig, der i den ene Haand havde Fornemmelser, der antydede en ved Overanstrengelse fremkaldt apoplektisk Tilbøjelighed.⁸⁾ Udvandrede vi vilde min ældste Søn, der var forlovet og havde været med i Krigen, kunne gifte sig og min yngste Søn vilde komme ind i en Virksomhed, hvortil hans Tilbøjelighed og usædvanlig store praktiske Begavelse syntes at egne sig. Og saa, ja, saa var der noget, der drog mig med en uimodstaaelig Kraft bort fra de gamle Forhold, der stødte mig fra sig til hvilken Side jeg end vendte Øjet. Naar man i Syden spurgte vore Forfædre, hvorfor de dog ikke blev roligt hjemme, saa svarede de, at der i deres Indre var en lønlig uimodstaaelig Kraft, der drev dem ud i det fjerne. Det gik mig som vore Forfædre.«

Ogsaa et politisk Motiv var medvirkende. »Jeg havde en levende Følelse af, at min politiske Indflydelse var tilintetgjort. Jeg overraskedes ikke, men fandt, at det var aldeles i sin Orden. Jeg forudsaa det, da jeg efterkom Kong Christian den Niendes Opfordring til at danne et nyt Ministerium. Man vilde have Grund til at være misfornøjet med den Fred, der kunde opnaas selv under de gunstigste Forudsætninger, og denne Misfornøjelse vilde selvfølgelig gaa ud over det Ministerium, der havde forestaaet Ledelsen under Kampen.⁹⁾ Men selv om jeg havde ønsket at blive paa Rigsdagen efterat min politiske Indflydelse var sunket, saa vilde min Valgkreds ikke have fundet sig deri. Der var indtraadt et stort Omslag i dens Stemning imod mig . . . Jeg tilstaar, at det vilde have været mig smerteligt at forkastes i en Valgkreds, som jeg havde repræsenteret i en Række Aar og som var mig inderlig kær. Jeg besluttede ikke atter at stille mig.«

»Undertiden tænkte jeg alvorlig paa at flytte over til Slesvig

8) I Brev af 25. August 1867 til Viggo Monrad nævner han supplerende sin Sjæls »Elasticitet, der var gaaet tabt ved de foregaaende Aars meget Arbejde og store Sorger.« Ved Valghandlingen i Roskilde 20. September 1872 udtalte han, at ved Udrejsen var hans Helbred alvorlig nedbrudt, hvilket fremgik deraf, at han ej kunde faa sit Liv forsikret her.« Han tilføjede, at Bortrejsen havde frelst hans Liv.

9) I »Politiske Afhandlinger« hedder det: »Ansvaret falder paa Ministeriet Monrad og da navnlig paa den Mand, hvis Navn Ministeriet bar.«

og at deltage i Kampen for den danske Nationalitet,« siger han. »Efter min Opfattelse vilde denne Kamp føres bedst, naar man sondrede denne Kamp fra de politiske Spørgsmaal, og naar man arbejdede for en Indvandring af danske Mænd, navnlig af danske Ejendomsbesiddere. I Slesvig gik derimod Strømmen i en modsat Retning. Den Præst blev anset som den mest patriotiske, der hurtigst tog sin Afsked og søgte tilbage til Kongeriget, og med milde Øjne betragtede man Udvandringen. Jeg overbeviste mig om, at jeg intet vilde kunne udrette og at mit Arbejde ikke vilde blive betragtet som en Hjælp, men som en Hindring. Saaledes lukkede Slesvig sig for mig.«

Hans egen Fremstilling i Forbindelse med en Række yderligere Udtalelser til og fra forskellige Sider viser, at Skuffelse og Fortvivlelse havde grebet hans stærke Aand paa helt særlig Vis ind til Hjerteroden. Træffende ligner han i Redegørelsen sin Sjæl ved et Brændspejl, der samler alle Straalerne til et Punkt, Fædrelandets Ulykke, og derved bevirker en Forbrænding. Han drog fra Danmark som en baade sjælelig og legemlig angrebet Mand, der maatte bort for at undgaa en indre Opløsning under de vældige Reaktioner i hans dobbeltprægede Personlighed. Det vil være forkert at opfatte ham som modløs eller haabløs. Han tvivlede i og for sig ikke om, at han under andre Stjerner kunde genoprette sin Aands gamle og sunde Ligevægt i dens dybtsvingende Livsbrydninger. Fuldstændig til Bunds har han aldrig redegjort for sin Sjælevaande, fordi han følte en Mangel paa Forstaaelse selv hos sine allernærmeste Venner. Han skrev til Baronesse Christine Stampe: »Jeg lider i denne Tid ikke saa lidt under mine Venners Misbilligelse, hvilket ikke har anden Virkning end at fortrædige den ikke lange Tid jeg har tilbage.«

Hans fantastiske Beslutning om at slaa sig ned som Nybygger paa Ny Zeeland vakte en voldsom Opsigt, men ikke en eneste syntes at forstaa hans inderste Bevæggrunde til denne Landsflugt, der i Folkebevidstheden har nedfældet sig og stadig staar i et Skær af baade det dybt tragiske og det eventyrlige.

»Monrad er nu saa rystet, at han tænker temmelig alvorligt paa at udvandre til Australien,« skriver Krieger i Dagbøgerne. »Hans Sønners Fremtid — det er hans første Motiv, siger han. Han selv gaar tilgrunde, hvis han bliver. Arbejdet med Esajas o. s. v. forslaar ikke. Han kan intet udrette. Kongen — Kronprinsen, med dem kan intet udrettes. I Sverige er kun Usselhed. Han staar snarere i Vejen herhjemme. Forandrer Forholdene sig kan han jo vende tilbage. En Rejse til Ny Zeeland er ikke

nu noget saa forskrækkeligt... Jeg forestillede ham alt, hvad derimod kunde siges, navnlig det Lys, der herved vilde kastes over hele hans Fortid — Spillerfysiognomiet¹⁰⁾ for at bruge det onde Ord — han kan eller vil ikke forstaa det.«

Kriegers Veninde Fru Heiberg er noget mere venlig og medfølelse og skriver til ham: »Hvor Mennesker dog er sig selv lige. Tscherning, som i Fjor ikke talte om andet end at udvandre med sine Sønner, dadler nu i høje Toner Monrad for sin fattede Beslutning. Hvorledes mon det vil gaa Monrad? Vil han have Kraft til at rejse sig i de fjerne Lande eller vil han knækkes før Tiden og erfare, at Baandet til ens Fædreland i Afstand bliver fastere, inderligere. Det rimeligste er vel, at han om to Aar vender tilbage, men da vil han maaske smerteligt erfare, at hans Stilling i hans Fædreland er en helt anden end da han forlod det. Jeg kan ikke andet end have en dyb Medlidenhed med ham... Andræ tror slet ikke paa Monrads Rejse. Det hele er en Komædie, mener han, for at opnaa et eller andet. Heri gør han ham dog vist Uret. Tscherning har sagt... at Monrad havde opnaaet at beholde sin Pension for bestandig hvor han endogsaa opholdt sig.«¹¹⁾

I »Personlige Oplevelser« skriver Vilhelm Birkedal: »Monrad besluttede sig til at gaa i Landflygtighed. Jeg tror det var en Slags Fortvivelse, der drev ham dertil. Skønt han aldrig ligefrem har bekendt det mener jeg dog, at han selv følte, hvor lidet fyldestgørende hans Styrelse under denne Danmarks sidste svære Kamp havde været, og at han havde tiltroet sig formegen Statsmandskraft og Overblik. Og han skal ikke særlig høre ilde for Udfaldet, thi der var vel dengang ingen, der kunde have ført os frelst ud af denne Farefrist. Men han havde som sagt kaldet sig selv¹²⁾ til denne uhyre Opgaves Løsning og jeg tænker, at det var *det*, der lagde sig som en tung Byrde eller tæt Taage over

¹⁰⁾ Hentyder til en Artikel i »Dagbladet« 15. November 1864 om Fredstraktaten i Wien: »Vi kan ikke forstaa hvordan nogen, der har paakaldt Forstanden og det praktisk mulige, har kunnet stemme med Nej og navnlig gælder dette Monrad, der forekommer os at have talt som den lidenskabelige Spiller, hvis Fantasi idelig udmaler lokkende Billeder om, at endnu en dristig Indsats kunde vinde alt det tabte tilbage, men ender med at tilsætte alt.«

¹¹⁾ Ved Valghandlingen i Roskilde 20. September 1872 udtalte han, at et Rygte om en større Sum som Pension én Gang for alle »var et rent Eventyr.«

¹²⁾ Som tidligere paavist er dette ikke rigtig i dybeste Betydning og heller ikke i den formelle Kaldelse.

ham. De andre Styrende, som før havde haft Tømmerne i Haanden og som maaske har et ikke mindre Ansvar end Monrad, har ikke saa vidt jeg har erfaret følt dette Tryk, men har fastholdt, at al deres Gerning næsten var uden Brøst og Bræk, og det geraader ham til Ære, hvis han har bøjet sig dybt under Følelsen af, at han havde været svag og famlende, hvor han troede sig stærk og fast. Ja, jeg er overbevist om, at det var denne Følelse, der drev ham i Landflygtigheden. Men trods denne hemmelige Følelse var han ikke i Stand til — saadan er vi Mennesker — at bekende dette, men søgte for sig selv og andre fortrinsvis at skyde Skylden andensteds hen i sin Sjæls dybe Bitterhed. Jeg fik en levende Fornemmelse deraf just i den Tid, da han besluttede sig til sit Ny Zeelandstog. Jeg gik dengang med ham et Par Timer en Aften og ud paa Natten og talte med ham derom. Jeg forestillede ham da i den gamle Venskabstone, at han burde blive herhjemme og dele den mørke og tunge Tid med sit Folk efter at have delt de gode og glade Dage med det. Jeg gik ogsaa i Rette med ham for, at han drog sine Børn, især sine to Sønner, der stod i en lovende Udvikling, den ene som dygtig juridisk Student, den anden som Søkadet, fra den moderlige Jordbund og omlantede dem i fremmed Grund paa en Ø, hvor der hverken var hjemlig Kultur eller frodigt Samfundsliv, løsrevne fra Folk og Fædreland og dansk Fremtid. Han vægede sig ikke uden Bitterhed og aldrig glemmer jeg de Ord, hvori hans Landflygtighedsgrunde kulminerede: Det danske Folk er et raadtent Folk og ingen kan forlange af mig, at jeg og mine skal staa Last og Brast med et saadant raadtent Folk. Ja, jeg ved det nok, at det inderste hos ham ikke vedkendte sig dette bitre Udbrud af et saaret Hjerte, og hans Hjemkomst, endog før han havde tænkt sig den, og hans Modtagelse af en velsignelsesrig Gerning her i Danmark har jo vel tilfulde godtgjort det, men just denne bitre Udtalelse beviste mig, at det var, fordi han havde følt sin egen Statskunsts Skrøbelighed, at han greb denne fortvilede Udvej til Retfærdiggørelse, som han ikke selv troede paa. Han vilde ved et voldsomt forceret Angreb paa Folket væge sig mod det Angreb hans egen Bevidsthed hemmelig gjorde paa ham selv.«

Udførligst er Orla Lehmanns Gengivelse (i hans efterladte Papirer) af en Samtale med Monrad ligeledes kort før Udvandringen: »Monrad sagde, at han saa ingen Fremtid for Danmark og det danske Folk. Blev det ikke skandinavisk var det tabt og vilde det være skandinavisk var det ogsaa tabt. Ialtfald vidste han ikke, hvad der var at gøre, og uden et Maal kunde et Menneske ikke være. Han var *outworn* og han havde tabt al Tillid

til sig selv, men man maatte tro paa sig selv for at andre skulde tro paa os og uden Tro kunde man intet udrette. Han havde troet, at det danske Folk vilde slaas til det yderste for Dannevirke, og hvis det skulde gaa under, da gaa under med Ære, men han var bleven bittert skuffet og følte den højeste dégoût for det hele. Han maatte derfor bort saa langt som muligt, helst til Australien, som var en engelsk Koloni med ordnede og honette Forhold, med et mildt Klima, en frugtbar Jordbund, med en simpel og billig Selvregering, uden Indianere, Negerslaver eller andre sociale Forviklinger, hvor det var let at finde Subsistens og berede sin Familie en Fremtid. Viggos Helbred var siden Krigen højst prekær, han havde tabt sin hele Ungdomsfrejdighed og sine Illusioner, hans juridiske Studier var ham modbydelige og Landet saaledes belemret med Jurister og Juristeri, at der ingen Udsigt var til ad den Vej at finde en tilfredsstillende Eksistens. Det var tvivlsomt, om Johannes kunde blive Søofficer, og tvivlsomt, om Danmark havde Brug for Søofficerer, og den private Søfart var hos os hverken en anset eller lønnende Livsstilling. Han vilde derfor søge under nye Forhold at berede sine Sønner en sundere Fremtid. Ogsaa hans Kone trængte til et varmere Klima og nye Omgivelser og der var noget usundt i, at man saaledes skulde være bundet til en Plet, at man ikke skulde kunne forlade den, og han havde ialtfald saa længe og saa trofast arbejdet for Danmark, at han kunde forsvare at sige, at nu kunde han det ikke længer, hvorfor jo Muligheden heller ikke var afskaaren, at han efter en Række af Aar — som Minimum nævnte han 5 Aar — kunde vende tilbage.

Jeg svarede ham med Rasks Valgsprog, at sit Fædreland skylder man alt, hvad man formaar, og at det allermindst kunde sømme sig for os enten i Almindelighed at agere Kosmopoliter eller særlig at unddrage os fra Konsekvenserne af en Udvikling, hvori vi selv havde saa stor Del. Det saa vel sort ud nu og i det store var der for Øjeblikket maaske intet at gøre selv om vi havde Magten, men det stod i Guds Haand, om der skulde komme lysere Dage, og den første Betingelse var da, at de, som havde Kraft og Evne, ikke havde forladt deres Post. Men ialtfald var der i det mindste meget at gøre for at indrette en ny Tilstand efter de nye Forhold, og hvad han havde sagt om Juristeri og Militærorganisation viste netop, hvor stor Brug der var for Folk, som med Aandsoverlegenhed, Kyndighed og Anseelse kunde tage Del i denne Genopbyggelse. Naar han nu havde for liden Selvtillid, saa var det Reaktionen mod, at han tidligere havde haft for meget deraf, og han burde nøje overveje, om hans Modløshed

ikke kom af hans Ærgerrighed, der ikke kunde forsone sig med den Tanke her i Landet at indtage en sekundær Plads. Jeg var bange for, at hans nuværende Plan var udsprungen af den dæmoniske Higen, som stedse havde jaget ham fra det ene til det andet, f. Eks. til med Kultusministeriet, Indenrigsministeriet at tilsmile Ideen om at overtage baade Krigs- og Marineministeriet, at tilbyde sig til det holstenske Ministerium, og til senere at forene Finansministeriet og i det mindste i Gerningen Udenrigsministeriet med Konseilspræsidiets. Det var denne Uro, der nu drev ham til saa ekscentriske Planer, thi vilde han virkelig for en Tid trække sig tilbage fra det offentlige Liv, saa havde han jo i Hummeltofte et yndigt Aftægts-hus, og vilde han under saadanne Omstændigheder helst fjerne sig fra Landet kunde han jo i en Villa eller Hytte ved Genfersøen eller Middelhavet finde et varmt Klima for sin Hustru og en vederkvægende Hvile for sig. Dette var noget ganske andet end at drage med hele sin Familie til Australien, thi dette var ikke en Rejse, men en Udvandring. Der-ved vilde han bryde Staven over sit Fædreland, som han forlod som Rotterne det synkende Skib, og over hele sin Fortid, thi hvad han var, det var han i, ved og for Danmark. Alt, hvad han var, vidste og formaaede, var ham til ingen Nytte i dette fjerne Land, og hvad han der trængte til, medbragte han ikke. Vel mente jeg som han, at vi ikke skulde være stavnsbunden til én Plet paa Jorden, og skønt det var noget ganske andet, naar f. Eks. Englænderne gik til de engelske Kolonier end naar Danske bosatte sig i fjerne Verdensdele havde jeg intet imod, at unge Mænd eller Folk, der her ikke havde kunnet skaffe sig en Eksistens, søgte deres Lykke i fjerne Lande. Jeg skulde derfor ikke gøre nogen Indvending imod, hvis han sendte Viggo paa et Handelskontor i Valparaiso eller Johannes i den kinesiske Fragtfart. Men i hans Alder og Livsstilling at drage paa saadanne Eventyr var at overskære sin Livsrod, svigte sin Pligt og berede sig en Fremtid fuld af Savn, Skuffelser og Anger. Ved at blive paa Hummeltofte og pløje sin Jord var han en Cincinnatus, ved at skjule sig ved Genfersøen en Voltaire, ved at drage til Australien — en Micawber og dertil var han sandelig for god.«

Bedst træffer maaske Redaktør Axel Garde Sandheden, naar han skriver i Berlingske Tidende 20. August 1945: »Som et stort saaret Dyr skjuler Monrad sig i Junglen.« Netop dette ligger i hans før citerede Ord til Baronesse Stampe, at han lider under sine Venners Misbilligelse, der kun fortrædiger Ventetiden for ham. Historikeren Erik Arup siger i sin Bog om Viggo Hørup: »Kun Monrad som Teolog følte sin Syndeskyld mod Danmark

saa stor, at han for en kort Tid frivilligt eksilerede sig til Ny Zeeland.« Dertil maa bemærkes, at Monrads Adskillelse fra Fædrelandet ikke var nogen Bodsvandring, men mere en Kurrejse til en fjern Sundhedsbrønd. »Jeg kan kun skade ved at blive,« skrev han til Kammerherre Carlsen, »thi jeg mangler Troen paa Danmarks Frelse, og hvad der ikke er af Tro er af Synd.« Det betyder dog ikke, at han følte sig helt udenfor de Ord i Kongens aabne Brev af 16. November 1865: »Meget er tabt, men dog ikke Haabet, og Fremtiden hører den til, der alvorligt vil« — men han følte Landets ydmygende Fred som et afgrundsdybt Skel mellem før og nu, mellem to Verdener, mellem to Begreber i hans Sind. Han forstod ikke dengang, at det var en Opvaagning til den sande Virkelighed.

Det, der fyldte ham, var Tanker som disse fra Redegørelsen: »Det er ikke alene det enkelte Menneske, men Folkene, der er forkrænkelige og dødelige. Apostlens Ord: Hvad er Eders Liv? Det er jo en Damp, som er tilsyne en liden Tid, men derefter forsvinder — gælder ej alene Enkeltmand, men Folkeslagene. Der lever intet Folk paa Jorden, som ej bærer Dødsmærket paa sin Pande. En liden Stund, saa er de borte, saa lever Erindringen om dem kun i Gravhøjene. Vi bor og bygger paa Folkegrave. De levendes Stæder hviler paa de dødes Grave. Hvor er de henne, de mægtige Riger, der fyldte Verden med Rædsel? Splintrede i tusinde Stykker og det er kun Oldgranskerne, der samler møj-sommelig sammen Levningerne, ladt tilbage af Fortidens Liv. Saaledes skal det ogsaa gaa de Riger, der nu er store og mægtige og sætter deres Fod paa betvungne sukkende Folkeslags Nakke. Hvor er de henne om et Par tusinde Aar. Den fornuftige finder sig ej alene i de enkelte Menneskers, men ogsaa i Folkernes Forkrænkelighed.« Eller fra de politiske Breve: »Er denne Verdens Riger evige? Nej, kun Guds Rige er evigt. Som det enkelte Menneske fødes og dør, saaledes fødes og dør Folkene. Deres Levetid er kun længere. Hvormange Folkegrave gemmer ikke Jorden? Hvormange smaa Stater er ikke gaaet til Grunde i den sidste Menneskealder? Ikke alene et enkelt Menneske, ogsaa et Folk maa stundom være fattet paa at dø. Det kommer an paa, hvorledes man dør, thi under mange forskellige Skikkelser fremtræder ogsaa Folkedøden. At dø paa én Gang og saaledes, at man tager med sig i Døden lyse Minder om hæderlig og udholdende Kamp, det varsler Opstandelsen for et Folk. Men at fortæres Stykke for Stykke saaledes at det, der bortrives, ikke alene optages i, men ogsaa sammensmelter med det nye Statslegeme, saa det glemmer sin Fortid og sine Fædre, det er forfærdeligt. Og

endnu forfærdeligere er det, naar et Folk saaledes sønderslides som Polen, saa dets forskellige Dele kommer til at høre til forskellige Stater. Er man saa gaaet under uden at have med sig hæderlige Minder, er Riget udslettet af de selvstændige Staters Række i et Øjeblik, efter faa Dages Kamp, da er det sandsynligt, at et saadant Folk er død for stedse.«

Til Kammerherre Carlsen udtalte han som før nævnt: »Det staar for mig som om Storebælt vel kunde blive Grænsen mellem Rusland og Prøjsen, hvis den hele apatiske Tilstand i Vesteuropa skulde vedblive.«

Med selve Afgørelsen om at udvandre var det som om han sprængte de tunge Tankers Lænker og lidt senere skrev han derfor videre til Kammerherre Carlsen: »Jeg føler mig let og fri siden jeg har besluttet at rejse.« Og han gjorde alt rede til Opbrudet. Han solgte sin smukke Ejendom Hummeltofte til Sviigersønnen den senere Professor N. C. Frederiksen, gift med den ældste Datter, og lod holde Auktion over en Del af sit Indbo, Bøger, Malerier og Kobberstik. Den 9. November indrykkede han følgende Meddelelse i Lolland-Falsters Stiftstidende: »Paa Grund af en i Tid og Rum længere Rejse har jeg nedlagt mit Mandat som Medlem af Rigsraadets og Rigsdagens Folketing for Maribo Amts fjerde Valgkreds. Idet jeg herved bringer dette til Valgkredsens Kundskab maa jeg aflægge den min oprigtige Tak for den trofaste Tillid, som det overvejende Antal af Vælgere i en længere Aarrække har vist mig.«

Afrejsen fandt Sted den 30. November 1865 og Dagen før samlede 70 Medlemmer af Rigsraadet og Rigsdagen til en Afskedsfest for ham paa Skydebanen.¹³⁾ Tscherning var tilstede, men hverken Hall, Lehmann eller Krieger. Hovedtalen holdtes af J. A. Hansen: »Vi mindes, hvorledes Monrad i Absolutismens Dage satte sin stærke Røst og sin mægtige Pen i Frihedens Tjeneste, hvorledes han i 1848 var blandt de første, der plantede Frihedens spæde Frøkorn, og hvorledes han siden den Tid har været blandt de allerførste til at pleje det. Naar man i et Afskedens Øjeblik ser tilbage paa en saa mægtig Virksomhed forsvinder Mindet om de Differencer, der kan have været mellem os og den, som forlader os. Det er det store Billede af hans udmærkede heldbringende Virksomhed for vor unge Frihedsudvik-

13) Lærere fra hele Landet skænkede ham et Guldur og et større Beløb til et Legat, der skulde bære hans Navn. Initiativet blev taget af den kendte landbrugsvidenskabelige Forsker N. J. Fjord, som Monrad havde hjulpet frem til Studierne.

ling, der bliver tilbage, det er Beundringen over hans dybe mangesidige Indsigt, hans rastløse Flid, hans store Dygtighed til at samarbejde med Mænd af forskellige Anskuelser, og først og fremmest er det Overbevisningen om, at han i alle sine Handlinger — de være heldige eller ej, de være overensstemmende med vor Opfattelse af det rigtige eller ej — kun har ladet sig lede af Hensynet til sit Fædrelands Vel.«

Derpaa tog Monrad stærkt bevæget Ordet i et Foredrag, der greb Forsamlingen dybt. Han udtalte, at han ikke havde kunnet udholde Synet af de Ulykker, der Slag i Slag havde ramt hans Fædreland. Hans Blik blev usikkert, hans Forhaabning formørkedes, hans Ro forsvandt, han kunde for Tiden ikke gavne sit Fædreland med den Indsigt, Arbejdsdygtighed og navnlig ikke med den Overbevisningens Magt, som var aldeles nødvendig. Det forekom ham som om han, hvis han havde Vinger, vilde flyve bort til det fjerne Land, som om han *der* vilde kunne genvinde den Ligevægt, hvis Nødvendighed til Fortsættelsen af sin Gerning her hjemme han følte saa stærkt. Under hele sit politiske Liv havde han haft den Tanke for Øje, at de, som nærede andre Anskuelser end han og med hvem han derfor maatte kæmpe, havde næret den samme Overbevisning som han om deres Sags Retfærdighed og havde lige saa meget som han været ene bestemt af Hensyn til Fædrelandets Bedste. Han haabede ogsaa i dette Øjeblik, at hvorledes man end dømte om hans politiske Virksomhed vilde man indrømme ham ét og det var, at han aldrig havde haft andet for Øje end sit elskede Fædrelands Vel. Mindet om denne Aften skulde følge ham til det fjerne Land og staa levende for ham, naar han der vandrede ad den ensomme Sti.«

Til Sammenkomsten havde Chr. Winther skrevet følgende Digt »En Udvandrer«:

Hvor der leves uden Ære
er ej længer godt at være.
Glemmende, hvad jeg forliste,
vil jeg pakke nu min Kiste.
Jeg vil sætte mig paa Skibet
med dets Flag trefarvestribet.
Fjernt fra disse Sorgens Lande
søge Hjem paa andre Strande.
Jeg vil tie med min Klage,
ikke se mig mer tilbage,
jeg vil tørre mine Kinder,

jeg vil drukne mine Minder —
over Havets mørke Bølge
skal mig intet, intet følge.
Ingen skal faa Lov at spørge,
hvorfor mine Øjne sørge.
Skinsyg vil mit Navn jeg skjule
i mit Hjertes tavse Hule.
Hvilke mine Fædre vare
skal min Mund ej aabenbare.
Ej skal for mit Land, det døde,

Blusels Brændemærke gløde
 paa min Pande, naar jeg maatte
 nævne, hvad vi selv forraadte.
 Den har Æren tabt, som ikke
 modigt opgav Stump og Stikke
 for *den* ren og hel at bære
 hen, hvor han skal bo og være,
 enten det saa er i fjerne
 Lande under fremmed Stjerne
 eller trende Alen under
 Jorden, hvor han evigt blunder.

Hvor der leves uden Ære
 er ej længer godt at være.
 Derfor skyder som en Glente
 fremad jeg med Vinger spændte,
 fremad som den bange Due,
 fremad som en Lynilds Lue,
 som en Svale piler hjemad,
 som i Eventyret fremad,
 Lyset for mig, Mørket bag mig —
 Fremtid, i din Favn modtag mig.

I en længere Artikel skrev »Fædrelandet« 5. December om Monrads Bortrejse: »Det har med Rette maattet vække en overordentlig Opsigt, alles Forbavselse og manges Beklagelse, og det er naturligt, at man i vide Kredse har sysselsat sig med Gisninger og Formodninger for at forklare sig det tilsyneladende uforklarlige Man har søgt en Forklaring i den Mistro og Miskenndelse, som han formentlig har mødt hos ikke faa, der stod ham nær i politisk Anskuelse, at de snarere maatte regnes for hans Venner end for hans Modstandere. Ganske vist har han været udsat for ubillige offentlige Domme og ingensinde for haardere end efter hans sidste Ministerium og maaske har han lidt nok saa meget af privat Bagtale, men det kan dog ikke indrømmes, at han har maattet dele mere heraf end hvad enhver offentlig Mand maa være forberedt paa og maa kunne taale, især i et saa snakkesaligt og kritisk Samfund som vort Det er langt fra, at der har været ham paalagt noget Martyrium, som kunde give ham Grund til at vende sit Fædreland Ryggen. Om end hans Sind var blødere end han selv vilde være ved og om end den Svingning til Venstre, han i det forløbne Aar foretog, vidner for, at han følte sig noget ensom blandt sine tidligere Meningsfæller, saa har han dog aldeles ingen Ret haft til at sige med Scipio: Utaknemlige Fædreland, du skal ikke have mine Ben.

Vore politiske Farisæere og de godtroende Stakler, som lytter til deres Røst, har søgt en ganske anden Forklaring. De har sagt: han flygter, fordi han føler sig betyngtet af Blodskyld. Det er en aldeles taabelig Tale. Tror man da ikke han vidste, at man ikke kan flygte fra nogen Skyld, men tager den med sig til Verdens Ende? Og hvilken Blodskyld skulde betyngte ham? Mener man den at have maattet føre en ulykkelig Krig, der kostede mange brave Mænd Livet, og som endte med en endnu ulykkeligere Fred? Men han paatog sig jo ikke Regeringen med det letsin-

dige Forsæt at ville føre Krig, men i den Tro og det Haab, at Krigen lod sig undgaa eller dens Udbrud forhale ved Indrømmelser, der var mislige nok, men som dog endnu ikke kostede vor Ære og Uafhængighed, og først da ingen anden Udvej var tilstede, da Fjenden ligefuldt overskred vor Grænse under et intetsigende Paaskud, da besluttede han at kæmpe, fordi der intet andet var at gøre Han tog maaske fejl, men Historien vil ikke dømme ham haardt derfor. Den vil dømme Folket haardere, som tabte sit Haab og Mod, da vor jammerlige Krigsførelse havde tilsat Als. Men Historiens Dag er endnu ikke kommen. Naar dens Dagslys engang falder paa hine Begivenheder og opklarer deres Sammenhæng og skjulte Traade, da vil Monrad vistnok staa som den, der trods sine store Evner ikke formaede at beherske Forholdene, men da vil han ogsaa staa som den ærlige og trofaste Mand, der hverken skyede noget Offer eller noget Arbejde for at frelse sit Fædreland, men hverken fraoven eller fra neden blev understøttet som han burde være det. At det ikke lykkedes er en stor Sorg for ham som for os alle, men den Bevidsthed at have gjort, hvad han kunde, er hans Trøst og den er ligestor enten han er her eller i Australien

Men der er ogsaa dem, der forklarer Monrads Bortrejse paa en ganske anden Maade. De, hvis Følelse endnu er i levende Bevægelse over Krigens Ulykke og Vanære, siger at han er gaaet bort, fordi han skammer sig ved sit Folk og sit Land, fordi han ikke kunde holde ud at leve, hvor der ingen Ære er. Men i Stedet for at hædre ham ved denne Forklaring kaster man netop Skygge paa ham, thi han vilde være ganske uberettiget til at føre saadan Tale Var Folket ikke sundt, ikke kraftigt nok, saa havde jo Monrad selv en Andel deri, thi han havde deltaget i den foregaaende frisindede, men bløde og lempelige Regering, der mere havde stræbt at trække Tiden hen og at holde Folk i Humør end alvorlig at forberede alt til en stor Krise. Og trods alle Manglerne og al Svagheden fattedes der dog, da Krisen kom, intet andet for at Folket skulde gjort sin Pligt og vist sig sin Oldtid værdigt end en af disse kolossale Skikkelser, som nogle Folk kun føder en eller to Gange i deres Liv og andre aldrig, en Helt, hvis Geni havde forstaaet at bruge vore smaa Kræfter til de blev store og som omgiven af Lykkens Straaler havde draget alles Øjne paa sig og bøjet alle Viljer efter sin, en Gustav Vasa, en Cromwell, en Garibaldi. Det kan være en bitter Følelse for Monrad, at han ikke selv var denne store Mand, men hvorledes kunde han antage om sig selv eller nogen antage om ham, at han var det? Han, Studerekamrets og Skrivebordets, Talerstolens og Præ-

dige Forsæt at ville føre Krig, men i den Tro og det Haab, at Krigen lod sig undgaa eller dens Udbrud forhale ved Indrømmelser, der var mislige nok, men som dog endnu ikke kostede vor Ære og Uafhængighed, og først da ingen anden Udvej var tilstede, da Fjenden ligefuldt overskred vor Grænse under et intetsigende Paaskud, da besluttede han at kæmpe, fordi der intet andet var at gøre Han tog maaske fejl, men Historien vil ikke dømme ham haardt derfor. Den vil dømme Folket haardere, som tabte sit Haab og Mod, da vor jammerlige Krigsførelse havde tilsat Als. Men Historiens Dag er endnu ikke kommen. Naar dens Dagslys engang falder paa hine Begivenheder og opklarer deres Sammenhæng og skjulte Traade, da vil Monrad vistnok staa som den, der trods sine store Evner ikke formaede at beherske Forholdene, men da vil han ogsaa staa som den ærlige og trofaste Mand, der hverken skyede noget Offer eller noget Arbejde for at frelse sit Fædreland, men hverken fraoven eller fra neden blev understøttet som han burde være det. At det ikke lykkedes er en stor Sorg for ham som for os alle, men den Bevidsthed at have gjort, hvad han kunde, er hans Trøst og den er ligestor enten han er her eller i Australien

Men der er ogsaa dem, der forklarer Monrads Bortrejse paa en ganske anden Maade. De, hvis Følelse endnu er i levende Bevægelse over Krigens Ulykke og Vanære, siger at han er gaaet bort, fordi han skammer sig ved sit Folk og sit Land, fordi han ikke kunde holde ud at leve, hvor der ingen Ære er. Men i Stedet for at hædre ham ved denne Forklaring kaster man netop Skygge paa ham, thi han vilde være ganske uberettiget til at føre saadan Tale Var Folket ikke sundt, ikke kraftigt nok, saa havde jo Monrad selv en Andel deri, thi han havde deltaget i den foregaaende frisindede, men bløde og lempelige Regering, der mere havde stræbt at trække Tiden hen og at holde Folk i Humør end alvorlig at forberede alt til en stor Krise. Og trods alle Manglerne og al Svagheden fattedes der dog, da Krisen kom, intet andet for at Folket skulde gjort sin Pligt og vist sig sin Oldtid værdigt end en af disse kolossale Skikkelser, som nogle Folk kun føder en eller to Gange i deres Liv og andre aldrig, en Helt, hvis Geni havde forstaaet at bruge vore smaa Kræfter til de blev store og som omgiven af Lykkens Straaler havde draget alles Øjne paa sig og bøjet alle Viljer efter sin, en Gustav Vasa, en Cromwell, en Garibaldi. Det kan være en bitter Følelse for Monrad, at han ikke selv var denne store Mand, men hvorledes kunde han antage om sig selv eller nogen antage om ham, at han var det? Han, Studerekamrets og Skrivebordets, Talerstolens og Præ-

dikestolens Mand, har tilvisse aldrig været noget praktisk Snille, han kunde ifølge hele sin Natur og Opdragelse hverken svinge Sværdet eller Øksen. Altsaa: Monrad kan beklage Folket, at dets Haab og Mod brast saa tidlig, men han kan ikke klage over, at det ikke var og ikke blev, hvad hverken han eller nogen anden levende kunde gøre det til. Han kan bebrejde det, at det nu ikke tager sin Ulykke alvorlig nok, men han kan ikke ryste Støvet af sine Fødder og sige: Jeg kender dig ikke. Han har Lod og Del i vor Svaghed og bærer den med sig til det fremmede Land

Kun den Formodning kan være tilladt, at han personlig vistnok har lidt større Skuffelser end nogen anden. Dette gør maaske ikke hans Menneskekundskab eller Skarpsindighed nogen Ære, men det kan forklare hans Ønske om at afbryde sin politiske Virksomhed, fordi han føler, at Ærgerrighedens Spændkraft fattes.

For os staar det ligefuldt som Monrads Bortgang er en Uret mod Danmark og en større mod ham selv. Han vil maaske savnes mindre i den første Tid, fordi hans Stilling ifølge Begivenhedernes Medfør var bleven isoleret, men hverken hans mægtige Veltalenhed eller hans store Talent til at udjævne Modsætninger og finde Udveje af Vanskeligheder vil kunne erstattes. Han vil ikke uden Skade kunne undværes i den kommende Tid. . . . Ingen kunde misunde den trætte Arbejder Hvile, men den vil han næppe finde. Det er dog maaske rimeligt, at hans Sjæl heller ikke lod sig binde enten til videnskabelige Studier eller andre smaa daglige Sysler, men at den netop under Kamp med ukendte Vanskeligheder og uprøvede Besværligheder kan vinde ny Kraft og den Klarhed og Ro, som han beklager at have tabt. Med dette Haab er han gaaet bort, gid det maa gaa i Opfyldelse.«

Som Hovedfiguren i det store historiske Drama, der opførtes i 1864, ligger der fra hin Tid en tragisk Glans om hans Navn og den vil blive staaende i Historien. I hans egen Sjæl stod 1864 indgraveret med Ildskrift til hans Livs sidste Stund.

XV

NYBYGGER PAA NY ZEELAND

I sin efterladte Redegørelse giver Monrad følgende korte Oversigt over sin Nybyggertid i den fjerne engelske Koloni: »Det gjorde . . . et overraskende Indtryk paa mig at man i Ny Zeeland kendte mit Navn og mit Ansigt, da mit Portræt havde staaet i et illustreret engelsk Blad. Jeg blev modtaget med saa stor Velvilje saavel af Guvernøren, til hvem jeg var anbefalet af den engelske Regering, som af andre, at det langt oversteg mine dristigste Forventninger. Kun et Par Træk skal jeg anføre af mit Liv i Ny Zeeland. Mennesker af allehaande Nationer, Englændere, Franske, Italienerne, Tyske, Nordmænd, Svenske og Danske følte sig alle som én Nation. De var jo alle Europæere, Pakehaer. Det udvidede Sjælen at faa Landsmandskabet udvidet. Du est en Europæer, din Hud røber dig. Jeg stod paa en venskabelig Fod til Maorierne og lagde mig efter deres Sprog. Vel kom jeg aldrig saa vidt, at jeg kunde tale det, men ved Hjælp af den paa Maorisproget oversatte engelske Liturgi kunde jeg saavel døbe Børn som forrette Jordpaakastelse. Man henvendte sig undertiden i denne Henseende til Epihopaen, saaledes hed Biskop paa Maorisproget. Halvdelen af Dagen anvendte jeg til legemligt Arbejde, Halvdelen til Studium og Læsning med Børnene, og genvandt ved denne Levevis efterhaanden min Sundhed. Der var noget ejendommeligt hyggeligt ved Familiens tætte Sammenslutten og Samarbejden og det løftede Sjælen at leve i denne ophøjede utæmmede Natur og at sætte Spaden i den Jord, der havde ligget urørt siden Verdens Skabelse. Ny Zeeland har et af Jordens dejligste Klimaer, Sommerens Varme er ikke mere trykkende end i vort Fædreland, Vinteren lignede Majmaaned herhjemme. Jeg levede lykkelige Aar i Ny Zeeland.«¹⁾

Trods denne Beretnings korte Form bæres den af en dyb og mærkbar Glæde over disse Aars særegne Livsoplevelse, der gen-

1) Det er udtalt, at Monrad havde til Hensigt at skabe en Koloni paa Ny Zeeland for udvandrede Sønderjyder, der vilde bort fra Prøjscherredømmet. Hvis dette er Tilfældet (hvorom han intet har skrevet) er Sagen aldrig blevet mere end en Tanke for ham.

rejste og styrkede ham til paany at leve i sit Fædreland og give sin Indsats i dets Folkeliv.²⁾

Som et ydre Symbol paa Monrads indre Tilstand foregik Afrejsen i tæt og tung Taage fra London 14. December 1865 med det store Sejlskib »Victory«, der havde en Besætning paa 40 Mand samt 170 Passagerer, men — ogsaa symbolsk — ude paa det aabne Hav klarede Vejret op og Skyerne spredtes. Selve Sørejsen bekom Monrad godt og under den 3—4 Maaneder lange Tur genvandt han meget af sin legemlige og aandelige Sundhed. Med sin usvækket levende Interesse for alt, der mødte ham, lærte han Navigation hos Kaptajnen. Livet om Bord gik roligt og regelmæssigt. Kun i den spanske Sø var Vejret særlig haardt og skabte alle de med en Storm forbundne Genvordigheder, hvorunder det danske Selskab led stærkt af Søsøge — dog ikke Monrad selv og hans ældste Søn, der begge viste sig søstærke. Foruden Forældrene bestod Kredsen af den ældste Søn Viggo med dennes unge Hustru, den yngste Søn Johannes, den yngste Datter Karen, en norsk Tjenestepige, en yngre lollandsk Landmand Gotfred Heie, der skulde være Forvalter paa Familiens tilkommende Landejendom, samt tre unge Præstesønner, der vilde bane sig en Vej i det fremmede Land og var glade ved at komme dertil i Følge med Monrad. Senere kom Monrads næstældste Datter Louise ogsaa derover. Det var en stor Sorg og et uerstatteligt Tab for Monrad, at inden et Aars Forløb druknede Heie ved at føre nogle Kreaturer over en Flod.

Monrad købte Jord paa den nordlige Ø mellem Byen Wanganui og Regeringssædet Wellington ved den lille Sø Karere, der afvandes af Floden Manavatu, og tog med stor Energi fat paa det strenge Nybyggerliv, hvor han med sin aldrig svigtende Interesse for baade stort og smaat deltog i alt muligt under de primitive Omstændigheder. Han byggede Hus, købte Kreaturer, arbejdede haardt, drog sine Fiskergarn, huggede og savede Brænde, læste med baade sine Børn og andre, studerede Maorisk og var i det hele taget i travl Virksomhed fra Morgen til Aften. I Begyndelsen blev hans Hænder angrebet af Sandfluer, men han kom over det.

En Række forskellige Brevudtalelser illustrerer Forholdene.

Heie skrev til Monrads hjemmenværende ældste Datter: »Bi-

²⁾ I sine Artikler om Monrad i »Tilskueren« 1904—05 har P. Vedel givet en meget interessant og særdeles indgaaende Skildring af Ny Zeelandsopholdet og har dertil benyttet en Række Breve, som desværre ikke eksisterer mere, men andre Familiebreve findes i Rigsarkivet, og foruden disse kendes paa anden Vis Breve fra Monrad til enkelte Venner samt forskellige Udtalelser og Tankebetragtninger.

skoppen deltager i enhver Ting, om Dagen gaar han paa Arbejde med os og han er meget udholdende, om Aftenen læser han for os — hver Aften et Stykke i det nye Testamente og hvor ganske anderledes forstaar man det da og kan følge med end naar man læser det alene. Naar vi har skudt en And eller en Vandhøne hjælper han med at plukke den, er en Strømpe itu og man ikke ret forstaar at behandle den siger han: Kom her, din Klodrian, og lad mig vise dig, hvorledes du skal bære dig ad.«

En yngre dansk Mand fortæller³⁾ fra et kort Ophold paa Ny Zeeland: »Kort efter min Ankomst til det forjættede Land begav jeg mig ud til den Koloni, hvor Monrad og et Par yngre Danske havde slaet sig ned. Jeg havde ikke før set Biskoppen og da jeg udenfor en højst primitiv Bolig traf en middelhøj Mand, der var iført en gammel Sommeroverfrakke og havde en bredskygget Filthat paa Hovedet, ivrigt beskæftiget med at tildanne Gærdestaver, kløve Pindebrænde eller hvad det nu var spurgte jeg en passant: Hvor bor den danske Biskop? — Jeg er Biskop Monrad, svarede den tiltalte og betragtede mig med et skarpt gennemtrængende Blik som vilde han undersøge, hvad for en Person jeg vel kunde være. Undersøgelsen — maaske i Forbindelse med en Anbefalingsskrivelse — maa dog være falden ud til min Fordel, thi snart sad jeg bænket ved et velforsynet Bord, afvekslende spisende og lyttende til de gode Raad, som Danmarks forhenværende Konseilspræsident var saa venlig at give mig.«

Til Chr. Winther skrev Monrad: »Hver Dag jeg slaar Øjnene op er du den første jeg tænker paa. Du er mit Ur. Sagen er, at dit Portræt hænger ligeover min Seng og naar det er saa lyst, at jeg kan kende dit Ansigt, saa er det Daggry. Da vore Ure ikke vil gaa herude, saa kan Maaneskinnet let forveksles med Morgengry Jeg derimod ved, at det er Morgenrøde, naar jeg kan skelne Rosen paa din Hat Jeg vilde ønske, at jeg havde dig herovre en Dag som idag. Emilie har umaadelig travlt med at plante en Mængde Træer og Blomster, som en Mand i Wanganui har foræret hende. Naar hun har Blomster er hun glad. Vort primitive Liv, der, hvor lærerigt det endogsaa er, dog i Tidens Længde falder noget besværligt, bliver mere og mere civiliseret. Damerne har to ordentlige Værelser. Efter store Besværligheder er det lykkedes at faa brændt Sten, saa der nu er al Udsigt til at faa en Skorsten og du kan ikke tro, hvor det er behageligt at have en Skorsten i et Hus. Haven og Gaarden er hegnet, Gri-

3) Th. Graae: D. G. Monrad, en biografisk Skitse, S. 36.

sene lukket ude, Saaningen begyndt. Faarevängen er hegnet, Faarene kan ikke længer løbe bort. Om fjorten Dage vil Kvægvängen ogsaa være hegnet. Hele Familien befinder sig vel og det forekommer mig, at dens unge Medlemmer udvikler sig dygtigt og sundt. Nu kommer Maorierne og forstyrre mig — de vil have jeg skal døbe et Barn. Sagen er, at jeg for en tre Uger siden holdt engelsk service over et Barn, der døde. Saa vilde de have, at jeg skulde gøre det samme over et udøbt Barn, der døde. Det nægtede jeg, men holdt en Bøn ved Graven og skændte ved samme Lejlighed paa dem, fordi de lod deres Børn henligge udøbte, og lovede at døbe deres Børn. Derfor skal jeg i Eftermiddag ned til Maoribyen og døbe et Barn.«⁴⁾

Ogsaa Tscherning hørte fra Monrad: »Vi har det i det hele taget ret godt. Det kunde gaa mig meget bedre, men det kunde ogsaa have gaaet mig meget værre. Held har været blandet med Uheld, Dumheder med rigtige Beregninger, Sløsevornhed med Paapasselighed, Besværigheder med Nydelser, Livets Skaal har haft en passende Blanding af bittert og sødt. Jeg haaber, at mine to Sønner inden lang Tid vil være kommen saa vidt, at de kunne betragtes som nogenlunde trygt etablerede. Derimod huer Livet dog baade min Kone og min ældste herværende Datter bedre i

⁴⁾ Sønnerjyden Hans Callesen fra Løjt Kirkeby kom som Pioner til Ny Zeeland et Aarstid efter Monrad, som han straks opsøgte, og fik Arbejde hos ham. En dansk Mand E. Mazar de la Garde, der under Rejser i fremmede Verdensdele ogsaa har opholdt sig paa Ny Zeeland, meddeler (i Tidsskriftet »Fortids Veje«, 7. Aargang Nr. 3) følgende Tildragelse, som Hans Callesen har fortalt ham:

»Uheld af forskellig Art var selvfølgelig unndgaaelige. Saaledes havde Monrad en Dag, da han havde tilbragt en Eftermiddag alene ude i Skoven, været saa uheldig at falde og beskadige det ene Ben, saa han ikke kunde støtte paa det. Da det blev mørkt og Monrad ikke kom hjem, blev man urolig og angst for, hvad der kunde være sket ham. Forsynede med Lygter gik alle Mændene ud for at søge efter Biskoppen. Men ikke nok med det, ogsaa Fru Monrad vandrede ud for at søge efter sin Mand.

Hun gik kun et ganske kort Stykke ad Gangen. Saa stod hun stille, raabte Mandens Navn og lyttede. Gang paa Gang gentog hun dette, Kvarter efter Kvarter, Time efter Time, indtil hun tilsidst var lige ved at opgive Haabet. Da stod hun stille, raabte og lyttede endnu en Gang.

Hadde hun hørt rigtigt?

Med en Stemme, der dirrede af Spænding, kaldte hun endnu en Gang den kæres Navn. Jo, det var ham, det var hans Stemme, der svarede. Det var ikke langt borte og dog havde det ikke været muligt for Fru Monrad, straks at klargøre sig hvorfra — fra hvilken Retning Stemmen havde lydt.

Danmark end her og naar mine Sønners Sager er nogenlunde i Orden tænker vi derfor stærkt paa at vende tilbage. Det forekommer mig, at min Kones Helbred er betydeligt bedre her end i Danmark. Jeg selv har ikke haft en Times Ildebefindende siden jeg forlod Danmark, en Prikken i den venstre Haand, der foruroligede mig som en Forløber for Apopleksi, er aldeles forsvunden. Jeg er bleven stærk — en 30 engelske Miles Ridt paa én Dag generer mig ikke — men meget mager. Hvor Skræddermester Lund vil blive forundret. En 3 Timer om Dagen optages af de to Døtres Undervisning, Resten af mangehaande forskellige Systemer, blandt andet f. Eks. Fiskeri. For egentlig Studeren er Vanskelighederne større end jeg havde ventet Hvorledes vil Livet i Danmark smage? Ja det er et Spørgsmaal. Det skræmmer mig næsten. Men jeg erindrer hvad Tscherning sagde 1848: Selv om Staten gaar tilgrunde er der en Befolkning, et borgerligt Samfund. I mange Henseender har De, kære Ven, ret rigtigere end vi andre. Det undrer mig om det nu bliver overset. Mange Mænd, hvis hele Fortjeneste bestaar i altid at følge med Strømmen, synes derimod fremdeles at nyde Agtelse og Tillid. Hvor Danmark og de danske Forhold ser besynderlige ud, naar man ser dem herfra. Det er som mange Ting bliver klarere ved Afstanden,

Endnu en Gang maatte hun fortsætte med at kalde og lytte, inden hun fandt Stedet, hvor Biskoppen laa. Betænksom som Kvinder altid er i saadanne Tilfælde havde Fru Monrad medbragt baade Forbindingsmateriale, Drikkevand og lidt spiseligt.

Først da hun havde givet sin Mand den nødvendige Førstehjælp og lidt, han kunde forfriske sig paa — han havde jo været uden Mad i flere Timer — først da søgte hun at faa Forbindelse med Mændene. Den første, der hørte hendes Raab, var Hans Callesen. Det mægtige Brøl han da udstødte gennem en Tragt, han dannede med Hænderne, blev hørt af Viggo og Johannes Monrad og de tre Præstesønner. Snart var de samlet. De lavede en Baare og fik paa den transporteret Biskoppen tilbage til Hjemmet.«

Meddelelsen gengiver ogsaa et Træk, der er karakteristisk for Monrad, som aldrig følte sig for god til et hvilket som helst Arbejde. En Dag havde Fru Monrad bedt en af de unge Præstesønner om at udføre et ikke egentligt behageligt Hverv. Den unge Mand ansaa det for under sin Værdighed at paatage sig et saadant Arbejde og nægtede at udføre det. Da traadte Biskoppen frem, klappede ham beroligende paa Skulderen og sagde: »Ja, ja, min unge Ven, det skal De saamænd heller ikke. Nu skal jeg gøre det for Dem.« Det fik Monrad dog ikke Lov til, den unge Mand var kureret.

Et Par Fotografier, der ledsager Tidsskriftartiklen, viser hvordan et lille Elmetræ, der blev medbragt fra Humletofte, nu staar med en mægtig Kæmpekrone og ligeledes den vældige Vækst af en Hængepil, der stammer fra Stiklinger fra Napoleons Grav paa Sankt Helena, og Monrad skal have ført den med til Ny Zeeland.

derved at den kun lader os se de store Omrids. Jeg tror vel ikke, at jeg vil kunne gøre megen Gavn, jeg er forberedt paa at møde megen Uvilje.«

I de senere Forelæsninger »Om politiske Drømmerier« har Monrad givet et udtrykfuldt Billede af sit Forhold til den stor-slaaede Natur: «At grave er for ensformigt og denne Ensformighed giver Tanken et frit Spillerum, men dersom du graver i Jord, hvori der ikke har været Spade siden Verdens Skabelse og hvor Hakke og Økse hvert Øjeblik maa støtte Spaden, da kan saadan Gravning nok tæmme Tanken. Intet er mere prosaisk og kedsommeligt end at save Brænde, derfor frigør Tanken sig under dette Arbejde og gaar sine egne Veje. At hugge Brænde er derimod poetisk, hvert Stykke maa behandles som et eget Individ, ved hvert Slag maa der tænkes og sigtes paa et bestemt Punkt. At ride paa en vel tilreden Hest henad den slagne Landevej er aldeles unyttigt, du kan ligesaa godt sætte dig i en Gyngestol — det skulde da være, at du var ude i en Snestorm med høj Hat — men at ride ad en Sti gennem en vild Skov, naar Slyngeplanterne snart vil fange din Hals, snart Hestens Fod, det kan nok fange din Tanke, især naar det begynder at mørkne. At ride over en Flod, du ikke kender, er meget spændende. Kun varer det saa kort, men er du bleven vaad og er tilmed sulten, saa bliver Tanken tam. Kun Skade, at Midlerne er saa ubehagelige. At ride paa en milevid Slette og efter flere Timers Ridt finde, at det Spor man har fulgt taber sig i et Morads, det tiltrækker sig Sjælens udelte Opmærksomhed. Begynder du saa at frygte for at komme til at overnatte under Guds frie Himmel, hændes det dig, at du ved at ride om bliver saa fortunlet, at du ej kan finde Rede i Himmelegnene, saa optages du ganske af den ene Tanke at finde det rette Spor. En egen Spænding har det ogsaa, naar du rider med en brat Klippe paa den ene og Havet paa den anden Side. Floden kommer. Den ene lange Bølge efter den anden ruller ind under Hestens Fødder. Det gælder om at slippe igennem tidsnok.

At sejle er et slet Middel til at kæmpe med en Tanke, thi Sejladsen overgiver Tankegangen ganske til sig selv. En god Storm samler og opløfter Sjælen, men man kan i vore Dage sejle den halve Jord rundt uden at have en eneste Storm. Intet er mere forfriskende end at rydde i en Urskov. Her staar Træerne som i en stor broget Folkeforsamling og ej som uniformerede Soldater i pynteligt opstillede Regimenter. Du kæmper for Luft og for Rum og naar det saa falder, det mægtige Træ, der har modstaaet mangt et Slag, da lysner det om dig og du aander friere.

Nu træder andre Træer frem, Grupperingen forandrer sig idelig eftersom Arbejdet skrider fort. Din Haand er den første, som rører denne Skov siden Skabelsens Dage. Mellem dig og Skabelsen ligger en tom Tid, ene fyldt af Naturens Historie. Hvor er ikke denne dybe Ensomed forunderlig. Og dog er du ikke ganske ene. Der er en lille Fugl, der hopper om dig, den kommer dig næmere og kvidrer og ser saa forundret paa dig. Det er som om den vilde tale til dig, som om der var noget hvorom den vilde spørge dig, men rækker du Haanden ud, saa flyver den fra dig. Da kommer du til at tænke paa den fortryllede Prinsesse, men næste Dag maa du opgive denne Tanke, thi saa indfinder den sig med sin Mage. Men hvad er det dog for en underlig Lyd? Det er som en Mand, der rømmede sig. Du leder rundt om, der er ingen. Efter nogle Dages Forløb hører du den samme Lyd. Du søger atter forgæves. Du er ikke overtroisk, du er fra det civiliserede Europa. Det er ikke den store Pan, der nedlægger Indsigelse mod, at du fælder hans Skov. Det er en eller anden Naturlyd. Men uvilkaarligt kommer du til at tænke paa Pan Jeg tilstaar, at det stundom er som jeg tydeligt kunde høre Urskoven kalde ad mig.«⁵⁾

Monrad underviste i hele Huskredsen paa forskellig Maade og det aandelige Liv nærredes gennem righoldig Læsning. Han gik i Gang med en Oversættelse af Jeremias, men maatte dog opgive det igen — de ydre Krav var for store og tog hans Tid. Om Aftenen holdt han Højtlesning, hvorfra i Breve nævnes saa forskellige Forfattere som Æskylos, Shakespeare og Bjørnson. Selv har han dengang læst Darwin. Ejendommeligt er hans Brevudtalelse om Søren Kierkegaard, hvis tidligere omtalte Forargelse over ham selv han altsaa ikke kendte: »Jeg har endt *Stadier paa Livets Vej* af Kierkegaard. Jeg skammer mig over ikke at være nøjere bekendt med denne Forfatter, der unægtelig er en af vore største. Jeg lærer altid meget af ham uagtet meget er mig uklart og dunkelt og uagtet — og det er det mest irriterende — jeg ikke kan blive rigtig klog paa om det dunkle er forskruet eller dybsindigt eller noget af begge Dale. Det vil være et meget stort

⁵⁾ Efter sin Hjemkomst udgav Monrad 1870 et instruktivt lille Skrift »Gamle Ny Zeeland«, et Udtog af en Bog af en engelsk Kolonist.

Nogle Aar senere sagde han i Brudetalen til Datteren Louise, som var kommen derover efter de andre: »Saare meget har du været for mig, vi har levet sammen hjemme og ude, paa de store ensomme Have og i de dybe ensomme Skove. Hvor mangen Aften har vi ej været i Kanoen sammen og sat Garnet, mens Floden bruste og Solen sendte sine sidste Straaler fra de fjerne snedækte Bjerge.«

Arbejde at komme til fuldstændig Klarhed over denne Forfatter, men jeg er overbevist om, at det rigeligt vil lønne Umagen.«

Ogsaa de indfødte Maorier vilde han gerne være til aandelig Hjælp og søgte som nævnt at sætte sig ind i deres Sprog. »Jeg tror ikke,« skrev han, »at kunne forsvare for min Samvittighed at berøve mig selv Midlet til i en kristelig Retning at paavirke disse halvvilde Mennesker, hvormed jeg kommer i Berøring. Uvilkaarlig vækkes Mindet om en Tid i min første Ungdom, da jeg alvorligt tænkte paa at blive Missionær. Da jeg blev ældre stod denne Tanke for mig som en Drøm. Skulde denne Drøm gaa i Opfyldelse nu, da jeg er bleven gammel?« Han syslede med Tanken om en Børneskole, der om Søndagen skulde formes som en Gudstjeneste.

Den engelske Guvernør foreslog de to Sønner, der havde militær Uddannelse, at indtræde som henholdsvis Premierløjtnant og Sekondløjtnant i Landets Militis og der findes (i det kgl. Bibliotek) i den Anledning et ejendommeligt Brev af 19. Juli 1866 fra Monrad til Kong Christian den Niende om ikke at misforstaa, hvis dette Tilbud modtages, og mulig sende ham et tilgivende Svar. Monrad har tydeligvis regnet med en stadig hjemlig Uvilje.

Alligevel vaagnede Længslen efter at vende tilbage og blev stadig stærkere. Trods Nybyggertilværelsens paa mange Maader lægende og helbredende Følger kunde den dog ikke i Længden fylde ham tilstrækkeligt. Derudfra forklares følgende mærkeligt dobbeltprægede Udbrud i et Brev af 9. Februar 1868: »Uagtet jeg efter bedste Evne stritter imod, saa synes jeg dog, at Livet herovre gør mig mere og mere aandelig fattig og at jeg gradvis synker, men jeg haaber dog i sin Tid at være tilbage til Europa med en ved legemligt Arbejde styrket Konstitution og med et friere, skønt ikke glædeligere Blik paa Forholdene i Verden.« De to Personlighedsretninger i ham er stadig i indbyrdes Strid. Nok kalder han sine Morgen- og Aftenture den »stemningsfuldeste Begyndelse og Afslutning af Dagen« og det oplevede noget »ejendommeligt fortryllende«, men han siger ogsaa: »Jeg er for gammel og har for lidt Forstand paa farming, jeg overfalder undertiden af en uendelig Kedsommelighed ved det hele Wirtschaft.« Alt dette er Sundhedstegn, der kræver større Raaderum for hans stærke Aand efter den genfødte legemlige og sjælelige Kraft. Derfor bliver Hjemrejsen besluttet. Nu søger han videre Afløb for sin Virketrang og det gælder baade religiøst og politisk. Nogen Forskydning er ikke indtraadt. Fraværelsen fra Danmark har styrket ham ved at kaste ham ind i helt andre Forhold, men den har ikke paa nogen Maade forandret ham i den indre Struktur.

Det viser sig klart i følgende Udtalelse fra London under Hjemturen i et Brev til Sønnen Viggo, der stadig opholdt sig i Ny Zeeland: »Jeg har naturligvis ikke endnu bestemt, hvad jeg vil tage mig for, naar jeg kommer hjem. Jeg maa først lære at kende Forholdene derhjemme og navnlig hvorledes min egen Stilling er efter 3½ Aars Fraværelse. Undertiden staar en Landsbypræstegaard i en højst indtagende Belysning for mig navnlig efter at jeg paa hele Rejsen har været beskæftiget med en teologisk Afhandling. Undertiden staar det derimod for mig som meget behageligt at træde i Forbindelse med et eller andet Blad som anonym eller halvanonym Medarbejder, men saa forudsætter jeg jo rigtignok, at mit Arbejde vilde blive godt betalt. En saadan Stilling vilde kunne bevares selv om jeg blev Minister (hvortil der jo rigtignok ej er nogen Udsigt) ja den vilde endog i saa Fald være mig til megen Gavn, da jeg altid som Minister har savnet et Organ. Saaledes stiller Fremtiden sig for mig paa en højst forskellig Maade alt eftersom Stemningen gaar i den ene eller anden Retning, mais nous verrons.« Det er i enhver Henseende den religiøst og politisk dybt grebne Monrad som før med den samme levende Ærgerrighedsdrift i sin brændende og uroligt stridende Dobbelt sjæl. De, der har villet hævde, at han først med 1864 og dets Følger fandt sine egne religiøse Forudsætninger og blev sig virkelig kristelig bevidst med Troen som det faste Livsgrundlag for Personligheden tager ganske fejl. Han kom tilbage med fornyet Kampmod og Stormfuglen hævdede sig atter til Flugt mod høje Maal.

Til Ungdomsvennen den sygelige og svagelige C. F. Allen, der var nedsunken i et vist Tungsind, skrev han: »Jeg vil haabe, at dette Brev ikke vil finde dig i Norden, men i et sydligt Klima, saa du kan vende styrket og vederkvæget tilbage til det store interessante Arbejde. Hvor det maa være fornøjeligt, naar man mærker, at Alderdommen nærmer sig, da at kunne se tilbage paa et saadant Arbejde i Stedet for kun at have en Virksomhed at se tilbage paa, om hvilken, naar man vil holde sig til Sandheden, man ikke kan vide om den har været mere til Skade end til Gavn.« Hans indre Tvivl følger ham usvækket, ingen Afklaring har i Virkeligheden fundet Sted, men karsk og sund paa Legeme og Sjæl er han nu parat til at fortsætte den gamle Linie — kun modnet gennem dyrekøbte Erfaringer.

Oprørsbevægelser blandt Maorierne og de deraf følgende Uroligheder — Værdigenstandene gravedes ned dybt under Forraadskammeret — fremskyndede i nogen Grad Afrejsen, fordi Regegeringen indstændigt henstillede til ham at forlade Ejendommen

indtil Faren var afværget. Monrad tog Sagen meget koldblodigt og fortæller i »Om politiske Drømmerier«, hvorledes han undlod at lade sig forvirre af de mange uholdbare Rygter, som Situationen satte i Omløb: »Det var en stille Nat, kølig som Sommernatten i hine Lande. Alt var tyst, jeg hørte kun Sangen af Moskitoerne, der sværmede Millionvis. De synger af Glæde over Livet, det korte Liv, og priser om Natten deres Skaber som Skovens Fugle om Dagen. Kun denne Lyd hørte jeg og saa hendes Aandedræt, der sov ved min Side. Aftenen havde været urolig. I Skumringen var en Englænder kommen galoperende og havde meldt, bleg, forstyrret, at Hauhauerne, de fjendtlige Maorier, kun stod to Mil fra Pladsen. Det var ganske sikkert. Høvdingen for de nærboende venskabelige Maorier havde sprængt to Heste for i Tide at bringe Underretning derom til sin Pah. Maorierne vilde derfor heller ikke sove hjemme i deres Hytter, men ude i Skoven.« Monrad tilføjer, at »dog kunde det efter de sidste paalidelige Efterretninger ikke være saa,« og til Familiens Beroligelse forelæste han om Aftenen de gamle Bladartikler fra 1848 om den paniske Skræk i Jylland ved de falske Rygter om de rendsborgske Tugthusfangers Plyndringstog op gennem Landet.

Hjemrejsen⁶⁾ paabegyndtes 10. Januar 1869 og foregik med Skibet »Asterope«, der anløb London 15. April. Turen havde sine alvorlige Hændelser. Kaptajnen døde og Monrad foretog Begravelsen. Ogsaa et Barn døde og et Par Passagerer blev sindssyge. Monrad plejede Hustruen, der var meget svag, men hendes Tilstand bedredes dog.

Til Belysning af Monrads inderste Tankeliv i Udlændighedstiden er opbevaret to udførlige og indgaaende Samlinger af Optegnelser, der klart og utvetydigt aabenbarer visse aldrig hvilende Overvejelser i hans Sind.

Den ene Samling er hans saakaldte Aforismer, en Række nedskrevne Strøtanker, som ved en ren Hændelse er bleven opbevaret — om end kun i Afskrift — og findes i Rigsarkivet. Det hedder deri:

»Jeg baade undrer mig over og beundrer den Kækhed, hvormed det ene Menneske bedømmer det andet. Jeg undrer mig derover, thi Dommen medfører Ansvar (dømmer ikke, at I ikke skal dømmes) og jeg forundrer mig derover, thi hvilken umaadelig Overlegenhed hører der ikke til for at sætte sig ind i et andet

⁶⁾ Som Udtryk for sin Taknemlighed for Gæstfriheden i Byen Wellington skænkede Monrad det derværende Museum et stort Udvalg af sin Samling af Raderinger.

Menneskes Sjæls Tankegang og Forhold, saa man kan bedømme hans Handlinger

Foragt er det rette Vaaben mod Medmenneskers letsindige Domme, Foragt er forkastelig som Angrebsvaaben, men kan med Rette benyttes som Forsvar for din Fred. Ved Foragten kaster du de uretfærdige Domme fra dig, du sletter dem ud som man udsletter hvad der er skrevet paa en Tavle. Hvorfor skulde du søge at retfærdiggøre dig eller indtage en anklagets Stilling? Du kan dog ikke gøre dig forstaaelig, thi du er lykkelig, hvis du har én, som kan fatte dig, og for hvor mange vil du vel aabne din Sjæl til at snadre i, hvad der er dig det helligste og dyrebareste? Bliv ikke vred, thi Vreden holder paa Krænkelsen, Foragten lader den fare. Vreden forgifter Sjælen med Bitterhed, Foragten frigør den med et Smil over Daarskaben. Og om du vil være lykkelig, saa gemmer du ikke paa Vreden. Saml Erindringer om den Velvilje, du har mødt, som din Sjæls bedste Skat og lad Foragten kaste Mindet om lidte Krænkelser paa Møddingen

Lykke er Livsglæde, Ulykke er Livslede. Alt kan du have hvad dit Hjerte kan ønske: Guds frygt, Sundhed, Kundskaber, Venner, Rigdom o. s. v., men har du ikke Livsglæde, saa har du intet. Som Solen i et Nu kan formørkes, saa kan Livsglæden slukkes i din Sjæl. Her hjælper ingen Trøst, intet Haandtryk eller Smil, intet Arbejde, ingen Anstrengelse, ingen Bøn. Da er du ensom, ja i Sandhed ensom. Hører du, at en kær Søn ligger dødelig syg, da fælder du ingen Taarer, men det er som din Sjæl lettedes ved Tanken om, at han bliver befriet for Livets Tryk. Erfarer du, at din Datter har Haab om at blive Moder, da sukker du uvilkaarligt, thi din Hu fæstes ved Livets tunge Byrder, der venter paa den ufødte, og sejler du over Havet med, hvad der er dig kært, og rejser et Uvejr sig og mærker du, at dit Skib har at bestaa en Kamp paa Liv og Død, da gyser du ikke, men tænker: o, gid en Bølge vilde rulle hen over os alle og Havet gemme os i sit Dyb. Ja, da er du ensom, du forstaar ingen og ingen forstaar dig, du fristes næsten til at ønske dig en fiks Ides Trylleverden for at slippe ud af Vanskelighedernes Tryk. Her maa ties, her maa bies

Forveksl ikke Sorg med Livslede. Den livslede vilde glæde sig om han kunde sørge. Sorgen er Glædens Tvillingsøster, de har samme Moder: Kærligheden. Kun naar du elsker kan du sørge og glædes. Det er med Misundelse, at den livslede ser et Menneske vride sine Hænder i Fortvivlelse og udgyde Taarer, saa ej engang Nattens Søvn standser Graaden. Thi den, der har Kraft

til at sørge, har ogsaa Kraft til at glæde sig. Menneskene jager efter Lykken, fordi de haaber der at finde Glæden, men Glæden kommer aldrig alene, den holder Sorgen i sin Haand. Alt, hvad du elsker, volder dig Glæde og volder dig Sorg — saa er nu engang de menneskelige Kaar. Vil du fly Sorgen, saa maa du sky Glæden og skyde Kærligheden fra dig, men da bliver dit Hjerte øde. Livets Kunst bestaar i at have Livets Fylde i Sjælen, og Livets Fylde har Mængder af Glæder og Rigdom af Sorger. Deri bestaar den livsledes Ulykke, at hans Hjerte er tomt, at hans Kærlighed er slukket. Dog! slukket? nej, bittert vilde han beklage sig, hvis du gjorde ham denne Bebrejdelse. Et Menneske har sine Lemmer selv om han er lamslaaet, saaledes har han Kærligheden, men den er lamslaaet. Og det er hans Elendighed«

Den anden Samling kalder Monrad selv i et tidligere nævnt Brev til sin ældste Søn »en teologisk Afhandling«, som han paa hele Hjemrejsen har været beskæftiget med. Det er 16 tætskrevne Ark og dateret: Stille Hav 10. Januar 1869 — altsaa paabegyndt selve Afrejsedagen.⁷⁾ I den store aabne Natur med det bølgende Hav til alle Sider har mange og forunderlige Tanker bevæget hans Sjæl.

Afhandlingen, der udtrykker dybt alvorlige Sjælsudviklinger og Sindstilstande, begynder med stærke Selvpofordringer til at fastholde Troen som det absolut centrale i Sjælen trods alle Lærdomme, Forestillinger og Meninger om mangt og meget. Man mærker hans store indre Sjælekampe. Stærkt beskæftiger han sig med Tankernes mærkelige Verden: »Hvorledes fandt de Vejen til din Sjæl, hvorfra kommer de? Er der i din egen Sjæl ubekendte Egne, dunkle Dyb, hvorfra de stiger? Eller kommer de udenfor dig, nogle fra det høje, nogle fra det dybe? Eller har din Sjæl sin Rod i en aandelig Verden, der ligger udenfor denne? . . . Ingen Zigeuner er en større Landstryger end Tanken . . . Ikke destomindre er der en Forbindelse i Tankens mest lunefulde Omvandringer, i deres besynderlige Spring. Livet efterlader sig Indtryk i Sjælen, en utallig Mængde af Tanketraade, der slynger sig paa en vidunderlig Maade i hverandre, og det er disse Traade, som Tanken følger paa sine Vandringer . . . Menneskene skal gøre Regnskab paa Dommens Dag for hvert unyttigt Ord de har talt, ak, om vi ogsaa skal gøre Regnskab for hver Tanke.«

Ogsaa Jesu Personlighed sysselsætter ham: »Aabenbaringens Fylde Jesus Kristus levede paa et bestemt Sted til en given Tid.

⁷⁾ I Familiens Eje.

Han var Menneske og som Menneske var han Jøde. Der er ikke blevet tilbage noget Spor af Efterretning om hans levende Ud-vortes, men vi fejler ikke, naar vi antager, at det bar Præget af en jødisk Nationalitet Kristus har talt sit Lands Sprog saaledes som det havde udviklet sig paa den Tid han levede Ja, vi har ikke engang Ordene saaledes som han talte dem, men kun i en Oversættelse. I nær Forbindelse med Sproget staaer den hele Forestillingskreds saaledes som den levede paa hans Tid for det jødiske Folk og i hvilken hans Sjæl er gaaet ind paa samme Maade som hans Legeme har overtaget den jødiske Nationalitets ydre Former. Det var Jesu Hverv at vinde Sjæle til Guds Rige og virke Genfødelse i Tankerne, der angaar Frelsen, og Tankerne og Forestillingerne om alt andet, der ikke vedrørte Sjælens Frelse, maatte staa for ham som noget ligegyldigt, hvilket det ikke var hans Kald at paavirke eller forandre. Ved at optræde som Reformator i denne Henseende vilde han have tabt sit Frelsermaal af Sigte og optaarnet Hindringer for sin egen Virksomhed.«

Om Forbøn for Fjenderne siger han: »Møder din Tanke, idet den forlader dit eget Land, et Folk, der har spildt dine Medborgeres Blod, der har sønderrevet dit Fædreland og bemægtiget sig Dele af det og fastholder hele Byttet, brydende sit Ord at tilbagegive Dele af det, og dersom du har Grund til at antage, at det kun for en Stund ligger stille og fordøjer Byttet, lurende paa det gunstige Øjeblik til at udslette dit Folk af Folkenes Tal, hvorledes skal du bringe det over dit Sind at bede for et saadant Folk, ja, vilde en saadan Forbøn ej være Forræderi mod Fædrelandet. Er Hadet ikke den Følelse, som er berettiget ligeoverfor et saadant Folk, og bliver det ikke en Pligt at gemme som en Skat Mindet om alle de lidte Krænkelser for at ikke Tiden skal dulme Hadet og dermed Kraften og Lysten til at gribe Gengældelsens Øjeblik og søge Oprejsning for de gennemgangne Lidelser. Det er naturligt, at et forurettet og mishandlet Folks Tankegang tager en saadan Retning, men ikke destomindre er det vor fulde Overbevisning, at en saadan Tankegang ej kan retfærdiggøres for Gud og at den, dersom den fæster Rod i Folkets Bevidsthed, vil føre det til Fordærvelse. Alt Had føder Bitterhed i Sjælen, det være Had til Enkeltmand eller et Folk, og af alle de Onder, som Fjendskabet kan tilføje et Menneske, er dette det værste, thi alle andre Onder er udenfor ham, men Bitterheden er inden i ham.«

Interessant er hans Udvikling om de store Ulykker, der kan anrettes, naar Mennesker ikke fastholder Forskellen mellem den oprindelige og den afledte Tro: »Den ene Verdensanskuelse af-

løses af den anden. Det kristelige Samfund er imidlertid paa den ene Side ikke tilbøjelig til at opgive eller ændre Lærdomme, som det engang har fastsat, og kan paa den anden Side dog heller ikke undgaa at paavirkes af den forandrede Verdensopfattelse. Dette Sammenstød mellem modsatte Kræfter fremkalder de mærkeligste Begivenheder i den kristelige Kirke, bevirker Brud og Reformationer En Protestant kan ej andet end villigt indrømme, at der i Kirken foregaar en saadan Omskiftning af de afledede Troslærdomme. Dersom en saadan Omskiftning ej kunde være begrundet i selve Sandhedens Udvikling, da maatte man forkaste al Reformation.«

Dette viser, hvorledes hans gamle Tvivl stadig var levende og stillede ham meget frit overfor alt dogmatisk, der kun havde Betydning som Kirkens Forsøg paa at udtrykke de bagvedliggende Sandheder, men Troens Grundvold hviler for ham i Menneskets egen Sjæl og dens Erfaringer. Det gaar som den røde Traad gennem hans senere Postille. Han taler stadig til det ræsonerende i sit eget Sind.

XVI

POLITISK OG PRÆSTELIG VIRKSOMHED EFTER HJEMKOMSTEN.

SVARET TIL DYRLÆGE HANS JENSEN

Trods alle i Folkebevidstheden nedfældede Forestillinger om det modsatte maa det stærkt fremhæves, at den Monrad, som kom tilbage til København 28. April 1869 og tog foreløbigt Ophold hos Datteren og Svigersønnen paa Hummeltofte efter sin lange Udlændighed under de fjerne Himmelstrøg, i store Træk var ganske den samme højt higende og stærkt urolige Aand som før. Helt forkert er — som allerede nævnt — den Opfattelse, at han egentlig først efter 1864 fandt sine egne religiøse Forudsætninger og da blev sig virkelig bevidst i sin kristne Tro. Kristendommen var ham ikke mere eksistentiel nu end forud, hans Tro og hans Tvivl kæmpede vedvarende, Religion og Politik indtog fremdeles samme indbyrdes Forhold i hans Liv som tidligere, de to Grundretninger i hans Væsen stredes lige kraftigt, hans af ideelle Motiver udsprungne Ærgerrighed og Magttilstræbelse var heller ikke afsvækket om end naturligvis præget af de omskiftede Forhold og det var hans bestemte Hensigt — som han udtrykte det i et Brev til Sønnen Viggo — endnu at »gøre lidt Gavn for gamle Danmark« efter sine gamle og stadigt lige levende Livstilskyndelser. I Landflygtigheden havde han haft sine dybe indre Brydninger og Overvejelser, men de var ikke tilendebagte og blev det aldrig nogensinde, de fulgte ham efter Hjemkomsten og blev den Inspirationskilde, som forklarer meget af hans fortsatte Livsgerning og dens Enkeltheder. Hans egen Indstilling overfor Folket var ikke forandret, men derimod var Folkets Holdning overfor ham vedvarende bestemt af Ulykkesaarets frygtelige Skuffelse og Bitterhed og dette sidste blev uovervindeligt. Hans Nederlag var uigenkaldeligt. Han følte det godt og dog drev noget i hans Natur ham til ustandselige Forsøg paa at genvinde sin Position og sin mægtige Aands naturlige Virkefelt. Visse dæmpede Udtryk i hans Privatbreve fra Ny Zeeland maa ikke vildlede, under Lavaen glødede Ilden lige kraftigt i Dybet, og det foran citerede Brev fra London taler sit tydelige Sprog om den

i hans Væsens allerhelligste Indre opbevarede Fanatismens Tryllestav, der under hans Mesterhaands Evne kun behøvede den opflammende Varme for igen at sætte Knopper og udvikle sine Frugter. Med selvvironisk Anstrøg og indre Selvtilfredsstillelse siger han i Redegørelsen, at »det ikke er lykkedes mig at slukke al politisk Interesse« under Fraværelsen, og »naar Tankerne har trængt mig for haardt har jeg givet dem Luft for at blive fri for dem.« Nu som før gik han ikke frem efter bestemte Maal eller Planer, men efter Livets og Samfundets Trang og Tarv, og stedse gjaldt de Ord, som Julius Lange i sin Tid efter hans Fald skrev til Georg Brandes 20. Juli 1864: »At Monrad ikke har haft nogen Plan, deri har du vist Ret — det er jo næsten bleven en Doktrin hos ham, at man ingen Plan maa have, da Erfaringen har lært ham, at alle Planer alligevel kommer tilkort. Han har naturligvis Uret i deraf at slutte, at man ingen Plan skal have.«

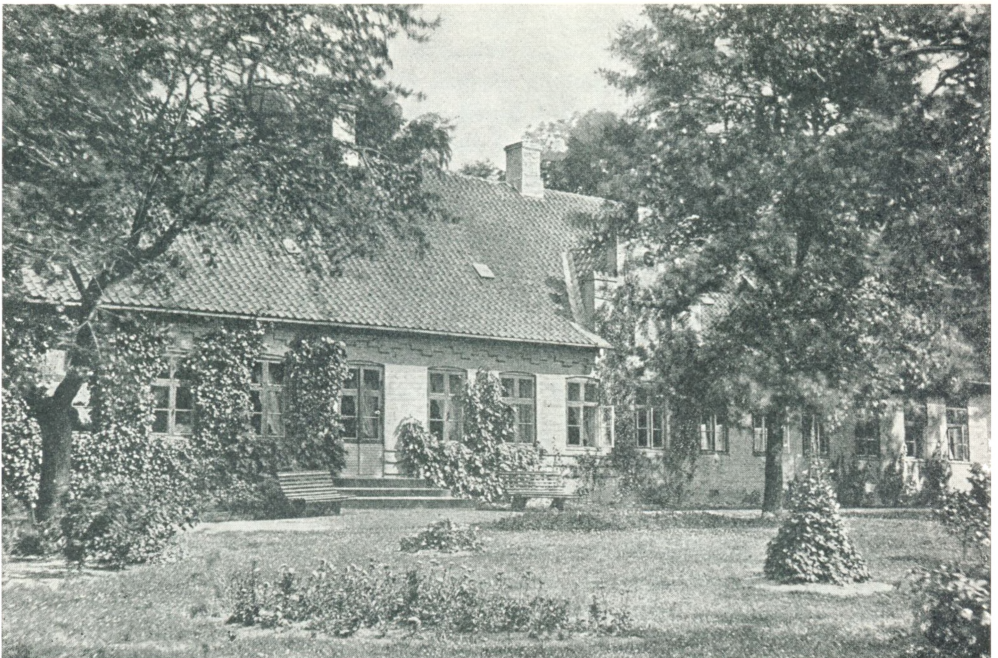
Monrads Tilbagekomst følte af Datiden som en opsigtsvækkende Begivenhed og blev et almindeligt Samtaleemne. Fra flere Sider hilstes han ganske vist velkommen igen, men som Helhed stod Offentligheden i sin Uvillighed spørgende og afventende overfor ham. Dommen om ham var faldet og blev fastholdt. Selv havde han med inderlig Glæde genset Sjællands grønne Kyster og Københavns Taarne forude. »Hjertet hoppede i Livet paa os alle, hjemme var dog bedst,« skrev han. Med fuld Lyst og Styrke kastede han sig ind i de hjemlige Forbindelser og Opgaver saadan som de efter Omstændighederne drog ham.

Han aflagde Besøg adskillige Steder for at knytte de gamle Traade og Venskabsbaand paany. Det første gjaldt Kongen, men synes at være faldet noget køligt ud, hvis man tør stole paa Kriegers Dagbøger, hvor det 30. April hedder: »Jeg traf i Dag Monrad. Han ser alvorligere, men flink ud. Til Kongen havde han aabenbart udtalt sige mere bestemt om Prøjsens Magtstilling end det behagede Kongen. Da den almindelige Mening her er for en Tilslutning til Frankrig under en Krig med Prøjsen taler Monrad mod dette Eksperiment.¹⁾ Hvem ved, om Frankrig vil have os med. Det er va banque! Kronprinsen er fremdeles ubehagelig i sin Omtale af Monrad. Han har ikke glemt den Tilbagevisning

1) Dette stemmer ikke overens med Monrads senere Stilling og maa vist tages med stor Varsomhed som Udtryk for det virkelig forefaldne. Det strider ogsaa følelsesmæssigt mod Kriegers Dagbogsoptegnelse et Par Uger forud: »Mærkeligt nok vaagner der en vis Godhed hos Kongen ved Erindringen om Monrad. Det gør til hans Omgivelsers OVERRASKELSE et vist Indtryk paa ham, at Monrad tog sig vor Skæbne saa nær, mens Hall er ligeglad.«

»Karere« — D. G. Monrads Hjem paa Ny Zeeland

Bispegaarden i Nykøbing F. i D. G. Monrads Tid

han fik af Monrad, da han i Statsraadet kom med den Paastand, at naar Kongen havde udtalt sin Vilje kunde der da ikke være Tvivl om, at den vilde blive udført, en Paastand Monrad besvarede med en Forklaring om de forskellige Konstitutioner. Iøvrigt indlod Monrad sig ikke paa sine Fredmtidsplaner.« Tschering skrev i et Privatbrev: »Monrad har været hos mig efter sin Hjemkomst og ligeledes opfordret mig til at træde ind i Rigsdagen, men ogsaa den Opfordring har jeg undslaaet mig for at følge uagtet han tilføjede, jeg tænker spøgende, saa vilde han ej heller indtræde.« Enkedronning Caroline Amalie fortæller i det tidligere berørte Brev til Peder Rørdam, at Monrad en Tid efter sin Tilbagevenden har besøgt hende paa Sorgenfri: »Hans Besøg her var mig meget kært, man kan godt tale med ham om det, der mest interesserer mig, om Menneskekarakteren og om gudelege Ting. Deres Omdømme om ham: han er et ædelt Menneske — har glædet mig. Han forekommer mig ogsaa at være forældet ved alt, hvad han aandelig maa have lidt! Han havde hos mig sit første Møde med Hall. Hall blev nemlig meldt, da Monrad var hos mig, og jeg ytrede da: lad ham komme ind, det er jo Venner! Rygtet sagde nemlig, at der eksisterede en Spænding mellem Monrad og Hall, og derfor hedder det nu, at jeg har stiftet Forlig imellem disse, fordi Hall senere var kørt til Hummeltofte og var bleven tre Timer hos Monrad.«

Allerede 1. Maj — tre Dage efter Hjemkomsten — var Monrad tilstede ved Kommunitetets 300 Aars Fest paa Regensen, hvor hans Nærværelse vakte den største Opmærksomhed. I sit Værk »Regensen« skriver Professor Knud Fabricius: »Særligt Indtryk gjorde Monrad. Ikke just, at der herskede Enighed om Indtrykkets Art. De unge følte sig snarest begejstret og henrevet, mens de ældre nok fandt hans Tale yderst genial, men tillige noget urolig og sønderrevet. Skade, at den ikke er bevaret, saa at vi sevl kan dømme.«

Datidens Blade giver imidlertid et meget godt Referat. I »Dagbladet« hedder det: »Hovedinteressen samlede sig om Monrads Tale, i hvilken Spøg og Alvor gik Haand i Haand, og som fængslede Forsamlingens Opmærksomhed henved en halv Time. Da han fra England, hvor Efterretningen om den forestaaende Fest naaede ham, sejlede hjem til Danmark over Nordsøen, hvis Vande laa stille og spejllære, var Ungdomsminderne mægtigt steget frem for ham og derfor var han nu — paa sin egen og Datters Bryllupsdag — her tilstede. Han talte dernæst om Samlivet paa Regensen . . . han mindedes sin egen Begejstring, sit Haab og sine store Tanker om, hvad han vilde udrette for Vi-

denskaben og Fædrelandet. Det var gaaget ham som det gik alle, at Nødvendighedens Grænselinie, udover hvilken ingen naar, havde stødt de store Tanker tilbage, men endnu havde han Mod og Begejstring tilovers og han vendte sig til de forsamlede unge med Forsikring om, at Kampen for Ideen lod sig føre igennem al den daglige Pligts Trivialitet. For Ungdommen, hvis Kald det var altid at holde Haabet og Begejstringen løftet op, for den Ungdom, som i det kommende Hundredeaar skulde bo der, hvor vi havde hentet vore bedste Minder, vilde han udbringe en Skaal. Talen blev modtaget med levende Bifald.«

Det er tydeligt, at Monrad har grebet Anledningen og benyttet den som en Introduktion til sin Genoptræden i Hjemlandets offentlige Liv. Vingerne udfoldedes paany.

I Begyndelsen af Juli foretog Monrad af private Grunde en kort Rejse til Paris, hvorfra Chr. Winther med sin stadige Beundring for Svogeren skrev til Constantin Hansen: »Vi havde da den store Glæde at se Monrad et Par Gange, mens han opholdt sig her. Han saa rask og stærkt ud og det synes som om Landvæsenet paa Ny Zeeland, Krigen med Maorierne og de lange Sørejser endmere har styrket ham baade i Sind og i Skind. Det er et mærkværdigt Menneske.« Paa Vejen gæstede Monrad Ems, hvor han — foruden sin gamle Ven og Præst Peter Rørdam — traf den svenske Tronfølger Prins Oscar. Ogsaa i Paris talte Monrad med flere fremtrædende Mænd og i den Anledning falder Krieger hen i sine gamle Spydigheder: »Nu er Monrad kommen tilbage fra sin Udflugt til Paris. Han løb til Thiers og til forskellige andre. Han har udfundet, at Fred er Løsnet og vil afvæbne. Derfra løb han til Prins Oscar i Ems (han havde og villet besøge Kongen af Prøjsen, som han heldigvis dog ikke traf) han vil nu have et Pactum confraternitatis med Sverige. Begge disse Ideer udviklede han for Frijs, der lo ad ham . . . Monrads Skrivesyge gaar nu saa vidt, at han nedlader sig til at meddele sine Pariserindtryk i Berlingske Tidende. Alle tørster efter Fred — vil Kejseren indrømme parlamentarisk Styre, saa er Freden sikker. Nogle siger, at han har kontraheret med Berl. om at levere Artikler for 2000 Rdl.«

Den sidste Bemærkning hentyder til Monrads Medarbejderskab ved Berlingske Tidende, hvor han allerede fra 15. Maj efter Bladets Opfordring ugentlig skrev en politisk Artikel under Mærket D-d. Denne Forbindelse varede i to Aar og Artiklerne udkom i tre smaa Bind »Politiske Afhandlinger«.

Naturligvis var Redaktionen ikke altid enig med ham og undertiden blev Uoverensstemmelsen saa betydelig, at det gav An-

ledning til Krav om Ændringer eller endog Afvisning af Artiklen. Desværre er Kriegers Dagbøger den i Enkeltheder ikke altfor paa-lidelige Kilde til Oplysning her. Det hedder 27. August: »Idag var Monrad hos Martensen og bad ham om alle Kirkeforfatnings-love, som kunde opdrives. Det skønnes dog fra meget forskellige Sider, at Monrads Skriven i Dagblad for Honorar vækker For-argelse uden Hensyn til Indholdet. Saadant kan jo ej heller ske uden en Underordnelse, der er lidet passende. (Redaktøren) har alt strøget en hel Artikel og fremtvunget Forandringer andet-steds. Monrad maa og underkaste sig Forhør. Saaledes er han adspurgt om, hvad han mente med Hensyn til Bondevennerne. Han svarede, at han vilde rose de enkelte (Tscherning, J. A. Hansen) og derpaa stærkt angribe hele Partiet.« Den 10. Sep-tember: »Nu begynder Monrad at meddele fremmede Kirkefor-fatningslove i Berlingske Tidende. Monrad havde igaar skrevet en Artikel om Krig og Fred, fremstillende Danmarks absolutte Magt — ingen Hær, intet Reservefond, ingen Fæstning. (Redak-tøren) fik Betænkelighed og spurgte sig for. Frijs erklærede i stor Forbitrelse, at Artiklens Optagelse var et ligefremt Brud (paa Forholdet mellem Regeringen og Bladet), som straks vilde blive konstateret. Monrad havde imidlertid selv taget Artiklen tilbage.« Den 29. September: »Monrad har igen faaet en Artikel tilbage- vist. Den handlede om Grundlovsstridigheden af den foreløbige Lov om Regeringen i Kongens Fraværelse. Han skrev i den An-ledning til Frijs, der formentlig var for storslaet til at gøre nogen Indvending mod en saadan Artikels Optagelse. Frijs sva-rede, at hvis der kom Oppositionsartikler i Berl., vilde det blive konstateret, at Regeringen ikke havde nogen Forbindelse med det.«

Fra anden Side²⁾ er dette sidste Forhold nærmere belyst. Udenrigsministeren Grev C. E. Frijs lod inden Afsendelsen sit Svar gaa til P. Vedels Gennemsyn med den Bemærkning, at »jeg vilde sætte Pris paa om De vilde gøre mig opmærksom paa, om der var en eller anden Ting eller rettere Bemærkning, hvorved Biskoppen kunde føle sig stødt, thi jeg ønsker at svare saa ro- ligt paa hans perfide Skrivelse som muligt, bilder mig ind ogsaa at være det, men Forsigtighed er en Borgmesterdyd.« Selve Sva- ret lyder: »Jeg tillader mig at remittere den i Brevet indeslut- tede Artikel, hvorover jeg naturligvis ikke vil tillade mig nogen Dom. Jeg har gjort Redaktøren af Berlingske Tidende opmærk-

2) Det nordslesvigske Spørgsmaals Historie 1864—79. Aktstykker og Breve. Ved Aage Friis. II, S. 271—74.

som paa, at naar Artikler, saaledes som Tilfældet har været, optages i Berlingske, der enten dadler eller sætter under Diskussion de væsentligste Lovgivningssager, der har fundet deres Afgørelse i de sidste forløbne Aar, da vil jeg anse mig forpligtet til at søge konstateret, at Berlingske ikke staar i nogensomhelst Forbindelse med Regeringen — ikke er officiøs, men maa betragtes som et antiministerielt Organ, thi ingen Regering kan være tjent med at faa Udseende af som om den ikke havde nogen bestemt og fast Overbevisning.

Jeg maa derfor ogsaa gøre en bestemt Indvending imod Deres Højærværdigheds Bemærkning i Begyndelsen af den højtærede Skrivelse, hvor der ytres, at Vennen har sagt, at jeg var foreslaaet etc., thi dels har min Hovedbestræbelse gennem Aar gaaet ud paa at være saa jævn og tage saa jævnt og roligt paa alting som muligt, dels kan jeg, hvor meget man end i og for sig tror, at man ikke skal bekymre sig om Smaating, ikke anse det som noget ubetydeligt om Regeringen faar Udseende af at være splidagtig med sig selv og at der ingen Disciplin og Holdning er hos den. Lad der være Kritik og Opposition ligesaavel som der er Regering og officiøs Presse, men lad dem ikke blandes saaledes sammen, at man tilsidst hverken ved om man har det ene eller det andet. Efter Forholdenes Natur og egen Opfattelse kan jeg ikke hindre Kritik, men jeg kan ikke ønske at hindre denne, fordi meget læres og derved vindes ved Kontrol af sine Medmennesker, men denne maa træde frem saaledes, at det bliver tydeligt, at det er nye og andre Ideer, som har deres Berettigelse og deres Tid, men dette vil efter min Formening ikke være Tilfældet, naar ikke efter slige Udtalelser og Diskussioner som ovenfor henpeget til et Brud finder Sted eller konstateres imellem Regeringen og vedkommende Blad, som ellers og naturligt efter de hidtil udviklede Forhold antages for undertiden at modtage Meddelelser og Oplysninger fra Regeringens Side.«

Monrad sendte ham et nyt Brev, hvis Ordlyd ikke kendes, og Frijs svarede: »Der kunde intet være mig mere imod end at begrænse Hr. D-d's Ytringsfrihed — det er kun Stedet, hvor Ytringerne fremkommer, der vil fremkalde eller vil kunne fremkalde Forvirring, og det er denne, som jeg efter bedste Evne vil søge at hindre. Deres Højærværdigheds sidste Forslag maa aabenbart være Skæmt. Mellem Køer og Heste vilde det faa Udseende af som om man vilde kaste Perler for Svin.«

For tredie Gang skrev Monrad og nu sendte Frijs sit Svar til Andræs Overvejelse med den Begrundelse, at »min Hensigt er at svare roligt — følgende den Mellemevej ej at saare Manden

og ej heller prostituere Regeringen enten ved overdreven Frygt eller Tapperhed — og derfor vilde jeg gerne spørge Dem, om De i det almindeliges Interesse vilde billige et Svar i den Retning... Jeg anser det ikke for at være af saa liden Vægt for D-d's Søndagsbetragtninger, at han anses og agtes for en af de vigtigste Personer i Landet.« Svaret fra Frijs begynder med en Undskyldning for nogle Dages Forsinkelse, men »Grunden hertil er ikke den, at jeg har villet benytte mig af en Ret til ikke at svare, fordi en saadan Ret i det foreliggende Tilfælde ikke eksisterer for mig, da jeg betragter det som en Pligt ligeoverfor Deres Højærværdighed at svare og at meddele, at jeg ikke anser det for forsvarligt fra Regeringens Standpunkt, saaledes som jeg opfatter dette, saavidt det staar til denne ikke at gøre sit til, at Berlingske hindres i at blive et fælles Lokale saavel for Regeringens Meddelelser og Oplysninger som for oppositionelle Artikler, hvor berettigede end disse maatte være saavel med Hensyn til Indhold som paa Grund af Formen, idet herved vilde indrømmes bemeldte Blad eller dettes Ejer en større Magt og Indflydelse end jeg tror er ønskeligt.»

Der er ingen Tvivl om, at Monrad følte sig ret oprørt ved Udenrigsministerens aalesmidige Afvisning, som i Realiteten var skarp nok. Krieger skriver i Dagbøgerne: »Monrad irriterer sig mere og mere, fordi Frijs ikke finder Behag i hans Angreb paa Finanstilstanden, Hærordningen og den indenrigske Politik. Tir mig ikke over i Oppositionen, siger han.« Den paagældende Artikel lod han under Mærket 39 optage i »Fædrelandet« 18. November.³⁾ Maaske var det ikke blot tilfældigt, men med tilsigtet Ironi, at han samme Dag havde en udenrigspolitisk Artikel i Berlingske Tidende og overfor Læserne kaldte den en »Kammerats Betragtninger«, fordi hans »hele Visdom skyldes Aviser og Tidsskrifter« uden Kendskab til »de europæiske Kabinetters hemmelige Planer.« Forøvrigt skete der det ejendommelige, at da han den 30. November skrev en Artikel i Berlingske Tidende om det sønderjyske Spørgsmaal, hvor han med en kraftig Hentstilling opfordrede til at nære fuld Tillid til Regeringens Vilje og Evne til at varetage Danmarks og Nordslesvigs Tarv i denne fælles Livssag, fremkom »Fædrelandet« med nogle Udtalelser om, at D-d nu syntes at have stillet sit publicistiske og politiske

³⁾ Noget lignende gentog sig et halvt Aarstid senere med en Artikel om General V. Raasløff, da han gik af som Krigsminister, og Monrad skrev til Sønnen Viggo, at »naar en Artikel befindes at være for delikat af den Berlingske Tidendes Redaktør, saa gaar den lige i »Fædrelandet« med Mærket 44.«

Talent til Raadighed for Regeringen, men overfor dette vilde Bladet forbeholde sig selv at forblive i sin hidtidige selvillige Uafhængighed.

Hertil svarede Monrad 14. December i Berlingske Tidende: »Det er den Ære, som »Fædrelandet« saa selvilligt tillægger os, at vi skulde være Regeringens Organ, som vi Sandheden tro ikke formaar at tilegne os. Vi staar ikke i nogensomhelst Forbindelse med Regeringen. Det er over fire Maaneder siden, at vort Øje er blevet kvæget ved Synet af en Minister. Vi faar hverken umiddelbart eller paa anden Haand nogen Oplysning, noget Vink eller nogen Anmodning fra Ministeriet . . . Vi skriver ikke i Ministeriets, ikke i Folkets, ikke i noget Partis, men i vort eget fattige Navn, i to, eller hvis ogsaa det skulde findes for anmaasende, i ét Bogstavs Navn . . . Skal det virkelig være Ubeskedenhed, naar vi udtaler den Forventning, at man i disse Artikler vil finde en alvorlig Stræben efter Sandhed? Den, der lever i det store bevægede politiske Liv, omjublet af Meningsfællers Bifald, kan maaske med Lethed opgive den Trøst, der ligger i en saadan Forventning. Den ensomme, der kun fører Samliv med sin egen Bevidsthed, vil nødig gøre Afkald paa den . . . Ved at betegnes med et bestemt Mærke faar vore Artikler et saa individuelt Præg, at deres Optagelse i denne Tidende ingeniunde medfører, at samme Tidendes Redaktion skulde dele alle de deri udviklede Anskuelser. Vi paaskønner den Frisindethed, som den ærede Redaktion har vist mod os ved at aabne sine Spalter for vore Artikler, og det er for ikke at forspilde den, at vi nødes til at klare vort Forhold til Regeringen, i Følge hvilket vore Artikler er et Udtryk af vore egne, af en enkelt Mands og ikke af Ministeriets Tanker.«

Det for en Natur som Monrads ingeniunde lette Forhold til Berlingske Tidende med den i hvert Fald i nogen Grad beskaarne Ytringsfrihed maa sikkert paa en vis Maade betragtes som paa tvunget af Omstændighederne, fordi det for det første var »godt betalt« (for at bruge hans eget Udtryk i Brevet fra London med Hentydning netop til en saadan Stilling) og hans Økonomi trængte til denne øjeblikkelige Indtægt, hvorhos han for det andet alligevel her trods enhver Indskrænkning havde en saa vid Mark til at udtale sig om alle Spørgsmaal, at han ikke dengang kunde finde nogen tilsvarende. Men nægtes kan det ikke, at disse to Aars politiske Afhandlinger er mærket af det noget lænkebundne i Forholdet og ikke ejer den samme uhammede Straaleglans, som ellers lyser ud af hans Fremstillinger. Dog fornægter hans sproglige Mesterskab og ejendommelige Tankeverden sig

selvfølgelig ikke, men glimter frem Gang paa Gang i forskellig Sammenhæng. Han skriver f. Eks. om Skandinavismen: »En Mand forærede en Gang sin lille Pige Maanen og Barnet jublede over Gaven, naar hun saa den straale paa Himlen. Da vilde Ulykken, at en jævnaldrende Kusine havde faaet den samme Gave af sin Moder, og herved opstod der stor Kiv og Uenighed mellem de smaa. Jeg tilstaar, at jeg ofte uvilkaarlig er kommen til at tænke paa denne Kamp ved at se Striden her i Landet mellem Antiskandinaver og Skandinaver og mellem Skandinaverne indbyrdes, da en skandinavisk Forbindelse for Tiden er uopnaelig.«

Artiklerne omhandler alle mulige Omraader, Indland og Udland, Island og de vestindiske Øer, Kirke og Skole, Fæstevæsen og Forsvar, Lovgivning og Statistik, Politik og Økonomi, derunder ogsaa Rigsdagens Forhandlinger. »Vi læser Rigsdagstidenden,« hedder det, »ikke blot Bladenes korte Uddrag, nej, selve Rigsdagstidenden. Vi siger det med en vis Selvfølelse, thi deres Tal er ikke stort, der udfører den samme Bedrift. Undertiden gør vi den Gerning sukkende, men undertiden er det os en sand Fornøjelse.« Han siger i en af Artiklerne, at han ligesom »genem en lille Rude betragter det bevægede politiske Liv.« Ind imellem giver han særdeles livlige og veltrufne Smaaskildringer af fremtrædende politiske Personer, idet han afholder sig fra »personlige Angreb og Insinuationer eller nogle smaa Knappe-naalestik, der er saa yndede i vor paa Grunde og Grundighed fattige, paa Corsartone saa rige Tid.«⁴⁾ Den første Artikel omhandlede netop Tscherning og skyldtes utvivlsomt deres før berørte Samtale, hvori Monrad opfordrede ham til atter at stille sig til Folketinget, idet han i saa Fald ogsaa selv vilde gøre det. »Hvor ofte har ikke hans Tale lydt i Folketingssalen buldrende, drøgende, skummende som en vild Fos, altid fuld af nye Tanker og rig paa Ideer. Vel stod Tankerne nu paa Hovedet og nu paa Benene og vel kom Ideerne snart paa kryds og snart paa tværs, men altid blev Foredraget vægtigt ved et frisk, nyt og ejendommeligt Blik paa enhver Sag.« I en senere Artikel tilføjer han: »Han var aldeles ikke Herre over Formen. Der var noget uragtigt, noget barokt i hans Veltalenhed, men det barokke hos ham gjorde samme Indtryk som naar man i en Klippeegn ser store Klippemasser taarnede op paa og ved Siden af hverandre i de besynderligste Formationer. Hans Tale var en Række af Eksplo-

4) Denne sidste Paastand om Knappenaalestikkene er kun rigtig efter Ordlyden, men ikke i Realiteten, idet han saarede meget stærkere med sine skarpe sarkastiske Udfald.

sioner, den ene Mine sprang efter den anden og udbredte Død og Fordærvelse, naar man ikke var i en passende Afstand.« Om Orla Lehmann hedder det: »Som bekendt sætter de adelige megen Pris paa, at deres Adel er gammel. Det gaar Frihedsvenerne paa en noget lignende Maade. Fra hvad Tid skriver sig dit Diplom som Frihedsvener? Fra Frederik den Sjettes, Christian den Ottendes, Frederik den Syvendes Tid? Det gør i Frihedsvenernes Øjne en stor Forskel. Du kan naturligvis være en lige saa god Ven af Friheden, naar Venskabet er stiftet før, som naar det er indgaaet efter dens Sejr, men det faar dog et ejendommeligt Præg af Paalidelighed, naar det skriver sig fra Kampens Dage. Lehmanns Diplom skriver sig fra Frederik den Sjettes Tid . . . Han havde det fuldstændigste Herredømme over Sproget. Jeg har aldrig hørt selv i det mest livlige Foredrag, at en Sætning gik i Stykker for ham, hvad der desværre ofte kan hænde mangan anden.« Monrads Karakteristik af Høyens Veltalenhed er tidligere gengivet.

Saaere sjældent berører Monrad i »Politiske Afhandlinger« Forholdet mellem de politiske og det religiøse. Glimtvis siger han overfor den truende fransk-tyske Krig: »Den, hvis Hjerte føler varmt for Fædrelandet og Menneskeslægten, kan kun frigøre sig for en ængstelig Spænding ved den Overbevisning, at det ikke er Tilfældet, som er Verdens styrende Magt«. Kun i en enkelt Artikel, der er rettet mod Vilhelm Birkedals Forsøg paa at gøre Modsætningen mellem Grundtviganerne og de øvrige Elementer af det forenede Venstre lige saa stærk som Modsætningen mellem Lys og Mørke, Aand og Kød, Kærlighed og Had, kommer han nærmere ind paa Spørgsmaalet. »Efter vor fulde Overbevisning er der ikke noget politisk Parti her i Landet uden at det er besjælet af Kærlighed til Fædrelandet,« siger han. »Kærligheden til Fædrelandet afgiver det fælles Grundlag for alle de politiske Partier. Striden er kun om paa hvilken Maade det store Formaal bedst skal naas . . . Meningsforskellighederne beror kun paa en forskellig Opfattelse af den politiske Stilling og de europæiske Magtforhold . . . Det kan imidlertid ikke nægtes, at i al Bedømmelse af politiske Forhold paavirkes Beregningen næsten altid enten bevidst eller ubevidst af Sindelaget eller maaske snarere af den Grundanskuelse af Tilværelsen og dens Kræfter, som man har tilegnet sig. Vi skal indskrænke os til at antyde to forskellige Retninger. Du stoler paa din Sags Retfærdighed og som en Følge deraf paa den guddommelige Beskyttelse og denne din Tro lægger et saa vægtigt Lod i Vægtskaalen, saa at det usandsynlige kommer til at staa som sandsynligt. Dette er den ene Retning.

Det er rimeligvis den, der ligger Vilhelm Birkedal nærmest. De, hvis Anskuelse bøjer sig til den modsatte Side, har for Øje det guddommelige Udsagn: Mine Veje er ikke Eders Veje og Eders Tanker er ikke mine Tanker — og med dette Udsagn for Øje kan de ikke tilegne sig nogen fast og urokkelig Overbevisning om, at den Verdens Udvikling, som forekommer dem den ønskeligste og retfærdigste, stemmer overens med Forsynets uudgrundelige Veje. De kan ikke frigøre sig for den Tanke, at der er en Synd, som bestaar i Overtrædelse af Budet: Du skal ikke friste Herren din Gud — og at denne Synd spiller en stor Rolle finder de begrundet ved den Omstændighed, at Fristelsen i saa Henseende udgjorde en Trediedel i alle Frelserens Fristelser. De kan ikke rive sig løs fra den lille Tabel og finder en Retfærdiggørelse for denne deres Vedhængen, naar Frelseren siger: eller hvilken Konge, som drager i Krig at stride mod en anden Konge, sidder ikke først og beraader sig, om han er mægtig til med ti Tusinde at møde den, som kommer imod ham med tyve Tusinde, men hvis ikke, udsikker han Sendebud, mens den anden endnu er langt borte, og handler om Fred.« Monrad tager ikke selv Stilling til de to Opfattelser, men det er efter hele Betragtningen ganske klart, at han stadig staar paa sin gamle Anskuelse fra 1864, hvorefter Menneskelivet maa regne med sine egne iboende Forudsætninger og til dem maa Troen altid knytte sig. Monrad gaar ikke ud fra Miraklet, men fra det kristne Aandslivs indre Styrke som en betydningsfuld Faktor for Folkeeksistensen og Nationens Fremtidsmuligheder.

Da Samarbejdet med Bladet ophørte skrev han: »Idet jeg hermed standser med min toaarige Virksomhed som den Berlingske Tidendes Tirsdags Politiker, saa maa denne Standsning dog ikke opfattes som et Afkald paa fremtidig politisk Virksomhed under en eller anden Form, under den samme eller en anden eller uden al Maske. Evnen til at deltage i Forhandlingen af Fædrelandets Anliggender — vi haaber, at man ikke vil frakende os denne Evne — medfører under vort Lands smaa Forhold en moralsk Forpligtelse. At udtale sine Tanker er ofte det eneste Middel til at frigøre sig for dem og til at vinde den Ro og Klarhed i Sindet, som anden Livsgerning kræver. Med det Ønske, at det bestandig mere maa blive indset, at man kun ved at dæmpe Parti- og Folkehad vil være i Stand til at ramme Fædrelandets Tarv, og med det Haab, at vor Virksomhed maa blive anerkendt for ikke at have været uden al Betydning i denne Henseende, byder vi vore Læsere et efter Omstændighederne kort eller langt Farvel.«

Blandt de højst uensartede Indlæg i »Politiske Afhandlinger«

vaktes den største og videste Bevægelse af de fire Artikler, der omhandlede Londonkonferencen og den Omtale, som Dyrnlæge Hans Jensen fra Stubbekøbing havde givet af den. Denne af Of-fentligheden ellers ukendte Mand har derved faaet sit Navn be-varet for Efterslægten. I Fortsættelse af sine Udtalelser paa et Folkemøde i Nykøbing paa Falster angreb han i Lolland-Falsters Stiftstidende 3. Juni 1869 Danmarks afvisende Stilling til de for-skellige Delingsforslag, der fremkom paa Londonkonferencen, og sluttede: »Jeg holder mig overbevist om, at det af mig her frem-førte af uhildede Læsere vil betragtes som gyldigt Bevis for, at den daværende Regering ikke havde Statsmandskløgt eller Stats-mandsfremsyn, og det i Forbindelse med det doktrinære (det nationalliberale) Partis tidligere Handlinger er Skyld i, at de tro Nordslesvigere nu er under Prøjsens Herredømme.« At dette Udfald fremkom i Monrads gamle Valgkreds har naturligvis som en nærliggende ydre Aarsag bidraget til at fæste hans Opmærk-somhed paa det, men det forklarer paa ingen Maade den dybe lidenskabelige Glød, hvormed han under Udfoldelse af sin fulde polemiske Dygtighed tog Sagen op til en meget udførlig og per-sonlig grebet Behandling. Angrebet har i sig selv blot været den Gnist, der tændte hans Sjæls eksplosive Overvejelse i Flamme. Dette aandelige Sprængstof fra 1864 fyldte altid hans Sind med Spørgsmaal om hine Begivenheders Sammenhæng, de afgørende Beslutningers Aarsager og Rækkevidde, det personlige Ansvar og Historiens Dom, og baade vaagen og i Drømme tumlede hans Fantasi og Følelser og Tanker bestandig med det og lod ham al-drig i Ro. Der hengik nøjagtigt to Maaneder inden Monrads før-ste Svarartikel fremkom 3. August, men psykologisk er det et Ud-tryk for, hvor haardt han er blevet ramt. Han har brugt meget lang Tid til at bestemme, hvorledes han under sit Mærkes Ano-nymitet bedst og mest virkningsfuldt skulde gøre Forholdet op mellem sig selv og Folket. »Tilfældige Omstændigheder har for-hindret os fra tidligere at tage Ordet,« begynder han, »men denne Sag hører da heller ikke til dem, der ved Udsættelse taber i Interesse.« Det indledende Udtryk synes mere taktisk end egentlig sandt i absolut Betydning og meget tilfældige har Udsættel-sesomstændighederne i hvert Fald ikke været i ydre Henseende. Der kan næppe være Tale om stort andet end hans Forberedelse til Præstekald.

I Brevet fra London havde han nævnt en Landsbypræstegaard som sit foreløbigt gejstlige Maal ved Siden af en politisk Blad-ansættelse og han søgte derfor Sogneembedet i Brøndbyerne vest-for København, der var blevet ledigt ved den kendte grundtvig-

ske Præst Gunni Buscks Død kort før Monrads Hjemkomst. Til Sønnen Viggo skrev han 7. Juni efter Ansøgningens Indsendelse: »Jeg har langt mere Lyst til at ende mit Liv som Landsbypræst end som Pensionist, da jeg føler Glæde og Tilfredsstillelse ved den præstelige Virksomhed. Det vil ogsaa være den letteste Maa- de for mig, hvorpaa jeg kan skaffe Moder et Hjem, hvori hun kan føle sig tilfreds. Jeg er derhos saa nær ved Byen i Brøndby, at jeg, desom det senere skulde ønskes, ikke er udelukket fra Deltagelse i det politiske Liv og dog kan vedblive at udføre min Embedsgerning.« Meddelelsen om, at han søgte Præstegerning, modtoges af Offentligheden med forskelligartede Følelser efter det Syn man havde paa ham. Fru Heiberg skrevtil Krieger: »Andræ er henrykt over, at Monrad søger Præstekald. Han er steget i hans Agtelse herved i den Grad, at han vil gøre ham en Visit.« Derimod skrev »Fædrelandet«, at Monrad vilde gøre baade sig selv og sit Fædreland Uret, hvis han ved at søge Præstekald und- drager sig det politiske Liv: »Som offentlig Mand, som Rigsdags- mand og Statsmand, er Monrad, i Held og Uheld, bagvasket og lovprist, altid en Storhed. Som Landsbypræst vilde han kun være — en Besynderlighed.«⁵⁾ Monrads Præstegerning skal senere om- tales. Han modtog sin Udnævnelse 2. Juli og blev indsat 1. Au- gust — to Dage før hans første Artikel om Dyrslæge Hans Jensens Angreb blev offentliggjort.

Tilsammen er de fire Artikler et dialektisk Mesterstykke, som næppe nogensinde er overgaaet paa Dansk, og i den Retning staar

⁵⁾ Følgende Notits i »Fædrelandet« 24. Marts er et noget kuriøst Vidnesbyrd om, hvad man fra visse Sider havde kunnet tænke sig om Monrads offentlige Genoptræden, da hans tilstundende Hjemven- delse rygtedes: »En Korrespondent til Lolland-Falsters Stiftstidende har betegnet det som en meget heldig Ide, at nogles Opmærksomhed før det i Mandags foretagne Borgmestervalg (som Fattigborgmester i København) var bleven henvendt paa Biskop Monrad, som man haa- bede vilde være villig til at overtage dette Embede, naar han kom- mer hjem, og at man derfor havde tænkt sig Muligheden af at ud- sætte Valget, hvis Ministeriets Samtykke endnu kunde faas. Vi kan bekræfte, at nogle virkelig har haft denne Tanke, men om den egent- lig kunde betragtes som heldig forekommer os dog noget tvivlsomt. Hvor begavet en Mand Monrad end er og hvor overordenlig end hans Flid og Energi, saa ligger hans Gaver dog ikke just i den Retning, hvori han her vilde være kommen til at virke, og det var ligesaa lidt sandsynligt, at han efter 3½ Aars Fraværelse fra Fædrelandet og efter i en lang Aarrække ikke at have sysselsat sig med kommunale Anliggender vilde være rede til straks ligesom han kom hjem at kaste sig paa Hovedet ind i denne for en Mand af hans Betydning mindre tiltalende Virksomhed.«

paa Højde med Søren Kierkegaards bedste Ydelser. Forøvrigt skrev en politisk Iagttager⁶⁾ senere om Monrad: »Jeg vilde kalde ham vort politiske Livs Søren Kierkegaard, dets grublende Eremita, den enkelte, der har Kraft til at tænke Paradokset til Ende og stille sin ideale Fordring til Menneskeheden derefter.« I Artiklerne satte Monrad de til Grund liggende Problemer under Debat paa en saadan Maade, at han under Form af en Selvbeholdelse om egne Fejl og Tilstaaelser af egen Brøde i Virkeligheden lægger den egentlige Skyld over paa det danske Folk og retter Hovedanklagen mod sin Samtid. Med en mageløs velsisciplineret Ironi og en genial Strategi i Argumentationen synes det som om han selverkendende retter sin polemiske Klinge mod sit eget Bryst, skønt disse Stød kun er paa Skrømt og han i Realiteten vender den mod Nationens Hjerte. Bag hans Indrømmelser i det grundliggende ligger en Dobbelttydning, som mange Læsere slet ikke fatter og andre først opdager for sent, og efter Sammenhængen er disse Bekendelser i deres egentlige Væsen et camoufleret Forsvar for ham selv og et underforstaaet Angreb paa Modstanderne. Straks efter den første Artikel saa »Fædrelandet« det straks og skrev: »Indrømmelsen er intet andet end en bitter Ironi, han giver Hr. Jensen Ret for at kunne give det danske Folk Uret.« Derimod skrev Biskop Martensen til Domprovst Gude: »Har De læst D-d's (Monrads) sidste Artikel i Berlingeren, hvor han i en Artikel mod Dyrslæge Jensen bekender flere af sit Ministeriums grove Fejl og udtaler et Slags: pater peccavi!⁷⁾ Det er højst mærkeligt, men beklageligt er det, at naar han vil komme med saadanne Bekendelser, han da ikke gør det med mere Alvor og Værdighed, men i en halvt spasende Artikel mod Dyrslæge Jensen.« En nærmere Gennemgang vil vise, at Martensen helt har misforstaaet Monrad (navnlig den raffinerede Ironi) og at der i dybere Betydning aldeles ikke er noget pater peccavi i dennes Udsagn — tværtimod lader hans Skriftemaal den store Dom glide over paa andre. Ligesaa forkert er det, naar Svend Hauge (i »D. G. Monrad som religiøs Personlighed«) vil hævde, at »Monrad ikke gjorde noget Forsøg paa at unddrage sig det Ansvar, der paahvilede ham for den uheldige Udgang af Krigen 1864, men havde Mod til aabent at vedgaa det.« Mod manglende Monrad ganske vist ikke, men han brugte det — som

⁶⁾ Zodiacus (ved P. Hansen) i en Artikelrække i »Nær og Fjern« 1. Juni 1873 — de paagældende Artikler udkom siden i Bogform: Parlamentariske Stjernebilleder, 1875.

⁷⁾ Fader, jeg har syndet.

det skal ses — til at forny sin Udfordring til Skæbnen og det danske Folk for dets Holdning i Hjemløshedsens tunge Tid.

Den første Artikel har til Overskrift og gentaget Omkvæd: Dyrnlæge Jensen har Ret — en glimrende Taktik betragtet som Optakt til den anden Artikels Hovedslag, at Dyrnlæge Jensen har *ikke* Ret alligevel.

»I Hovedsagen slutter vi os ganske til Hr. Dyrnlæge Jensen,« begynder Monrad. »Uden iøvrigt at indlade os paa de af ham fremførte Enkeltheder skal vi erkende, at man begik en stor Fejl og ydede Konge og Fædreland en slet Tjeneste ved at lade Londonerkonferencen opløses uden nogen fredelig Afslutning og at man efter al Sandsynlighed ikke nu vil være i Stand til at opnaa saa gode Betingelser, som Londonerkonferencen gav Udsigt til.«

Men nu lægger Monrad sin første Fælde og fortsætter: »Ja, vi skal endog gaa videre og indrømme, at jo tidligere man havde tilvejebragt en endelig Ordning des gunstigere vilde den være bleven og at Christian den Niendes Regeringstid frembød langt større Vanskeligheder end Frederik den Syvendes.«

Behændigt er det egentlige Ansvar hermed skudt tilbage til Fortiden, hvis Regeringsforsyndelser havde skabt de fremkomne Vanskeligheder, og under disse nævner han nu først de blandede Distrikter. Dersom en Afstemning skulde have fundet Sted,« siger han, »da kunde der under den Stemning, som den Gang herskede i disse Egne, ej være nogen Tvivl om, at den vilde være gaaet os imod... At bevare de blandede Distrikter var imidlertid en Æressag for Danmark. Vi skal ikke her fælde nogen Dom om de efter den første slesvigske Krig i disse Distrikter givne Sprogbestemmelser. Vist er det, at de har bidraget væsentlig til at vanskeliggøre den diplomatiske Stilling. Men disse Bestemmelser var nu engang givne... Med hvilken varm Nidkærhed havde ikke det danske Folk vaaget over det danske Sprogs Rettigheder i disse Distrikter, hvor magtesløst var ikke enhver Røst hendøet, der havde talt mod Sprogbestemmelserne! Maatte man ikke vente, at man hellere vilde vove det yderste end at udlevere netop disse Distrikter?«

Paa den Maade gør Monrad sine Forgængeres kortsynede Fejltagelser til det ansvarlige Moment, naar han fortsætter: »Vi indrømmer, at hele denne Anskuelse var urigtig, Dyrnlæge Jensen har Ret. Et er en Overbevisning før Faren og noget andet samme Overbevisning i Faren. Ærens Love strækker sig ikke videre end Nødvendigheden og et Folk er letnemt med Nødvendigheden som Læremester. Det var urigtigt ikke at ville opgive de blandede Distrikter, naar man ved denne Vægning kun bevirkede, at man

efter kort Tids Forløb kom til at opgive ikke alene de blandede Distrikter, men ogsaa de rent danske.«

Dernæst fremdrager han Hensynet til Monarkiet paa Grund af Kongehusets ejendommelige Stilling og siger: »Kongen havde jo oprindeligt aldeles ingen Arveret til nogen Del af det danske Monarki. Selv om man formener, at den agnatiske Arvefølge var gyldig for visse Dele af Hertugdømmerne, saa var han dog ikke den nærmeste Agnat. Afkald, Traktater og Love satte ham ved Frederik den Syvendes Død paa Tronen for at ved denne Foranstaltning det samlede Monarkis Enhed kunde bevares. Denne historiske Sammenhæng mellem Adkomsten til Tronen og Monarkiets Enhed maatte fremkalde stor Betænkelighed, naar der blev Tale om at afstaa nogen Del af Monarkiet, og det kan ikke have været uden stor Selvovervindelse, at Regeringen gik ind paa Afstaaelsen af Hertugdømmet Holsten, Hertugdømmet Lauenborg og den rent tyske Del af Hertugdømmet Slesvig Der fremkom i Pressen Ytringer, som gik ud paa, at Kongens Adkomst til Tronen afficeredes, naar Monarkiet opløstes ved en saadan Afstaaelse af Land. Det var dengang ikke let at forudse, hvorvidt denne Anskuelse vilde finde Indgang hos Befolkningen, thi Dynastiet var ungt og havde endnu ikke ret fæstet Rod. Hine Ytringers Holdning var overordentlig stor i indflydelsesrige Kredse Samtidig hermed indtraf vor Gesandt i Rusland med sit Forslag om at søge Frelse i et Slesvigholsten i personal Union med Kongeriget. Hans Forsøg paa at danne et nyt Ministerium paa dette Grundlag mislykkedes. Det forekommer os, at dette Øjeblik havde været det rette for Ministeriet Monrad til at fra-træde. Det var kaldet til Magten væsentlig ved Kongens Tillid. Det nød den ikke længere og manglede saaledes sit Støttepunkt. Dersom den Plessenske Episode ej var indtruffet kunde det maa-ske siges at være bunden til at gennemføre den Politik, hvorom man var kommen overens. En saadan Forpligtelse hævedes ved den nævnte Episode. Ministeriet blev og afslog at afstaa mere end Hertugdømmet Holsten, Hertugdømmet Lauenborg og den tyske Del af Hertugdømmet Slesvig. Udfaldet har vist, at dette var en Fejl. Vi indrømmer det. Dyrnlæge Jensen har Ret.« Snildt har Monrad her ladet et Medansvar glide over paa Dynastiet — det vil sige Kongen, som han i sin Tid lod træffe Afgørelsen.

Derpaa omtaler hen det glippede Haab om engelsk Hjælp, men gør det som en Anklage mod det danske Folk for dets manglende Kampvilje. »Hvilken Begejstring fremkaldte ikke Efterretningen om vor Sejr ved Helgoland i England,« udbryder han. »Er det urimeligt at antage, at et heldigt og heltemodigt Forsvar af Als

vilde have gjort et saadant Indtryk paa det engelske Parlament, at det vilde have fattet en anden Beslutning? Dog selv om man gør en Indrømmelse i denne Henseende, saa var det efter alt, hvad der foreligger, en Fejl at antage, at vi vilde have kunnet forsvare os saaledes, at vi kunde vække Begejstring for vor Sag i Udlandet. Vi nødes derfor til at indrømme det: Hr. Dyrnlæge Jensen har Ret.« Og ud fra denne næsten haanende Ironi konkluderer Monrad i en uforlignelig Ripost: »Haabet om engelsk Hjælp glippede og det er en stor Fejl saavel for Mennesker i Almindelighed som for Politikere i Særdeleshed at nære et Haab, som glipper.«

Monrad slutter med et lignende elegant ironisk Udfald mod sin Angriber: »Hr. Dyrnlæge Jensen anser det, at man i sine Afstaaelser ej vilde gaa nord for Dannevirkestillingen, som et Bevis paa, at man ej har ført en forstandig, maadeholden og hensynsfuld Politik. Alle andre Statsmænd er dog ikke i denne Henseende ganske enige med Hr. Dyrnlæge Jensen.« Monrad nævner tre Statsmænd, der kaldte Afstaaelsen til Dannevirke et uhyre Offer og en saadan Grænselinie nødvendig for at haandhæve det danske Monarkis Uafhængighed. »Som man ser er de nævnte Statsmænd ikke ganske enige med Hr. Dyrnlæge Jensen, thi de vil ikke kunne bebrejde den Regering, der var villig til at bringe et uhyre Offer, Mangel paa Maadehold og de kan heller ikke dømmе det at være hensynsløst at fastholde den Grænselinie, der ene var i Stand til at betrygge Rigets fremtidige Uafhængighed. Men skønt Hr. Dyrnlæge Jensen saaledes forekommer os at være noget for streng i sin Dom, saa har han dog Ret i Hovedsagen. Ministeriet gik ud fra den Forudsætning, at det danske Folk hellere vilde vove det yderste end afstaa Dannevirke og Landet nord for Dannevirkelinien. Dette var ikke det danske Folks Vilje og det er en stor Fejl ikke at forstaa sig paa, hvad der er Folkets Vilje. Derfor har Hr. Dyrnlæge Jensen Ret.« Med denne stærke Dom over Folket, som ikke vilde vove det yderste, fører han Ansvaret over paa Nationen selv. Han indrømmer ganske vist sine Fejl, men efter Sammenhængen betyder det i Virkeligheden kun, at han tog fejl af de andre og derfor lægger Anklagen over paa dem.

Ironien, der gennemsyrrer den første Artikels »Dyrnlæge Jensen har Ret«, fortsættes endnu mere bidende i den anden Artikels »Dyrnlæge Jensen har ikke Ret«, men Monrad har paa en næsten uhyggelig Maade indlagt sin Sarkasme i en tilsyneladende rosende Form.

»Der er,« begynder han, »noget jævnt og ædrueligt, som gaar gennem den danske Folkekarakter. Man aabner villigt sit Øre for Erfaringens Lærdomme. Med et godt sundt Øje for Livets virkelige praktiske Forhold finder man det uforstandigt at stampe mod Brodden og med forholdsvis Lethed bøjer man sig for Nødvendigheden og finder sig i det uundgaaelige. Vel kan ogsaa vi rives hen af Lidenskaber og fryde os over Luftkasteller, men hurtigt fordamper dog Lidenskabens Rus og vi finder det behageligere at betræde den gamle faste Jord end at forlyste os i de mere luftige Regioner. Det er sandt, at Fortvivlelsen kan give saavel Enkeltmand som Folk overordentlige Kræfter, men Fortvivlelse er ikke en Stemning, der ligger for vor jævne Folkenatur.« Han nævner Fortidens Krigsførelse samt det fortvilede polske Oprør, der havde begejstret ham i Ungdommen og fortsætter med en ligefrem blodig Spot, der naar sin mest skærende Haan i den nedenfor fremhævede Sætning: »De danske Borgere har ogsaa i vor Tid i Gerningen lagt for Dagen, at de elsker varmt deres Fædreland og at de er beredt til at gøre de største Opofrelser, *naar der kun er nogen Udsigt til et heldigt Udfald*, men et fortvivlet Forsvar ligger saa langt fra vor Tanke, at Hr. Dyrslæge Jensen uden Tvivl er det danske Folks Repræsentant, naar han finder det aldeles uforstaaeligt, hvorledes man kunde begynde en fortvivlet Kamp for ikke at afstaa Dannevirke.« Og han gaar videre med stigende Underfundighed i sin polemiske Metode: »Det er nu ikke for paa nogen Maade at bestride Rigtigheden af Hr. Dyrslæge Jensens Anskuelse, men kun for om muligt at gøre det urigtige mere forstaaeligt, at vi tillader os følgende Bemærkning: Dersom Prøjsen af en eller anden Grund fordrede, at vi skulde afstaa Nørrejylland, og vi forgæves henvendte os om Hjælp saavel til de andre Stormagter som til vore skandinaviske Brødre, vilde det saa være rigtigt uden Kamp at afstaa Jylland selv om det var sandsynligt, at man ved at kæmpe vilde komme til at tabe ej alene Jylland, men ogsaa Fyn? Dersom man vil sætte sig ind i dette Tilfælde, som jo iøvrigt er grebet aldeles ud af Luften, saa vil man paa ingen Maade bifalde, men dog maaske kunne forstaa den Fejl, der blev begaaet ved ikke i Tide at opgive Dannevirkelinien som Danmarks Riges Grænse.« Nu kommer et Mesterstød betragtet fra hans eget Synspunkt: »Endnu kun ét Ord inden vi gaar over til at betragte det, hvori Hr. Dyrslæge Jensen ikke har Ret. Dersom Prægefredens Bestemmelser blev loyalt gennemført, saa vilde Resultatet for Danmark sandsynligvis ikke blive meget forskelligt fra, hvad der kunde have været opnaaet paa Londonerkonferen-

D. G. Monrad

cen. Den Mening, at vi selv om vi optog Kampen dog ved den endelige Ordning ikke vilde komme til at miste det rent danske Slesvig, har saaledes — Fremtiden vil vise det — enten ramt det rette eller været nær ved at ramme det. Dette retfærdiggør imidlertid ikke den paa Londonerkonferencen begaaede Fejl.«⁸⁾

Efter saaledes trods den indrømmende Form at have underbygget sin egen Stilling til Londonkonferencen spørger Monrad med en Spydighed til sin Modpart: »Men paa hvem hviler da Ansvarret for denne Fejl, for denne Mangel paa Hr. Dyr læge Jensens Statsmandskløgt og Statsmandsfremsyn?« Og nu har han Raad til med en indre Selvfølelse at svare følgende, der udelukkende skal ses paa Baggrund af det foregaaende og kun tjene til at fremhæve hans egen stolte Ensomhed overfor de andres manglende Sindsstyrke under Ulykkens Bølgegang: »Her er det Hr. Dyr læge Jensen ikke har Ret. Med Krænkelser af Sandheden lader han Ansvarret falde paa det nationalliberale, det doktrinære Parti. Men Ansvarret falder paa Ministeriet Monrad og da navnlig paa den Mand, hvis Navn Ministeriet bar. Det gaar hverken højere eller til nogen af Siderne, men hviler udelukkende paa ham. Det er bekendt, at han kun støttedes af enkelte Medlemmer af det nationalliberale Parti og at han iøvrigt netop i dette Parti fandt sine heftigste Modstandere. Det er derfor en Fornægtelse af Sandheden, naar man gør Partiet i sin Helhed ansvarligt for det af ham begaaede Misgreb, der havde sin Rod i den Overbevisning, at Danmark vilde kæmpe til det yderste for Dannevirke. At han selv har en Anerkendelse af dette Misgreb forekommer os at fremgaa tilstrækkelig klart af hans Rejse til Ny Zeeland, hans Vægring ved at stille sig til Folketinget, hans Ansættelse i et Landsbypræstekald. Alt dette synes ikke at antyde nogen Tilbøjelighed til at trænge sig frem paa den politiske Skueplads, Hr. Dyr læge Jensens Frygt i saa Henseende er utidig.«

Her maa indskydes, at Bemærkningen om ikke at trænge sig politisk frem kun er et polemisk Skaktræk i Øjeblikket. Han havde ganske vist nylig afslaaet forskellige Opfordringer til at stille sig ved det kommende Folketingsvalg i September, men de nærmeste Aar saa ham alligevel i fuld politisk Aktivitet.

⁸⁾ P. Vedel har senere forsvaret den danske Politik paa Londonkonferencen ved at nævne Haabet om det han kalder en »tredie Akt i Dramaet« og udtaler derom: »Langt hellere en Fred, som af alle erkendes ikke at hvile paa noget som helst Princip, thi den har langt mere Udsigt til ved en Lejlighed, der vel ikke vil altfor længe vente paa sig, at blive revideret paa en virkelig Basis.«

Til Dyrslæge Jensen fortsætter han: »Hvor langt det er fra, at man kan tillægge det nationalliberale Parti i sin Helhed Ansvaret for Opløsningen af Londonerkonferencen uden noget Resultat, fremgaar ogsaa af et Par fremragende Medlemmers Ytringer dengang det endnu var uafgjort, hvilken Vej den danske Regering vilde slaa ind paa ligeoverfor Grev Russels sidste Forslag. Gehejmerraad Hall ytrede dengang med Bestemthed, at man ikke burde lade Londonerkonferencen gaa fra hinanden uden en fredelig Afslutning, og han drog Omsorg for, at denne hans Anskuelse kom til Ministeriets Kundskab. Det er bekendt, at Amtmand Lehmann delte Gehejmerraad Halls Mening.«

Som Biskop Martensen havde misforstaaet Monrads første Artikel findes et tilsvarende Eksempel paa en anden kendt Mands helt afgrundsdybe Misforstaaelse af den anden. Det er den senere Kammerjunker J. J. Holten, som dengang var ansat i Udenrigsministeriet, og i sine Livserindringer »I dansk og ægyptisk Stats-tjeneste« fortæller paa Baggrund af Londonkonferencens Sprængning: »Jeg husker godt det smertelige Indtryk, som det gjorde paa os underordnede i Udenrigsministeriet, da vi erfarede vor høje foresatte Beslutning paa dette skæbnesvangre Tidspunkt. Det vilde Hall aldrig have gjort — var det næsten enstemmige Udraab fra os alle. At dette var rigtigt, derpaa har jeg fundet et Bevis i en Artikel i Berlingske Tidende for 11. August 1869, som tilfældig fangede mit Blik, da jeg søgte efter en anden Ting. Det hedder deri« — og Holten citerer nu ovenstaaende Linier om Monrads Eneansvar samt Halls og Orla Lehmanns modsatte Mening, hvorpaa han udbryder: »Da jeg havde læst dette og vendt Bladet for at se, hvem der havde skrevet Artiklen. var det med en ejendommelig Betagethed, at jeg under dens sidste Linie læste M—d, Monrads velkendte Mærke. Jeg tog i Aanden mit Hat af og bøjede mig dybt for den Storhed, der laa i hin uforbeholdne Selvanklage. Hvilke Lidelser har der ikke gaaet igennem denne mægtige Pande og dette altid brusende Hjerte!«

Monrads Udtalelser er saa langt fra nogen angerfuld eller bodfærdig Selvanklage, at de tværtimod er en Hævdelse af hans — efter egen Opfattelse — dybere Ret overfor Samtiden og med velberaad Hu fremhæver han Modsætningen. Han løser sig fra de nationalliberale, idet han ikke vil have Medansvar for deres fortidige Fejlgreb, og i den anden Artikel paatager han sig blot den Skyld, som han allerede i den første har lagt over paa andre, fordi deres svigtende Holdning var Brødens Aarsag.

Straks efter Monrads første Artikel havde Dyrslæge Hans Jensen uden at afvente den næste — skønt den var bebudet — sendt

Lolland-Falsters Stiftstidende et nyt Indlæg, hvori han anførte følgende Ord fra det engelske Blad »Times« efter Konferencens Slutning: »Det danske Demokrati har villet paatvinge sine tyske Medundersaatte sit Sprog fordi saadant var dets Vilje og fordi det var det stærkeste i Tal. Det kunde ikke formaas til at opfylde de Forpligtelser, hvorved det var bundet til de tyske Magter. Det kunde ikke afholdes fra udfordrende Handlinger, da Klogskab og Forsonlighed var mest nødvendig, eller bevæges til at tilbagekalde dem, da en Fremturen paa denne forkerte Vej maatte bringe Ødelæggelse over Landet Aldrig havde en Nation et længere og tydeligere Varsel om Fare og dog fandt Krigen, da den kom, Danmark uforberedt Historien har intet Eksempel paa en Nation, der saa tydelig og saa bestemt har søgt sin egen Undergang.«

Dette Indlæg krydsede Monrads Svar og gav ham Anledning til den tredie og fjerde Artikel.

Til Mootto satte han over tredie Artikel et Par Linier af en gammel engelsk Folkesang:

Hold Sporet, Svend (boy)! vær rolig, Svend! du skal jo ikke dø,
skønt alle de Smaahunde løbe foran dig og gø —

og det udtrykker unægtelig en ret udfordrende Overlegenhed overfor de kritiske Kommentarer, der fra forskellige Sider i Pressen faldt om hans Udtalelser. Et særlig kraftigt og vidtrækkende Angreb fremkom i »Dagbladet«, der skrev, at efter Londonkonferencen var Folket villigt nok til at kæmpe, men »hvad der manglede var Ledelsen, den kraftige og selvbevidste Ledelse af Folkets Kræfter. Hvilke store Tanker om en blodig Fortvivlelsens Kamp, der har rørt sig i Monrads Indre, kan ingen bedømme, men vist er det, at fra Krigens første Dage indtil hin 8. Juli, da Magten gled ud af hans Hænder, gjorde han intet for at opflamme Folkets Mod, meget for at dæmpe og lamme det.«⁹⁾ Direkte i Artiklen nævner Monrad kun en enkelt anonym Kritik,

⁹⁾ Uden at nævne dette Hovedpunkt sendte Monrad Bladet en Indsigelse mod Angrebets Helhedsbetragtning: »Jeg er ikke tilfreds med den Maade, hvorpaa De har omtalt mig Naar De engang skriver min Nekrolog, da vil De kunne dømme, og da vil De uden Tvivl være saa billig at erindre, at selv det ringeste er noget. De omtaler min Tiltrædelsesprædiken Dersom jeg tør fæste Lid til Vidnesbyrd af Gejstlige og Lægmænd fra mine tidligere Stillinger i Kirken, saa har jeg tidligere ikke været uskikket til gejstligt Kald uagtet jeg forenede dermed en politisk Virksomhed enten som Forfatter eller Rigsdagsmand.«

der under Overskriften »Et Brev fra Landet« havde staaet i »Fædrelandet« og hvori det hed, at »der er Ord, der vidner ikke om Melankoli, men om en Sindets Bitterhed, der kunde forklares og undskyldes for 5 Aar siden, men som nu overrasker og saarer.« Til denne Artikel (»der er kørt ind fra Landet«, siger Monrad spydigt) bemærker han: »Det forekommer os ikke at være nogen ubeskeden Fordring om vi gør Krav paa at kende vort eget Sind og vi kan da overensstemmende med Sandheden forsikre den ærede Herre fra Landet, at det er saa langt fra, at vi føler Bitterhed over Miskendelse, at vi tværtimod har en levende Følelse af, at vor Lod i Livets Lykke langt overgaar vor Fortjeneste.« Indsenderen havde aldeles ikke fattet Monrads Ironi i Anslaget.

Artiklen understreger tre Hovedpunkter, hvor de fleste nogenlunde forstandige Mennesker nok vil være enige, og nævner først det Misgreb at lade Londonkonferencen gaa fra hinanden uden en fredelig Afslutning. »Vi har,« siger han som en snild Advokat, »tilladt os at anføre en Del formildende og undskyldende Omstændigheder uden at vi dog derfor har formaaet at komme til noget andet Resultat. Man kan nu efter Behag lægge større eller mindre eller aldeles ingen Vægt paa disse af os anførte formildende og undskyldende Omstændigheder. Det er Bifunkter, der ikke har nogen afgørende Betydning og som derfor ikke kan svække Enigheden om Hovedsagen. Vi tilstaar, at det havde været os kært om vi, da vi atter optog denne Sag til fornyet Overvejelse, havde kunnet komme til et andet Resultat. Det er Sandheden, der har fravristet os Anerkendelsen af det paa Londonerkonferencen begaaede Misgreb, og det, at vi ligesom med en vis Uvilje har givet efter, kan muligvis have indvirket paa Fremstillingen og foranlediget Misforstaaelse.« Det andet Hovedpunkt er, at Ansvar for dette Misgreb falder paa Ministeriet Monrad, og det tredie gælder Krigsafslutningen, hvor det efter alle de forhaandenværende Omstændigheder og navnlig under den herskende Folkestemning maa betragtes som rigtigt, at Ministeriet Bluhme sluttede Fred, idet det ligesaa lidt som Ministeriet Monrad formaaede at forandre Stemningen. »Der var,« udtaler Monrad, »den mest afgjorte, vi fristes til at sige paniske Stemning for Fred.« Og nu kommer hans snedige Dokumentation, hvor han atter lægger Uretten over paa Folket, hvis Vilje til at kæmpe var for svag: »Vel har der hævet sig kraftige Stemmer til Forsvar for Ministeriet Monrad med Hensyn til det paa Londonerkonferencen begaaede Misgreb og de har lydt, besynderligt nok, uden at Vedkommende synes ret at have forstaaet

Betydningen af deres egne Ord. De paastaar, at det er en Fornærmelse mod det danske Folk at fremføre den Mening, at det ikke havde den alvorlige Vilje til at kæmpe til det yderste for Dannevirke, uagtet det virkelig havde en saadan Vilje. Paa Grund af vor Forkærlighed for det Monradske Ministerium vilde det være os kært om vi kunde tilegne os denne Anskuelse, men Sandheden er os kærere end Personer eller Ministerier og derfor formaar vi det ikke. Turde man nemlig udgaa fra, at det danske Folk havde en saadan Vilje, saa indtræder der en forandret Opfattelse af alle de herhen hørende Spørgsmaal. Det Monradske Ministerium vilde da have været i Samklang med Folkets Vilje, da det bidrog til Afbrydelsen af Forhandlingerne paa Londonerkonferencen, eftersom der ej var Udsigt til der at opnaa Dannevirkelinien, og vel vilde falde et større Ansvar paa dette Ministerium med Hensyn til Tabet af Als, i hvis Forsvar det vilde have været støttet af den kraftige Folkevilje, men Hovedansvaret for den nærværende Tilstand vilde dog glide over paa Ministeriet Bluhme, der sluttede Freden uagtet Hær og Flaade var fuldstændigt kampdygtige og uagtet Folket, dersom den antagne Forudsætning var rigtig, brændte af Begærlighed efter at fortsætte Kampen til det yderste. Vi er overbevist om, at det er meget faa, som har den Anskuelse. Man kan ofte slutte sig til det, der i en bevæget Tid har rørt sig hos et Folk, naar man betragter den Overbevisning, der klarer sig ud af Bevægelsen efterat denne har lagt sig. Nu vel! Hvad er da den almindelige Overbevisning? Er det den, at Ministeriet Monrad begik et Misgreb ved at lade Londonerkonferencen gaa fra hinanden uden en fredelig Afslutning, eller er det den, at Ministeriet Bluhme begik et Misgreb ved at slutte Fred? Vi tror i Sandhed ikke, at Svaret kan være tvivlsomt. Og Haabet, det danske Folks Haab, det Haab vi ikke kan opgive uden at opgive os selv, hvor langt gaar det? Gaar det til Elben? Naar det ned til Ejderen? Standser det ved Dannevirke? Eller er det ikke fyldestgjort, naar alt det kommer til at høre til Danmark, der er dansk og ønsker at være dansk? Men Haabet er Viljens Maalestok.

Men hvem paahviler Ansvarret for Folkets Stemning, spørger han videre i sit Selvforsvar, der tydeligt tager Sigte paa det nævnte Angreb i »Dagbladet« for hans manglende Evne til at rejse Folkeviljen til den fortvivlede Kamp, og han svarer: »Som brave danske Mænd tage hver sit Ansvar paa sig! Lad dem bære det med oprjst Hoved eller segnende Knæ alt som Gud giver dem Kraft, derpaa kommer det ikke an. Lad dem ikke anse det for en forgiftet Pil, hvor man nødes til at paapege et Misgreb, der har

historisk Betydning, naar det sker med en fast moderlig Ømhed, og uden at man tillægger dem et urent Sind eller urene Bevæggrunde. Men fremfor alt synke det danske Folk aldrig saa dybt, at det skulle ville kaste Ansvarret for sin Vilje og for sin Stemning over paa enkelte af sine Børn. Et Folk og navnlig et lille Folk bærer ej altid Ansvarret for sin egen Skæbne, men et stolt og ædelt Folk kaster aldrig Ansvarret for sin egen Vilje og sin egen Stemning over paa andre. Ligesom det kun er usle Mennesker, der ikke vil overtage Ansvarret for deres egen Vilje, saaledes er det samme Tilfældet med Folkene . . . Vi ved, at Folkeviljen hører til Verdens hemmelige gaadefulde Kræfter. Den kommer, naar den vil, den blæser hvorhen den vil. Ingen Mand kan sige: jeg er dens Fader — og ingen Kvinde kan paastaa at have født den. Fuldbaaren kommer den til Verden.« Og derpaa hævder han som en utvivlsom Erkendelse af sin egen Skæbne, at den, som ikke vil paa rette Maade forstaa Folkeviljen, bliver kastet til Side. Den tager ikke Hensyn til nogen: »De være nok saa dygtige og udmærkede, de have gjort sig nok saa fortjente af Folket, dersom de ikke, naar Folkeviljen kommer, træder i dens Tjeneste, da vil den skylle dem bort som et knust Skibs Planker eller blæse dem væk som utærsket Halm.« Disse Ord viser, hvor dybt et Svælg han aner mellem sig selv og Folket ud i Fremtiden.

Den fjerde og sidste Artikel behandler det Spørgsmaal, om det havde været ønskeligt, at der havde været en afgjort Stemning for at føre Krigen til det yderste. »Man maa skelne mellem Formaalet for Kampen,« siger han. »Havde det været ønskeligt, at det danske Folk havde haft den alvorlige Vilje til at kæmpe til det yderste for at bevare Dannevirke? Havde det været ønskeligt, at det havde haft en saadan Vilje for at bevare det rent danske Slesvig, der ønsker og ønskede at blive ved Danmark? Det er to forskellige Spørgsmaal, der kan besvares paa forskellig Maade. Vi nægter ikke, at vi i lang Tid har haft et ubetinget Ja paa rede Haand til Besvarelsen af disse to Spørgsmaal. Nu forholder det sig derimod anderledes. Vi er kommen til den Overbevisning, at Danmark maa være nøjet med, at alt det bliver ved Danmark, hvis Hjertelag er dansk, og at Grænseboernes trofaste Hengivenhed maa være vort fremtidige Dannevirke. Vi vilde ønske, at Grundtvig inden han lukker sine Øjne vilde digte en ny Sang, der kunde afløse »Danmark, dejligst Vang og Vænge«, thi denne Sang gør os det saa smerteligt at rive os løs fra det gamle Dannevirke. Det var ham og de saakaldte Klosterbrødre, der sluttede sig til ham, som først fik det Syn paa Sagen, at

Danmark maatte være nøjet med den Del af Slesvig, hvis Hjertelag var dansk, og han gjorde denne Anskuelse gældende, mens den offentlige Menings stride Strøm gik i den modsatte Retning. Fik han dette Syn ved den underlige Forstaaelse, der fra hans Ungdom af har været mellem ham og Nordens Aand? Eller fik han det, fordi hans kristelige Aandsliv var saa stærkt, at han magtede at overføre de kristelige Grundsætninger paa det politiske Omraade? Eller samvirkede begge Grunde?»

Han fortsætter med en Indrømmelse til Nationalitetsgrænsen, der imidlertid ikke maa vildlede, fordi den efter hele Sammenhængen kun er en Gradsforskkel i Standpunktet og i Virkeligheden ikke nogen Fordømmelse af det: »Vi giver altsaa det danske Folk Ret, naar det ej vilde kæmpe til det yderste for at beholde Dannevirke. Derimod maa vi anse det for ønskeligt, om Folket havde haft en alvorlig Vilje til at kæmpe for at bevare den Del af Slesvig, hvis Hjertelag var dansk. Man vil dog vel ikke sige, at man har kæmpet til det yderste, naar man slutter en saadan Fred, mens Hæren og Flaaden er fuldkommen kampdygtige, mens Fyn ikke er indtaget, Sjælland ikke besat og Fjenden ikke har en afgjort Overvægt tilsøs. Havde der været en saadan Folkevilje til at fortsætte Kampen, saa anser vi det for sandsynligt, at Ministeriet Monrad desuagtet efter Tabet af Als maatte have veget Pladsen, thi denne Begivenhed viste, at om end samme Ministerium havde Vilje til at fortsætte Krigen, saa var det dog ønskeligt, at Fortsættelsen skete paa en anden Maade. Det vilde i saa Fald være blevet afløst ikke af et Freds-, med af et mere kraftigt Krigsministerium. Havde Folket haft en alvorlig Vilje til at fortsætte Kampen, saa kan der næppe være nogen Tvivl om, at Kongen under saa truende og farefulde Omstændigheder havde sluttet sig til Folket.« Han mener, at vi da — ikke mindst ved Englands Hjælp — vilde have opnaaet positive Fredsunderhandlinger ved europæisk Mægling, og paapeger den betydningsfulde Omstændighed, at Danmark ikke nogensinde mere vil kunne forsvare sig saaledes som det havde formaaet at gøre det 1864, hvis Folket alvorlig havde villet det.

Disse Artikler er et karakteristisk Udtryk for de vældige Brydninger og Overvejelser, hvormed Monrad bearbejdede sit eget Sind vedrørende Begivenhederne 1864. Nogen egentlig Afklaring eller noget absolut og endeligt Resultat kom han aldrig til, skiftende Tanker og Følelser fra hans to Personlighedsretninger bølgede og stredes i hans Sjæl (ofte mærkes de begge i samme Artikel) og han følte sig af Nationen kastet ud i en Art Ingenmandsland, hvor der var tomt omkring ham. Han gav ikke Ud-

tryk for nogen Skyldfølelse i egentlig Betydning, men gjorde tværtimod Folket ansvarligt paa Grund af dets altfor svage og vege Holdning, som han efter sit Udsagn for sent erkendte og derfor tog fejl i sin Indstilling til Problemerne. Hans senere fremsatte Indrømmelse til Nationalitetsgrænsen har ringe Værdi som Bekendelse af en Fejlvurdering, fordi han ikke samtidig fordømmer sin Politik og Overtagelsen af det ledende Ansvar i Ulykkesaaret ligesom han ikke frigjorde sig for en vis Sympati for Sprogreskripterne, hvorfra de skæbnsvangre Følger udsprang.

Langt større Opmærksomhed end Artiklerne vakte to Forelæsninger, som han nogle Maaneder senere holdt 8. og 15. December i Universitetets Festsal og paa Aarets sidste Dag udgav under Titlen »Om politiske Drømmerier«. Her har han givet det ransagende og søgende i sit Sind meget gribende og mærkelige Udtryk. Planen har han arbejdet med i længere Tid, idet han allerede 25. Oktober skrev til Sønnen Viggo: »Med mit offentlige Væsen gaar det saa smaat. Ved at bygge Jernbaner, hvor der hverken er Folk eller Produkter, og ved at udvikle et Forsvarsvæsen, hvorom man i private Samtaler indrømmer, at det ikke kan faa nogensomhelst Betydning, kommer man i en bestandig dybere Gæld. Jeg fristes til at gøre en alvorlig Opposition derimod. Det er imidlertid endnu ikke afgjort, om jeg vil være i Stand til at modstaa Fristelsen. Giver jeg efter, saa vil jeg aabne mine Batterier under Form af 3 à 4 politiske Forelæsninger, som jeg vil afholde ved Universitetet og derpaa udgive. Dersom en Valgkreds saa efter disse Udtalelser anmoder mig om at stille mig til Folketinget, saa vil jeg stille mig. Min Hovedtanke gaar ud paa at nedsætte Udgifterne til Forsvarsvæsenet og saa Tolden til det mindst mulige og derved skabe en fri og lykkelig Tilstand, hvis Ejendommelighed ligeoverfor de andre Staters Tilstand kunde vække europæisk Interesse. Jeg antager, at en saadan Tanke vil blive anset for Landsforræderi af vore Patrioter, men det skal naturligvis ikke genere mig, dersom det lykkes mig at vinde en fast Overbevisning om min Anskuelses Rigtighed.«

Alene det ejendommelige Sceneri ved Forelæsningerne, der holdtes Klokken 3 Eftermiddag, gav Datiden Anledning til malende Skildringer. Saaledes skriver P. Vedel: »Næppe har vel nogen, der hørte disse Forelæsninger, senere glemt det mægtige, men tillige uhyggelige Indtryk de gjorde, og det skyldtes ikke blot Foredragene selv, men ogsaa de ydre Forhold, hvorunder de blev holdt. Disse egnede sig ogsaa i højeste Grad til at sætte Fantasien i Bevægelse. Det var en mørk og raakold Decembereftermiddag, at man samledes i Solennitetssalen, der med dens den-

gang endnu nøgne Vægge og kun oplyst af de to Lys oppe paa Katederet virkede ret trist og nedtrykkende. Monrad besteg Katederet og ved Lysenes flakkende Skin gensaa man det mægtige Hoved, men Haaret var blevet hvidt og Ansigtet var furet af Tanker og Sorger, kun Øjnene havde bevaret deres skarpe, næsten dæmonisk gennemtrængende Blik. Saa begyndte han sit Foredrag, hvert Ord lød ind i Salens fjerneste Krog og paahørtes i dyb Tavshed, og alt som det skred frem blev Stilheden dybere, Tusmørket sænkede sig tættere ned over Tilhørerne, og de følte sig mere og mere uhyggelige. Det var ogsaa et meget mørkt Billede han tegnede af Landets Fremtid.« I »Dagens Nyheder« hedder det, at han talte »for en ligesaa talrig som intelligent Tilhørerkreds. Det er længe siden, at denne mægtige Stemme har lydt i vore Forsamlinger og paa Tinge, at denne dybe indholdsrige Tanke har lysnet op i Tidens Forestillingskredse, og det var maaske tildels derfor, at Monrads Foredrag i Gaar efterlod et saa dybt Indtryk hos os. Det var i højeste Grad ejendommeligt baade hvad Form og Indhold angik. I førstnævnte Henseende næsten skødesløst, ligesom tilfældigt og dog sluttende sig nøje om Indholdet, aabnede Foredraget Blikket for en Fantasi, en Tankedybde og en storslaaet Alvor, der anvendt paa Betragtningen af Danmarks Fremtids-skæbne, af det danske Folks Livsudsigter, i det ene Øjeblik henrev ved sin Inderlighed, mens det i næste saa at sige ængstede ved sin bitre skærende Spot . . .« Og »Dagbladet« udtaler: »Der er ved Monrads offentlige Optræden siden hans Hjemkomst noget underligt gækkende, noget elveragtigt, man kan ikke ret faa samtidigt Hold paa Manden og hans Ord . . . Foredragene var nærmest en Art Skriftemaal. Monrad lider af tunge Tanker, han er ikke blevet helbredet for dem ved tre Aars Arbejde i Urskovens dybe Ensomhed . . . Haanlig og bitter greb han ind i nogle af Tidens Drømmerier for at udfylde deres Plads med nye Drømmebilleder, udmaledede med hele hans Talent for Farvernes Sammenstilling, men ikke varige eller sandere, for derpaa atter at knuse disse med sin blodige Ironi og tilsidst at efterlade alt i et Kaos, hvis Mørke ingen Viljes Lyn, ingen Haabets Straale gennembrød. Bogstavelig som figurlig mørknedes det bestandig mere under Foredraget og da til Slutningen de usikre flimrende Lys kun lod de lyttende Ansigter træde svagt frem af den dunkle Masse og kastede Talerens store fortrukne Skygge henover Væg og Loft svarede Situationen ganske til Indholdet: alt var Drømme og Eventyr, Fantasi og Stemning, Viljeløshed og onde Anelser.«

I Fortalen til det trykte Skrift siger Monrad: »I det mundtlige Foredrag afveg jeg vel paa flere Steder fra Manuskriptet, men

da det ikke har været mig muligt klart at erindre Afvigelserne, saa har jeg ikke foretaget nogen Forandring.« Hans Afvigelser bestod væsentligt af forstærkede Udtryk, hvor han blandt andet ændrede Ordene om den cicilerede og den fortvivlede Krigsførelse til den cicilerede og den barbariske samt indskød den Paastand, at Flaaden var Skyld i vort Tab af Norge.¹⁰⁾

Monrad indleder den første Forelæsning med den Tilstaaelse, at han ustandseligt knuges af vældigt stridende Tanker, som hjem søger ham selv i Nattens lange Timer, og nu maa han prøve at skaffe sig Luft under Trykket ved at kaste dem ud til andres Overvejelse. »Stirrer vi Virkeligheden under Øjnene saaledes som den er beredt vort Fædreland, da gribes vi let af Haabløshed. Saa aabner Fortiden sig for os med dens store Billeder af Heltedaad og Heltekraft og den mægtige Storhed, hvortil vort Fædreland svang sig, og i det vi fordyber os i Fortiden tykkes det os, at vi nok vilde være i Stand til at udføre de samme Bedrifter. Og fast uden at vi selv ved af det fører disse Fortidens Billeder os hen til det lyse Fremtidsbillede af et stort og mægtigt Norden, idet vi uden at ænse det springer over den mørke Nutid . . . Har du prøvet paa at kæmpe med en Tanke, som du ikke vil gribe, men som vil gribe dig og som du derimod søger at undfly? . . . Hvorfor modstaa en saadan Tanke? Er det end ikke nogen stor og ny Tanke, saa maa det dog være en meget alvorlig Tanke, der er saa paatrængende Dag og Nat. Hvorfor griber du ikke Tanken, hvorfor fylder du ikke din Sjæl med den og vier dit Liv til dens Udførelse? . . . Var det en enkelt Tanke, saa var det muligt. Men det er en Tvillingtanke. Og disse Tvillinger ligner ikke hinanden som to Draaber Vand. De er hinanden modsatte, saa forskellige som Dag og Nat. Naar saa den ene Tanke har udført sin Sag og Sjælen er lige ved at give sig hen til den, saa tager den anden Tanke Ordet og drager den til den modsatte Side. Forgæves har jeg søgt at mægle Fred mellem dem og opfordret dem til gensidige Indrømmelser . . . Saa har jeg maattet gribe til det sidste og yderste Middel: at mane de stridige Tanker . . . Man kan mane urolige Stemninger og Tanker ved at meddele dem til andre, ved at offentliggøre dem. De Tanker, som man ikke selv kan bære, lægger man over paa Publikums brede Skuldre. Sjælen kommer til Ro, naar den ikke længere skal huse dem, naar de er blevet til selvstændige Væsener, der gaar deres egen Gang gennem Verden. Saa faar de at klare for sig selv.«

¹⁰⁾ »Dagbladet« 13. Januar 1870.

Inden han nævner de to Hovedtanker med deres Drømmesyner og overgiver sig til dem »paa Naade og Unaade som Drømmer« omtaler han en tredje Drøm, der — siger han ganske vist — »ikke er min egen«, men hans Ords Varme røber hans gamle Kærlighed til det bagved liggende Idealbillede. »Der er gamle trofaste Mænd, paa hvem Elbens Vande udøver den samme fortryllende Indflydelse som Zion paa Israels Børn, da de sad og græd ved Babylons Floder. Helstatens Glans er ikke for dem bleven udsløttet af den Jernhaand, der er gaaet hen over den, thi endnu straalet den dem imøde ligesaa frisk som i deres Ungdomsdage.« Han »føler ikke liden Sympati« for denne Anskuelse og paapeger særlig to Grunde, hvorpaa den støtter sig: »Den ene er, at Danmarks Fremtid ej kan anses for at være sikret, naar Tyskland ved Besiddelsen af Hertugdømmernes Havne sættes i Stand til at udvikle en Flaade i Østersøen, der er vor afgjort overlegen. At Danmark i Løbet af Aarhundreder har kunnet bestaa ligeoverfor Tyskland har netop været begrundet i, at vi ligeoverfor det flaadeløse Tyskland har været i Besiddelse af et Søværn, der sikrede os et Holdepunkt i Øerne selv om Halvøen var oversvømmet af fjendtlige Tropper. Det forekommer os, at Rigtigheden af denne Anskuelse heller ikke kan bestrides.« Alligevel mener han, at da Tysklands indre Forhold og hele den europæiske Udvikling ikke aabner nogen Udsigt til Forandring i de paapegede Forhold, saa maa ethvert forstandigt Haab standse ved Pragfredens Bestemmelser, og han gaar over til sine egne fantasifulde Drømmesyner, hvoraf han — svarende til sine Tanker — fremfører to, som stammer fra »den Tilstand, der ligger imellem at sove og være vaagen. Den er stundom ganske ejendommelig. Undertiden kommer der en forunderlig Klarhed ind i Tanken. Den Vanskelighed, som du forgæves har brudt dit Hoved med hele Dagen, løser undertiden sig selv til den halvt drømmende Sjæls Forundring. Den Tanke, du har holdt nede hele Dagen, gør sig stundom fri og spotter dine Bestræbelser for at jage den bort, thi nu er den Herre.«

Det første Syn: »Jeg saa to Mænd og hørte dem tale. Undertiden var jeg selv en af de talende.

Hvad stirrer du efter ud over Havet?

Jeg ser en Røg, det er Røgen af de franske Dampere.

Hvorfor lægger du Øret til Jorden og lytter?

Jeg hører Drønet af de fremrykkende Skarers Fodtrin.

Hvorfor lyser dine Øjne?

Hævnens Time er nær, kan du ej høre: nu slaar Gengældel-

sens Klokkeslag. Mine Øjne skal se dem blive traadt ned i Støvet, der har trampet paa mit Fædreland. Derfor lyser mine Øjne.

Siden det stockholmske Blodbad har Ulykken været Danmarks eneste trofaste Stalbroder. Tag et Kort og se. Danmark er blevet mindre og mindre. Nord og Syd har rakt hinanden Haanden. Om ét har de været enige: om at udplyndre og ydmyge os. Vil der indtræde et Vendepunkt i Danmarks Historie? Vil det fremgaa forynget og genfødt? Eller vil dets Dage være talte og dets Navn kun leve i historiske Minder?

Lad os gøre vor Pligt og om det saa skal være, vel, saa lad os dø. Jeg haaber paa Opstandelsen for det Folk, der blev sig selv tro indtil det sidste.

Men vil Danmark gøre sin Pligt? Vil det blive sig selv tro indtil det sidste? Vil det kæmpe til det yderste for sin Tilværelse og for i det mindste at dø med Ære?

Hvorfor vil du haane mit ulykkelige Fædreland?

Kan du huske alle var enige om at afstaa Holsten, Lauenborg og hele Slesvig, saavel Nord- som Sydslesvig, da vor Hær var fuldkommen kampdygtig, da vi havde Herredømmet over vore Farvande, da hverken Fyn eller Sjælland var erobret og da en kraftig Fortsættelse af Kampen aabnede Udsigt til diplomatisk Understøttelse? Hvorfor tier du?

Jeg vil raabe, saa selv Døvstumme skal høre mig. Jeg vil vække Fortvivlelsens Kraft i Folket, saa hvis Fjenden skal arve Danmark, saa skal han kun arve en eneste stor Brandtomt. Jeg vil — — —

Da hørte vi en Latter, en uudslukkelig Latter, og da vi saa os om, saa vi en utallig Skare af Mænd og Kvinder, unge og gamle, der holdt paa hverandre for ikke at falde om af Latter. Men vi bøjede Hovedet og tav. Saa hørte vi en Stemme raabe: Kommer, lad os drikke et Glas paa gamle Danmarks Velgaaende og Foreningen med vore trofaste slesvigske Brødre.«

Det andet Syn: »Jeg saa en Slette, jævn som Søen, vidt udstrakt som det aabne Hav, der taber sig i Horisonten. Det var lyst som om Middagen og dog var det Nat, thi Stjernerne tindrede paa Himlen. Vær hilset, Danmark, vær hilset, mit Fædreland! Der staar jo Syvstjernen, Sydens Kors er ikke til at se. Men hele Sletten var sort, Mand stod ved Mand og alle var sort klædte. Ingen rørte sig, ingen talte, man kunde høre sit Aandedræt. Da lød en Stemme: Ingen har Ret til at dø, der ej volder Døden for en af Danmarks Fjender. Saa blev der midt i Forsamlingen som et hvidt Hav. Det var et Hav af Hænder, der sluttede sig den ene i den anden. Ogsaa han, der stod længst borte,

kunde række sin Haand derhen. Saa svarede alle og dog var det som det kun var én, der talte. Derfor var Stemmen stærk som et Tordenskrald: Vi sværger. Da lød en anden Stemme: Ingen har Ret til at leve, der ej spiller Livet for én af Danmarks Fjender — og Svaret lod atter: Vi sværger. Derpaa lød en tredje Stemme, stærk som den forsamlede Mængde: Forbandet i Tid og i Evighed være han, der ej holder sin Ed — og Forsamlingen svarede: Han være forbandet. Saa var det som det ene Ord forbandet var blevet til et levende Væsen. Uagtet alle tav, saa vedblev det at lyde, snart hvislede det som en Slange, snart peb det som en Kugle, der farer gennem Luften, nu var det som et Hvin af et Stormvejr, nu rullede det hen langsomt, højtideligt som en Torden og endte med et Skrald . . . Jeg vaagnede og da jeg igen sov ind var jeg atter paa den samme Slette, men der var ikke Stjerner mere at se paa Himlen, den var ildrød som af en uhyre Ild. Men paa Sletten brændte intet, den var optaget af Kvinder, der stod tæt ved Siden af hverandre, alle sortklædte, alle med sorte Lin om Hovedet. Da traadte en af dem frem og talte og hendes Stemme var blød som den unge Piges og dog kunde den høres over hele Sletten. Ogsaa vi er Danske, sagde hun, ogsaa vi kan bære Værge, ogsaa vi kan dø. Men da den forsamlede Mængde havde svaret som med én Mund, saa lød der en Latter af Personer jeg ikke saa, en uudslukkelig Latter, og Latteren afbrødes kun af spottende Raab: Ret til at leve, Ret til at dø. Jeg vaagnede, det var ganske lyst.«

Paa Baggrund af disse Syner fremsætter Monrad da sine Tanker eller Drømme om Fremtiden og begrunder dem saaledes:

»Krig kan føres paa to Maader, den civiliserede og den fortvivlede. Heraf kommer det da ogsaa, at Besvarelsen af Spørgsmaalet om en Krig til det yderste kan besvares aldeles forskelligt eftersom man tænker paa den civiliserede eller uciviliserede Kampmaade. Føres Kampen paa den civiliserede Maade, saa er det kun det unge Mandskab eller i alt Fald Mændene i de kraftfuldeste Aar, der udsendes til Kamp. Den hele øvrige Befolkning er uvirksom og bøjer Hovedet under Kampens Udfald . . . Der indtræder derfor ogsaa snart et ret taaleligt Forhold mellem Fjenden og Befolkningen. Man kan paa Markeder se de fjendtlige Soldater spadsere hver med to af Landets Piger, den ene under den højre, den anden under venstre Arm. Den civiliserede Kampmaades Ulempe er, at Fjenden sættes i Stand til at besætte og regere Landet med faa Tropper. Dens Fordel er, at Krigens Tryk i høj Grad lettes for Befolkningen og at Velstanden hurtigt fremblomstrer efter endt Krig. Den uciviliserede fortvivlede

Kampmaade er en anden. Her stikker Manden hellere sin Gaard i Brand end at den skulde give Fjenden Ly. Her kaster han hellere Føden i Brønden end at den skulde stille Fjendens Hunger og naar saa Sønnen er dræbt og Døtrene skændede, saa tager han Konen i Haanden og Tiggerposen paa Nakken og er nøjet med at dø i en Grøft nynnende: Danmark dejligst Vang og Vænge. Her tager hele Befolkningen Del i Kampen, hver Kofte skjuler en Kriger. Fjendens smaa Afdelinger, der spreder sig i Befolkningen, bliver oprevne og han raader kun over den Egn han har besat. Denne Krigsføring har den Fordel, at den trækker Kampen i Langdrag og at den nøder Fjenden til at anvende langt flere Kræfter for at naa sit Maal, men den har den Ulempe, at den bringer Elendighed over Befolkningen og lægger Velstanden øde for lange Tider. Ja i Drømme vil vi alle kæmpe med til det yderste, der kan gerne Kvinder og Børn kæmpe med, og i vore festlige Forsamlinger, naar Lysene er tændt og Vinen har gjort Hjerterne varme, der gider vi gerne synge Viser og høre Taler om en Kamp til det yderste og endogsaa drikke et Glas paa en saadan Kamp. Men i det virkelige og ædruelige Liv forholder sig Sagen ganske anderledes.« Dog — »overbevis blot vore Borgere og Bønder om, at de, hvis Danmark gaar til Grunde, vil blive berøvede deres Ejendomme og gjort til Livegne og du skal se, at de vil kæmpe til det yderste som fortvivlede Mænd...

Kæmpede det russiske Folk ikke for sit Fædreland? Staar ikke Moskvas Rømning og Brand som et lysende Eksempel paa, hvilke Opofrelser ogsaa i Nutiden Borgerne kan gøre for at frelse Staten? Skulde det virkelig være saa, at de Danske ej skulle kunne elske deres Fædreland saa højt som Russerne deres? Og Russerne staa jo ikke ene. Det er jo ikke et halvt. Aarhundrede siden, at Grækerne rejste sig og kæmpede og tilkæmpede sig Friheden. Det var det uniformløse Folk, der rejste sig og fandt sig med Taalmodighed i alle Ødelæggelser og sejrede. Husk, hvorledes de spanske Guerillabander optog Kampen mod Jordens mægtigste Mand og fik hans stolte Bygning til at vakle. Bøjer det danske Folk selv roligt Nakken, da vil Europa se til med Ligegyldighed og sige, at det var et lille Folk, der opfyldte sin Skæbne, thi det var viet til Undergang. Men der er endnu Genlyd i Europa for det fortvivlede Mod, der kæmper med Udholdenhed. Hjælp dig selv og andre vil hjælpe dig, opgiv dig selv og du vil blive forladt af alle. Naar mange Tusinder har erklæret, at de vil ofre Liv og Gods for Fædrelandet, er det da Meningen med en saadan Erklæring, at det ene er de unges Blod, som de vil ofre, og at det kun er en Krigsskat, som de vil være villige til

at betale? Nej, det danske Folks Hjerte er varmt og dets Kærlighed til Fædrelandet brændende. Det gælder kun om at vække og samle Kræfterne. Kan det danske Folk ej vedblive at leve, saa vil det dog dø med Ære.«

I den følgende Forelæsning belyser Monrad Afvæbningstanken som den anden Mulighed, der trænger sig frem gennem hans Overvejelser og Drømme, og her beder han sine Tilhørere i denne Stund glemme alle Fortidens store Minder, der sætter et farvet Glas for Blikket, og se Virkeligheden skarpt og bestemt under Øjne, naar han rejser det Spørgsmaal, om ikke Forsvarsløshed vil være et bedre Værn end et utilstrækkeligt Forsvar, saa det klogeste vil være at afskaffe vor staaende Hær og søgaaende Flaade.

»Naar du tager et Kort over Europa,« siger han, »saaledes som det var for en seks, syv Aarhundreder siden, naar du ser, hvor mange Stater der er bleven opslugt af store Statslegemer, saa maa du undre dig over, at Danmark har kunnet bestaa saa længe. Hvad har været Grunden hertil? Det maa vi gøre os fuldstændig klart for ikke at blive skuffede af nogen blind Tillid. Danmark har været nærved at blive indtaget af Sverige. Vi beklager, at det ikke er sket, men at vort Tab indskrænkedes til de dejlige Provinser hin Side Sundet. Det er en stor Ulykke for en Stat at blive erobret af en fremmed Magt, men der er dog én Ulykke, som er større, det er den gradvis at sønderlemmes og se de afstaaede Dele efterhaanden tabe deres Nationalitet og assimileres af det fremmede Statslegeme. Det er det, som er håndtes med Hensyn til de til Sverige afstaaede Provinser. Hele Danmark vilde derimod have været stærkt nok til at bevare sin Nationalitet under det fremmede Herredømme. Men hvad har gjort Danmarks Styrke ligeoverfor Tyskland? Det er tre Ting: Øerne, Flaaden og Tysklands Mangel paa Flaade. Ligeoverfor det flaadeløse Tyskland gjorde vor Flaade tidligere Øerne til uindtagelige Fæstninger. Øerne afgav saaledes et fast Holdepunkt, som forhindrede os fra at gaa tilgrunde, og hvorfra atter de tabte Landsdele vandtes tilbage, f. Eks. da Wallenstein oversvømmede Halvøen. I det Øjeblik derimod Tysklands Flaade er eller om kort Tid vil blive langt stærkere end vor, saa er vore Øfæstninger sløjfede og hvad der før var vor Styrke, det er nu vor Svaghed. Naar Fjenden er Herre tilsøs, da er derved Forbindelsen mellem Landets Dele gjort langt vanskeligere og vi er paa éngang udsat for Angreb fra mange forskellige Punkter. Der er saaledes indtraadt en afgørende Vending i vor Forsvarshistorie . . . Det bliver et stort Spørgsmaal om overhovedet en Flaade, der er Fjendens

underlegen, kan have nogensomhelst Betydning. Vi skønner ikke, at Frankrig havde nogen Nytte af sin Flaade i de langvarige Krige med England. Hvad gjorde den russiske Flaade i den sidste orientalske Krig? Den krøb i Skjul bag Befæstningsværkerne.«

Man maa »tage Hensyn til alle de bestaaende Forhold,« hævder han. »Vi har ikke som Rusland uigennemtrængelige Skove eller uhyre Udstrækninger. Vort lille Land er let at gennemfare, hurtigt at overse. Vi har ikke som Spanien eller Grækenland Bjerge, der gør det let for faa at modstaa mange. Vort Land er aabent, snart vil det være gennemskaaret af Jernbaner, der vil lette Fjendens Fremrykning og hans Besættelse af Landet. Hertil kommer, at vor rolige Folkekarakter, der kun i kort Tid kan holde sig i Lidenskab, vor Vane til et stille Livs jævne Arbejdssomhed, vort Had til alle Overdrivelser egner sig ikke for en vild og eventyrlig Kamp. Kulsviernaturen er ikke dansk.«

Alliancer til virkeligt Gavn vil der efter vore Erfaringer næppe være Haab om. Nærmest ligger Tanken om et nordisk Forsvarsforbund, men det er ikke sandsynligt, at et saadant kan forsvare sig ligeoverfor en Stormagt. »Dersom man kunde have saa meget Herredømme over sig selv,« fortsætte han, »at man kunde rive sig ud af Drømmeverdenen og se de virkelige Forhold under Øjne. og dersom man saa kunde fatte den heroiske Beslutning aabent at vedgaa sine stille Tanker, saa vilde Tingenes Tilstand i vort Fædreland snart blive en hel anden. Værnepligten vilde falde bort og vi vilde i denne Henseende hæve os til samme Trin af borgerlig Frihed som England og Nordamerika. Værnepligten er en tung og besværlig Pligt . . . Den anden store Fordel vilde naturligvis være den overordentlige Lettelse, der herved vilde tilflyde Finanserne . . . Hvis en Afbetaling paa Statsgælden gik Haand i Haand med en Nedsættelse af Tolden, saa vilde der aabne sig en smilende Udsigt til at faa et Fædreland frit for Statsgæld, Told og Værnepligt. Det er utvivlsomt, at det vilde have den største Betydning for Udviklingen af Landets Kræfter om man midt i det haardt betyngede Europa kunde skabe en lille Oase, hvor det var frit og let at leve, og det tør ikke anses for umuligt, at Danmark ej af denne Vej kan naa en Styrke, der langt overgaar, hvad der nu kan være Tale om.«

Han udvikler, at Landets Afvæbning ikke vil gøre vore slesvigske Brødre haabløse, da »man meget godt ved saavel hin som denne Side Kongeaen, at vi aldeles ikke vil være i Stand til at erobre Nordslesvig tilbage med Vaabenmagt«, og den offentlige Mening i Europa »vilde beundre det lille Folks Selvovervindelse, der gav det Kækhed nok til at se de virkelig bestaaende Forhold

under Øjne og indrette sine Foranstaltninger derefter . . . Et Ord undslap den franske Udenrigsminister 1864, et Ord, der netop viser, hvorledes saadanne Mænd, der i Følge deres Stilling har lettere ved at skaffe sig et friere Overblik over Verdensforholdene, tænker om vor Stilling. Han sagde: Nu maa Danmark blive et monarkisk Hamborg. Disse Ord betegner kort og træffende den Vej, ad hvilken Danmark maa søge sin fremtidige Udvikling. Ved Tilføjningen monarkisk antydes tillige, at det gamle Monarki med sine historiske Minder, sin Kunst, Videnskab og hele Kultur ikke kan synke ned til at blive en Kræmmerstad. Meningen er, at Danmark efterat have mistet Hertugdømmerne vil veje saa lidt i den europæiske Vægtskaal, at det maa søge sit Værn og sin Fremtid i sin indre Udvikling . . . Danmark vil staa som den første blandt de smaa Stater, der har opgivet de ligesaa frugtesløse som overanstrengende Forsøg paa at efterabe Stormagterne og som med Kækhed har brudt sig en ny Bane.« Han tilføjer, at selv om Danmark skulde gaa tilgrunde under en europæisk Omvæltning og slettetes ud af de selvstændige Staters Tal, hvilket vil være en Mulighed, udtaler Historien aldrig sit sidste Ord og et Omslag kan indtræde, hvis vi i Mellemtiden bevarer vor Kærlighed til Nationalitet og Modersmaal og ikke opgiver Haabet.

Efter denne Fremstilling siger Monrad: »Spørger De mig nu: vil du indivi dit Liv til at gennemføre denne Tanke? Saa svarer jeg bestemt Nej. Spørger De mig fremdeles: vil du da ikke vi dit Liv til at gennemføre den første Tanke, Tanken paa Folkets Rejsning til en fortvivlet Kamp? Saa svarer jeg ligesaa bestemt Nej. Spørger De mig fremdeles: men hvad vil du da — saa svarer jeg Dem: Jeg? jeg vil intet. Havde jeg villet noget, da havde jeg talt paa Rigsdagen og ikke paa Universitetet. Dette Sted er viet Sandheden og ikke alene Sandheden, men den alvorlige Stræben efter Sandhed, efter at se klart i Naturens og Historiens Love og i alle Livsforhold. Har du fundet Sandheden i denne Sag? Nej, jeg har ikke fundet den, jeg har søgt den vaagen og drømmende, jeg har arbejdet med Fantasien og Forstanden, med alle Sjælens Kræfter, men jeg fandt den ikke, jeg fandt Tvivlen. Men hvorfor har du da holdt disse Forelæsninger? I Grunden ved jeg det ikke. Kender De Visen, i hvis Slutning det hedder: og denne Vise har gjort sig selv. Jeg fristes til at sige, disse Forelæsninger har gjort sig selv. Jeg begyndte at skrive dem uden at have besluttet det og var færdig før jeg vidste det. De har været i Kakkelovnen, men Ilden var gaaet ud. Jeg har holdt dem af samme Grund som De tager Kinin. Jeg skylder Deres Selvbe-

herskelse, at Lægemidlet ej har været ubehageligt. Men er det passende at bruge vore Øren som et Lægemiddel? Jeg beder Dem, tilgiv mig. Men jeg troede ogsaa, at der maaske i Deres Midte kunde findes en eller anden, der kunde gribe Tankerne, hvor jeg har været nødt til at slippe dem, og kunde sejrriigt gennemføre Tankekampen. Men sig os nu ganske oprigtigt i al Fortro- lighed, vi skal ikke lade det komme videre: hælder du dog ikke til det ene eller andet af de to fremsatte Systemer? Det gaar mig som den politiske Kandestøber med de to Advokater: jeg giver den Tanke Ret, som sidst havde Ordet. Men dersom jeg skal være ganske oprigtig, saa begynder den sidste Tanke lige- som at faa Overvægten.«

Derpaa fremsætter han nogle — virkeligt positive — Bemærk- ninger om Hærloven og Flaadeloven samt Tschernings gamle Plan fra 1848 om en Folkevæbning og slutter: »Jeg frygter for, at Danmark ikke vil kunne bestaa, og jeg har en Frygt, der er endnu større end denne, jeg frygter, at det vil gaa under paa en saadan Maade, at det ej vil blive sammen i Ulykken og saaledes ved at deles vil faa Vanskelighed ved at bevare sin Nationalitet. Men mit Haab er større end min Frygt. Dersom det danske Folk vil for Alvor tro paa sig selv og sin Bestemmelse, paa sine Min- der og sit Haab, sit Sprog og sin Folkeejendommelighed, dersom det holder fast ved denne Tro hvor haabløst, hvor fortvivlet end alt ser ud. Selv om det gennem Aarhundreder skulde komme til at sukke under de haardeste Tilskikkelser og Prøvelser, saa vil den Gud, der raader over Folkenes Skæbne, ej beskæmme dets Tro og i Danmark vil det atter blive Dag.«

Forelæsningerne var Datidens stærkeste Udtryk for det Spørgs- maal, der fyldte mange Sind, om Danmark vedblivende kunde bestaa efter det tunge Tab i 1864, men det siger sig selv, at deres Form vilde fremkalde stærke Indsigelser. Grev Frijs kaldte Af- væbningen »at fede Kapunen til en forsulten Nabo«. I sine Dag- bøger skriver Krieger: »Fedesvinsteorien har virkelig betaget ham, saa han glemmer, at slig Fedning kun er Indledningen til Slagtning. Det vil næppe kunne undgaas, at Monrad nu bliver Genstand for skarp Bedømmelse.«

Og det blev han unægtelig. Han stod som den gammeltesta- mentlige Josef, der afvisende modtoges af sine Brødre med de Ord: »Se, der kommer den Drømmer.« En almindelig Betegnelse var den, at han nu var blevet en Mand uden Mening, Profes- sorerne H. N. Clausen og F. Schiern saa i Foredragene et sørge- ligt Modstykke til Fichtes ansporende Taler til den tyske Nation, Niels Jokum Termansen udtalte, at »det første Ord Biskop Mon-

rad har talt til det danske Folk efter sin Hjemkomst er i sit inderste Væsen et troløst, et haabløst og et bittert Ord«, og Edvard Collin skrev¹¹⁾ til H. C. Andersen: »Hans Venner er meget bekymrede over hans Optræden. Man ser, hvilken uhyre Sorg der siden hin ulykkelige Tid har gnavet paa ham. Eneboerlivet i Ny Zeeland har ikke kvalt Erindringen. Denne bryder nu frem i Fortvivlelsens uhyggeligste Form: den fjasende. Jeg kender nok af den for at kunne bedømme den saaledes — for den Tanke, at et Folk kan rejse sig og kæmpe til sidste Mand har han et Udtryk som dette: og naar saa Sønnerne er dræbte og Døtrene skændede, saa tager han Konen i Haanden og Tiggerposen paa Nakken og er nøjet med at dø i en Grøft nynnende Danmark dejligst Vang og Vænge. Er dette ikke uhyggeligt?« I »Dagbladet« kaldtes han »Tvivler og Grubler«, der »intet mener og intet vil«, og »Fædrelandet« skrev: »Der er ingen Tvivl om, at Monrad elsker sit Fædreland højt, og at faa eller ingen har følt en dybere Sorg end han over dets Ulykke, og denne Sorg har maattet nage ham saa meget mere som han forgæves har forsøgt at afvende Ulykken som han bar Ansvar, da de skæbnsvangre Begivenheder indtraf. Der kan ligesaa lidt være Tvivl om, at det var denne Sorg, der drev ham bort fra Fædrelandet og bevægede ham til at begrave sig i en fjern halvild Øs Urskove for at samle sine Tanker, for at forvinde Smerten, for at vinde ny aandelig Styrke. Det synes nu dog som om han ikke har fundet, hvad han søgte, eller som Sorgen i Stedet for at formildes er bleven bitrere, i Stedet for at løfte hans Sjæl op over de jordiske Tilskikkelser og Formaal har ædt sig dybere ind i den og i Stedet for at klare hans Syn til en vis Grad har fordunklet det. Det synes med andre Ord som denne Sorg under hans frivillige Landflygtighed har taget en sygelig Retning og formet sig som Harme mod det danske Folk, fordi det 1864 baade har svigtet sig selv og skuffet ham, ham, der stolede paa det. Ganske vist er det danske Folk langtfra skyldfrit. Intet Folk lider en saadan Skæbne som den, vi har lidt, uden egen Brøde. Vi har store Synder paa os baade fra ældre og nyere Tid og vi gjorde ingenlunde Fyldest som et for sin Tilværelse kæmpende Folk 1864. Men Monrad er ikke den, der kan rejse Anklage imod os, thi dels har han noget Medansvar for de tidligere Forsømmelser og Fejl og i 1864 havde han paataget sig selv det hele Ansvar.« Derfor er ogsaa hans Forelæsninger »en Fejl, der visselig viser hans dybtsaarede

¹¹⁾ H. C. Andersens Brevveksling med Edv. og Henr. Collin IV, S. 137.

Hjerte og rene Fædrelandskærlighed i deres sande Lys, men samtidig svækker hans Anseelse som skarpsindig Tænkter og praktisk Statsmand.«

I Berlingske Tidende skrev Monrad fire Artikler, der er forment som en Anmeldelse af hans eget Skrift og væsentlig bestaar af Bemærkninger til forskellige af hans Kritikere — ikke mindst Carl Ploug i »Fædrelandet«. Som et Vidnesbyrd om, at Monrad særdelse vel begyndte heltud at forstaa sin egen Stilling i Folket, satte han som Motto den gammeltestamentlige Profeti om Ismaels Skæbne: »Hans Haand skal være mod alle og alles imod ham og han skal bo Østen for alle sine Brødre.«

»Pressens Udtalelser maa med nogle faa Undtagelser vel siges at have været meget ugunstige«, siger han. »Det var mig aldeles ikke uventet. Enkelte Organer har med Begærlighed grebet Lejligheden til at gøre personlige Angreb paa mig. Jeg beklager mig ikke derover. Hvorfor ikke? Fordi der ofte selv i meget uvelvillige personlige Angreb er Sandhedskorn, som man kan have Gavn af at høre, og fordi usande og uretfærdige Angreb hærdter Sjælen til at følge sin Overbevisning og vedstaa den offentlig med frejdig Uforsagthed. Desuden forstaa jeg en Kunst, som jeg ønskede alle mine Læsere i Besiddelse af, det er Kunsten at brygge Mjød af Malurt. Dersom jeg turde vente mig Understøttelse af Landhusholdningsselskabet, saa skulde jeg udgive et helt Værk over denne i den daglige Husholdning saa nyttige Kunst.« Som et Eksempel nævner han »Dagbladet«s Udtalelse om Talerens store fortrukne Skygge henover Væg og Loft og udtrykker sine Tanker om Bladet saaledes: »Det skænker ikke alene din Person, dine Tanker og Stemninger, dine Ord og Geringer, men selv din Skygge, ja bogstavelig talt din Skygge sin varme Opmærksomhed. Hvem har hørt, at man bekymrede sig om Luthers eller Napoleons Skygge? Det er dog en mageløs Opmærksomhed.« Men Smilet gaar over til Alvor og han nævner det som Bladets »store Misgreb, at det ikke betragter Menneskene, men deres Skygger. Derved har det gjort det national-liberale Parti ubodelig Skade. Naar Naadens Sol staar lavt for et Menneske paa »Dagbladet«s Himmel, saa kommer han til at kaste disse langstrakte fortrukne Skygger i »Dagbladet«s Spalter og om disse Skygger hopper »Dagbladet« glad omkring med sit ubetalelige Tivolihumør og raaber: Hvilke Ben! Hvilke Arme! osv. Saaledes skaber »Dagbladet« disse besynderlige halvt latterlige og halvt sørgelige Figurer af Grundtvig og R (asmus) Nielsen, af Tscherning og Dr. (Gert) Winther, af J. A. Hansen, min Ringhed og mangfoldige andre.

Han fortsætter: »Jeg tilstaar, at jeg undertiden kan føle en vis Lyst baade til at værgе min egen og angribe mine Modstanderes Person. Jeg har forlængst holdt Sølvbryllup med min journalistiske Virksomhed og jeg erindrer ikke, at jeg nogensinde har givet mig af med den Slags Arbejde. Som noget ukendt og uprøvet har det noget tillokkende for mig. Men jeg tilstaar ogsaa, at efter mit Skøn er hverken vore politiske Kræfter saa mange eller vore politiske Personligheder saa store, at Fædrelandet kan være tjent med, at vi opriver vor Styrke i smaa personlige Kævlerier. Desuden indrømmer jeg oprigtigt, at det ikke er mig muligt at finde Rede paa mine politiske Venner og Fjender.« I Bogen »Fra Bønnens Verden« uddybede han senere disse Betragtninger: »At lide Uret ved Menneskenes onde Tunger eller onde Gerninger hærdner og styrker Sjælen som kolde Bade Legemet. Man opdrages til Selvstændighed og Uafhængighed af de menneskelige Domme og vinder Dristighed til at gøre og sige, hvad man skønner er Ret uden at se til højre eller venstre. Ofte kan det ogsaa være, at der er nogen Sandhed i Fjendemunds Ord, og hvor er det sundt at faa Sandheden at høre utilsløret uden al Pynt og Smykke! Udelukkende Paaskønnen kan let forkæle, gøre blødagtig og ængstelig, saa at man forkøles ved ethvert koldt Vindpust og derfor frygter den frie friske Luftning.«

Inden Betragtningen af Monrads nye Præstegerning skal endnu berøres hans Artikler om Frankrig og den fransk-tyske Krig 1870. De rummer ikke større politisk Klarsyn end hans tidligere Stilling, da han selv i 1864 var stillet overfor Bismarck, og man sporer i hans Syn og Udtalelser en beslægtet Opfattelse med hans egen Politik dengang.

I et Par Artikler, der efterfulgte hans Sommerrejse¹²⁾ til Paris 1869, behandlede han Frankrigs indre Forhold og fandt dets Kær-

12) Han fortæller dengang en lille Rejseepisode, der karakteriserer ham: »Jeg har bragt i Anvendelse et nyt Rejsesystem. Det bestaar i at tage Billet til første Klasse og saa efter Omstændighederne sætte sig i første, anden eller tredie Klasse alt eftersom Selskabet synes at give størst Haab om Underholdning. Det gælder om at bruge Tiden. Ved en lille Tjeneste, ved at tage mod Rejsetøjet eller stryge en Svovlstik eller byde en Cigar eller Appelsin erhverver man sig i kort Tid en vis Velvilje og Fortrolighed. I Belgien fik jeg Lejlighed til at gøre en Mand med et stort Skæg og en Mængde Aviser en Tjeneste. Han var søvndrukken, havde en Mellemplads og kunde ikke holde Balancen. Jeg overlod ham min Plads i et Hjørne. Næste Station blev vi ene, og han betroede mig nu, at han var Journalist og en fra Frankrig forvist Tilhænger af den socialistiske Republik. Religionen er Menneskeslægtens Fordærvelse, sagde han, ja, min Herre, al Religion, ligemeget

lighed til Freden saa dyb, at det »er i allerhøjeste Grad usandsynligt« at forestille sig hverken Kejseren eller Folket tænke paa at begynde en Krig. Efter dette Fejlsyn var dens Udbrud Aaret efter ham nu en stor Overraskelse. Han ønskede, at Frankrig som Anledning havde søgt sit Udgangspunkt i Pragfredens Paragraf 5 i Stedet for et saa lidet sigende Forhold som Prins Leopold af Hohenzollern's Kandidatur til den spanske Trone, da — skriver han — »en saadan Optræden som en undertrykt Nationalitets Forsvarer vilde have skrevet en Idé i dets Banner . . . Der er blevet sagt i et anset tysk Blad, at Danmark ikke skulde ønske at deltage i Krigen, fordi det frygtede, at det let kunde komme til at betale Gildet. Det er vistnok fuldkommen rigtigt, at denne Frygt er tilstede hos alle dem, der ikke har nogen sikker Forvisning om Kampens Udfald. Men ved Siden af denne Frygt staar Haabet om, at den Del af Slesvig, der er dansk og ønsker at blive ved Danmark, kunde vindes tilbage. Vi tror ikke, at det er givet noget tysk Blad at vide om dette Haab eller denne Frygt er stærkest. Hvis Prøjsen havde opfyldt Pragfredens Bestemmelser og havde ved at tilbagegive det danske Slesvig anerkendt det danske Folks Ret til et selvstændigt Liv, saa vilde det have skaanet os for denne Strid mellem modsatte Følelser, og Ønsket om at bevare Neutraliteten vilde uden Tvivl have været enstemmigt. At Prøjsen ikke har villet give Slip paa det danske Slesvig trods sine traktatmæssige Forpligtelser er en Trusel mod de danske Lande Vesten for Storebælt. Vi kan ikke finde, at den Bismarckske Jernhæls Krav stemmer overens med den guddommelige Retfærdigheds Fordringer, og vi er hovmodige nok til at antage, at disse burde have Gyldighed ikke alene overfor de smaa Stater, men ogsaa overfor Stormagterne. Hvad den nævnte Frygt angaar, da overser vi ikke, at Neutraliteten kan

hvilken, katolsk, reformert, græsk, muhammedansk, kinesisk o. s. v., derfor vil vi ogsaa afskaffe al Religion i vor Republik, Men, min Herre, indvendte jeg, vil De da ikke tillade en Fader eller Moder at tale til deres Børn om Religion? Jo, i Familieanliggender vil vi ikke blande os, indrømmede han. Men, vedblev jeg, vil De da ikke tillade en Snes Familier at holde en Lærer for at give deres Børn Undervisning i Religion? Nej, paa ingen Maade, udbrød han med største Heflighed, Undervisningen skal være tvungen, Staten ansætter Lærerne, og saa skal vi snart faa Religionen afskaffet, min Herre, De vil faa det at se inden ganske kort Tid. Næste Station forlod han mig for at gaa til Paris ad en Omvej. Han skulde lige til at udvikle, hvorledes man i den socialistiske Republik vilde forebygge Misbrug af Ejendomsretten.«

være forbunden med større Farer end en Deltagelse i Kampen og at stridende Stormagter ved en Fredslutning let bliver enige om at lade de smaa neutrale Magter betale Gildet. Tror man, at det sejrige Prøjsen vil tilbagegive Nordslesvig? Kan man for-tænke Nordslesvigerne i, om de anser deres Skæbne for endelig afgjort ved den begyndte Krig? Hvilken Beslutning Regeringen end tager vil der være store Farer for Fædrelandet. Bliver Ud-faldet heldigt vil den blive anset som vis, i modsat Fald for ufor-standig. Det kan maaske være vanskeligt for Regeringen at have et Overblik over Forholdene. Dog vil den langt bedre kunne be-dømme dem end nogen udenforstaaende . . . Vi tror, at hver den, der har Hjertelag for de store almindelige Verdensinteresser ikke kan andet end ønske Frankrigs Vaaben Held. En Sejr vil ikke give Frankrig nogen Overvægt ligeover Tyskland, men kun gen-oprette Ligevægten, og det vil dog maaske være muligt for de neutrale Magter at gøre deres mæglende Indflydelse gældende og standse Blodsudgydelsen. Men hvis den prøsiske Konge sejrer, vil det da være muligt at standse ham i hans Sejrsløb? Og hvis det skulde lykkes ham at ydmyge Frankrig, vil da ikke denne Ydmygelse og Tysklands Overlegenhed blive Begyndelsen til en Række af Krige, hvis Ende næppe vil blive set af den nuværende Generation?« Kort forinden havde han skrevet til sin Søn Viggo: »Med Undtagelse af Als og Dybbøl kunde vi maaske faa det nord-lige Slesvig. Men Parolen er alt eller intet og Haabet er, at vi ved en stor Verdenskrig skulde kunne sætte vor Vilje igennem. I begge Henseender er jeg af en anden Mening. Men det vilde betragtes som Landsforræderi, hvis man offentlig vilde gøre denne Mening gældende, da det vilde være at støtte Prøjsernes Paastand paa at beholde Als og Dybbøl. Vi lider i det hele taget under en stor Uklarhed i Tankegangen. Vi lukker med Flid Øj-nene for vor egen Svaghed, thi vi vil ikke gøre de Anstrengelser og Opofrelser, som et alvorligt Forsvar vilde gøre nødvendigt, og vi vil alligevel leve hen i et behageligt Haab om de store Ting vi skal udrette. Jeg staar saa fjernt fra den herskende Politik, at jeg er meget glad over at have indskrænket min Opgave til saa smaat at virke paa den offentlige Mening.«

Dette Brev er en mærkelig Blanding af begge Sider hos ham, af Tvivl og Haab, af kølig Fornuft og fantasifuld Forventning, men hurtigt tog den sidste Overhaand og det skinner ret tyde-ligt (som det ovenstaaende Citat viser) gennem de nye Artikler, at han var tilbøjelig til Tilslutning til Frankrig, hvilket bekræf-tes af andre Udsagn — særlig mundtlige Udtalelser til Krieger, P. Vedel og Andræ. Efter den sidstes Meddelelse om deres Sam-

taler »eksperimenterede han paa en forunderlig Maade frem og tilbage.« Til P. Vedel talte han for at indgaa paa en af den tidligere Krigsminister General V. Raasløff fremsat fransk-dansk Allianceplan. Denne Opfattelse motiveredes dog ikke ved Tillid til Frankrigs Styrke, men hovedsagelig ved hans gamle Grundbetragtning, at den danske Nation og Stat ikke kunde leve, naar de Danske i Nordslesvig ikke var genforenede med os. Kunde vi faa Nordslesvig tilbage med Magt skulde vi gøre det. Lykkedes Forsøget ikke vilde den danske Nation, naar den var forenet, bedre kunne hævde sin Eksistens lige overfor Fortrykningsbestræbelserne selv om hele Danmark kom til at dele Slesvigs Skæbne — altsaa de samme Tanker han paa gribende Maade havde gjort gældende i sin Indsigelse mod Fredslutningen i 1864. Han skrev til Sønnen: »Hvis Frankrig skulde sende Landgangstropper vil det vist være vanskeligt for os at bevare Neutraliteten, men forhaabentlig vil saadanne Tropper ikke komme før det har vist sig, hvem der ved Rhinen er den stærkeste . . . Jeg tilstaar, at jeg er meget glad over ikke at have nogen ansvarlig politisk Virksomhed saaledes som vore Forhold er.«

Krigens Forløb skuffede ham paa det dybeste og han fulgte med Interesse den begyndende almindelige Folkerejsning i Frankrig, særlig i Forberedelserne til Forsvaret af Paris, og skrev til Viggo, at »den nuværende Krig kommenterer min første politiske Drøm.« Det hedder i en af Artiklerne: »Det er unægteligt, at der i denne Krig har været et Tilløb til en Folkerejsning, om det end maa anerkendes, at denne ingenlunde har været fuldstændig gennemført. Prøjserne har herved lidt store Afbræk. Der vilde ikke have været nogen Grænse for deres Ulaners Dristighed og for Frankrigs Oversvømmelse og Udtømmelse, hvis der ej var sat en Dæmning af Friskytterne. Hvorvidt imidlertid dette Afbræk staar i et nogenlunde passende Forhold til de store Lidelser, der herved er paaført Befolkningen, derom ser vi os ikke i Stand til at danne os nogen Menning. Det henstaar for os som ikke lidet tvivlsomt, om en saadan Krigsførelse er hensigtsmæssig i et Land som Frankrig.« Frankrigs Nederlag ramte ham voldsomt.¹³⁾ Efter Sedanslaget udbryder han til Sønnen: »I

¹³⁾ Om den franske Statsmand Jules Favre, der følelsesmæssigt indtog en lignende Stilling som Monrad i 1864 og vilde rejse hele Folket til en Kamp paa Liv og Død, skriver Monrad: »Jules Favre er rede til at dø for Frankrig. Det er skønt. Gid han vilde være rede til at være forstandig! Det vilde være endnu skønnere.« Saadan ræsonnerer Monrad nu, da han selv staar paa Afstand, men synes uden Tanke om, at et lignende Udraab kunde være slynget mod hans eget Synspunkt i sin Tid.

dette Øjeblik kunde jeg ønske at bo i Ny Zeeland, thi Aandedraget vil blive tungt i Danmark under prøjsisk Overvælde« — og i »Fædrelandet« skrev han: »Sejrer Tyskland, vil saa alt være tabt? Vi tilstaar, at vi fristes til at hengive os til denne Mening. Tysk Overvælde vil være forfærdelig, navnlig paa Grund af Tysklands centrale Stilling, der giver det Lejlighed til at æde om sig paa alle Sider. I gamle Dage ansaas Religionen som en gyldig Grund til Erobringer. Det er en tysk Teori, at tysk Kultur, der betragtes som enestaaende, giver Tyskland moralsk Berettigelse til at undertvinge fremmede Folkeslag.«

Et Billede, som Monrad bruger i en af sine Frankrigsartikler, er værd at erindre, fordi han vender tilbage til det i sin efterladte Redegørelse for Begivenhederne 1864. Det er den lille Fortælling om den russiske Moder, der med fire Børn i Slæden farer vild i Snevejr og bliver forfulgt af graadigt hylende Ulve, hvorfor hun for at redde sig kaster det ene Barn ud til dem efter det andet indtil hun undkom til en Gaard, men blev ombragt af de harmfulde Folk for sin unaturlige Adfærd. Monrad søger i Lignelsen en Forklaring paa Frankrigs voldsomme Kamp til det sidste for at undgaa Landafstaaelser og paa uværdig Vis ofre sine Provinser.

I Redegørelsen findes Fortællingen i Afsnittet: Var Rasmus gal? Denne maa efter Sammenhængen opfattes som ham selv i visse sjælelige Retninger. Rasmus syntes alle Mennesker omkring ham lignede Lig, men hans gamle Ven og Læge mente, at Rasmus aldrig havde været virkelig afsindig, kun paa Vej til det, og Lægen beundrede den Aandskraft, hvormed han havde staaet imod. Den inderste Kerne i Sjælen var vedblevet at være sund, thi selv i de Øjeblikke, i hvilke han var mest optaget af sine Syner og i hvilke han ved en uimodstaaelig Magt nødtes til at tale og handle som om de var noget virkeligt, var han sig bevidst, at det var et Sansbedrag og at det, som han saa, hørte, lugtede, ikke kom udvortes, men indvortes fra. Jeg spiller i Grunden Komædie, sagde han en Gang, men jeg gør det ikke frivilligt, jeg nødtes til det — hvorledes, ved jeg ikke. Navnlig i Skumringen plagedes Rasmus af et bestemt Syn: »Jorden var bedækket med Sne, Himlen var indhyllet af tunge Sneskyer. Han saa en Slæde langt borte, Dannebrog vajede fra den. Der sad en Kvinde med tre Børn. En Flok af Ulve kom nærmere og nærmere. Børnene græd, hun trøstede dem og sagde, at hun vilde lade sit Liv for dem, men da Ulvene var lige ved at springe op i Slæden kastede hun det ene Barn ud til dem. Saa blev det bælgmørkt og han kunde intet se. Men det lysnede atter. Nu sad Konen paa Slæ-

den med to Børn og forfulgtes af Ulvene. Da kastede hun det andet Barn ud og det blev atter mørkt. Og da det lysnede paa ny sad hun med ét Barn, men da Ulvene omringede Slæden kastede hun ogsaa det. Og alt hylledes atter i Mørke og i Mørket forsvandt Kone og Slæde og Ulve, men kort efter lød der et saadant Skrig, et saadant fortvivlet Hvin, at han kom til at græde bitterlig, thi det var for ham som det var Danmarks Dødsraab. Efter hans Forklaring betød det ene Barn de gamle danske Provinser, der nu er Sveriges, det andet Barn betød Norge og det tredie Slesvig, Holsten og Lauenborg. Naar han saa havde grædt en Stund, saa vendte Synet atter tilbage og gentog sig ganske paa samme Maade og saaledes vedblev det at vise sig for ham indtil han faldt i Søvn af Træthed og Udmattelse.«

Det kan tilføjes, at naturligvis regner Psykiaterne Tiden omkring Drømmerierne for en sindssygelig Periode i Monrads Liv, men overfor deres systematiserende Forsøg paa at lægge Monrads Aandsfylde i Spændetrøje gælder med Hensyn til ham selv hans egne Linier:

Hold Sporet, Svend, vær rolig, Svend, du skal jo dog ikke dø,
skønt alle de Smaahunde løbe omkring dig og gø.

Som før nævnt blev Monrad i Sommeren 1869 kaldet til Sognepræst i Brøndbyøster og Brøndbyvester nær ved København og i de halvandet Aar, som dette Ophold varede, gik symbolsk hver Uge — sagt med hans eget Udtryk — en Prædiken og en politisk Artikel Haand i Haand. Fra Indsættelsen, hvor han var iført Præstekjole og ikke Bispekaabe, skriver »Dagbladet«, at »hans som altid livlige, men nu en Del furede Ansigt bar sjæleligt Præg af en indre Bevægelse, som Øjeblikkets Betydning havde fremkaldt hos ham.« I Forbindelse med sin Tiltrædelsesprædiken (offentliggjort i hans Postille under Overskriften »Den stille Dom«) skildrede han sin Forgænger i Embedet og tilføjede: »Det siger jeg Eder i Oprigtighed, at jeg ej kommer til Eder med store Tanker om, at jeg vil kunne gøre det bedre end min Forgænger, og at jeg vil være glad ved om I, naar det engang forundes mig at stedes til Hvile efter Livets mange Kampe, kan give mig i min Grav det samme Vidnesbyrd, som I giver og som I skal give ham, at han var en tro Tjener.«

Til Tekst havde Monrad Beretningen om Jesus, der græd over Jerusalem og forudsagde dens Ødelæggelse. »Det viser tydeligt,« sagde Monrad, »hvorledes han elskede sit Fædreland og hvilken vrang Lære det er, naar Kærligheden til Fædrelandet fremstilles

som noget lavt, jordisk og underordnet.« Vi aner Dønningerne i Monrads Sjæl, da han videre udtalte: »Det er underligt at tænke sig, at Dommen saaledes bliver fældet i Stilhed over Herrens udvalgte Folk. Dersom du var traadt ind i Staden, da vilde du ikke i ringeste Maade have mærket, at det var en Stad, over hvis Liv og Død der i dette Øjeblik blev fældet Dom. Du vilde have fundet Staden fuld af det daglige Livs mangehaande smaa Beskæftigelser, af den travle Vrimmel og forvirrede Larm, der er ejendommelig for store Stæder. Og dersom du havde standset en forbigaaende og sagt til ham: Nu, i dette Nu gaar der Dom over Jerusalem, over dig, over mig, over hele det jødiske Folk — da vilde han have let af dig, spottet dig og kaldt dig en vanvittig Drømmer Der blev fældet Dom højt og tydeligt over Frelseren som en Mand, der udgav sig selv falskelig for Messias, kaldte sig selv gudsbespottelig for Guds Søn, som en Mand, der bragte megen Uro i Folket, der let kunde vække Romernes Mistanke og foranledige dem til at bemægtige sig Stad og Rige. Men i det samme denne høje og lydelige Dom blev fældet af de jødiske Ypperstepræster og den romerske Landshøvding, saa blev selve Dommerne dømt, saa blev der fældet en stille Dom af Himlens og Jordens Gud og denne Dom var Jerusalems Ødelæggelse og det jødiske Folks Adspredelse over Jorden. Denne stille Dom ænsedes ikke, ja den anedes ikke af andre end dem, der troede paa Verdens Frelser Det hele dagligdags Liv med sine mangehaande forskellige Sysler, med sin Sanken i Bunke og Spredden, sine Glæder og Sorger, sin Kævl og Strid og alle sine utalige smaa Lidenskaber gik sin uforstyrrede Gang. En hel Menneskealder forløb paa denne Maade Da kom Tidens Fylde, Fordærvsens Fylde, da fuldbyrdedes Ordene, som Frelseren talte Det er forfærdeligt i Folkenes Historie at betragte denne Tid, der ligger mellem Afsigelsen af den stille Dom og Dommens Fuldbyrdelse. Tusinder og atter Tusinder lever hen, sorgløse, ubekymrede, nydende Øjeblikket, og dog gaar de med Dommens Mærke paa deres Pande. Maa det ikke have været dem, der kendte Dommen og dens snare Komme, som om de færdedes blandt Spøgelser og levede mellem Genfærd?«

Men ogsaa over det enkelte Menneske fældes paa samme Maade den stille Dom, naar det har haft sin Besøgelsestid og ikke valgt at tjene Gud. »Der kan ikke i nogen Henseende mærkes nogen Forskel paa, hvad du er og hvad du var. Og dog er der en Forskel, en Forskel saa stor som den mellem Liv og Død, thi sidste Gang har du uden at give Gud dit Hjerte hørt Ordene: O, vidste du dog paa denne din Dag, hvad der tjener til din Fred. I Stil-

hed er din Dom afsagt. Du vil se den blive fuldbyrdet. O. du kan maaske endnu leve mange Aar lykkeligt, du kan maaske dø hædret af dem, med hvem du lever. Klokkerne kan ringe for dig, et talrigt Følge staa ved din Grav, og jeg selv kommer maaske til at holde Ligtale over dig og til at omtale dig som en brav og hæderlig Mand, thi Gud ene kender Hjerterne Og hvad tjener da til din Fred? Det tjener til din Fred, at du elsker af hele dit Sind ham, den livsalige, naaderige og barmhjertige, der gav sit Liv hen for at frelse dig. Det tjener til din Fred, at du ser i dem, med hvem du lever, udødelige Sjæle bestemt til det evige Liv.«

Monrad gik med dyb Alvor og nidkær Troskab op i sin Præstegerning. Han var stærkt optaget, idet han tillige blev valgt til Sogneraadsformand, og i Breve fortæller han om Arbejdets Omfang. Han brugte et Par Dage til at udarbejde sin Prædiken, af lagde et ugentligt Besøg hos syge og sengeliggende og besøgte ogsaa gerne dem han havde haft kirkelige Forretninger for som Bryllup, Daab og Begravelse. »Jeg staaer op om Morgenen Klokken 5 og gaar i Seng Klokken 9½, saa du ser jeg beholdt mine nyzeelandske Vaner,« skriver han. Senere stødte store Genvordigheder til — deriblandt en længere Tids Halslidelse. I Sommeren 1870 fortæller Peter Rørdam fra et Besøg hos Monrad: »Hans Mod er sunket, han er blevet saa hæs, at han ikke kan prædike, men maa holde Kapellan. Han tænker paa Fremtiden, hvad Enden skal blive, og han gruer.« I sin Afskedsprædiken berørte Monrad Forholdet og sagde: »Sorgen har været tilhuse hos mig, mens jeg levede blandt Eder. Paa dette Sted har jeg haft min største Glæde. Eders tænksomme lysende Blik gjorde min Tale til en Samtale. Da slukte Gud min Glæde og tog Ordet fra mig. Det var en af mit Livs haardeste Prøvelser. Dog I bar over med min Skrøbelighed og Gud gav mig atter Stemme til at prise hans Naade og Barmhjertighed.« Han havde haabet, at en saadan nødtvungen Ferie dog i det mindste vilde blive rig paa nye Ideer. »Dette er imidlertid langt fra Tilfældet,« skrev han, »det forekommer mig, at jeg i aandelig Henseende gaar tilbage og at Tankerne holder sig tilbage, naar jeg ikke har Brug for dem.« Til alt det øvrige hjem søgtes han ogsaa af en Del Tunghørighed.

Hans Hustru var ham nu som tidligere en ihærdig og omsorgsfuld Medhjælp. Hun fik — mod at Sognet og Bispeparret delte Anlægsudgifterne — oprettet et Børneasyl, hvorhen Børnene kunde bringes om Morgenen inden Mødrene gik paa Ar-

bejde, og ved dets 25 Aars Stiftelsesfest i 1895 blev hendes Billede ophængt derinde, men desværre var hendes Helbred meget svagt og i Efteraaret 1870 blev hun saa alvorligt syg, at hun maatte opereres. Derom skrev Monrad til Chr. Richardt: »Livet tynger mig. Emilie har nu været tre Uger paa Hospitalet. Mit Bryst lægger mig Hindringer i Vejen for Besørgelsen af mit Embede. Menigheden er mig kær. Jeg vilde nødig forlade den og atter hejse Anker, men efter saa kort Tid vilde jeg ogsaa nødig have Kapellan. Fiat voluntas dei!¹⁴⁾ Men hvad er hans Vilje? Se, det er Trykket. Jeg begynder at blive træt af at kastes mellem modsatte Tankegange og vilde dog gerne dø med det Yndlingsudtryk jeg havde som ungt Menneske: Kamp og Sejr!« Et enkelt Sted i hans Prædikener fra denne Tid kunde tyde paa, at han ogsaa af og til mødte en vis Modstand fra enkelte Sider i Pastoratet, og i saa Fald maa Grunden være at søge i den bitre Uvilje mod ham fra 1864. Det hedder: »Det er en haard Prøvelse at være under Foragt i den Kreds af Mennesker, i hvis Midte ens Liv er hensat. Det falder haardt at række Haanden ud og den bliver ikke modtaget. Det falder haardt at nærme sig en Klynge af Mennesker og saa gaar Talen straks i Staa og den ene gaar bort efter den anden og du lades ene tilbage.« Andre Steder nævner han, at store Omslag kan indtræde i Tidens Anskuelse og Opfattelse, saa den ældre kan føle sig ensom, han forstaar ikke Tiden og den forstaar ikke ham.

Fra selve Stedet var der ikke altid stort Kirkebesøg — oftest et ringere. Flere Aar efter skrev Chr. Richardt til ham: »Jeg minder altid mig selv om en Vinterdag, da jeg i Slæde fulgte Dem til Brøndbyvester Kirke og hørte Dem for en 7—8 Mennesker holde en af Deres ypperste Prædikener.« Derimod drog fra den akademiske Verden i Hovedstaden Søndag efter Søndag en stor Skare teologiske Studenter og Kandidater den lange Vej for at høre ham og en af dem — Provst N. Nørregaard — fortæller: »Vi, som til Stadighed hørte Monrad prædike, oplevede noget vi aldrig har glemt.¹⁵⁾ Der er bleven sagt om hans Prædikener, at de nærmest gør Indtryk af ikke at være holdt for en Menighed, men kun for et Publikum af Tilhørere. Hvad der nu forstaas

14) Ske Guds Vilje.

15) Et Par Aar efter modtog Monrad (som Biskop) en Opfordring fra 85 teologiske Kandidater og Studenter til at holde Forelæsninger ved Universitetet. Planen blev ikke realiseret, men den glædede ham som et Vidnesbyrd om, at han ikke var »uden al Indflydelse i den teologiske Verden« — skrev han til Datteren Ada.

herved er ikke let at udrede, men sikkert er det, at vi, som sad under hans Prædikestol og som vel fra Begyndelsen nærmest maatte kaldes Tilhørere, vi følte os efterhaanden mere og mere som en lille Menighed, hvem han kendte og sigtede paa. Man havde maaske fra Begyndelsen lidt ondt ved at forlige sig med hans noget skarpe spidse Røst. Den passede ligesom bedre til en politisk Forsamling i Rigsdagen end til en Forkyndelse fra Prædikestolen. Men man lærte snart at skønne paa Røsten, der viste sig at kunne egne sig for alle Stemninger. Og hvor forstod han ikke under sin Forkyndelse at holde os fast, saa man ikke blev træt af vedblivende at lytte. Hvad var da Ejendommeligheden ved hans Forkyndelse og det fængslende derved? Det var ikke, hvad man kalder en oratorisk Veltalenhed, som han udfoldede, det var heller ikke ved pludselige Lynglimt han virkede, ved barokke Udtryksformer eller paa lignende inciterende Vis. Det var i Ordets bedste Forstand bibelske Prædikener, som hver for sig dannede et Hele, idet man ligesom var Vidne til, hvorledes Grunden var lagt, og Tempelbygningen rejste sig Stykke for Stykke. Man mærkede den indsigtsfulde og tillige varmhjertede Bygmester, hvem man trygt kunde stole paa, og dette Indtryk fik man ikke blot ved den enkelte Prædiken, men gennem hele hans Forkyndelse Anspændt sad man og lyttede til hans Ord og det baade gamle og unge. Det glemmes ikke let, naar man har overværet en af hans Konfirmationsdage derude, hvorledes Konfirmanderne, mens han gik frem og tilbage mellem dem, stadig flokkedes om ham, hvor han stod, og saaledes idelig var i Bevægelse for ikke at miste noget af hans Ord. Og vi, som dengang var unge, og af hvilke en Del nu er døde (bl. a. Biskop P. Madsen m. fl.) og som i al Slags Vejr for det meste vandrede de 1½ Mil derud, vi hjalp hinanden paa Hjemvejen med at komme alle de enkelte Led i Prædiken i Hu og vi kunde trøstigt sige, at de Helligdage blev for os rige paa Velsignelse og Sundhed paa baade Sjæl og Legeme Da vi senere (efter hans Udnævnelse til Biskop) en Aften var samlede besluttede vi at henvende os til hans Svigersøn med Tilbud om, dersom Monrad vilde udgive sine Prædikener, at ville rette de to første Korrekturer derpaa. Svaret lød: Tak, men tredie Korrektur er allerede rettet! Og nu er Prædikensamlingen den danske Menigheds Ejendom.«

Disse Prædikener, der udkom 1871 og tilegnedes Menighederne »med Tak for den Velvilje, hvormed de har fredet om Liv i deres Midte«, har fra alle Sider faaet en enestaaende gunstig

Bedømmelse. De var med til stærkt at ændre Fru Heibergs Syn¹⁶⁾ paa Monrad. Kirkehistorikeren Professor Frederik Nielsen har udtalt, at »en betydeligere Prædikensamling er næppe udgaaet fra nogen dansk Præstegaard«, og Professor Lorenz Bergmann har sagt, at ved disse Prædikeneres Udgivelse »fik den danske Kirke dermed sin ypperste Prædikensamling«, der »vistnok er den værdifuldests i hele vor kirkelige Litteratur«. Denne Dom er utvivlsomt rigtig. Ogsaa H. N. Clausen roser dem i sine Livsoptegnelser: »Det er dyrt tilkæmpede Frugter af en ualmindelig udrustet Aand, ført igennem ualmindelige stormfulde Livsforhold, der her bydes i simpel, men just ved Simpelheden tiltalende Form.«

En lignende Bedømmelse havde Monrad nylig (»Fædrelandet« 24. December 1869 under Mærket 44) fremsat i en Anmeldelse af den da udkomne Prædikensamling af Biskop H. L. Martensen: »Vi kender ingen Prædikener hverken i den nordiske eller tyske Litteratur, som baade i Henseende til Tankerigdom og skøn Form kan sættes ved Siden af denne.« Disse Ord kan roligt overføres paa Monrads egen Bog, der nu erobrede Førstepladsen og derfor ogsaa falder ind under Anmeldelsens Slutningsfortrøstning: »Det har været os en Glæde at henlede Opmærksomheden paa denne Forøgelse af vor Litteratur, thi er der noget, der kan styrke vort Haab om, at vi af Forsynet er bestemt til at fortsætte vort Liv som Folk, da er det den Kraft og Dygtighed vi udvikler i Litteratur og Kunst. Det er glædeligt at se almindelig Velstand og Dannelse udbrede sig i Folket og de Fremskridt, som gøres i Agerbrug og Vindskibelighed, men politiske Møder om Fæstelove o. desl., Landmandsforsamlinger, Folkehøjskoler og Skytteforeninger alene er ikke tilstrækkelige Livstegn. Et Folk kan ligesaa lidt som et Menneske leve af Brød alene. Men saalænge vi vedbliver at frembringe aandelige Værker, der fortsætter hvad Ørsted, Øhlenschläger, Mynster, Rask, Thorvaldsen og flere har begyndt, saalænge er der Grund til at

16) Hun skrev til ham 16. Februar 1876: »Vilde Deres Højærværdighed vel finde det ubeskedent, vigtigt, om jeg ikke længere kan tilbageholde, hvad jeg alt flere Gange har følt Trang til, nemlig at takke Dem for den Opbyggelse jeg har haft af Deres udgivne Prædikener Skulde jeg i Sommer komme i Nærheden af Deres Bispegaard, da maa De ikke forundres over, om jeg tager mig den Frihed at aflægge Dem et Besøg til Tak for de Timer jeg ifjor Vinter laa i Sengen i Rom betaget af Klimatfeber og fandt Trøst, Opmuntring og Glæde ved at læse i Deres Prædiken.«

tro, at der er Livskraft i Folket og at det ikke skal gaa i Forraadnelse af Mangel paa Salt.«

I sin Anmeldelse kalder Monrad Prædikevirksomheden baade en Naadegave og en Kunst og betoner, at til en voksende Dygtighed i Forkyndelsen hører foruden Modtagelighed for den guddommelige Aands Paavirkning ogsaa vedholdende Flid, stor Produktionsevne, digterisk Begavelse og gunstige ydre Betingelser. Disse Forudsætninger havde han selv i rigt Maal, men iøvrigt har Edvard Blaumüller i »Skilderier« særdeles træffende bestemt Arten af Martensens og Monrads Prædikener som henholdsvis den ordnede Tænkning og den lunefulde Intelligens. Selv betegnede Monrad i Breve til sin ældste Søn Prædikesamlingen som en Slags aandeligt Testamente, et Udtryk for hans dybeste Livsvilje, sit religiøse Livsudbyttes fulde Sum: »Deri har jeg nedlagt min Overbevisning med Hensyn til Kristendommen og jeg ved ej at anføre noget nyt. En fuldt udviklet Tro medfører efter mit Skøn tit den Overbevisning, at Kristendommen hviler paa Jesu Liv som en historisk Kendsgerning. Denne Overbevisning styrkes jo mere Kristendommen selv bliver en indre Kendsgerning i Sjælen.«

Disse Linier bekræfter i høj Grad en Udtalelse i Anmeldelsen af Martensens Bog, hvor Monrad fremhæver, at der »baade blandt Tilhørere og Læsere findes en Klasse Mennesker, som hverken kan kaldes troende eller vantro, Mennesker, der saa at sige staar paa Templets Dørtærskel med det ene Øre vendt ind imod Gud og det andet ud imod Verden«, og paa den Slags Sjæle skal efter hans Opfattelse den kirkelige Forkyndelse særligt tage Sigte. En saadan Tilskyndelse gaar som et dybtliggende Grundpræg gennem hans Prædikesamling fra først til sidst og faar sin psykologiske Forklaring gennem hans eget Indre, hvor de to Grundretninger stadigt brydes og tørner sammen. Hans Tro kæmper med hans egen Tvivl, som aldrig forstummede, han taler bestandigt til noget i sin egen Sjæl, det lyser ud af hvert Blad i Bogen og giver den sin Tone og Karakter.

Derfor lægger hans Prædikener overmaade ringe Vægt paa det dogmatiske, hvis Betydning i sig selv var ham ret ringe og kun havde Værdi ved det nedarvede aandelige Erfaringsindhold, som Kirken gennem Tiderne havde søgt at udforme i Dogmernes faste Rammer. I Virkeligheden var han stærkt tvivlende overfor de kirkelige Læresætningers altfor strenge Massivitet, der for ham ofte rummede et fattigere Indhold end hans Aand tilstræbte, og deres Tilegnelse som Salighedsvilkaar nævner han aldrig

— den var ham uden dybere religiøs Mening og kunde ikke sættes som Betingelse for at være en sand Kristen. »Hvor er Menneskene ej tilbøjelige til,« siger han, »at spærre Guds Naade inde i visse bestemte Ord og Formularer og at give Recepter for den evige Salighed. Fang alle Solens Straaler og spær dem inde, om du formaar det, og dog vil du ej mægte at indespærre Guds Naade.« Den har intet at gøre med Dogmerne. »Grundvolden for din Tro hviler i din egen Sjæl, denne Grundvold er din Sjæls indre Erfaring,« hævder kan Gang paa Gang. »Din Erfaring skal være som en Dør, hvorigennem den hellige almindelige Kirkes gamle trofaste Lærdomme finder Indgang i din Sjæl, saa Jesus fra Nazaret kan komme til at staa for dig i al sin Herlighed Fra denne din egen Sjæls Erfaring udgaar du og gør dine Slutninger, men forat du ikke i disse dine Slutninger skal fare vild og komme paa Afveje, saa har du saavel Udsagnene i den hellige Skrift som Hovedsummen af de kristelige Troslærdomme i Trosbekendelsen. Gennem mundtlig Overlevering er denne kommen til os fra de ældste Tider i den kristne Kirke Naar saaledes det evige Livs Kræfter rører sig hos os, naar de bliver des stærkere og mere ungdomsfriske jo mere Alderen nedbryder Legemets Styrke, saa vil vor Sjæl finde en bestandig rigere Næring i den hellige Skrift og vil aldrig ængstes ved Uoverensstemmelser eller tilsyneladende Modsigelser, thi den vil vide, at alt, der nu er skjult, skal blive aabenbaret.«

Disse sidste Ord er det yderste, hvortil en dansk Folkekirkepræst tør gaa i sin Forkyndelse, naar det gælder Tvivlen. For Monrad var Dogmer kun Teologi og ikke guddommelig Tale til Mennesker, men Menneskers tidsbestemte Tale om Gud, og bag alle teologiske Systemer og Ideologier ligger for ham den religiøse Indlevelse som det bærende og afgørende. Tyngdepunktet laa for Monrad langt mere i det etiske end det dogmatiske og Evangeliets Bud om Næstekærligheden var for ham det centrale. Dette Bud var den Livslov, som skulde danne Livets Helhed og Troens Hjerteslag. Det religiøse og det moralske Moment er fælles i Monrads Forkyndelse.

Nogle Citater belyser det: »Læg Mærke til, hvorledes Johannes (den Døber) viser Tolderne og Soldaterne hen til at lægge for Dagen Omvendelsens Kraft i den Gerning, der var dem beskikket. Saaledes skal du og vise din Tro i alle det daglige Livs smaa Gerninger. Troen er ikke en Højtidsdragt, hvormed du skal smykke din Sjæl ved festlige Lejligheder, nej, den skal være sin Sjæls daglige Arbejdsdragt Det kommer ikke alene an paa at modarbejde en enkelt syndig Tilbøjelighed og Svag-

hed, det gælder om saa at sige at kulegrave din Sjæl, at omdanne Hjertelaget, at løfte Aanden fra det smaalige til det stor-slaae, fra det timelige til det evige, fra det forkrænkelige til det uforkrænkelige, fra Død til Liv, fra Synd til Naade, fra Verden til Gud Er Kærligheden i alle dens Skikkelser, Kærligheden til dine Forældre, din Ægtefælle, dine Børn, dit Tyende, dit Fædreland, hele Menneskeslægten bleven renere og varmere og dybere? Er den blevet forklaret? Er den kommen til at hvile paa Evighedens Grundvold? Har du omplantet den i Kærlighed til Gud og din Frelser? Denne Kærlighed er din Tilværelses forklarende Kraft, den er et Genskin af Guds Kærlighed, thi vi elsker ham, fordi han elskede os først.«

Monrad fordømte ikke Menneskenaturen og Personligheden som saadan, men gennem Troen skulde den løftes og forædles ved Efterfølgelse af Kristus. Humanismen skal gennemsyres af Kristendommen, der »ikke udryder Menneskehjertets naturlige Følelser, men befæster og helliger dem,« siger han. »Naar du erindrer Læren om Kristus som Ordet og Sønnen, der fra Evighed af har været hos Faderen, saa vil du ogsaa kunne forstaa mig, naar jeg siger, at alt godt, alt sandt, alt skønt, der har aabenbaret og aabenbarer sig i denne Verden fra dens Skabelse til dens Undergang er brudte Straaler af Jesu Kristi Herlighed. Han er tilstede i det altsammen, skønt vore Øjne saare ofte er lukkede, saa vi ikke ser eller genkender ham. Engang vil Tingenes dybe Sammenhæng med Jesus Kristus opgaa for os, det er en af de store Glæder, der venter paa os hisset. Her kender vi kun stykkevis og ser som gennem et dunkelt Glas.«

Som tidligere begrundet er derfor Menneskesjælen for Monrad noget uendelig dybt og vidunderlig stort, noget uudgrundeligt og forjættelsesfuldt. »Overbevisningen om Sjælens Udødelighed kan ej erhverves ved en Viden, men ved Tro,« udbryder han. »Betragtningen af Verden og din egen Sjæl oplyser gensidigt hinanden, thi i ethvert Menneskehjerte gentager sig de store afgørende Verdensbegivenheder og omvendt Vi antager Historien om Verdens Frelser for sand, men det er som en udvortes Historie. Den faar først sin sande Betydning, naar der til denne udvortes Historie svarer en indvortes Historie i vor egen Sjæl. Vi tror kun med Tankerne, men er du i Sandhed troende, saa tror du med hele Sjælen Fra Evigheden af har din Sjæl sin Oprindelse, før Verdens Grundvold blev lagt var den hos Gud som en guddommelig Tanke Du ser en Bygning, det være sig et Slot, en Kirke eller et Hus. Før Grundvolden til en saadan Bygning blev lagt har den været til i Byg-

mesterens Sjæl som en Tanke. Det har staaet klart for hans Øje, hvorledes den vilde blive, naar den blev opført, og han har lagt Haand paa Værket, idet han har haft Billedet af Bygningen i sin Sjæl. Saaledes har Gud før Verdens Grundvold blev lagt udkastet i sin Aand et Billede af din Sjæl . . . Alle de enkelte guddommelige Tanker kom, idet de blev levende Sjæle, ind under Syndens og Dødens Herredømme ved Misbrugen af deres Frihed, men han, der var et Udtryk af hele det guddommelige Væsen, forblev hellig og syndefri, idet han gav sig ind under de menneskelige Kaar . . . Under Syndens Herredømme tabes i den menneskelige Bevidsthed den guddommelige Tanke, hvorfra Sjælen har sin Oprindelse, thi Synden formørker Menneskets Øje og dets Hoved bøjes mod Jorden som Dyrets. Saa er Mennesket uden Ledestjerne i Verden og drives om for Lyster og Begærligheder som Vraget driver for Vejr og Vind paa Havet. Med Jesus fra Nazaret fødtes han, som er en Ledestjerne for den ganske Verden og for hver enkelt Sjæl. Idet *han* blev Menneske, der et Udtryk af hele det guddommelige Væsen, saa legemliggjordes i ham alle de enkelte guddommelige Tanker, der er Ophavet til alle de enkelte Menneskesjæle. Derfor kaldes Jesus fra Nazaret Menneskens Søn, thi i ham og hos ham finder hvert enkelt Menneske sin egen Sjæl saaledes som den har levet fra Evighed af hos Gud som Guds Tanke . . . Al Skabningen, der bor paa Jordens vide Kreds, kan skue hen til Jesus fra Nazaret og i hans Skikkelse finde den Guds Tanke, der er hver enkelt Sjæls Oprindelse, thi han er ej en enkelt Tankes, men Guds hele Væsens udtrykte Billede, der indeslutter alle Guds Tanker og som derfor kan være en Frelser for dig, for mig, for alle levende Sjæle . . . Ligesom Verdens Frelser vandt Skikkelse hos Marie som Menneskens Søn, saa skal han vinde Skikkelse i den troendes, i din og min Sjæl . . . Har vi da intet Redskab, intet Middel, hvorved Sjælens Syn kan styrkes saaledes som det legemlige Øjes Sekraft forøges ved de af Menneskene opfundne Instrumenter? Jo, der er et saadant Redskab, hvorved Sjælens Syn styrkes. Det er ikke opfundet af Menneskene, men af Gud i Himlen. Hvad er det for et underfuldt himmelfaldent Redskab, hvorved Sjælen sættes i Stand til at skue dybt ind i andres Menneskers Sjæle? Det er Kærligheden, den himmelske Kærlighed. Den lader dig se Guds Tanker i de Sjæle, hvor den, hvis Hjerte er koldt, ikke ser andet end Skrøbelighed og Ufuldkommenhed . . . Hvis du annammer Naaden og Sandheden og giver dig hen i Kærlighed til din Frelser, da skal den evige Guds Tanke, der er din Sjæls Ophav, mere og mere om-

danne hele dit Indre, dit Sind og Hjertelag, saa at dit hele Væsen efterhaanden smelter sammn med den og da skal du ogsaa som Frelseren, naar du forlader Verden, vende tilbage til Faderen. Da skal Gud sige, naar du haster til ham: Der kommer min Tanke, der vender tilbage til mig som en levende Sjæl. Men hvis du forskyder Sandheden og Naaden, hvis Synden har kvalt Gudstanken, hvis din Sjæl er bleven lig Planten med det svange Aks, hvorledes skulde den da kunne vende tilbage til Gud?»

I Tilknytning til Overbevisningen om Sjælens Udødelighed, der erhverves ved Tro og ikke ved Viden, fortæller han en Oplevelse. Han siger indledende, at denne Overbevisning »følger som en Skygge hele det indre aandelige Livs Udvikling. Den stiger eller falder, bliver stærkere eller svagere alt eftersom du mere eller mindre har Omgang med Gud. Slipper du Gud, saa slipper du ogsaa det store Haab om Udødelighed. Holder du fast ved Gud, da lukkes ej Udsigten for dig til Evighedens lyse Egne. Du, hvis Kundskab ej rækker stort længere end din Børnelærdom, du faar ved at leve med Gud i Bønnen en Indsigt og Visdom, som gaar tabt for Jordens lærdeste og skarpsindigste Mænd, naar de følger deres egne Tanker og kun vil antage, hvad de tror at kunne bevise . . . Hvoraf kommer det? Det kommer deraf, at Kærligheden har sin egen lønlige Visdom, thi Sjælens Øje oplades ved Kærligheden, saa den kan skue ud over Jorderigs Grænser. Jeg havde engang en Ungdomsven, som ikke skjulte for mig sine hemmelige Tanker. Alt mens han gik til Konfirmation opstod der tvivlende Tanker om ogsaa virkelig de Undergøngninger kunde være sket, hvorom den hellige Skrift beretter. Og alt som han blev ældre bredte sig Tvivlen mere og mere. Har du først sagt din Frelser Farvel, da er der ingen Dømmning for de tvivlende Tanker. Mon der ogsaa er en Gud i Himlen, der hører de Bønner, som opsendes til ham? Er ej Troen paa Udødeligheden et Foster af Menneskenes hovmodige Indbildskhed? Og han søgte hen til Jordens viseste, skarpsindigste Tænkere, men han fandt kun Tvivl og Usikkerhed. Da mistede han et Barn, som han elskede med hele sin Sjæl saaledes som du ved, at man kan elske et Barn, hvortil man knytter sit Livs Forhaabninger. Da jeg stod ved hans Side ligeoverfor Barnets Lig og han betragtede det lille Ansigt, hvorover der hvilede dette underlige forklarede Udtryk, der stundom kan straale over den Døde som et Genskin af Evigheden, og han endnu engang kastede Øjet paa disse halvt smilende Læber, hvis sidste Ord havde været: Vor Fader, som er i Himlen — da trykte han min Haand og sagde: Jeg tror, at hans Sjæl er hos Gud. Og han vendte tilbage

til sin Gud og Frelser. Det var Faderkærligheden, der aabnede hans Øje for den Sjæls Udødelighed, som han elskede. Saaledes drager Gud Sjælen til sig ved de mægtige Følelser, som han har nedlagt i Menneskehjertet.«

I Forbindelse med Opfattelsen af Sjælens Dybde og Storhed staar Monrads ogsaa tidligere berørte Betragtning af Menneskets frie Vilje som et Billede af Guds Skabermagt. »Du selv, o Menneske, kan ved din frie Vilje tillade eller forhindre, at din Sjæl bliver lig den første Skikkelse, i hvilken den har været hos Gud fra Evigheden af. Men Synden kom ind i Verden, og ved at fødes kom du ind under Syndens Herredømme og du bifaldt og bejaede dens Myndighed og gav den Raaderum i dit eget Hjerte. Deraf kommer Forskellen mellem Sjælens to Skikkelser, den evige og den timelige.« Monrads karakteristiske Vurdering af Menneskesjælens Værdi har ogsaa Tilknytning til hans ligeledes før nævnte Bedømmelse af Bønnen som det nærmeste og ypperste Udtryk for Hjertets Tro, hvorved vindes en dybere Livsindsigt end Alverdens Visdom. Hans Syn paa Bønnen vil senere blive nærmere omtalt ud fra hans Bog »Fra Bønnens Verden«.

Kristusskikkelsen er disse Prædikeneres altovervejende Samlingspunkt som baade Frelser og Forbillede. »Vor Frelser er hele Verdenshistoriens Midtpunkt,« udtaler han. »Med ham begynder den nye Tid, i hvilken Menneskene skal fyldes af den levendegørende Aand og bære den himmelskes Billede... Ligesom i den store Verdenshistorie vor Frelseres Komme er det afgørende Vendepunkt, saa Historien falder i to store Afsnit, det ene før, det andet efter hans Komme, saaledes falder ogsaa dit Liv i to store Afsnit, det ene før, det andet efter du fandt din Frelser... Vor Herre Jesu Kristus er Menneskeslægtens største Verdensminde og i dette Verdensminde indtager Døden paa Korset en fremragende Plads. Menneskets Synd, Guds Naade, Jesu Kristi Kærlighed, disse tre er de store bevægende Kræfter i vor Frelseres Liv og hvor træder de vel klarere og bestemtere frem end netop paa Korset?«¹⁷⁾

Monrad har i et Brev til en Datter (Fru Ada Frederiksen)

¹⁷⁾ Hertil bør anføres Monrads Tanker om den kristne Fortabelseslære: »Saa siger du, at du ej kan faa Tanken paa en evig Usalighed til at stemme overens med Troen paa Guds Naade. Ja, hvad Magt ligger der vel paa, hvad vi kan faa til at stemme eller ikke stemme! Men lad os dog undersøge noget nærmere denne formentlige Uoverensstemmelse. Hvad er Salighed? At være Gud nær. Hvad er Usalighed? At være fjernt fra ham. Siger ej din egen Erfaring dig, at de Timer, i hvilke du er Gud nær, er dit Livs salige Øjeblik? Men naar vi siger, at det er Salighed at være Gud nær, saa trænger disse Ord

udtalt, at med Prædikensamlingen har han givet Udtryk for det meste af, hvad han har at sige om Religion og Politik. Dermed mener han naturligvis ikke Døgnpolitikken eller Partiindstillinger, men Folkeslagene og Samfundslivet betragtet i Kristendommens Lys. Citaterne viser, at Monrads Stilling som Demokratiets glødende Talsmand paa det politiske og sociale Omraade hænger nøje sammen med hans religiøse Værdsættelse af den enkelte ud fra de tre Grundsætninger, at Mennesket er skabt i Guds Billede, at det har en udødelig Sjæl med en fri Vilje og at Kristus er død som en Frelser for alle.

Tidligere er flere Gange gengivet hans Udtalelser om Kærligheden til Fædrelandet som naturlig for et kristent Livssyn. I Prædikenerne uddyber han Betragtningen. »Kristendommen staar ligegyldig overfor de forskellige Regeringsformer og politiske Bevægelser. Den indtræder ikke i Tjeneste hos noget Parti og holder sig udenfor de politiske Partikampe. Og dog staar den ikke udenfor og er ikke ligegyldig, thi Kristendommen vil beaae alle jordiske Forhold og derfor vil den ogsaa som en Sandhedens, Retfærdighedens og Kærlighedens Aand gennemtrænge alle de politiske Partier. Hvilke Ulykker, hvilken Ødslen med Blod og Gods, hvor megen Had, Bitterhed og gensidige Forfølgelser vilde Menneskeslægten ikke undgaa, hvis Kristendommens Aand kunde faa Raaderum i Staternes Styrelse og de politiske Partiers Kamp. . . Saa skal ogsaa du erindre, at du hører til et frit Folk og at dette Folks Ve og Vel skal ligge dig paa Hjerte, at du skal være villig til at gøre Opofrelser for det og lide med det, at det maa kunne bevare sin Frihed og Selvstændighed . . . Glem derfor ikke, at Gud ser paa Sindelaget og at det

til en nærmere Forklaring. Kun for dem, der elsker Gud, er Guds Nærhed Salighed. For dem, der hader ham, vilde denne Nærhed være Usalighed. Ej behøver Gud at bortstøde de fortabte Sjæle, thi de flyer hans Nærhed som den største Marter. For de fortabte vilde Himmerig være mere pinefuld end Helvede. Se dig om! Det daglige Livs Erindring vidner, at saa forholder det sig. Er det maaske ikke en Kval for et Verdens Barn at overvære den offentlige Gudstjeneste, at høre Ordets Forkyndelse og Menighedens Lovsang? Saa stødes du ved Billederne, hvorved den hellige Skrift søger at bringe de usaliges Tilstand nærmere til den menneskelige Forestilling, men hæng dig ikke i Billederne, hold dig til Sagen. Sagen er en evig Død, der dog ikke er Tilintetgørelse, men Liv. Hvad er dette vel andet end en evig Døen, der dog aldrig naar Døden? Skabt i Guds Billede har Sjælen et Liv for Evigheden, men løsreven fra Gud, der er Livets Kilde, stræber den hen mod Tilintetgørelsen, men finder den aldrig. Derfor udvælder Sjælens Usalighed af dens Indre.« Enhver kan let mærke, hvilke dybe indre Brydninger, disse Ord rummer.

i hans Øjne ingenlunde er betydningsløst, om du har et Hjerte, der slaar varmt for dit Fædreland, eller om du er ligegyldig for dets Ve og Vel . . . Vi har staaet nær ved store Begivenheder, der let kunde have haft forfærdelige Følger for vort Fædreland. Glem ej at takke Gud, fordi han har skærmet os. Bed til ham, at han, som holder i sin Haand Folkenes og Landenes Skæbner, af sin Naade vil føje det saa, at de af vore Brødre, der er blevet løsrevne fra os uagtet de ønskede at blive ved os og dele med os under vore ringe Kaar baade ondt og godt, atter maa blive samlede med os under vor Konges Scepter . . . Som en lille Baad paa et oprørt Hav, saa gynger Danmark paa den oprørte Verdens store Begivenheder. Lad det ikke gaa tilgrunde, lad det ikke ud-slettes af Folkenes Tal! Lad Gudfrygtighedens og Kærlighedens, Endrægtighedens og Trofasthedens mægtige Aander slaa en uindtagelig Vold om vor Lykke, vor Frihed og Selvstændighed!«

Monrad smigrede ikke Folket. »Frelseren beskyldtes for at forføre Folket, men hvor var dog ikke hans Færd forskellig fra deres, der lægger an paa at faa Herredømmet over et Folks Hjerte! De roser altid Folket, siger, at det er herligt og udmærket, at om det end ikke er stort ved sin Magt og Mængde, saa er det stort ved sine aandelige Egenskaber, at der ikke findes Mage til det paa Jorden, at Gud i Himlen ikke kan undvære det og at han derfor er nødt til at beskytte det. Som sød Mælk drikker Øret saadan Smiger og Lovtale . . . Vi vil ikke mestre Gud, den Gamle af Dage, der har Verdens Skæbne og vort Fædrelands Skæbne i sin Haand og som leder alt efter sin uransagelige Visdom, thi hans Tanker er ikke vore Tanker og vore Veje er ikke hans Veje, thi som Himlen højner sig over Jorden, saa højner hans Tanker sig over vore Tanker og hans Veje sig over vore Veje . . . Vi ved ikke, hvilke Skæbner Gud i sin uransagelige Visdom har forbeholdt vort Fædreland og om dets Historie ogsaa fremtidig skal ligne en Langfredag, men det er vort Haab til Gud, at naar vi stræber alvorligt efter at gøre vor Pligt og efterlade den kommende Slægt et godt Minde, da skal ogsaa vort Folk faa sin Opstandelses- og Genoprejsningsdag.«

Selv i Krigen sporer Monrad Kristendommens Indflydelse: »Krigens Gru giver en skurrende Mislyd, naar den skal tone sammen med Julebudskabet om Fred paa Jorden, men er derfor dette Budskab en Drøm, der ej har nogen Betydning for det virkelige Liv? Jeg stoler paa dette Budskabs Magt — man kalde mig en Drømmer! — jeg sætter min Lid til vor Fredsfyrstes Vælde, at han vel skal vide at sætte sin Vilje igennem. Sandelig, oprørende er ofte det, der foregaar i en Krig ogsaa i vore

Dage, men sammenlign dog engang Krigen i vor Tid med, hvad der foregik under Hedenskabets Herredømme! Tror du, at man vilde have underholdt Maaneder igennem flere hundrede Tusinde Krigsfanger? Nej, man vilde have solgt dem som Slaver. Tror du, at man vilde være vendt tilbage fra det erobrede Land? Nej, man vilde have taget Jorden fra Ejerne og fordelt Ejendommene, de store mellem Hærførerne, de smaa mellem Soldaterne. Er dette ikke et umaadeligt Fremskridt og skal vi undlade at paa-skønne det, fordi der endnu er saare meget tilbage at ønske?«

Hans Haab rækker vidt. »Som et Frøkorn er Guds Rige nedlagt i Verden og det skal vokse op til et stort og mægtigt Træ, der skal overskygge hele Verden. Som en Surdej er det nedlagt i Verden og det skal gennemsyre Verdens fordærvede og syndige Væsen... Da skal det ene Folk ej hade det andet og det ene Land skal ej forurette det andet. Den stærke skal ikke sætte sin knusende Jernhæl paa den svage, thi Kærligheden skal herske mellem stærke og svage, mellem store og smaa, og den dybe Verdensfred skal brede sin Velsignelse ud over Jorden. Budet: Du skal ikke slaa ihjel — skal komme til Magt ej alene mellem Mand og Mand, men mellem Folk og Folk, og de Millioner, der nu forbruges til Rustninger og Krigsforberedelser, vil blive anvendt til Fredens Gerning. Kald ikke dette Haab en Drøm, thi det grunder sig paa den Tro, at Naaden er stærkere end Synden, at Guds hellige Aand er mægtigere end denne Verdens Aand... Ligesom den Helligaand kan tale alle Folkenes Sprog, saaledes kan den iføre sig hvert enkelt Folks Ejendommelighed, den kan med andre Ord blive Folkeaand. Saa er det vort Haab til den almægtige Gud, Himlens og Jordens Herre, at den Helligaand vil mægtig røre sig hos Folkeslagene, saa at den gennemtrænger deres Folkeaand og bruger alle Folkeslagenes Ejendommeligheder saaledes som den paa første Pinsedag brugte deres Sprog: da vil den bryde sejrrikt frem som Verdensaand og da vil Drømmen om Folkenes hellige Broderskab gaa i Opfyldelse.«

Monrad behandler i sine Prædikener alle Omraader i Tilværelsen vedrørende baade det enkelte og hele Slægten, næsten ikke et eneste Livsforhold er forbigaaet og i en enestaaende Grad formaar han at tale til saavel den jævne som den mere intellektuelt udviklede Tilhører. Hans særprægede Veltalenhed med det udtryksfulde Sprog, der har en ejendommelig Folketone med et vist mystisk Alvorsdrag, er baaret af en digterisk Evne til at gøre Fremstillingen levende og gribende, gennemtrængt af en egen virkningsfuld Inderlighed og isprængt en Rigdom af smukke Billeder fra Naturen og Menneskelivet.

XVII

PAANY BISKOP OG POLITIKER. KAMPEN MED NATURALISMEN

Hurtigt kastedes Monrad ind i nye Overvejelser vedrørende sin ydre Eksistens og Livsform, idet hans gamle Bispeembede blev ledigt ved Biskop S. Bindsbølls Død den 30. Januar 1871. Til sin ældste Søn skrev han: »Nu er jeg begyndt at komme i Groning her og nu skulde jeg atter flytte. Der begynder at komme lidt Orden i mine økonomiske Forhold. De vilde blive mindre paa Falster, ikke saameget ved formindskede Indtægter som ved forøgede Udgifter. Den præstelige Stilling tiltaler mig nok saa meget som den biskoppelige, fra hvilken saavel Konfirmandundervisningen som Sakramenternes Forvaltning er udelukket. At prædike hver Søndag er mig ikke til Besvær, men til Glæde, og jeg sporer ikke nogen Træthed. Som Biskop har jeg ikke nogen Menighed. Jeg er valgt til Medlem af Sogneraadet og sammes Formand. Denne Blanding af gejstlige og verdslige Forretninger tiltaler mig og ligger netop for min Natur. Paa den anden Side er det jo unægteligt, at Virksomhedskredsen er videre og Tilhørernes Antal større paa Lolland-Falter end her. Resultatet er, at jeg bliver ked af det, naar man byder mig, og tager det meget ilde op, naar man ikke byder mig det ledige Embede. Nous ver-rons.«

Denne sidste Knude løstes derved, at Hall — der Aaret før var bleven Kultusminister — tilbød ham Stillingen, og Monrad modtog Tilbudet. Hans Udnævnelse faldt 25. Februar. Biskop P. Chr. Kierkegaard sendte ham (efter eget Udtryk) et »lille lyrisk Udraab i Anledning af hans Tilbagevenden til den kirkelige Stilling han før havde haft og vidst sig hjemme i.« Dertil svarede Monrad:

»Deres Brev kom til mig i en mismodig Stund. Jeg havde tænkt at holde Afskedsprædiken den anden Søndag efter Paaske. Men at holde en saadan Prædiken, naar man skal tale om den gode Hyrde, der ikke forlader Hjorden! Saa rejste jeg atter Spørgsmaalet om jeg gjorde Ret i at forlade denne Menighed, hvor dog ikke saa faa trofaste Øjne lyser mig imøde, og at opgive Administrationen af Daab og Nadver, Sjælesorg og Konfirmandunder-

visning og den ugentlige Prædisen. Ofte har vel Tanken ængstet mig, hvordan jeg skulde faa saa megen Næring for Sjælene, men saa har jeg indbefattet Bønnen herom under Bønnen om det daglige Brød og saa har jeg dog hidindtil faaet det daglige Brød saa nogenlunde. Hvorfor drager jeg herfra? Fordi jeg ikke tror ret længe at kunne udholde at besørge to Kirker. Jeg er kastet frem og tilbage mellem to Tanker, den ene: ved at tage bort viser du Mangel paa Tillid til Gud, den anden: ved at blive frister du Gud. Og saa er Enden paa det blevet, at jeg drager herfra med Taarer i Øjnene og siger: Forlad os vor Skyld. Saa kan det atter være, at min gamle Virksomhed kalder ad mig og at jeg dristig sætter Tekst mod Tekst, thi Teksten ved min Afskedsprædiken (som Biskop i sin Tid) var: Om en liden Stund. At udrette noget betydeligt, den Tanke har jeg opgivet for lange Tider siden. Det skal være dejligt at sove stille ind i Frelserens Favn. Hvis jeg faar det Udbytte af mit Liv, da er jeg tilfreds. Jeg er nu engang anlagt saaledes, at jeg meget godt kan være uvirksom, men naar jeg kommer i Virksomhed, saa bliver denne dels politisk, dels religiøs. — »Du kunde udrette langt mere, naar du nu, da du er 60 Aar gammel, gjorde et Valg«. — Det er fuldkommen rigtigt, men hvad kan Elektriciteten gøre for, at den, naar den kaldes tillive, er baade positiv og negativ? Her i Brøndby, hvor en Prædiken og en Artikel er gaaet Haand i Haand, har min Tilstand været normal. Naar jeg har skrevet om Politik har jeg altid stræbt efter den rene usminkede Sandhed og jeg har aldrig angrebet Modstanderens Hjertelag og Motiver. Det har i det mindste været mit Maal. Jeg anser det for urigtigt at blande Kristendom ind i Politiken, men den bør gennemtrænge Politiken som en skjult Varme, som Naade og Sandhed. Dog beder jeg ogsaa her: Forlad os vor Skyld! Nu har jeg formelig skriftet for Dem. Jeg vilde nødigst af alt skuffe nogen Forventning. Den blodsottige Kvinde er min Trøst, jeg har rørt og holder fast ved en Flig af Frelserens Naade. Det er lidt nok til at være Præst og Bisp paa. Det er sandt, men er det dog ikke meget i vore Dage? Jeg paaskønner meget Deres Brev. Naar jeg nu anser Dem som min Ven og behandler Dem som saadan, saa har De selv forskyldt det.«

Man skal ikke tage det altfor massivt, naar Monrad siger i Brevet, at han for lange Tider siden har opgivet Tanken om at udrette noget stort. Den Slags Udbrud finder man bestandigt hos ham, men de betyder kun, at han mærker ligesom et dødt Rum omkring sig. I Virkeligheden agter han at yde noget særlig værdifuldt, hvis det bliver ham muligt, og hans Væsens to Grund-

retninger dikterer her hans skiftende Udsagn, der ofte er forskellige fra Dag til Dag — hyppigst mærkes den gærende Mod-sætning indenfor samme Fremstilling eller Afhandling.

Kierkegaard tilskrev ham udførligt. Med Hensyn til Brevets Udtalelse om den dels politisk og dels religiøst prægede Livsvirksomhed »saa tænk — siger han — mens De læser videre flittig paa, at jeg siden 6 Aar omtrent har haft noget jeg vilde sige Dem, og som Deres Brev igen har bragt mig ind paa. Deri er De nemlig, forudsættende uden noget Vink fra min Side, at jeg fandt noget betænkeligt i Deres vedvarende Dobbeltvirken politisk og kirkeligt — gaaet ind paa en Meddelelse om, at den nu ligger til Deres Natur og at De bevidst stræber at holde dens to Sider fri for uklar og forvirrende Blanding. Lad saa mig tilstaa, at De har anet rigtigt, naar De antog, at jeg fandt den betænkelig og at jeg haabede, at den sidste nu skulde arve den førstes rige Fond, men lad mig tilføje, at jeg ikke er naiv nok til — i alt Fald naar jeg faar besindet mig lidt — at ville maale andre særligt begavede, naar de føler og forstaar det anderledes, med min Muligheds Alen. Men maa jeg saa nok udtale min Formening om, at det i det mindste ikke altid er lykkedes at holde de to Sphærer ude fra hinanden.« Forøvrigt nærer Kierkegaard store Forventninger til ham baade med Hensyn til det »folkekirkelig-politiske« og det »folkekirkelig-kirkelige« (Kirkens indre Forhold) og haaber, at Monrad i sidstnævnte Henseende maatte kunne samle Biskopperne til en aarlig Fællesoptræden, der »som Hævdelse af Orden og Organisation« dog vist endog-saa vilde tage Martensen med. »De har gentagende ikke alene haft Lejligheden, men ogsaa vidst at bruge den til at vise vore Politikere, at De forstod Dem paa Folkekirkens Stilling i Staten, saa hvad De, der tillige er Teolog og Gejstlig i fuld Betydning, vilde og kunde samle Biskopperne om, det Indre angaaende, det skal ikke kunne udskrives som hierarkisk Overgreb i Politikernes Lejr.« Disse Forhaabninger om Monrads samlende Indflydelse paa Biskopperne gik dog ikke i Opfyldelse, skønt Monrad stillede sig sympatisk overfor Tanken om at samle dem til regelmæssige Drøftelser af kirkelige Anliggender.

Den 19. April tiltraadte Monrad for anden Gang Stillingen som Biskop over Lolland-Falsters Stift og udsendte samme Dag følgende Hilsen til Præsterne og Lærerne: »Skønt en halv Menne-skealder er forløbet siden jeg forlod Lolland-Falster, saa nærer jeg dog det Haab, at Erindringen om min tidligere Virksomhed ikke er saa sporeløst forsvunden, at jeg ej skulde kunne antyde Fremtiden ved at pege tilbage til Fortiden. Jeg har i Mellem-

tiden været underkastet mange forskellige Skæbne- og Livsomvekslinger, men de har alle styrket min Forvisning om, at Jesus af Nazaret er Menneskesjælens bedste og trofasteste Ven.¹⁾ Dette er min Glæde og denne Glæde over Frelseren er det Broderskabsbaand, der ved Guds Naade skal sammenknytte os alle, der har gjort den samme Erfaring. Jeg tilstaar, at jeg nu føler mig underlig fattig ved at have forladt en Menighed, der var bleven mig inderlig kær. Tør jeg haabe at møde en Velvilje rig nok til at fortrænge denne Følelse? Hvis det blev gengivet mig, hvad jeg besad for 17 Aar siden, da vilde dette Haab opfyldes.«

I sine Dagbøger skriver Krieger 22. Marts: »Monrad fik, da han spiste hos Kongen, baade af Kongen og Dronningen den Tiltale: De holder nu vel op med politisk Virksomhed? Han svarede, at han, da han henvendte sig til Hall, netop havde forbeholdt sin fulde politiske Frihed. Saaledes forvanskedes Synspunktet for Bedømmelsen af hans Journalistvirksomhed, som skulde ses under Sømmelighedskategorien.«

Man mærker tydeligt den stadigt mere konservative Kriegers Irritation over, at Monrad, der nu fik større Raaderum til at anvende sin Tid efter Behag, skulde kaste sig ind i udvidet politisk Arbejde — modsat de unge Dage 1846, da Krieger var dybt bekymret for, at Monrad skulde indskrænke sin politiske Gerning af Hensyn til den gejstlige. Dengang var Kriegers Ængstelse overflødig, men nu med Kriegers ændrede Anskuelser blev det modsat, Monrad greb øjeblikkelig den første passende Anledning til et Forsøg paa at genindtræde i den aktive Politik. Den gamle Stormfugl løftede atter Vingerne. Det skete, da Krigsministeren General W. Raasløff i April samme Aar udtraadte af Regeringen og tog Ophold i Udlandet, hvorved hans Folketingsmandat for Helsingør blev ledigt. Det er ikke rigtigt, at en Kreds af Borgere uopfordret bad Monrad om at stille sig, men han foranledigede selv, at der blev afholdt et Vælgermøde til Afgørelse af Spørgsmaalet, og her indvendte ingen noget mod hans Kandidatur. Han tilbød sig ikke mindst af den Grund, at der sav-

¹⁾ Det er en Vending, han ofte bruger. Efter en Julegudstjeneste i Paris i fransk-reformert Kirke skrev han til Sønnen Viggo: »Jeg tænkte paa dig og ønskede, at din Skæbne i det mindste i én Henseende maatte ligne min, og det er deri, at du fra din tidligste Ungdom maatte naa at have Jesus Kristus til din Ven, at du maatte komme til at holde ret meget af ham, gøre dig al Flid for at kende ham og for at ligne ham. Tro mig, min kære Søn, han er den trofasteste og bedste af alle, du kan ikke forestille dig, hvormeget jeg skylder ham. At jeg under alle Livets-Omvekslinger er glad og tilfreds, det skylder jeg ene ham.«

nedes dygtige Kræfter i Finansudvalget. Til Sønnen skrev han: »Det stod for mig som om jeg vilde kunne udrette noget ved Finanslovens Behandling og ogsaa i andre Sager og for ikke at besværes med nogen Følelse af Pligtforsømmelse stillede jeg mig.«

Højrepressen angreb ham stærkt og særlig voldsom var »Dagbladet« i en Artikel 26. Juli med Overskriften: Se, der kommer den Drømmer. I sin Tale ved Valgbehandlingen sagde han, at han ligesom en Maskinmester, naar Maskinen ikke rigtig vilde gaa, havde Lyst til at se, om han ikke kunde faa den frem, og han bemærkede vedrørende Hærloven, at han trods sin tidligere Tvivl nu efter moden Overvejelse var kommen til det Resultat, at man bør vælge et Forsvar efter bedste Evne. Han udtalte, da han blev haardt trængt, at »saa længe Grundloven erindres vil ogsaa mit Navn mindes.« Det vilde han — udtalte han — have Lov at sige, thi naar man angrebes saa stærkt kom man ogsaa til at føle sit Værd.

I »Fædrelandet« hed det: »I vor Egenskab af Monrads gamle Venner tillader vi os at forklare, hvorfor det ikke vilde være os nogen stor Sorg, hvis hans Tilbud ikke blev modtaget . . . Efter 2 Aars Ophold i Brøndbyvester har Monrad nu efter sit Ønske faaet sit gamle Embede over Lolland-Falsters Stift. Man skulde have troet, at dette særlig maatte have tilfredsstillet ham, da det er vist, at han har tilbragt de lykkeligste Aar af sit Liv der, og den hele Tilsynsvirksomhed ved Kirke og Skole særlig har tiltalt ham, Men inden han er bleven varm i Bispesædet attraar han nu Valg til Folketinget, som, hvis han opnaar det, vil holde ham næsten det halve Aar borte fra Stiftet. Ganske vist lader Bispens Stilling sig langt bedre forene med en politisk Virksomhed end Præstens, fordi en stor Del af hins Forretninger meget vel lader sig udføre i Frastand og daglig Tilstedeværelse ikke er nødvendig. Det vilde derfor heller ikke undret os, om Monrad engang, naar en Plads i Landstinget for 5te Kreds blev ledig, havde modtaget denne ligesom sin Forgænger eller om han ikke havde holdt sig tilbage, hvis Kongen havde ønsket at sikre det nævnte Ting hans Medvirken . . . At han ikke har kunnet vente derpaa, at han derimod vil benytte den første Lejlighed til at komme ind i Folketinget, det har overrasket os og det ikke glædelig, thi det tyder paa, at hans Udvandring ikke har skaffet ham den Lægedom han søgte, men at hans urolige Travlhed, der aldrig har kunnet tilfredsstilles ved en enkelt eller enkeltartet Virksomhed, hans Lyst til bestandig at ville have Hoved og Hænder fulde af alslags Sager — at den er i Færd med at blive til en Sygdom.

Hans Tale ved Prøvevalget bestyrker denne Frygt, thi ligesom Artiklerne i Berlingske Tidende rører den ved alt og siger intet bestemt om noget. Den ofrer lidt til Højre og lidt til Venstre, holder alle Muligheder og alle Veje aabne, men antyder ikke nogen han vil gaa. Den viser kort sagt, at det ikke er for denne eller hin Sag han har gjort det til sin Opgave at føre igennem, at han ønsker at komme ind i Folketinget, men kun for at være med, fordi han ikke kan blive hjemme . . . Fra et almindeligt Synspunkt ser vi altsaa ikke rettere end at Monrads Indtrædelse i Folketinget vilde være en Vinding for dette, thi han medbringer jo store Arbejdskræfter, som hans ubestemte og ubestemmelige politiske Stilling i det mindste i Begyndelsen vil gøre meget anvendelige. Valgt ind i Finansudvalget vilde han være den fødte Formand . . . I mange ikke-politiske Spørgsmaal vilde hans Fordragelighed lette Overenskomst og føre til et Resultat og i Diskussionen vilde hans Kundskab og Skarpsindighed altid afgive en god Modvægt mod den udskejende Løshed og det personlige Ævl, der stundom truer med at kvæle al Interesse. Men et andet Spørgsmaal er det om Opfyldelsen af Monrads Ønske vilde være en Vinding for ham selv og derom tvivler vi. Han har faaet sine Ønsker om Præstekald og Bispestol opfyldt uden al Anstrenge og uden al Ydmygelse, men derimod er han saavel ved sine berlingske Artikler som ved sine Drømmeforelæsninger kravlet nedad i politisk Anseelse og aandelig Myndighed. Ved at træde ind i Folketinget uden at vide, hvorhen han vil og hvortil han skal hælde sit Hoved, vil han snarest fortsætte samme Bevægelse. Man bliver snart ked af gamle Koketter — og Monrad har som sagt noget ved sig af denne Egenskab — selv om de besidder virkelige Fortrin. Partierne vil begynde med at kæle for ham, men efterhaanden vil hans Tvivl og Ubestemthed fortære Tilliden og frastøde alle og han vil maaske snart midt i Tinget befinde sig i en dyb magtesløs Ensomhed, som ikke vil være uforskyldt, men som dog er sørgelig for en Mand med hans Evner og hans Fortjenester.«

Trods denne negative Holdning overfor ham blev Bladet ligesom Offentligheden i det hele alligevel helt overrasket, da han ved Valget 2. August faldt med 162 Stemmer imod 380 paa Modkandidaten den lokalt bosiddende Konsul R. L. Ulstrup, og det skrev, at ganske vist vil »vi vedstaa hvert Ord i denne (tidligere) Udtalelse nu, da han til vor og manges Overraskelse er forkastet af Valgkredsen, tilsidesat for en Mand, om hvem der ikke er Anledning til at sige andet end at hans Valgtale godtgør, at hans Valg i politisk Forstand er betydningsløst«, men det bebrejder

dog Valgkredsen, at den saa lidt forstod at vurdere en Mand af Monrads Betydning med hans prøvede Erfaring, mangeaarige Fortjenester, værdifulde Egenskaber og Talenter, enestaaende Dygtighed og indgaaende Kendskab til alle Grene af Lovgivningsarbejdet. Selv »Dagbladet« fandt sig foranlediget til at forklare, at det havde taget hans Valg for givet, men begge Blade mente, at Nemesis fra 1864 havde ramt ham gennem Folkestemningen.

Naturligvis var Valget en stor Skuffelse for Monrad, men han tog det ret roligt. Kun to Dage efter Valget skrev Krieger: »Monrad synes nu at være ganske i Ligevægt. Han vil prædike i Helsingør paa Søndag.« Til sin Søn skrev Monrad: »Jeg har nu den Fordel, at jeg nu med rolig Samvittighed kan nyde min politiske Uvirksomhed . . . Dermed er det for mit Vedkommende afgjort, at jeg ikke stiller mig til Folketinget.« Det er en af hans sædvanlige Øjeblikspaastande. Allerede et Aar senere stillede han sig paany.

Den mellemliggende Tid blev stærkt bevæget. Hans Hustrus haabløse Sygdom endte med Døden 9. September og han følte det meget tungt. Han tog egentlig ikke Slaget saa godt som man kunde vente det efter hans aandelige Dybde og den bevægelige Fylde i hans sjælelige Indsigt. Der er i hans Breve fra den Tid ligesom for lidt Taknemlighed over det afsluttede mangeaarige Samliv og for stor Klage over det ydre Savn. »Sorgens Højtid er Smerte og Taarer eller rettere det, at Øjet bliver vaadt, dens Hverdag er derimod Livslede,« hedder det. Han trykkes af en vis Mangel paa Livsglæde, som han indbefatter under Bønnen: Giv os i Dag det daglige Brød! Et saa gammelt Menneske — siger han — burde have stadig Fred i sin Sjæl og det er mistrøstigt at være underkastet Stemninger, men han føjer dog til, at naar man kan skrive om dem viser det, at man ikke er saa helt betaget af dem. »Underligt er det, hvorledes Mindet blegner. De første Dage, ja, de første Uger var det som Moder var mig ganske nær. Jeg kunde tale til hende og jeg var overbevist om, at hun hørte mig. Jeg kunde mærke paa en ejendommelig legemlig Følelse, at hun var mig nær. Disse Øjeblikke er nu aldeles forsvundne. Nu er det egentlig først som om hun har forladt mig og nu føler jeg mig forladt.²⁾

²⁾ I en Sang til Ægteparrets Sølvbryllup 1. Maj 1865 havde Carl Ploug skrevet om hende:

»Og hun, hvem han fæsted' i blomstrende Maj,
fælles i Glæde og Smerte,
hun fulgte hans kommende Tanke paa Vej
med hele sit bankende Hjerter.«

Maaske var denne Forladthedsfølelse medvirkende til, at han paa en ny Maade gik ind i Aandskampen og med mere fortættet Styrke rejste sig til Modstand mod den under Slagordet om den frie Tanke frembrydende Naturalisme, der netop paa dette Tidspunkt med »en Stormgangs Jubel« brød voldsomt frem herhjemme under Førerskab af den unge Georg Brandes, da denne samme Efteraar paa Københavns Universitet holdt sine berømte Forelæsninger om Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes Litteratur, mens han forkyndte det som et Kendetegn paa en Litteratur, der i vore Dage lever, at den sætter Problemer under Debat. Monrads Angreb var det dygtigste, der ramte den nye Retning, og det er karakteristisk, at dette betydningsfulde Modstød ikke kom fra Hovedstaden med Intelligensens faste Stok, men fra en lille Provinsbys Bispegaard.

Hans første Udfald mod selve Georg Brandes var efter Monrads eget Udsagn at betragte som en indledende Forpostfægtning. I Nyt dansk Maanedsskrift — paabegyndt i Oktober 1870 som Organ for de nye Ideer — havde Georg Brandes i et Rejseindtryk³⁾ under Titlen »Ernest Renan« skildret sit Besøg hos den berømte franske Forfatter til den verdenskendte og meget omstridte fritænkernes Bog »Jesu Liv« og heraf tog Monrad Anledning til en Artikel »Ernest Renan og Georg Brandes«, der fremkom i »Fædrelandet« 10. Februar 1872 under hans sædvanlige Mærke 44.

Med velberegne smaa Randgloser kommenterer han forskellige Uddrag af Skildringen, enkelte Træk i det givne Billede, men er særdeles forekommende overfor Georg Brandes selv. Denne skrev blandt andet, at de katolske og protestantiske Præster fra deres Prædikestole skildrer Fritænkeren Renan som Belzebub og Antikristen, der efter sin Død vil blive knebet, og ikke som vi andre, med med ganske særegne Instrumenter i alle Evigheders Evighed. »Efter vort Kendskab til den protestantiske Kirke,« siger Monrad, »maa vi erklære det for en moralsk Umulighed, at dens Præster skulde have ytret sig paa den af Hr. Brandes angivne Maade, selv ikke i Frankrig... Det har vist sig overalt, at det er vanskeligt at føre Striden om Menneskehedens store Spørgsmaal paa en dannet og sømmelig Maade. Ved at udslynge saadanne Beskyldninger mod den protestantiske Kirke overbeviser Hr. Brandes ingen, han hidser kun Lidenskab.« Renan har til Brandes udtalt sin Foragt for Almuen og ligefrem erklæret den elementære Undervisning for et Onde. Han

³⁾ I udvidet Form gengivet i hans: Samlede Skrifter VII, S. 3—24.

kaldte Mennesker, der ikke kan andet end læse og skrive, for dumme og indbildske Dyr, en Flok Gadedrenge, der paatvang Samfundet den idiotiske almindelige Valgret, og betragtede de halvdannede som unyttige og indbildske Abekatte. »Det er interessant at se,« paapeger Monrad, »hvorledes Renan uden at vide det rammer paa en Prik den almindelige Stemmerets Betydning. Den nøder de højere Klasser til at sysle med Almuens Undervisning og dens hele Tilstand.« Her taler Monrad som den ægte Demokrat. I sin Menneskeforagt priste Renan Foragten for Mængden fremfor Vreden over dens Dumheder. »Vi vil ikke kaste absolut Foragt paa Foragten,« svarer Monrad, »den er ofte en Mands eneste Værn mod raa og plumpe Ytringer om hans Karakter, mod en uvidende og hadefuld Bedømmelse af hans Virken... Men foragte en eneste Sjæl! Men foragte Menneskeheden! Det kan heller ikke nægtes, at der er noget ædlere i Vreden end Foragten, thi Vreden kan være et Skjul for Kærligheden. Vi maa være Hr. Brandes Tak skyldig, at han har oplyst os om, at den Renanske Anskuelse har hos dens Ophavsmand fremkaldt Foragt for Menneskeheden. Kender du ikke en bedre Verdensanskuelse? Kender du ikke en, der fylder Sindet med Kærlighed og lærer dig ej at foragte den fattigste Sjæl?« Tilsidst nævner Monrad det som karakteristisk for den indre Tomhed i Renans reflekterende Livssyn, at det efter dennes egen Tilstaaelse fylder ham som den værste Kval at se sig udelukket af den store religiøse Familie, som indbefatter Jordens bedste Sjæle, og af dem betragtes som et fordærvet Menneske, skønt han helst vilde leve i aandelig Forening med dem. I Renans Ord om, at man maa være sikker paa sig selv for ikke at rystes, naar Kvinderne og Børnene folder deres Hænder og siger: O, tro som vi — fandt Monrad udtrykt et Suk efter Samfund med den store religiøse Familie.

I sit Svar i »Dagbladet« 13. Februar anerkendte Georg Brandes sin Modparts smukke Form, som for første Gang i fem Aar havde ladet hans Navn fremkomme i »Fædrelandet«s Spalter uden plumpe Skældsord eller ærekrænkende Insinuationer, men han vilde ikke tilbagekalde sine Ord om de protestantiske Præster, skønt han indrømmer, at han ikke kan godtgøre dem ved enkelte bestemte Ytringer eller udklippede Citater af Aviser og Skrifter — den protestantiske Kirkes hele Aand med den augsburgske Konfession retfærdiggør hans Udtalelser. Overfor denne Mangel paa Bevissteder havde Monrad forholdsvis let Spil i en afsluttende Replik i »Fædrelandet« 24. Februar, hvor han understregede, at »den, der vil være den frie Tankes Tjener, ogsaa

maa være Sandhedens. Den frie Tanke maa ikke være en tøjlesløs Tanke, der ubekymret om Sandheden kun søger det pikante og formentlig aandrige.«

Samtidig var Monrad imidlertid selv rykket frem i Nyt dansk Maanedsskrift og havde derved kastet sig ind i Striden ved at møde Fjenden i hans egen Lejr. Digteren J. P. Jacobsen var knyttet til Bladet som naturvidenskabelig Medarbejder og redegjorde gennem forskellige Artikler for den engelske Naturforsker Charles Darwins opsigtsvækkende Udviklingslære ligesom han oversatte Darwins Hovedværk »Om Arternes Oprindelse ved Kvalitetsvalg«. Monrads Indlæg er formet som et Brev til en fingeret Ven, der er bleven Darwinist, og bærer Overskriften »Et Par Bemærkninger om Darwinismen.«

»Efter mit Skøn betegner Darwinismen et stort Tilbageskridt i Naturvidenskaben,« siger Monrad. »Denne har allerede i lang Tid udmærket sig ved sin ædruelige Fremgangsmaade. Den skelnede med Skarphed mellem hvad den vidste og ikke vidste og søgte at udvide sin Viden ved omhyggelig Iagttagelse af Naturfænomenerne og ved Eksperimenter . . . Denne langsomme sikre Vej har Darwin forladt, hvorvel Naturhistorien uden Tvivl med Hensyn til Enkeltheder skylder ham meget. Han og Tilhængere har gjort en Erobring for den menneskelige Viden ved at forklare Livets første Oprindelse og dets Udvikling til den menneskelige Tilværelse, men det er en luftig Erobring, den hviler paa en Hypotese.« Først maa besvares det vanskelige Spørgsmaal hvad Livet overhovedet er. »En Kemiker kan jo sige os af hvilke Bestanddele et Hvedekorn bestaar. Lad ham da samle disse Bestanddele og fabrikere ved sin Kunst et Hvedekorn paa samme Maade som han fabrikere Vand. Lægger han saa sit kunstige Hvedekorn i Jorden og det gror, saa har han løst Opgaven. Men hvis hans Hvedekorn ikke gror, saa er der noget, der er blevet borte under hans Analyse, og det, der er blevet borte, er netop Livet eller om du vil, Livsspiren . . . Jeg tror, at Livet i sin simpleste Form ogsaa for dig vil vedblive at staa som et videnskabeligt Mysterium, men da min Antagelse støtter sig paa Grunde, som du ikke vil finde gyldige, saa skal jeg skaane dig for dem. Du er af den modsatte Mening. Du antager, at livløse Stoffer kan frembringe Liv, naar man kun træffer de rette Stoffer og det rette Forhold i Sættningen. Saa godtgør du din Paastand. Finder du end ikke, hvad du søger, saa vil du dog uden Tvivl ved din skarpe Analyse og fine Kombinationsevne gøre interessante Opdagelser. Man fandt vel ikke de Vises Sten, men ved at søge den gjorde man dog smukke Ting i Kemien.

Du vil maaske indvende, at vel flere Darwinister, men ikke Darwin selv, forklarer Livets første Oprindelse, idet han antager eller i alt Fald tidligere antog to, tre Urformer. Det forekommer mig imidlertid, at hans Hypotese, at alle Livsformer har udviklet sig af disse Urformer, er i videnskabelig Henseende overordentlig skrøbelig... Skulde den Hypotese, at en Art skulde kunne udvikle sig af en anden, have nogen videnskabelig Betydning, saa maatte man selv kunne bevirke en saadan Metamorfose. I denne Henseende har vel Darwin paavist i hvor høj Grad Menneskene ved deres Kunst kunne forandre Arter, men han har ikke godtgjort, at man kan forvandle en Dyreart til en anden eller frembringe en ny Dyreart. En saadan Kendsgerning maa foreligge, hvis Hypotesen ej skal mangle ethvert faktisk Grundlag... Du antager, at Mennesket har udviklet sig af en Abekat. Jeg skal ikke modsige dig, men jeg beder dig om at godtgøre din Mening ved at forvandle en Abekat til et Menneske. Darwins mange Tilhængere maatte dog kunne blive enige om at foranstalte et saadant Eksperiment. Vælg den kløgtigste Han- eller Hunabe, som I kan faa fat paa, og bring dem ind under den hensigtsmæssigste psykologiske og fysiske Behandling! Jeg gør ikke store Fordringer, jeg forlanger blot, at du skal bringe dem et lillebitte, men dog kendeligt Skridt hen mod Menneskeligheden... Du vil maaske indvende, at der til at frembringe en saadan Forvandling kræves Millioner af Aar. Men hvorfor er du saa fordringsfuld med Hensyn til Aaremaalet? Fordi du indrømmer, at Forvandlingen udkræver en Samvirken af mange tilfældige Omstændigheder, og fordi en saadan Samvirken kun er sandsynlig i en meget lang Aarrække.« Men Darwinisterne maa jo kende de Tilfældigheder, som Forvandlingen kræver, og derfor skaffe dem tilstede paa Abeakademiet, hvorved Tiden kan forkortes til et overskueligt Tal af Aar.

»Man har søgt,« udtaler Monrad videre, »et Støttepunkt for Darwins Paastand i den Lighed, som findes mellem forskellige levende Væseners Fostre. Identiteten mellem Menneske-, Hunde- og Skildpaddefostre, der er fire Uger gamle, og Kyllingen i Æget, der er fire Dage gammel, skal f. Eks. næsten være absolut, og heraf slutter man sig saa til disse levende Væseners Identitet... Hvoraf kommer det da, at de i saa kort Tid udvikler sig til saa forskellige Væsener?... Kan man give noget andet Svar end dette, at trods den ydre materielle Lighed er den indre Livskraft forskellig?... Saa meget er sikkert, at Antagelsen af en Metamorfose lig den Forvandling Fostret undergaar, paa ingen Maade staar i nogen nødvendig Forbindelse med Darwins Antagelse, at

den ene Art har udviklet sig af den anden.« Men Mellemløberne mangler. »Den gennemførte Darwinisme leder til Troen paa to Guder: Materien og Tilfældet. I ældre Tid antog man en Naturfornuft, der virkede efter evige Love, og som skønt ubevidst i sin Oprindelse dog med indre Nødvendighed arbejdede sig op til Bevidsthed i Menneskesjælen. I er gaaet et Skridt, ikke fremad til en levende Bevidsthed om Tingenes Oprindelse, men tilbage til Tilfældet. Studser I over Naturens vise Indretning, saa søvndysser I Eders egen Forundring, saa siger I: Det er et Tilfælde, Tilfældets Magt er uhyre i Millioner af Aar . . . Men saa længe I ikke kan oplyse Forvandlingens Betingelser berettiger Videnskaben Eder ikke til at paastaa, at en Forvandling fra Art til Art er bleven bevirket ved Tilfældet.«

Til sidst spørger Monrad: »Har du vel overvejet, kære Ven, hvilken Indflydelse paa Opfattelsen af Menneskelivet og Samfundet den Anskuelse maa faa, at Mennesket er skabt ikke i Guds, men i en Abekats Billede? Har du betænkt, hvor skønt denne Anskuelse samvirker med vilde Bevægelser, der gaar ud paa at omstyrte de Piller, hvorpaa Stat og Familie hviler? Du smiler — jeg ser dit overlegne Smil, du siger — jeg hører din Røst: »Videnskaben maa gaa sin rolige Gang ubekymret om Resultaterne. Kun saaledes bryder Sandheden frem og kun Sandhed kan gavne Menneskeslægten. Vel, det være saa . . . Hvis du derfor har en inderlig Overbevisning om Menneskets Oprindelse fra Aben, saa opret, jeg gentager det, et Akademi for at bevirke Forvandlingen. Du savner ikke Midler. Darwin vil uden Tvivl staa dig bi med Raad og Daad. Kan du tænke dig nogen stoltere Gravskrift end den: Han var den første, der forvandlede en Abekat til et Menneske?«

Ironisk svarede J. P. Jacobsen⁴⁾ med »Et Brev om Darwinismen«, som ogsaa han rettede til Monrads fingerede Ven. Af det offentliggjorte Brev »ser jeg,« hedder det, »at De hylder de Darwinske Anskuelser og mere end det, thi saavidt jeg kan skønne af Brevet synes De at følge Häckel og andre tyske Darwinister i Troen paa, at det organiske er opstaaet af det uorganiske. Jeg ved nu ikke, hvorfor De vil gaa saa vidt, da dette Spørgsmaal jo dog endnu ligger saa langt udenfor Videnskabens Rækkeevne, at man ikke engang kan paavise Muligheden af et genetisk Forhold mellem de to nævnte Riger. Det forekommer mig virkelig, at den i Brevet udtalte Dadel over Deres Anskuelser paa dette

4) Baade Monrads Opsats og hans Modparts Svar er optrykt i J. P. Jacobsens: Samlede Værker V, S. 397—405 og 211—15.

Punkt er ganske berettiget, og man kan ikke andet end billige den højtærede Brevskrivners Forsøg paa at føre Dem paa Glatis ved at faa Dem til at konstruere Liv, skønt man nok forstaar, at De ikke lader Dem rokke, da De er formeget Naturforsker til at ville spørge Naturen om, hvad Liv er, paa samme Maade som man spørger den om, hvad Vand eller andre Stoffer er . . .

Jeg kunde ikke andet end gotte mig over den Forlegenhed, hvori De maa være bleven sat ved Spørgsmaalet om, hvorfor de fire til forskellige givne Tider næsten identiske Fostre af Skildpadde, Høne, Hund og Menneske i saa kort Tid udvikler sig til saa forskellige Væsener. Nej, Deres Velbaarenhed, man skal ikke give sig af med at forklare, hvad Liv er, man skal foreløbig end ikke indlade sig paa at have nogensomhelst Mening derom. Havde De her fulgt Darwin, saa var dette ikke overgaaet Dem og De havde blot haft at svare paa den Indvending, at Fostrets Metamorfose ikke staar i nogen nødvendig Forbindelse med Afstamningsteorien. Det er mig uforklarligt, hvor man kan have Mod til at røre ved Embryologien, naar man holder paa Skabelses-teorien og bekæmper Afstamningsteorien . . . For Logikens Velyndere maa være en forførende god Mening i, at de højere Former har udviklet sig af de lavere og at det samme gentager sig ved hver Fødsel . . . De ved naturligvis ligesaagodt som jeg, at den ærede Forslagsstiller tager fejl, naar han tror, at Naturforskerne har synderlig Kendskab til Varieringslovene og til de Forhold, der fremkalder Varieringerne, og De er sagtens ligesom jeg allerede i Tankerne blevet forskrækket over de Myriader af Abekatte, der maatte til for at heldige Varieringer kunde opstaa. De ved, at Fangenskab i de fleste Tilfælde har en skadelig Indvirkning paa vilde Dyrs Frugtbarhed, og De er sagtens ogsaa bleven opmærksom paa det, der er det allerværste ved hele Eksperimentet, det nemlig, at det er højst usandsynligt, at Mennesket nedstammer fra nogen af de nulevende Abeformer.«

I Anledning af Religionshistorikeren H. S. Vodskovs Anmeldelse af J. P. Jacobsens Oversættelse af Darwins Skrift »Om Arternes Oprindelse« vendte Monrad tilbage til Spørgsmaalet — derunder ogsaa med et afsluttende Svar til J. P. Jacobsen — i et Par Artikler i »Dagbladet« 15. og 19. August 1873 og paapeger efter sin Opfattelse en Uoverensstemmelse hos Darwin, der dels taler om en Skaber, som oprindeligt har indblæst Livet i en enkelt eller højst nogle faa Former, og dels nævner Udviklingslove, der er i stadig Virksomhed rundt omkring os. Beslægtede Naturformer behøver derfor ikke at nedstamme fra en fælles Urform, men selve Livet, den stadigt store ubekendte, kan ved

sin Indtrædelse i Verden have indgaaet forskelligartede Forbindelser og derved frembragt forskellige Arter. De to af Darwin selv fremhævede Naturlove Overflødheden og Varieteten kan særdeles vel antages at have været virksomme fra Begyndelsen. Ikke Darwin, men hans Teori — skønt han anfører meget sindigt og træffende — er irreligiøs, idet Tilfældet træder i Stedet for den guddommelige Tanke. I Materien, Tilfældet og den stærkeres Ret skabes en ny Treeninghed, hvorved Fornuften tages fangen under Vantroens Lydighed. Forslaget om et Abeakademi afviste J. P. Jacobsen under Henviisning til Menageriabers sørgelige Tilstand. »Skylden er ikke hans, men min,« siger Monrad, »da det ikke var fremsat fuldstændigt. Jeg har tænkt mig, at man til det store Eksperiment skulde vælge en Ø beliggende under en Himmelzone og forsynet med de Levnedsmidler, hvorved Abekatte trives. Øen kunde jo deles i uoverstigelige Skranker i flere Partier eftersom Eksperimentets Krav fordrede det. Nogle dygtige Darwinister skulde ansættes som Lærere og Forvandler. Midlerne maatte tilvejebringes ved en stor Verdenssubskription . . . Eksperimentet behøver ikke at indskrænkes til en Menneskealder, det kan jo fortsættes gennem Aarhundreder . . . Vi kan ikke gøre os fortrolige med den Tanke, at Menneskeanden skulde have udviklet sig af Østersaanden ved tilfældige ydre Indflydelser, om vi end giver denne Udvikling nok saa mange Milioner af Aar.«

Efter sin første Skærmydsel med Georg Brandes førte Monrad — atter under Mærket 44 — et Par Maander senere sit Hovedslag imod ham i tre Artikler i »Fædrelandet« 4.—6. April 1872 under Titlen »Den frie Tanke og Dr. Brandes's Forelæsninger«, der udsendtes som Særtryk. Efter eget Udsagn til sin ældste Datter havde Monrad skrevet saa ivrigt, at han »formelig var træt i Fingrene«. Anledningen var Udgivelsen af første Bind af Forelæsningerne »Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur« omhandlende Emigrantlitteraturen.

Monrad begyndte med en Hyldest til de unge lovende Kræfter i vort lille Fædreland og derunder Georg Brandes, hvis to Aar gamle Doktordisputats »Om den franske Æstetik i vore Dage« havde glædet ham. »Den gjorde Indtryk af at være et dygtigt og alvorligt Arbejde,« siger han, »og paa flere afgørende Punkter har Forfatteren lagt for Dagen en saadan Finhed og Skarpheit i Tanken, at selv den, der følte sig frastødt ved mange Ytringer, maatte fatte Haabet om en rig litterær Virksomhed, der vilde blive desmere frugtbringende jo mere den modnedes med Alderen.« Dette Haab er bleven noget svækket med den sidste

Bog, skønt »vi ogsaa her træffer paa mange træffende Bemærkninger og talentfulde Skildringer«, men »der er et saa stort Overflod paa Domme, der er i Strid med Kendsgemningerne, en saadan Forvekslen af Hensynsløshed og Aandrighed, at hvis Dr. Brandes vil vedblive at forfølge den Vej han er slaæet ind paa, vil hans Virksomhed snart tabe al Betydning for Litteraturen . . . Forelæsningerne bærer Præget af en stærkt bevæget, ja oprørt Stemning, men det brusende Hav giver ikke noget tro Billede af Himlen, og en Litterat, i hvis Sjæl det gærer og koger, er ikke skikket til at give nogen tro Afspejling af Litteraturens store Billeder.«

Monrad berører først en Del Enkeltheder, hvor han er uenig med Brandes. Som Kunstelsker anker han over visse overlegne Ytringer om den — paa Grænsen mellem Gotik og Renæssance staaende — navnkundige Kunstner Albrecht Dürers »folkelige og naive Trohjertethed« med »sin Mystik, sine Hjorte med Kors mellem Takkerne og alt sit symbolske Krimskrams, og han »er overbevist om, at Dr. Brandes ikke vil fastholde dem, hvis han blot vil gennemgaa den skønne Suite af Dürers Raderinger, der haves paa Kobberstiksamlingen og som er en af dens Perler, og at han maaske endogsaa vil blive lidt skamfuld over den overlegne Tone, hvori han taler.« En anden uholdbar Ytring er for Monrad Udtrykket »den lidende Kristus, der vrider sig paa sit Kors.« Han hævder, at det er umuligt for Dr. Brandes at paa-pege et betydeligt kunstnerisk Arbejde, hvor vor korsfæstede Frelser fremstilles som vridende sig paa Korset. Det er tværtimod den almindelige Type selv i Fremstillingen af det døde Legeme, naar det hænger paa Korset, at bevare en vis sejrende Spændkraft, der bebuder Opstandelse. Kun i byzantiske Fremstillinger og Efterligninger af dem findes hos det døde Legeme en vis naturtro Slaphed, men ingen stor Kunstner har fremstillet vor korsfæstede Frelser som vridende sig paa Korset . . . Vi fordrer ikke, at han (Brandes) skal skaane os, naar han tror at tale i Sandhedens Navn, men hvorfor skal den frie Tanke gøre disse vilde Spring fra Sandheden blot for at krænke det, der er os det helligste og dyrebareste? Er det ikke Fanatisme og har ikke ogsaa de Kristne billigt Krav paa lidt Tolerance?«

Uden at nævne Grundtvigs Navn har Brandes rettet følgende Udfald mod ham: »En kaster sig paa den Rolle at være Guddommens Profet, lader sig dyrke som en Pave og lader endnu som Olding unge Kvinder komme til sig for at kysse hans rystende Hænder.« Dette formummede Angreb revser Monrad strengt. Der er kun én Mand,« siger han, »der staar saa højt,

at man nødes til at tænke paa ham ved denne Karikatur. Skønt vi ikke hører til denne Mands ubetingede Tilhængere, saa tilstaar vi, at disse Ytringer har gjort et højst modbydeligt Indtryk paa os. Hvor voldsomme Anfald end denne Mand har været udsat for har hidtil ingen vovet at benægte, at han kun kæmpede for, hvad der var hans inderste, mest levende Overbevisning. Der tilkommer Brandes Æren for at være den første, der fremstiller ham som en Skuespiller og hans lange kamp- og aandfulde Liv som en Rolle han har paataget sig. Ved en saadan Dom dømmes Dr. Brandes sig selv som en Mand, der mangler Øje for det aandelige Livs Bevægelser i forskellige Retninger, ja som i den Grad er forblændet af sin Lidenskab, at han ikke tager i Betænkning i sin Fremstilling at tage ud af en Oldings Hjerter den rene og stærke Overbevisning, hvorpaa hans hele Liv har været bygget, og i dens Sted sætter lave og urene Bevæggrunde for saaledes at tilvejebringe en Karikatur, der kunde bringe Tilhørerne til at le.«

Monrad paapeger skarpt den historiske Forvanskning, som Brandes gør sig skyldig i for at nedsætte Kristendommens Betydning ved at lade Genindførelsen af den kristelige Kultus i Frankrig efter Revolutionen være et Resultat af Napoleon den Stores Konkordat med Paven, mens det i Virkeligheden var den kristne Forfatter Chateaubriands vækkende Værker, der særlig for den dannede Klasse vendte Tidens Strøm med Hensyn til Kristendommen, og endelig imødegaar Monrad Paastanden om, at det, at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat. »Det kommer selvfølgelig ikke an paa,« udtaler Monrad, »at man sætter under Debat, men hvorledes man udfører denne Bedrift . . . Hvad kommer det an paa i Videnskaben? Sandheden. Hvad kommer det an paa i Kunsten? Skønheden. Hele Tilværelsen ligger udbredt for Videnskabsmanden og Kunstneren, og den, der yder sin Skærv til, at det sande træder frem og det skønne bliver levende, føjer en Sten til Kulturens Bygning . . . Tror Hr. Brandes virkelig, at det har nogen- somhelst væsentlig Betydning for Byron som Digter, at han har sat Religionen under Debat?«

Om de nævnte og andre Enkeltheder siger Monrad, at de ikke skal være nogen Kritik over Arbejdet i dets Helhed, hvortil han altfor meget mangler den fornødne Sagkundskab, men »hvor denne, i det mindste i vore egne Øjne, var tilstrækkelig til at fælde en Dom er vi bleven overrasket ved at se, hvor forskellig vor Opfattelse var fra Forfatterens,« og han gaar over til at behandle forskellige store Spørgsmaal, som ligger ham paa Hjerter.

Han kommer her ind paa det af Brandes hævdede Princip om Troen paa den frie Forsknings Ret og paa den frie Tankes endelige Sejr. Deri kan han som Udgangspunkt⁵⁾ godt være enig, men »ikke ethvert Lune og Indfald kan vi give den frie Tankes ædle Navn . . . For at undgaa Misforstaaelser, for at forebygge, at Ordene ej skal vildlede de ukyndige blandt vore unge Medborgere, er det nødvendigt at give Tanken et Tillægsord foruden fri. Kan man finde noget bedre end sande og vilde Dr. Brandes have noget imod at optage den frie og sande Tanke i sit Banner? . . . Den frie Tanke maa opgive alle kaade Krumspring, alle individuelle Luner og Indfald, den maa underkaste sig Tænknin- gens Love og den af dem betingede indre Nødvendighed. Den maa have klare Begreber, den maa ikke fælde disse overilede halsbrækkende Domme eller gøre disse løse usammenhængende Slutninger, hvori falskt og sandt er blevet sammenblandet paa en modbydelig Maade. Og idet den frie Tanke søger Sandheden kan den ikke blive staaende ved sig selv, thi den er omgivet af Kendsgerningernes store uendelige Verden, som den maa gennemforske for efter Evne at trænge igennem det tilfældige ind til det blivende, for at genfinde sig selv i det, der ikke er den selv. Der er ikke alene en ydre, men der er ogsaa en indre Verden af Kendsgerninger, der er Samvittighedens, Bønnens, det hele Troslivs Verden. Den kender ej Samvittighedens Verden, der ej har lyttet til Samvittighedens Røst. Den kender ej Bønnens Verden, der ej har faret ud paa dens Dyb og har levet med den i gode og onde Dage . . . Den frie Tanke har ej alene den Opgave at gennemforske Kendsgerningernes store Verden, men at bearbejde den Sjæl, hvori den bor, at den maa blive ren og klar, at dens dybeste og ædleste Kræfter maa komme til at bryde igennem og føre et sundt Liv . . . Den frie Tanke kender sine Grænser, ved, hvad den begriber og ikke begriber, og ved, at der er Kræfter i Tilværelsen, der ikke kan gribes i et klart Begreb.« Af det Udtryk, som Brandes selv bruger om Sproget: Al vor Tale er en Tilnærmelse til det vi mener — drager Monrad den interessante Slutning, at deri ligger i Virkeligheden en Anerkendelse af noget i Tilværelsen, som ikke kan udtømmes af Tanken. »Har nogen,« spørger han, »fundet udtømmende Ord, det er: Tanker, for det Indtryk Musiken gør paa ham? Og har nogen fundet udtømmende Ord for de aandelige Toner Sjælen fornemmer, naar den giver sig

⁵⁾ »Vi antager,« siger han, »at saa godt som alle i vort Fædreland er enige om den frie Tankes, den frie Forsknings Ret, og i Udgangspunktet er der saaledes ingen Uenighed mellem Dr. Brandes og os.«

hen i Troen? . . . At have den frie Tanke er ikke det samme som at være frigjort fra Sandheden. Vi nedlægger en bestemt Indsigelse som mod en Forvanskning af Sandheden, naar man vil frakende dem Tankens Frihed, der har en Overbevisning.«

»Hvad har da Dr. Brandes's frie Tanke fundet, idet den drog ud paa den store Vandring for at søge Sandheden,« spørger Monrad. »Hvilken Løsning giver han os paa Tilværelsens store Problemer?« Og her slaar han ned paa den ærlige og uforbeholdne Tilstaaelse af Brandes, at paa samme Tid, som Tanken saaledes har faaet Mod til at erkende ikke stykkevis, men paa en alt omfattende Maade, er Evnen ikke vokset med Modet og nu som før raver Menneskeheden i det uendelige Mørke og begriber intet af sin Tilværelses Hemmelighed. Hvortil fødes vi, udtaler Brandes, hvorfor lever vi, hvad fører det hele til? Hertil erklærer Brandes selv, at man ikke er rykket Svaret paa disse Spørgsmaal nærmere. Kun Følelsen af Savnet, kun Utaalmodigheden over Uvidenheden vokser. Nu spørger Monrad: »Er det ikke underligt at se, hvor nøjagtigt det Standpunkt er det samme, hvorpaa Hr. Pontius Pilatus og Hr. Dr. Brandes befinder sig? Begge ender med Raabet: Hvad er Sandheden? Hvor ligger Fejlen? Skal vi fordømme den frie Tanke? Nej, Fejlen ligger deri, at den frie Tanke ej har fuldført sin Vandring, ej har fordybet sig i Samvittighedens, Bønnens, Aabenbarings Verden, hvor Lyset straalere os imøde og hvor der gives os Svar paa de opkastede Spørgsmaal.«

»Hvilken Sandhed har Dr. Brandes da fundet med Hensyn til Menneskeslægten,« fortsætter Monrad Spørgsmaalet videre og fremdrager sin Modparts Ord, at da en Part af Menneskeheden maa betragtes som vilde Dyr, en anden Part som sande Aber og den aldeles overvejende Majoritet som Dosmere og Ignoranter er det let at se, i hvad Forhold til Sandheden den offentlige Moral og den offentlige Mening i Almindelighed vil staa. Overfor dette hævder Monrad: »Hvor langt er vi dog kommen bort fra Broderskabets store Tanke og hvor er det underligt at finde saadanne Ytringer i den Mands Mund, der ikke kan finde Ord stærke nok til at forherlige den franske Revolution! Og hvor er dog ikke den Fordring pudsigt, at Individet skulde stilles udenfor Paavirkning af Samfundet for at danne sig sin selvstændige Religion og Sædelære! Den samme Fordring maatte jo gøres med Hensyn til Kunst og Videnskab for at bevare Individets originale Produktivitet. Hvert enkelt Menneske skulde begynde forfra Menneskeslægten's uhyre Arbejde, og hvad vilde man opnaa ved disse Bestræbelser uden at standse den aande-

lige Udvikling og forvandle Menneskenes Børn til en Flok Vilde?»

Tilsidst drøfter Monrad den af Brandes fremsatte Opfattelse af Familieliv og Skilsmisse og udtaler som sin egen Mening: »Der er noget i Ægteskabet der er stærkere end Luner, Indfald og øjeblikkelige Indtryk, det er Pligten, det er: Du skal! Denne Pligt og dette: du skal — hviler paa den Overbevisning, at Menneskets Vilje kan og bør være stærkere end Menneskets Sind. Der er noget ejendommeligt ved den kristelige Kærlighd. Den kan elske trods alle Mangler, Skrøbeligheder og Ufuldkommenheder, thi den elsker i Haabet og derfor er den saa mægtig ogsaa i Ægteskabet. Hvis du spurgte en Kvinde og spurgte hende med Rette: Hvorfor elsker du dog den Lømmel? og hun svarede dig: Jeg elsker ham, fordi han er min Mand, fordi jeg har lovet at elske ham indtil min sidste Time, fordi jeg ej kan andet — vilde da dette Svar mishage dig? Vilde du henregne hende til Døsmernes og Ignoranternes store Flok? Mishager dig det stille Taalmod, der tavst bærer Uret og Krænkelser og bevarer i sagtmodig Trofasthed Kærligheden frisk og uforandret? Os, vi tilstaar det, mishager den ikke. Vi beundrer den.«

Monrad slutter med at erklære, at det har voldt ham en sand Glæde at læse følgende Ord hos Brandes: »Der gives indre Autoriteter. Det sande, det rette, det gode er saadanne« — men han forstaar blot ikke ret, hvorledes disse Autoriteter konsekvent kan fastholdes af den, der som Brandes ikke kan besvare Spørgsmaalene om, hvortil vi fødes, hvorfor vi lever og hvad det hele fører til. »Efter vort Skøn,« ender han, »er der dygtige Kræfter i Dr. Brandes. Det gælder om, at de ikke ved en forceret Produktion hindres fra at fordybe sig i sig selv, i Litteraturen og i de store Egne af Tilværelsen, hvis Liv desværre endnu synes at være ham ligesaa fremmed og ubekendt som Livet paa Sirius, og som han dog maa lære at forstaa og agte, hvis han skal have noget Begreb om det aandelige Livs Udvikling. Det forekommer os, at det nuværende Øjeblik er et afgørende Vendepunkt i hans Forfattervirksomhed.«

Georg Brandes var, da Monrads Indlæg fremkom, ved at planlægge en Gendrivelse af de talrige Angreb, hvortil hans Bog havde givet Anledning, og han modtog da følgende Billet⁶⁾ fra

6) Georg Brandes: Julius Lange, S. 223—24. Henvendelsen en deri anført som dateret 3. April, hvilket maa bero enten paa en Skrivefejl eller Trykfejl, da det er Dagen før Monrads første Artikel. Det skal sikkert være 8. April.

I Sammenhængen har det forøvrigt sin Interesse — til Belysning af hvor dybt Monrad i Virkeligheden traf uden selv at vide det — at

sin nære Ven Kunsthistorikeren Julius Lange, der var blevet meget imponeret af Monrads Kritik, som ramte beslægtede Strenge i hans eget Indre: »Kære Ven! Jo mere jeg tænker derpaa des vigtigere forekommer det mig, at du i din Piece skriver et Svar til Monrad, om hvilket man ikke kan sige, at det er ubetydeligt eller at det dog ikke er saa betydeligt som hans Artikler. Det vilde sikkert hæve din Anseelse meget, om du kunde vise dig ham fuldkomment voksen i Debatten. Derfor kan du vistnok

læse enkelte Uddrag af Bogen om Forholdet mellem de to Venner. Brandes fortæller fra en Fodtur paa Møen i Sommeren 1861:

»Da vi ud paa Natten var kommen hjem skete der noget, som berørte mig saa pinligt, at Ubehaget derved er levende hos mig (1898) næsten som da det hændte. Uden at nogen indledende Samtale var gaaet forud kom Julius Lange pludselig frem med den Fordring til mig, at jeg maatte og skulde blive en Kristen, skulde dele hans Tro. Hans Udbrud rørte mig og jeg forstod, at dette var for ham en Sag af saadan Vigtighed, at han mente sig berettiget til at sætte sig ud over alle Hensyn. Derimod følte jeg mig saaret af den Motivering han straks derefter gav sin Opfordring: jeg dyrkede ingen anden Gud end Intelligensen, savnede det ene fornødne, vilde tænke mig til Troen o. s. v. Det var min stolte Hellener. Hele hans teologiske Opfostring var kommet op i ham, steget ham til Hovedet, og han talte som en Missionær. Jeg svarte intet, men harmedes. Vi pakkede vort Tøj sammen til Oprud næste Morgen og gik i Seng. Der var ikke Tale om at sove. Ud paa Natten hørte jeg Julius Langes Stemme. Han bad med høj Røst sit Fadervor. Det var højtideligt og pinligt. Klokken 4 stod vi op og gik til Stege, begge tavse og ilde tilpas.«

I et Brev af 30. December 1863 vendte Julius Lange tilbage til Op-trinet, der ellers ikke blev berørt imellem dem: »Jeg vil ikke engang forny den Opfordring — om du vil kalde det saa — som jeg gjorde dig den sidste Aften vi var sammen paa Møen, ikke fordi jeg tror, at den var fejl gjort, eller fordi jeg nogensinde har opgivet Haabet om, at du alligevel vil havne der, hvor vi alle skal havne. Det er i alt Fald noget, som jeg ingen Mening kan have om og som jeg maa overgive til højere Magter Der er et dunkelt Ord af dig i min Erindring. I det første Brev, som du skrev til mig efter Faders Død, sagde du, at jeg jo, som en Troende, maatte kunne bære det. Var det rent Mundsvejr?«

Den 4. Februar 1865 skrev Lange: »I Virkeligheden kan det nok fremkalde nogen Forbavselse hos et tænkende Væsen, at to Mennesker, som kalder hinanden Venner, som af Bekendte anses for at være det, som virkelig personlig taget er det, kan divergere i en saadan Grad i Livsanskuelse, at der end ikke i hele den aandelige Verden vil kunne findes en større Modsætning Det maa dog være aldeles klart, at en af os er gaaet fejl af Vejen.«

»Jeg hadede hans Grundopfattelse, men elskede ham selv,« skriver Brandes om Forholdet dengang, men vil hævde, at Lange senere i sin religiøse Stilling sagde sig »fuldstændig løs fra al Kirkelighed«, hvilket den citerede Billet synes at bekræfte.

gerne gøre ham en eller anden Indrømmelse. Hvis du kunde fremtvinge den Situation, at du fik med ham at gøre som Modstander herefter, saa var du sikkert vel tjent dermed. Han er jo selv debatterelysten nok. Jeg mener just ikke, at du skulde lade en saadan Taktik træde aabenlyst frem, men Sagen vilde vist ikke være saa vanskelig. Han er dog nok med alle sine gode Enkeltheder temmelig hullet. Du maa endelig lade dig denne Sag ligge paa Hjerte — tag kun en Uges Tid dertil. Du vil vistnok vinde meget derved. Han indbyder jo netop ved hele sin dialektiske Fægtemaade til tilsvarende dialektiske Modangreb. Husk paa, at han i Henseende til Debat næsten betragtes som den første Kraft i Landet.« Denne høje Værdsættelse af Monrad deltes dengang — i hvert Fald til en vis Grad — af Brandes selv, som siden⁷⁾ skrev om Angrebet, at det »var sofistisk, men værdigt som alt, hvad der skreves af denne betydelige Mand, hvis stærke Aand desværre var omtaaget af Teologi.« I sit Forsvarsskrift »Forklaring og Forsvar« taler Brandes om »den udmærkede Mand, der skjuler sig under Mærket 44«, og benævner ham »den af mig saa højt som af nogen agtede« Modstander.

Brandes siger i sit Skriffs Antikritik⁸⁾ mod Monrad ud fra dennes Bestemmelse af Begrebet ,at »den frie Tanke bliver da den Tanke som højer sig for Kendsgerninger, som Tanken ikke maa røre: den frie Tanke er den Tanke, som gaar i Ledebaand. Indser min højtærede Modstander da ikke, at man ved først at give den frie Tanke en tilsyneladende Anerkendelse og derpaa sætte en Indskrænkning, der ophæver al den Frihed, man har anerkendt, siger sig selv imod? Indser han ikke, at endog en Katolik, en Jesuit, ja selv en Forstander for Inkquisitionen kunde underskrive Anerkendelsen af Tankens Frihed, naar den blev affattet og formuleret paa denne Maade?« Brandes fralægger sig manglende Forstaaelse af Albrecht Dürers kunstneriske Værd og kender hans Raderinger paa Kobberstiksamlingen, men han indrømmer, at Udtrykket om Kristus som vridende sig paa Korset kunde være heldigere valgt, ligesom han med Hensyn til Grundtvig beklager, at han ved at bruge Udtryk, som kunde misforstaas, har skadet en god Sag og givet sine Modstandere Vaaben i Hænde. Han fastholder overfor Monrads Indsigelse, at den enkelte i Virkeligheden maa begynde forfra, hvis han i sand Forstand skal være Menneske. »Thi hvad er det at tænke andet end at begynde Menneskeslægtens uhyre Arbejde forfra? . . . Det

7) Georg Brandes: Levned II, S. 85.

8) Optrøkt i hans: Samlede Skrifter XIII, S. 421—430.

undrer mig, at en saa skarpsindig Forfatter som Hr. 44 ikke indser, at denne Anskuelse paa bedste Maade lader sig forene med den, at Individet staar under stadig Indflydelse af Omgivelserne og Samfundet. Det ubegavede Individ faar uden videre sine Anskuelser fra det Samfund, der umiddelbart og haandgribeligt omgiver det. Det fremragende Individ's Omgivelser er det aandelige Samfund, hvori det lever. Dette Samfund bestaar af de store Aander hver enkelt har Adgang til at lære at kende...« Paa Monrads Spørgsmaal om Brandes virkelig tror, at det har Betydning for Byron som Digter, at han har sat Religionen under Debat, svarer Brandes ubetinget Ja og uddyber nærmere sin Opfattelse af Hjem og Familieliv som noget, der i høj Grad er afhængig af de forskellige Kulturtrin og Naturforhold.

Mens Monrad saaledes viste sig som en slagfærdig Apologet overfor Kirkens Modstandere, en jævnbyrdig Aand overfor selv de største Begavelser, nærede han trods alle Forsikringer om det modsatte stadig et ihærdigt Ønske om at indtræde i den praktiske Politik og udfoldede visse Bestræbelser i den Retning, hvor han tænkte sig en for hans særegne Hensigter brugbar Mulighed. En saadan tilbød sig ved de almindelige Folketingsvalg i Efteraaret 1872, hvor der efter Opfordring til ham blev Tale om enten Slagelse eller Roskilde, og han valgte den sidstnævnte Kreds, hvis hidtidige Repræsentant den kendte Politiker Alfred Hage var død i Foraaret. Til sin ældste Datter skrev Monrad: »Jeg har tilskrevet Roskildenserne, at det efter den indtraadte Forandring i mine huslige Forhold ikke længere var noget Offer at stille mig, at jeg personlig morede mig ved en Valghandling enten jeg valgtes eller faldt igennem, men at det ikke var sømmeilgt, at en Biskop rejste Landet rundt, stillede sig og faldt igennem, og at jeg derfor maatte ønske en Opfordring fra mere end Halvdelen af Vælgerne.« Det fik han imidlertid ikke, men stillede sig alligevel og udtalte ved et Vælgermøde i Roskilde 29. August:

»Man saa nu langt mere paa Personerne og Partierne end tidligere og Partivæsenet spillede en langt større Rolle. Den, der aldrig havde været Partimand, befandt sig nu som en enlig Fugl. Saalænge man var ung var man som Blæsten, man haabede ved sit Pust at kunne forandre Statsskibets Gang. Som ældre vilde man gerne staa ved Roret, men naar man bliver gammel indskrænkede Ønsket sig til at være Ballast. Det kunde synes ringe at være Ballast, men det var ingen ubetydelig Sag, thi naar Skibet var tomt blev Ballasten uundværlig. Man maatte derfor ikke kaste Vrag paa Ballasten. Alt kunde ikke bruges dertil — hverken udtærsket Langhalm eller Svineblærer. Til at være politisk

Ballast hørte Evne til at danne sig en Mening om politiske Ting og tilbørlig Kundskab om disse. Vi trængte nu mere end nogensinde til Ballast i vort Fædreland overfor de vilde Bevægelser, der ogsaa hos os havde vist deres Spor. Uden at ville tillægge de socialistiske Bevægelser Fortjenesten maatte man dog indrømme, at de havde haft et godt Resultat, at man nu ikke længere betragtede Arbejdersagen fra et udelukkende koldt Regningsstandpunkt, men erkendte, at der ogsaa var et etisk og religiøst Moment i Arbejderspørgsmaalet. Der var to Slags Socialisme, den djævelske, der lærer Mennesket at tage, hvad der tilkommer dem, og den himmelske, der lærer ikke at tage, men at give og lukke Haanden op. I den Betydning var Kristus Socialist. Det var vanskeligt at sige, hvad Staten kunde gøre for at forbedre Arbejdernes Kaar . . . Der burde gives Landarbejderne Lejlighed til at frugtbargøre deres ledige Timer, tekniske Skoler maatte oprettes i Købstæderne og man maatte stræbe med Hensyn til de Fattiges offentlige Understøttelser for at trække Grænsen mellem den værdige og den dovne.« Det parlamentariske System, hvorefter Folketinget udfra Majoriteten bestemmer Valget af Ministrene, var ikke tilraadeligt for vort Fædreland, idet Landstingets Indflydelse som det konservative Element i Forfatningen blev betydningsløs, hvilket ingenlunde var Grundlovens Mening. En anden Sag var, at Kongen efter Forholdene frivillig tog sine Raadgivere udenfor de konservative.

Hans Stilling til Folketingsparlamentarismen medførte, at han denne Gang i Modsætning til Aaret før blev støttet af Højre og modarbejdet af Venstre. Ved Valget 20. September faldt han med 741 Stemmer, mens hans Modkandidat Gaardejer Ole Larsen fra Store Rørbæk fik 785, og nu erklærede »Dagbladet« harmdirrende: »Monrad faldt for en Politiker, der lover at blive et saa rundt Nul som Ole Larsen. Baade de, der frygter for at se Monrad i Folketinget, og de, der med os ønskede ham valgt, mødes i at skamme sig paa Venstres Vegne over denne Bedrift. Det er blevet disse Valgs Generalskandale . . . Naar man ikke vil have Monrad i Tinget er det, fordi han er for stor, han gaar igenem den Hytte af Ler og Straa, i hvilken man vil have Folketinget hensat.« Dagen efter Valget skrev Monrad til Datteren: »Iøvrigt er jeg ret vel fornøjet med at være fri for at kastes ind i de politiske Kampe og det kan godt være, at disse antager en saadan Karakter, at en gejstlig Mand helst bør holde sig borte. Saaledes som Sagerne nu staar for mig kan jeg ikke let tænke mig det muligt, at jeg atter skulde stille mig til Folketinget, men Menneskenes Tanker er jo foranderlige. Det staar for mig som

ikke stemmende med Bispeembedets Værdighed at stille sig og deltage i alle disse Prøvevalg. Denne Følelse bliver mere og mere levende hos mig.«⁹⁾)

Disse Brevudtalelser kan forøges med flere lignende — til Sønnen Viggo — fra den nærmest følgende Tid: »Jeg maa billige aldeles Kongens Politik, thi vort lille Land egner sig virkelig ikke til parlamentarisk Regering, men paa den anden Side kan jo saadanne Konflikter ej andet end standse Udviklingen. Hvis jeg var kommen ind paa Rigsdagen Efteraaret 1871 vilde jeg muligvis kunne have bidraget noget til at hindre Spændingen. Derimod vilde det aldeles ikke have nyttet noget, om jeg var kommen ind sidste Efteraar, og jeg er derfor glad over ikke at være blevet valgt og ikke at være nødt til at fylde min Tid med endeløse og frugtesløse Forhandlinger . . . Det er underligt, hvorledes min Sjæl efterhaanden glider ud af Politiken næsten uden at jeg selv ved af det. Jeg bliver mere og mere en rolig Tilskuere, og Dramaet, der skal opføres til Efteraaret, er ingenlunde uden Interesse. Det forenede Venstres Feltraab er en parlamentarisk Regering og dette skal forstaas saaledes, at det er Folketinget, der bestemmer, hvem der skal være Minister.«

Monrad fik under disse Aars politiske Genvordigheder følgende Bedømmelse i »Fædrelandet« 25. September 1873, hvor han karakteriseredes som en Mand med »en overlegen Evne og han ikke blot ved det selv, men faa er saa lidt som han i Stand til at skjule det. Han bærer sin Overlegenhed med sig overalt i Mine, Holdning og Tale. Han har ondt ved at lægge den fra sig selv i sit Løn-kammer og i den fortroligste eller ligegyldigste Samtale. Maaske er det, at den træder saa tydelig frem, ham ikke selv fuldt bevidst, men hænger sammen med en Forlegenhed eller Kejtethed, der er en Følge af, at han fra et tilbagetrukket Ungdomsliv og Studerekammerets Ensomhed paa én Gang flyttedes midt ud paa den politiske Skueplads, og som siden er bleven Vane. Dertil kommer, at Monrad ikke er og aldrig har været nogen Overbevisningens Mand med fikse og færdige Anskuelser, for hvilke han frejdigt gaar i Ilden og paa hvilke han ikke slaar af, men derimod en tvivlende og grublende Aand, som lige til det sidste Øjeblik vejer og vrager, som nødig binder sig til noget bestemt saa længe det kan undgaas og som altid foretræk-

⁹⁾ Den kendte Venstrepolitiker Redaktør Vilh. Lassen var som 12 Aars Dreng tilstede ved Valget og huskede en af Modkandidatens Agitatorer, der drog Gade op og Gade ned under Raabet: »Monrad solgte os til Tyskerne i 1864.«

ker noget for intet, det lidet, der kan gennemføres, for det meget, der ikke kan gennemføres, kort sagt, som han selv siger, en politisk Mæglernatur, hvis Kald og Lyst det har været at udfinde Mellemproportionalen mellem andres stridige Meninger. Disse to Egenskaber forenede: den stærkt fremtrædende Følelse af egen Overlegenhed og Ulysten til selv at udtale bestemte Meninger eller færdige Tanker har været ham en betydelig Hindring for at lære andre Mennesker nøje at kende. Mange har følt sig trykkede overfor ham og har lukket sig selv til under dette Tryk, og den, der selv ingen Fortrolighed viste, indbød ikke andre til at vise ham nogen. Afholdt og højagtet af de fleste, som han i forskellige Stillinger kom til at arbejde sammen med, fordi han altid var human i sin Dom og sine Fordringer og selv utrættelig arbejdsom, stod han dog hvad enten han var i Regeringen eller udenfor den i Spidsen for Rigsdagens store Flertal eller irrende om uden at finde noget Tilhold, i Grunden altid ensom i sin Storhed. Faa gav sig hen til ham, fordi han kun rent undtagelsesvis gav sig til nogen. Nogle frygtede ham. Ingen vidste forud, hvor han vilde hen eller hvad han vilde gøre, og mange tog fejl af ham, men han tog ganske vist ogsaa fejl af mange. Hertil var der endnu en tredje Grund. Hin Følelse af Overlegenhed havde affødt en høj Grad af Selvtillid, som maaske nu under Livets Prøvelser er blegnet eller aflagt, men som engang har ladet ham tiltro sig selv en stor Magt over andre Mennesker, en næsten usvigelig Evne til at lede og dreje dem som han vilde. Den, som tiltro sig denne Evne, er ikke meget nøjeregnende med andre. Han spørger blot, om han kan bruge dem til dette eller hint, og naar han finder dem brugelige, saa slaar han en Streg over meget eller bekymrer sig iøvrigt ikke synderligt om deres Meninger og Karakter, om de er udmærkede eller middelmådige, om de under andre Forhold havde vist sig paalidelige eller ikke. Han stoler paa, at han skal nok passe paa dem og faa dem til at blive i det Spor, hvori han sætter dem. Det er utvivlsomt denne Egenhed, der har indbragt Monrad de største Skuffelser.«

Bladet kunde i faa Ord have udtrykt det samme ved at sige, at Monrad var en glimrende Psykolog, men en daarlig Menneskekender overfor den enkelte.

Trods alt higede han efter at komme ind paa Rigsdagen igen og veg ikke tilbage for, da i December 1873¹⁰⁾ to Pladser som kongevalgt Landstingsmand blev ledige, at henvende sig paa al-

10) I »Tilskueren« skriver P. Vedel 1875, hvilket er fejlagtigt.

lerhøjeste Sted og erklære sig rede til at modtage Stillingen, men fik det Svar fra Ministeriet Holstein, at begge Pladser var besat netop samme Morgen inden hans Brev ankom. Dette Afslag var en yderligere Bekræftelse paa det Svælg, der aabnede sig mellem ham og Folket, og det ramte ham dybt. Til Krieger, der dengang var Finansminister og derfor med til Afslaget, skrev han med forceret og i Virkeligheden ganske uægte Ligegyldighed: »Jeg studerer Trosbekendelsens Historie og dette Studium gør et længere Ophold i København ønskeligt for mig. Sædet i Landstinget, hvori det var min Agt at indtage en for en kongevalgt værdig Holdning, vilde give et passende Paaskud for og Midler til Fraværelsen. Iøvrigt føler jeg mig hverken ydmyget eller ulykkelig ved at være forskudt fra alle Sider (Helsingør: de national-liberale. Roskilde: Bondevennerne. Landstinget: Regeringen) men regner mig tværtimod for et af Jordens lykkeligste Væsner.«

Det sidste Udbrud er blot en dybtiskærende Selvironi og den bagvedliggende Bitterhed var saa stærk, at den bragte ham til i 1874 at afslaa en Opfordring fra Randers og i 1875 en lignende fra Viborg om at stille sig til de daværende Valg. Om hans Nægtelse af at overtage en Ministerpost skal senere berettes. Han skriver til Sønnen: »Jeg har faaet en Modbydelighed for at stille mig efter to Gange at være faldet. Dermed er min Borgerpligt opfyldt. Desuden vilde jeg ikke kunne udrette noget saaledes som Forholdene er i Folketinget. Derimod antager jeg nok, at jeg kunde gøre nogen Gavn i Landstinget . . . Vor Politik er lutter Vrøvl, man rejser det ene Spørgsmaal efter det andet og løser intet. Jeg er meget glad, at jeg staar udenfor for det hele og ikke spilder min Tid paa dette aldeles frugtesløse Arbejde . . . Efterhaanden glider mit Liv mere og mere ud af Politiken og ind i de stille Studier . . . Jeg har virkelig bedre Brug for mine Kræfter end at slide dem op til Unytte i Folketinget.«

Monrads gamle Interesse for Skolens baade oplysende og opdragende Gerning var stadigt lige levende og han gav det Udtryk i de to Smaaskrifter »Om den paatænkte Reform i Almueskolevæsenet« fra 1872 og »Skoleloven og Folketinget« fra 1873. I det første slog han blandt andet til Lyd for den Ordning, at hver Skole fik et lille Bibliotek for Børn, og i det andet fremhævede han, at da den langt overvejende Del af det danske Folk hører til den evangelisk-lutherske Kirke har det Ret til at fordre, at denne Kirkes Troslære optages som en organisk Bestanddel af Folkeskolens Undervisning.

Et Udvalg af Forgængerens Biskop S. Bindesbølls efterladte

Papirer under Titlen »Tanker til Eftertanke over Søn- og Festdages Evangelier«, et værdifuldt Værk indenfor den danske Andagtslitteratur, blev 1873 udgivet af Monrad i Forening med Præsten H. P. Kofoed-Hansen. Denne mærkelige og aandrige Mand, der senere gik over til den katolske Kirke, stod i et godt Forhold til Monrad, som førte fortrolige Samtaler med ham og underhaanden anbefalede ham overfor Ministeriet til Biskop i Aalborg efter P. Chr. Kierkegaards Afgang paa Grund af hans »aandelige Overlegenhed«.

Ved samme Tid skrev Monrad i Teologisk Tidsskrift en ejendommelig Afhandling »Abrahams Opdragelse«, hvis Tanker for en Del er indeholdt i hans Postilles Nytaarsprædiken. Afhandlingen begyndte saaledes: »Naar ender Menneskets Opdragelse? Med hvilket Aar kan den siges at være sluttet? Vi kan let blive enige om, at for et levende Menneske er der intet Tidspunkt i hans Liv, da han kan sige: Nu er min Opdragelse endt, nu er jeg færdig, nu er jeg fuldkommen. Hvad andet vilde vel et Menneske betegne med saadanne Ord eller en saadan Tanke end at han anerkendte, at hans Livsudvikling var standset og at han, skønt levende, dog i Virkeligheden var død?«

Ligeledes dette Aar udsendte han det lille Skrift »Nogle Bemærkninger vedrørende Trosbekendelsen, der slet ikke handler om dens Historie, men hvori han noget søgt og konstrueret — synes det — søger at paavise en Forbindelse mellem Trosbekendelsens og Fadervors enkelte Led. Samtidig kom han ogsaa i Dansk Kirketidende ind paa Trosbekendelsen i en Artikel »Til Forstaaelse«, men her gjaldt det dens historiske Oprindelse. Anledningen var en lang Række Indlæg i Bladet af fremtrædende grundtvigske Ordførere om hvad der kunde indrømmes eller ikke indrømmes fra deres Side overfor dem, der ikke kunde anerkende den af Grundtvig hævdede Opfattelse om Trosbekendelsen som et Ord af Herrens egen Mund. Monrad tilsigtede at komme til Forstaaelse med Grundtvigs Disciple trods Uenigheden om Trosbekendelsens Tilblivelse. Vilhelm Birkedal havde skrevet i en af de omtalte Artikler, at de, der har fundet den sikre Hvile i Trosbekendelsens Uforanderlighed, smiler kun ad de lærde Paastande om, at dette Ord er lappet sammen i Gud ved hvor mange Aarhundreder efter Kirkens Stiftelse og kun er en af Mennesker i dette Tidsrum færdiggjort Formel. Hertil bemærker Monrad, at Trosbekendelsen er udviklet af Daabsbefalingen som Blomstens Herlighed af Knoppen. Den er ikke lappet sammen af Mennesker, men er Aandens Værk, og den Helligaand er ingen Lappeskrædder. De første Kristnes Tro har omfattet de samme

Kendgerninger som vor. Det var at ønske, at den gensidige Anerkendelse mellem dem, der deler Grundtvigs Syn, og dem, der ikke deler det, maatte som en lysende Stjerne straae over alle gensidige Udtalelser om Stridspunkterne.

Alt dette gav Stødet til, at Monrad i de følgende Aar gik i Gang med et indgaaende og vidtstrakt Studium af de gamle Kirkefædre for — som han skrev til den lærde Kirkehistoriker Chr. H. Kalkar, hos hvem han søgte Raad og Vejledning om Litteratur — at danne sig »en paa selvstændig Granskning grunddet Overbevisning om Trosbekendelsens Oprindelse«. Med sin fulde Energi kastede han sig ud i Studiet, der efterhaanden ogsaa omfattede Fadervors femte Bøn, som optog ham stærkt, og han gennempløjede alenlange Rækker af de gamle Kirkefædres Værker.¹¹⁾ Det satte senere sin Frugt i betydelige Bøger fra Monrads Haand. Der var i Virkeligheden hos ham et dybere Aands-slægtskab med de store Kirkefædres og Oldkirkens Biskoppers Tankegang end vore Reformatorers, hvis Horisont var ham for snever.

Dette sidste fik han ret hurtigt Lejlighed til at vise, idet Spændingen mellem Grundtviganerne og deres Modstandere gav Anledning til en ny kirkelig Fejde, hvor Monrad greb ind i op-rigtig Stræben efter at virke mæglende og samlende indenfor Kirken. Til Kalkar skrev han: »Jeg er meget ked af den blædel-birkedålske Strid og bedrøvet over den Tone, hvori samme Strid er ført. Hvor er det dog vanskeligt for os at lære Sagtmodig-hed og Ydmyghed.« Striden begyndte i Nordamerika mellem norske og grundtvigsk prægede danske Præster og den over-førtes til Danmark, hvor et Stridsskrift af Pastor N. G. Blædel mod Grundtviganerne besvaredes i et Modskrift af Vilhelm Bir-kedal med den Paastand, at Grundtvigianismen maatte kunne staa Maal med Luthers lille Katakismus. Blædet tog ham paa Ordet og i et nyt Skrift »Pastor Birkedal og Grundtvigianismens Katekismus« angreb han voldsomt den grundtvigske Pastor P. A. Fengers Udgave af Luthers lille Katekismus med Beskyldning for Forvanskning af Luthers Lære ved at indsmugle den grundtvigske Retnings særegne Opfattelser.

Her tog Monrad fat med Pjecen »Om Slaget ved Katekismen«, hvori han tog Livet af alle teologiske Spidsfindigheder og det altfor snevre Dogmesyn. Han udtaler sin Højagtelse og sine vel-

11) »Vi Børn morede os med at maale, hvor mange Alen Kirke-fædre, der stod i hans Reoler,« sagde hans yngste Datter engang. »Der var 13½ Alen.«

villige Følelser overfor de tvende Parter, der begge ofte har opbygget ham med deres udmærkede Prædikener, men Modsætningerne er altfor overdrevet og skematisk. »Hvor vi Teologer dog alle tilhobe trænger til Sagtmodighed og Ydmyghed, naar vi strider med hverandre, og hvor let glemmer vi vor fælles store Kærlighed til vor Herre og Mester over mindre Meningsforskelligheder,« udbryder han. Han maa give Blædel Medhold i, at Fenger ikke paa egen Haand maa ændre i Luthers Katekismus, men paa den anden Side har Blædel skruet sin Dadel op til en aldeles urimelig Højde, idet Fengers Udgave i Virkeligheden viser større Troskab mod Bibelordet og den gamle kirkelige Overlevering end den til Skolebrug autoriserede Vajsenhusudgave, skønt denne dogmatisk stemmer bedre md Luthers egen. Da »den letteste Maade til at sejre over sin Modstander er altid at tilegne sig alt det, hvori han har Ret«, tilraader Monrad Ministeriet at autorisere en ny Vajsenhusudgave, der tilegner sig Fengers Fortrin uden at følge ham i de Ændringer, som ikke har Hjemmel hos Luther. Her gælder det ikke nogen formel Ortodoksi, men det rette Livsindhold. Ved Monrads Jordefærd blev det udtalt, at i Slaget om Katekismen sejrede han saaledes, at Kampens Udfald ikke blev Nederlag for nogen af Parterne, men Forstaaelse og Fred.¹²⁾

Trods Monrads mange Brevudtalelser om Alderens Tryk¹³⁾ og være mæt af Dage, om at leve i Religionens og Teologiens stille Verden, og om Glæden ved at staa udenfor det hele, saa er Virkeligheden ganske modsat og udviser en forbavsende Vitalitet hos ham i næsten alle Retninger. Heller ikke de politiske Problemer og Deltagelse i den offentlige Forhandling er det ham muligt at holde sig borte fra. »Vi har i Sandhed ikke for stor Overflod af brugbare Mænd,« skrev han til Krieger ved Nytaar

12) Om Skriftet udtalte Biskop Brammer i et Privatbrev til Biskop Engelstoft: »Han er som alle Politikere beregnende, men selv — som Menneske — uberegnelig.« (Kirkehistoriske Samlinger, 6. Rk. V. S. 227—28).

13) Til sin Søn Viggo skrev han: »Naar Livet tynger lidt, saa er det en stor Trøst at lægge Mærke til, hvor Tiden skrider hastigt bort. Saa vil hurtigt de faa Aar gaa, som en gammel Mand kan have at leve. Der indtræder tidligt eller sent i ethvert Menneskes Liv et Tidspunkt, hvor man er færdig med Livets Gerning enten fordi den er fuldført eller fordi man anerkender, at der ikke er væsentlig meget mere for én at udrette. Saa kommer Dødens Øjeblik til at staa saa levende som det sidste Maal og saa lever man i Glæde med Tanken paa dette Maal, idet man hver Dag gør den Smule godt, som man er i Stand til.«

1874 og udtalte i et Brev til ham senere hen paa Foraaret: »Det tynger mig, vel ikke meget, men dog noget, jeg gør mig Bebrejdelser, vel ikke stærke, men dog Bebrejdelser over overhovedet at have ytret nogensomhelst Mening om, hvad De burde gøre eller ikke gøre. Jeg er fuldstændig inkompetent til at fælde nogen Dom, da jeg saa udelt lever i en ikke-politisk Tankesphære, og dersom De har ladet min Mening komme i Glasset som en lille Draabe, saa beder jeg Dem indstændigt om at tage den op deraf. Sæt at det var en Draabe, der fik Glasset til at flyde over! Jeg tager imod politiske Begivenheder som mod Regn, Blæst, Sol-skin o. s. v.«

Det gjorde han imidlertid igenlunde og da General Cai Hegermann-Lindencrone udsendte sin Bog »Om Krigsaaret 1864«, hvor Monrad følte det som om hele Skylden for Krigen og dens Resultater væltedes over paa ham, besluttede han sig til at gøre op baade med Generalens Beskyldninger og den øjeblikkelige politiske Situation. Det blev Sagen Dyrslæge Hans Jensen i ny Udgave. Det skete i Form af et Skrift »Politiske Breve Nr. 1—4«, hvori Monrad »med Næb og Klør«, skriver han til den ældste Datter, »siger hele Verden Besked.«

De tre første Breve handler om Dagens politiske Forhold, hvor Folketingets første Finanslovsnægtelse havde fundet Sted, og han uddeler Ros og Dadel til begge Sider, men bifalder Regeringens Modstand mod Folketingsparlamentarismen: »At Ministeriet ikke traadte af i Anledning af Folketingets første Adresse, der var ledsaget af en Modadresse fra Landstinget, at det ikke veg Pladsen, da Folketinget truede med at nægte Finansloven, at det opløste Folketinget, da Truslen bragtes til Udførelse, og at det endelig satte sig fast i Sædet, da samme Flertal vendte tilbage ved det nye Valg: alt dette kan jeg og de, der deler min politiske Opfattelse, ikke andet end fuldstændig billige.« Det forenede Venstre bør forlade den golde Stræben efter Magten, indrømme Landstinget en ligeberettiget Indflydelse paa Finansloven og vinde den offentlige Mening ved at samle sine Kræfter om at løse en enkelt Opgave. Derved helbredes Øjeblikkets politiske Sygdom og vi »vender tilbage til den jævne, rolige, sindige Behandling af Sagerne, saa man kun ser paa deres Betydning for Samfundet og aldeles glemmer at spørge, om det er Per eller Poul, som Kongen i Kraft af den ham ved Grundloven givne Myndighed har valgt til sin Minister. Her har du al min Visdom.«

Nogle — i tredie Brev — dybt alvorlige Betragtninger over Folkedøden er tidligere gengivet i anden Sammenhæng og det samme gælder det fjerde Brevs meget udførlige Gensvar paa

Hegermann-Lindencrones Beskyldninger vedrørende 1864. Generalen selv behandler han med en næsten grænseløs Haan og latterliggørende Ironi. »Han har jo haft Lejlighed til at lægge for Dagen sit uforfærdede Mod, sin varme Fædrelandskærlighed,« begynder Monrad og hentyder til Generalens begejstrede Skildring af Divisionen, der stod ved Skive besluttet paa at kæmpe paa Liv og Død, men »da hele denne Begejstring,« fortsætter Monrad, »denne Beslutning om at kæmpe paa Liv og Død kun var foranlediget ved en urigtig Underretning om Fjendens Stilling, altsaa kun foranlediget ved blind Allarm: saa burde den, da Blændværket oplystes, være afløst af en Latter saa stærk, at den kunde høres i Viborg . . . Hvilken Forskel mellem Generalens Beretning om Overfarten til Mors og Livius's Fortælling om Hannibals Overgang over Rhonefloden . . . Generalens anden Plan bestod i at ville gaa ned til Dybbøl og frigøre denne Plads. Jeg tilstaar, at jeg blev noget ængstelig ved at læse denne Beslutning. Jeg kom uvilkaarlig til at frygte for, at han ikke vilde blive staaende her, men gaa videre, maaske til Berlin og udraabe Christian den Niende til Prøjsernes Konge.« Monrad slutter: »Generalen er virkelig af den Mening, at vi for at undgaa Krig skulde uden Sværdslag have overladt Østrig og Prøjsen Besættelsen af hele Slesvig, altsaa ogsaa af Dybbøl, af Als og Ærø. Den samme Mand, som mener dette, erklærer senere, at Rømmningen af Fredericia var en militær Forbrydelse. Rømme Dannevirke, rømme Dybbøl, Als og Ærø, for saa senere i en belejlig Stund at begynde Krigen, denne Mening er virkelig fremsat af en dansk General, der var beredt til ved Skive hellere at søge Døden end at overgive sig . . . Det er altid til Skade for et Land at have Generaler, der politiserer . . . Hvis der var et Hverv at udføre, der kostede Livet, saa vilde jeg tillidsfuldt betro til ham dette Hvervs Udførelse. Jeg er overbevist om, at han, idet jeg overdrog ham Hvervet, vilde trykke min Haand og takke mig, ride straalende afsted som red han til Bryllup og glad udgyde sit Blod for Fædrelandet.«¹⁴⁾

14) Hegermann-Lindencrone svarede med et større Modskrift »Betragtninger i Anledning af D. G. Monrads politiske Breve«, hvori han ikke helt uden Dygtighed i en vis Retning paa flere Maader yderst udførligt imødegaar Monrad, men denne nægtede rent ud at læse det og skrev i Indledningen til de følgende politiske Breve Nr. 5—7: »Kære Ven! Jeg gør det ikke. — Du bør tage til Genmæle. Nej. — Du kunde dog i det mindste læse Bogen. Nej og atter Nej, jeg gør det ikke. — For min Skyld. For din Skyld, hak den itu og kom den paa Smørrebrød og jeg skal tære den, paa nogen anden Maade faar den

Disse politiske Breve vakte selvfølgelig ikke ringe Opsigt og som deres første Virkning blev Monrad straks efter Udgivelsen anmodet om at indtræde i Ministeriet Holstein, der stod overfor en Rekonstruktion, og han havde 9. Juli en fire Timer lang Samtale med Holstein og Hall. Monrad henviste til de udkomne Breve, som ikke i enhver Retning var lutter Ros overfor Ministeriets Politik, men fik det Svar, at netop Skriftet havde bragt dem til at henvende sig til ham. Monrad mente, at enten maatte der dannes et stærkt — dog i visse Retninger venstreimødekommende — Modstandsministerium, hvilket han ikke egnede sig til at indtræde i paa Grund af sin Fortid, eller ogsaa et Samlingsministerium, men »herom vilde man ikke høre Tale«, skriver han til Sønnen. »Det morer mig iøvrigt at have kunnet afslaa at blive Minister.« I Redegørelsen siger han: »Endelig tilbød Grev Holstein mig en Plads i sit Kabinet og overlod mig endog Valget mellem flere Ministerier, men jeg tog ikke mod Tilbudet.« Det synes saaledes, at det udelukkende skyldtes ham selv, naar Forsøget strandede, idet han utvivlsomt ud fra de foreliggende Omstændigheder kunde have skaffet sig Stillingen, hvis han for Alvor vilde. Grunden er aldrig oplyst, fordi Forhandlingerne ikke foreligger tilstrækkelig klarlagt, men maaske var han ikke helt vis paa, hvilken Politik der skulde følges, eller havde Tvivl om Samarbejdets Holdbarhed under enhver Konstellation. I et Brev til Krieger nævner P. Vedel blot, at »Monrad var her, men af-slog«, og J. J. Holten skriver: »Selv kunde Monrad hverken paa-tage sig Udførelsen af det første Alternativ (Kampministerium)

ej Adgang til mit Indre. — Det er saa fornemt. Han er jo langt fornemmere end jeg. — Det er fejgt. Vel, lad det være fejgt! Er det at undre sig over, at jeg ikke har saa meget Mod som en saadan vældig Krigsmand? Dog vilde det være mig kært, om du saa Sagen i en noget anden Belysning. Jeg ønsker ikke at være en Drøvtygger. Jeg har udtalt mig saa klart og fuldstændig om 1864 som jeg formaade saavel ved tidligere Lejligheder som i mit sidste Brev til dig. Det politiske Liv fortærer og ubrugeliggør efterhaanden en Mængde Kræfter. Vort Fædreland har ikke nogen overdreven Overflødighed af Dygtigheder. Hvis du har fulgt min Virksomhed, saa haaber jeg du vil anerkende, at jeg har stræbt at yde en Skærv til at indskrænke denne Fortæren til det mindst mulige Antal. Heller ikke i denne Henseende har jeg noget at tilføje. Hertil kommer, at jeg er optaget af andre Studier. Hvad i Alverden har 1864 eller Generalløjtnant Hegermann-Lindencrone at gøre med Ambrosius fra Mailand eller Nicetas fra Aquileia? Derimod lover jeg dig, at hvis Forholdene skulde gøre det sandsynligt, at der kunde vindes noget Udbytte i en eller anden Henseende ved at genoptage Forhandlingerne om 1864, da skal jeg gennemgaa omhyggelig Bogen, som jeg nu hverken kan eller vil læse. Jeg beder dig om at lykønske din Fætter.«

eller personlig medvirke til det andet.« Krieger fortæller i Dagbøgerne om Grunden til Monrads Afslag, at »han kan dog ikke bekvemme sig til at kaste sig ind i det politiske Livs Kamp paany«, og »at Kongen, da Monrad nævntes for ham som Finansministeremne, skulde have udbrudt: Finansminister, hvad forstaar han sig derpaa — havde det endda været Kultusminister.«

Gennem 1874¹⁵⁾ og 1875 arbejdede Monrad ved Siden af Bispegerningen og med stor Flid væsentligt paa sine Bøger, men efter Nytaar 1876 rykkede han kraftigt frem i en ny Holmgang med den frie Tankes Mænd. Ved Universitetets Reformationsfest et Par Maaneder forud holdt Matematikeren Professor Adolph Steen en ret udfordrende Tale, der blev offentliggjort i Januarheftet af Tidsskriftet »Det nittende Aarhundrede« og straks fremkaldte en længere Diskussion i »Fædrelandet«.

»Fortjener Teologien sin rundelige Plads iblandt Universitetets Lærestole,« hed det i Talen, »saa maa det være fordi der endnu er noget at granske, noget at forbedre. Men den maa ikke hvile paa noget udefra givet, thi saa er Granskningen ikke fri, lige meget om dette givne er et saakaldet religiøst Liv eller en vis fast Kreds af Dogmer.« Taleren ønskede et Broderskab mellem de forskellige af hinanden ganske uafhængige Videnskaber, men krævede, at Videnskabsmanden maa kende den Metode, der anvendes, og de Resultater, der er naaet i andre Videnskaber, som staar i nær Forbindelse med hans egne, saa der ikke bliver aabenlys Strid imellem forskellige Videnskabers Lærdomme. »Universitetet kan derfor ikke taale, at der nogensteds foredrages Teorier eller fremstilles Kendsgerninger, som er i aabenbar Strid med hvad Fysiologi, Fysik eller Astronomi anser for muligt. Universitetet kan heller ikke være tjent med, at den historiske og sproglige Kritik ikke overalt gennemføres med samme Skarphed . . . Rent utaaaleligt maa det blive, naar vi skal lære noget, som er i Strid med andre Videnskabers Lærdomme, for Eksempel naar man fra et aandeligt Standpunkt skal komme til naturstridige Resultater. Og her i Universitetets Høresale kan dette videnskabelige Ansvar ikke dækkes selv med den inderderligste Tros Kappe, ikke fjernes ved Paralogismer, ved en

¹⁵⁾ Foranlediget ved Meddelelser i den tyske Presse om, at Monrad i et som Haandskrift trykt Memorandum skulde have tilraadet Kongen at indtræde med Danmark i det nordtyske Forbund, afgav han i »Dagbladet« 3. Oktober 1874 en kort og kategorisk Erklæring om, at han aldrig nogensinde overfor Kongen eller nogensomhelst anden havde fremført et saadant Raad. Monrad havde desuden dengang været paa Ny Zeeland.

pepitiu principii i et religiøst Liv i Folket, netop hvilende i, hvad der skulde bevises, eller ved en Hypotese om, hvad Menneskeslægtens saakaldte Frelse til en given Tid maatte behøve. Nej, lad den fulde videnskabelige Frihed trænge ud over de profane Videnskabers Grænser, lad alle Videnskabens Resultater møde fuld Anerkendelse overalt, lad dem broderligt samvirke til Sandhedens Erkendelse i Verden, saa har Universitetet i denne Henseende indtaget en ren og klar Stilling, vel rustet til at løse sine mange vanskelige Hverv.«

Den 6. Januar fremkom en Protestartikel fra den kirkehistoriske Professor Fr. Hammerich, der særlig vendte sig mod den Udtalelse, at Teologien ikke maa hvile paa noget udefra givet enten det er religiøst Liv eller Dogmer. Hammerich hævdede, at »Tro paa noget er en Nødvendighed for Mennesket og Grundvold for al dets Viden.«

Steen svarede ham udførligt 17. Januar og erklærede, at Hammerich »intet Forsøg gør paa at bevise min Uret i Realiteten, men desto større er Anstrengelsen for at bevise min Uret i Formen.« Steen gendriver disse Paastande som tendentiøse og oplyser forøvrigt som Tegn paa det usaglige, at det teologiske Fakultet havde besluttet, hvis noget lignende igen skulde blive sagt ved en Universitetsfest, at gaa sin Vej under Talen. Han samler sin Opfattelse i de Ord, at »Teologien skal blive en virkelig Videnskab, som kan foredrages ved Universitetet i Overensstemmelse med alle andre. Kan den ikke det, saa har den ikke hjemme paa en videnskabelig Højskole.«

Den 19. Januar tog Bladets Redaktion Stilling til Sagen og udtalte, at Steen gerne maatte tale aabent om sit Synspunkt alle andre Steder end netop ved en Reformationsfest, hvor han taler paa hele Universitetets Vegne og derfor ikke staar frit, men maa afpasse sin Tale efter de af ham ved en saadan Lejlighed repræsenterede Forhold. Dagen efter erkendte Steen i et kort Indlæg det principielt rigtige i dette, men mente ikke at have forsyndet sig imod det, og 24. Januar afsluttede Hammerich med væsentlig at gentage sine tidligere Udsagn.

Derpaa fulgte Monrads Angreb, som strakte sig over to Numre 26. og 27. Januar. De Ord i Talen, der rent umiddelbart har kaldt ham frem, er følgende: »De løse og overilede Domme hænger sig ensidig i deres egne skæve Forudsætninger . . . naar man drager voldsomt til Felts mod Darwinismen og efter at have taget den for sig i en taabelig populær Form føler sin Moral og Kristendom haardt angrebet af denne abstrakte, maaske endnu tvivlsomme zoologiske Lære.«

»Ved disse Ytringer,« begynder han, »maa Professor Steen have sigtet til et Par Smaaafhandlinger af mig om Darwinismen. Hvis han havde indskrænket sig til at sige, at jeg har taget den for mig i en populær Form, saa vilde jeg have tiet, men da han ytrer, at jeg har taget den for mig i en taabelig populær Form og saaledes stempler mig om ikke helt, saa dog tildels som en Taabe, saa haaber jeg ikke, at Hr. Professoren tager mig det ilde op, at jeg nedlægger en Indsigelse derimod. Det er ikke videnskabeligt at fælde saadanne Domme uden at give dem nogen som helst Begrundelse og det er ikke klædeligt, at en Professor ved en Universitetsfest, omstraalet af Hovedstadens Lys, giver saadanne uvidenskabelige Spark. Jeg læste alt paa Ny Zealand Darwins Hovedværk paa Engelsk og læste det med al den Alvor, som et saadant Arbejde fortjener. Jeg maa tilstaa, at det ikke saa sjældent hænder mig, at jeg ikke forstaa, hvad jeg læser, men jeg tror ogsaa uden Ubeskedenhed at turde paastaa, at det er mig klart, naar jeg forstaa og ikke forstaa noget, og Grundtankerne i Darwins Værk har været mig forstaaelige.«

Om Talen siger Monrad: »Den har for mig været særdeles interessant som Fænomen, som et Tidernes Tegn. Der gaar igennem den en Fanatisme, der vel er bunden, men dog stærk nok til at gøre denne i sine særlige Fag skarpe og fine Tænkere ulogisk.« Og som Bevis nævner Monrad Udtalelsen om, at Universitetet ikke kan taale noget i aabenbar Strid med hvad Fysiologi, Fysik eller Astronomi anser for muligt, idet han spørger: »Hvori bestaar nu den ulogiske Fanatisme i disse Ytringer? Den bestaar deri, at Professor Steen vil bevare Troslæren ved Universitetet og bevare Enheden i Undervisningen og det dog ikke med en eneste Tanke er faldet ham ind, at man ogsaa kan opstille den modsatte Sætning og sige: Universitetet kan derfor ikke taale, at Fysiologi, Fysik eller Astronomi foredrager Teorier eller fremstiller Kendsgeninger, der er i Strid med Troslæren.« Monrad fortsætter: »At dette vilde være et Indgreb i den videnskabelige Frihed, at det vilde være Fanatisme at opstille denne Fordring, det kan Professor Steen indse, men at det vilde være ligesaa fanatisk at fratage Troslæren Frihed til at bevæge sig efter sine egne Love og underkaste det teologiske Fakultet de andre Fakulteters Herredømme, det kan Professor Steen ikke indse. Og hvorfor kan han ikke det? Fordi han er fanatisk, fordi han ej alene vil have fuld Frihed for de forskellige Videnskaber, men fordi han vil beholde Troslæren ved Universitetet og dog berøve den Ret til at leve sit eget Liv. Al Fanatisme har sin Rod i en

Stræben efter Enhed, der ej vil tillade forskellige eller endog modsatte Anskuelser at leve og aande.«

Om Sandheden og Fremskridtet, som Steen tror paa, hævder Monrad: »Sandheden kan ses fra forskellige Sider. Den ligner en Bygning, der kan ses forfra og bagfra, fra Siderne og fra oven . . . Hvad vil det sige at tro paa Fremskridtet? Det er at være overbevist om at man ikke har naaet Sandheden, men at man kun er paa Vejen til den. Alt Fremskridt er i en vis Henseende et Tilbageskridt. Sandheden er det første, det oprindelige, det evige og blivende. Den menneskelige Erkendelse er afledet, den kommer bagefter . . . Al vor Viden er kun Stumper og Stykker og hvad Troen angaar, da bekender Apostlen Paulus, at nu ser vi ved et Spejl, i en mørk Tale. Sandheden er kun én, men den vil kun aabenbares som saadan, naar den ses hel og fuldstændig. Det vil næppe ske ved nogen jordisk Højskole, ikke engang ved Københavns Universitet om ogsaa Professor Steen fik Kommandoen over det teologiske Fakultet. Saa maa vi nøjes med Kaarene som de er givne, forventende, at en Gang vil alt det dunkle opklares og alt det stykkevise samles i en overskuelig Helhed . . . Der er hos Mennesket en indre Sans vendt mod Gud. Der er en Samvittighedens, en Bønnens Verden. Sporene af denne Verden findes hos ethvert Menneske, til enhver Tid, hos alle Folkeslag. Synden kan fordunkle og forvrænge denne Verdens lyse Sandheder. Det er den Kristnes Tro, at denne Verden er genfødt i al sin Herlighed hos Frelseren.¹⁶⁾

Vedrørende Underet indenfor Kristendommen udtaler Monrad: »Hvis Fysiologen paastaar, at det er umuligt, at noget saadant kan ske, at det er umuligt for den almægtige Gud at gøre Underet, saa gaar den udenfor sine Grænser, saa giver den sig af med at besvare Spørgsmaal, der hører til Læren om Gud . . . Antagelsen eller Forkastelsen af Underet staar i Forbindelse med ens hele Livsudvikling og Verdensopfattelse. Jo mere et Menneske fører et Samliv med Gud i Himlen i Bønnen des lettere

¹⁶⁾ I sin Prædikensamling siger Monrad: »Søger du med hele din Sjæls Alvor Sandheden, da vil du, skønt du synes at fjerne dig fra Kristus, dog ende med at finde ham. Lad der være to Mennesker, den ene rejser mod Øst og den anden mod Vest. Først fjerner de sig fra hinanden, men bliver de ved at rejse uden at trættes, saa vil de ende med at mødes. Saaledes kan vel den, der søger Kristus, og den, der søger Sandheden, synes at fjerne sig fra hinanden, dog ender de med at mødes Men hvoraf kommer det, at du ved at søge Sandheden kommer bort fra din Frelser? Det kommer deraf, at du har fundet en Del af, men ej den hele og fulde Sandhed.«

bliwer det ham at tro paa Underet, thi i Bønnen oplever han selv et Under. Det være mig tilladt til Forstaaelse, ikke af Underet, men af Troen paa Underet at tilføje et Par Ord. Er Underet ikke et Brud paa Naturens Orden og dens Love? Det behøver man ikke at antage. Underet er — jeg anfører Sibberns Tanke, om end ikke hans Ord — et Frembrud af en højere Naturs Orden og Love i den sanselige Verden. At gennemskue dette Frembrud, dets Forbindelse med og Forhold til de i den sanselige Verden nedlagte Kræfter, det formaar vi ikke før vi i det evige Liv staa Ansigt til Ansigt med den hele fulde Sandhed, hvoraf alle Videnskaber er løsrevne Brudstykker, og hvis Lys vel straa-ler i Troen, men brudt ved Begrænsningen af den menneskelige Opfattelsesevne... Jeg tvivler paa, at det vil lykkes mig at blive enig med Professor Steen om Underet. Men det kunde dog maaske lykkes at finde et andet Tilknytningspunkt, der muligvis kunde bringe vore Anskuelser noget nærmere. Antager han My-steriet? Antager han, at der er noget om hvis Tilyværelse han er forvisset uagtet han tillige er forvisset om, at dets Opfattelse overgaar den menneskelige Fatteevne? Vi tvivler ikke om, at han gør det. Vi tvivler ikke om, at han baade indrømmer Verdensrummets Uendelighed og at denne Uendelighed ikke kan opfattes og rummes af den menneskelige Opfattelse... Er ikke Livet et Mysterium for Fysiologen? Bliver der ikke i enhver Ting noget tilbage, der er som en Løndom? Ja, naar vi vender Blikket indad og betragter vort eget Jeg, er det ikke som den inderste Kerne af dette Jeg hyllede sig i Dunkelhed? Man kan ej andet end prise al ærlig Gransken, men det maa beklages, at den frie Tanke saa ofte slaar Bro over Tilværelsens løndomsfulde Dyb ved løse Slutninger og letfærdige Gætninger og kalder det for Videnskab. Anerkender Videnskaben Mysteriet, saa stiler den sig ikke fjendtlig mod Underet om den end lader det staa hen som liggende udenfor sit Omraade.«

Tilsidst spørger Monrad: »Hvad vil man vælge? Vil man vælge Troen paa Fremskridtet, Videnskaben og Friheden eller Troen paa Faderen, Sønnen og den Helligaand. Bekenderne af den første Tro indrømmer, at de iøvrigt, at de med Hensyn til det første og det sidste, med Hensyn til Verdens Oprindelse og Men-neskets Bestemmelse er fulde af Tvivl og Usikkerhed. Den anden Tro kender det første: det er Gud Fader den almægtige — og det sidste: det er det evige Liv. Hvad vil man vælge? Hvilken Tro giver Sjælen Styrke til at kæmpe mod de onde Tilbøjeligheder, Kraft i Modgang, Ydmyghed i Medgang, Trøst i Sorg, Glæde i Døden? For os staa det som utvivlsomt, at det er den

gamle Tro. Den staar tilbage for os som det bedste Værn for Menneskeslægtens Fremskridt, Folkenes Frihed, Videnskabernes Blomstren.«

I sit Svar 31. Januar siger Steen: »Fordi Biskop Monrad har taget Darwinismen for sig i en taabelig populær Form, derfor behøver han ikke at være en Taabe. Han kan have haft sine gode Grunde dertil. Desuden er han ikke den eneste, som har set saaledes derpaa. Det var da ogsaa vel dumt af mig om jeg vilde karakterisere ham saaledes, ikke at tale om, at han selv ikke kan tvivle, at det vilde stride mod min Overbevisning. Naar jeg nu med al Anerkendelse af hans Aand og Skarpsindighed siger, at hans vel formede og maaske ogsaa vel beregnede Udvikling lider af store logiske Spring og en efter min Opfattelse utilbørlig Sammenblanding af Betragtninger fra Videns og fra Troens Standpunkt, saa gør jeg tillige Indsigelse imod derved ligesom indirekte at ville tilbagegive ham Beskyldningen for Mangel paa Logik paa Grund af Fanatisme. Tværtimod vil jeg udtrykkelig tilføje: Biskop Monrad er ingen Fanatiker. Han vil tillade forskellige endog modsatte Anskuelse at leve og aande og han er i sin gode Ret, naar han med den ham egne Besindighed, Ro og Overlegenhed drager til Felts imod det, som efter hans Formening er vraget . . . Jeg holder for, at en Videnskab henter sin Livskraft fra sig selv og sin ejendommelige Metode. Biskop Monrad derimod vil, at en Videnskab, som er bundet ved noget udefra givet, ikke i sit Udgangspunkt, men i sine endelige Læresætninger, lever sit eget Liv. For mig indeholder dette en dræbende Modsigelse . . . Her er ikke Tale om mit Gudsbegreb, det vedkommer hverken Sagen eller noget Menneske, det bærer jeg ikke paa Tungen og sætter det endnu mindre i Pen- nen . . . Biskop Monrad tror ikke, at vi to kan enes om Underet, og efter den Anvisning han har givet paa, hvorledes man selv kan opleve et Under, saa maa jeg give ham fuldkommen Ret deri. Det lader vi altsaa ligge og vender os til Mysteriet. Biskop Monrad tvivler ikke om, at jeg antager det, og som bestemt Eksempel nævner han Verdensrummets Uendelighed og at denne Uendeilghed ikke kan opfattes og rummes af den menneskelige Opfattelse. Dette er nu et uheldigt Eksempel at bygge Enigheden paa. Jeg betragter Ordene opfattes og rummes af den menneskelige Opfattelse som synonyme ellers forstaar jeg ikke det sidste. Men nu paastaar jeg, at dette aldeles ikke er noget Mysterium. Rummets Begreb medfører Ubegrænsetheden og andet er Uendeligheden ikke her, thi man kan ikke tænke sig Rummet begrænset eftersom der udenfor Rummet ikke kan tænkes andet

end Rum. Men Mysterier gives der visselig. For en Sikkerheds Skyld vil jeg tale Dansk og forklare Mysteriet ved alt, hvad der endnu er uforklaret af Videnskaben. Thi Videnskaben har sine Grænser, der efterhaanden kan udvides. Den hører op at være Videnskab, naar den slaar Bro over Tilværelsens løndomsfulde Dyb ved løse Slutninger og letfærdige Gætninger. Saavidt er vi altsaa enige. Men hvad skal man da sige om Teologien, som slet ikke igennem nogen Slutning, blot fra Troens Standpunkt uden fra lader sig give Anledning paa, hvorledes den vil slaa Bro over Tilværelsens løndomsfulde Dyb? Alt dette mystiske er i mine Øjne netop det uvæsentlige, som er fordærveligt for sand Religiøsitet . . . Ifølge Biskop Monrad er det Kristenheden, der skal afgøre, hvad der er det væsentlige, hvad ikke. Derom kan vi enes saafremt blot Kristenheden vil tillade Teologien som fri Videnskab at granske efter Sandheden uden at binde den til hvad Mennesker i Fortiden har forfattet, saasom det apostoliske Symbol.«

Monrad gengælder i et Afskedsord 8. Februar Steens personlige Hyldestord til ham og tilstaar, at hans Modparts »Personlighed altid for mig har haft noget besynderligt tiltrækkende,« og betegner ham »som en Mand, der varmt og ærligt søger Sandheden og som uforfærdet følger sin Overbevisning, og jeg er overbevist om, at disse Egenskaber er Grundbestanddele af hans Væsen.« Om Sandheden udtaler Monrad: »Der er kun én Sandhed, der er kun én Lov: Guds hellige Vilje. Hvad vi kalder Love, hvad der løber om i Videnskaben under dette Navn, er kun Brudstykker af denne ene Lov. Der gaar da ogsaa en Anelse gennem Videnskabsmændene, at alle disse saakaldte Love: Tyngdekraft, Elektricitet o. s. v., staar i Forbindelse med hinanden og udgør én Lov. Om man vil er de saakaldte Love kun Paragrafer i den ene Lov. Men for at forstaa en Paragraf i en Lov kan man ikke blive staaende ene ved dens Indhold, men maa ogsaa se, hvad der staar i de andre Paragrafer, og dens Sammenhæng med hele Loven. Det er en Fejl, som Lægfolk ofte falder i, hvad enten der er Tale om Fortolkning af den hellige Skrift eller af Love, at de sætter sig fast i et enkelt Skriftsted, en enkelt Paragraf og ser hverken til højre eller venstre. Naar Professor Steen engang kommer til at læse denne ene store Lov, der omfatter hele Tilværelsen, saa vil han efter vor Overbevisning finde en Paragraf om Undere og han vil se, at de øvrige Lovbestemmelser fra første Færd af er givne med den i denne Paragraf liggende Begrænsning.« Og hvad angaar Underet »saa ser jeg i den underfulde Gerning ikke et Brud paa

Naturlovene, men et Frembrud af en Verden, der ligger langt højere over Sjæleverdenen end denne ligger over den livløse Natur.«

Som Afslutning henvender Monrad sig til dem, der vil »Kristendommen tillivs. Jeg vil tale et Alvorsord til Eder og give Eder et sandt Venneraad . . . Lad Kristendommen staa ganske rolig, men find noget der er bedre end Kristendommen, saa er Kristendommen fortrængt og sprængt. Saa mange vittige Hoveder, udmærkede Tænkere, dybsindige Granskere, hvad kan de ikke finde paa! Hvad er det, der gør Kristendommens Styrke? Det er tre Navne eller, om man vil, ét Navn, ikke andet. Det er Navnet Faderens, Sønnens og den Helligaands. Find tre andre Navne, hvori der er større Velsignelse, saa er Kristendommen sprængt. Find tre Navne, til hvilken I selv har fuld Tro og Tillid i Liv og Død og under alle Livets Omskiftelser, i hvilke I tør indvi de spæde, med hvilke I tør sende de unge ud i Livets Storme og byde de døende Farvel. Finder i saadanne tre bedre Navne, saa har I sejret.«

Monrads apologetiske Indstilling og Fremgangsmaade, dens Dygtighed i Formen, ironisk skarp og overlegen med dyb sædelig og religiøs Alvor, minder stærkt om den store franske Tænkere Blaise Pascal ligesom han i sin Opstilling af alle de grundlæggende Naturlove som Led i en langt højere lovmæssig Sammenhæng faktisk strejfer den senere Relavitetsteori.

Forhandlingen fulgtes Landet over med største Interesse i de forskellige Kredse. Fra Thisted skrev J. P. Jacobsen til Georg Brandes: »Sagen Steen—Monrad—Hammerich eller — naa Ollehoder! Det er min Mening.« Og Brandes svarede fra Hamborg: »De har Ret i, hvad De skrev om Striden Steen—Monrad. Det er det rene Ollehoderi. Hvilken Misére, hvilken aandelig Bankerot. De lever aandeligt i det 16de Aarhundrede.¹⁷⁾ Fru Heiberg skrev til Krieger om Monrads Svar, at hun fandt det »ganske fortrinligt i enhver Henseende. Jeg holder mere og mere af Monrad og er overbevist om, at han i de sidste Aar ved et overordentlig indvortes Arbejde er naaet op til et aandeligt Punkt han ikke tidligere har staaet paa.« Til Monrad selv skrev hun med Tak for »det fortrinlige Svar . . . Det er besynderligt, at der gives Mennesker, begavede i flere Retninger, men som aldeles mangler Organ til at sætte sig i nogensomhelst Forbindelse med eller Forhold til og Paavirkning af de højere Magter . . . Er de

¹⁷⁾ Georg og Edvard Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd III, S. 112 og 114.

D. G. Monrad
Malet af Niels Wivel 1874
(Maribo Stiftsmuseum)

Stakler af Naturen blindfødte? Mangler de af Naturen Organet eller er det lutter Hovmod, der gør, at de ikke trænger til andet Holdepunkt end deres eget Jeg. Hvor herligt, at der sidder en Mand som Biskop Monrad ude i Landet, der kan og vil hæve sin klare overbevisende Røst til Lærdom og Advarsel — ikke for de blindfødte — men for dem, der kun er altfor tilbøjelige til at se en F.—Karl i en saadan ny Apostel, der har Mod til at rive de gamle ned af deres Piedestaler.¹⁸⁾

Monrad svarede hende, at han saa det som vor bedste Gerning at trække Gardinet op, skyde Skodden til Side, saa Sandheden og Naaden kan straale ud fra vor Frelser i Sindet. Det var ved samme Tid han skrev til sin Søn Viggo: »Jeg er inderlig overbevist om, at Menneskeslægtens Lykke er væsentlig afhængig af om den giver Kristendommen Raaderum eller trænger den tilbage.«

¹⁸⁾ Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger, II, S. 259—60 og 386—87.

XVIII

KIRKEHISTORISKE STUDIER. RELIGIØSE OG POLITISKE SKRIFTER. HANS FÆRD SOM BISKOP.

EFTERLADT REDEGØRELSE

Studiet af de gamle Kirkefædre greb Monrad med en dyb Lidenskab, der i uformindsket Styrke fulgte ham til hans sidste Stund og gav ham nye Tilskyndelser i hans Tankeliv.¹⁾ Hans geniale Aand fandt her en jævnbyrdig Tilknytning til en Intellektualitet, der har været med til at forme Verdenshistorien. I »Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad« fortæller Sophus Høgsbro: »Engang besøgte jeg ham ogsaa en tidlig Aften og fandt ham saa fordybet i mægtige kirkehistoriske Folianter, som syntes at interessere ham nok saa meget som Politiken, hvorom jeg forgæves søgte at samtale med ham.« I Monrads fleraarige meget interessante Brevveksling med Kultusminister J. C. H. Fischer angaaende baade kirkelige, politiske og personlige Forhold²⁾ findes hans omfattende patristiske Studium berørt gentagne Gange: »Jeg er betaget af en stedse stigende Passion for Augustin... Jeg læser en halv Snes Timer daglig i Kirkefædrene... Jeg er som bjergtagen af Kirkefædrene og føler mig vel derved.« I andre Breve genlyder det samme: »Det

1) Han skriver til Christian Richardt 29. Maj 1880: »Et Spørgsmaal, der sysselsætter min Tanke, er: Begrænser ikke Menneskenes Frihed Guds Forudseenhed ligesom den begrænser hans Almagt? Turde jeg antage dette blev mangen Gaade lysere. Gud faar dog sin Vilje frem, da han ser Mulighederne, og han har Midlerne tilrede, hvormed han imødegaar dem. Jeg drister mig dog ikke til at give denne Tanke Rum, da den ikke støttes af en eneste af Fortidens Røster.«

2) Kirkehistoriske Samlinger, 6. R. 3 B., S. 314—87. I disse ret intime Breve omtaler Monrad ogsaa Forholdet med den ældste Svigersøn, den dygtige Nationaløkonom og Politiker N. C. Frederiksen, der ved egen Skyld paa Grund af sine Pengetransaktioner fik en meget ejendommelig Skæbne. Baade i Danmark og Sverige kastede han sig ind i meget betydelige Forretningsforetagender, der uden at han selv forstod den juridiske Svindel i sine Metoder endte med en stor Fallit, han maatte nedlægge sin Professorpost ved Universitetet, forlade Familien og tage Ophold i Amerika. Her fik han ved sin utrættelige Energi skabt en ny omfangsrig financierel Virksomhed, der imidlertid efter en Del Aars Forløb atter endte med et Sammenbrud, hvorpaa

er underlig, hvor lidenskabelig man kan blive ved en saadan Undersøgelse. Man bliver ligesom en Jagthund, der er paa Sporet . . . Smaa Bipunkter, der skulde tage et Par Dage, medtager flere Maaneder. Jo mere jeg studerer des mere forvildes jeg som i en Labyrinth.« Han er »som beruset« og »formelig betaget« af Arbejdet og erklærer med en Slags Forladthedsfølelse efter den første Bogs Fuldendelse, at »det er som om en kær Ven er rejst bort for bestandig.« Denne Bog med Titlen »Den første Kamp om den apostoliske Trosbekendelses Oprindelse« udkom 1875.³⁾

Trods den lidet dragende langstrakte Titel er det bleven et fængslende Drama af den største Spænding og holder Læseren fangen fra først til sidst. Det er ligesaa meget et Digterværk som en historisk Afhandling. Monrads særegent sproglige Mesterskab udfolder sig i sin hele Fylde i det oprullede Skuespil, hvor et Galleri af Konger og Paver, Kardinaler og Biskopper, Statsmænd og Skribenter, Krigsmænd og Munke optræder i broget Blanding gennem de livlige og underholdende Skildringer. Med ypperlig Kunst tegner Monrad de enkelte Portrætter af baade gode og onde historiske Skikkelser, der er knyttet til de tre Koncilier i Basel, Ferrara og Florens, hvor man søgte at forene den vesterlandske og den orientalske Kirke under et fælles Trossymbol, og gennem glimrende Tidsbilleder faar man et dybt Kendskab til det kirkelige og politiske Liv i det femtende Aarhundredes Italien. Fru Heiberg skrev til Krieger nedæ fra Sorrent, hvor hun læste Bogen straks efter Udgivelsen, at den »fængsler mig meget uagtet jeg jo mangler historiske Kundskaber til ret at kunne

han vendte tilbage til Europa, var bosat først i London og Paris, dernæst paany i Danmark og stadig optaget af forskelligartede Forretningsanliggender. Han var en af de højtbegavede Naturer, der ikke tilsigter noget som helst bedragerisk, men ud fra visse — nærmest troskyldige — Sider af deres Væsen, en tiltant Overlegenhed overfor Regler og Vedtægter, disponerer ubetænksomt og uovervejnet uden paa nogen Maade at tilsidesætte deres Selvagtelse. Monrad skriver om ham, at han »er efter min fulde Overbevisning en ren og ædel Karakter, en blød og kærlig Sjæl, men ikke desto mindre faar jeg det Indtryk, at der i flere Henseender falder ham til Last en Fremgangsmaade, der i det mindste saaledes som Forholdene nu stiller sig er i Strid hermed. Denne besynderlige Modsigelse forklarer jeg saaledes: Han har manglet saavel juridisk Dannelse som den Takt et langt Liv i Forretninger giver. Han er bleven grebet af den underlige Svimmelhed, der næsten altid griber den, der staar ved Randen af en Fallit Han har en god, kærlig, hæderlig Karakter, men jo ældre jeg bliver des mere gaadefuld bliver den menneskelige Natur mig.«

³⁾ Andetsteds kalder Monrad Trosbekendelsen »den korteste og fyldigste af alle Verdenshistorier.«

følge med. Men som sagt den fængsler og interesserer mig, saa jeg ikke kan slippe den. Intet Under, at dette Italien er som det er, naar man læser om saadanne Tilstande. Intet Under, at Verdens første Diplomater kommer fra denne Præsterede af Satans Kløgt.«

Saa stærke Ord berettiger Bogen dog ikke til trods sin stærke Realisme i Tildragelserne, idet Monrad stedse — endog i de grelleste Tilfælde — søger med klar Anskuelighed i Fremstillingen at lægge et Forstaaelsens Skær over de optrædende Personer. Hans indtrængende Menneskekundskab er parret med Mildhed i Dommen. Han var selv revet med af de bevægede Begivenheders stærke Strøm og denne Grebthed giver hans Ord et funklende Liv. Den egentlige første Kamp om Trosbekendelsens Oprindelse var ikke noget omfangsrigt Optrin, men Monrad har ikke kunnet modstaa at drage en større Baggrund frem og trække dens levende Linier op gennem dette Optrins Forbindelse med Unionsforsøgene mellem Vestens og Østens Kirkeafdelinger. »Vi kunde,« siger han, »have indskrænket os til med nogle faa Ord at omtale denne Forbindelse, men vi har foretrukket at sætte Læseren istand til selv at dømme ved at give ham et lille Tidsbillede, der efter vort Skøn er særdeles lærerigt i mere end én Henseende. Vi nødes imidlertid ogsaa til at tilstaa, at vi selv er blevet revet med af Fortællingen og at vi derfor er blevet langt vidtløftigere end oprindelig tilsigtet.« Han begynder helt novellistisk paa første Side: »Ud paa Lørdag Eftermiddag før Paaske 1443 mødtes tilfældigvis tvende Mænd udenfor Neapels Porte« — for først efter en indskudt Levnedsskildring af den ene af dem at fortsætte Side 52: »Saadan var den ene af de to Mænd, der Paaskelørdag mødtes udenfor Neapels Mure og gik op til Klosteret« — indtil han endelig Side 215 efter de dramatiske Koncilibilleder igen knytter Traaden til de to Mænd, hvoraf den ene vilde disputere Trosbekendelsens Oprindelse med en af Klosters Munke. Denne Kritiker var den dygtige Skribent Humanisten Laurentius Valla.

»To Verdener stødte sammen og holdt Holmgang i dette Møde,« siger Monrad, »Middelalderen og den nye Tid, og denne Kamp er endnu ikke ført til Ende. Vi, der nu lever, deltager alle mere eller mindre i denne Kamp, den er tildels i vor egen Sjæl. Skulde jeg tage Parti, da maatte jeg slutte mig til Munken Broder Antonius Betontinus, hvorvel jeg villig indrømmer, at der falder Lys og Skygge paa begge Parter. Udviklingen af Meningen om den apostoliske Trosbekendelsens Oprindelse var gaaet til Ro i den Overbevisning, at den var Apostlenes Fællesværk saaledes

at hver af dem paa et fælles Møde ydede sit Bidrag. Denne Overbevisning holdt sig gennem hele Middelalderen, den blev et Tusind Aar gammel. For en Overbevisning, der har godtgjort en saadan Livskraft, kan man selv om man ikke deler den dog ikke andet end have en vis Ærbødighed. Den var ikke enkelte Mænds, ikke enkelte Partiers Mening, men et Udtryk for hele den latinske Kirkes Anskuelse. Vi indrømmer, at der er noget barnagtigt i den Tanke, at hver Apostel kulde have sagt sit Led af Trosbekendelsen. Men er det ikke saa, at store og evige Sandheder ofte ifører sig ufuldkomne og forgængelige Former? . . . Hvad var det da for en stor Sandhed, som knyttede sig til det Sagn, hvorved Middelalderen holdt saa fast? Det var den, at den apostoliske Trosbekendelse indeholdt i en Hovedsum Kristendommens Sandheder saaledes som disse forkyndtes af Apostlene. Hvad du end vil dømme om Trosbekendelsens Oprindelse, saa anerkend, at den var et af Guds store Naademidler . . . Mange Bønner blev bedt i Middelalderen og mange faldt uden Tvivl til Jorden. Men én Bøn: Fadervor — blev bedt af alle og den mægtede at løfte Sjælene til den himmelske Fader. Meget blev lært og forkyndt, der laa fjernt fra Kristendommen, men i én Undervisning deltog alle, i Undervisningen om den apostoliske Trosbekendelses Lærdomme, og de lærte at sætte særlig Lid til den apostoliske Trosbekendelse som Apostlenes Fællesværk. Gennem Middelalderens mørke Vande førte Trosbekendelsen Kristendommens Lære uskadt som en Noas Ark. Derfra slog Lynet ud og tændte Reformationen, thi derfra lød Ordet om Troen paa Syndsforladelse gennem den gamle Munks Mund til Luther.«

Nærmere end dette tager Monrad foreløbig ikke Stilling til Spørgsmaalet om Trosbekendelsens Oprindelse, men skildrer videre, hvorledes Valla, der overfor Munken fremsatte sine Tvivl om Symbolets Oprindelse fra selve Apostlene, blev indstævnet for Inkvisitionsdomstolen. »Da traadte Middelalderen frem i sin afskyeligste Skikkelse for at værne om Kirkens ældgamle Mening,« skriver Monrad. »Inkvisitionen bødede ved raa Magt paa den aandelige Afmagt. Den frie Tankes Helt bøjede sig. Han tilbagekaldte sin Mening som kættersk. Menederisk svor han, at Tilbagekaldelsen var oprigtig, og frelstes dog kun ved Kongens Hjælp fra Døden. Saaledes endte den første Kamp om den apostoliske Trosbekendelsens Oprindelse. Overbevisningen om, at Symbolet skrev sig fra Apostlene, bragte Tvivlen til at forstumme. Den sejrede, men hvilken sørgelig Sejr! Vi, der elsker Trosbekendelsen som vor Sjæls dyrebare Ejendom, føler Smerte ved at se dens Herlighed hævdet ved Kætterdom. Man var endnu

midt inde i Middelalderen. Laurentius Vallas dristige Tanker gik til Hvile, de laa i Dvale i over halvfjerdsindstyve Aar.«

Paa en ejendommelig Maade har Monrad gennemvævet sit Værk med Reflektioner, der naturligt og utvunget slynger sig ind i Fremstillingen som almengyldige Sandheder med Udtryk for hans egne Livsoplevelser og Hentydninger til de hjemlige politiske Brydninger. Om Kong Alfons den Femte af Aragonien siger han: »Hans Ytring, at han hellere vilde miste sine Riger end den Smule Kundskab han besad, vil kun tros og forstaas af den, der ved hvilken Nydelse der er forbundet med Forskningen efter Sandhed.« Pave Eugen den Fjerde har hans særlige Kærlighed og han udtaler om ham: »Man skulde synes, at den stolte karakterfaste Eugen havde tømt Ydmygelsernes Kalk indtil Bunden. Og dog var det ikke Tilfældet. Ofte hænder det i Livet, at naar man er sunket saa dybt, at man anser det for umuligt at synke dybere, saa aabner der sig en ny Afgrund under ens Fødder før man naar sine Lidelsers Maal.« Den personlige Baggrund for disse Ord er umiskendelig og ligesaa følgende: »Saaledes samvirker næsten altid i de menneskelige Beslutninger mangehaande forskellige Betragtninger.« Om Valla hedder det: »Han havde imidlertid én Trøsterinde: Videnskaben, der som en øm Moder tager sine Sønner paa Armene og lader dem i Granskningen efter Sandheden glemme al Sorg og al Modgang.« Af de daværende Problemer i dansk Politik udspringer følgende: »Ligesom Harmonien i Verdenslegemernes Bevægelse beror paa Samvirkningen mellem to store Kræfter, den centrumsøgende og centrumflyvende, saaledes beror ogsaa Udviklingen i det menneskelige Samfund paa Ligevægten mellem to hinanden tilsyneladende modsatte Magter, Myndigheden og Friheden I indvortes Henseende er de Tider lykkelige for et Folk og et Land, i hvilke der er en harmonisk Samvirken mellem disse to mægtige Samfundskræfter. De politiske Storme betegner kun en Stræben efter Ligevægt.« Fremdeles: »Var ikke Baselerkonciliet en Forløber for Nationalkonventet? Hint handlede i den Helligaands, dette i Frihedens og Lighedens Navn. Hint kæmpede med aandelige, dette med verdslige Vaaben, men var ikke begge i deres inderste Rod et Oprør af Demokratiet mod Myndigheden og var det ikke den franske Aand, der var fremherskende paa Konciliet i Basel?« Om et af Vallas Skrifter udtales: »Mærkeligt er det at se, hvorledes to af Nutidens Tanker er saa klart udtalte for over fire Hundrede Aar siden: Folkenes Selvbestedelsesret, Ønskeligheden af den verdslige Pavemagts Ophør.«

Men med alt dette er Laurentius Valla Fremstillingens alt-overskyggende Hovedskikkelse om end ikke derfor just dens Kerne. Monrads Interesse er paa det stærkeste bleven indfanget af denne mærkelige Personlighed, som greb ind i Verdenshistorien ved at forberede Omslag i Menneskehedens Tankeverden, og han prøver at karakterisere ham baade i Dyder og Lyder for at trænge ind i Forstaaelse af hans sande Væsen uden at det lykkes. »Vi føler hvor vanskeligt det er at give et sandt Billede af denne Mand,« siger Monrad, idet han opregner hans Evner og Viden, hans Kundskaber og Begavelse: »Han var i høj Grad veltalende. Han hører til de Forfattere, som man har ondt ved at rive sig løs fra, naar man har begyndt at læse dem. Han er fin og kløgtig, saa indsmigrende, at man er nærvædet at bedaares af ham selv om man gennemskuer den beregnende Listighed. Hans Tanke er fri ligeoverfor herskende Anskuelser og han satte en særlig Glæde i at overraske og forbavse ved at trodse gældende Meninger. Han tørstede efter Berømmelse og tilstaar det ofte selv. Han er forfængelig, ser skævt til andres Ry, er heftig i sin Kamp. Hvor kan man ikke faa en rig Samling af latinske Skældsord ved at gennemlæse hans og hans Modstanderes Skrifter. Men hvor kunde han ikke ogsaa henrives af Begejstring over en andens Lærdom og Begavelse.... Han havde omfattende Kundskab i de klassiske Videnskaber, var fuldstændig Herre over det latinske Sprog, ingenlunde ukyndig i det græske. Han var velbevandret i Filosofien og den gamle Jura.« Om et af Vallas Skrifter udtaler Monrad, at »det udmærker sig ved Skarphed i Tanken, omfattende Lærdom, lidenskabelig Varme. Det er det fineste, fortrinligste Flyveskrift, der nogensinde er skrevet. Det er aldeles enestaaende, Litteraturen har aldrig før eller siden set noget lignende, det har en verdenshistorisk Betydning.« Og dog tilføjer Monrad, at det maa betragtes som bestilt Arbejde og ikke Udtryk for en indre Tilskyndelse. Udtalte Valla da ikke i dette Skrift sin Overbevisning, spørger Monrad og svarer: »Jo, naturligvis, men vel at mærke saaledes som hans Overbevisning var under de daværende Forhold og Omstændigheder. Han spillede med de Kort han dengang havde paa Haanden. Siden fik han andre Kort, saa spillede han anderledes, saa forandredes hans Overbevisning. Saaledes gør altid en rent praktisk Politiker. Thiers var en oprigtig Ven af det konstitutionelle Monarki, men da han saa, at dets Genoprettelse var en Umulighed, saa arbejdede han for den konservative Republik. For en rent praktisk Politiker staar det som den største Daarlighed ikke at rette sig efter de forandrede Forhold. Gjorde han det ikke vilde han staa

i sine egne Øjne som en ligesaa stor Daare som Manden, der kører sit Korn hjem, fordi han har bestemt det, uagtet det er blevet Regnvejrr efterat han har bestemt det. Verdensmaskineriet vilde arbejde langt tungere om der ej fandtes mange Mænd med denne Natur. Paa den anden Side vilde der komme større Fasthed ind i dets Gang, naar der var flere Overbevisninger, der ikke rettede sig efter Tid og Omstændigheder, men stod fast og urokkelige, og som trak sig tilbage i sig selv, ventende paa bedre Tider, naar deres Ønskers Maal paa Grund af Forholdene var blevet uopnaaeligt. For saadanne Karakterer har selv deres Modstandere ofte en større Ærbødighed. Det er dem, der ej sjældent vender Tidens Strøm. Valla hørte ikke til disse Karakterer.«

Derfor »kan Laurentius Valla næppe med Hensyn til Karakteren regnes til de store Mænd,« hævder Monrad. »Han havde én Kærlighed, den var ærlig: Kærlighed til det latinske Sprog og Klassikerne. Han havde ét Had, det var oprigtigt: Hadet til skolastisk og juridisk Barbarisme. Men havde han Kærlighed til Sandheden — jeg taler ikke om den absolutte Sandhed, men om det han ansaa for Sandhed — viede han den sit Liv og var han villig til at gøre Opofrelser for den? Hvor store Evner en Mand endogsaa har, saa kan vi dog ikke sige, at han har en stor Karakter, naar han ikke har viet sit Liv til Gennemførelsen af en Tanke.« Monrad bestemmer ham da saaledes: »Valla staar for os som en Inkarnation af den frie Tanke med alle dens Lys- og Skyggesider. Hvor er det besynderligt at høre en Røst fra det femtende Aarhundredes første Halvdel, der lyder som det kunde være en nulevendes Tale. Der er en vis Beroligelse ved at kunne se, at den henfarne Tid har haft Anfægtelser, der maaske var nok saa store som Nutidens, og at den dog er kommen over dem. Den frie Tanke staar kæk og uhildet ligeoverfor herskende Anskuelser og gældende Meninger. Derved spreder den meget Lys og tilintetgør mangan Fordom. Men den har overordentlig vanskeligt ved at fæstne sig til en bestemt Overbevisning, thi hvad der er fast synes den ikke at være frit, og ligesaa stor Færdighed den har til at rive ned ligesaa stor Vanskelighed har den ved at bygge op. Sørgelige og højst forgængelige er de Bygninger den opfører for Menneskeaaanden. Idet den foragter og forkaster Samvittighedens og Bønnens Vidnesbyrd og hævder sin Frihed ligeoverfor de Love, hvorpaa Samfundet er bygget, havner den ofte i materialistiske Anskuelser og ender med at gøre det personlige Velvære til øverste Lov.« Sælger han da sin Overbevisning? Nej, svarer Monrad og begrunder det: »Man føler ofte sin Dom om en eller anden historisk Personlighed, at han har solgt

sin Overbevisning. Ofte er det vel saa, men ofte er Dommen meget for streng. Manden har solgt sine Talenter, sine Kundskaber, sin Indflydelse, sin Pen, sin Tale, men sin Overbevisning har han ikke solgt, thi han har ingen Overbevisning, og hvorledes kan han sælge det han ikke har? Staar nu en saadan Mand overfor to politiske Partier, der bekæmper hinanden, saa vilde han efter sin naturlige Tilbøjelighed spotte begge Partier uden selv at gøre nogen Mening gældende. Men hvor Forholdene nu ikke tillader denne Stilling, hvor han maa slutte sig til et af Partierne og arbejde i dets Tjeneste, hvad bestemmer saa hans Beslutning? Han kan ikke lade sig bestemme af nogen Overbevisning, thi han har ingen. Afgørende bliver da Hensynet til egen Stilling, til eget Tarv. En saadan Mand ligner Spottefuglen, der ikke har nogen egen Tone, men beundringsværdig efterligner alle andre Fugles Sang. Men har han saa taget sin Beslutning, saa kommer alle hans rige Aandsevner i Bevægelse: hans skarpe Tanke, hans omfattende Lærdom rækker ham villig de hvasse Pile, hans livlige Fantasi sætter ham med Lethed hen i en Stemning, der giver Stilen en varm bedaarende Farve. Saa forekommer der et Værk, der faar stor Betydning i Verdenshistorien, og den troskyldige Læser spørger forundret: Skulde dette Arbejde ikke være udgaaet af en dyb og fast Overbevisning? En saadan Mand var Laurentius Valla.«

En skarp Iagttager vil i denne indgaaende Karakteristik til sin store Overraskelse have fundet mange af de Træk og Egenskaber, som Monrads Modstandere tillægger ham selv, naar de samtidigt beundrede hans Evner og beskyldte ham for holdningsløs og beregnet Tvesindethed. Hvis dette under Fremstillingen var Monrad selv bevidst har han paa glimrende Maade undermineret denne Mandjævning ved at paavise sit eget Liv som indviet til Gennemførelsen af en Tanke, en Ide, en Overbevisning, og bygget paa Samfundets og Samvittighedens Love. »Laurentius Valla havde Talent, maaske Geni, men ingen Karakter,« siger Monrad tilsidst. Paa den anden Side viser Skilringen ret klart, at Monrad paa flere Felter havde en rent uvilkaarlig Sympati for Valla og hans Optræden.⁴⁾

4) Det er formentlig Bogen om Valla, som Monrad har sendt til Kong Oscar den Anden af Sverige og fra denne højtdannede Personlighed modtog følgende interessante Brev (i Rigsarkivet) af 20. Marts 1875: »Jeg havde ikke saa længe tøvet med at besvare Deres Brev af 1. Februar, hvis jeg ikke selv havde villet forbeholde mig at gøre dette personlig, og mange vigtige tildels bekymringsfulde Tanker og Omsorger har slaet sig ned mellem mit Ønske og min Haand og for-

Naar Monrad skriver til Sønnen: »Iøvrigt er jeg fordybet i Kirkefædrene og overgiver Politiken til sød Glemsel« — er dette sidste alt andet end rigtigt. Under Begivenhedernes Gang fulgte han levende med og kunde ikke udelukkende samle sig om Kirkefædrene. Et Vidnesbyrd derom er »Politiske Breve Nr. 5—7«, der udkom i Foraaret 1876 efter at J. B. S. Estrup Sommeren forud havde dannet sit Ministerium. Det skete efter en Slags Parlamentarisme, siger Monrad i Brevene, ved Salg og Køb af det foregaaende Ministerium. Dets Afgang solgtes til Landstinget og købtes af Folketinget,« hedder det. »Prisen var nogle Indrømmelser af Folketinget paa Finansloven, saa denne kunde

hindret den i at fatte i Pennen for at, som jo var saa naturligt, sende min hjertelige Tak for den højst interessante Bog og Lektüre, thi jeg har for en ikke ringe Del læst den. Naar jeg her taler om Bekymringer, da ønsker jeg ingenlunde, at dette Ord gives nogen speciel bekymringsfuld Betydning eller Vægt, thi det vilde, saa forstaaet, være en dobbelt Synd: Uretfærdighed imod Menneskene og Utaknemlighed imod Gud! Nej, jeg beder Ordet taget i den almindelige Betydning. Og en Konges Eksistens, her i disse Lande i det mindste, er jo i Sandhed ingen Sinekure, thi arbejde og tænke maa han, saa det slider i Længden om man lægger alting for meget paa Sindet, som jeg har den store Fejl at pleje gøre. Tidens Strømninger har ogsaa naaet herop, men de virker ikke her »opløsende«. Mit bedste Ønske er at lede dem som Nilvandet til Befrugtning af Dalens Jord, men ikke til Oversvømmelser uden Regel og Stands. Med Sorg følger jeg Begivenhederne i Danmark og kan ikke fatte, hvad Enden paa alt skal blive. Jeg er ganske enig deri, at Halvdelen blot fører dybere og dybere ind i »Putrefractionen«. Spørgsmaalet er om: *hvad* Kraft der her gøres behov? Saavel Aktion som Reaktion er i politisk Mening positive. Halvheden, Passiviteten er negativ og opløsende i forskellige Grader. Reaktionær Politik har vanskeligt at skabe og end vanskeligere at beholde. Den er altsaa ikke i højere Mening en konservativ Politik. Derimod er diktatorisk Kraft, der træder op som Repræsentant af Tidens Betydning og Retning, af det der dybest bevæger sig i Folket, en Kraft som den Gustav Wasa her i Landet udøvede siden han ved Skæbnens Tilskyndelse var blevet Konge og som han udtrykte med de korte og simple, men kraftige Ord i sit Valgsprog »Gud og Sveriges Almue« — en saadan Kraft udøvet uden Selviskhed, men uden Frygt og Hensyn med Tro og Inspiration for Frihed i dette Ords bedste og sandeste Betydning. Hvad skulde den ikke kunne udrette? For mig staar denne Udvej som den bedste, maaske som den eneste? Jeg befinder mig dog udenfor Forholdene og Striden samt kan maaske ikke klart skue i disse, giver derfor blot min Opfatning uden at paastaa denne være den rette. Gid alt vil gaa lykkeligt og vel — lykkeligere og bedre end jeg frygter. Dette er mit oprigtige og inderlige Ønske for det kære haardt prøvede Danmark. Med Glæde vil jeg altid modtage Efterretninger og Oplysninger af en saadan Haand og en saadan Dømmekraft som Deres. Modtag Forsikringen om min hjerteligste Velvilje. Oscar.«

komme i Stand paa normal Maade Tingene deler broderlig mellem sig Parlamentarismens to Sider: Folketinget er ministerfortærende, Landstinget er ministerskabende. Landstinget er Brama, Folketinget er Siva.« Han berører de praktiske politiske Spørgsmaal og drøfter indgaaende Forsvaret, derunder den schweiziske Ordning, men »den, for hvem Afgørelsen er en kvægende Læskedrik, vansmægter. Praktiske Nationer tager ét Spørgsmaal ad Gangen, bearbejder det, danner Selskaber for det, holder Foredrag rundt omkring i alle Byer Saa kommer den friske frejdige Kamp og med den en Afgørelse. Gid et saadant Spørgsmaal kunde gribe vort Folk og skylle bort alt smaaligt personligt Kævl. Egner ikke Københavns Befæstning sig til at være et saadant Spørgsmaal?« Der maa handles. »For 36 Aar siden kom en Bekendt til mig. Det var en ung Mand, jeg deltog dengang i »Fædrelandet«s Redaktion. Han talte længe og ivrig. Temaet for hans Tale var: Det kan ikke nytte at tale og skrive Avisartikler, der maa handles. Jeg hørte længe tavst og besluttede tilsidst at sætte ham paa Prøve, jeg havde dengang endnu ikke fyldt mit tredivte Aar. Med en Gravtone sagde jeg kun: Kom til mig inat Klokken 12. Han blegnede, greb sin Hat, gjorde en Undskyldning, gik og talte aldrig siden om, at man maatte handle Det kan vel ikke være andet end at Lidensskaben maa gøre sig gældende i det politiske Liv, men det gør en umaadelig Forskel om Lidensskaben bæres enten af Kærlighed til en Sag eller af Uvilje mod Personer. Det er den sidste Lidensskab, der anretter saa store Ødelæggelser og bevirker Rigers Opløsning. Jeg vilde ønske, at Kærlighed til en eller anden Sag i den Grad bemægtigede sig det danske Folks Sind, at alle personlige Sprøgsmaal overgaves til Forglemmelse.«

Forøvrigt siger Monrad, at Brevene skrives mellem to Pakker Bøger, naar den ene er afsendt og den anden ventes. Denne Ventetid gennemstrømmes af mangehaande forskellige Følelser, Tanken strejfer om til alle Sider og man sørger over at maatte sige Farvel til en saadan god gammel Foliant i Svinelæder. Med Spænding afventer man den næste Sending og der er Romantik over Længslen. I det syvende Brev forekommer de tidligere delvis citerede Tanker: »En Politiker er en Bygmester. Denne bygger af det Materiale, der kan skaffes til Veje, snart af hugne Sten, snart af brændte, nu af Tømmer, nu af Brædder, alt efter Omstændighederne. Man bygger anderledes paa Kongens Nytorv og i Ny Zeelands Skove Og hvormed bygger en Politiker? Han bygger med Strømningerne, der gaar gennem den offentlige Mening og som er Lovenes Kilder Man maa ikke alene tage

Hensyn til de Strømninger, der bevæger sig paa Overfladen, men ogsaa til Understrømmene, der ikke kommer op til Dagens Lys. Man maa dernæst lægge Mærke til, at i de menneskelige Meninger er det sande og det falske ofte blandet saa besynderligt sammen. Det falske vinder sin Styrke ved at knytte sig til det sande. Naar man vil bekæmpe en Modstander bør man altid stræbe at anerkende det sande i Overbevisningen, hvorom det falske har slynget sig. Ved saadan Anerkendelse slaar man Kaarden ud af hans Haand.«

Hurtigt efter udkom »Politiske Breve Nr. 8« og er formet som et direkte Svar til Vilhelm Topsøe, der havde angrebet ham i »Dagbladet« og derunder talt om flere Monrader (hvilket var Tilfældet i langt dybere Betydning end Topsøe selv forstod) i Form af den nidkære Biskop med den forunderlig velgørende intensive Glød i sin Forkyndelse, den store tragiske Skikkelse, hvis Gerning er endt med Ruin, den rørige Mand, der synes at have brudt med Drømmeren i Ny Zeelands Skove og nok have Lyst til at tage et Tag endnu, og endelig den politiserende i de sidste Breve. »Jeg genkender ikke mig selv,« siger Monrad, »i det Billede De giver af min Person forsaavidt De løser den op i forskellige Skikkelser. Ethvert Instrument, selv en Harmonika, har forskellige Toner og derfor er det dog ikke sagt, at der fremkommer Disharmoni, naar man lader dem lyde. Det samme er Tilfældet med den menneskelige Sjæl. Det tør endogsaa anses for et Menneskes Pligt at lade sine forskellige Evner komme til fuld Udvikling og Anvendelse. Hvis De vilde gaa ud fra, at der er hos mig Troskab mod nogle Tanker (f. Eks. Sag over Person) saa vilde det ikke falde Dem vanskeligt at opdage den af Dem savnede Enhed, hvorved denne Troskab, idet Tiderne skifter, kommer til at tage sig anderledes ud til forskellige Tider. Jeg skal villig indrømme, at kun den, hvis Evner bærer hen i en bestemt Retning og udfolder sig i en afsluttet Virksomhed, udretter noget ret stort og betydningsfuldt, men derfor er det dog ikke nødvendigt at drive Gæk med den, hvis Liv har faaet en anden Skikkelse dels ved hans oprindelige Anlæg, dels ved Tilskikkelserne. Endnu mere forbavset er jeg bleven over, at De vil frakende mig Navnet Politiker og kun vil lade mig være et politiserende Menneske. Om De, idet De lod mig beholde Navnet Politiker, havde føjet til dette Navn et eller andet nedsættende Tillægsord, det vilde ikke have undret mig, men at De vil banlyse mig af Politikernes Kreds og lade mig staa udenfor Døren som et politiserende Menneske, det har overrasket mig. Jeg, D. G. Monrad, Martsministeriets sidste Rest, der i over 36 Aar

har deltaget i de politiske Forhandlinger, jeg maa ikke hedde Politiker. Hvor er det dog glædeligt, at Danmark er gaaet saaledes frem i politisk Oplysning og Grundighed, at hvad der tidligere kaldtes Politik ej længere fortjener dette Navn! Det kan man da rigtignok ogsaa godt mærke paa Rigsdagens Forhandlinger og Bladenes Artikler!«

Det er det nærmeste offentlige Udtryk Monrad har givet om sin egen Sjælegaade og hverken han selv eller Topsøe fatter dens egentlige Art, men den sidste konstaterer nogle af dens Virkninger, hvilket Monrad paa en Maade aner og derfor riposterer saa kraftigt. Han føler sig i Virkeligheden ramt og er i en vis Forstand paa Sporet, men kan ifølge Forholdets Egenart umuligt begribe sin egen Fylde af to helt forskellige Personlighedsgrundretninger. Det vilde i saa Fald have givet ham Stof til endnu langt vidtløftigere Betragtninger over den menneskelige Sjæl.

Samtidig med Bogen om Valla arbejdede Monrad paa en Bog om Bønnen, hvorom han skrev til den ældste Datter: »Dette Skrift er mit Kælebarn. Jeg har ikke Hastværk, jeg giver mig rigtig god Tid med det. Naar jeg er færdig skal det ikke straks trykkes, men have Lov til at ligge. Jeg vil pusle og hygge om det. Jeg er egentlig lidt forelsket i det, skønt jeg nu og da er bange for, at jeg, naar jeg er færdig, skal nødes til at sige: Aa, ikke andet.« Det er den meget skønne Andagtsbog »Fra Bønnens Verden«, der udkom i Begyndelsen af 1876 og har vundet en fremragende Plads blandt hele Verdens Opbyggelseslitteratur.

Fremfor nogen er Monrad bleven Bønnens Prædikant og i sin Andagtsbog giver han ypperlige Indblik i dens Væsen. Han priser Fadervor som Bønnen over alle Bønner, der kan bedes af enhver eneste ærlig Sjæl og passer vidunderligt til alle Aldre, alle Kaar og alle Stemninger. Hans Syn paa Bønnen er langt ejendommeligere og psykologisk rigere end det sædvanlige. For ham er Bønnen den sjælelige Proces, hvorigennem et Menneske dybest ransager sig selv og ved dens Hjælp ligefrem tvinger sig selv til at vinde Klarhed over sit eget Indre, fordi »gennem Utilfredsheden med det timelige gaar en ubevidst Understrøm af Længsel efter det evige. Hvergang man naar det Maal, man søgte, og dog ej naar den Tilfredshed, som man ventede at finde, lyder Kaldet: Vend om, søg indad, søg opad, søg din Gud, søg Bønnens Verden! Denne Længsel, der ligger ubevidst i Utilfredsheden, er det skjulte Baand, der sammenknytter tvende Verdener og drager de Sjæle, der vil lade sig drage, fra denne Verden til deres Gud. Hos dem, der ikke vil lade sig drage, bedøves enten Util-

fredsheden i sanselig Beruselse eller forvandles til Livslede, idet begge Sjælstilstande ofte veksler og ender med fuldkommen aandelig Sløvhed.«

»Bønnen er en egen Verden, der kun kendes af den, der lever i den,« siger Monrad. »Bønnen danner et Svælg mellem dem, der beder, og dem, der ikke beder. De forstaaer ikke hverandres Tale, de lever i to forskellige Verdener Det kan ikke paa-
staas, at de, der vidner om Bønnens Erfaringer, er ringe begavede taabelige Mennesker, der føres bag Lyset af deres egen Uforstand. Der findes blandt disse Mennesker Mænd og Kvinder med lyse og klare Tanker, med Evne til at gøre skarpe Slutninger, med rige Kundskaber, ja, i de bedendes Rækker tæller vi nogle af Menneskeslægstens ypperste Aander. Det er heller ikke saa, at Bønnens Erfaringer kun gøres hos et enkelt Folk, saa de muligvis kunde være begrundede i et Fejlsyn, der stod i Forbindelse med Folkets Ejendommelighed. Rundt om paa Jordens vide Kreds opstiger der Bønner til Gud. De tilhører heller ikke en enkelt Tid, saa de kan henføres til Tidens Fordomme, der maa forsvinde med den stigende Oplysning. I de ældste Tider steg Bønner op fra Jorden og vi haaber til Gud, at de ikke maa være forstummede, naar Dagenes Ende kommer. Det er gaaet Menneskeslægten som det kan gaa det enkelte Menneske. Vi behøver ej at tælle mange Aar for at kunne bede og maa vi ej ønske, at vort sidste Suk maa være en Bøn til Gud? Da Bønnens Erfaringer saaledes ej er begrænsede til enkelte Mennesker, enkelte Folk eller enkelte Tider, saa antager vi med Rette, at de er almengyldige.«

Monrad spørger: »Har alle Mennesker Evne til at bede,« og svarer: »Ja, visselig har de denne Evne i samme Maal som alle Mennesker har Evne til at tro. Ej fødes der noget Menneske, der ikke er bestemt til den evige Salighed. Men der er Mennesker, der kan være saa uudviklede, saa uoplyste, at Evnen slumrer for en Tid. I Reglen er det imidlertid ikke Oplysning, hvorpaa det skorter, men Vilje Der kan gaa Dage, der kan gaa Aar, og et Menneske kan have glemt sin Gud og levet i Verden som om det synlige var det eneste virkelige. Saa kan et saadant Menneske komme i stor Nød og Trængsel og med sit hele Inderste raaber han: Gud frels mig! I samme Nu fødes Troen i hans Hjerte og Bønnen paa hans Læber. Ofte skrives et saadant Øjeblik i Glemmebogen, da bliver det betydningsløst, eller rettere, det tjener kun til at forøge Ansvarret, thi Gud har kaldt, men kaldt forgæves. Var Mennesket derimod stærkt nok til at fastholde et saadant Øjeblik, da vilde det danne Udgangs-

punktet for en helt ny Kreds af aandelige Erfaringer . . . I vore Dage er der mange Mennesker, som har ondt ved at hengive deres Sjæl i Bønnen. I vort Land er Bønnen ej alene gaae tabt af det fælles Familieliv, men endogsaa af mangfoldiges daglige Liv. Vanskeligheden ligger i Manglen paa Tro og denne Mangel staar atter i Forbindelse med hele Tidens Tænkemaade. I gamle Dage sprang man Mellemaarsagerne over og man søgte straks hen til Gud eller Guderne som den umiddelbare Aarsag til alle Hændelser og Begivenheder. I vore Dage er man tilbøjelig til ene at dvæle ved Mellemaarsagerne, idet det navnlig er disse, der er tilgængelig for menneskelig Granskning og Indsigt, men man glemmer den sidste Grundaarsag, den eneste sande og levende Gud.«

»Det være sagt,« vedbliver Monrad, »at ogsaa i Bønnens Verden vandrer Sorg og Glæde tilhobe. Alt, hvad der fylder et Menneskehjerte med Glæde, fylder det ogsaa med Smerte. Al Kærlighed skjuler Sorg. Som Havet stiger og falder, saa er der Ebbe og Flod i det menneskelige Bryst . . . Det, hvorpaa det kommer an, er ikke Glæde eller Sorg, men Livets Fylde. Jo fyldigere Livet bliver des højere bliver Glæden, des dybere Sorgen. Hvo har været glad som Frelseren, hvo bedrøvet som han? Men skønt Livet i Bønnen ogsaa har sin Sorg, saa er denne Sorg gennemstraalt af Haabet, af Forvisningen om, at det kun vil vare en liden Stund, saa vil Naadens Kilde atter flyde rigelig. Den, der har Lod i Bønnens Rige, vil ikke bytte denne Lod med Alverdens Herlighed . . . Naar man siger: Bevis mig Guds Tilværelse og jeg vil tro paa ham — taler man ligesaa uforstandigt som naar den døvstumme sagde: Lad mig se Tonerne, saa vil jeg tro, at der er Toner — eller den blinde: Lad mig høre Farverne, saa vil jeg tro, at der er Farver, ellers holder jeg fast ved min Overbevisning, at alt er indhyllet i evigt Mørke. Sjælen har Sanser, der vender udad mod Verden, men den har ogsaa en Sans, der vender indad mod Gud. I Samvittighedens Bud mærker Mennesket den hellige Almagt.«

Ogsaa den tvivlende kan bede, hævder Monrad. »Den, der tvivler, hos ham begynder Muligheden af Guds Tilværelse at lyse. Tvivlen er ligesom Dæmringen af en tvetydig Natur. Tvivlen er en Overgangstilstand, i hvilken tvende modsatte Overbevisninger er sammenblandede . . . Saaledes kan Tvivlen være et Gennembrud ej alene af Vantroen, men ogsaa af Troen . . . Ja, hvorfor skulde han (den tvivlende) ikke kunne bede de Kristnes Bøn, om end denne Bøn i sin hele Fylde kun kan bedes af den troende Kristen? Hvorfor skulde han ikke kunne sige: Vor

Fader, som er i Himlen Menneskens Søn kendte Menneskesjælens Kaar og vidste, at der inden Dagenes Ende vilde være mange, hvis Tro vilde være svag. Saa sænkede han sin Bøn ned til de lidettroende for at ogsaa de skulde kunne bede den Det kan imidlertid heller ikke nægtes, at denne Kærlighed hos Livet i Bønnen maaske staar i Forbindelse med den aandelige Retning i vort Fædreland. Bønnen er traadt i Baggrunden, idet Bestræbelsen for at vinde et fast Trosgrundlag og den herved opstaaede Kamp har optaget Opmærksomheden.«

Monrad understreger, at »uden Anvendelse af den frie Vilje kan ingen bearbejde sin Sjæl. Den frie Vilje er et Billede af Guds Skabermagt, thi ved dens Beslutninger sættes noget nyt ind i Tilværelsen. Dette nye er ikke en nødvendig Følge af forhaandenværende Forhold og Omstændigheder. Gud har givet Menneskets Sjæl i den frie Vilje Magt til at omdanne den som en Kunstner danner Leret⁵⁾ Vi skal tilstaa Gud alt det, hvori vi har forset os siden vi sidst traadte bedende frem for hans Aasyn. Ved denne Tilstaaelse bliver meget klart, som ellers vilde blive liggende i en halvdunkel Bevidsthed. Vi skal granske vore egne Gerninger, vore Ord, vore Tanker og de Følelser, der er strømmet gennem vort Hjerie Det er saare vigtigt, at vi er fuldstændig aabne, naar vi træder frem for Guds Aasyn. Al Besmykkelse, enhver Undskyldning maa bortkastes, ej maa vi udgive os for nogetshelst andet end hvad vi virkelig er. Den alvidendes Øje gennemskuer Kløgtens fineste Væv, og det er dog vel det mindste han kan fordre, at der er Sandhed i vor Tale, naar vi taler til ham.« Her er Monrad inde paa den aandelige Selvtvang, hvorigennem Mennesker skal lære at kende sig selv.

Den 16. Februar 1875 var Monrad bleven gift paany. Hans anden Hustru, som han havde kendt helt fra Ungdommen, var Enke — barnløs — efter Politikeren Hother Hage og Datter af Hofjægermester P. A. Tutein fra Marienborg paa Møen. Monrad omtalte hende i Breve som »en storslaaet højhjertet Kvinde, der deler mine Interesser, og med hvem jeg kan føre et virkeligt aandeligt Samliv.« Men adskillige i Slægten og Omgangs-

5) Pastor O. Hjorth, der tilhører de saakaldte Barthianere — efter den schweiziske Teolog Karl Barth — og slutter sig til Evangelisk-luthersk Missionsforening, udtaler i et Skrift: »Læren om den frie Vilje er stik imod vor Frelasers Jesu Kristi Naade. Den, som vil forsvare den frie Vilje, at den i aandelige Ting skulde evne og kunne medvirke noget selv om det er nok saa lidt, har fornægtet Kristus.« Det vilde have været interessant at have set Monrad kommentere den Art af gold og skolastisk Fromhedsfanatisme.

Emmy Monrad, f. Tutein
D. G. Monrads anden Hustru

kredsen saa med nogen Undren og Uvilje paa denne nye Forbindelse. Fru Heiberg skrev til Krieger: »Fru (Chr.) Winther har taget Monrads Giftermaal meget ilde op. Han var jo tidligere hendes Ideal.« Det følte som om Monrad var afvejet fra den ideelle Linie, hvorom den berømte engelske Tænker og Historiker Thomas Carlyle, der har gennemtænkt mange menneskelige Problemer dybere end de fleste, siger et Sted i sin Bog »Sartor Resartus«, at en Menneskehjerte kun er i Stand til at rumme en eneste stor Kærlighed og ikke flere: »Den første Kærlighed, som er uendelig, kan ikke efterfølges af nogen anden, der er den lig.«

Monrad har med fuld Aabenhed udtalt sig om Sagen overfor Chr. Richardt, til hvem han stod i et hjerteligt Forhold, og de førte en ret indgaaende Brevveksling.⁶⁾ Senere anbefalede Monrad ham i Brev til Kultusminister Fischer som Sognepræst, hvilket han ogsaa blev: «Han har hjulpet mig ved Udarbejdelsen af en Oversættelse af Esaias, Job, Salmerne, og jeg har offentlig udtalt min Anerkendelse af ham som en fint udviklet og skarpt tænkende Teolog. Han er for Tiden Danmarks største religiøse Digter. Derom er der aldeles ingen Tvivl. Han er i Besiddelse af gode, meget gode teologiske Kundskaber og jeg har med Fornøjelse tilbragt mange Timer med ham, samtalende om teologiske Genstande. Han er særdeles begavet som Taler . . . og efter min Mening et Bispeemne.» Richardt sendte ham et Par Aar efter sit kendte dobbeltbedømmende Digt om Grundtvig og spurgte ham, om det burde offentliggøres, hvilket Monrad fraraadede, saafremt det ikke deltes i to selvstændige Digte, da efter hans Mening dets Blanding af Hyldest og Kritik ikke lød godt sammen, og spøgende svarede, at han ikke syntes man kunde sige til en Mand: Du er en af Verdens største Skjalde og samtidig en Vindbeutel. Digteren fulgte ikke Raadet. Monrad skrev til ham om det nye Ægteskab: »Jeg finder, at det er aldeles i sin Orden, at man skumler over, at en saa gammel Herre gifter sig. Jeg kan selv gøre det, ja, hvad mere er, jeg maa anerkende, at det kun at elske én Gang er langt mere fuldkomment, langt nærmere Idealet. Men jeg vilde finde det uforsvarligt, om jeg for at bevare et falsk Skin af Fuldkommenhed vilde skyde fra mig, hvad min Samvittighed berettiger mig til at anse for en god og velsignet Guds Gave, der styrker min Livslyst og Arbejdskraft. Jeg kan føre et fuldt aandeligt Samliv med min Hustru. Vi be-

⁶⁾ Det kgl. Bibliotek. (Et Værelse i Bispegaarden kaldtes »Richardts Værelse«)

gynder vor Dag med at knæle ned og bede vort Fadervor sammen og naar vi om Aftenen ender Dagen paa samme Maade, saa har ingen Mislyd forstyrret vort Samliv Dagen igennem. Naar jeg nu siger, at jeg finder hende mageløs i alle Henseender, saa vil De smile og sige, at jeg er bedaaet. Idet jeg nu i al Fortrolighed indrømmer, at jeg er bedaaet, saa er jeg dog tillige inderlig overbevist om, at hun er saaledes som jeg ser hende. Vi har begge Minder, der er os kære og dyrebare, og vi skjuler det ikke for hinanden . . . Forholdet mellem hende og Børnene er saa godt og smukt som jeg kunde ønske det. Altsaa summa summarum er jeg saa lykkelig, at jeg føler en dyb Skamfuldhed over, at jeg har faaet saa langt mere end jeg fortjener. Derfor kan jeg da ogsaa godt taale noget Skumleri, skønt jeg meget paaskønner, at mine Venner er næsten uden Undtagelse glad over mit Ægteskab.«⁷⁾

Det kan ikke nægtes, at Monrad følte sig personlig ramt, da Biskop Martensen (som i og for sig ikke fordømte det andet Ægteskab under enhver Omstændighed) senere udtalte i sin Etik, at »Ægteskabet opløses ved Døden. Og der gives Ægteskaber, der er ført med en saadan Inderlighed og gensidig Hengivelse, at Indgaelsen af et nyt Ægteskab næppe vil kunne indtræde. Thi skønt den ægteskabelige Forbindelse kun er bestemt for denne Jord og ikke skal fortsættes hisset, hvor der ikke skal tages til Ægte eller bortgiftes, vil den efterlevende Ægtefælle dog vedblive at leve i Erindringens sjælelige Samfund med den bortgange.«⁸⁾ I sin Bedømmelse »Liberalismens Genmæle til Biskop Martensens sociale Etik« (Politiske Breve Nr. 14—18) bemærkede Monrad: »Til disse Ytringer maa jeg knytte et Par Bemærkninger. En kær Hustru dør, den efterlevende Mand er en Kristen. Han har mistet og dog ikke mistet hende. Han har mistet hendes synlige Skikkelse, men ved den naaderige Gave af Indbildningskraften vil hendes Billede stadig fremstille sig for ham. Han har mistet og dog ikke mistet hende, thi hun er kun

7) P. Vedel antyder i et Brev, at Monrad Sommeren forud forgæves havde friet til »en meget rig Pige« Frøken Marie Neergaard paa Fuglsang, og fortsætter: »Det gør mig ondt, thi jeg har altid bevaret en oprigtig Godhed for min gamle Chef, men jeg kan dog ikke forsone mig med, at han i sin nuværende Alder og Stilling gifter sig. Jeg er vis paa, at hvorledes dette end tager sig ud for os andre, saa har han for sig selv acceptable og hæderlige Grunde til dette Skridt.«

8) Martensens Udtalelser om det andet Ægteskab virker unægteligt noget besynderlige for hans eget Vedkommende, naar det betænkes, at han selv var gift to Gange.

draget bort paa en lang Rejse, han skal gense hende og da skal der ej mere være nogen Skilsmisse. Han beder Gud om miskundelig at tilgive hende for Kristi Skyld hver Synd, han beder selv om Tilgivelse for alt, hvad han maatte have forset sig mod hende, han takker Gud for den Livets Velsignelse, der blev ham forundt i hende. Saaledes lever han med hende mange stille Timer, der dulmer Smerten og giver Sjælen Fred og Glæde. Men i Tidernes Løb undergaar dette Samliv en Forandring og dette er den Forandring, der kaster Lys over det andet Ægteskab. Der er i Ægteskabet en sanselig Side, der selvfølgelig bortfalder ved Døden. Men der er ogsaa noget andet, der vel ikke tilhører Sanseligheden, men vel Jordelivet. Dette andet er den udelukkende Besiddelse. Der er noget smukt, noget for den digteriske Følelse i høj Grad tiltalende ved Tanken paa den udelukkende Besiddelse fortsat i al Evighed. Men hvis den udelukkende Besiddelse skulde vedvare hin Side Graven, saa opløstes Ægteskabet ikke ved Døden, saa vilde det andet Ægteskab under alle Omstændigheder være utilstedeligt. Dette er ikke Kristi Lære. Det er naturligt, at man, naar Tabet er frisk, klynger sig til Haabet om en udelukkende Besiddelse i al Evighed af den elskede. Fastholdes dette Haab, da er Muligheden af at indgaa et andet Ægteskab udelukket. Men stiller Smerten af, blegner Haabat for Sandhedens Lys, saa bliver den hedenfarne Engle lig, saa bliver Hustruen til en kær dyrebar Veninde. Da bliver der Mulighed for det andet Ægteskab. Bliver denne Mulighed til Virkelighed, saa holdes der derved ingenlunde Dom over det første Ægteskab. Ja, der er aldeles intet til Hinder for, at man vedbliver at leve i Erindringens sjælelige Samfund med den bortgangne. En Kristen, der takker Gud for Livets Goder, der blev ham forundt, vil aldrig glemme hver Dag at takke Gud for den store Velsignelse, der skænkedes ham i hans første Hustru. I denne Tak vedbliver det til Venskab forvandlede første Ægteskab at leve indtil man drager sit sidste Suk.«

Dette Selvforsvar (og saadan maa det i Realiteten opfattes) er et typisk Eksempel paa Monrads Evne til at nedkalde de mest modsatte Domme over sig selv. Fra den ene Side vil man betegne det som saare smukt skrevet, en sand Perle af hjertelig født Fremstillingskunst, mens man fra andet Hold vil fremhæve, hvorledes Monrad som Part i Sagen argumenterer med den af ham selv hos Valla paapegede fine og indsmigrende Kløgt. Forklaringen er, at i det paagældende Stykke taler i Virkelig-

heden to forskellige Personligheder indenfor samme Bevidsthed.⁹⁾

Og til Martensens yderligere Udtalelse med den tydelige Adresse til Grundtvig: »Vi indrømmer, at det er lidet opbyggeligt at se Præster som højtbedagede Oldinge at indgaa det andet eller tredie Ægteskab«, udtalte Monrad med samme Hentydning: »Jeg har kendt en højbaaren, højhjertet Kvinde, der var bleven aandelig vakt af en gammel Præst, anden Gang Enkemand. Hun følte stor Lyst til at yde ham Gengæld for det meget han havde været for hende. Hun ønskede at bygge en fast Mur omkring ham mod det daglige Livs mangehaande Smaabekymringer og Smaafortædeligheder for at han indtil det sidste kunde leve frit og uforstyrret i sine store aandelige Syner. Hun ventede heraf stort Udbytte for sig selv og antog ogsaa, at det vilde være en Velsignelse for hendes Børn at komme i nær daglig Berøring med en saadan mægtig Personlighed. Hendes Tilbud blev modtaget, hendes Forventning skuffedes ikke. Den gamles Hjem blev atter det kære Samlingssted for Børn og Børnebørn og alle de gamle Venner. Verden kan smile, den er berettiget til at smile, den gamle smilte vel selv med, men jeg skønner ikke, at man er berettiget til i den kristelige Etiks Navn at udtale nogen Fordømmelsesdom. Dømmer ikke!«

Ogsaa af Ministeriet Estrup blev Monrad forbigaaet ved Bestættelsen af en Landstingsplads og ved Nytaarstid 1877 skrev han til Sønnen: »Da jeg er helt optaget af dette Studium (af Kirkefædrene) er det mig i Virkeligheden kært, at Kongen trods sit Løfte har forbigaaet mig ved Valget af et Medlem af Landstinget, skønt jeg ikke kan billige, at Regeringen har undladt at tage Hensyn til mig . . . Det morer mig, at det saaledes saavel fra Kongens som Folkets Side er anerkendt, at min politiske Rolle var udspillet 1864 og at min Rejse til Ny Zeeland var berettiget. Der mangler nu blot, at jeg skal forbigaaes ved Landstingsvalgene i Lolland-Falsters Stift, naar disse skal foretages.« Krieger skrev i Dagbøgerne: »Ikke uden Grund er Ministrene meget betænkelige ved denne Mulighed.« Monrad blev imidlertid ikke valgt.¹⁰⁾ Kulden slog imod ham fra alle Sider. »I politisk

⁹⁾ Vennen J. L. Wegener huggede for sit Vedkommende Knuden over ved i sit Lykønskningsbrev at skrive: »At faa to saadanne Koner — og dog saa grundforskellige — falder kun i de lykkeliges Lod.«

¹⁰⁾ Dansk Folketidende 27. September 1878: »Biskop Monrad synes atter at skulle vrages af sine gamle Venner og det i det samme Stift, hvor han i lang Tid har været en almindelig højjaget Biskop. Ved et Prøvevalg i Saksøbing i Søndags besluttede Højre, som det synes,

Henseende er vi komplet gale,« hed det til Sønnen, »vi glemmer Danmark og æder i Raseri hinanden op. Jeg drukner mig i Kirkefædrene.« Han følte sig politisk isoleret og vilde dog ikke erkende det.

Da derfor den første provisoriske Finanslov blev udstedt 12. April 1877, hvilket blev Indledningen til den lange Provisorietids forbitrede Kamp mellem Højre og Venstre, kom han i stærk indre Bevægelse. Hans dybe Overvejelser kan følges gennem hans før nævnte Breve til Kultusminister Fischer. Han erkender, at »han lever i politisk Henseende fuldstændig som Eremit,« men »jeg er i stor Spænding og Uro, og det Spørgsmaal, der volder denne Kamp, er dette: Skal du eller skal du ikke træde offentlig frem med din Mening? Tro nu ikke, at jeg er saa indbildsk, at jeg antager, at det har nogen væsentlig Betydning for Ministeriet eller vor Udvikling i det hele om jeg tier eller om jeg taler, men for mig selv har det stor Betydning at udfinde, hvad der med Hensyn til min Fortid er min Pligt.« Der maa efter hans Opfattelse ske et fuldstændigt Omslag, saa Sagerne for Fremtiden bliver det overordnede, Personerne det underordnede, og hertil vil han gerne bidrage. »Min Overbevisning gaar som en Perpendikel mellem to Modsætninger. Snart siger jeg: Du maa være gal, da du finder, at alle andre er gale. Snart siger jeg: Nu gaar den hellige Antonius's Spaadom i Opfyldelse. Han har nemlig sqaet: Den Tid vil komme, da alle Mennesker vil være gale paa én nær, og de vil alle sige til den ene: du er gal.«

Efterhaanden modnedes gennem Sommerens Overvejelser hans Plan om at udsende et nyt politisk Skrift om Situationen. Krieger sendte ham en Advarsel om ikke at skrive mod Provisoriet med mindre han vilde danne et nyt Ministerium og uden deri at ville optage nogen af Venstre. Monrad svarede ham: »Aabent at udtale mig om, hvorledes jeg forstaar Grundloven, det staar for mig som en mig af min Fortid paalagt hellig Forpligtelse. Jeg vilde komme til at staa for mig selv som foragtelig, hvis jeg af nogetsomhelst Hensyn undlod at opfylde den. Min Beslutning er taget efter lang og moden Overvejelse.« I Dagbøgerne fortæller

enstemmig at genvælge (to tidligere Medlemmer) til Landstinget og selv til den tredje Plads opstilledes ikke Monrad, men en Gaardejer. Der kan næppe være Tvivl om, at Grunden hertil er den, at han har vovet ene af alle de nationalliberale at holde saa meget fast ved de gamle Grundsætninger, at han offentlig har misbilliget baade Udstedelsen af den foreløbige Finanslov og af Rigsretsdommen ja endog har udtalt sig for et Skifte af Ministeriet efter det gamle: Højre, Venstre, Højre, Venstre.«

Krieger, at ogsaa Kongen havde bedt Monrad om ikke at optræde mod Provisoriet i den Tro, at et kongeligt Ord kunde holde ham tilbage, men ogsaa her maatte Monrad svare, at han ikke kunde tie om han end skulde miste sit Embede, ja Kongens Naade. Og her er Kriegers Paastand rigtig med den retledende Tilføjelse, at det var Monrad, som tog Initiativet til Brevvekslingen. Kongen skrev til ham i Oktober 1877:

»Den 17. d. M. har jeg haft den Fornøjelse at modtage Biskoppens Skrivelse, hvori De udtaler Ængstelse for, at jeg kunde komme til at begaa Grundlovsbrud, fordi »Dagbladet« og »Fædrelandet« tilraadede til Skridt, som De anser for aabenbart Grundlovsbrud. Ministeriet Estrup er mig Borgen for, at dette Ministerium aldrig vilde tilraade mig sligt. Desuden kan jeg berolige Dem med, at Estrup og hans Ministerium ikke handler efter nogensomhelst Blades Inspiration, men efter egen moden Overvejelse med Grundloven. Idet jeg saaledes haaber at kunne berolige Dem kan jeg ikke tilbageholde et Ønske, nemlig at De nu ikke vil optræde i denne politiske Strid hverken ved Skrift eller Tale, endnu mindre at De ved given Lejlighed stiller Dem til Valg til Rigsdagen. De indtager nu en saa smuk Stilling som Biskop og Forfatter af gudelige Skrifter, hvilke sidste tjener til stor Opbyggelse baade her i Landet og selv i Udlandet. Det vilde derfor forekomme mig beklageligt om De nu i Deres modne Alder og i Deres gejstlige Stilling vilde befatte Dem med Politik. Undskyld mit uforbeholdent udtalte Ønske og min Tak for Deres Skrivelse, idet jeg forbliver Deres hengivne Christian R.«

I Monrads Svar (hvortil Kladden findes i Rigsarkivet tilligemed Kongens Brev) maa man baade i Begyndelsen og Slutningen forstaa hans underfundige ironiske Islæt: »Deres Majestæt! Først maa jeg takke Dem, allernaadigste Konge, for at De ej har taget op i Unaade mit dristige Brev, men endog naadigst har givet mig et beroligende Svar. De nævnte Artikler i Bladene viser, at Atmosfæren i København er truende, og det er ej givet nogen dødelig, i det mindste ingen Undersaat, at unddrage sig Paavirkningen af den Atmosfære, hvori man lever og aander. Et Grundlovsbrud kommer altid som en af Omstændighederne paabudt Foranstaltning, der er bleven nødvendig, fordi Oppositionen ej vil holde sig Grundloven efterrettelig. Jo mere oprigtig Taknemlighed jeg føler, des mere smerter det mig at være ude af Stand til at opfylde det af Deres Majestæt udtalte Ønske. At sige til en Skribent: skriv ikke, det er som at sige til en Fugl: flyv ikke, til en Fisk: svøm ikke. Jeg indrømmer Deres Majestæt, at det var

langt bedre om jeg kun gav mig af med Teologi, men jeg er nu engang paa Grund af min Natur og min Fortid et Amfibium. Som den eneste tiloversblevne Martsminister, som den, der har gjort det første Udkast til Grundloven, anser jeg det som en hellig Forpligtelse at udtale mig, inden jeg gaar bort, om Grundlovens rette Forstaaelse. Jeg vilde foragte mig selv om jeg ej gjorde det. Allernaadigste Konge, hvis det blev sagt mig: Gør du det, saa mister du dit Embede — saa vilde jeg dog gøre det og svare: Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet. Blev det sagt mig: Gør du det, kan du ej blive her i Landet — saa vilde jeg svare: Helst vilde jeg, at mine Ben kom til at hvile i Danmark, men Verden er stor og jeg kan finde mig tilfreds overalt i den hele vide Verden i hvilken som helst Stilling. Hvis det blev sagt mig: Gør du det, saa mister du din Konges Naade — saa vilde jeg svare: Det smerter mig dybt, men saa er jeg sikker paa ej at blive draget dybere ind i Politiken end jeg ønsker det og naar jeg engang har lukket mine Øjne vil Kongen sige: den Monrad var dog i Grunden en brav Karl og min tro Tjener. Naar Sagen stiller sig saaledes for mig vover jeg at haabe, at Deres Majestæt ej vil fastholde Deres Ønske og ej vil se med alfor unaadige Øjne paa den lille Pjece.«

Som Følge af denne bestemte Beslutning udkom da sent paa Efteraaret hans »Politiske Breve Nr. 9—13.« Af det første er tidligere citeret et Udsnit af hans berømte Afhandling om Svimmelheden samt hans Bedømmelse af H. N. Clausens jævne Forstandighed med Tanker som veldresserede Soldater. Dette Brev tænkes (med — røber Monrad til Fischer — Stiftamtmanden paa Lolland-Falster som Model) stilet til en fanatisk Beundrer af Estrup, der af Glæde over den provisoriske Finanslov gør et umaadeligt Glædesspring og giver sin Datter Lov at gøre Bal.

»Jeg mærker, at der er Vrede i min Pen,« begynder det næste Brev. Maaske betragtes han nu som et politisk Vrag, siger han, men »lad mig være et Vrag, men tillad mig at leve og aande selv som et Vrag . . . Hvis det ikke var ubeskedent saa jeg dog hellere, at du sammenlignede mig med et gammelt stynet Piletræ. De er fældede, de stolte Ungdomsforhaabninger gennem Frihed at føre de forskellige Nationaliteter til et fredeligt Samliv. Dog kan det gamle Træ maaske endnu afgive et lille beskedent Bidrag til et Rishegn om Danmarks Have.« Og alvorligt advarer han: »En provisorisk Finanslov er et tveægget Sværd. Kom dog til Besindelse, vær ej svimmel! Lov mig at gentage hver Dag disse to Ord: Tiderne skifter. Disse to Ord er et ligesaa sikkert Middel mod aandeligt Svimmelhed som Kinin mod Feber, Opium mod

Søvnløshed. Tiderne skifter. Kun Taaber nægter det. Nu har vi et Højreministerium. Tiderne skifter. Ved du, om vi aldrig faar et Venstreministerium? Svar mig, ved du det? Denne Gang er den provisoriske Finanslov blevet anvendt mod Folketinget. Tiderne skifter. Ved du, om den aldrig vil blive anvendt mod Landstinget? Svar mig, ved du det? Den, som svinger dette Sværd i konservative Interessers Navn, ved ikke, om ej det samme Sværd inden føje Tid vil blive vendt mod ham selv. Ved en uforstandig Brug af dette Vaaben kan man let komme til at underminere det Værn, som Landstinget skulde afgive for den rolige besindige Udvikling af Forholdene. Husk: Tiderne skifter.« Han gennemgaar grundigt alle Grundlovens herhenhørende Bestemmelser, der udtrykkelig altid har villet sikre Landet et Ministerium i Samstemmighed med Rigsdagen, og konkluderer: »Hvad der imidlertid i høj Grad formindsker Ministeriets Ansvar er den Omstændighed, at Folketingets Flertal helt og udelt maa bære Skylden for, at der ikke kom nogen Finanslov i Sand Om Realiteten kan der tvistes i det uendelige, derom kan hver have sin Mening. Det gælder om at finde en almengyldig Regel, gældende for alle Tilfælde, afgørende for alle saadanne omstridte Punkter. En saadan Regel synes vel kun formel, men bliver dog reel hver Gang den kommer til Anvendelse. Den støtter sig til en stormægtig Herre: det bestaaende. Den udtrykker det bestaaendes Ret. Er de to Ting uenige om et Punkt i Finansloven, saa har det Ting Ret, der opretholder det bestaaende, og det Ting har Uret, der fordrer det forandret. Efter denne Regel har Folketinget Uret og maa bære Ansvaret for, at Finansloven ej kom i Stand. Herved nedsættes Ministeriets Ansvar i høj Grad, skønt det ingenlunde helt bortfalder Ved du, hvori en Konges Kunst bestaar? Den bestaar deri, at han siger: Højre, Venstre, Højre, Venstre. Saa gaar Landet fremad. Siger han derimod: Højre, Højre, Højre, eller: Venstre, Venstre, Venstre, saa kommer Landet til at hoppe paa ét Ben og det trætter i Tidens Længde.«

Det tredie Brev, der handler om Parlamentarismen, nævner først den »geografiske« Politik og hans før udførligt omtalte Frygt for Danmarks Udslettelse: »Danmarks Kort, hvad profeterer det? Lad os i vort stille Sind aflægge en højtidelig Ed, at vi vil forblive sammen i Liv og Død, og denne Ed gaa ned til vore Efterkommere! Forfærdelig er Død, endnu forfærdeligere er Sønderlemmelse.« Efter en ny omhyggelig Grundlovsundersøgelse med Udfald mod baade Højre og Venstre siger han: »Der er noget frisk, noget sprudlende, noget oprindeligt i det folke-

valgte Kammer, men *der* er ogsaa Tumlepladsen for Ærgerrigheden, Lidenskaben, Taabeligheden. Jeg hader Kampen om Magten, Kampen, der lader Fædrelandets Sager træde i Skygge for personlige Spørgsmaal. Jeg føler Modbydelighed for den systematiske Opposition, jeg har aldrig deltaget i og vil aldrig komme til at deltage i en saadan. Men det kan ikke nytte at anlægge en ideal Maalestok paa Menneskene. Man maa tage dem som de er. De, der kæmper for Magten, er inderlig overbevist om, at det vilde være til Gavn og Velsignelse for Fædrelandet om de kom til Magten. Kun saaledes vilde de være i Stand til at gennemføre deres store Tanker. Man maa tage Menneskene som de er, men man maa ej heller gøre dem værre end de er. Altsaa Kampen om Magten, den systematiske Opposition, vil tidlig eller sent bryde ind i alle folkevalgte Kamre. Den kan trænges tilbage for en Tid, man kan med store Anstrengelser holde den ude. Tilsidst vil den dog indfinde sig og dristig hæve Hovedet . . . Hvad Udfaldet end bliver af den nuværende Kamp, skulde det end lykkes Ministeriet at trænge den systematiske Opposition ud af Folketinget, saa vær forvisset om, at den tidlig eller sent vil vende tilbage og sejre. Men Landstinget! I det af Dommerværdighedens Nimbus omstraaledede Landsting, i Danmarks Senat, hos Fædrelandets høje Fædre, skulde der *der* være en systematisk Opposition? Umuligt, det vilde være en aabenbar Selvmodsigtelse, det vilde være i Strid med Landstingets, med et første Kammers Begreb. Landstinget vil altid se paa Sagerne og ikke paa Personerne, det vil altid have Fædrelandets Vel for Øje og aldrig skele til Magten. Et Ministerium, der kan arbejde sammen med Folketinget, vil altsaa vel kunne møde en Opposition hos Landstinget — det var ej godt andet — men aldrig en *systematisk* Opposition. Maskineriet vil kunne gaa, Vognen vil kunne køre uden at vælte om der end skulde være en Del Huller paa Vejen . . . Fra begge Sider kæmpes der om Personer, ikke om Sager. Venstre kæmper for Magten. Det kunde se ud som om ogsaa Ministeriet kæmpede for Magten, ikke for at faa, men for at beholde den. Man vilde imidlertid gøre Ministeriet højlig Uret om man vilde hævde denne Paastand. Ministeriet kæmper ingenlunde for at beholde Magten, men for at forhindre Venstre fra at komme til Magten. Fra Ministeriets Side er det en Kamp ikke *for*, men *mod* Personer, men selv saaledes bliver det dog en Kamp *om* Personer. Det er det store Omslag, der skal foregaa, at Fædrelandet, at Sagerne bliver det overordnede og Personerne det underordnede. Vi skal indrømme det som noget ønskeligt, at Lensbesidderne og andre store Godsejere i Reglen bliver Ihænde-

havere af den ministerielle Magt. Det er en overordentlig Fordel, at der ikke herved foregaar nogen væsentlig Forandring i deres sociale Stilling. De passer langt bedre ind i de høje Kredse, hvortil Ministrene har Adgang. Men det er dog langt vigtigere for Konge og Land i Ministrene at have Redskaber, der kan udrette noget selv om de er lavet af et grovere Stof. En magtesløs Minister er en Uting. Vi skønner ikke rettere end at den fortsatte Kamp vil lægge Aristokratiet for Had og vanskeliggøre i Fremtiden dets Adgang til Magten. Noget saadant vilde vi oprigtigt beklage som en Ulempe.«

Videre hedder et: »Men skal Modstanden fortsættes i det uendelige? Den, der har gjort historiske Studier, vil vide, at der i folkevalgte Kamre er noget, der ligner Elementerne, Naturkræfterne, Vejrliget. Man hersker ikke over Naturkræfterne ved at trodse dem, men ved at lede dem . . . Man slaar om sig med Tingenes Ligeberettigelse og glemmer at lægge Mærke til deres uensartede Beskaffenhed. Hvad er Folketinget paa Statsskibet? Sejlene. Landstinget? Roret. Ministrene? Rorholderne. Kongen? Kaptajnen. Det vilde være uforstandigt at sejle med et Sejlskib og ej bryde sig om Roret, men det vilde i Sandhed ogsaa være uforstandigt at sejle med et Sejlskib og ej bryde sig om Sejlene. Den dygtige Rorholder sørger for, at der er en Samvirken mellem Sejl og Ror. Den dygtige Minister sørger for, at der er en Samvirken mellem Folketing og Landsting. Vi kommer her til Ministeriets svageste Punkt . . . Det ser ud som om det at være Medlem af Folketinget gjorde en Mand udygtig til at træde ind i Ministeriet. Vi paastaar paa ingen Maade, at dette er Ministeriets Opfattelse, men det ser ud saaledes, og i Politiken kommer saa meget an paa Udseendet. Konseilspræsidenten hylder delvis Parlamentarismen. Han siger ikke: Saalænge jeg har Kongens Tillid viger jeg ikke min Plads — men: Saalænge jeg har Kongens Tillid og støttes af Landstinget bliver jeg siddende. Herved fremkommer der en højst mærkelig og ejendommelig Form af Parlamentarismen: den haltende. Det pudsige er, at de to Parter, der strider saa haardt mod hinanden, begge hylder den samme særlige Parlamentarisme. Folketingets Flertal vil have et Ministerium, der støtter sig ene til Folketinget. Ministeriet anser Landstingets Støtte for tilstrækkelig. Begge hylder Grundsætningen for den haltende Parlamentarisme, at ét Tings Understøttelse er tilstrækkelig, men i den nærmere Gennemførelse af denne Grundtanke deler de sig i to Arter, idet den ene holder sig til Landstinget, den anden til Folketinget . . . Idet Ministeriet Estrup bekæmper den haltende Folketingsparlamentarisme frem-

mer og forbereder det den ved selv at legemliggøre den haltende Landstingparlamentarisme og grundlægger ved sit Eksempel Berettigelsen for den fremtidige haltende Folketingsparlamentarisme til at herske trods Landstingets Modstand ved Opløsninger og provisoriske Finanslove. Tiderne skifter. Kun Taaber nægter det. En lidt fremsynet Politiker forestiller sig altid et Middel, han tænker paa at bruge i Statsstyrelsen, som et Vaaben lagt ogsaa i Modstanderens Haand. Idet jeg altsaa mener, at det er paa Tide at komme ud af det Uføre, hvori vi befinder os, ved kun at anerkende et Ministerium for berettiget, der forstaar under Hans Majestæt som Kaptajn at lade Ror og Sejl samvirke, saa tror jeg dog ikke, at der er Anledning til i høj Grad at ængstes eller foruroliges. Saadanne Brydninger og Kampe følger næsten altid Frihedens Udvikling. Bliv ej vred over, at jeg ej kan forandre Signalerne! Optag det ej ilde, at jeg maa blive den Fane tro, under hvilken jeg kæmpede i min Ungdom.«

I det sidste Brev spørger han, hvad der egentlig deler det danske Folk i to Dele, og svarer: »Det forekommer mig, at den egentlige Kilde til den store Strid ligger i Fortiden. En Del af Folket var privilegeret, en anden Del oprivilegeret. En Del var værnepligtig, en anden var fri for Værnepligt. Herved deltes Folket i to store Klasser, hvoraf den ene havde en Følelse af Til-sidesættelse, den anden af Overlegenhed. Blankstøvlerne sagde du til Transtøvlerne og Transtøvlerne fandt sig i det. De ældre iblandt os husker endnu (Tage Algreen-)Ussings veltalende Foredrag i Roskilde Stænderforsamling om, hvorledes stumpumpedre Dreng paa Skriverstuen sagde du til den hvidhaarede Selvejerbonde. Stænderforsamlingerne udviklede Følelsen af forskellig Stand. Grundloven hævede alle Privilegier. Jeg medvirkede som Redaktør af Folkebladet til at forberede Fæsteforholdets Afløsning ved at oplyse i en Række Artikler, hvorledes man næsten overalt i Europa havde søgt at komme bort fra denne middelalderlige Indretning. Som Medlem af Folketinget søgte jeg at slaa Forholdet ihjel, men Forsøget mislykkedes. Som Indenrigsminister medvirkede jeg til, at der ved Lov af 19. Februar 1861 indgaves dette Forhold en mild, langsomt, men sikkert dræbende Gift. Godsejerne har i det hele vist stor Imødekommen og Uegennyttighed og har bragt Ofre, der langt overgaar, hvad der ved en tvungen Afløsningslov kunde være dem aftunget . . . Naar et Menneske i længere Tid har baaret en Byrde og Byrden tages fra ham, saa føler han dog endnu en Stund Trykket af den Byrde, der ej længere hviler paa hans Skuldre. Med andre Ord: Trykket har et Genfærd og dette Genfærd vedbliver at virke

efter at Byrden er borte. Saaledes gaar det med Samfundsklasserne Paa den store uprilegerede Samfundsklasse har Staten i lange Tider ladet hvile et stort Tryk. Absolutismen har begyndt, Grundloven har fuldendt Frigørelsen, men Trykkets Genfærd er endnu lyslevende, og det er med det vi har at kæmpe. Det er altid saare vanskeligt at kæmpe med Genfærd. Kun Tiden, der knæsatte Thor, kan mane Genfærdet ned i Fortidens Skød. Vore Godsejeres Stilling til Fæstets Overgang til Selvejendom har udsaaet en rig Sæd til et fremtidig godt og tillidsfuldt Forhold mellem Stor- og Smaabønderne. Giv Tid og Sæden vil komme i Groning, naar kun ingen kluntet Haand bringer det fine konstitutionelle Maskineri i Uorden.«

Og Monrad slutter med den Udtalelse, at Brevenes Øjemed er at virke for »et med hele Rigsdagen samvirkende Ministerium Min Fortid har gjort mig det til en Samvittighedspligt at yde et Bidrag til at bringe Klarhed ind i Opfattelsen af de store politiske Spørgsmaal. Men jeg ser heller ikke rettere end at jeg herved har afbetalt Gælden til min Fortid og at der ikke paa-hviler mig nogen Forpligtelse til en yderligere Deltagelse i Kampen.« Han sendte et Eksemplar af Skriftet til Fischer med de Ord: »I dybeste Fortrolighed tillader jeg mig at ledsage Pjecen med følgende Oplysninger. Jeg er blevet undersøgt af to Læger. Jeg lider af et Hjerteonde. Jeg kan leve mange Aar med det, jeg kan gaa bort idag. Inden jeg gaar bort har jeg som den eneste tiloversblevne Martsminister, som den, der har gjort det første Udkast til Grundloven, anset det for en hellig Pligt at udtale mig frit og aabent om Grundlovens rette Forstaaelse.«

I »Fædrelandet«s Anmeldelse af Brevene skrev Bladet: »Blandt de Arter af Svimmelhed Forfatteren i sit første Brev har draget frem og tildels oplyst ved Eksempler har han glemt én, der ikke er saa sjelden og i hvert Fald nok er værd at medtage: det er Ensomhedens Svimmelhed. Naar en Mand, der staar højt saavel i praktisk Dygtighed som i politisk Kundskab og Dannelse, dog føler sig staaende udenfor Bevægelsen og Begivenhederne og uden Tilslutning fra nogen af de kæmpende Partier, saa er han ogsaa udsat for et Sansbedrag. Højden, hvorpaa han staar, vokser i hans Øjne og han tror, at det kun er den, der isolerer ham. Vi har altid ment, at vort lille Folk, i hvilket saa megen Middelmaadighed breder sig og saa faa virkelig rager op over Mængdens Jævnmaal, ikke har Raad til at lade nogen Dygtighed ubrugt selv om den er enestaaende og ikke kan vinde Tilslutning. Mens vi derfor godt kan forstaa, at baade det ene og det andet Parti har vraget Forfatterens Tilbud om at tage Sæde i

Folketinget, fordi intet af dem kan regne ham til sig eller gøre nogen Regning paa, at han holder sig til det, saa har vi gentagne Gange udtalt og gentager her vor Beklagelse af, at hverken denne eller den forrige Regering har villet unde Grundlovens Hovedforfatter Plads i Landstinget. Dette er efter vor Overbevisning baade utaknemligt og kortsynet, thi hvorvel hans urolige Aand og stærke Selvfølelse ikke vilde knytte ham fast til nogen Regering, vilde hans Dygtighed dog kunne øve en gavnlig Indflydelse paa mange Sager, og Svimmelheden vilde fortage sig uden at Ensomheden ophørte.«

Povl Bagge siger i »D. G. Monrads Statstanker«, at »Monrads Breve fra denne Tid afspejler en Brydning mellem hans naturlige Sympati for Ministeriet som repræsenterende den politiske Retning han nærmest tilhørte og hans Ungdomskærlighed til Forfatningen. Den sidste sejrede.« Dette Udsagn er kun rigtigt i en vis ydre Betydning, men ikke for en dybere Betragtning, og dets enkelte Udtryk viser en Misforstaaelse hos Forfatteren, der som tidligere begrundet stadig har en Tilbøjelighed til at forringe Monrads demokratiske Hjertelag, hvis egentlige Art han hele Bogen igennem ikke rigtig har forstaaet. Der fandt ikke nogen Brydning Sted paa den angivne Maade og derfor kan der heller ikke tales om nogen Sejrr. Monrads Liberalisme var — som før paavist — ingensinde i Fare i hans egen Sjæl, hvor den altid og urokkeligt herskede suverænt, men han var ofte i høj Grad ude for Valget af Fremgangsmaader, og højst i den Retning kan der være Tale om en Brydning. Derfor havde han aldeles ikke i den Forstand, hvori en almindelig Læser vil opfatte Ordene uden nærmere Forklaring, nogen naturlig Sympati for Ministeriet eller Tilslutning til dets politiske Retning, men han havde Sympati for de store Jordbesidderes Overvægt i Regeringsmagten saa længe de brugte deres privilegerede og socialt fremtrædende Stilling til at løfte den brede Befolkning til stadigt bedre Kaar. Dette skulde være deres ubetinget store Maal til enhver Tid og under enhver Form og han mente, at derved kunde disse Mennesker i Kraft af deres hele Stilling gavne den almindelige Befolkning langt mere end den selv vilde være i Stand til det gennem dens egne Repræsentanter. Det var ikke paa nogen som helst Maade hans Tanke, at den besiddende Klasse skulde være i Besiddelse af Magten for som det første og største at sikre alle dem paa Solsiden deres saakaldte naturlige Rettigheder og derefter hjælpe alle de andre saa godt det lod sig gøre. Monrad følte med et brændende Hjerte, at selv den mest velmenende sociale Hjælp i en saadan Rækkefølge blot i Længden bærer Ved til et bræn-

dende Baal, der en Dag griber ødelæggende om sig til Skade for alle. Den brave Bedsteborgerlighed var Monrad inderlig forhadet og hans Hjertelag stod i Glød for de smaa i Samfundet. I sin Redegørelse skriver han: »Jeg tilstaar, at jeg i min Ungdom var betaget af Kærlighed til den konstitutionelle Frihed, og den er saa sammenkædet med mit hele Væsen, at jeg hverken kan eller vil slippe den.« Men den konstitutionelle Frihed er for Monrad langt mere end den mest retfærdige Fordeling af de borgerlige Rettigheder, den er for ham selve Næstekærlighedens viljebaarne Sindelag fra de store overfor de smaa.

Dette Monrads Syn paa den jordejende Stands folkelige Op-gave understreges i hans næste Skrift »Politiske Breve Nr. 14—18«, der udkom et Aarstid efter det foregaaende Hefte: »Jeg tror, at man er berettiget til at vente at finde netop hos Lensbesidderne den fine konservative Takt, der forstaar i rette Tid at gøre Modstand og give efter, den dybe Ærbødighed for det lovlige, der ej vil tilstede dem at forvride Forfatningen af Had til usympatiske politiske Skikkelser. Den i Sandhed aristokratiske Minister vil ej alene omgive den ministerielle Stilling med Glans ved standsmæssig Bolig og Hus, men hvor meget han end fralægger sig parlamentariske Anskuelser vil han dog nødes af sit eget Indre til at hylde dem i Virkeligheden. Hans Selvfølelse vil være for stor til at han kan finde sig i at være en magtesløs Magthaver, en Minister, der ej kan sætte noget igennem.« Monrad nævner den politiske Samvittigheds tre Bud. Det første: Husk paa den Korporations Interesse, ved hvis Valg du er bleven Rigsdagsmand. Det andet: Husk paa alle Samfundets Interesser, der lever i din Valgkreds. »Disse Røster er ikke de højeste,« siger han. »Den højeste er: Husk paa dit Fædreland.« Og han tilføjer i Sammenhængen, at det maa anses for en Mangel, at Arbejderstanden ikke har en eneste Repræsentant for de i den raadende Anskuelser.

Monrads manende Ord havde ingen Virkning i Dagens praktiske Politik og han skrev til Sønnen i Sommeren 1878: »Jeg er fordybet i mine patristiske Studier og vore indre politiske Stridigheder interesserer mig meget lidt. Det er som om Fædrelandets Anliggender er aldeles glemte. Af de ved Grundloven givne Rettigheder er der ikke meget tilbage og gennem hele den dannede Klasse gaar der en stærk reaktionær Strøm. Det er noget ligesaa komisk som sørgeligt at tænke sig, at det store politiske Spørgsmaal er Kampen mellem to saadanne Herrer som (Christen) Berg og (Grev Ludvig) Holstein-Lethrabort.« Grundlovs-

dagen havde Monrad nægtet at udbringe Grundlovens Skaal for at undgaa at omtale, hvorledes den blev magtstjaalen.

Udsendelsen ved denne Tid af Biskop Martensens betydningsfulde Værk »Den kristelige Etik« kaldte Monrad frem paany, idet han deri — Arbejdets store Fortjenester tiltrods — ifølge Brev til Sønnen fandt »et saa uretfærdigt og heftigt Angreb paa Liberalismen, at jeg som en af dens Bærere her i Landet er bleven nødt til at tage til Genmæle.« Skriftet »Politiske Breve Nr. 14—18«, der udelukkende beskæftiger sig med dette Emne, fik derfor Undertitlen »Liberalismens Genmæle til Biskop Martensens sociale Etik«. Det vakte stor Opsigt og har politisk og etisk opnaaet en lysende Berømmelse i Eftertiden. Den gamle Albatros hævdede Vingerne til ny Flugt.

Skriftet indledes med mange højtrosende Ord¹¹⁾ om Biskop Martensen, men gaar næsten umærkeligt over i det modsatte og Læseren sidder før han ved af det midt i Kritiken: »Det maa altsaa fastholdes ved Læsningen af Etiken, at vi der har to forskellige Ting blandet sammen: den egentlige Etik og Biskop Martensens (eget aandelige) Portræt. Det kan nu vistnok være meget behageligt for en Mand at hejse den kristelige Etiks Banners over sine individuelle Meninger og personlige Anskuelser, men Sagen har dog ogsaa sine Ulemper. De, der har de modsatte individuelle Meninger, de modsatte personlige Anskuelser, kommer i en ubehagelig Stilling, naar den kristelige Etiks Banner er hejst over Modstanderne. De bliver stillet til Skue som var de uetiske . . . Hvor er det underligt at se ham falde ned fra Etiken i individuelle politiske Meningers gabende Svælg, at se ham vandre i politisk Lidenskabs stride Strøm, idet han mener at fare hen bevinget i den kristelige Etiks himmelske Højder . . . Jeg vilde meget ønske, at Biskop Martensen vilde sondre sin Etik i to Værker: et, der kun indeholdt det, der vedkommer

¹¹⁾ Nogle Aar efter, da sidste Del af Martensens Erindringer udkom, skrev Monrad i »Morgenbladet«, at »særlig er Biskop Martensens Ytringer om (Professor) Rasmus Nielsen lidet tiltalende. Hvor højt man end sætter Biskop Martensen, hvor meget man end anerkender, at han har en af Kirkehistorien, og det ikke ene af Danmarks Kirkehistorie, uudslettelig Betydning og at han navnlig ved at brede et vist spekulativt Farveskær over de kristelige Troslærdomme har skaffet disse Indgang i en Tidsalder, der var revet hen af Begejstring for Spekulationen: saa skal det dog, om ikke straks, saa dog i Tidernes Løb anerkendes, at det var særdeles heldigt for Sandheden og Kristendommen, at hele denne Retning fik en Modvægt i Søren Kierkegaard og Rasmus Nielsen, der raabte: Søg ikke at begribe og forklare Guds ubegribelige Hemmeligheder, der kun kan gribes af Troen, Eders Begriben bliver let en Forgriben, Eders Forklaring en Bortforklaring.«

Etiken — et andet, der indeholdt hans individuelle Meninger om mangehaande forskellige Genstande. Skulde dette Ønske være for vidtgaende, saa vilde jeg ogsaa lade mig nøje med om han ved to Tegn gjorde det tydeligt, naar han taler i den kristelige Etik og naar han taler i sit eget, H. L. Martensens, Navn. Han kunde f. Eks. sætte et Kors ved det han udtaler i Etikens, en Pil ved det han ytrer i eget Navn. I sidstnævnte Ytringer er der gerne en polemisk Brod.«

Monrad optager denne polemiske Tendens og imødegaar Martensens afvisende Domme om Retskrivning, Klasselotteri, Ligbrænding, Skoleinspektører, Selskabelighed, det pavelige Ufejlbarhedsdogme samt Jøderne. Om det andet Ægteskab er tidligere talt og det kan tilføjes, at for Monrad er Børnebegrænsning kun tilladt gennem ægteskabelig Afholdenhed i Samlivet, thi ellers »sættes Dødsmærket paa Folkets Pande.« Vedrørende Selskabeligheden hedder det: »Hvad rører det dig, om Menneskene anerkender dig, om de nu løfter dig til Skyerne og nu kaster Skarn paa dig. Som en Bølge er den offentlige Mening, snart løfter den, snart sænker den, saa løfter den paany for atter at sænke. Hvad rører det dig? Du lever med din Gud.« Betydningsfulde Brudstykker af Monrads varmhjertede Forsvar for Liberalismen og den almindelige Valgret er før gengivet i anden Forbindelse. Hertil maa føjes hans kraftige Indsats for Jødernes Deltagelse i Samlivet med samme politiske Rettigheder som Landets egne Børn, hvilket Martensen havde betegnet som et Misgreb. »Jeg tilstaar,« siger Monrad, »at jeg ikke vilde kunne bære det over mit Hjerte at berøve Jøderne deres politiske Rettigheder, thi hører vi end til forskellige religiøse Samfund, saa er vi dog Medlemmer af det samme borgerlige Samfund, vi er Medborgere, vi har samme Fædreland. Jeg har arbejdet sammen med en Jøde paa Rigsdagen. Han stod ikke tilbage for nogen af os i Kærlighed til Fædrelandet, havde et sjeldent klart Blik i finansielle Spørgsmaal og gavnede ikke lidet. Hvis en Mand udmærkede sig ved finansielt Talent, havde vidt omfattende finansielle Kundskaber, var en brav og redelig Mand og almindelig anerkendt som den, der bedst kunde styre Landets Finanser, saa skønner jeg ikke, at Landet burde berøve sig selv den Fordel, som det vilde have af at tage ham til Finansminister selv om han var en Jøde, og for mig er det ufatteligt, at Kristendommen derved skulde være udsat for nogen Fare Var det uberettiget om Staten holdt følgende Tale til Kirken: Jeg sætter stor Pris paa sand Kristendom, paa, at man ikke alene kaldes, men ogsaa er Kristen, at Kristendommens Naade og Sandhed

Middag efter en Bispevisitats

(for Bordenden D. G. Monrad)
Malet af Carl Thomsen

fylder mine Børns Sjæle. Jeg sætter intet saa højt som sand Kristendom. Jeg anerkender, at intet kan som den grunde mine Børns Lykke, værne om det borgerlige Velvære og sikre alle Forholds heldige Udvikling. Jeg vilde meget ønske, at sand Kristendom var raadende paa mine Rigsdage. Saa vilde man ikke kvæle hinanden i Partivrøvl og æde hinanden i Partihad, saa vilde man sætte Kærlighed til Konge og Fædreland over al Partikærlighed og ene have mit Tarv for Øje, men tror du virkelig, o Kirke, at det vilde naas, fordi jeg berøvede Jøderne Valgret og Valgbarhed? Vilde det være retfærdigt, vilde det behage den retfærdige Gud om jeg lod nogle af mine Børn deltage i Byrderne, men udelukkede dem fra Rettighederne? Gud er en barmhjertig Gud, han lader Solen skinne for onde og gode, han lader regne over retfærdige og uretfærdige, og saa skulde jeg lade Byrderne regne ligelig ned paa alle mine Børn, Kristne og Jøder, og Rettighederne skulde jeg kun lade skinne for de Kristne? Fy, det vilde være uretfærdigt.« Og med Martensens Beskyldning mod Jøderne for Pengekærlighed spørger Monrad: »Glemte de, der havde Penge i Sparekassen, deres Penge under den store Krise i Foraaret 1848? Stormede de ikke løs for at faa dem udbetalt hurtigst mulig? Er det billigt, er det retfærdigt, at man vil berøve Jøderne Borgerretten, fordi de gør det som ogsaa de Kristne gør? I Retfærdighedens Navn fordrer vi, at man ikke bruger en forskellig Maalestok i Bedømmelsen af Jøder og Kristne Det er en i hele den civiliserede Verden anerkendt Grundsætning, at Fødsel i et Land giver Indfødsret, og med Indfødselsretten de borgerlige Rettigheder. Vilde det være rigtigt ene for Jødernes Skyld at gøre Brud paa denne Grundsætning? Da Guds enbaarne Søn iførte sig Menneskenatur iførte han sig ogsaa en Nationalitet. Hvilken Nationalitet? Den jødiske. Derfor sætter jeg den jødiske Nationalitet saa højt, derfor siger jeg, at det er med Rette, at den kaldes den kongelige Nej, naar jeg taler om den jødiske Nationalitet, da hverken kan eller vil jeg glemme, at min Frelser fødtes i Jødeland, fødtes af en jødisk Kvinde.«

Overfor Martensens Fremhævelse af »den etiske Mislighed ved Arbejdets altfor udviklede Deling« og hans Spørgsmaal om »hvorledes det ser ud i et Menneskes Sjæl, der gennem en lang Aarrække tilbringer Dagens, maaske ogsaa flere af Nattens Timer med at udføre en absolut aandløs Forretning, ved hvilken den aandelige Del af hans Væsen er aldeles ørkesløs og hvorved han selv kun bliver et Stykke af Maskinen« — svarer Monrad: »I og for sig er alt legemligt Arbejde aandløst. Men udføres Ar-

bejdet paa en menneskeværdig Maade, saa er der nogle lyse Magter, der træder til og beaander det aandløse . . . Ikke Gerningens Beskaffenhed, men den Maade, hvorpaa Gerningen udføres, anviser Gerningen dens Plads i den guddommelige Rangforordning. Den, der med Trofasthed vogter Gæs eller gør Knappenaalshoveder, staar i Guds Øjne højt over den, der vel prædiker, men uden Trofasthed. Dette er den ægte demokratiske Opfattelse af Menneskelivet og dets brogede Mangfoldighed af Stillinger og Gerninger . . . Hvad er der til Hinder for, at Knappenaalhovedmageren, hvis Hænder er blevet som et Stykke af Maskinen, lader Billedet af de kære i Hjemmet, af sit Barns Smil, træde frem for Sjælen, at han gennemgaar i Tanken, hvad der sidste Søndag blev sagt i Kirken, at han beder til Gud? Tror man, at Apostlen Paulus havde aandløse Tanker, naar han sad og syede Telte? Forfatterens i Etikens Navn mod Arbejdsdelingen gjorde Indvendinger styrter saaledes sammen i sin Tomhed.«

Monrad slutter med den stolte Bekendelse: »Biskop Martensen har i sin Etik traadt Liberalismens Banner under Fod. Jeg har kæmpet under dette Banner i min Ungdom og jeg slipper det ej i min Alderdom, hvor mange der end forlader det.« Han tilføjer om sit Skrift: »Dette er ikke nogen Anmeldelse, men et Genmæle. En Anmeldelse maatte ganske anderledes have dvælet ved Etikens fortrinlige Egenskaber. For den almindelige Etik føler jeg en dyb Taknemlighed. Jeg anser den som en kostelig Gave ej alene til vor Kirke, men til hele Kristenheden.«

Monrads Skrift vakte naturligvis stor Bevægelse med mange Udtalelser baade for og imod. Krieger siger i Dagbøgerne: »Skulde nu Monrad ikke kunne erkende, at den Liberalisme, han hævder, ej er ensbetydende netop med den første Form hans Grundlovstanker fik?« I indre Modstrid dermed skrev han til Monrad selv, at Bogen kunde være skrevet 1848, hvortil Monrad i sin Glæde svarede: »Det er en af Livets største Velsignelser i sin Ungdom at være kommen til en Opfattelse af Tilværelsen, som man, Sandheden tro, kan fastholde i sin Alderdom. Jeg anerkender naturligvis, at man kan gøre Fremskridt ved at slaa Kolbøtter, men den Rejsemaade har altid forekommet mig at være for besværlig.« Den stærkt radikale Politiker V. Pingel skrev¹²⁾ til Georg Brandes: »Vore Bisper og deres Tilhængere er som De ved i Haarene paa hverandre. Monrads flotte Tone har forarget mange. De har Ret, naar De taler om hans Pfaffentazten og

¹²⁾ Georg Brandes og Edvard Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd. III. S. 288.

Fløjelspoter. Morsomt er det at tænke sig, at begge højærværdige Herrer, som dog i hver Linie røber, at de mangler det sande ydmyge og kærlige kristelige Sind og at de kun gennem Fantasien og Tanken hænger sammen med Kristendommen, ufejlbarligt begge vilde blive Beboere af det kristelige Helvede, hvis denne Anstalt blot eksisterede.«

Flere af Martensens Venner og Disciple søgte at imødegaa Monrads Kritik, hvorimod Martensen selv »ikke fandt Anledning til nærmere at inklade mig paa Angreb, der forekom mig at være ufrugtbare.«¹³⁾ Til Biskop Otto Laub skrev han om Monrads politiske Breve, at »de er velskrevne og den politiske Genre synes jo at være den, hvor han bevæger sig mest i Overensstemmelse med sin Natur« — en Dom, som Laub ganske slutter sig til.¹⁴⁾

Præsten Johannes Kok udsendte under Pseudonymet Petrus et modbydeligt antisemitisk Skrift »En og tyve Breve om Biskop Martensens kristelige Etik«, hvis Jødehad er til ringe Ære for Martensens Minde, og hvor paa den Baggrund Monrads Angreb betegnes som »usømmeligt«. Provst Fr. Vilh. Andersen polemiserede i en Bog med den langthenrullende Titel »Nogle Betragtninger og Studier over og i Sammenhæng med Biskop Martensens: Den kristelige Etik« mod Monrads Betegnelse af Liberalismen som »den brede og dybe Reformstrøm, der begyndte saa godt som i alle europæiske Lande længe før den franske Revolution«, og J. A. Bornemann, Martensens Efterfølger som teologisk Professor ved Universitetet, imødegik i Skriftet »Om D. G. Monrads økonomiske Lov« Monrads Udsagn om den af Gud givne og i den menneskelige Samfundsordning nedlagte store økonomiske Lov, Prisloven, der danner Liberalismens Grundsætning, og fremhæver det som et Fejlsyn hos Monrad, at Etiken intet har at gøre med Loven som saadan, men vel med de Drifter og Handlinger, der fremkaldes af den, hvorhos han angriber Monrads Syn paa Arbejdsdelingen og tillægger ham i det hele en altfor ringe Forstaaelse af Socialismens Berettigelse.

Monrad svarede ikke nogen af disse Angribere, men Bornemann, der med ringe Resultat havde forsøgt at efterligne Monrads ironiske Vid, undgik i den Anledning ikke sin Modparts hvasse sarkastiske Udfald, der til yderligere Baggrund havde Bornemanns uheldige Skæbne, idet han var uklar og uden Gave som akademisk Lærer, hvorfor Studenterne havde givet deres Uvilje mod ham tydeligt til Kende med det Resultat, at en Docent

13) H. L. Martensen: Af mit Levned. IV, S. 208—9.

14) Biskop Otto Laubs Levnet. II, 1, S. 351 og 354.

udnævntes til at dublere hans Fag. Han havde nedlagt sit Embede 1870.

Monrads overlegne Ironi overfor Bornemann gav han Udtryk (i Brevform dateret 26. Oktober 1880) i Indledningen til sin efterladte Redegørelse: »Hvorfor jeg ikke har svaret Professor Bornemann? Men hvorfor skulde jeg svare ham? Han har Glæde af at sige mig Ubehageligheder. Hvorfor skulde jeg ikke unde ham den Glæde? Han har i Sandhed ikke haft for mange Glæder i Livet. Hvorfor skulde jeg da ikke lade ham beholde denne Nydelse? Det kunde dog være, at den vilde gaa tabt, hvis jeg svarede ham. Ærlig talt finder jeg et vist Behag i Ubehageligheder. De tjener mig til Prøvesten paa, om jeg har frigjort min Sjæls Fred fra Menneskenes Omdømme og om jeg sætter mig selv saa lavt, at det ikke let kan lykkes nogen anden at sætte mig lavere. Naar jeg lægger sammen alle de Behageligheder og alle Ubehageligheder, der er blevet sagt mig, og det er ikke alene paa mit Modersmaal, saa indrømmer jeg, at jeg endnu maa vente en hel Del Ubehageligheder, hvis den endelige Sum skal svare til den Bedømmelse, der tilkommer mig med Rette. Det gaar mig som Falstaff. Han glædede sig ikke alene over selv at sige Vittigheder, men ogsaa over ved sin Person at fremkalde andres gode Indfald. Saaledes fornøjer det mig ikke alene at glæde en Del Mennesker ved mine Skrivelser, men ogsaa at skaffe andre en Tilfredsstillelse ved at give dem Lejlighed til at udlufte deres Vrede. Det er en stor Nydelse at kunne give sin Vrede Luft. Hvorfor skulde dog jeg fordærve denne Nydelse for Professor Bornemann?«

Men nu slaar Monrad om og fortsætter i en helt anden Tone:

»Jeg maa imidlertid for ikke at skjule noget for dig dog tilføje, at jeg virkelig i sin Tid tænkte paa at svare ham. Buen var spændt, Pilen laa paa Buen, og jeg skulde til at skyde den af, det er, oversat paa Prosa: Tankegangen i Svaret laa klart i mit Hoved, Blækhornet stod der, Papiret laa der, og Pennen var i min Haand. Da blev pludselig Ungdomserindringerne levende for mig. Professor Bornemann og jeg blev for 50 Aar siden indkaldte sammen.¹⁵⁾ Dette gav Anledning til, at hans Forældres Hus aabnedes for mig. Hvor har jeg dog tilbragt mange livlige og lærerige Søndagstener i dette Hus. Der stiftede jeg Bekendtskab med den ældre Broder, der siden blev juridisk Professor, og som gik saa tidligt bort. Han var jo et Par ældre end jeg og det hinder jo ofte i den Alder ikke lidet den nøjere Tilslutning. Senere

¹⁵⁾ Begge blev Studenter med Udmærkelse 1830.

hen i Livet blev Venskabet varmere ved Overensstemmelse i politisk Opfattelse. Biskop Martensen mødte hver Søndagften. Hans skarpe Tanke og sprudlende Livlighed lod Samtalen aldrig gaa istaa. Hvor levende staar ikke Husmoderen for mig med denne glødende Kærlighed til de tre saa dygtige og haabefulde Sønner. Hun skaanede ikke sig selv, men viede hele sit Liv til deres aandelige og legemlige Udvikling. Saadan maa en Løvinde elske sine Unger, kom jeg ofte til at tænke, thi aldrig er jeg i Livet truffet paa en mere brændende Kærlighed. Det blev gerne sent inden Faderen kom ned. Han kom saa stille, fordringsløst, han kom som fra en anden Verden, han kom fra den dybe Gransken efter Sandheden.¹⁶⁾ Hvor gammel han end blev, saa blev han aldrig træt af at søge Sandheden. Først sad han ganske stille, aandsfraværende. Han kunde ikke rive Sjælen løs fra den Tankegang, der havde lagt Beslog paa den, da han kaldtes ned til Aftensbordet. Efterhaanden klaredes Panden, han lyttede til et eller andet Ord, der blev sagt, droges efterhaanden ind i Samtalen og blev livlig, underholdende, undertiden endogsaa munter. Alle disse Billeder drog i broget Skikkelse forbi Tanken og saaledes kom jeg ikke til at svare Professor Bornemann.

Jeg gjorde endnu et Forsøg, men ogsaa det fik et uheldigt Udfald. Jeg kom til at spørge mig selv: Hvorfor siger Professor Bornemann mig alle disse Ubehageligheder? Er det fordi han har Uvilje imod mig? Jeg antager det ikke. Det er fordi han har en saa varm Kærlighed til Biskop Martensen. Hvor er der dog noget smukt i et saadant Venskab, der holder trofast ud fra Ungdommen til Alderdommen. Denne Tanke tog Pilen fra min Bue, thi den fremkaldte Billeder af de levende og af de døde, der har vist mig trofast Venskab, og jeg kom langt, langt bort fra Svaret til Professor Bornemann. Dette maa derfor finde sig i at blive indskrænket til følgende Linier: Da jeg for 40 Aar siden begyndte min politiske Virksomhed gjorde jeg mig til en Grundlov aldrig at angribe nogen Mands Karakter, men altid at blive staaende ved de enkelte Ytringer eller Handlinger uden at søge derfra ind til Sindelaget. Jeg tror med Rette at kunne give mig selv det Vidnesbyrd, at jeg aldrig har overtraadt denne Grundlov. Hvad nu Biskop Martensen angaar, da har jeg ydet ham en saa hel og fuld Anerkendelse, at det næppe er muligt at yde ham den større, naar man vil holde sig til Sandheden . . . De Meninger, som jeg fandt urigtige, har jeg derimod bekæmpet saa godt jeg formaaede.«

¹⁶⁾ M. H. Bornemann, Professor i Retslære, men beskæftigede sig ogsaa med Æstetik og Filosofi.

Dette Indlæg er gengivet saa udførligt, fordi det fortrinligt illustrerer og er et særdeles træffende Udtryk for de to Grundretninger i Monrads Sjæl. Først taler Manden med den skarpt-skaarne Tanke og den stiletselebne Ironi, men afløses uden Overgang pludseligt — som det ofte hænder hos ham i denne eller omvendt Orden — af Hjertemenneskets rigtvældende Følelse og højtstigende Varme, der elsker det sande og ædle i Livet. Det drejer sig ikke om to skiftende Stemninger, en vredere og en blidere, men om to psykologisk ellers ganske uforenelige Mod-sætninger, to helt forskellige Personligheder i det samme Indre.

Den 5. Juni 1879 blev Monrad ved Universitetets 400-Aarsfest udnævnt til Æresdoktor, hvortil sikkert Bogen om Valla har været tilskyndende.¹⁷⁾ Han læste dog ikke blot Kirkefædrene, men han nævner ogsaa Verdensnavne som Dante og Shakespear. Om den sidste skriver han til Sønnen Viggo: »Det er dog en mageløs Forfatter. Jeg anser ham rigtignok som Verdens største Digter.«

Brevudtalelser til Sønnen i Aaret efter Liberalismens Genmæle belyser Monrads Stilling til den politiske Tilstand: »Naar man ikke vil gaa ind paa de overalt i alle Lande anerkendte Grundsætninger for Ministeriernes Dannelse er Absolutismen langt at foretrække. Jeg er meget glad ved at staa udenfor Rigsdagen, men jeg staa meget isoleret, da jeg vel er enig med Venstre i den store Grundsætning, men iøvrigt sympatiserer med Højre. Derfor er jeg forladt af alle, men føler mig ilde ved at staa ene, da jeg staa ved Siden af min Overbevisning . . . Politiken skulde snarere jage mig fra end holde mig tilbage i Danmark . . . Herhjemme ligger vi i det gamle Roderi. Et Ministerium, der kun kan sætte meget lidet igennem, og et forenet Venstre, der opløser sig i bestandig flere Partier. Jeg føler mig meget ensom. Hele Intelligensen er reaktionær og giver Forfatningen en god Dag. Had til Venstre er den Bevæggrund, der leder og bestemmer alt. Det er underligt at være blevet saadan en fremmed Fugl. Undertiden staa det for mig som om Danmark raadner op i levende Live. Undertiden tænker jeg, at den ensomme Stilling vel kommer af, at jeg slet ikke mere forstaa Tiden og at Grunden dertil er Alderdom, thi jeg er nu langt nærmere ved 70 end 60. Da nu

¹⁷⁾ Han skrev til sin Søn Viggo: »Jeg er bleven udnævnt til Dr. theol., men naar jeg ser hen til flere andre, der har faaet samme Ære, saa bliver Æren just ikke meget stor.« Monrad blev Ridder af Dannebrog 1850 og Dannebrogsmænd 1855, fik Kommandørkorset 1859 og Storkors 1864. Samme Aar fik han Storkorset af en spansk Orden og Aaret efter ligeledes Storkorset af en italiensk.

min teologiske Virksomhed finder al den Paaskønnelse, som jeg kan ønske, og det ikke alene herhjemme, men ogsaa i Tyskland, saa er det ikke at undre sig over, at jeg fordyber mig mere og mere i teologiske Studier, i Kirkefædrene, og at Politiken efterhaanden kommer til at staa som et fjernt Taageland.« Og i et andet Brev: »Jeg taber efterhaanden al Interesse for vor Politik herhjemme. Jeg forstaar den oprigtig talt ikke og det forekommer mig, at jeg forstaar bedre alle andre Landes Politik end vor egen. Saa indskrænker jeg mig til at læse »Dagbladet« og det endda temmelig skødesløst.«

Men noget andet trænger sig paa: »Uagtet jeg er saa stærkt optaget af mine kirkehistoriske Studier, saa hænder det sig dog stundom, at en eller anden Tanke, der ikke har noget med dem at gøre, kommer farende af sig selv. Jeg viser den bort, men den er paatrængende og kommer igen af sig selv. Naar jeg gør mine Søndagsture, naar jeg lægger mig til at sove eller naar jeg vaagner om Natten, mens jeg klæder mig af og paa, kort sagt hvert ledigt Øjeblik kommer Tanken løbende og har med sig en Flok Følgesvende. Inden jeg ret ved af det er det blevet en lille Afhandling. Og naar den saaledes har gjort sig selv aldeles færdig, saa synes jeg ikke, at jeg kan være andet bekendt end at nedskrive den. Saaledes er det gaaet mig denne Sommer og Efteraar. Tanken hedder :Tro og Tilgivelse. Lige siden den 3. Oktober har jeg skrevet Dag ud og Dag ind og lagt alle Kirkefædrene paa Hylden . . . Den egentlige Spore til Bogen er vel de Angreb, der er sket paa min Opfattelse af den femte Bøn i Fadervor. Men iøvrigt har Pjecen gjort sig selv. Tankerne har paatrængt sig mig hvert ledigt Øjeblik, og da den saaledes havde gjort sig selv færdig kunde jeg jo ikke være andet bekendt end at nedskrive den.«

Denne tankevækkende og dybt alvorlige Bog er »Tro, Daab, Gerning, Tilgivelse«, der udkom sidst paa Aaret 1879, og hvoraf tidligere er gengivet fængslende og betydningsfulde Uddrag om de lidetroende og Monrads hele religiøse Verdenssyn. Den udmunder i en Begrundelse og et Forsvar for Monrads Opfattelse af den femte Bøn i Fadervor, hvorefter det er en Betingelse for at finde Syndsforladelse, at et Menneske først selv tilgiver sine egne Skyldnere. Helt fra de yngre Dage har dette Forhold optaget hans Sind stærkt og Livets Begivenheder har skærpet dets Betydning for ham. Nu søger han Støtte hos Kirkefædrene. »Tilgivelsen er en Prøvesten paa om vor Tro er sand og ægte eller kun Ordklang, om vi er skabte efter Guds Lignelse, om vi er blevet den himmelske Faders Børn«, hedder det i Bogen.

Ejendommelige Udtalelser kastes ind. Ud fra Skabelsesordet om Jorden, der var øde og tom med Mørke over Afgrunden og Guds Aand svævende over Vandene, siger han følgende, der viser hans vedvarende Ungdomsaaivirkning fra H. C. Ørsted: »Dette er den første Aabenbarelse af Guds Aand. Den aabenbarer sig som Skabelsens Aand. Derfor er der en Forstaaelse mellem Menneskeaaanden og den ganske Natur. Derfor glæder vi os ved Fuglenes Sang, Vindens Susen, Træernes Løv, Stjernernes Glimten, Aften- og Morgenrøden, det evigt vekslende Skuespil, der overalt paa Jordens Kreds opføres paa Himlens Hvælving, kort sagt over al den Skønhed, der aabenbarer sig i Naturen. Derfor gribes vi om Høsten af Vemod, naar Naturens Herlighed falmer, og naar den opstaar til nyt Liv fyldes vi med Glæde. Derfor drages Menneskeaaanden til at granske over Naturkræfterne, deres Love og Sammenhæng, thi den har en medfødt Forvisning om der at finde den evige Fornufts Præg, thi over Vandene svævede Guds Aand. Og derfor formaar Mennesket at fatte og gengive Skønheden i Formerne, at fængsle Farvernes Spil, at lade Tonerne male Følelserne og Ordet rytmisk føje sig til Ordet. Al Kunst hidrører fra Guds Aand som Naturens Skabelsesaand.« Og han udtaler: »Ogsaa i Fædrelandskærligheden kan Egenkærlighed skjule sig. Fædrelandskærligheden maa ej være i Strid med Menneskekærligheden. Vi er i Retfærdighedens Navn berettiget til at føle Uvilje over den mod vort Land begaaede Uret, hvis vi har den samme Uvilje, dersom Uretten var begaaet ikke mod vort, men mod et andet Land. Den særlige Bitterhed, hvormed Uviljen let forøges, naar Talen er om vort Land, hidrører fra Fædrelandskærlighedens egenkærlige Side og er af det onde, hvormeget der end kan tale til Undskyldning for en saadan Følelse . . . Og ligesom vi, hvor megen Uvilje vi end med Rette føler over et Menneskes Handling, ej berettiges til at unddrage *ham selv* vor Kærlighed, saa gælder det samme ogsaa med Hensyn til et Folk.«

Denne Bog samt forskellige supplerende Artikler, som Monrad skrev i Dansk Kirketidende, fremkaldte stærke Beskyldninger mod ham for Vranglære — særlig fra Pastor A. F. Brandt i et Skrift »Biskop Monrad som Vejleder i Kristendom« samt fra Ungdomsvennen Provst Victor Bloch. Den første betegnede ham med saa teologisk spidsfindige Udtryk som Latitudinarius, Semipelagianer og Nominalist, hvilke for almindelige Mennesker helt uforstaaelige Begreber vistnok skal være en Slags Halvraionalisme eller i hvert Fald en meget frisindet og alt andet end dogmebunden Kristendom. Maalt med Rettroenhedens Alen var Monrad ganske vist noget af en Kætter og Paastanden om Vrang-

lære er for saa vidt rigtig, men Monrad var nærmest ligegyldig overfor den Art Ortodoksi, Læren var ham noget ret ringe i Forhold til selve Livet, og han erklærede det forøvrigt som noget af det mest uforstaaelige for ham, at man blandt Kristne skulde høre ilde for, at man holdt sig til Kristi egen Forklaring. Ogsaa Provst Jens Paludan-Müller angreb Monrad i Teologisk Tidsskrift og skrev: »Biskop Monrad kan da umuligt mod Skriften mene, at nogen kan komme til Faderen uden ved Sønnen eller med den vulgæreste Rationalisme antage, at man kan have en første Trosartikel uden en anden endsige en tredje.« Det mente Monrad nu imidlertid alligevel trods al rettroende Forargelse. Han ønskede en overmaade rummelig Folkekirke i den Betydning. I »Portraiter fra Kirken« skriver Pastor V. Nannestad om Monrads Forsøg paa at opstille Tilgivelsen som det øverste Moralprincip: »Man kan forstaa, at en Mand som Fører for et stort politisk, socialt eller religiøst Parti eller i hvilken som helst anden fremskudt Stilling, omgivet af Fjender og Misundere, hemmelige og aabenbare, kan for sig personlig føle det forpligtende i den hele Kristendom i Budet: Tilgiv disse Mennesker . . . men hvor mange er i dette Tilfælde? . . . I de fleste Tilfælde vilde der trænges til et ganske andet Svar, allenstund det er paa helt andre Omraader end i Retning af Tilgivelse, at Anklagen her rejser sig . . . Kun Kærlighed er Lovens Fylde.« Den kendte Pastor Morten Pontoppidan tog Monrad kraftigt i Forsvar i en Artikel »Nitten Gryn« og udtalte, at Monrad for at anspore til Bøn gav sine Udtryk en lille Tilspidsning, gjorde ypperlige Bemærkninger fulde af praktisk Visdom og vel beregnet paa at trænge igennem.

Monrads Brevudtalelser fra 1880 viser ganske samme Indstilling som Aaret forud: »Jeg har efterhaanden tabt al Interesse for vor Politik herhjemme, jeg følger den ikke længere. Det er det ene Aar efter det andet det samme Vrøvl. Ministeriet formaar intet, Folketinget formaar intet, og saaledes bliver det alt sammen til ende- og resultatløse Forhandlinger. Det forekommer mig, at Absolutionen er langt at foretrække for en fri Forfatning, der opfattes paa denne Maade. Hele Intelligensen er imidlertid overmaade glad over, at det gaar som det gaar, og jeg kan sige med Sandhed, at der ikke er en eneste af den hele Flok, der deler min Mening. Herved kommer jeg i politisk Henseende at staa ensom og saa hævner jeg mig paa Politiken ved at forlade den og ikke mere bekymre mig om den . . . Jeg kommer til at tænke paa Tyrkiet, hvor man kun har at gøre med et Spil af Intriger, og er glad over, at jeg er blevet udelukket, og nu har udelukket mig selv fra en Politik, hvorpaa jeg aldrig

har forstaaet mig . . . Iøvrigt har jeg i Tanken en hel Del Lovforslag, som jeg vil sætte igennem, naar jeg bliver Minister, men da jeg ikke bliver Minister, saa betragter jeg dem som afdøde, paa hvis Grav jeg undertiden lægger en Krans.«

I dette Aar — og fuldført i Løbet af det næste — paabegyndte Monrad Nedskrivningen af den efterladte Redegørelse¹⁸⁾ for hans Deltagelse i Begivenhederne 1864 og han betragtede dette Skrift som sit politiske Farvel til det danske Folk.¹⁹⁾ Han har brugt Brevformen og efter hvad hans nærmeste erindrer var det hans Tanke at offentliggøre Redegørelsen som en ny Række politiske Breve i Berlingske Tidende, hvilket bekræftes deraf, at det første Afsnit, der er dateret 24. Oktober 1880, betegnes som Nr. 19, men denne Plan blev ikke gennemført. Det sidste Brev bærer Datoren 16. December 1880, men store Tilføjelser og Indskud er indflettet i den følgende Tid.

Den 21. December 1880 skrev han til Konsejlspræsident Estrup: »Det var min Bestemmelse at gaa tavs i min Grav og overlade til Historien at oplyse Begivenhederne 1864. Men da Oberst Ravn tjenstlig har udgivet en Bog om Krigsbegivenhederne paa Als 1864 og om Ministeriets Forhold til samme, da han har offentliggjort officielle Aktstykker, hvis Indhold ikke stemmer med Virkeligheden, og da General Hegermann paa Grundlag af denne Bog har rettet et Angreb paa det Ministerium, der da var ved Roret, saa har jeg efter en fleraarig Modstand maattet give efter for den Overbevisning, at det er en Pligt saavel mod mig selv som mine daværende Kollegaer at offentliggøre min Opfattelse af Begivenhederne 1864 inden jeg gaar bort — jeg gaar i mit 70de Aar — og mens de lever, der kan godkende eller modsige min Opfattelse. Det vilde derfor være mig særdeles kært om D. E. vilde være saa venlig at tilstille mig en Afskrift af Forhandlingerne i det Statsraadmøde, hvori det vedtoges, at man ikke vilde

¹⁸⁾ D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864. En efterladt Redegørelse. Udgivet ved Aage Friis 1914.

¹⁹⁾ Ifølge Redegørelsen, S. XIV—XV, havde Monrad efterladt en Art Dagbog, hvori hans Ven C. F. Allen i den første Del af 1864 under eller efter næsten daglige Samtaler med Monrad havde nedskrevet, hvad denne meddelte om Begivenhedernes Gang, men den ret anseelige Pakke forefandt efter Monrads Død med Paategning: Brændes uaabnet efter min Død — og den tilintetgjordes af hans nærmeste Slægt.

Allerede 23. November 1872 havde han skrevet til Datteren Ada: »Jeg gaar svanger med den Tanke at skrive min Levnedbeskrivelse at udkomme 50 eller 100 Aar efter min Død, men om det bliver til andet end Tanken, ved jeg endnu ikke.«

gaa ind paa Russells sidste Forslag, men hellere lade det komme paany til Krig. Ingens Ytring vil af mig blive offentliggjort uden Vedkommendes Samtykke. I alt Fald nærer jeg det Haab, at en Afskrift af mine egne Ytringer ej vil blive mig nægtet.« Det skete dog, idet han modtog følgende Svar: »Jeg beklager, at jeg ikke kan imødekomme Deres Anmodning i Brev af 21de ved at søge bevirket Allerhøjeste Samtykke til, at der meddeles Dem en Udskrift af Statsraadsprotokollen for Mødet den 20. Juni 64, da det hidtil har været fulgt som ufravigelig Regel, at der ikke gives Udskrift af Statsraadsprotokollen undtagen i ganske ekstraordinære Tilfælde saasom Brug i Rigsretssager.«

Monrad bad derpaa P. Vedel og Krieger gennemgaa Arbejdet, hvilket begge lovede, og han udbad sig Oplysning om Litteratur vedrørende Emnet. Krieger svarede: »Jeg fandt dette (at udarbejde Fremstillingen) saare naturligt og i høj Grad ønskeligt. Til samme Tid nærde jeg meget stor Tvivl om, hvorvidt De er i Stand til at skrive det som De kunde og burde, hvis De vilde udgive det i levende Live, og i ethvert Tilfælde maatte jeg anse en saadan Udgivelse for ugørlig i Kongens levende Live.« Et saadant Gennemsyn fra de to Mænds Side fandt aldrig Sted.

Den 19. Januar 1881 skrev Monrad til Sønnen Viggo: »Jeg er færdig med det første Udkast til et Arbejde om 1864 og navnlig om Erobringen af Als. Jeg har ogsaa faaet en Del tyske Skrifter, der handler om dette Spørgsmaal. Meget er blevet mig klart, som jeg vel har anet, men som dog har været indhyllet i en vis Dunkelhed. Jeg anser det for rigtigt at faa Arbejdet ud nu, mens der end lever saa mange af mine Kollegaer, der kan vidne, om jeg taler Sandhed. Jeg havde ønsket at faa en Udskrift af det Statsraadsmødes Forhandlinger, hvor der toges Beslutning at lade det komme til Krig paany eller i alt Fald at faa en Udskrift af mine egne Ytringer. Estrup har nægtet mig begge Dele. Derimod har (Udenrigsminister Otto Ditlev) Rosenørn(-Lehn) til ladt mig at gennemgaa Ministeriets Korrespondance med vore Delegerede paa Londonerkonferentsen. Det vil saaledes være nødvendigt at foretage en Rejse til København inden jeg slutter mit udødelige Værk, der nu bestaar af 72 Ark saa store som dette. Jeg skal have en hel Del Bøger fra Kongens Bibliotek, men dem kan jeg ikke faa før jeg returnerer forskellige Kirkefædre, som jeg har derfra. Opgaven er interessant nok: At sige Sandheden om 1864 uden at støde.« I et nyt Brev af 22. Februar hedder det: »Jeg arbejder i denne Tid paa en Udsigt over min Deltagelse i Begivenhederne 1864. Arbejdet skrider langsomt fremad, det gaar Side om Side med mit Studium af Kirkefædrene. Det

skulde være mit politiske Farvel. Det skulde egentlig være færdig til mit fyldte 70de Aar, men jeg naar det næppe til den Tid.« Til Chr. Richardt skriver han 20. April: »Naar jeg paa nogen Maade faar Tid anvender jeg 1½ à 2 Timer paa et Arbejde, der skulde handle om 1864, men for Klarhedens Skyld drives jeg længere og længere tilbage i Tiden, saa jeg nu er ved at drukne her ligesom i Kirkefædrene.«

I Middelfart Avis har Monrad 12. April 1883 givet visse Antydninger af de Grunde og Forhold, der afholdt ham fra at offentliggøre Redegørelsen, skønt dette var den oprindelig Hensigt: »Jeg har oftere tænkt paa at nedskrive min Opfattelse af Begivenhederne i 1864 og et Par Gange har jeg begyndt paa at bringe Tanken til Udførelse. Hver Gang blev jeg imidlertid standset ved Hindringer, som jeg ikke formaaede at besejre. Jeg har kun ført Dagbog for Begyndelsen af 1864.²⁰⁾ Jeg har ikke haft en ubegrænset Adgang til de officielle Aktstykker. Omendskønt min Hukommelse næsten aldrig narrer mig ved at give mig urigtig Oplysning, saa svigter den mig saare ofte ved at brede Taage over Fortidens Begivenheder og deres Sammenhæng.²¹⁾ Hertil kommer, at den, der har deltaget i Begivenhederne og øvet en medbestemmende Indflydelse paa dem, sjelden egner sig til at beskrive dem. Naar man nødes til at være karrig med sin Tid, fordi man kun kan gøre Regning paa nogle ganske faa Arbejdsaar, og naar der er andre Arbejder, paa hvilke man ønsker at lægge den sidste Haand før man gaar bort, saa føler man sig ikke oplagt til at dvæle ved svundne politiske Forhold . . . Iøvrigt maa jeg ønske, at man ikke anvender paa mig den Grundsatning, at den, der tier, han samtykker. Der skal i den senere Tid være fremkommen utallige Angreb paa mig. Min Tavshed er ikke en Anerkendelse af deres Rigtighed. Jeg er optaget af anden Syssel. Desuden gaar det mig som det vel gaar enhver Kristen: Jo mere man nærmer sig Livets Afslutning desmindre Vægt lægger man paa Verdens, Menneskenes, Historiens Domme, thi man optages bestandig mere af Tanken paa Guds Dom. Ved Dagenes Ende vil alt blive opklaret.«

²⁰⁾ De førnævnte af C. F. Allen nedskrevne og senere brændte Optegnelser.

²¹⁾ Til Overbibliotekar C. Bruun skrev Monrad 11. Maj 1877: »Mindeerne er saa trevne med at indfinde sig. Jeg ser hele mit Liv levet saa fuldt og stærkt i Nuets, at Erindringerne hurtigt blegner. Saaledes besmykker jeg min Hukommelses Troløshed. Nu lever jeg helt i (Kirkefædrene) Prudentius, Paullinus, Optatus o. s. v.«

Psykologisk forklarer dette, at han Aar for Aar udsatte Offentliggørelsen indtil Døden overraskede ham uden at nogen Bestemmelse var truffet. En Udgivelse efter hans Død stred aabenbart ikke mod hans Vilje, idet han sikkert ellers vilde have givet Manuskriptet en Paategning om, at det skulde tilintetgøres paa samme Maade som C. F. Allens Optegnelser, men hans Familie mente at handle i Overensstemmelse med hans Tanke, da den i 1888 overgav Redegørelsen samt en Del Breve til Rigsarkivet med det Forbehold, at den først efter 25 Aars Forløb burde være tilgængelig for alle. Der kan næppe være Tvivl om, at Fastsættelsen af denne Tidsfrist var en utilbørlig Egenmægtighed overfor et saa vigtigt Dokument, der maa betragtes som hele Nationens Fælleseje uden Forbehold. Brevene er endnu den Dag i Dag ikke uden videre tilgængelige. Denne Bestemmelse bør snarest hæves.

Redegørelsens forskellige Punkter og Forklaringer er udførlig omtalt i Sammenhæng med Udviklingsgangen under Fremstillingens sammenflettende Forløb og skal derfor ikke resumeres her.

Monrad vandt i sin anden Bispegering, hvad han ved sin Tiltrædelse ønskede og udtalte som sit Haab, at han maatte blive mødt med den samme rige Velvilje og Forstaaelse som da han ved sin bratte Afskedigelse for sytten Aar siden nødtvungen havde forladt Stillingen første Gang, og med samme Iver som dengang kastede han sig ud i Arbejdet. I Løbet af tre Aar havde han visiteret alle Pastoraterne. Han skrev 1877 til Kultusminister Fischer, at 30. Juli endte han dette Aars Forsommervisitats efter 19 Pastorater og 55 Skoler. Hans Arbejdskraft var usvækket paa alle Embedets Omraader trods hans store litterære Virksomhed baade religiøst og politisk. I denne ligesom i den første Bispeperiode tog han sig stærkt af Salmebogssagen. Allerede som Præst i Brøndbyerne havde han udsendt »Et lidet Tillæg til Salmebogen« med 37 Salmer, hvoriblandt ikke mindre end 31 af Grundtvig, og ved et ihærdigt Samarbejde med Stiftets Præster gav han Stødet til et nyt Salmebogstillæg 1873. Han satte Grundtvig meget højt som Salmedigter og udtalte endogsaa, at han gerne saa alle sine Bøger uskrevne, hvis han havde haft Lykke til at digte en enkelt af Grundtvigs Salmer — som f. Eks.: At sige Verden ret Farvel.

I en Rundskrivelse til Provsterne oplyste Monrad, at han uden forudgaaende Berømmelse efter Tid og Lejlighed vilde overvære Gudstjenesten i en eller anden Kirke, og indvarslede paa den Maade atter disse landskendte Lynbesøg, der ofte havde overraskende Følger. Til Sønnen skrev han: »Derved opnaar jeg et

ganske anderledes nøje Bekendtskab til Præsterne end jeg kan opnaa ved de højtidelige forud anmeldte Visitatser. Det hænder ikke saa sjældent, at jeg synes langt bedre om en Mand, naar jeg hører ham uden at mit Komme er forud anmeldt end naar jeg hører ham ved den højtidelige Visitats. Naar man vil gøre det rigtig godt kommer man undertiden til at ville gøre det bedre end man kan og saa gør man det mindre godt.« Vel styrede Monrad med Fasthed og Myndighed, men ingenlunde med haard Haand, og han kunde vise yderst stor Forstaaelse som naar han skrev om en gammel rationalistisk Præst: »Den lange Aarrække, i hvilken han har levet travlt og udelukkende for sin Menighed og med utrættelig Kærlighed langt over Evne hjulpet de nødlidende, har tilvejebragt et saadant Forhold til Menigheden og giver hans Ord en saadan Magt og Myndighed, at man med Paaskønnelse maa lade et saadant Liv være uforstyrret indtil det sidste.«²²⁾

I en Mindeartikel om Monrad i »Nationaltidende« 19. November 1911 skriver Pastor R. Bastrup: »Hans Ordinationer i Maribos skønne gamle Stiftskirke samlede altid en talrig og taknemlig Kreds af Stiftets Kristne fra nær og fjern, og de unge Præster, som ved slige Lejligheder første Gang kom til at staa overfor deres Biskop, vil vanskelig nogen Sinde kunde glemme det ejendommeligt betagende ved det dybe gennemtrængende Blik i de smukke blaagraa Øjne under den furede Pande. Det geniale Løvehoved med den kraftige graa Haarvækst gjorde hans lavstammede Skikkelse imponerende, og den stemningsfulde Veltalenhed gjorde, at man aldeles ikke tænkte paa det noget læsende i hans Stemmeklang.«

Om hans Ord til disse unge Præster har man et Vidnesbyrd i de »Ordinationstaler og Prædikener«, som udkom i hans sidste Leveaar: »Det bør mindes, naar De nødes til at bruge alvorlige Ord, at ingen kyses til Himmerige og at de strenge Ord falder døde og magtesløse til Jorden, hvis de ikke er gennemstraalede af Kærlighed, at de farer forbi Ørerne som en susende Vind, hvor det ej kan mærkes, at der banker i dem et ømt og følende og kærligt Hjerte. Ej vil du indvirke paa et Menneske, hvis du kun har Øje for hans Svagheder og ikke ogsaa for hans gode Sider. Det er gennem de gode Sider, at Adgangen til et Menneskes Indre staa aabent for dig . . . Vanskeligt er det at træffe Arbejderen hjemme og Foden drages saa let hen til Gaardene . . . Intet Sted kan være saa syndigt, at I skal holde Eder for rene

²²⁾ Asger Nyholm: Religion og Politik. En Monrad Studie, S. 456.

til at betræde det. Det er som en ny Tid var i Frembrud, mægtige Kræfter gærer og gør sig gældende med bestandig større Styrke. Jeg ved ingen anden Lægedom for Tidens Brøst end Kristendommen og den kristelige Aand Din Sjæl skal indaande hans (Frelserens) Kærlighed og udaande din Kærlighed til ham. Du mærker ej altid Aandedrættet, men naar du vil kan du mærke det. Hvert Øjeblik din Sjæl ej er fuld af Kærlighed til og Glæde over Guds Naade og Barmhertighed er en Fornægtelse. Glæden skal være saa stor, at den kaster sit Lys over Sjælens mørkeste Egne og faar den dybeste Sorg, for hvilken der ej er Menneskestrøst, til at lysne saaledes som den mørke Sky ofte lysner ved Solens Straaler Og dette siger jeg til dig, som idag skal indvies til Herrens Tjeneste, og jeg siger det for at du skal huske det. Opgiv aldrig Haabet om nogen i den dig betroede Menighed! Søg det fortabte! Gaa ud i al Verden. Deres Menighed er en Verden. Gaa ud til de unge og gamle, store og smaa, rige og fattige, sunde og syge, lykkelige og ulykkelige, ærede og foragtede, gudfrygtige og ugudelige! Ej være der nogen, hvor dybt sunken han end er, om hvis Sjæls Frelse De opgiver Haabet! Døm ikke, fordøm ikke! Gaa ud i al Verden! Søg det fortabte! Om end et Menneske synes nok saa fordærvet, om vi end med Modbydelighed maa vende os fra hans Ord og Gerninger, saa opgiver vi dog ikke Kærligheden til ham, thi vi tror paa det usynlige Guds Billede, som ogsaa et saadant Menneske bærer i sit Indre, og vi haaber, at Gud vel skal forstaa at lade det fremstraale i al sin Herlighed trods alt det Smuds, der nu tildækker det, saaledes som det fremstraalede hos Røveren paa Korset Jeg beder Eder og lægger Eder paa Sinde, glemmer ikke de enkelte, thi kun ved nøje Kundskab om enkeltes Sjæle lærer I at kende Menigheden. Slipper ikke dem af Syne, til hvem I er traadt i Forhold ved Eders Gerning i Kirken, det være sig ved Daaben eller Konfirmationen, Altergangen! Søg dem, der ikke søger Eder, der ikke søger Guds Hus! Søg dem, der er paa Sydens og Lastens Vej og fra hvem alle andre Mennesker vender sig med Modbydelighed! Da aabenbarer den sande kristelige Kærlighed sig i Eders Virksomhed.«

En Række Udtalelser af vidt forskellige Mænd rundt i Blade og Bøger belyser meget alsidigt og paa fortrinlig Maade Monrad baade som Menneske og Biskop i mange Situationer, der former sig til et straalende Helhedsbillede.

I sin Artikelrække i »Tilskueren« 1904—5 udtaler P. Vedel: »I Begyndelsen havde hans prunkløse Optræden stødt noget an hos Befolkningens traditionelle Forestilling om en Biskop. Den

var vant til at tænke sig ham i en Wiernervogn med to Heste, Kusk og Tjener, og saa saa den Monrad komme kørende i sin tarvelige Enspænder, som han selv kørte, og undertiden med en gammel Bondekone ved Siden af sig, som han havde samlet op paa Landevejen. Men efterhaanden vænnede man sig til hans jævne og demokratiske Væsen og han blev ret snart populær i Befolkningen Monrad var ingen Prælatnatur, derimod havde han en stærk Følelse af den betydende Stilling, som en Kirkens øverste Tilsynsmand indtager i Samfundet, men uden Anstrøg af Fornemhed og Ængstelighed for sin Værdighed. Det behøvedes heller ikke. Der var i hans Ydre og i hans Væsen noget, som tillod ham frit at indlade sig med udannede Folk, der ikke kendte ham, uden at udsætte sig for, at de blev nærgaaende eller familiære. Det strenge alvorlige og mørke Udtryk, som i tidligere Tid gav hans Ansigt et frastødende og til sine Tider næsten skummelt Præg, havde efterhaanden forandret sig til et Anstrøg af aandelig Overlegenhed og imponerende Værdighed, der især fremtraadte ved repræsentative Lejligheder. Naar han saaledes, da han var inde paa Rigsdagen, engang imellem efter mange Aars Forløb atter viste sig ved en Hoffest vakte han som han stod der i Salen, rolig og hvilende i sig selv, almindelig Opmærksomhed blandt de fremmede Diplomater, som ikke tidligere havde set ham, og overrasket spurgte de, hvem denne kraftige og imponante Skikkelse var Monrads Haand var fast, men ikke haard.«

Historikeren Provst L. Koch, der i sin Ungdom var Kapellan i Nykøbing Falster, skriver i sin Levnedsskildring »En gammel Præsts Erindringer« om sine faa Aar dernede: »Jeg kom til Nykøbing samtidig med, at Monrad anden Gang blev Biskop i Lolland-Falsters Stift . . . I den første Tid han var i Nykøbing førte han et meget selskabeligt Hus og jeg er kommen tit i hans Selskaber. Mere Pris satte jeg paa, naar jeg kunde komme til ham i hans Stue og tale med ham alene. Han er vel utvivlsomt den mærkeligste Mand jeg er kommen i Berøring med og jeg kunde ikke andet end se op til ham i Ærbødighed, naar jeg tænkte paa alt, hvad han havde oplevet og gaaet igennem . . . Han var i Sandhed ikke bleven nogen brudt Mand . . . Jeg selv tænker kun paa ham med Taknemlighed, men naar jeg nu prøver paa at skrive om ham mærker jeg, hvor fattigt og ubetydeligt det er, hvad jeg har at sige, jeg har ikke forstaaet ham, han var for mangesidig . . . Han var fri for alle Fordringer paa, at der skulde vises ham udvortes Ærbødighed for hans Embedes Skyld. En Gang blev jeg pludselig syg en Fredag og det var umuligt at

D. G. Monrad
Fotografi
(Det kgl. Bibliotek)

faa en Vikar til om Søndagen. Saa gik min Kone ud til Biskoppen og bad ham, om han ikke vilde prædike for mig, og han lovede det straks. Jeg tror ikke der har været mange Biskopper, der ikke vilde have fundet det nærmest upassende at blive anmodet om at vikariere for Kapellanen Der var intet, som han satte mere Pris paa end Personlighed og Ejendommelighed Naar en Mand ikke var som en Fonograf, der kunde gentage og saa at sige materialisere et Partis Stikord, var det ham ganske ligegyldigt hvilket Parti han hørte til.«

Efter L. Kochs Oplysning afviste Monrad dengang »næsten vredt« Spørgsmaalet om, hvorvidt han vilde skrive sine Erindringer, og udtalte, at han ikke vilde skrive saadan noget, der kun kunde blive halv sandt.

Ligeledes fra sin Kapellantid en halv Snes Aar senere fortæller den kendte Indre Missionspræst C. Asschenfeldt-Hansen i Bogen »Naade over Naade« om sit Indtryk af Monrad og dennes hjælpsomme Indstilling overfor den unge Vækkelsesprædikants ivrige Forkyndelse: »Prædike kunde den gamle Biskop og han vilde ikke være med til at kvæle Liv, det erfarede jeg selv tydeligt nok i denne min Kapellantid. Men mærkeligt dog, at Biskop Monrad, naar han kom ud paa Visitats, kunde tale om, hvor lunt man sad i det hernede paa Lolland-Falster. Vi unge, der kæmpede for Troslivets Vækkelse, syntes jo det blæste ganske ordentligt op til Storm, naar vi prædikede Omvendelse og Syndernes Forladelse. Den gamle Rationalisme sad saa fast i Hjerterne, dette, at man skulde frelses ved sin egen Dyd og sine gode Gerninger. Der var i min Kapellantid en Præst paa Vestlolland, som jeg selv har hørt prædike saaledes: Naar vi ikke bedrager nogen (særligt ikke i Hestehandel, plejede han at føje til) og ellers lever skikkeligt, saa kan vi være vis paa at blive salige. Det sad Biskop Monrad og hørte paa, og da han tog fat begyndte han rigtigt nok med at tale om, at de selvretfærdige skikkelige Folk ofte var meget længere fra Guds Rige end de aabenbare Syndere, men Monrad endte saa med at rose den gamle trofaste Hyrde — Præsten. Saa der blev ikke noget til Vækkelse Men stærkest rejste Modstanden sig i Anledning af en Ligtale jeg holdt over en til Drik hengiven Mand. Ja, det var alvorlige Ord, der lød i den Ligtale, men de kom fra Hjertet. Der blev et Menneske vakt den Dag ved den Ligtale. Men at Slægtningene følte sig ilde berørt kan man nok forstaa. Jeg blev omringet af Anklagere allerede ude paa Kirkegaarden og saa blev der sendt Klage til Biskoppen. Da gik Bølgerne højt. For den lille Floks Skyld, om hvem det kunde siges: svag og bly og

bange nok — gjorde jeg, hvad jeg kunde, for at Klagerne ikke skulde faa for meget Medhold. Jeg talte baade med Provsten og Biskoppen om Sagen. Biskoppen viste en hel Del Forstaaelse af Stillingen. Det endte med, at han ikke gav nogen af os Medhold, hverken Klagerne eller mig. Klagerne var misfornøjede med Dommen, de vilde vel have haft mig straffet meget haardere. De vilde have sluttet Forlig med mig paa Betingelse af, at jeg offentlig vilde bede for den afdøde Mand. Men det kunde jeg jo ikke gaa med til.«

Ogsaa den senere Sekretær for det danske Missionsselskab Sognepræst T. Løgstrup var oprindelig Kapellan paa Falster og meddelte i »Dansk Kirkeliv« fra 1932 nogle personlige Erindringer om Monrad med en Skildring af en Skoleprøve i Pastoratet: »Det var prægtigt at se ham klappe, rose eller dadle de smaa Børn i yngste Klasse efter Religionsoverhøringen og høre ham tale til dem om at byde Gud en god Sjæl, det vil sige en villig Sjæl, men en daarlig Sjæl skal I ikke byde Gud for han vil ikke have den. Lad mig se I bliver gode og kærlige for saa vil Gud have Jeres Sjæl. Det kan jo godt være vi ikke ses mere. Husk saa paa, at jeg har sagt Jer det. Til Retskrivning dikterede han: Væk fra den hvide Væg — Vil du fange det Vildsvin, saa hvil dig først lidt — og flere lignende Prøver.²³⁾ Og helt malende fortalte han de store Børn: Den Tyv, som stjal Hr. Niels'es Hest — men før han derefter lod dem skrive det som Retskrivning spurgte han: Hvorfor var han en Tyv? Børnene: For han stjal. — Hvad stjal han? En Hest. — Hvem stjal han den fra o. s. v. Og efter denne anden Indprentning af Historien lod han dem selv prente. I Bibelhistorie holdt han paa, at den historiske Ramme, Skelettet, skulde staa fast. I mindste Klasse tog han hvert tredie Barn for i Dansk, hvert tredie i Stavning og hvert tredie i Regning. Med ældste Klasse talte han om de tre Syndens Trin i Tanke, Gerning og Vane. Først ledte han Børnene ind paa, at det ikke var nok at komme ud af Synd. Guds Lov er ikke opfyldt selv om vi ikke overtræder Guds Bud, men vi maa ud-

²³⁾ Nuværende Sagfører R. A. Rasmussen, Vejle, fortæller fra sin Barndom som Elev i Engestofte Landsbyskole paa Lolland, at Monrad dikterede følgende, som Børnene skulde nedskrive: »En svær Mand afhuggede Svinets Svær med sit Sværd.« Da Sværen i lollandsk Almuesprog hedder Soren, var Opgaven ogsaa af denne grund ikke let — siger Meddeleren — for »os smaa Lolliker. Derefter læste han en lille Fortælling til Genfortælling af Eleverne. Da Børnene i denne Skole, der ikke var anset for den bedste, aldrig havde prøvet at gengive en Fortælling paa Tavlen, blev Resultatet ikke godt. Kun to Tavler kan passere, sagde han til Læreren.«

rette Guds Vilje, elske Gud og vor Næste. Og tilsidst spurgte han, om de kunde samle de to Kærlighedsbud under ét og førte dem igennem Spørgsmaal og Svar til dette: at elske Jesus, thi han er baade Gud og Menneske. Mild og venlig var hans Færd i Skolerne og da jeg kom hjem stod han selv mild og venlig ude i Gaarden og fodrede Duerne med godt han havde bedt om til dem.«

Digteren og Præsten Johannes Fibiger, som 1884 blev Præst paa Falster og derfor først kom i officiel Berøring med Monrad i dennes ældre Dage, giver i »Mit Liv og Levned« følgende Karakteristik af ham: »Den ypperste Mand her var Biskop Monrad. Han var ikke let at omgaas, men jeg skal dog ikke klage paa ham, da det snarest var min egen Skyld, naar det ikke gik som det skulde. Han saa mig gerne hos sig og læste med Interesse mine Bøger, kunde ogsaa betro mig sine sjælelige Sorger. Den Egenskab jeg af alle hans mærkelige Egenskaber satte mest Pris paa, men som var mindst bekendt af dem, der kun saa ham paa den politiske Kampplads, var den, at han ikke blot var mild i sin Dom og kunde ikke lide, at der taltes ilde om nogen, men saa streng mod sig selv, at naar han havde haft noget ubehageligt Sammenstød med nogen kunde man være vis paa næste Gang at finde ham saa meget mere venlig. Grunden var, at han i Dybet var en virkelig from og derfor kærlig Sjæl. Den klare og skarpe Jurist, som han var, var der inderst i ham en dyb Tro til Mennesker. I Politik troede han at kunne faa dem til, hvad der for ham stod som det rette, og blev skuffet deri. I Teologien fandt han sig mest fortrolig med sine Kirkefædre, dem han altid sad fordybet i, men var desuagtet streng konfessionel. Han var et rigtigt Pligtmenneske.«

Den varmhjertede Patriot Pastor G. F. A. Graae, som 1864 blev afsat af Tyskerne som Præst for den frie danske Menighed i Flensborg og derefter kaldet til Sognepræst i Idestrup paa Falster, havde to Sønner Journalisterne og Skribenterne Frederik og Thomas Graae, der begge har givet Skildringer af Monrad som Biskop.

I »Falster Minder I« fortæller Frederik Graae: »Selv om det ikke blev sagt højlydt kunde man dog Mand og Mand imellem høre ham betegne som Landsforræder . . . Men rent bortset fra denne historiske Baggrund var Monrads Ydre og hele Optræden i allerhøjeste Grad egnet til at gøre ham omdiskuteret. Naar han selv Kusk med den svære Krop i en gul Støvfrakke rullede gennem Landsbyerne i sin lille Gig lignede han i hvert Fald paa Frastand nærmest en Landhandler eller Slagter, ogsaa af den

Grund, at han lod sin lille raske Hest strække ud det bedste den formaaede. Det fortaltes til Forargelse for mange som Tegn paa manglende biskoppelig Værdighed, at han en varm Sommerdag paa den to Miles Strækning fra Sakskøbing til Nykøbing havde holdt det grevelige Firspand fra Hardenberg Stangen med sin lille Enspænder. Greverne var i de Tider endnu vant til, at alle ærbødig veg til Side og lod det højadelige Firspand komme forbi. Baade Greven og hans Kusk var derfor ganske selvfølgelig fuldstændig rystede over denne samfundsomstyrtende Landhandler, der trodsede Kuskens varskoende Knalden med Firspandspisken og lod sin lille Hest trave midt ad Vejen, saa det var umuligt at komme forbi. Det skal have været et meget pudsigt Syn, da Bispens Enspænder i susende Fart fløj gennem Nykøbing med Grevens Firspand lige i Hælene. Det var endnu en Gang den aarhundredgamle Kamp mellem Adel og Gejstlighed og som saa ofte før trak Adelen her det korteste Straa.

Jeg mindes, at Historien morede min Fader, der satte Monrad meget højt, og hos hvem den mærkelige Biskop altid var en kærkommen Gæst. Ellers var de fleste Præster og Skolelærere alt andet end henrykte over den høje Foresattes uanmeldte Besøg og de rystede af Skræk, naar det rygtedes, at Giggen og den gule Støvfrakke var set i et af Nabosognene. For mangan en Stymper var det en Tortur at staa Ansigt til Ansigt med Monrads Hersker- og Tænkerhoved med det hvasse gennemboende Blik under de svære Bryn og det ironiske Smil om den fyldige Mund. Desværre giver ingen af Malerierne og heller ikke Fotografierne noget virkeligt karakteristisk Billede af denne mægtige og ejendommelige Personlighed, der kunde være ubehagelig maliciøs, men ogsaa charmerende og indtagende fordringsløs

Hans Reformers vakte vel nok i Begyndelsen en Del Bestyrtelse blandt Lærerne som naar han ved Visitatsen slet ikke brød sig om den almindelig brugte Diktatskrivning, men gav sig til at fortælle Børnene en Historie, som de saa skulde gengive efter Hukommelsen.²⁴⁾ Han vilde se, om de selv kunde tænke. Og han

²⁴⁾ Tit maatte Monrad selvfølgelig bruge den samme Fortælling i flere Skoler og fik Mistanke om, at den undertiden gik foran ham fra Lærer til Lærer og til Tider blev indøvet med Børnene forud for hans Ankomst. Paa en Visitatstur brugte han en Historie om en Skrædder med en stor rød Næse og sagde til Børnene, at han lagde stor Vægt paa at faa den Næse med i Gengivelsen. Ved en bestemt Skole udelod han med Hensigt at nævne Næsen overfor Børnene, men da han fik Tavlerne til Gennemsyn, saa han, at den lange Næse var nævnt paa dem alle, og sagde til Læreren: »Se, den Næse skænker jeg nu Dem.«

glædede sig ved fra Visitats til Visitats at se, hvorledes hans Reformere bar Frugter. Naar han kom til Middagsbordet i Præstegaarden efter endt Overhøring i Idestrup Skole var han altid i straalende Humør Forøvrigt morede det Monrad, at Pigerne i Idestrup Skole var dygtigere end Drengene Naar Monrad saaledes holdt Visitats boede han de Dage, denne varede, i Præstegaarden og var som Gæst enestaaende elskværdig og fordringsløs. Da min Moder saaledes en Gang havde stillet en Chaiselongue ind i Gæsteværelset for at han kunde tage sig et Hvil, naar han kom fra Visitats, erklærede han, at det var at gøre alt for megen Stads af en gammel Student: To Stole, en jeg kan sidde paa, og en jeg kan lægge Benene op paa, er nok for mig Han kunde, naar han var i det Humør, være kaad som en tyveaarig Gamin og hans Bordtaler kunde være adskillig mere flabede end biskoppelige Da en ung Godsejer blev omtalt som en ualmindeelig smuk Mand bemærkede Monrad: Ja uden paa et Porcelænspebehoved!²⁵⁾ Ved en Skoleeksamen, hvor han var Censor, gav han mig Ug, fordi jeg fortalte Bibelhistorien med mine egne Ord i Stedet for at ramse den ordret op efter Bogen, mens Lærerne netop af samme Grund gav mig Mg.«

Lørdag før Paaske 1872 besøgte Thomas Graae, der da var en meget ung Mand, Bispegaarden for paa sin Faders Vegne at bede om Monrads Tilladelse til Messefald i Paaskedagene paa Grund af Bortrejse til en dødssyg Slægtning. I Ekstrabladet 27. November 1911 fortæller han: »I Studereværelset sad Monrad og røg paa en lang Pipe. Foran ham laa en tyk Foliant, sagtens en gammel Kirkefader. Efter 8 Aars Forløb saa jeg atter det mægtige Hoved, men Haaret var blevet hvidt og hang uordnet ned over Frakkekraven. Panden var furet af alvorlige Tanker og tunge Sorger. Kun Blikket var uforandret, skarpt, næsten dæmonisk gennemtrængende. Idet han rejste sig halvt op i den alenlange stenhaarde Hestehaarssofa kastede han et uvilkaarligt Blik paa mig som om han var bleven afbrudt i lærde Studier og sagde med en sær læspende, noget snerrende Stemme: Hvad vil De? Ja, jeg sagde hvem jeg var og fremførte mit Ærinde Monrad slog Armene over Kors, rynkede de tætte Bryn og stir-

²⁵⁾ Han var stærk i disse smaa harcelerende Bemærkninger. Efter Visitats hos en meget efterladende og forsømmelig Præst gik han med Præstefruen i Haven, hvor en Mand var i Færd med at grave, men holdt op for at stirre efter Biskoppen. »Deres Mand er doven,« sagde Biskoppen pludselig. Damen stammede forfærdet og forvirret: »Hvordan — hvad mener Biskoppen?« »Deres Havemand,« svarede Monrad, men Pilen havde ramt.

rede ud i Værelset, der var svagt oplyst af en lille Studerelampe. Der gik fem Minutter, ti Minutter, et Kvarter. Ikke en Lyd hørtes. Stilheden blev uhyggelig. Af og til skottede jeg hen til Bispen. Han sad fremdeles ubevægelig, tavs som en Statue. Jeg vovede knap at drage Aande, glemte at ryge. Det var klart, at Monrad tænkte, men hvad tænkte han paa? Saa, nu gjorde han en Haandbevægelse som talte han til en Forsamling, bevægede Læberne, men ingen Lyd trængte ud over Tændernes Gærde. Jeg kunde ikke lade være med at se derhen og betragte dette Tænkerhoved, hvis forstørrede Slagskygge aftegnede sig paa Væggen. Naar den mægtige Pande rynkedes var det som saa jeg det Hjernearbejde, der udførtes. Jeg listede mig til at se paa Uret. Der var gaaet tyve Minutter. Saa rettede Monrad sig op, strøg med den venstre Haand over Panden og sagde Ser De, jeg tænkte paa min Prædiken, den Prædiken jeg imorgen vil holde i Idestrup Kirke De kan sige til Deres Fader, at han kan godt rejse i Morgen tidlig. Første Paaskedag skal jeg prædike og anden Paaskedag skal der være Messefald Og naar jeg kommer skal De tage imod mig for De skal med i Kirke. Der kommer De vist ikke saa tit, naar De er i København Jeg, der dengang var — og den Dag i Dag er — hvad man kalder en fræk gudsforgaaende Krop uden synderlig Respekt for noget mellem Himmel og Jord og lidet tilbøjelig til at lade mig imponere af de saakaldte Aandens Stormænd, ja, jeg følte mig saa lille for jeg havde staaet overfor en virkelig Stormand, overværet et Genis Tankearbejde.«

Man har kaldt det for højst mærkeligt, at paa samme Tid i Landet to saa betydelige Mænd som Grundtvig og Monrad, begge hver paa sin særlige Maade optaget af Religion og Politik, har kunnet gaa helt forbi hinanden og at Monrad overhovedet ikke synes at have forstaaet eller var kommen i Forbindelse med den særlig grundtvigske Opfattelse af det folkelige og dets Forhold til det kristelige. Dertil er vist kun at sige, at hvor meget man end vil kalde Monrad en Drømmer har dog paa dette Omraade en vis realistisk Ædruelighed holdt ham tilbage og endogsaa indgivet ham en dybtgaaende Uvilje, hvilket blandt andet ytrer sig i hans hyppige Fordømmelser af det nærliggende egoistiske Moment, der truer enhver stærk fædrelandskærlig Følelse. Det her tilgrundliggende i hans Livsindstilling gjorde ham paa en vis Maade immun overfor den særligt grundtvigske Folkelighed i dens religiøse Forbindelse. Derfor var han en energisk Modstander af Grundtvigianismens kirkelige Frihedskrav, der gav sig Udslag i den bekendte Handling paa Askov Folkehøjskole

30. Juli 1874, hvor Vilhelm Birkedal i Overværelse af en Række kongerigske Præster ordinerede Højskolemanden Cornelius Appel til de danske Sønderjyders første Frimenighedspræst. Monrad fandt det for Konsekvensernes Skyld nødvendigt, at der blev skredet ind mod Deltagerne, da der var Tale om en kirkelig Retnings Brud paa bestaaende Love til Fordel for dens eget For-godtbefindende. Dette stred mod Monrads hele Samfundssyn. Højesteret idømte da ogsaa Birkedal og de øvrige Præster en Bøde. I Dagbøgerne skriver Krieger: »Monrad er meget skarp og opfatter det hele Skridt som et Forsøg paa at indsmugle en grundtvigiansk Ordination under Nødstilstandens falske Flag.« Til Kultusminister Fischer skrev Monrad: »Iøvrigt vil jeg nødig have to Grundtvigianere sammen. De udøver en skadelig Indflydelse paa hinanden. Grundtvigianismen er ligesom Estrupianismen et ejendommeligt dansk Produkt. Det er jo muligt, at der i begge disse Ismer er noget nyt, der har verdenshistorisk Betydning. Jeg er for gammel til at følge med.«

Men som det fremgaar af mangfoldige Udtalelser rundt i nær-værende Skildring satte han baade Grundtvig og Trosbekendelsen overordentlig højt selv om han ikke kunde dele den grundtvigske Bevægelses særlige Syn paa den. I hans senere Bog »Et Bidrag til den apostoliske Trosbekendelses Historie« hedder det: »Vi miskender ikke, at denne Læres Ophavsmand hører til vor Kirkes største Lys. Det kan og det skal aldrig glemmes, at Grundtvig i en lidettrøende Tid, da man ved kunstige Skriftfortolkninger mere og mere udtyndede de evige Sandheder for at bruge dem til at samstemme dem med, hvad man i sin Visdom ansaa for at være Fornuftens Krav, frimodigt og kækt trods al Spot og Forhaanelse rejste Kirkens ældgamle Banner og fremhævede det, der til alle Tider og i alle Kirker har været anset for Kristendommens Kernepunkter.«

For Monrad var Gud ikke bundet alene til en eller anden hellig Ting som enten Bibelen, Sakramenterne eller Trosbekendelsen og paa en Maade lukket inde i en eller anden Helligdom udenfor selve Livet, hvor Mennesker maaske ofte ikke kunde finde ham paa Grund af deres særlige Forudsætninger midt i den daglige Tilværelse. Paa den Maade blev Gud efter Monrads Opfattelse fjernet fra Menneskets Virkelighed og skilt fra sin egen Skabelse, som han dog fra Begyndelsen havde indblæst sin egen Livsaande, hvorfor Jesus kunde tale om Markens Liljer og Himlens Fugle, naar han vilde vise os Gud. Ethvert Menneske var efter Monrads Mening inde under den Helligaands Virkning, hvilket han ofte fremhævede, og derfor knyttede Monrad Troen til selve den men-

neskelige Sjæl. Han er her Udtryk for det bedste hos Sokrates og Platon, da disse storslaaede Humanister revolutionerede det antike græske Aandsliv ved at forkynde det guddommelige i Mennesket, dets udødelige Sjæl, der kan lære at beherske sin Natur og føre en sædelig Vandel i Samklang med den guddommelige Stemme, som Samvittigheden er i Menneskets eget Indre. Næstekærligheden stod for Monrad som det vældigste religiøse Udslag og mere grænseløs end Havet, men den har for ham sin Kilde i det Menneskehjerte, som elsker Gud og elsker sig selv, fordi det er skabt af Gud og i Guds Billede, og som elsker alle menneskelige Skabninger, fordi ogsaa de er skabt af Gud og gennem den kristne Daab faar den Helligaand.

Til Grundtvigs Præstjubilæum 29. Maj 1861 ønskede Enkedronning Caroline Amalie, at han blev hædret med Bispetitel og Rang som Sjællands Biskop, og hun vandt Monrad (som Kultusminister) for sit Ønske, men trods alle Forestillinger var det i lang Tid ikke denne muligt at erhverve Kongens Samtykke og først Dagen før Jubilæet lykkedes det ham at faa den kongelige Tilladelse til at give Grundtvig Rang med Sjællands Biskop — derimod ikke selve Bispetitlen. Saaledes blev ogsaa Betallingsdokumentet udfærdiget og af Monrad personlig overrakt Grundtvig paa Festsdagen, men der skete noget mere. Monrad meddelte nemlig i sin Tale ved Lejligheden, at Kongen havde givet Grundtvig Rang med Sjællands Biskop, idet det var Kongens Ønske, at ligesom vore to ældre store Salmedigtere Kingo og Brorson havde været Bisper saaledes skulde nu ogsaa Grundtvig som den tredie bære Titel af Biskop.²⁶⁾

Det sidste var altsaa en Tilføjelse i direkte Modstrid med Bestallingens tydelige Ordlyd og Kongens udtrykkelige Vilje. Der blev en Del Strid om Sagen, men Grundtvig selv blev aldrig klar over dens egentlige Sammenhæng og betragtede sig derefter altid som Biskop ud fra selve Talens Ord og han bar til Tider Bispernat.

Monrad har aabenbart fundet Kongens Stilling saa meningsløs og uforstaaende, at han har følt sig moralsk berettiget til at snigløbe ham ved at udlægge Begrebet Rang som omfattende selve Bispeværdigheden, men paa den anden Side har man²⁷⁾ fundet det som noget af en Plet paa Monrads Karakter, at han i Virkeligheden narrede Grundtvig paa Højtidsdagen. Opklaret tilfulde er Sagen aldrig blevet.

²⁶⁾ Skat Arildsen: Kirken og Tiden. 1935.

²⁷⁾ Lorenz Bergmann: Kirkehistoriske Samlinger, 6 R. 5 B. I H.

XIX

ATTER RIGSDAGSMAND. PROVISORIETIDEN.

YDERLIGERE KIRKEHISTORISKE ARBEJDER

I sin gennem Aaret 1880 udarbejdede Redegørelse skriver Monrad i dens Begyndelse følgende: »Hvor jeg glæder mig til at tage Skæppen fra mit politiske Lys og sætte det paa Landstingets Stage! Hvor jeg glæder mig til denne stille fredelige Sal, der er et sandt Elysium! Her er den modne Visdom, den graahærdede Erfaring. Her holdes saadan til Raade med Tale og Tid, at man kan faa Lejlighed til at besøge Bibliotekerne. Og hvorpaa grunder jeg dette Haab? Derpaa, at Tiderne skifter. Naar Højre og Venstre staar hinanden saa nær, at man ved at række Armene ud kan give Højre den ene Haand og Venstre den anden, saa er det min Tid, saa sætter jeg mig paa to Stole, Højre og Venstre, og kan maaske endnu bidrage til at gennemføre en og anden nyttig Foranstaltning, men naar Højre og Venstre derimod staar saa langt fra hinanden som nu, saa sætter jeg mig ned mellem to Stole og det Sæde er jo ikke videre behageligt. Der ligger stor Kraft i de to Ord: Tiderne skifter. De giver Ydmyghed i Lykke og Haab i Ulykke.« Ved Redegørelsens Afslutning hedder det: »Og saa endnu et Par Ord fra mit ophøjede centrale Standpunkt til Højre og Venstre. Til Højre siger vi: Stram ikke Buen for stærkt! Læg Mærke til, at der gaar underlige stærke Strømninger dybt nede i de europæiske Samfund. Ingen ved, hvad Fremtiden bringer. Styrk ikke den Mening, at Kongemagt og Folkefrihed er uforenelige Størrelser. Og til Venstre siger vi: Hold op med Eders Kævl, hvorover baade Eders Venner og Eders Fjender væmmes. Blev enige om et eneste større politisk Spørgsmaal og slip det ikke før I har sat det igennem. Enes saa om et andet Spørgsmaal og skaf det Sejr ved forenede Kræfter og bliv saaledes ved. Tragt ikke efter Magten! Følger i mit Raad, da vil Magten falde af sig selv i Eders Skød som en moden Frugt. I behøver slet ikke at ryste Træet.«

Hans Ønske om Landstingssædet blev ikke opfyldt og hans Raad til Parterne blev ikke fulgt. Den politiske Strid skærpedes blot yderligere 1881, da Venstre efter et af Ministeriet Estrups gentage Opløsningsvalg til Folketinget proklamerede den saa-

kaldte Visnepolitik gennem Christen Bergs Erklæring: »Landet vil kræve af dette Folketing, at det lader alting visne i Hænderne paa et Ministerium, der trodser den almindelige Valgret.« Man vilde planmæssigt undlade at behandle Regeringens Lovforslag i Haab om at fremtvinge dens Afgang.

Dette kaldte atter — i Begyndelsen af 1882 — Monrad frem i Døgnets Strid med et nyt Skrift »Politiske Breve Nr. 19« med Undertitlen: Den stille Magt. Det var hans Svar til den ufrugt-bare og gølge Visnepolitik. Til sin ældste Datter skrev han: »Jeg er egentlig kommen til at skrive den lille Bog uforvarende. Den lavede sig selv, naar jeg kørte, naar jeg spadserede, naar jeg laa vaagen og ikke kunde sove. Og da den saa var færdig kunde jeg ikke være andet bekendt end at nedskrive den.« Et Aarstid i Forvejen havde han skrevet: »Titlen paa det politiske Skrift skulde være Farvel og det skulde udkomme inden jeg fyldte mit 70de Aar. Naar jeg er færdig med det skal Resten af mit Liv være helliget Kirkefædrene.«

»Det er,« hedder det i Skriftets Brevform, »dig uden Tvivl ikke ubekendt, at jeg, da de sidste Valg til Folketinget forestod, paa dertil givne Anledning erklærede, at jeg var villig til at stille mig, hvis et Flertal af Vælgerne ønskede det. Jeg foruroligedes af den Tanke, at min Fortid paalagde mig den Forpligtelse ikke at unddrage mig politisk Virksomhed, hvis det ønskedes, da det dog var muligt, at jeg kunde udrette om ikke meget, saa dog noget, og at jeg, hvis dette var Tilfældet, ej var berettiget til at unddrage mig Opfyldelsen af en Forpligtelse om den end faldt mig højst besværlig. Det viste sig imidlertid, at det kun var et Mindretal, der ønskede mig valgt. Saavel Højre som Venstre ønskede en anden. Jeg fandt, at dette var aldeles i sin Orden, og kunde jeg end ikke andet end paaskønne deres Velvilje, der ønskede mig valgt, saa følte jeg dog endnu større Taknemlighed mod dem, der ikke ønskede mig valgt. Saaledes forjoges de foruroligende Tanker, der foranlediges af min politiske Uvirksomhed, og jeg kunde nu nyde den uforstyrret og med god Samvittighed.

Men hvorledes kommer jeg da nu til at skrive til dig og udtale mig om politiske Spørgsmaal? Det er en hel Historie. Efter at have læst Stiftsprovst Kofoed-Hansens interessante Bog om Skriftemaalet fik jeg Lyst til at ytre mig om samme Genstand. Som en Indledning hertil rejste sig det Spørgsmaal: Hvorledes er det gaaet til, at det egentlige Skriftemaal har tabt Mælet, saa det nu kun giver sig tilkende ved en Gebærde, ved en Nedknælen? Det er sket efterhaanden ved Skik og Brug. Og hvad er det for

en Magt, der har forandret Skik og Brug? Det er den stille Magt. Og hvad er det for en Magt og hvorledes gør den sig gældende paa andre Omraader? Idet jeg fordybede mig i Betragtningen heraf, saa kastede den politiske Dæmon den gejstlige Dragt, hvori den først havde hyllet sig, og uden at vide det var jeg kommen midt ind i Politiken. For nu atter at komme ud af den er det nødvendigt, at jeg nedskriver Tankerne . . .

Hvor mange Magter er der i Staten? Den lovgivende, styrende, dømmende. Ja, og saa den fjerde: den stille Magt. Den stille Magt kommer lønligt, ubemærket som Himlens Dug. Den hader høje Raab og Spektakel, den bruger ikke Formulering og Lovbestemmelse, den kommer hviskende som en sagte Susen, den lister sig ind i Øjnene, saa Genstandene kommer til at staa for dem i en anden Belysning, den sniger sig ind i Sjælene, saa Tænkemaaden forandres uden at man mærker det. Og farende saaledes frem med Lempe og ganske stiltfærdigt omdanner den efterhaanden Verden og viser sig stærkere end det stærkeste, end Love og de helligste Traktater.«

Han hævder videre, at Parlamentarismen er »en Datter af den stille Magt. Derfor kommer den stille, umærkeligt. Først naar den har fæstet saa dybe Rødder, at den hersker uden Modsigelse, anerkendt af alle, af Konservative, Liberale, Radikale o. s. v., først da tilsteder den at blive omtalt og proklameret som den store ledende politiske Grundtanke. Vil dens Tilhængere indføre den, før dens Sejrstime er slaaet, vender den dem Ryggen, paa kalder sin mægtige Moders Hjælp, paakalder hende, der aldrig er i Forlegenhed for Udveje, og saa kan der hengaa lange Tider inden den atter lader sig tilsyne . . . Venstre er kommen for tidlig frem med Parlamentarismen og har ladet den fremtræde altfor nøgen, har glemt at iføre den andre politiske Spørgsmaals Klædedragt . . . At ville indføre Parlamentarismen før dens Sejrstime er slaaet, før den falder stille ned af sig selv som en Vaarregn, det gaar ikke. At ville indføre den, naar den skal støtte sig til en enkelt Stand, gaar endnu mindre og der kan ikke være Tale om, at det kan ske, naar den ene Stand, hvorpaa man vil støtte den, ikke staar i et Tillidsforhold til de øvrige Stænder . . . Da Venstre i Folketinget saa, at det havde Flertallet, blev det utaalmodigt, hejste frimodigt i Utide Parlamentarismens Banner, stormede frem og styrtede det ene Ministerium efter det andet. Da kaldte den stille Magt ad Estrup og Estrup kom . . . Det er altsaa Minister Estrups historiske Betydning, at han var det Redskab, der udkaaredes til at modstaa en utidig Stræben efter Indførelsen af Parlamentarismen. Hvad skal da Parlamen-

tarismens Tilhængere gøre for at fremme det, der ligger dem saa meget paa Hjerte? De skal aldeles glemme Parlamentarismen, ikke nævne den, jage den aldeles ud af deres Tanker. Parlamentarismen er en af de skønne, hvis Kærlighed kun vindes ved Koldsindighed. Find et eller andet større politisk Spørgsmaal, kæmp for det, skaf det almindelig Indgang ikke i en enkelt Stand, men i hele Folket, og naar Spørgsmaalet sejrer, da vil Strømmen vende sig og Parlamentarismen vil begynde at snige sig frem . . . Naar det politiske Liv er modnet ved en længere Tilværelse og dens mangehaande Kampe, saa udvikler der sig efterhaanden en finere politisk Æresfølelse, der ikke tilsteder en Mand at være Minister, naar han ikke kan sætte sin Vilje igennem. Han vil ikke være en magtesløs Magthaver, thi han har en levende Følelse af, at derved undergraves Ærbødigheden for Regeringsmagten og Lovgivningens Haller forvandles til Forsamlingssale, hvori der Aar ud og Aar ind føres endeløse, ørkesløse, gølge Forhandlinger, der bringer Forsamlingerne i Ringeagt saavel i Indlandet som i Udlandet. Han føler, at vedvarer en saadan Tingenes Tilstand gennem en længere Aarrække, saa graves der en Grav for Friheden og Vejen banes for Despotisme og dens Tvillingsøster Anarki.«

»Jeg kan ikke andet end dybt beklage,« fortsætter han, »at Regeringen satte sig selv i den Nødvendighed at opløse Folketinget . . . Men hvad skal da Landstinget gøre, hvis Folketinget fastholder sin Mening? Det skal give efter. Der er ingen Tvivl om, at dette er den rette og den eneste Udvej . . . Hvad Ministeriet bør gøre, derom har jeg ikke Skygge af Tvivl. Hvis Landstinget vedblivende er ubeføjet ligeoverfor Ministeriets Forestillinger, hvis det fremdeles hindrer Tilvejebringelsen af en Finanslov . . . saa er der en eneste Udvej: Regeringen maa opløse Landstinget. Man har opløst Folketinget og det har ikke nyttet, at opløse det paany vilde medføre samme Resultat. Derfor kræver Retfærdighed og simpel sund Sans, at man prøver den anden Vej, at man opløser Landstinget. Jeg er inderlig overbevist om, at Ministeriets Stilling ligeoverfor den store Befolkning herved vilde blive aldeles klart og utvivlsomt, at Ministeriet ikke repræsenterer Landstingsparlamentarismen, men en over begge Tingene ophøjet Regeringsvilje.«

Midt i sin Syslen med dette Skrift og sine lige ivrige Oldkirkestudier blev han til sin 70 Aars Fødselsdag 24. November 1881 hædret af Stiftets Gejstlighed, der lod hans Buste opstille i Landemodesalen i Maribo. Til Datteren skrev han bagefter: »Der er noget flovt og ubehageligt ved at faa Behageligheder sagt lige i

Synet og derfor blander der sig i min Glæde en Følelse af Tilfredshed med, at alt nu er vel overstaaet.«

I 1881 havde Monrad (som berørt i det sidste politiske Brev) sagt Nej til en Opfordring fra Højre om at stille sig i Mariibo og derefter Ja til en Forespørgsel om at lade sig opstille af moderate Højre- og Venstremænd i Forening indenfor samme Kreds, men disse kunde dog alligevel ikke enes om Sagen, hvorfor hans Indvilgelse blev uden Betydning. Til Forklaring for sit Ja skrev Monrad til Datteren: »Jeg var nemlig bange for, at jeg bagefter skulde gøre mig Selvbefejdelse, hvis jeg havde vægret mig ved at gøre Fædrelandet den Smule Tjeneste jeg endnu formaaede. Hvis jeg havde modtaget en saadan Opfordring vilde det have været mig som et Symbol paa, at jeg dog maaske ved min Mægling kunde have bevæget Partierne til ene at tænke paa Fædrelandet . . . Ilde gik det og vel var det. Jeg er nu meget glad over, at jeg med god Samvittighed kan blive i Hjemmet og sænke mig ned i mine patristiske Studier.«

Men 1882 blev det endelig til Alvor med at opnaa Valg, hvilket inderst inde trods alle Udtalelser dog stedse var hans hemmelige Attraa. Som Følge af Bondevennen Balthasar Christensens Død i April blev der udskrevet Suppleringsvalg i Middelfartkredsen til 16. Maj og Monrad modtog en Opfordring fra Venstre om at stille sig i hans Sted. Til Datteren udtalte han: »Jeg skyder saa vidt muligt Tanken paa den hele Sag hen og haaber, at vor Herre nok ligesom de tre tidligere Gange vil hindre mit Valg. Hvis jeg ikke havde erklæret mig villig til at stille mig vilde jeg ikke med en rigtig god Samvittighed sidde og studere. Det Spørgsmaal vilde nemlig bestandig opstaa hos mig :Mon du dog ikke kunde have udrettet noget, hvis du havde siddet paa Rigsdagen? Det er derfor ikke noget Selvbedrag, naar jeg mener, at jeg ikke alene med Ro vilde se ikke at blive valgt, men at jeg endogsaa vilde blive meget glad derover.«

Monrad blev imidlertid valgt med 756 Stemmer mod 492 og fra den festlige Sammenkomst efter Valget fulgt til sin Bolig under Afsyngelse af fædrelandske Sange. I sin Valgtale havde han erklæret den almindelige Valgret for Sjælen i vor Frihed, som han vilde kæmpe for til sin Død og derunder helst staa saaledes, at Højre og Venstre dannede en Cirkel udenom ham som Midtpunkt, saa han ligesom en Frakkeknop kunde knappe Højre og Venstre sammen til Fællesvirke fra begge Sider. Fem Dage før Vaget udtalte han overfor Datteren: »Mine Venner venter, at jeg skal gøre noget stort og betydningsfuldt, mine Fjender glæder sig til, at jeg skal gøre Fiasko. Jeg beder Gud

om Naade til at gøre min Pligt og er saa temmelig ligegyldig for Udfaldet. Det er mærkeligt, hvorledes Verdens Sager taber i Betydning, naar man nærmer sig Stunden, da man skal sige Verdens Sorger og Herligheder Farvel.« Efter Valget skrev han: »Man havde forlangt af mig, at jeg skulde stille mig som Modstander af Estrups indre Politik, men jeg svarede, at jeg ikke kunde stille mig efter denne Opfordring og at jeg kun kunde stille mig enten uden Betingelser eller med den Betingelse, at jeg var min Fortid tro . . . Det lykkedes mig at paatrykke Valghandlingen et vist fredeligt Præg . . . Saaledes gik alt roligt af og det forekom mig, at saavel de Bønder, der talte for, som de, der talte imod mig, var virkelig begavede. Bondestanden synes i de sidste Aar at have gjort store Fremskridt . . . Om jeg nu vil kunne udrette noget paa Rigsdagen er vistnok meget tvivlsomt. Jeg nægter ikke, at jeg vilde have været gladere ved ikke at være bleven valgt. Dog fortryder jeg ikke, at jeg har stillet mig, thi jeg an-saa det for en af min Fortid paalagt Pligt at stille mig, hvis en Valgkreds ønskede det. Derimod har jeg ikke gjort saa meget som der kan ligge paa en Negl for at fremkalde dette Ønske i nogen Valgkreds. Bevidstheden herom giver mig stor Ro. Jeg overgiver trøstigt til Vorherre Udfaldet af min politiske Virksomhed og siger frimodigt til Gud: Ske din Vilje.« I et Brev til Svigersønnen sagde han: »Jeg har det Ideal at være Kit.«

Det vakte almindelig Opsigt, at Monrad omsider blev valgt til Folketinget, hvor han — som det er sagt — mindede »om en gammel Fregat med smukke hvide Sejl liggende omgivet af moderne Panserbatterier.« Studentersamfundet i København, der nylig var oprettet og stærkt radikalt præget, gjorde omgaaende et forgæves Forsøg paa at erhverve ham som Taler. Den 11. Juni skrev Formanden V. Pingel til Georg Brandes: »Jeg har haft den Skuffelse, at Monrad har givet os Afslag beraabende sig paa, at Rigsdagsarbejdet vilde lægge Beslag paa alle de Kræfter han endnu havde tilbage. Jeg havde skrevet ham et langt ærbødigt og tillidsfuldt Brev til og ventede ingenlunde et Afslag. Maaske har han dog følt sig stødt ved, at jeg udpegede ham et bestemt Emne som det vi særlig ønskede at høre ham tale om, nemlig den nuværende politiske Situation i Danmark. Jeg gjorde det med velberaad Hu for at afskære Foredrag om den levende Gud, Darwinismens Forkastelighed og andre Ting, som det vilde være af mindre Interesse at høre hans Udtalelser om. Men jeg frygter jeg har trukket Grænsen for snever for ham.« Georg Brandes svarede 26. Juni: »Det undrer mig ej, at Monrad tilstoppede sine Øren for Deres nok saa ærbødige og tillidsfulde Sirenesang. For

ham gælder det øjensynligt om, angaaende den eventuelle Politik i Danmark — sit *venia verbo* — at sige saa lidt almindeligt som muligt, thi han har selvfølgelig intetsomhelst politisk Princip. Han opgav jo endog med fuldstændig Frækhed det, han selv havde kaldt Livssagen, paa Valgtribunen for at blive valgt. Derimod gælder det for ham om at gøre saa gode Affærer, blive Minister saa snart som muligt og der maa han atter helst binde sig saa lidt som det blot gaar an ved tidligere Udtalelser. Langt snarere havde han naturligvis gaaet ind paa at tale mod Darwin, om Vorherre og lignende, som kun kan indbringe Popularitet hos alle gode Faar og alle Uddelere af Ministerposter. Han er Aar for Aar bleven mig væmmeligere.«¹⁾

Som Aldersformand tilfaldt det Monrad at lede Formandsvalget i Folketinget ved Rigsdagens Aabning den 2. Oktober 1882. Det vakte stærk Opsigt, at han begyndte med at holde en Tale. Det var imod Sædvane, men dog ikke uden Fortilfælde. Forrige Gang laa imidlertid saa langt tilbage, at kun faa huskede det, men Grundtvig, som var Aldersformand i Folketinget ved Rigsdagens Sammentræden den 4. Oktober 1851, holdt da ogsaa en Tale umiddelbart efter Indtagelsen af Formandssædet. Der fremkom imidlertid Betæneligheder ved, at den tilfældige Aldersformand var i Stand til at holde en saadan Tale, der ikke kunde underkastes Forhandling. Det daværende Udvalg for Tingets Dagsorden, hvori ogsaa Monrad var Medlem, foreslog da, at Forretningsordenen skulde lyde paa, at der vælges straks under Aldersformandens Ledelse en Formand, og dette Forslag vedtoges enstemmigt uden Forhandling, hvorefter Aldersformændene kun sagde det af Hensyn til selve Valget fornødne. Maaske havde Monrad glemt denne Ændring af Forretningsordenen, men det kan ogsaa være han har mærket sig, at ved et senere Gennemsyn af den var Ordet »straks» udgaaet. Han udtalte:

»I Middelalderen blev det en Institution, at man skulde holde den saakaldte Guds Vaabenhvile. Den varede fra Lørdag Aften til Onsdag Morgen og i den Tid havde man ikke Lov til enten

¹⁾ Georg Brandes og Edvard Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd. III, S. 352 og 355—56. Efter Valget skrev Edvard Brandes til Broderen: »Synes du ikke Monrads Taler var væmmelige, den Rasmus Nielsenske Aandrigthed sammen med den huleste Affektation,« og fik følgende Svar: »Vi er enige om hans Taler. Noget ublandet væmmeligere har jeg sjelden læst. Det er den rene Præstepræk og saa utrolig plumpt forhykket.« Sandheden er, at de begge nærede en lønlig Respekt for ham og maatte anerkende hans aandelige Dygtighed.

at slaa hverandre ihjel eller brænde af for hverandre eller plyn-dre hverandre, man skulde holde Fred med hverandre. Jeg tror, at det vilde være en Lykke for vor Tids politiske Forsamlinger om man kendte noget lignende, om man havde en Fædrelandets Vaabenhvile, under hvilken man glemte al Lidenskab, alt gammelt Had og Vrede og saa ganske simpelt og jævnt paa Fædrelandets Anliggender.»

Han ventede vel ikke store øjeblikkelige Resultater af sit høje Forsoningsmaal og udtalte, at det er et Spørgsmaal »om ikke Fædrelandets Vel tjenes nok saa meget ved smaa bestandige Fremskridt som ved pludselige og store Forandringer,« men det gik imidlertid med Monrads gode Ord og Ønsker som med Sæden, der faldt paa Stengrund.

Monrad vilde først og fremmest søge at faa Venstre til at opgive Visnepolitiken. »Der vilde maaske,« sagde han ved Finanslovens første Behandling, »ikke ligge nogen stor Vægt paa, om vi fortærede hverandre indbyrdes, hvis der ikke var en, der led under det, nemlig Fædrelandet.« Hans Ord blev desværre uden Virkning med Hensyn til Regeringens og Venstres Handlinger. Ministeriet blev ved at forelægge vigtige Forslag og Folketingsflertallet gjorde kort Proces med dem. Det førte saa igen til, at ogsaa Ministeriet og Landstinget optog Visnepolitiken, et Forhold, der ligeledes gentagende og stærkt paataltes af Monrad. Han brugte et Par Gange derom den Ytring, at han undte Christen Berg alt godt, men ikke at se Ministeriet og Landstinget sætte sig ved hans Fødder og modtage Undervisning i Visnepolitik. »Jeg tilstaar ganske oprigtigt,« sagde han, »at hvis Hans Majestæt valgte 6—7 Lakajer til sine Ministre — ja, han vil nu ikke gøre det, men jeg siger, hvis han gjorde det — saa vilde jeg forhandle med dem ganske rolig. Kom de med et godt Lovforslag vilde jeg stemme for det, kom de med et slet Lovforslag vilde jeg stemme imod det, og kom de med et Lovforslag, hvor det gode og onde var blandet mellem hinanden, vilde jeg se at faa det slette ud af Lovforslaget og beholde det gode deraf.«

Han indskrænkede sig ikke til blot at udtale Ønsket om en Fædrelandets Vaabenhvile, men han gjorde formaalstjenlige Forsøg. For sidste Gang prøvede han at løfte Vingerne til noget af den gamle Flugt, men kun faa fulgte ham og alt glippede. Under hans Ledelse indbragtes der Forslag til en Række almenyttige Love, hvortil der i længere Tid havde været Trang dels i Købstæderne og dels paa Landet. Han formaaede forskellige andre Medlemmer — dels Venstre og dels liberale Højremænd — til at være Medindbringere af disse Forslag: om den personlige

D. G. Monrad
Fotografi fra 1882

Kommuneskat, Valg af Borgmestre, Jordejendommers Frigørelse fra den døde Haand, Statens Overtagelse af Fæstegodset under Len og Stamhuse og om Afløsning af forskellige paa Jordejendomme hvilende faste Afgifter. Højre anerkendte, at navnlig Forslaget om Kommunalbeskatningen frembød stor og almen Interesse, men Regeringen erklærede, at den ikke vilde deltage i Forhandlingen om private Forslag saa længe Folketinget ikke opgav sin hidtidige Holdning overfor Regeringens Forslag, og Højre fulgte Regeringen om end ikke med lige let Hjerte for alle Medlemmers Vedkommende.

Monrads Forslags Skæbne blev da den, at det om Kommuneskatten vedtoges af Folketinget med 61 Stemmer mod 4, men det blev straks nedsablet i Landstinget, hvor man med 40 Stemmer mod 13 vedtog at henlægge det, og derefter kom de øvrige Forslag ikke videre.

Forsvarssagen var kommen til at ligge Monrad særlig varmt paa Sinde. Han var nu ude over den Tvivl, der havde præget de politiske Drømmerier, og besjæledes af Overbevisning om, at man ikke maatte sky Ofrene for at sætte Landet i Forsvarsstand og ikke udskyde Tiden. Da Regeringen ogsaa i Samlingen 1882—83 paany forelagde et Forslag om Forsvarsvæsenet holdt Monrad ved dets første Behandling et Par ret udførlige Taler, hvori han med stor Varme talte for at faa Sagen gjort til Genstand for alvorlig Behandling. Han fremhævede den store Betydning af, at ogsaa et lille Folk viste virkelig Vilje til at forsvare sin Uafhængighed. Til dem, der slog deres Lid til, at Danmark kunde blive erklæret neutralt, sagde han: »Jeg tilstaar, at jeg ikke kan lægge stor Vægt paa, hvad der saaledes er tilsagt og anerkendt af Europa. Jeg har altfor ofte oplevet, at hvad Europa er blevet enigt om, er blevet visket ud som om det stod paa en Tavle.« Derimod hævdede han energisk Værdien af et heltemodigt Forsvar og ytrede blandt andet derom:

»Det er ikke umuligt, hvis Folket virkelig vil rejse sig og kæmpe mandigt for Fædrelandet, at det da vil vække Interesse i Europa. Endnu er Hjerterne ikke saa kolde og uddøde, at et rigtigt heltemodigt Forsvar for Land og Folk ikke længere skulde kunne vække Begejstring og Interesse i Europa. Men ganske vist, denne Interesse vækkes ikke, naar vi kun tænker paa at vige tilbage, vige tilbage, og naar det anses som en Stordaad, at man har frelst sit Skib, anses som en Stordaad, naar man er sluppet med mindst muligt Tab bort fra vigtige Positioner. Nej, et virkelig kraftigt heltemodigt Forsvar, ja det vil vække Interesse.«

Monrad mente, at der manglede Alvor i Ministeriets Forhold til Forsvarsforslaget. Endnu umiddelbart før Monrad fik Ordet havde Estrup udtalt sig mod nye Skatter til Sagens Udførelse. Men til selve Folketinget talte Monrad paa den mest indtrængende Maade for at frelse dette Forslag fra Visnesystemet:

»Jeg kunde fristes til at sige, at jeg vil bede, at jeg vil bøn-falde Dem om at ville gøre det til Genstand for en alvorlig Be-handling, som er hævet over al Tvivl og hvorom alle er enige. Jeg vil bønfalde Dem om dog at ville votere *det* og bringe *det* til at blive til Lov, hvorom alle er enige, og hvorom der ikke er nogen som helst Tvivl, og at ville lade det, som er tvivlsomt, blive gjort til Gestand for en udtømmende Behandling, helst gennem et Undersøgelsesudvalg . . . Og hvis nu disse bedende Ord ikke slaar an — nu vel, saa bliv ved, I magtesløse Magthavere, bliv ved det ene Aar efter det andet at komme med Forslag og se dem gaa til Grunde! Og I, der sætter Folkeviljens Kraft i, at der intet udrettes, bliv ved, bliv ved at lade ethvert Forslag visne hen! Lad os kun, saavel Regering som Folkerepræsentation, synke dybere og dybere i Ringeagt i Indlandet og Udlandet . . . Jeg har gjort, hvad jeg kunde, jeg har bedt, jeg har besværet Dem om ikke at lade den Sag visne hen, saa der ikke kommer noget Resultat eller Udbytte ud af den. Og dersom nu mit Haab i denne Henseende skulde briste, saa har jeg én Trøst, en eneste Trøst, og det er den, at jeg er dette Tings Aldersformand, at de Aar, der er tilbage, vel ikke kan være saa mange, og at, hvis det jordiske Fædreland gaar til Grunde, saa har jeg et andet Fædreland.«

Monrads indtrængende Veltalenhed hjalp intet og hans ener-giske Forsøg paa at komme bort fra Visnepolitikken strandede. Folketingets Flertal standsede Sagen med Fordring om en ny Regering før Forsvaret kunde ordnes, mens Estrup lagde Ansvaret paa Folketinget. Monrad protesterede: »Der er en Maade, hvorpaa en Minister vasker sine Hænder. Det er naar han gaar. Det er Maaden, hvorpaa han vasker sine Hænder. Men i det Øje-blik, hvor han bliver siddende, saa har han virkelig Ansvaret for, at der ikke udrettes noget.« Dog vilde Monrad ikke stemme for Dagsordenen, idet han ikke i og for sig nærede Mistillid til Rege-ringen, men Fremtiden syntes ham mørk: »Regeringens Magtesløshed bliver ikke mindre og Tingets Magtesløshed bliver heller ikke mindre. Magtesløse staar vi overfor hverandre, vi synker dybere og dybere i den europæiske Anseelse, idet vi ser, at vi aldeles intet kan udrette. Om denne Opløsning er en Forbere-

delse til Danmarks Undergang eller om den tør ventes afløst af en blidere Skæbne, ja, det skal jeg lade være usagt.«

Monrad blev selvsagt udsat for mange Angreb i denne Tid. I Spørgsmaalet om Københavns Befæstning maatte han i Rigsdagen kraftigt imødegaa en Beskyldning om ikke helt at have fulgt sin Overbevisning, fordi hans Overvejelser havde bevæget sig gennem forskellige Linier: »Naar der nu skal være Tale om at forsvare sig selv, saa skal jeg villig anerkende, naar jeg kaster Blikket selvprøvende tilbage paa min politiske Virksomhed, at jeg har haft visse store væsentlige Mangler. Den ene er den, at jeg ofte har ladet mig føre bag Lyset. Man har ofte intrigeret bag min Ryg uden at jeg har lagt Mærke til det. Den anden, at jeg har ondt ved at bøje min Overbevisning, hvilket er nødvendigt, naar man vil samvirke med mange. Paa den anden Side tror jeg at kunne give mig selv det Vidnesbyrd, at aldrig har jeg i de 44 Aar, hvori jeg har givet mig af med Politik, aldrig har jeg angrebet min Modstanders Karakter, aldrig har jeg angrebet hans Hensigter, aldrig hans Hjertelag, jeg har altid holdt mig til hans Mening, til hans Udtalelser. Det Vidnesbyrd giver min Samvittighed mig ogsaa, at jeg redelig fra min Ungdom af har fulgt min politiske Overbevisning, jeg har fulgt den og bragt min Overbevisning store, store Ofre, Ofre, som jeg nu, da jeg staar ved min Livsbanes Ende, tvivler om hvorvidt de dog ikke har været for store. Men at jeg skulde have fornægtet min politiske Overbevisning om et saa vigtigt Spørgsmaal for at blive valgt i Middelfart, det kommer man her og vil insinuere med Hensyn til mig.«

Om en vis Forskydning i hans Stilling til Parlamentarismen under disse Aars Brydninger erklærede han senere i Rigsdagen: »Jeg anser Parlamentarismen for at ligge saavel i Grundloven af 1849 som i den af 1866. Jeg har altid troet, at den med Nødvendighed maatte udvikle sig af den konstitutionelle Forfatning, men jeg troede tillige, at man maatte give Tid, at Folket maatte modtage en betydelig politisk Udvikling, inden den kunde gøre sig gældende og at den maatte gøre sig gældende af sig selv. Derfor kunde jeg ikke andet end misbillige det, da man rejste det parlamentariske Banner, og jeg bekæmpede det efter Evne, men Ministeriet drev mig over til den anden Side ved at komme ind paa absolutistiske Afveje.«

Ikke blot mislykkedes hans mæglende Forsøg mellem de stridende Kræfter paa Rigsdagen, men man holdt ham fra begge Sider udenfor det positive Arbejde derinde paa den Maade, at han ikke blev Medlem af Udvalgene om Regeringsforslagene, og

han behandlede stadig som den af Folket forstødte siden 1864. Han udtalte det selv direkte ved Samlingens Slutning: »Danmark har med venstre Haand stødt mig tilbage med et Smil, hvori Velviljen var blandet med Spot som om man vilde sige: Vi forstaar os dog bedre paa den Ting... Danmark har stødt mig fra sig med højre Haand med et af Harme og Vrede optændt Blik.« Til Datteren skrev han: »Jeg har i rigt Maal Miskendelsens Nydelse og glæder mig over at have den. Jeg er kommen vidt i at være ligegyldig for Menneskenes Domme og dog bevare Kærligheden og det velvillige Sind. Miskendelsens Nydelse bestaar i Glæden over at være kommen saa vidt.«²⁾

Hans Stilling og Virkning blev ikke anderledes i den følgende Samling, hvor han 9. Oktober udtalte, at han ikke skulde spille

2) Særlig voldsomt blev Monrad angrebet af den politiske Skribent F. Oldenburg i Flyveskriftet »Biskop Monrad i den politiske Partikamp«, der trods stilistisk Dygtighed dog virker noget akademisk og mangler indre Varme. Det tegner følgende Satire: »Tilsyneladende rystet i sit Væsens inderste Fuger, haabløst skuffet i sin Ungdomsdrøm om Frihedens folkebevarende Kraft og nedtynget til Jorden af Samvittighedens Kvaler fra den 18. April forlod Biskop Monrad for en Stund sit lemlæstede Fædreland og søgte Lise for sit syge Sind i Jordens fjerneste Udkant. Han fandt, hvad han søgte. Næppe vendt tilbage til Danmark begyndte han atter med sine politiske Sysler optagende Traden nøjagtig, hvor han sidst havde sluppet den, først i tre Bind politiske Afhandlinger med Drømmerier paa Universitetet, dernæst paa Valgtribunen i en Højrekreds, saa i en Venstrekreds, derpaa i nitten politiske Breve og tilsidst i Middelfart. Forbavset betragtede Samtiden denne psykologiske Kamæleon: denne uhyre Modsætning mellem hin mandige Sorg, hvis Maal var Antipoden, og den ubetydelige Lyst, hvis Maal var Valgtribunen. Forbavset spurgte man, hvor kan overhovedet en Mand, hvis Politik med Rette eller med Urette har lidt et af de haardeste Nederlag, Historien kender, forvente Tillid som politisk Raadgiver? Hvor kan han det i Særdeleshed, naar han klart og utvetydig selv vedkender sig sin Skyld i hin horrible Katastrophe, som aldrig glemmes, i den Sorg, som ramte næsten enhver Familie i Landet?« Hvor lidt F. Oldenburg overhovedet forstaar Monrads Sjæleart viser Satirens Fortsættelse: »Men Aar for Aar træffer vi ham i et lysere og lysere Humør, først med et let Anstrøg af Melankoli, derpaa frejdigt spørgende i et af sine Breve: Er Bismarck ikke en Klodrian? Den Mand, som *samlede* sit Rige.« Monrads Spørgsmaal er hans ironiske Form for den bitreste Smerte, som udløses paa denne særlige Maade, men Forfatteren begriber intet af denne indre Proces i Monrads Sind. Det samme gælder Journalisten Godske Nielsen, som i sin Bog »Udvalgte Bladartikler« skriver: »Ethvert Barn ved, at om vi kun havde Amagerland tilbage, vilde han vide at sætte det overstyr, hvis han blot 8 Dage kom til Roret,« og om Rejsen til Ny Zee-land hedder det: »Underligt det ej faldt ham ind, at der ad den Vej kun var én Mulighed tilbage for ham til at gavne sit lemlæstede Fædreland: den at blive borte.«

Tingets Tid med at gentage Mæglingsforsøget: »Ministeriet og Landstinget misbilligede vel med Ord, men tiltraadte i Gerningen Visnepolitiken ved den Maade, hvorpaa man stillede sig til Folketingets Brug af det grundlovmæssige Initiativ.« Stemningen paa Rigsdagen var bleven endnu mere spændt efter Sommerens Begivenheder med voldsomme Demonstrationer, Sammenstød med Politiet og haarde Straffe fra Regeringens Side — saaledes blev V. Pingel afskediget som Overlærer ved Metropolitanskolen. Visnepolitiken gik videre ved at aflive Sagerne i saakaldte Begravelsesudvalg, hvorom Monrad skrev til Datteren: »Det er ikke andet end Vrøvl og lutter Vrøvl! Folketinget vil ikke behandle Ministeriets Forslag, men lader dem gaa til Udvalg, der intet bestiller. Ministeriet gør Gengæld og vil ikke behandle eller deltage i Behandlingen af de private Forslag, der fremkommer i Tinget. Den gensidige Forbitrelse stiger paa begge Sider. Kongen staar som en rolig udeltagende Tilskuere. Der er ikke Udsigt til at udrette noget som helst. Det er saaledes en sørgelig Stilling for den, der kun bryder sig om Fædrelandets Anliggender og ikke en Pibe Tobak om alt det Partivrøvl. Det er derfor min eneste Trøst, at jeg anser mig berettiget til med næste Sæsons Forløb at afslutte min politiske Virksomhed. Hvis Rigsdagen eller rettere Folketinget bliver opløst stiller jeg mig ikke paany. En Glæde er det mig, at der ved min Nærværelse paa Rigsdagen er givet mig Lejlighed til at afslutte min politiske Virksomhed ved forskellige Lovforslag.« Desuden følte det efterhaanden vel stærkt for ham at røgte baade det politiske og det patristiske: »Denne Dobbeltthed i Virksomhed, politisk og teologisk kirkelig, er mig for anstrengende og gør mig utilfreds. Det overstiger simpelthen mine Kræfter at arbejde i begge Retninger... At søge Afsked som Biskop, dertil finder jeg ingen Anledning. Ved mange tusinde Timers Arbejde har jeg forberedt forskellige teologiske Arbejder, som jeg maa ønske saa vidt muligt at fuldende inden min Død... Valgte jeg derimod til Landstingsmand er det ikke sagt, at jeg sagde Nej, thi i Landstinget kan man saa dejlig vegetere og det med en god Samvittighed.«

Monrad hilste forøvrigt med Glæde det af Kultusminister J. F. Scavenius nyoprettede Bispeaad, som han forsvarede mod Venstres Paastand om, at det stred mod Grundlovens § 75, hvorefter Folkekirkens Forfatning skal ordnes ved Lov: »Hvis Grundloven blev legemliggjort, hvis den traadte herind i Salen i sin majestætiske Skikkelse — det maatte vel være i en Kvindes Skikkelse — og satte sig der, hvor nu vor højtagede Formand (Christen Berg) sidder, som vistnok gerne vilde vige sin Plads for

den, bukkende sig saa dybt, at Panden berørte Jorden, og alle vi andre fulgte vel hans Eksempel, og saa den højtagtede Kultusminister stod paa den ene Side af Grundloven og de to ærede Forespørgere (Sophus Høgsbro og N. J. Larsen) paa den anden Side af den, saa er jeg overbevist om, at det vilde være den højt-ærede Kultusminister, som hun tog op paa Skødet, thi i Virkeligheden er det af ham foretagne Skridt en nærmere Opfyldelse af selve Grundlovens § 75, som forbinder sig med en fuldkommen Ligegyldighed for Opfyldelsen af Grundlovens Bestemmelser.«

Midt i sit Mismod over den politiske Goldhed synes Monrad at øjne visse Muligheder for et nyt Parti, der er ved at danne sig i Form af et moderat Højre, hvorom han skrev en Artikel under denne Overskrift i »Morgenbladet« 23. Marts 1884. Det tilraader Ministeriet at gaa for ikke at gøre Modstanden endnu større og det maa komme fra København: »Hvor er det besynderligt at se, at Hovedstaden ligesom sletter sig selv ud, at se de gamle Liberale iførte Godsejernes Liberi. Det er som om København havde glemte sig selv og sin Fortid. Det er som om der ikke i København eksisterede en kraftig, oplyst, velhavende Borgerstand, der er fuldt berettiget til at gøre sin egen Mening gældende og lægge den i den politiske Vægtskaal.« Partiet maa tage Stilling til det Spørgsmaal om det ikke er paa Tide, at Danmark bøjer sig under den i det konstitutionelle Europa anerkendte parlamentariske Grundlov.

Maaske har Haabet paa dette Punkt, som dog skuffedes, bidraget til at bryde Monrads Forsikringer om ikke igen at lade sig opstille til Folketinget, men stærkest tilskyndende var følgende Adresse, som undertegnet af 1700 Vælgere fra By og Land blev overrakt ham 14. Marts 1884: »Idet vi for Deres Højærværdighed udtaler vor inderligste Tak for den Maade, hvorpaa De i den nu snart udløbne Valgperiode har varetaget Folkets og Fædrelandets Interesser paa Tinge, særlig fordi De med en Varme, som har overtruffet alles Forventning, har hævdet og forsvaret vor Grundlovs Aand og rette Forstaaelse, beder vi Dem indtrængende give os Tilsagn om, at De atter vil stille Dem til det i Aar forestaaende Valg til Folketinget. Ligesom vi hidtil har betragtet det som en Ære for vor Kreds at være repræsenteret af Dem saaledes vil vi fremdeles betragte det som en Lykke og og en Ære for vor Frihed, for vort Folk og vor Kreds, om De vil svare Ja til denne vor Opfordring, som rettes til Dem ikke blot af Deres egne Vælgere ved sidste Valg, men ogsaa af Dem, som ved samme Valg stemte for Deres Modkandidat.« Monrad

svarede, at han havde følt megen Skuffelse ved, at han ikke havde set sig i Stand til at sætte noget igennem. Han troede imidlertid, at hans Nærværelse i Rigsdagen ikke var uden Betydning, og derfor vilde han bede Deputationen modtage hans Tak for Adressen og bringe den til alle de Vælgere, som havde underskrevet. Opfordringen til paany at stille sig i Kredsen vilde han imødekomme, men han maatte hertil føje den Bøn, at saafremt der i Løbet af næste Valgperiode skulde opstaa Ønske hos Vælgerne om at blive repræsenteret af en anden, man da vilde sige ham det.

Monrad blev genvalgt og Oppositionen vandt i det hele en stor Sejr, derunder Halvdelen af de københavnske Kredse. I sine Breve udtalte han, at »vel kan jeg ikke sætte noget Forslag igennem, men dog er min Nærværelse paa Rigsdagen ikke uden Betydning. Jeg har været en medvirkende Aarsag til, at Venstre har udsondret de radikale ateistiske Bestanddele og at der har dannet sig eller rettere, at der er i Færd med at danne sig et moderat Højre.« Hans Omgangskreds er i det daglige derhjemme »arrige Højremænd«, der ser skævt til ham, og han stillede sig igen med en vis Skadefryd, fordi han havde bemærket »den overvættede Glæde, der uvilkaarlig fremstraalede hos de Højremænd, hvem jeg meddelte, at jeg sandsynligvis ikke vilde stille mig ved det forestaaende Valg. Den var mig nemlig det stærkeste Bevis for, at min Nærværelse paa Rigsdagen dog ikke kunde være ganske betydningsløs... Min Visitats har én Tilsætning, der er mindre behagelig. Jeg kan tydeligt mærke, at Præsterne, der jo alle er ivrige Højremænd, ser skævt til min politiske Virksomhed og ønsker, at jeg ikke var Rigsdagsmand. Men heri maa de virkelig finde sig. Jeg er den, jeg er, og kan ikke fornægte min Fortid.«

Samlingen 1884—85 bragte en ny provisorisk Finanslov mere yderliggaaende end i den 1877, idet den medtog Bevillinger, som Folketinget havde nægtet, og som muliggjorde nogle af de af Regeringen ønskede Forsvarsforanstaltninger. Til Datteren udtalte Monrad: »Iøvrigt er jeg meget nedtrykt og bedrøvet over den nærværende politiske Tilstand. Grundloven er i Virkeligheden sprængt og vi er vendt tilbage til Absolutismen og saaledes ser jeg det Arbejde tilintetgjort, hvorpaa jeg begyndte for 45 Aar siden. Et saadant Syn kan man ikke have uden at føle sig nedtrykt. Saa tyer jeg til det faste Værn mod alle Livets Sorger og siger med et stille Suk: Ske din Vilje!«³⁾

³⁾ I Sammenhængen har det sin Interesse at læse, hvad A. D. Jørgensen skriver (Danske Magazin 1950, S. 16) i sin efterladte Dagbog:

Aaret 1885 blev ualmindelig bevæget i politisk Henseende.⁴⁾ Det skete fra Venstres Side gennem Oprettelsen af Riffelforeninger, Skattenægtelser og Massemøder, og fra Regeringens ved en Række Domfældelser for Majestætsfornærmelse og en provisorisk Lov med Forbud mod Indførsel af Vaaben uden Tilladelse. Venstres Fører Christen Berg blev idømt 6 Maaneders Fængsel paa sædvanlig Fangekost som formentlig Ophavsmand til et Optrin ved et større Møde i Holstebro, hvor to af hans Tilhængere med Magt havde fjernet Politimesteren fra Talerstolen, og 21. Oktober forøvedes af den 19-aarige Typograf Julius Rasmussen et iøvrigt lidet farligt Revolverattentat mod Estrup, hvorefter Regeringen udsatte Rigsdagens Møder til 18. December og i

»15. Januar var jeg første Gang sammen med Folketingets Formand (Christen) Berg Med Hensyn til Berg gjorde jeg samme Erfaring som andre, at han er en jævn og elskværdig Mand, bedre end sit Rygte. Der skulde intet særlig skarpt Blik til for at se det uciviliserede under Kjolen, men der er ikke noget, som svarer til al den Staahej, man har gjort med ham. Herre Gud, hvor fattigt er dog vort offentlige Liv! Hvor slet orienteret er han ikke med Hensyn til Forhold og Personligheder i de højere Regioner, og hvor uvidende er man ikke med Hensyn til ham og vor Almue! Og dette i et saa lille og tamt Samfund som vort. Det er kun forklarligt af den Tilskikkelse, som har ramt os i det usigelige tarvelige Kongehus.

Hvilken Gerning var her ikke at gøre, om nogen med politisk Forstand vilde træde til og føre alle de gode Kræfter sammen til en energisk Anstrengelse for at drage vort offentlige Liv op af Sumpen. Aldrig har jeg set det saa klart som nu, at det kunde gøres, at *nu* burde det gøres, nu har man paa begge Sider lært nok til at kunne bøje sig. — Gud holde sin Haand over os!«

⁴⁾ I et Brev til Datteren fortæller Monrad: »Igaar havde jeg Besøg af (den kendte falsterske Godsejer og fremragende Landmand Edward) Tesdorpf. Det er længe siden jeg har set ham. Efterat have pint mig en hel Time med sit uendelige stammende Vrøvl kom han da endelig frem med, hvad han vilde. Det gik ud paa intet mindre end at jeg skulde trække mig tilbage fra Politiken, da min politiske Virksomhed skadede min biskoppelige. Hvad synes du? Han sagde, at han talte paa fleres Vegne, men nævnte ikke deres Navne. Han overgav mig en Adresse, hvori den samme Tanke var udviklet, men under Adressen var heller ikke noget Navn. Jeg svarede ham, at hvis et større Antal af Præster eller Menigheder delte hans Anskuelse vilde jeg søge at entlediges som Biskop. Idag har jeg remitteret ham den anonyme Adresse. Hvad Sagen selv angaar, da tror jeg, at det er godt, at nogle af Kristendommens Forkyndere under den nærværende Kamp slutter sig til Venstre. Sluttede de sig alle til Højre, kunde Kristendommen let blive betragtet som en Højresag. Hvor maa dog ikke Tesdorpf have store Tanker om sig selv! Saa uforskammet kan kun en Tysker være.« Tesdorpf var født i Hamborg, men blev en Foregangsmand i dansk Landbrug.

Mellemtiden udstedte tre provisoriske Love om Oprettelse af et Gendarmeri, Forøgelse af Politiudgifter og Forandringer i Straffeloven. Derefter forelagde Estrup Forslag til et Grundlovstillæg, hvis Formaal var at komme ud over Uenighed mellem Tingene ved Hjælp af Lodtrækning.

Monrad fordømte Provisorierne og kritiserede skarpt Forslaget, som han kaldte en Lotterilov, og erklærede, at i Lovgivnings-spørgsmaal er et Nej stærkere end et Ja: »Naar der er to Afstemninger, den ene Ja og den anden Nej, saa er Nej altid det stærkeste, thi for at noget kan faa Lovskraft, for at en Bevilling kan gives, udfordres tre Ja, Regeringens, Landstingets og Folketingets, og et Nej fra én af Siderne gør, at Loven ikke kan komme i Stand, Bevillingen ikke gives.«

Den forelagte provisoriske Finanslov forkastedes af Folketinget, hvorefter en kongelig Resolution af 26. Januar 1886 gav Regeringen Bemyndigelse til fremdeles at afholde de løbende Statsudgifter. Monrad protesterede ogsaa mod denne af Grundloven ukendte Form for finansiel Bemyndigelse, da den ikke kan eller skal forelægges Rigsdagen til efterfølgende Vedtagelse. Den 30. Januar kom til Behandling i Folketinget et Forslag til Beslutning, hvorved Tinget nedlagde »Indsigelse mod det Forfatningsbrud«, der var foranlediget ved den kongelige Resolution, og »protesterede imod ethvert i Henhold dertil foretaget Skridt.« Monrad sluttede denne Dag sin Tale saaledes: »For mig staar det som om der ikke længere kan være Tvivl om, at Grundloven ligger knust og at en ny Absolutisme er indført. Paa den, der for 46 Aar siden begyndte at arbejde for den konstitutionelle Frihed, kan det ikke andet end gøre et dybt og smerteligt Indtryk at se den nuværende Tingenes Tilstand. Jeg tilstaar, at jeg priser dem lykkelige, hvis Øjne er lukkede inden de saa den Ødelæggelse, der er kommen over vor Frihed.«

Her ligger den store Modsætning mellem ham og de National-liberale, der som Helhed svigtede den almindelige Valgret, da den ikke længere virkede efter deres Forudsætninger og Hensigt. For Monrad stod den som en lige stor og hellig Meneskerettighed, da Folkets brede Lag ved dens Hjælp gik egne Veje og løftedes til dybere Selvforstaaelse gennem en Udvikling, der brød andre Baner i Samfundslivet. For ham var den almindelige Valgret ogsaa rigtig selv om den gik imod hans egne Standsinteresser.

Endnu enkelte Gange havde Monrad Ordet for kortere Udtalelser. Hans sidste Handling i Rigsdagen var at stemme for Protesten imod den nævnte kongelige Resolution ligesom han

havde sluttet sig til Tingets Indsigelse mod Bergs Fængsling. Han udtalte ved den Lejlighed, at det Berg var dømt for kunde ogsaa være hændt for ham selv. Paa Baggrund af Tidens politiske Mørke lyser som et vejledende og funklende Fyr hans tidligere citerede to smukke og vægtige Artikler i Middelfart Avis 6. og 7. Marts samme Aar om Kristendom og Politik.

Nogen Tid efter Rigsdagens Slutning blev Monrad syg — det var hans gamle Hjerteonde — og skønt han til en vis Grad kom sig igen fraraadede hans Læge ham at rejse til København om Efteraaret. Han nedlagde da i August sit Mandat og meddelte gennem Middelfart Avis sine Vælgere, hvad han derom havde tilskrevet Indenrigsministeriet. Han tilføjede: »Idet jeg beklager, at jeg herved kommer til at volde mine Vælgere Ulejlighed med et nyt Valg, saa maa jeg dertil føje en hjertelig og dybtfølt Tak for den mig viste Tillid. Desværre nødes jeg til at tilføje, at jeg aldeles ikke har kunnet udrette noget til Gavn for Fædrelandet og dets Frihed.«

Overfor dette har P. Vedel med Rette gjort gældende, at Monrads Deltagelse i disse fire Rigsdagssamlinger havde en ikke ringe Betydning: »Den tjente til at hæve Forhandlingernes intellektuelle Niveau, og Debatteerne mellem ham og (Grev Ludvig) Holstein paa den ene Side og Estrup og (Justitsminister J.) Nellesmann paa den anden vil altid bevare en fremragende Plads i vor parlamentariske Historie. Det var dernæst en meget stor Fordel for Oppositionen, at den sidste af Martsministrene, Forfatteren af Grundloven og den Mand, der havde øvet den største Indflydelse paa vor indre Udvikling fra (18)54 til 63, i det store konstitutionelle Spørgsmaal væsentlig sluttede sig til Venstre. Og hans Skarpsindighed, Klarhed og gennearbejdede Opfattelse af det konstitutionelle System og af Grundlovens Aand og Bestemmelser gjorde ham til den daværende Regerings farligste Modstander i Diskussionen.«

Det er oplivende at gennemblæse Monrads Taler i Rigsdagstidende. Han forbavser ved sit indgaaende Kendskab baade til Statsstyrelsens forskellige Grene og det praktiske og det daglige Livs mangfoldige Omraader hos alle Samfundsklasser. Og han raader over en Rigdom af Erindringer, Billeder og Lignelser, der virker saare tiltrækkende hvad enten han opruller dem med vemodblandet Lune eller i spydig Harme. Flere af Monrads Taler fra disse Aars Rigsdagssamlinger er betydelige parlamentariske Ydelser. De udmærker sig ogsaa ved en tiltalende Begrænsning i Modsætning til den noget udflydende Vidtløftighed

i en Tale af Berg, der fylder 35, og en af Holstein, der tager ikke mindre end 42 Spalter.

Monrads Mandatnedlæggelse udløste meget forskelligartede Følelser i Offentligheden, men hvad man end havde ventet af hans Genindtræden paa Rigsdagen maatte det i alt Fald erkendes, at han holdt sit Løfte fra Valgtribunen i Middelfart om at blive sin Fortid tro og uden Bihensigter og Personsanseelse følge sin sin Overbevisning.

Men i sine mislykkede Bestræbelser for at opnaa en Fædrelandets Vaabenhvile under den indre Folkestrid hæver han sig op af sit fornyede Nederlag som den ejendommeligste Skikkelse fra Firsernes politiske Brydninger. Der er noget tragisk storlaaet over denne ensomme Høvding, som storsynet og storsindet forgæves løfter sin manende Røst og søger at ende den bitre Broderstrid ved at samle alle i fælles opbyggende Arbejde for Fædrelandet. Det er Provisorietidens smukkeste Billede.

Disse Aars oplussende politiske Virksomhed svækkede ikke hans oldkirkelige Studier og han drog sig det endogsaa til Nytte. I Artiklerne i Middelfart Avis hedder det: »Naar man har arbejdet anstrengt gennem en Række Aar, saa kan man trænge til nogle Baderejser. Rejsen ind til Rigsdagen er for mig en Baderejse. Og saa, ja saa ligger Kongens Bibliotek tæt ved Rigsdagens Lokale.« Disse gamle Kirkefædre, som han granskede saa ivrigt, drog ham med en ganske særlig Magt og gav ham en ny berigende Følelse af Tidernes Sammenhæng og Menneskeandens Uforanderlighed under alle Tidehverv. »Hvad der har holdt det aandelige Liv oppe hos mig er mit teologiske Studium,« skrev han til Datteren. »Hvis jeg maatte beholde den Livskraft, som jeg nu har, antager jeg, at jeg i Løbet af en 7 Aar vil kunne blive færdig med de teologiske Arbejder, som jeg har forberedt.« Og fra Monrads Haand udgik endnu to store Værker, der hvert for sig var en Videreførelse af et af hans to tidligere Arbejder.

Det første kom 1883 under Titlen »Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther« og er — som Monrad selv siger i Forordet — egentlig den anden Udgave af »Tro, Daab, Gerning, Tilgivelse«, men den er svulmet vældig op ved en næsten helt overvældende Samling af Citater og Udsagn, idet Monrad ligefrem ikke nænnede at stryge nogle af dem. »Naar jeg betragter Guds Stjernehimme!,« sagde han i Dansk Kirketidende til Forklaring, »da falder det mig ikke ind at sige, at der gerne kunde være færre Stjerner. Og naar jeg saa disse Sandhedslys, der straaede paa Kirkens Himmel ned gennem alle Aarhundreder, da kunde jeg ej føre det over mit Sind at slukke noget af dem.«

Ligesaa smukt udtrykker han sig i Bogens Indledning: »Hvert Nu staar Solen op, hvert Nu gaar den ned. Men Menneskene er Dagens Børn og deres Opstaaen og Gaaen til Hvile retter sig vel ikke nøje efter, men staar dog i Forbindelse med Solens Opstaaen og Nedgaaen, og vi kan derfor antage, at hvert Nu rejser utallige Mennesker sig fra Lejet og hvert Nu søger de Søvnens Hvile. Men hver Aften og hver Morgen beder hver Kristen sit Fadervor. Saa har det været i de ældste Tider og saa vil det vedblive at være indtil Dagenes Ende. Fadervor forstummer aldrig. Hvert Nu løfter det sig fra utallige Mennesker op til Himlen. Det følger Solens Gang omkring Jorden og saa sandt Solen indtil den yderste Dag ej skal standse sin Vandring, saa sandt skal det intet Øjeblik forstumme, men lyde evigt, uafbrudt. Den Bøn, som Menneskenes Søn lærte Menneskene, er det evigt tonende Ord. Nævn mig et andet Ord, der saaledes aldrig forstummer! Og Fadervor er Kristenhedens store fælles Ejendom. I mange andre Henseender er Menneskenes Tankegang og Tale forskellig, men naar Sjælene skal løftes op til Gud, saa har de alle den samme Tankegang og den samme Tale og Fadervor gør dem alle lige og slutter sammen i Bønnens Enhed alle Kristne, der bor paa Jordens vide Kreds. Hver Dag slynger Fadervor Broderbaandet om dem alle. Kongen og Tiggeren, Barnet og Oldingen, den syge og den sunde, den rige og den fattige, den glade og den bedrøvede, den over Synden sukkende og den over Naaden jublende, alle har de den samme Bøn: »Vor Fader, du som er i Himlen«. Det er ikke hele Fadervor, men kun den femte Bøn, der skal være Genstand for vor Betragtning og navnlig dens sidste Del: Som og vi forlader vore Skyldnere. Disse Ord er ikke en Bøn, men en Fortælling om, hvad vi gør. De betegner, hvorledes det skal se ud i vor Sjæl for at vi kan kalde Gud vor Fader.« Senere i Bogen siger han: »Slægter dør og Slægter fødes, Folk forsvinder og andre Folk træder frem paa Verdens Skueplads, men disse Sandheder bliver evigt de samme. Stil dig hen ved Havet og betragt Bølgerne. De hæver sig, synker, hæver sig atter. Der er lutter Liv og Bevægelse og dog bliver Havets Udseende uforandret det samme under al denne Bevægelse. Saaledes bliver disse Sandheder de samme under Slægternes evige Vekslen. Stundom kan vel en enkelt Bølge hæve sig lidt højere og synke lidt dybere, men Havets Udseende bliver i alt væsentligt det samme. Saaledes kan der ogsaa i Tilegnelsen og Fremstillingen af disse Sandheder være en Forskel, men hovedsagelig bliver dog Sandheden den samme . . . Du vinder den Forvisning, at der er noget, der var saaledes, da Kristendommen fødtes, som det vil

vedblive at være gennem alle Tidens Veksel indtil Dagens Ende. Dette noget er en af den hellige almindelige Kirkes evige Sandheder. Og naar saa Tidens Aand, Aandigheden, kommer med sine mange sindrige Indfald om de evige Sandheder, saa er du væbnet til at modstaa disse Indfalds fordærlige Indflydelse.«

Monrad har et interessant Afsnit om den romerske Filosof Seneca, der levede samtidig med Kristus, idet han vilde undersøge, hvordan den Jordbund var, hvorpaa Fadervor skulde gro. Han finder en alvorlig Beredelse for den femte Bøns anden Del i Senecas Krav til den vise Sjæl om at løfte sig saa højt over Livets Tilfældigheder og Fornærmelser, at han aldeles ikke saares af dem saa lidt som Himlen saares af Pilen, der sendes imod den. Man undres noget over, at Monrad i sine Undersøgelser af, hvorledes den femte Bøn stiller sig til Hedenskabet, ikke ogsaa foretager en Bedømmelse af de to andre store Stoikere Epiktet og Kejser Marcus Aurelius. Efter en Vurdering af Jødedommen mener Monrad, at denne forbereder den femte Bøns første Halvdel, fordi Jøderne ved at tro paa Guds Retfærdighed, men ikke paa Gengældelse efter Døden, af deres Modgang og Lidelser blev drevet til større Selverkendelse og Syndsbevidsthed. Gennem sine Undersøgelser af de mange Aarhundreders utallige Vidnesbyrd finder Monrad sin Opfattelse fuldt bestyrket, at den femte Bøns anden Halvdel er en absolut Betingelse for at blive hønhørt i den første. »Det gaar virkelig ikke an at sparke til Grammatikken for at befri sig for den Ulejlighed at etferkomme Herrens Bud«, udbryder han.

Det andet store Værk »Et Bidrag til den apostoliske Trosbekendelses Historie« udkom 1886 som en Fortsættelse af Bogen om Valla og Monrad fastholder — bekræftet for ham gennem alle Tidens Udsagn — sin Modstand mod den grundtvigske Opfattelse af Trosbekendelsen: »Intetsteds har den apostoliske Trosbekendelse spillet en saa stor Rolle som i vort Fædreland og den Opfattelse af dens Oprindelse, som her har gjort sig gældende, er enestaaende og er i Strid med den alle andre Steder herskende Anskuelse. Den skal være et Ord af Jesu egen Mund, Jesus skal selv have overleveret den, formuleret i dens nuværende Skikkelse, til Apostlene. Denne Lære er aldrig før hørt i Kirken, den er noget aldeles nyt. Alene dette maa være tilstrækkeligt til at godtgøre Lærens Urigtighed. Der er her Tale om en stor historisk Kendsgerning. En saadan kan ikke have fundet Sted uden at have efterladt sig Spor i Kirkens Historie, men det er forgæves, at man vil forsøge at paavise et saadant. Vi skal alt-saa her have en ny Aabenbarelse, der enten har været skjult for

alle Fortidens hellige Mænd eller er ladet uomtalt af dem uagtet de kendte den. Dette er utroligt.« En enkelt Udtalelse af Monrad om Tilstanden i Dødsriget skal anføres: »Saare langt fra de Gamles Forestillinger var den moderne protestantiske Skærsild, hvorved Sjælene fra Døden til Dommedag udelukkes fra Verden og overgives til Uvirksomhed og Selvbetragtning. Sæt dig blot i 24 Timer hen paa et mørkt Sted og overgiv dig til Selvbetragtning og var du end Jordens største, mest kundskabsrige Tænkere, saa vilde du indrømme, at en saadan Tilstand er en Skærsild. Tænk saa paa de uvidende enfoldige Mennesker! Tænk paa de spæde Børn! . . . Intet laa fjernere fra de Gamles Anskuelse end den Forestilling, at Mellemtilstanden skulde være uvirksom. Ogsaa efter Menneskets Hensoven virkede Sjælen kraftigt paa Jorden. De døde bad de for de levende og de levende for de døde. Bønnen var den Jakobsstige, der forbandt Himlens og Jordens Beboere.«

Hans store religiøse Forskningsarbejde brød dog ikke egentlig nye Baner, skønt han maaske oprindeligt havde tænkt det. Da en af Døtrene engang talte til ham om Originaliteten i hans Bøger udbrød han: »Originalt! Ja, engang troede jeg, at jeg havde gjort en stor videnskabelig Opdagelse, men saa fandt jeg, at min formentlige Opdagelse allerede var gjort af en af Kirkefædrene for mange Hundrede Aar siden.«

LIVSAFSLUTNING

Monrads Livsafslutning stundede til og han forstod det selv. Flugten var forbi og den store Albatros maatte for stedse sænke sine Vinger. Aanden var lige kraftig, men Legemet svigtede efterhaanden ret stærkt paa afgørende Maade, Hjertet var for svagt, og Kræfterne til Gerningen svandt. Denne forudfødte Følelse af en snarlig Bortgang kommer atter og atter frem i hans Breve fra de allersidste Leveaar: »Det er jo i Naturens Orden, at Skrøbeligheder indfinder sig, naar man er over 70. Det er naturligt, at Madlysten og den uvilkaarlige Livsfølelse, som Englænderne kalder animal spirits, taber sig. Naar Gud kun vilde give mig den Naade, at Aandskraften maatte staa sejrrig over al Skrøbelighed! At være glad, være glad i det store Haab, det er den store Opgave. Gid jeg maatte kunne løse den og lære den stille, klare, glade Taalmodighed. Jeg trænger til en Opdragelse, Opdragelsen gennem Lidelser. Den har jeg hidtil savnet. Nu lader det til, at den vil indfinde sig... Det er min Bøn til Gud, at han, naar han tager Arbejdskraften, ogsaa vil tage Livet, thi jeg haaber jo at komme til ham og med Spænding imødeser jeg, hvorledes den Tilværelse vil være, som vi kun kender ved Billeder hentet fra Sanserverdenen... Jeg selv befinder mig ilde. Det er som jeg smuldrede hen. Det er Affældigheden og i den maa man jo finde sig, naar man er 74½ Aar.«¹⁾

1) Der findes blandt Monrads Breve i det kongelige Bibliotek omtalt en lille ejendommelig Affære, der aabenbart har sit Udspring i hans Overvejelser om Livsudgangen. Han skrev 15. Januar 1883 til Biskop Martensen: »Da det er blevet mig sagt, at de Ord, hvormed jeg omtalte Deres Excellence Nytaarsdag i Helligaandskirken, er blevet angrebet i et københavnsk Blad, saa haaber jeg, at De ikke tager mig ilde op, at jeg meddeler Dem en Afskrift af de Ord det var min Agt at sige. At de Ord, jeg sagde, svarer til, hvad der var min Agt at sige, fremgaar af Kultusministerens tilhørende Erklæring.« Monrads vedlagte Udkast lyder: »Din Naade være over dette Stifts Biskop! Du styrke og bevare denne store begavede Aands Kraft! Gid hans Alderdomsdage maa ligne en dejlig Aftenrøde!« Kultusminister J. F. Scavenius har tilføjet: »Undertegnede, der var tilstede i Helligaandskirken Nytaarsdag, da Biskop Monrad prædikede, erklærer herved, at Biskop Monrads Bøn for Biskop Martensen væsentligen lød som ovenanført og — i hvert Fald — gjorde det samme Indtryk paa mig som anførte Ord nu jeg læser dem.«

Hans Ønske om sjælelig Klarhed og Styrke til det sidste blev opfyldt og han levede sig med fuld Bevidsthed ind i Forestillingen om sit nære Endeligt. Hans helt fra Ungdommen stadigt levende Tanke om en mystisk Paavirkning mellem dybt forbundne Sjæle trods Adskillelse i Tid og Rum overførte han ogsaa for sit eget Vedkommende til Livet efter Døden uagtet det blev til Forargelse for adskillige. Pastor Otto Møller i Gylling anker i et Brev af 25. September 1885 til den senere Biskop Thomas Skat Rørdam overlegent over Monrads »Kæphest om de hensovedes Forhold til de her levende. Han holdt sidste 2den Juledag en Prædiken om samme Emne i Helligaandskirken, hvor det hele væsentlig gik ud paa at vise, hvor naturligt det var, at de hensovede fulgte med i, hvorledes det gik deres efterladte her paa Jorden og bad for dem samt at vi stadig maatte have denne deres Forbøn i Tanker. Og han sagde endog til Slutning: Der- som nogen af de Kristne dengang eller nogen Kristen nu vil bede en Mand som Stefan efter hans Død saaledes: bed for mig! saa vilde jeg ikke have noget at sige derimod. Og andet mere Galimatias af samme Tønde. Dette har han jo ogsaa faaet Lejlighed til at slaa paa i denne Bog, skønt han jo ikke gaar saa vidt i sine Udtalelser.«²⁾)

Trods Monrads tiltagende fysiske Skrøbelighed gav hans aandelige Evne sig et saare smukt Udtryk i det store Digt »Hvor fandt du Lykken?«, som han skrev i sit sidste Livsaar under Mærket: En Afdød — og først efter hans Død blev det 1887 offentliggjort i det skandinaviske Tidsskrift »Norden«, der udkom under Redaktion af den norske Litteraturhistoriker Henrik Jæger, den svenske Forfatter Gustaf af Geijerstam og den danske Kritiker Vilhelm Møller. I Besvarelsen af fire Spørgsmaal forkynder Monrad sit Livsudbytte:

Hvor fandt du Lykken?
Sig, hvor fandt du den?

Jeg søgte Lykken i det høje
og jeg den søgte i det dybe,
i alt, hvad der kom mig for Øje,
i Ærens Glans, i Magtens Møje,
i Ønsker, der paa Jorden krybe,
i Tanker, der mod Himlen flyve,
i Haandens Slæb, i Aandens Slid.

²⁾ Hemming Skat Rørdam: Otto Møller og Skat Rørdam, en Brevveksling. II, S. 102.

D. G. Monrads Gravsted paa Nykøbing F. Kirkegaard

I Taarer og i lystigt Vid,
 i Hjemmet og i fjerne Lande,
 paa Verdenshavets store Vande,
 i gamle Skove, stille, øde,
 hvor Slag af Øksen aldrig løde,
 i Verdenslivets travle Vrimmel
 og i den stjerneklare Himmel.

Hos Fattigfolk i lave Stuer
 og under Slottets hvalte Buer,
 i Lysets Glans, i Mulmets Øde,
 hos levende og hos de døde,
 men Livets Lykke fandt jeg ene
 i Sjælens Glæde.

Hvor fandt du Sjælens Glæde?
 Sig, hvor fandt du den?

Jeg søgte Glæden i det høje
 og jeg den søgte i det dybe,
 i alt, hvad der kom mig for Øje,
 i Ærens Glans, i Magtens Møje,
 i Ønsker, der paa Jorden krybe,
 i Tanker, der mod Himlen flyve,
 i Haandens Slæb, i Aandens Slid.

I Taarer og i lystigt Vid,
 i Hjemmet og i fjerne Lande,
 paa Verdenshavets store Vande,
 i gamle Skove, stille, øde,
 hvor Slag af Øksen aldrig løde,
 i Verdenslivets travle Vrimmel
 og i den stjerneklare Himmel.

Hos Fattigfolk i lave Stuer
 og under Slottets hvalte Buer,
 i Lysets Glans, i Mulmets Øde,
 hos levende og hos de døde,
 men Sjælens Glæde fandt jeg ene
 i Kærligheden.

Hvor fandt du Kærligheden?
 Sig, hvor fandt du den?

Af Kærlighed jeg Spor fandt mange Steder,
 thi Livet gennemlysnes af dens Glæder,
 Først saa jeg den i Moders milde Øje,
 da Sygelejets Kval jeg maatte døje.
 Saa saa jeg den i hendes Graad, den stille,
 da tvungen hun ved mig sig maatte skille.
 Kun otte Aar! Da reves bort jeg arme
 fra Moderkærlighedens ømme Varme.

Af Kærlighed jeg Spor fandt mange Steder,
 som Livets Lys i Mulmet Lys den spreder.
 Nej, aldrig vil jeg hende kunde glemme,
 hvis Røst var klangfuld som min Moders Stemme.
 Og Kærlighed jeg fandt hos mange Venner
 og blandt de mange nogle faa jeg kender,
 hvis Venskab holdt i Regn og Solskinsdage,
 hvis Minder lysende forbi mig drage.

Af Kærlighed jeg Spor fandt mange Steder,
 thi den er Livet selv, om Liv den freder.
 Hos dig jeg fandt den, du min Sjæls Veninde,
 min ømme Ungdomsbrud, du ædle Kvinde!
 Du lille Fugl, der ofte maatte bygge
 din Rede om, men der var Fred og Hygge
 bag Markens Tue og paa Klippens Tinde,
 velsignet være du, dit dyre Minde!

Af Kærlighed jeg Spor fandt mange Steder,
 hver Livets Glæde den jo dig bereder.
 Fra mine Børn den straaler mig i Møde
 og skænker mig en liflig Aftenrøde.
 De hvisker til mig, hvad der Hjertet tynger,
 i deres Glæde Sjælen sig forynger,
 og spredtes de saa vide over Jorden
 vor Kærlighed dog ikke spredt er vorden.

Af Kærlighed jeg Spor fandt mange Steder,
 som Livets Væld den føder Livets Glæder,
 men hvad jeg fandt var ikkun brudte Straaler,
 det visner hen, ej Dødens Pust det taaler.
 Den fulde Sandhed skal du faa at vide:
 Jeg maatte selv i Kærligheden stride,
 i Lysets Glans sig blandede Mulmets Øde
 og hver en Glæde maatte Smerter føde,
 en Dødens Nat sig over Livet hvælved,
 i Glædens Øje selv en Taare skælved.
 Ja, Synd og Død al Sjæleglæde plette,
 selv paa vor Kærlighed de Stemplet sætte,
 og naar vi saa kun Mindet har tilbage
 da gnaver Døden fort paa Mindets Dage.
 Hver Dag, der gaar, det lyse Minde blegner
 og hen i Glemsels mørke Mulm det segner.
 Først uafbrudt det lever i vort Indre,
 i Sorgens Nat det skal jo evigt tindre,
 saa Timer, Dage, Uger selv forsvinde
 og ej det Rum i Tanken kunde finde.
 Saa hviler ogsaa det i sorte Kiste,
 ak, ogsaa det vi næsten helt forliste,
 det sænkes i en Grav, vi Graven pryde,
 og nu og da vi *der* vor Fortid nyde.
 Af Kærlighed jeg Spor fandt mange Steder,
 men brudte Straaler lysned i dens Glæder.

Men selve Kærligheden,
sig, hvor fandt du den?

Kun ét Sted fandt jeg selve Kærligheden
og der jeg Lykken fandt og Sjæleglæden:

Hos ham den høje, ham den milde,
den underfulde, vise, stærke,
ham, Fredens Fyrste, ham den stille,
hvis Kors er Livets Sejrsmærke.

Hos ham er selve Kærligheden,
ej kun et Lys af brudte Straaler,
derfor dens Følgesvend er Glæden,
som kolde Pust fra Døden taaler.

Han lever og ej blot i Mindet —
jeg føler jo han er tilstede,
og med sin Kraft han fylder Sindet
og tager i mit Hjerte Sæde.

Han, Livets Væld, i Sjælen sender
en dobbelt Strøm af Kærligheden.
Den ene sig til Lyset vender,
til Faderen, til Himmelglæden.

Thi hvis du kender lidt til Bønnen
og hvis dit Sind er helbefaret
paa Kærlighedens Dyb hos Sønnen,
da er Guds Sind dig aabenbaret.

Den anden sig til alle breder,
som Herren i sit Billed skabte,
om den forladte ømt den freder
og finder Vej til den fortabte.

Saa bliver af dens Glans omstraalet
alt, hvad jeg elsker her paa Jorden.
Jeg kender Vejen, kender Maalet,
den mørke Død mig lys er vorden.

Saa er da Glæden Lykkens Moder
og fødes selv af Kærligheden,
fra denne strømmer alle Floder,
som gør os Verden til et Eden.

Men Kærlighedens Væld jeg finder
hos ham, der kom og for os døde.
Med Livets Vande Kilden rinder,
vor Død er nu en Morgenrøde.

Saa øm er han, at han mig sendte
 til Alders Trøst et trofast Kvindehjerter,
 ned knæler vi for ham, thi ham vi kendte
 som Livets Væld i Glæde og i Smerte.

I Kærlighed til ham vi fandt hinanden
 og derfor om vor Kærlighed han freder.
 Selv Døden er for os ej Afgrundsranden,
 men Dæmringen, der evigt Lys bereder.

Det dæmrer, ja, du skal mit Øje lukke,
 men lyt og hør — vor Gud vil sig forbarme —
 min Tak til ham i Sjælens sidste Sukke
 for hvad i dig han skænkede mig arme!

Digtet er rent lyrisk med sin dybe Følelse, farverige Fantasi og delvis fine Formsans betydeligere end hans Ungdomsdigte og vidner for saa vidt ogsaa paa dette Omraade om en sproglig Udvikling, hvor han i den Retning dog ikke hæver sig over det gennemsnitlige og poetisk almindelige. Derimod blev han — som før paapeget — i den bundne Stil en Prosaens Mester paa Linie med Søren Kierkegaard og A. D. Jørgensen. Disse tre vidt forskellige Stilister ejer hver paa sin Maade Modersmaalets ypperste Sprogtone i det forløbte Aarhundrede og navnlig er Monrads af ganske særlig Art og i sin Ejendommelighed uden Jævnbyrdighed fra nogen Side. Der er i nærværende Fremstilling givet saa omfattende Prøver paa hans karakteristiske Udtryksmaade, at Læserne forlængst er under dens Virkning. Uden Sidestykke er det særegne Sammenspil, hvori hans to Personlighedsgrundretninger skaber den mægtige og mest ophøjede Patos i stadig Veksling med en individuel Form for Ironi, der er ukendt hos nogen anden dansk Skribent, og han evner at blande det pædagogiske og det ironiske Drag paa helt sammenligningsløse Maade — f. Eks. hans Ord om Islænderne :»Vi føler en vis Ærbødighed for Islænderne. Vi anerkender, at nordisk Sprog og Natur er af dem bevaret i den reneste og mest uforfalskede Skikkelse. Det er som om vore Tipoldefædre levede i dem. Derfra hidrører vor uvilkaarlige Ærefrygt. Vi beder dem derfor indstændig om ikke at gøre alt for vilde Spring. Det er saa underligt at se sin Tipoldefader staa paa Hovedet.« Nærværende Bogs mangfoldige Citater viser, hvorledes hans Ords magtfulde Klangfarve ejer en folkelig Tone af en iboende mystisk Alvor, som fødes i hans Sjæls Dybder og øver en næsten magisk Indflydelse. Det samme gælder forøvrigt hans Tale, hvor den betagende Virkning — som før begrundet — ikke stammer fra hans Stemmeklang, der langt-

fra var vellydende i almindelig Betydning, men udelukkende udspringer af disse indre Kilder i hans sproglige Mesterskab, og dets ganske uforlignelige Præg ses i hans polemiske Tvekamp med saa fremragende Skribenter som Georg Brandes og J. P. Jakobsen, hvor Monrad ubetinget hævder sin Overlegenhed i Udtrykket, og hans to Modstandere føler sig tydeligvis uvilkaarligt imponerede.³⁾

Monrad døde 28. Marts 1887. Hos P. Vedel findes en udførlig Skildring af hans sidste Dage. Den er skrevet af den yngste Datter, som næppe har forstaaet de dybeste Drag i sin Faders mærkelige Sjæleliv og derfor — som naturligt for hende — givet sin hele Fremstilling en fuldt idyllisk Tone uden at tænke paa nogen mulig underliggende Disharmoni. Det fremgaar af et andet Træk hun meddeler. Hun kom ind til ham en Morgen nogen Tid før og hans Ansigt straaede af Glæde, fortæller hun, da han sagde: »I Nat har jeg gennemgaaet Rækken af alle dem, som jeg mindes har forset sig imod mig, og jeg har kunnet forvise mig om, at jeg har tilgivet dem af mit fulde Hjerte, saa nu kan jeg trygt stole paa, at min Synd ogsaa vil blive mig forladt.« Den simpleste psykologiske Eftertanke vil forstaa, at for ham var netop denne ydre tilkæmpede Fryd kun Udtryk for den voldsomste Sjælekamp, der aldrig ophørte i Sindets dybe Grunde. For Monrad var og blev Troen ingensinde Fred og Hvile i hendes Hyrdestil, men en langt dybere virkende Hengivelseskamp, der vedblev ind i selve Døden.⁴⁾

Datteren beretter: »Naar jeg tænker paa den sidste Tid min Fader levede, saa hviler der en forunderlig Fred og Harmoni over den. Den 20. Marts var en Søndag. Jeg gik i Kirke, mens min Stedmoder blev hjemme for at se (Lægen) Dr. Struckmann. Da jeg kom hjem var hun meget betaget dels af, hvad Doktoren havde sagt, men endnu mere af den Maade, hvorpaa Fader havde

³⁾ Det vil være en Opgave for de til saadanne Udgivelser bestemte Selskaber at udsende et Udvalg af Monrads Ungdomsværker og senere Arbejder, hans Artikler, Taler og Breve.

⁴⁾ Følgende kan tjene til en Slags Illustration:

Der havde i et københavnsk Dagblad staaet en meget fjendtlig Artikel mod Christen Berg. Dagen efter kom Monrad op til ham og spurgte: »Hvordan har De sovet sidste Nat?« »Godt,« lød Svaret. »Har De da ikke læst —« og Monrad nævnte den paagældende Artikel. »Jo, men jeg har altid saa langt jeg kan huske tilbage hver Aften kunnet bede: Forlad os vor Skyld som vi ogsaa forlader vore Skyldnere.« »Saa er De en lykkelig Mand,« svarede Monrad. »Det er den Bøn, som jeg har haft vanskeligst ved at bede.«

taget det. Fader spurgte hende: »Hvad sagde Doktoren om mig?« »Han sagde, at Kræfterne tog af, Pulsen var svagere og at der næppe var længe igen.« Saa straaledede Faders Ansigt af Glæde og han udbrød: »At tænke sig, at jeg snart skal se min Frelser, og han vil ikke forskyde mig, for jeg har elsket ham.« Derpaa talte han saa smukt om Livet efter dette, om hvordan vi ikke kunde danne os nogen Forestilling om det og om Glæden ved at være hos Frelseren. Da han gik forbi Moders Billede sagde han: »Kan du se, hvor hun ser glad ud ved snart at skulle se mig.« Det var som om Glæden gav Faders svage Legeme Kræfter, han pakkede sine Manuskripter sammen og sendte dem eller gav Besked om at sende dem til (Thomas) Skat Rørdam. Min Broder Viggo var hos os den Søndag. Om Eftermiddagen sagde Fader pludselig: »Hør, Emmy, jeg forstod paa dig, at Struckmann mente jeg skulle dø i Dag.« Vi blev saa underlig tilmode og sagde, at det var ikke Mening og at Fader dog nok vilde tøvte lidt endnu hos os. Det var ham en Skuffelse, men sagde saa efter at have set meget bedrøvet ud: »Ja, jeg lever nu ikke denne Maaned ud,« og til min Broder, der sagde Farvel om Aftenen, sagde han: »Ja, jeg ser dig jo næppe mere, min Dreng.« Ugen bragte nu snarere en vis Fremgang. Om Lørdagen kunde han endog tage Bad. Søndagen bragte min Broder over og Søndag Eftermiddag kom der, Telegram tror jeg, om at Emmys Moder laa for Døden. Hele Vinteren havde hun været forhindret i at komme over til hende, nu vilde hun dog saa gerne se hende endnu en Gang. Mandag Morgen skulde saa min Stedmoder og min Broder tage bort. Emmy var lidt skuffet over, at Fader tog de sørgelige Efterretninger om Fru Tutein saa roligt. Han stod jo selv i Døren og længtes blot efter at slippe ud. Det var vist hele Tiden i hans Tanker. Da jeg bragte ham hans Eftermiddagste sagde han: »Ja, Karen, nu skal jeg snart paa en lang Rejse.« Han sagde ogsaa til mig: »Emmys Moder maa jo være meget syg, da hun rejser.« Til Aftensangen valgte jeg hans Yndlingssang: Bryd frem mit Hjertes Trang at lindre. Jeg mærkede, at hans Stemme var underlig brudt, da han bad Fadervor og sagde Trosbekendelsen, men da han lyste Velsignelsen over os var det borte og Stemmen havde sin fulde Kraft. Det var med et uroligt Hjerte, at jeg den Aften gik til Ro. Jeg frygtede for ikke at passe Fader godt nok og jeg var bange han vilde savne sin trofaste Hustru. Klokken 7½ næste Morgen kom jeg ind i Sovekammeret for at hjælpe lidt med Paaklædningen. Fader spurgte om jeg kendte saadanne stærke Smerter i Hjertet. Klokken 8 drak vi Te sammen. Elisa Constantin-Hansen var hos os,

saa vi var tre. Saa gik Fader ind i sin Stue og lagde sig paa Sofaen, træt efter Paaklædningen. Vi talte om Emmy, om hvor langt hun var kommen o. s. v. En Time efter kom jeg ind med Faders Medicin. Da sad han i sin Stol, jeg blev straks bange, for han trak Vejret saa tungt. Fik sendt Bud efter Lægen. Jeg tror ikke han kendte mig og et Par Minutter efter drog han det sidste Suk. Paa den ene Side laa hans Pibe, paa den anden det nye Testamente. Døden var kommet let og Faders Ønske om at dø i Bispegaarden var opfyldt. Det blev en god velsignet Slutning paa et virksomt Liv. Vi syntes alle, at vi havde oplevet det vidunderlige, et Menneske, som kunde glæde sig til at gaa gennem den mørke Port. Det var Frelserens Magt. Jeg gruede til min Stedmoders Hjemkomst, men hun var fuldt forberedt, da hun rejste. Fader havde sagt til hende: »Nu maa du ikke blive vred paa mig, hvis jeg lister af, mens du er borte.« Han bad hende ogsaa huske paa Folkevisen: Hver Gang du dig fryder og er i Hu saa glad, da er min Kiste forinden som rødeste Rosenblad o. s. v.«

Ved Monrads Død skrev »Dagbladet«: »Denne mærkelige Drømmer, der holdt af at betjene sig af Profeternes Sprog, men som ogsaa ofte var uudgrundelig som disse, var en af de højst begavede Aander Danmark har frembragt. Var han bleven født i en af Europas store Stater var han sikkert bleven bekendt vidt omkring, men nu gik det ham som hin Mand fra Belbina, der, da han misundte Themistokles efter Slaget ved Salamis, fik det Svar, at man for at udrette noget overordentligt ikke alene maatte have Geni, men ogsaa være født i Athen.« Dagen før Begravelsen udtalte den radikale Politiker V. Hørup i Nykøbing Falsters liberale Forening: »Han var oven over Mændene fra sin Aargang og han var aldrig ganske som de andre. En vidtspændende Natur: Præst og frisindet, en Sværmer og en praktisk Arbejdskraft som faa, Poeten blandt Politikerne, en pønsende Aand, en ensom Mand og dog en Verdensmand med en sikker Gang blandt Menneskene, i alt, hvad han skrev og talte, fuld af Personlighed og Stemning, en Mester i de Overgange mellem Alvor og Skælmeri, som det danske Folk har saa let ved at følge . . . Over alle den Tids Mænd rager et Hoved frem . . . Monrads. Lad os glæde os over, at der endnu gror saa store Træer i de danske Skove.«

Den 6. April blev Monrad jordfæstet fra Nykøbing Kirke under stor Højtidelighed og med Deltagelse fra hele Landet og alle Samfundsklasser.

Først talte Sognepræst H. I. Haar, der fremhævede det symbolske for Monrad i de Ord han engang skrev under sit Billede:

»At leve er at udvikle sine Kræfter og Kræfterne udvikles kun ved Arbejde.«

Den næste Taler var Stiftsprovst Fr. Helveg, som understregede, at her afsluttedes et Levnedsløb, der selv udenfor vore Grænser skal lede om sin Lige. Det strakte sig til de tre store Kredse, som paa det nærmeste ompænder hele Menneskelivet: Videnskaben, Politiken, Kirken — ja, han stod endog ikke mange Skridt fra Kunstens Rige. Lykkestjernen straaledede ikke for ham, men han fulgte en anden Stjerne, hvis Lys leder til Jesu Fodspor og Efterfølgelsen af de Ord: Den største være iblandt Jer som den yngste, og den øverste som den, der tjener. Dette tjenende Ideal kom frem, naar Monrad som en politisk Sokrates ikke mødte med noget egentligt Program, men saa det som sin Opgave at lytte til Tidens og Folkets Røst, hvad Trangen og Begæringen kunde være og hvad der følgelig maatte være Mulighed for. Selv vilde han ikke møde frem med Tanker om, hvordan alt rettelig skulde ordnes, ikke samle Tilhængere om et Program. Han vilde hjælpe frem, hvad der rørte sig i Tidens Moderskød.

Sidst udtalte Præsten og Digteren Christian Richardt, at alle følte, hvordan vi overfor Monrad stod for det ualmindelige, og med ham er et Stykke Danmarkshistorie gaaet til Hvile. Hvad der har været de inderste Bevæggrunde i denne eller hin Stund, ved dette eller hint Valg, det vilde han maaske selv have vanskeligt ved at udrede, thi Menneskehjertet er ej blot efter det gamle Ord en urolig Ting, men ogsaa en saare sammensat Ting. Det, hvoraf Menneskets Vilje spirer frem, ligner tit mere et Løg end en Planterod, har som Løget Blad ved Blad, flere jævnsides Motiver, der først i Forening frembringer Beslutningen og Valget.«

Til Jordfæstelsen havde Christian Richardt skrevet følgende Sang:

Gik fra Skumring ind til Nat
han, som har os nu forladt?
Nej, fra Jordens Aftenskaar
ind til Morgen lys og nær —
til det Gry, hvorpaa han tro'de,
hvor hans bedste Længsler bo'de!

Hvilket Liv i Bølgegang
fra hans første Frihedssang!
Snart i Magtens gyldne Sal,
snart i Aftags Skyggedal!
Snart til Havs mod Hyttetaget —
altid dog med Kors i Flaget!

Faa har haft saa stort et Pund,
faa saa dyb en Sjøeleggrund!
Faa har haft saa stærk en Strid
i sig selv — og med sin Tid!
Fred dog søgte han med Smerte,
Fred for Land og Fred for Hjerte.

Kristus, Ære være dig,
Takkesang evindeligt!
Du gav Stilhed i hans Bryst,
du har altid Lys og Trøst!
Tak for Aandens rige Gave
du i ham lod Kirken have!

TIDSTAVLE

for D. G. Monrads Liv og Skrifter.

- 1811 født 24. November i København.
1812 døbt 17. Januar i Vor Frue Kirke.
1826 konfirmeret ved Foraarstid i Præstø.
1830 Studentereksamen med Udmærkelse.
1831 Regensen.
1833 27. September Velkomstsang med dansk og tysk Tekst til Dr. Fr. Schleiermacher under dennes Besøg.
1835 Medlem af Diskussionsselskabet »Lycæum«. — Borchs Kollegium.
1836 13. Juli teologisk Embedseksamen med Udmærkelse.
1838 15. September Magistergraden. Ophævet og ændret 1854 til Dr. phil. — fra September-Efteraaret 1839 Studieophold i Paris.
1839 3. December første offentlige Optræden ved Studentermødet paa Hotel d'Angleterre. — Flyvende politiske Blade Nr. 1.
1840 Medstifter af »Studentersamfundet«. — Flyvende politiske Blade Nr. 2. — 1. April—1. Juli 1841 Medlem af »Fædrelandet«s Redaktion. — 1. Maj Bryllup med Emilie Nathalie Lütthans. — 5. September idømt Bøde og et Aars Censur.
1841 17. Marts Medlem af Københavns Borgerrepræsentation.
1842 Flyvende politiske Blade Nr. 3, 4 og 5. — 1. November—Marts 1843 Udenlandsrejse.
1843 fra Maj—December 1846 Redaktør af »Dansk Folkeblad«. — Medlem af Bestyrelsen for det skandinaviske Selskab. — i Vinteren fra Aarets Slutning—Begyndelsen af 1844 Forelæsninger paa Københavns Universitet.
1844 Gengangeren. (Beslaglagte Artikler). — Nogle Bemærkninger om det skandinaviske Selskab. — Om Skolevæsenets Ordning i flere store protestantiske Stæder. I. Om Skolevæsenet i Berlin.
1845⁶ 24. juni holdt han i Christiansborg Slots Ridehus ved det store nordiske Studentermøde sin berømte Tale om Nordens Kvinde. — Den sidste svenske Rigsdag. (Beslaglagte Artikler).
1846 Den rhinske Landdag og den franske Ret, 1—2. (Beslaglagte Artikler). — 17. August Dimisprædiken i Vor Frue Kirke. — 23. September udnævnt til Sognepræst i Vester Ulslev paa Lolland. — 30. Oktober ordineret i Maribo Kirke. — 23. December Medlem af Roskilde Stænderforsamling.
1847 udgav den efterladt Tragedie af Nicolai Sjøtoft: Knud den Hellige.

- 1848 22. Marts—15. November Kultusminister i Martsministeriet.
— Forfatter af Udkastet til Danmarks Riges Grundlov.
- 1849 13. Februar udnævnt til Biskop over Lolland-Falsters Stift.
— 9. April indviet af Biskop Mynster i Vor Frue Kirke.
— 4. December—27. Maj 1853 første Gang Folketingsmand for Maribo Amts 4. Valgkreds (Nykøbing Falster).
- 1852 Betænkning over Roskilde Konvents Salmebog.
- 1853 11. Oktober—7. November 1865 anden Gang Folketingsmand for Maribo Amts 4. Valgkreds (Nykøbing Falster).
- 1854 26. April af Regeringen afskediget som Biskop.
— 8. Maj—Oktober 1865 Ejer af »Hummeltofte« ved Lyngby.
— Afskedsprædiken. (Holdt i Nykøbing F. 31. Maj).
— Forslag til Salmebog.
— Svar paa Ministeriets Tiltale.
- 1855 1. April Overdirektør for Almue- og Borgerskolevæsenet og Departementschef i Kultusministeriet.
- 1857 Ved Georg Aagaards Bisættelse. •
- 1858 Direktør for det samlede Kirke- og Undervisningsministerium.
- 1859 6. Maj—2. December for anden Gang Kultusminister.
— fra December—Februar 1860 Rejse til Paris.
- 1860 24. Februar Kultusminister for tredje Gang samt tillige midlertidig Indenrigsminister.
- 1861 15. September Afgang som Indenrigsminister.
- 1863 31. December—11. Juli 1864 Konseilspræsident samt Finansminister og Minister for Holsten og Lauenborg.
— 31. December—8. Januar 1864 og fra 3. April—6. Juli Udenrigsminister.
- 1864 5. Marts Medlem af Rigsraadets Folketing for Maribo Amts 4. Valgkreds (Nykøbing Falster).
- 1865 30. Januar Genvalg til Rigsraadets Folketing.
— Profeten Esaias.
— 7. November udtraadt af Rigsdag og Rigsraad.
— 29. November Afskedsfest.
— 30. November Afrejse til Ny Zeeland.
— Job og Salmerne.
- 1866 24. Marts Ankomst til Ny Zeeland.
- 1869 4. Januar Tilbagerejse til Danmark.
— 28. April Hjemkomst til København.
— 2. Juli udnævnt til Sognepræst for Brøndbyvester og Brøndbyøster.
— 8. og 15. December Forelæsninger ved Københavns Universitet om »Politiske Drømmerier«. Udkom 1870.
— Politiske Afhandlinger I—III udkom 1869—71.
— og 1870: Tillæg til Salmebogen.
- 1870 Gamle Ny Zeeland.
- 1871 25. Februar udnævnt for anden Gang til Biskop over Lolland-Falsters Stift.
— Prædikener.
— 2. August Folketingskandidat i Helsingør.
— 9. September døde hans (første) Hustru Emmy Nathalie, f. Lütthans.

- 1872 Om den paatænkte Reform af Almueskolevæsenet.
 — Den frie Tanke og Dr. Brandes's Forelæsninger.
 — 29. August Folketingskandidat i Roskilde.
- 1873 Nogle Bemærkninger vedrørende Trosbekendelsen.
 — Skoleloven og Folketinget.
- 1874 Om Slaget ved Katekismen.
 — Politiske Breve Nr. 1—4.
- 1875 16. Februar Bryllup med Enkefru Emmy Hage, f. Tutein.
 — Den første Kamp om den apostoliske Trosbekendelses Oprindelse.
- 1876 Fra Bønnens Verden.
 — Politiske Breve Nr. 5—7.
 — » » Nr. 8.
- 1877 » » Nr. 9—13.
- 1878 » » Nr. 13—18. Liberalismens Genmæle.
- 1879 Tro, Daab, Gerning, Tilgivelse.
 — 5. Juni Dr. theol. honoris causa.
- 1882 Politiske Breve Nr. 19. Den stille Magt.
 — 16. Maj Folketingsmand for Middelfartkredsen.
- 1883 Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther.
- 1884 25. Juni Genvalg i Middelfartkredsen.
 — Tale over Geheime-Etatsraad C. E. Fenger.
- 1886 Et Bidrag til den apostoliske Trosbekendelses Historie.
 — 10. August nedlagde han sit Folketingsmandat.
- 1887 Ordinationstaler og Prædikener.
 — 28. Marts døde Monrad.
 — 4. April jordfæstet i Nykøbing Falster.

NAVNEREGISTER:

- Aagaard, Georg, Politiker, 74
 Aagaard, Holger, Assessor, 74, 126
 Aarestrup, Emil, Læge, Digter, 127, 170
 Abraham, Patriark, 108
 Absalon, Biskop, Statsmand og Hærfører, 363, 414
 Agrippa, jødisk Hersker (Konge), 37
 Alexandra, dansk Prinsesse, engelsk Dronning, 341, 357
 Alfons den Femte, Konge af Aragonien, 614
 Algreen-Ussing, Tage, Politiker, 177, 635
 Allen, C. F., Historiker, 34, 75, 99, 161, 505, 650, 652—53
 Almquist, C. J. L., svensk Forfatter, 174
 Ambrosius fra Milano (Mailand), berømt Kirkelærer, 600
 Andersen, Fr. Vilh., Provst, 643
 Andersen, H. C., Digter, 31, 35—36, 113, 217, 311, 547
 Arildsen, Skat, Dr. theol., 664
 Andresen, Peter Mikael, Præst, 74
 Andræ, C. C. G., Politiker, Matematiker, 140, 152, 288, 298, 303, 356, 358, 426, 437, 487, 516, 551
 Andræ, Hansine Pauline, f. Schack, gift med C. C. G. Andræ, 310, 426
 Andræ, Poul, Forfatter, 140
 Ankjær, Stefan, Major, 388
 Ansgar, Nordens Apostel, 478
 Antonius (den hellige), berømt Kirkehelgen, 629
 Appel, Cornelius, Frimenighedspræst, 663
 Aristoteles, Oldtidsfilosof og Videnskabsmand, 100, 108—9
 Arup, Erik, Historiker, 490
 Asschenfeldt-Hansen, C., Præst, 657
 Atterbom, Per Daniel Amadeus, svensk Digter, 166
 Augustin, Oldkristenhedens største Kirkelærer, 610
 Bache, Louise Dorothea, Monrads næstældste Datter, gift med Professor Otto Fr. Bache, 194, 498, 503
 Bagge, Povl, Landsarkivar, Historiker, 18, 21, 228—29, 362, 637
 Bagger, Hans, Biskop, 289
 Baggesen, Jens, Digter, 62, 73, 124
 Balder (Baldur), nordisk Gudeskikkelse, 108
 Balle, Nikolai Edinger, Biskop, 56, 228, 256
 Bang, Herman, Forfatter, 13
 Bang, P. G., Jurist, Politiker, 196, 200, 209—10, 213, 218—19, 253, 303
 Bardenfleth, C. E., Gehejmekonferentsraad, Politiker, 196, 199, 214—18, 232, 234, 236, 299
 Barfod, Frederik, Historiker og Politiker, 47, 66, 70, 75—78, 80, 82—83, 89, 99, 101, 103, 116, 129, 137—38, 141, 148, 165, 216, 294, 304, 317, 327, 360, 389, 427, 475
 Barfoed, Niels Aage, Præst, Forfatter, 13
 Bastrup, R., Præst, 654
 Beck, C., Oberstløjtnant, 415
 Beck, Vilhelm, Præst, 217
 Beethoven, tysk Komponist, 108, 378
 Belzebub (Beelzebub), kananitisk Guddom, Djævelen, 576
 Bentzen, Aage, Professor, 480
 Berg, Christen, Politiker, 638, 666, 672, 677, 680, 693
 Bergmann, Lorenz, Professor, 23, 559, 664
 Bergsøe, Vilhelm, Zoolog, Forfatter, 294—96, 427
 Berling, Carl, Kammerherre, 312
 Bernhard af Clairvaux, middelalderlig Kirkeleder, 259
 Bileam, bibelsk Profet, 438
 Bille, C. St. A., Politiker, Redaktør, 323, 342, 469—70
 Bille, Steen, Marineminister, 365
 Bille, Torben, Gesandt, 432
 Bindsbøll, S., Biskop, 569, 594
 Birkedal, Vilhelm, Valgmenighedspræst, 32, 39, 50, 62, 70, 72, 74—80, 83—84, 86—87, 93—94, 99, 101—4, 114, 116—17, 122—23, 140, 148, 152, 160, 176, 357, 461, 467, 474—76, 487, 520—21, 595—96, 663
 Birkedal, Uffe, Præst, 53
 Birkeland, M., norsk Rigsarkivar, 462, 480
 Bismarck, Otto v., tysk Statsmand, 20, 271, 273, 329, 341, 347, 353, 366, 368—72, 414, 432—34, 437, 454, 549—50
 Bjerring, Vilhelm M., Mediciner, 75, 99
 Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk Digter, 424, 503
 Blaumüller, Edvard, Præst, Digter, 17—18, 560,
 Blicher, Steen Steensen, Præst, Digter, 131, 154
 Blixen-Finecke, C. F. A. B., Godsejer, 311
 Bloch, Georg, Klædehandler, 75
 Bloch, Jørgen, Sprogforsker, 75

- Bloch, Victor, Præst, 74, 122, 648
 Bluhme, C. A., Minister, 274, 278, 280
 —81, 333, 355, 463—65, 467—68, 533
 Blædel, N. G., Præst, 596—97
 Boisen, C. C., Præst, 226
 Borgen, V. A., Skolemand, Minister,
 160, 308
 Bornemann, I. A., Professor, 99, 107,
 643—44
 Bornemann, M. H., Professor, 645
 Boswell, James, engelsk Forfatter, 37
 Brain, W. Russell, engelsk Hjernespe-
 cialist, 37
 Brama, indisk Guddom, 619
 Brammer, G. P., Biskop, 221, 597
 Brandes, Edvard, Forfatter, Politiker,
 39, 608, 642, 671
 Brandes, Georg, Litteraturkritiker, For-
 fatter, 360, 512, 576—77, 582—89,
 608, 642, 670—71, 693
 Brandt, A. F., Præst, 648
 Brandt, C. J., Præst, 289
 Brorson, Hans Adolf, Biskop og Sal-
 medigter, 664
 Brunnov, Philip, Baron, russisk Di-
 plomat, 438, 443
 Bruun, C., Overbibliotekar, 652
 Brøchner, Hans, Professor, 305, 359
 Brøndsted, P. O., Arkæolog, 74, 114,
 118, 126
 Buhl, Frants, Professor, 480
 Bukdahl, Jørgen, Forfatter, 36—37
 Burns, Robert, skotsk Digter, 37
 Buntzen, Reinhold, Købmand, 384
 Bunyan, John, engelsk religiøs Forfat-
 ter, 37
 Burnouf (Bournouf), Eugene, fransk
 Orientalist, 129
 Busck, Gunni, Præst, 523
 Byron, G. G., Lord, engelsk Digter,
 584, 590
 Bøgh, Nicolai, Forfatter, 294
 Callesen, Hans, Landmand, 500—1
 Carlsen, Hans Rasmussen, Godsejer,
 Kammerherre, Politiker, 417—18,
 420, 427, 463, 473, 479—80, 491—92
 Carlyle, Thomas, engelsk historisk-
 etisk Forfatter, 111, 625
 Casse, A. L., Jurist, Politiker, 315, 356
 Castenskjold, Ludvig, Ritmester, 383
 Chateaubriand, F. B., fransk Digter og
 Statsmand, 584
 Christensen, Balthazar, Overretspro-
 kurator, Politiker, 265, 669
 Christensen, J. C., Politiker, 29
 Christian August, Hertug af Augusten-
 borg, 211
 Cincinnatus, romersk Sagnhelt, 490
 Clausen, H. G., Stiftsprovst, 109
 Clausen, H. N., teologisk Professor,
 Politiker, 84—85, 109, 111, 117—18,
 123, 128, 183, 198, 200, 210, 218, 228,
 235, 243—44, 265, 267—68, 283—84,
 346, 354, 357, 546, 559, 631
 Clausen, Johannes, Præst, 456
 Collin, Edvard, Finansdirektør, 547
 Collin, Henriette, f. Tybjerg, gift med
 Edvard Collin, 547
 Collin, Jonas, Assessor, 132
 Constantin-Hansen (Konstantin-Han-
 sen), Elise, Malerinde, 694
 Cowley, Henry R. C., Lord, engelsk
 Diplomt, 447
 Cromwell, Oliver, engelsk Protektor,
 495
 Dagmar, dansk Prinsesse, russisk Kej-
 serinde, 392
 Dahl, J. Chr., Oberstløjtnant, 381—82
 Dampe, J. J., Skolemand, Politiker,
 147, 341
 Danner, Louise, Grevinde, 312, 314
 Dante Allighieri, italiensk Digter fra
 Middelalderen, 646
 Darwin, Charles, engelsk Naturfor-
 sker, 503, 578—82, 603
 Daugaard, J. B., Biskop, 311
 David, israelitisk Konge, 108
 David, C. G. N., Politiker og National-
 økonom, 162, 177, 355, 362, 464
 Dickens, Charles, engelsk Forfatter, 37
 Diebitsch, H. K. F. v., russisk Fel-
 marskalk, 71, 78
 Dorph, Peter, Præst, 74, 77, 127
 Dürer, Albrecht, tysk Kunstner, 583,
 589
 Egede, Hans, Præst, Grønlands Apo-
 stel, 93
 Ehlers, E. D., Læge, Politiker, 129
 Engelstoft, C. Th., Biskop, 116—17,
 347, 356, 462, 597
 Engelstoft, Povl, Historiker, 12, 17,
 144, 447—48
 Epiktet, romersk Filosof, 685
 Esajas, Profet, 480, 483, 486, 625
 Estrup, J. B. S., Konseilspræsident,
 618, 628, 630—31, 634, 650—51, 665,
 667, 674, 681—82
 Eugen den Fjerde, Pave, 614
 Faber, Nicolai, Biskop, 228
 Fabricius, Knud, Professor, 513
 Falkenstein, Eduard Vogel v., tysk
 General, 461
 Fallesen, M. E., Artillerikaptajn, se-
 nere Chef for Det kgl. Teater, 470
 Falstaff, dramatisk Figur hos William
 Shakespeare, 644

- Farao, ægyptisk Kongenavn, 181
 Favre, Jules, fransk Statsmand, 552
 Femmer, Nicolai, Skolemand, 308
 Fenger, C. E., Læge, Politiker, 20, 75, 124, 129, 142, 326, 354—56, 360, 437
 Fenger, P. A., Præst, 246, 596—97
 Fibiger, Johannes, Præst, Forfatter, 34, 135, 659
 Fichte, J. G., tysk Filosof, 106, 126
 Fischer, J. C. H., Politiker, 300, 610, 625, 629, 631, 636, 653, 663
 Fjord, N. J., landbrugsvidenskabelig Forsker, 492
 Flor, Chr., Redaktør, 200
 Fog, Karl, Præst, 74
 Forchhammer, J. G., Geolog, 74
 Francke, Carl Filip, Embedsmand, Politiker, 213, 217—18
 Franklin, Benjamin, nordamerikansk Fysiker og Statsmand, 355
 Frederik, Arveprins af Augustenborg, 351
 Frederik, Prins af Nør, 211
 Frederik III, 472
 Frederik VI, 137, 145, 147, 285, 520
 Frederik VII, 84—85, 127—28, 196, 198, 203—4, 209, 234, 244, 314, 339, 348, 353, 356—57, 360, 368, 394, 439, 458, 520, 525—26
 Frederiksen, Ada Marie, Monrads ældste Datter, gift med Professor N. C. Frederiksen, 557, 565, 650
 Frederiksen, N. C., Professor, Nationaløkonom, 492, 610
 Freudendahl, J. C., Lærer, 257
 Freytag, G. W. F., tysk Orientalist, 126
 Friis, Aage, Historiker, 19—20, 49, 340, 515, 650
 Frijs-Frijsenborg, Chr. Emil Krag-Juel-Vind, 476, 479, 514, 546
 Frølund, C. F., Skolemand, 99
 Gad, P. Chr. S., Biskop, 182, 195
 Gammeltoft, S. A., Professor, 30
 Garde, Axel, Redaktør, 292
 Garibaldi, Giuseppe, italiensk Frihedshelt, 495
 Geer, Louis de, svensk Statsmand, 341
 Geijer, E. G., svensk Digter og Historiker, 174
 Geijerstam, Gustaf af, svensk Forfatter, 688
 Geismar, Oscar, Præst, 39
 Georg I, græsk Konge, 342
 Gerlach, G. D., General, 408
 Gersdorff, Joachim, Rigshofmester, 465
 Gladstone, W. E., engelsk Statsmand, 23, 45
 Goldschmidt, Meir Aron, dansk Forfatter, 28—29, 113, 219, 272, 310
 Graae, Frederik, Journalist, Forfatter, 659
 Graae, G. F. A., Præst, 272, 659
 Graae, Th., Journalist, Forfatter, 18, 378—79, 463, 499, 659, 661
 Griffenfeld, Peder Schumacher, Statsmand, 10, 24, 214, 289
 Grundtvig, N. F. S., Præst, Videnskabsmand og Digter, 31, 35—36, 62, 74, 78, 84, 86, 91, 140, 162, 178, 200, 226, 233, 275—76, 281, 284, 301, 306, 548, 583, 595—96, 610, 625, 628, 653, 662—64, 671
 Grundtvig, Svend, Folkemindeforsker, 75
 Gude, L. J. M., Domprovst, 324, 481, 524
 Gustav Vasa (Gustaf I), svensk Konge, 495, 618
 Haar, H. I., Præst, 695
 Hage, Alfred, Politiker, 336, 590
 Hage, Emmy, f. Tutein, Enke efter Hother Hage, Monrads anden Hustru, 625, 694—95
 Hage, Hother, Politiker, 34, 138, 165, 177, 189, 274, 280, 624
 Hall, Augusta, Marie Frederikke, født Brøndsted, gift med C. C. Hall, 357
 Hall, C. C., Statsmand, 14, 74, 104, 124, 264—65, 288, 298—99, 301, 303, 309—10, 312, 314—15, 324—25, 329, 334, 336—37, 339—42, 344, 346, 353—55, 357, 364, 366, 444, 458, 492, 512—13, 530, 569, 600
 Hamilton, H. L. H., Greve, svensk Gesandt, 340—43, 345, 348
 Hammerich, Anna Mathea, f. Aagaard, gift med Martin Hammerich, 92, 126—28
 Hammerich, Frederik, Teolog, Historiker, 102, 114, 226, 272, 468, 602, 608
 Hammerich, Martin, Skolemand, 123—28, 183, 285, 327
 Hannibal, Feltherre fra Karthago, 599
 Hans, Prins af Glücksborg, Kristian IX's Broder, 463
 Hansen (Grumby), Andreas, slesvigholstensk Politiker, 464
 Hansen, C. F., General, Krigsminister, 253
 Hansen, Constantin, Historiemaler, 187, 294, 514
 Hansen, J., Præst, 117
 Hansen, J. A., Politiker, 265, 288, 299, 319—20, 323—24, 492, 515, 548

- Hansen, Jørgen, Biskop, 251, 253
 Hansen, P., Litteraturkritiker, 524
 Hanssen, H. P., sønderjydsk Politiker, 237, 271, 455
 Hauch, Carsten, dansk Digter, 123—24
 Hauge, Svend, Præst, Dr. theol., 20—23, 30, 45, 55, 113, 177, 524
 Hegel, G. W. F., tysk Filosof, 105—9, 111, 133, 156, 248
 Hegermann-Lindencrone, Cai, General, 39, 379, 384, 404, 428—29, 598—600, 650
 Heiberg, Johan Ludvig, Digter, 41, 59, 123, 162, 311
 Heiberg, Johanne Luise, Skuespillerinde, gift med Johan Ludvig Heiberg, 311, 357—58, 404, 409, 487, 523, 559, 608—9, 611, 625
 Heiberg, P. A., Forfatter, 147
 Heie, Godtfred, Landmand, 498
 Helveg, Frederik, Stiftsprovst, Forfatter, 226, 696
 Helweg, Hjalmar, Professor, 35—37
 Helms, Johs., Skolemand, Forfatter, 327
 Henriksen, Erik, politisk Forfatter, 400, 424, 453
 Hermansen, C., Professor, 480
 Hertel, Hans Wilhelm, Præst, 234
 Hertz, Henrik, dansk Digter, 178
 Hjort, Peder, Professor, Kritiker og Skolemand, 213, 272
 Hjort, W., Præst, 437
 Hjorth, O., Præst, 624
 Hohlenberg, M. H., teologisk Professor, 84, 118, 125, 480
 Holt, Paul, Seminarieførstander, Historiker, 224
 Holtén, C. V., Professor, 295
 Holtén, J. J., Embedsmand, Etatsraad, 389, 530, 600
 Holst, H. P., Digter, 104, 234
 Homer, græsk Oldtidsdigter, 108
 Holstein-Holsteinborg, Ludvig H. K. H., Lensgreve, Minister, 458, 600
 Holstein-Ledreborg, Ludvig, Lensgreve, Politiker, 638, 682—83
 Hostrup, J. C., Præst og Digter, 140, 327
 Hvidt, L. N., Finansmand, Politiker, 183, 200, 210, 212, 216—19, 231—32, 236
 Häckel, Ernst, tysk Zoolog, 580
 Høgsbro, Sofus, Politiker, 140, 268, 306—7, 322, 371, 401, 445, 463, 467—68, 610, 678,
 Hørup, Viggo, Politiker, 135, 432, 490, 695
 Høyen, N. L., Kunsthistoriker, 63, 74, 186, 188—89, 195, 520
 Ibsen, Henrik, norsk Digter, 352
 Ibsen, P. D., Præst, 62
 Ingemann, B. S., Digter, 259, 461
 Ismael, arabisk Stamfader, 548
 Jacobsen, J. P., Digter, 578, 580—82, 608, 693
 Jakob, Patriark, 62
 Jeanne d'Arc, middelalderlig fransk Heltinde, 9
 Jefta, Dommer i Israel, 94, 102
 Jensen, Hans, Dyrslæge, 511, 522—30, 598
 Jeremias, Profet, 503
 Job, gammeltestamentlig Skikkelse, 18, 482—83, 625
 Johan Hus, bøhmisk Reformator, 9
 Johannsen, C. Th., Professor, 118, 122, 125—26
 Johannsen, Wilhelm, Amtmand, Minister, 356
 Johnson, Samuel, engelsk Forfatter, 37
 Jonas, Profet, 116
 Jonquieres, J. de, Kontorchef, 293
 Josef, israelitisk Stamfader og ægyptisk Regent, 181, 546
 Judas, Apostel, 9, 13
 Jupiter, romersk Gudeskikkelse, 108, 448
 Jæger, Henrik, norsk Litteraturhistoriker, 688
 Jørgensen, A. D., Historiker, 25, 64, 96, 194, 197, 213—14, 236, 245, 268, 272—73, 328—29, 346—47, 374, 467, 679, 692
 Jørgensen, Chr., Redaktør, 285—86
 Kalkar, Chr. H., Kirkehistoriker, 62, 596
 Kant, Immanuel, tysk Filosof, 78
 Karl XII, svensk Konge, 9
 Karl Johan, svensk-norsk Konge, 169
 Karl XV, svensk-norsk Konge, 339, 382, 384, 388, 390, 404
 Karl X, fransk Konge, 78
 Karoline Amalie, Kristian VIII's Dronning, 28, 160, 227, 415, 483, 513, 664
 Kaufmann, Heinrich A. Th., Generalstabschef, 378—79, 382, 384, 388, 390, 404, 409, 464
 Kierkegaard, P. Chr., Biskop, 21, 117, 122, 138, 141—42, 149, 249, 256, 569, 571, 595
 Kierkegaard, Søren, religiøs-filosofisk Forfatter, 31, 35—36, 45, 64, 117, 179, 189, 251—54, 503, 524, 639, 692
 Kingo, Thomas, Biskop og Salmedigter, 664
 Knud Lavard, dansk Hertug, 9

- Knuth, F. M., Greve, Minister, 74, 104, 181, 195, 219, 237
- Koch, Hal, Professor, 20, 23
- Koch, L., Provst, Kirkehistoriker, 11, 656—57
- Kofoed-Hansen, H. P., Stiftsprovst, 595, 666
- Kok, Johannes, Præst, 643
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A., Jurist, Professor, 131
- Kornerup, Bjørn, Overarkivar, 60
- Kornerup, Hans Jakob, Præst, 54
- Kornerup, Rasmus, Købmand, 53, 56, 61
- Kotzebue, August v., tysk Forfatter, 159
- Kramer, Ludvig, Kriminalretsassessor, 74
- Kretschmer, Ernst, tysk Psykiat, 31—32
- Krieger, A. F., Jurist, Politiker, 161, 174, 186—87, 189—90, 192—96, 198, 200, 210, 245, 247, 253, 256, 259, 267, 269, 310—12, 314, 318, 328, 335, 337, 340, 345, 356—58, 367, 404, 409, 418—20, 425, 430—33, 437—38, 440, 446, 448, 462, 464, 487, 492, 512, 514—15, 517, 523, 546, 551, 572, 575, 597, 600—1, 608—9, 611, 625, 629—30, 642, 651, 663
- Kristian II, 10, 43, 403
- Kristian V, 289
- Kristian VIII, 137, 145, 150, 164, 172, 177, 202—6, 209, 214, 285, 520
- Kristian IX, 281, 340—42, 347—48, 357, 360, 417—18, 463—64, 485, 504, 525, 599, 630
- Krog, Jens, Præst, 273
- Krogh, A. L., Præst, 303
- Krøger, Hans, sønderjydsk Politiker, 211, 335
- Lange, Julius, Kunsthistoriker, 360, 512, 587—88
- Lange, Michael, Overpræsident, 215—16
- Larsen, Joakim, Skolemand, 308
- Larsen, Karl, Forfatter, 400
- Larsen, N. J., Politiker, 678
- Larsen, Ole, Gaardejer, 591
- Lassen, Chr., Orientilist, 126
- Lassen, Vilhelm, Redaktør, Politiker, 592
- Laub, Otto, Biskop, 112, 643
- Lautrup, J. H., Biskop, 296
- Lavater, Johann Casper, Præst, Forfatter, 32
- Lehmann, Orla, Politiker, 14, 28, 34, 40, 138, 149, 154, 161, 176—77, 179, 188, 210, 212, 219, 228, 246, 253, 267, 282, 294, 303, 312, 324, 334, 339—40, 342, 352, 354—56, 360—61, 444, 449, 488, 492, 520, 530
- Leopold, Prins af Hohenzollern, 530
- Lincoln, Abraham, nordamerikansk Præsident, 196
- Lind, P. E., Biskop, 143
- Lindberg, J. C., Præst, 109, 299, 302
- Livius, romersk Historieskriver, 599
- Lorenzen, Nis, Lilholt, sønderjydsk Politiker, 154
- Lorenzen, Peter Hjort, sønderjydsk Politiker, 154
- Louise, Kristian IX's Dronning, 356, 392
- Ludvig XVI, fransk Konge, 56
- Ludvig Filip, fransk Konge, 211
- Lundbye, C. C., Krigsminister, 356, 365, 431, 469
- Lundbye, J. Th., Kunstmaler, 187
- Lunding, N. Chr., General, 428—30
- Luther, Martin, Reformator, 36, 50, 189, 548, 596, 683
- Lütken, Otto, Marineminister, 356
- Lütthans, Johan Heinrich, Murermeister, 127
- Lüttichau, M., General, 317
- Løgstrup, T., Præst, 658
- Madsen, P., Biskop, 558
- Madvig, J. N., Dansk Filolog og Politiker, 138, 140, 200—1, 226—27, 235, 246, 265—68, 431
- Manderstrøm, C. R. L., Greve, svensk Udenrigsminister, 341, 343, 417
- Marcus Aurelius, romersk Kejser og Filosof, 685
- Margrete, Nordens Dronning, 338
- Marie Stuart, skotsk Dronning, 9
- Martensen, H. L., Biskop, 5, 113, 117, 122, 133—34, 237, 251, 256, 324, 358, 436—37, 481—82, 515, 524, 530, 559—60, 571, 626, 628, 639—43, 645, 687
- Mazar de la Garde, E., Jordomstrejfer, 500
- Meza, Chr. J. de, General, 13, 371, 374, 377, 379—80, 382, 384—88, 390, 398, 404—11, 468,
- Micawber, Romanfigur hos Charles Dickens, 490
- Michelet, J., fransk Historiker, 187
- Mika, israelitisk Profet, 116
- Moltke, A. W., Lensgreve, Statsmand, 219, 235, 246
- Moltke, Carl, Greve, Statsmand, 199—200, 209—10, 213
- Moltke, Frits, Kaptajn, 383

- Molbech, Christian, Historiker og Sprogmand, 166
- Molbech, Chr. K. F., Digter, 166, 305, 359
- Monrad, Bolette, f. Sommer, gift med Hans Didrik Monrad, 51
- Monrad, Charlotte Frederikke, f. Riis, Monrads Moder, 51
- Monrad, Emilie Nathalie, f. Lütthans, Monrads første Hustru, 127, 296, 403, 415, 499—501, 557, 575
- Monrad, Erik, Biskop, 50
- Monrad, Hans, Godsejer, 50
- Monrad, Hans Didrik, Generalkrigskommissær, 51
- Monrad, Jakob, Præst, 50
- Monrad, Johan, Landsdommer, 51
- Monrad, Johannes, Præst, 50
- Monrad, Johannes, Mejeriforegangsmand i Nordamerika, Monrads yngste Søn, 489—90, 498, 501
- Monrad, Karen, Monrads yngste Datter, 498, 694
- Monrad, Lene Sophie, Monrads Søster, 54
- Monrad, Otto Sommer, Fuldmægtig i Rentekammeret, Monrads Fader, 51
- Monrad, Viggo, Løjtnant, Monrads ældste Søn, 33, 295—96, 374, 379, 404, 413, 416, 457, 464, 485, 498, 501, 505, 511, 517, 536, 551, 572, 592, 597, 609, 646, 651, 694
- Moses, religiøs Lovgiver, 108
- Müller, Carl Ludvig, Professor, Arkæolog, 130
- Müller, P. E., Forstmand, Naturforsker, 129
- Mynster, C. L. N., Forfatter, 60
- Mynster, J. P., Biskop, 60, 86, 178—79, 221, 226—28, 251—52, 256, 559
- Møller, Jens, Professor, 61, 70, 84
- Møller, Otto, Præst, 244, 318, 688
- Møller, P. L., Litteraturkritiker, 170
- Møller, Poul Martin, Digter, Filosof, 116, 123, 128
- Møller, Vilhelm, Litteraturkritiker, 688
- Mørk Hansen, M., Præst, 140
- Nannestad, V., Præst, 23, 45, 649
- Napoleon (I) den Store, fransk Kejser, 9, 451, 472, 501, 548, 584
- Napoleon III, fransk Kejser, 312, 452
- Neergaard, Marie, Frøken, 626
- Neergaard, N., dansk Politiker og Historiker, 229, 263—64, 275, 282, 322, 328, 401, 432
- Nellemann, J., Justitsminister, 682
- Nero, romersk Kejser, 43
- Nicetas fra Aquileia, italiensk Kirkepatriark, 600
- Niebuhr, Carsten, Opbyggelsesrejsende, 131
- Nielsen, Frederik, Kirkehistoriker, Biskop, 559
- Nielsen, Godske, Journalist, 390, 676
- Nielsen, Harald, Forfatter, 22—27, 29, 37, 368
- Nielsen, N. V., Sagfører, 60
- Nielsen, Rasmus, Filosof, 138, 548, 639, 671
- Nissen, Carl, Student, Monrads Plejesøn, 427
- Noah, gammeltestamentlig Skikkelse, 108
- Nutzhorn, Carl, Indenrigsminister, 356
- Nyegaard, Harald, Fuldmægtig, 241
- Nyholm, Asger, Seminarieforstander, Dr. theol., 22, 654
- Nystrøm, Ejler, Historiker, 296
- Nørgaard, Fred., Højskoleforstander, 18
- Nørregaard, N., Provst, 557
- Obadias, gammeltestamentlig Profet, 116
- Oldenburg, F., politisk Skribent, 676
- Olsen, Albert, Professor, 315
- Olshausen, Hermann, holstensk Politiker, 134
- Olshausen, Justus, tysk Orientalist, 128, 132—34
- Optatus, oldkirkelig Skribent, 652
- Oskar I, svensk-norsk Konge, 165, 169, 338—39, 352
- Oskar II, svensk-norsk Konge, 514, 617—18
- Paget, Augustus, engelsk Diplomat, 414, 444
- Paine, Thomas, politisk og religiøs Forfatter, 55, 66, 92
- Palmerston, H. J., Lord, engelsk Forsteminister, 446
- Paludan-Müller, Caspar, Historiker, 175
- Paludan-Müller, Frederik, Digter, 114
- Paludan-Müller, Jens, Præst, 649
- Pascal, Blaise, fransk religiøs Tænkter, Matematiker, 608
- Pauli, J. H., Stiftsprovst, 226
- Paullinus, oldkirkelig Skribent, 652
- Paulus, Apostel, 37
- Peter, Apostel, 401
- Peter den Store, russisk Kejser, 43
- Petersen, Christian, Urtekrammer, 171
- Phidias, græsk Oldtidsbilledhugger, 108
- Pingel, V., Politiker, 642, 670, 677
- Plat, P. H. Glode du, General, 385
- Platon, græsk Oldtidsfilosof, 62, 108—9
- Plessen, Otto v., dansk Gesandt i Rusland, 442—43, 526

- Ploug, Carl, Digter og Politiker, 40, 75, 183, 200, 212—16, 311, 327, 338, 341—42, 352, 367, 372, 403, 418, 461, 548, 575
- Pontius Pilatus, romersk Landshøvding, 93, 586
- Pontoppidan, Henrik, Forfatter, 13, 257
- Pontoppidan, Morten, Præst, 649
- Prudentius, religiøs Digter i Oldkirken, 652
- Quaade, G. J., Diplomat, Minister, 354, 356, 432, 464
- Quatremere, E. M., fransk Orientalist, 129
- Qvanten, Emil v., svensk Bibliotekar, 417
- Raasløff, V., General, Krigsminister, 517, 552, 572
- Rachel, Patriarken Jakobs anden Hustru, 108
- Rafael, italiensk Maler og Arkitekt, 108
- Rainalds, Harry, engelsk Vicekonsul, 335
- Rask, Rasmus Chr., Sprogforsker, 489, 559
- Rasmussen, R. A., Sagfører, 658
- Ravn, Johan Theodor, Oberst, 650
- Raynaud, fransk Orientalist, 129
- Regenburg, Th. A. J., Stiftsamtmand, Nationalpolitiker, 270—71, 367, 435, 437—39, 446
- Regner Lodbrog, dansk Vikingekonge, 9
- Reich, Chr. E., Oberst, Minister, 418, 429—31, 445, 454, 463
- Reiersen, C., Assessor, Censor, 148
- Renan, Ernest, fransk Religionshistoriker, 576—77
- Richardt, Chr., Præst, Digter, 395, 428, 432, 456, 480, 482, 557, 610, 625, 652, 696
- Richelieu, Jean Armand, fransk Statsmand, 361, 414
- Riis, D. G., Brygger, 53
- Riis, Jacob A., Journalist og Filantrop i Nordamerika, 53
- Robespierre, M., fransk Revolutionsleder, 56
- Rockstroh, K. C., Officer, Krigshistoriker, 379
- Rosen, Sig. Ludv. Carl v., Officer, 378, 388
- Rosenberg, Carl, historisk og politisk Forfatter, 417
- Rosenmüller, G., svensk Godsejer, 352
- Rosenørn, M. H., Politiker, 327
- Rosenørn-Lehn, Otto Ditlev, Udenrigsminister, 651
- Rothe, V., Jernbanedirektør, Polytekniker, 233—34
- Rotwitt, C. E., Minister, 312, 314, 458
- Ruskin, John, engelsk Forfatter, 37
- Russell, John, engelsk Udenrigsminister, 336, 432, 438, 440, 443, 446
- Rørdam, H. F., Præst og Kirkehistoriker, 28, 315, 403
- Rørdam, H. N. K., Kaptajn, Kammerjunker, 13
- Rørdam, Henning Skat, Seminarieforstander, 688
- Rørdam, Peter, Præst, 28, 160, 312, 315, 359, 403, 513—14, 556
- Rørdam, Thomas Skat, Biskop, 688, 694
- Rørdam, Valdemar, Digter, 402—3, 409
- Saul, Konge i Israel, 9, 10, 43, 96, 99, 104
- Savonarola, Girolamo, italiensk Bodsprædikant, 9
- Scavenius, J. F., Kultusminister, 677, 687
- Schack, Hans Egede, Forfatter, 233, 310
- Scheele, L. N. v., Regeringspræsident, Minister, 303
- Schelling, F. W. J., tysk Filosof, 106, 126, 133
- Schiern, F., Professor, 546
- Schleiermacher, Fr., tysk Teolog og Religionsfilosof, 84, 111—13
- Schou, H. I., Overlæge, 30—34, 36—37, 99, 101
- Schouw, J. F., Botaniker, Politiker, 162, 198, 200
- Schytte, F. V., Oliemøller, 283—84
- Seneca, romersk Filosof, 685
- Shelley, P. B., engelsk Digter, 37
- Shakespeare, William, engelsk Digter, 9, 96, 102, 108, 503, 646
- Sibbern, F. C., Professor, Forfatter, 71—72, 128, 143, 148, 221
- Sidenius, Brændevinsbrænder, 263
- Siva, indisk Guddom, 619
- Skovgaard, P. C., Kunstmaler, 187
- Skram, Erik, Forfatter, 14—17, 364, 400, 408
- Snellman, J. L., finsk Folkevækker, 169
- Sohlman, August, svensk Redaktør, 340, 352
- Sokrates, græsk Filosof, 696
- Sommer, Hanna, Enke, 52
- Spandet, N. M., Overretsassessor, Politiker, 265—66
- Sparre, Johan, Fr. G., Læge, 53
- Spønneck, Wilhelm, Rigs greve, dansk Statsmand, 268

- Stampe, Christine, Baronesse, 486, 490
 Stavnstrup, P., Redaktør, Historiker, 22, 400
 Steen, Adolph, Professor, 601—8
 Steinmann, P. F., General, 404
 Stemann, P. C., Statsminister, 196
 Stilling, M. P., Magister, 239
 Stjernholm, F. C., Major, 397, 408
 Strauss, D. F., tysk Teolog, 113
 Struckmann, Læge, 693—94
 Sturzen-Becker, O. P., svensk Forfatter, 172
 Suhr, J. E., Rektor, 65
 Sunesøn, Anders, Ærkebiskop, 394
 Switzer, Hans Peter, Stiftsprovst, 62
 Sørensen, Carl Th., Kaptajn, 428
 Søtoft, Nicolai, Præst, Forfatter, 59—62, 74, 101—2, 104

 Tennyson, Alfred, engelsk Digter, 37
 Termansen, Niels Jokum, Politiker, 306, 359, 401, 546
 Tesdorph, Edward, Godsejer, 680
 Themistokles, atheniensisk Statsmand, 695
 Thestrup, H. N., General, Krigsminister, 365
 Thiers, L. A., fransk Statsmand og Historieskriver, 514
 Thorvaldsen, Bertel, Billedhugger, 74, 559
 Thyra, dansk Prinsesse, 392
 Thyra Danebod, dansk Dronning, 216, 375, 478
 Tjæck, Ludv., tysk Digter, 102
 Tillisch, F. F., Politiker, 269—72, 273, 300, 333, 367, 435, 464
 Topsøe, Vilhelm, Redaktør, Forfatter, 140, 237, 374, 620—21
 Topsøe-Jensen, H., Litteraturhistoriker, 59
 Tordenskjold, Peder, Søhelt, 114
 Tscherning, A. F., Politiker, 140, 149, 168, 177, 212—13, 219, 226, 232—33, 247, 260—61, 265, 275—76, 282, 303, 305, 323, 325—27, 335, 426, 487, 492, 500—1, 513, 515, 519, 546, 548, 610
 Tscherning, Eleonore Christine, f. Lüt-zow, gift med A. F. Tscherning, 325—26, 426
 Tutein, Anna, f. Eckardt, gift med P. A. Tutein, 694
 Tutein, P. A., Godsejer, Politiker, 155, 299—301, 624
 Twesten, A. D. C., tysk Teolog, 122

 Ulfeld, Eleonore Kristine, gift med Korfits Ulfeld, 10
 Ulfeld, Korfitz, dansk Rigshofmester, 221
 Ulstrup, R. L., Konsul, 574

 Valdemar Sejr, dansk Konge, 10, 245
 Valdemar, dansk Prins, 354
 Valla, Laurentius, italiensk Humanist, 612—17, 621, 627, 646, 685
 Vedel, P., Direktør i Udenrigsministeriet, 12, 32, 49—50, 52, 68—69, 74, 83, 86, 99, 107, 121, 145, 173—75, 195, 209, 360, 418—19, 425, 430—32, 434, 437, 443, 457, 483, 498, 515, 529, 536, 551—52, 593, 600, 626, 651, 655, 682, 693
 Visby, C. H., Præst, 109
 Vodskov, H. S., Religionshistoriker, 581
 Voltaire, Francois de, fransk Forfatter og Filosof, 490
 Waage, G. H., Præst, 122
 Wallenstein, A. E. W. v., tysk Hærfører, 543
 Wallin, J. O., svensk Ærkebiskop og Digter, 174
 Wegener, C. F., dansk Historiker, Gehejmearkivar, 270
 Wegener, Verner, J. L., 629
 Welhaven, J., norsk Digter, 188
 Werliin, Chr., Præst, 122, 128, 328
 West, A. J., Rektor, 27
 Westengaard, L., Præst, 61—66, 68—69, 88—89, 100, 104—6, 124
 Westengaard, Marie, f. Høyen, gift med L. Westengaard, 104, 106
 Westergaard, N. L., Orientalist, 129—30, 133
 Whitte, H. K., Rektor, 124
 Wiedevelt, Johannes, Billedhugger, 72
 Wilson, H. H., engelsk Orientalist, 126
 Wilster, Chr., Forfatter, 115
 Winther, Chr., Digter, 74, 115, 128, 183, 188, 294—95, 493, 499, 514
 Winther, Geert Henrik, Politik., 325, 548
 Winther, Julie, f. Lütthans, gift med Chr. Winther, 128, 625
 Woel, Cai M., Forfatter, 13
 Wolfhagen, F. H., Minister, 354
 Wrangel, F. H. E., Greve, prøjsisk Generalfeltmarskalk, 371
 Zahle, Natalie, Skolebestyrerinde, 308
 Zahle, P. Chr., Politiker, 272, 327
 Zartmann, C. C., Marineminister, 253
 Zeuten, C., Baron, 140, 236
 Zwergius, Ditlev Gothard, Præstehistoriker, 51

 Æskylos, græsk Oldtidsdigter, 503
 Øhlenschläger, Adam, Digter, 60, 62, 72—74, 77, 103—4, 461, 559
 Ørsted, A. S., Jurist, Statsmand, 192, 199—200, 209—10, 213, 216, 282, 284, 286—87, 289, 299, 302
 Ørsted, H. C., Naturforsker, 61, 85—86, 88—91, 100, 109, 111, 118, 128, 131, 143, 248, 559, 648

INDHOLD:

Forord	7
Indledende Karakteristik af Monrads Personlighed og Genialitet ...	9
Barndommen og den tidlige Ungdom	47
Studieaarenes Udviklinger og Brydninger	68
Forlovelse og første Udenlandsrejse	120
Første politiske Optræden 1839—46	137
Præst i Vester Ulslev	176
Frihedsrøret i Begyndelsen af 1848.....	198
Kultusminister i Martsministeriet. Grundlovens Skaber	221
Første Bispegerning og samtidige Rigsdagsvirksomhed. Det slesvigske Spørgsmaal. Monrads Afskedigelse som Biskop.....	246
Det politiske Tiaar med Kampen mod Ministeriet Ørsted, Virksomhed for Skolevæsenet og omfattende Ministergerning. Det slesvigske Spørgsmaals Udvikling. Skandinavismen. Novemberforfatningen	298
Konseilspræsident	347
Dannevirkes Rømning og Afskedigelsen af General de Meza	374
Krigens Fortsættelse, Dybbøls Fald og Tabet af Als. Londonkonferencen. Monrads Afgang og Fredsslutningen	412
Frivillig Landflygtighed	474
Nybygger paa Ny Zeeland	497
Politisk og præstelig Virksomhed efter Hjemkomsten. Svaret til Dyrnlæge Hans Jensen	511
Paany Biskop og Politiker. Kampen med Naturalismen	569
Kirkehistoriske Studier. Religiøse og politiske Skrifter. Hans Færd som Biskop. Efterladt Redegørelse	610
Atter Rigsdagsmand. Provisorietiden. Yderligere kirkehistoriske Arbejder	665
Livsafslutning	687
Tidstavle	698
Navneregister	701

Rettelser:

- Side 116: 10. Linie f. n.: trologiske — læs teologiske.
- 195: 1. - - : 1840 — læs: 1940.
 - 275: 6. - - : 1952 — læs: 1852.
 - 442: 16. og 17. Linie f. n.: Plesner — læs: Plessen.
 - 453: 13. Linie f. n.: Erick — læs: Erik.
 - 538: 4. og 5. Linie f. o.: cicilerede — læs civiliserede.
 - 618: 22. Linie f. n.: Halvdelen — læs: Halvheden.
 - 632: 17. Linie f. o. Sand — læs Stand.
-
- Side 707: 27. Linie f. o. tilføjes: Rasmussen, Julius, Typograf, 680.
-

Billedet mellem Side 528—29 er Gengivelse af et Staalstik efter Fotografi fra Halvfjerdsernes Begyndelse.

DIS-Danmark

